T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

STEFAN STAMBOLOV HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN PRENSLİĞİ - OSMANLI DEVLETİ İLİŞKİLERİ

(1887-1894)

ERGÜN HASANOĞLU

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜLENT AKYAY

EDİRNE 2023

Tezin Adı: Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensliği - Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)

Hazırlayan: Ergün HASANOĞLU

ÖZET

Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile karar verilmiştir. Öngörülen bu Prenslik, Osmanlı Devleti'ne bağlı olacak ve vergi verecektir. Bu antlaşma, hükümleriyle Prensliğin tüm siyasetine yön verme özelliğine sahiptir. Prensliği yöneten Bulgar hükümetleri, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini Berlin Antlaşması çerçevesinde sürdürmeye çalışmışlardır. 1887-1894 yılları arası iktidarda olan Stefan Stambolov Hükümeti de bunlardan biridir. Bu tezin amacı, sözü edilen hükümet döneminde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri incelemektir.

Tezin amacına uygun olarak önce Bulgaristan Prensliği'nin hukukî statüsü hakkında bilgi verilerek incelenen dönemin Bulgar karar vericilerinin Berlin Antlaşması'na uygun bir şekilde hareket edip etmedikleri tespit edilmiştir. Ardından Bulgaristan Prensliği'nde yaşanan siyasî krizlerin ve dönemin Bulgar Hükümeti'ne yönelik tepkilerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine yansıması gösterilmiştir. Bulgarlar için "hassas bir millî" hedef olan Makedonya'nın ilişkilerdeki yeri ve önemi de irdelenmiştir. İlaveten siyasî alandaki iyi ilişkilerin sosyo-kültürel, iktisadî, ulaşım ve haberleşme münasebetlerine tesiri saptanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerde Büyük Güçlerin rolü ve yaptırım güçleri görülmüştür.

Tez çalışması, Bulgar ve Osmanlı arşiv belgeleri merkeze alınarak oluşturulmuştur. Araştırmayı zenginleştirmek amacıyla dönemin süreli yayınlarından istifade edilmiştir. Ayrıca döneme tanıklık etmiş kişilerin anılarından, tuttukları günlüklerden faydalanılmıştır. Konuyla ilgili araştırma eserler ile de desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan Prensliği, Osmanlı Devleti, Stefan Stambolov, II. Abdülhamid, Ferdinand

Title of Thesis: Relations between the Principality of Bulgaria and the Ottoman Empire during the Government of Stefan Stambolov (1887-1894)

Prepared by: Ergün HASANOĞLU

ABSTRACT

The establishment of the Principality of Bulgaria was decided by the Treaty of Berlin (13 July 1878). This envisaged Principality would be related to the Ottoman Empire and pay taxes. With its provisions this treaty has the feature of directing the entire policy of the Principality. The Bulgarian governments that ruled the principality tried to maintain their relations with the Ottoman Empire within the framework of the Treaty of Berlin. The government of Stefan Stambolov, which was in power between 1887-1894, was one of them. The objective of this dissertation is to study the relations between the Ottoman Empire and the Principality of Bulgaria during this government.

In accordance with the purpose of the thesis, firstly, the legal status of the Principality of Bulgaria was given and it was determined whether the Bulgarian decision-makers of the period studied acted in accordance with the Treaty of Berlin. Then, the reflection of the political crises in the Principality of Bulgaria and the reactions to the Bulgarian Government of the period on its relations with the Ottoman State is shown. The place and importance of Macedonia, a “sensitive national” target for the Bulgarians, in the relations is also has been scrutinized. In addition, the effect of good relations in the political field on socio-cultural, economic, transportation and communication relations has been detected. Moreover, in the relations between the Ottoman Empire and the Principality of Bulgaria, the role and sanctioning power of the Great Powers has been seen.

The thesis study has been created by taking Bulgarian and Ottoman archive documents into the center. Periodicals of the period has been used to enrich the research. In addition, the memories of the people who witnessed the period and the

diaries they kept has been utilized. Research on the subject has also been supported by works.

Key Words: Principality of Bulgaria, Ottoman Empire, Stefan Stambolov, Abdulhamid II, Ferdinand

ÖN SÖZ

Çalışmanın amacı, 1887-1894 yılları arasında Bulgaristan Prensliği'ni idare eden Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu konunun seçilme sebebi, günümüze kadar bahsedilen hükümet döneminin akademik alanda fazla çalışılmamış olmasıdır. Türk literatürü açısından bakıldığında Türkiye'deki bazı tarihçilerin ana hatlarıyla Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri inceledikleri görülmüştür. Bulgar tarihçilerin de Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi ile ilgili çalışmalar yapmalarına karşın bu dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkileri müstakil çalışmalarına konu etmemiş olmaları Bulgar akademisinde bir boşluk olarak görülebilir.

Döneme ışık tutabilmek açısından çalışmaya aşağıda belirtilen perspektifler doğrultusunda bakılacaktır:

1- Bulgaristan Prensliği'nin hukukî statüsü değerlendirilecektir.

2-Stambolov Hükümeti'nin temel ve ana dış politika hedefi olan ve belirli bir şekilde Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri etkileyen Prens Ferdinand'ın tanınması konusu incelenecektir.

3-Stambolov Hükümeti'nin başlıca görevlerinden biri, Prenslik dâhilinde güvenlik ve asayişi tesis etmektir. Bu bağlamda çalışmada iç siyasetin dinamikleri ve hükümete muhalif olanların yarattığı tepkiler irdelenecek ve bu tepkilerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilere etkisi gösterilecektir.

4-Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler süzeren-vasal temelinde olduğundan eşit bir diplomatik ilişkiden bahsetmek söz konusu değildir. Bundan dolayı çalışmada, ilgili dönem içerisinde Berlin Antlaşması'nın yaratmış olduğu statükodan kaynaklı belirli olaylar üzerine yaşanan siyasî münasebetler ortaya konacaktır.

5-Bulgar millî yayılmacılığında (irredantizm) Makedonya Meselesi ana konudur. Çalışmanın hedeflerinden birisi 1887-1894 yılları arasında incelenen

hükümetin meseleye nasıl yaklaştığını ve bu konunun Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilere ne şekilde yansıdığını göstermektir.

6-Çalışmada incelenecek ilgili dönemdeki Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin Bulgaristan ile Şarkî Rumeli Vilayeti'nde yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar ile Osmanlı mirası üzerine etkisi ana hatlarıyla değerlendirilecektir.

Yukarıdaki maddelerin cevaplanması ve çalışmayı belirli bir sisteme oturtabilmek için tezimizi giriş ve beş bölümden meydana getireceğiz. **Giriş**, Bulgaristan Prensliği'nin hukukî statüsü ile ilgilidir. **Birinci bölüm**, Bulgaristan Prensliği'nde yaşanan siyasî krize son verebilmek adına yapılan girişimler ve nihayetinde prens olarak belirlenen Ferdinand'ın tanınma çabalarının Osmanlı Devleti ile olan ilişkilere yansıması hakkındadır. **İkinci bölüm**, Makedonya özelinde yaşanan gelişmeleri içermektedir. **Üçüncü bölüm**, Stambolov Hükümeti'nin sağlamaya çalıştığı iç asayiş ve güvenliği tehdit eden ve hükümetin benimsediği belirli politikalara karşı olan kişi ve grupların tertip ettiği olayların Osmanlı Devleti ile olan ilişkilere etkisini ihtiva etmektedir. **Dördüncü bölüm** ise Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki belirli konular üzerinden yaşanan siyasî ilişkileri kapsamaktadır. **Beşinci bölüm**, Türk ve Müslümanları ilgilendiren konuları genel hatlarıyla içermektedir.

Çalışmada kullanılan ana kaynaklar Osmanlı ve Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi, Sofya'daki Millî Kütüphane bünyesinde bulunan Bulgar Tarihi Arşivi ve Bulgar Bilimler Akademisi Arşivi'nde muhafaza edilen Bulgar arşiv belgeleridir. Ana kaynakların dışında başta Türkçe ve Bulgarca olmak üzere araştırma eserler ile makaleler ve tezlerden yararlanılmıştır. Çalışmada yardımcı kaynak olarak ayrıca dönemin önde gelen ve yaşadığı siyasî ortamı iyi bilen kişilerin hatıratları seçilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi, Bulgarca, Almanca, Rusça, İngilizce çıkarılan dönemin otoriteli süreli yayınlarından da istifade edilmiştir.

Tez çalışmasında Kiril alfabesiyle yazılmış isim ve kelimelerin Türkçeye aktarımlarıyla ilgili olarak başvurulan yöntemi belirtmek yararlı olacaktır. "Ц (ts), Ю (yu) gibi Türkçede bulunmayan harflerin çevirisi olduğu gibi yapılmıştır. Örneğin

“Цанков, Tsankov”, “Юго, Yugo”, “Паница, Panitsa” olarak Latin harflerine aktarılmıştır. Metnin tümünde bu yönteme başvurulmuştur. Dipnotlardaki ve kaynakçadaki Kiril alfabeli eser adlarının, Latin harflerine transliterasyonu yapılmıştır. Kaynakçada da aynı yönteme riayet edilmiştir.

2013 yılında başladığım lisansüstü eğitim serüvenimin ilk gününden itibaren bana her daim desteğini gösteren kıymetli hocam ve danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay’a şükranlarımı sunuyorum. Beni yazma konusunda özgür bırakarak desteklediği, daima teşvik edici sözler sarf ettiği ve bir danışmandan çok daha fazlası olduğu için kendisine minnettarım.

Akademik kariyerimin Bulgaristan tarihi üzerinde şekillenmesindeki en önemli kişi Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mümin İsov’dur. Tez konusunun belirlenmesinden, Bulgar arşivlerinde, kütüphanelerinde araştırma yapmama kadar her türlü yol göstericiliğinde bulunan çok kıymetli hocamın hakkını ödememin imkânı yoktur. Farklı ufuklara açılmam, farklı gözlerden olaylara bakmam ve en önemlisi, farklı bir dünyanın içinde bulunmam için çok çabaladı.

Tezin şekillenmesi amacıyla yapıcı eleştirilerde bulunan ve savunma jürisinde yer alma nezaketini gösteren Sayın Prof. Dr. Aşkın Koyuncu ve Sayın Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu hocalarıma saygılarımı sunuyorum. Anabilim dalı başkanlığı döneminde şahsıma her türlü kolaylığı sağlayan ve TİK toplantılarında yer alan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Sannav’a da teşekkür ederim.

Burada en özel teşekkürü aileme etmem gerekiyor. Annem, babam, ablam ve enişte; ne zaman başım sıkışsa destek olmaktan geri durmadılar. Kendi çapımda oluşturmaya çalıştığım kütüphaneme satın almış oldukları kaynak kitaplar ile çok destek oldular. Ne kadar teşekkür etsem onların haklarını teslim etmeye yetmeyecektir. Aileme sonsuz müteşekkirim.

Doktora savunmamın Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılına denk gelmesi hasebiyle son sözüm Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’edir; “*açtığın yolda gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime ant içerim*”.

İÇİNDEKİLER

ÖZET **I**
ABSTRACT **II**
ÖN SÖZ **IV**
İÇİNDEKİLER **VII**
KISALTMALAR **X**
KAYNAKLARA DAİR **XII**

GİRİŞ

Bulgaristan Prensliği'nin Hukukî Statüsü 1

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ'NDE SİYASÎ KRİZ, YENİ SEÇİLEN PRENSİN TANINMA GİRİŞİMLERİ VE OSMANLI DEVLETİ

A. Yeni Prens Arayışları ve Ferdinand'ın Prens Olarak Seçilmesi (1886-1887) 21
B. Prens Ferdinand'ın Tanınma Çabaları (1887-1894) 53
a. Ferdinand'a Evlilik Yolunun Açılması ve Hanedanlık Yaratmasının Kolaylaştırılması 84
b. Bulgar Levası'nda Prens Ferdinand'ın Rölyefine Yer Verilmesi 109

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN PRENSLİĞİ İLİŞKİLERİNDE MAKEDONYA

A. 1890 Yılındaki Bulgar Notası ve Bulgar Eksarhlığına Verilen Beratlar 118
B. Yunan Siyasetçi Kharilaos Trikoupis'in Sofya Ziyaretinin Babıâli'ye Yansıması (1891) 153
C. 1894 Yılında Bulgar Eksarhlığına Verilen Beratlar 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STAMBOLOV HÜKÜMETİ'NE YÖNELİK TEPKİLER VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

A. Kosta Panitsa Hadisesi (1890) 188
B. Maliye Müdürü Hristo Belçev'in Öldürülmesi (1891) 199
C. Fransız Muhabir Gaston Chadourne Olayı (1891-1892) 211
D. Bulgar Kapıkethüdası Dr. Georgi Vılkoviç'in İstanbul'da Öldürülmesi (1892) 220

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN PRENSLİĞİ SİYASÎ İLİŞKİLERİ

A. Maliye Müdürü Grigor Naçoviç ve Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov'un İstanbul Ziyaretleri (1891) 234
B. Rodoplarda Yaşanan Bir Vergi Alımı Meselesi (1891) 245
C. 1892 Yılındaki Bulgar Notası 251
D. 1892 Yılındaki Filibe Sergisi 263
E. Ermenilerin İmal Ettikleri Bombaların Ele Geçirilmesi ve Stambolov'a İstanbul'un Yolunun Açılması (1892) 275

F. Stefan Stambolov'un İstanbul'a Gelişi (1892) 287

G. Tüccar Vekillerinin Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkilerine Etkisi 303

H. Demiryolları Konusunda Stambolov Hükümeti'nin Çalışmalarına Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı 313

I. Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti Arasında Yapılan Posta ve Telgraf "Antlaşmasına" Dair Görüşmeler 340

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BULGARİSTAN'DAKİ OSMANLI MİRASININ DURUMU ÜZERİNE ETKİSİ

A. Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Mirasına Yönelik Politikasına Genel Bir Bakış 349

a. Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki Kitapların İstanbul'a Nakli 358

b. Türk ve Müslüman Okullarıyla Alakalı Bazı Düzenlemeler 363

SONUÇ **367**

KAYNAKÇA **371**

İNDEKS **394**

EKLER **400**

KISALTMALAR

a.e. Arhivna edinitsa [Belge/varak]

a.g.e. adı geçen eser

a.g.m. adı geçen makale

a.g.t. adı geçen tez

BAN Bulgarska Akademiya na Naukite [Bulgar Bilimler Akademisi]

başk. Başkaları

bkz. Bakınız

BOA Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Br. Broy [Sayı]

C. Cilt

Çev. Çeviren

Ed. Editör

f. Fon

g. Godina [Yıl]

God. Godina [Yıl]

Haz. Hazırlayan

H. Hicri

İzd. İzdatelstvo [Yayınevi]

Kn. Knijka

M. Miladi

NBKM-BİA Narodna Biblioteka "Kiril i Metodiy"-Bılgarski İstoriçeski Arhiv [Millî Kütüphane "Kiril ve Metodiy-Bulgar Tarihi Arşivi]

nr. Nomer [Numara]

nr. Numara

op. Opis [Dosya]

R. Rumi

s. Sayfa

S. Sayı

s. Stranitsi [Sayfa]

Sıs. Sıstatel [Hazırlayan]

T.	Tom [Cilt]
TsDA	Tsentralen Dırjaven Arhiv [Merkez Tarih Arşivi]
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
VPnB	Vınşnata Politika na Bılgariya [Bulgaristan'ın Dış Politikası]
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

KAYNAKLARA DAİR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Çalışmamızda T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi dâhilinde muhafaza edilen arşiv malzemesi, bu tez çalışmasında en fazla istifade edilen ana kaynaklardan biridir. Arşivdeki çalışmalarımızı Covid-19 salgını öncesi ve sonrası olarak ayırmak gerekmektedir. Dünyayı etkisi altına alan bu salgın döneminde Devlet Arşivleri Başkanlığı yöneticileri, araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştırmak adına belgeleri internet ortamında ulaşılabilir hâle getirmişlerdir. Bu, belgelerin incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından bize zaman kazandırmıştır. Tez hazırlama süreci sırasında hem fizikî hem de internet ortamında çalıştığımız Osmanlı Arşivi'nde sayıları binlerle ifade edilecek belgeden faydalanılmıştır.

Bulgaristan tarihi yazılacaksa başvurulacak temel kaynaklardan biri Osmanlı Arşivi belgeleridir. Sadece "*Bulgaristan*" anahtar kelimesiyle yapılacak bir aramada 50 binden fazla belgenin çıktığı bir arşivden bahsedilmektedir. Bununla birlikte Bulgaristan'ı ilgilendiren fonlardaki belgelerin yapılan özetlerindeki bilhassa kişi ve yer adları ile tarihlendirme hataları, tarama yapacak kişileri yanlışa sevk edebilmekle beraber araştırmacının konusunu doğrudan ilgilendiren bazı belgelerin de gözden kaçmasına sebebiyet verebilmektedir.

Çalışmamızda başvurduğumuz başlıca fonlar, Sadaret Bulgaristan (A.MTZ.04), Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04), İrade Bulgaristan (İ.MTZ.04) ve Yıldız'dır (Y..). Bu fonlar, çalışmamızın Osmanlı Arşivi kısmının temelini oluşturmaktadır. Diğer fonlardaki belgeler de araştırmayı tamamlayıcı niteliktedir.

Çalışmamızın diğer ana kaynağı, Bulgar arşivlerindeki belgeler olmuştur. Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi (TsDA), Sofya'daki Millî Kütüphane bünyesinde bulunan Bulgar Tarihi Arşivi (NBKM/BİA) ve Bulgar Bilimler Akademisi Arşivi,

çalışma yürütülen yerlerdir. Burada yaşanan zorlukların başında, mikrofilm konusu gelmektedir. Kişiden kişiye değişmekle beraber, talep edilen dosyaların mikrofilm aracılığıyla görülmesi, sağlıklı ve verimli çalışmaya mani olmaktadır. Ayrıca araştırma yapılan dönemin belgelerinde dijitalleşmenin olmaması ve belge özetlerinden ziyade geniş dosya özetlerinin bulunması da araştırmacının çokça zamanını almaktadır. Ancak yine de, incelenen döneme ait ana karakterlerin (başta Stefan Stambolov) kaleminden çıkmış orijinal belgelere dokunmak, tarihçi için çok özel bir duygu olmuştur.

2. YAYIMLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

Yayımlanmış arşiv belgeleri konusunda istifade edilen iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi Stefan Stambolov'un Kişisel Arşivi'dir. Bulgar Bilimler Akademisi'nin arşivinde bulunan belgelerden oluşturulan bu külliyat, 20 ciltten meydana gelmektedir.

Diğer temel kaynak ise Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde hazırlanan ve dört ciltten oluşan "Bulgaristan'ın Dış Politikası" adlı çalışmadır. Birinci cildi 1879-1886, ikinci cildi 1886-1887 yılları arasını kapsamaktadır. Üçüncü ve dördüncü cildi ise doğrudan Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'ni ilgilendirmektedir. Üçüncü cildin tarih aralığı 1887-1890, dördüncü cildin tarih aralığı ise 1890-1894'tür.

3. ANILAR, GÜNLÜKLER, HATIRALAR

Çalışmamızda ayrıca döneme şahitlik etmiş kişilerin anılarına, günlüklerine ve hatıralarına başvurulmuştur. Anılar konusunda istifade edilen başlıca kaynaklardan biri Stefan Stambolov'un günlüğüdür. 1886-1887 yılları arasını kapsayan bu günlük, Bulgaristan Prensliği'nde yaşanan siyasî kriz sürecini Stambolov'un gözünden aktarmaktadır.

Başvurulan diğer anı, Eksarh Yosif'in Günlükleri'dir. Eksarh, bir din adamı olmakla beraber İstanbul'daki çalışmaları ve bizzat siyasetin içinde bulunması hasebiyle bir diplomat olarak da kabul edilebilir. Kendisinin kaleme aldıkları,

incelenen döneme farklı bir renk katmaktadır. Günlüğünde şahsî düşünce ve duygularını yansıtmasının yanında vermiş olduğu tarihî bilgiler çok kıymetlidir ve resmî arşiv belgeleriyle de desteklenmiştir.

Bu tezde Dobri Gançev, Pavel Genadiev, Konstantin Kondov, Petır Mateev, Sultana Petrova, Simeon Radev, İvan Sallabaşev, Konstantin Stoilov gibi içinde yaşadığı dönemi iyi bilenlerin kaydettiklerinden ve kaleme aldıkları notlarından da faydalanılmıştır. Bununla birlikte Said Paşa, Salih Münir Paşa, Memduh Paşa, Tahsin Paşa, Mahmud Celalettin Paşa, Said Halim Paşa, Kâmil Paşa gibi Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş paşaların da şahit olduklarından yararlanılmıştır. Ayrıca Beaman (Biman), Samuel Sullivan Cox, Rihard Fon Mah [Richard von Mach] gibi Batılı kişilerin anılarında da istifade edilmiştir.

4. SÜRELİ YAYINLAR

Çalışmamızda kullanılan başlıca süreli yayın, Stefan Stambolov Hükümeti'nin sözcüsü niteliğindeki[1] *Svoboda*'dır. Bulgaristan Prensliği'nin resmî gazetesi olan *Dırjaven Vestnik*'in dışında incelenen dönemin otoriteli gazete ve dergileri de vardır. Bunlar *Çerno More*, *Balkanska Zora*, *Yugo-Zapadna Bılgariya*, *Makedoniya*, *Plovdiv*, *Novini*, *Naşeto Pırvo İzlojenie*'dir. Konularla ilgili olarak taranan Osmanlı gazeteleri ise *Sabah*, *Mizan*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Servet*, *Ceride*, *Hilâl*, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'dir. Çalışmaya katkısı olması açısından dönemin önde gelen Avusturya-Macaristan, İngiliz, Rus gazetelerine ayrıca yer verilmiştir. Bu gazeteler *Neue Freie Presse* (Avusturya-Macaristan), *The Times* (İngiltere), *Moskovskie Vedomosti* (Rusya), *Peterburgskaya Gazeta* (Rusya), *Novoe Vremya*'dır (Rusya).

5. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Çalışmamızda kullanılan bazı araştırma ve inceleme eserler ile ilgili olarak kısa bir bilgilendirme yapmak uygun olacaktır. Stefan Stambolov Dönemi'ni

[1] Cuzepe Modriç [Giuseppe Modrich], *V Bılgariya Sled Sıedinenieto*, Pevela ot İtalianski Dariya Karapetkova, İK "Kolibri", Sofya 2020, s. 30.

öncelikli olarak genel hatlarıyla öğrenebilmek adına yazılmış Bulgaristan tarih kitaplarından istifade edilmiştir. Elena Statelova ile Stoyço Grınçarov'un ortaklaşa hazırlamış olduğu "*İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*"[2] adlı çalışması bunlardan biridir. Yine Elena Statelova'nın bu defa Radoslavov Popov ve Vasilka Tankova ile birlikte yazmış olduğu "*İstoriya na Bılgarskata Diplomatsiya 1879-1913*"[3] kitabı diğer bir başvuru eseridir. Andrey Pantev'in çeşitli tarihçi ve araştırmacılarla birlikte oluşturduğu "*İstoriya na Bılgariya*"[4], "*Kratka İstoriya na Bılgariya*"[5] kitapları da faydalanılan çalışmalardır. Bulgar Bilimler Akademisi bünyesinde hazırlanan "*İstoriya na Bılgariya, Tom 7*"[6] de genel Bulgar tarihi açısından önemli araştırma eserlerinden biridir.

Doğrudan Stefan Stambolov Hükümeti'ni ilgilendiren ve çalışmamızda kullandığımız araştırma ve inceleme eserlere de değinmek yerinde olacaktır. Bu çalışmalar dönemin ve alanın en büyük uzmanları tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki G. P. Genov'un iki ciltten oluşan çalışmasıdır.[7] Andrey Pantev[8], Milço Lalkov[9], Radoslav Mişev[10], Simeon Damyanov[11], Stoyço Grınçarov[12], Petır Kamenov[13], Yura Konstantinova[14], Rimma Bitsaeva Stoyanova[15], Rus tarihçi V. İ.

---

[2] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999.
[3] Elena Statelova, Radoslav Popov, Vasilka Tankova, *İstoriya na Bılgarskata Diplomatsiya 1879-1913*, Sofya 1994.
[4] Andrey Pantev ve diğerleri, *İstoriya na Bılgariya*, İzdatelska Kışta "Hristo Botev", Sofya 1993.
[5] Andrey Pantev ve diğerleri, *Kratka İstoriya na Bılgariya*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1983.
[6] *İstoriya na Bılgariya, Tom 7, Vızstanovyavane i Utvırjdavane na Bılgarskata Dırjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991.
[7] G. P. Genov, *Politiçeska i Diplomatiçeska İstoriya na Bılgariya*, *Tom XII: Bılgarskata Vıtreşna Politika pri Upravlenieto na Stambolov*, İzdatesltvo Vano Nedkov, Sofya 2001; G. P. Genov, *Politiçeska i Diplomatiçeska İstoriya na Bılgariya*, *Tom XIII: Bılgarskata Vınşna Politika pri Upravlenieto na Stambolov*, İzdatesltvo Vano Nedkov, Sofya 2001.
[8] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu Rusiya na Balkanite 1879-1894*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1972.
[9] Milço Lalkov, *Bılgariya v Balkanskata Politika na Avstro-Ungariya 1878-1903*, Sofya 1993.
[10] Radoslav Mişev, *Avstro-Ungariya i Bılgariya 1879-1894; Politiçeski Otnoşeniya*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1988.
[11] Simeon Damyanov, *Bılgariya vıv Frenskata Politika 1878-1918*, Sofya 1985.
[12] Stoyço Grınçarov, *Politiçeskite Sili i Monarhiçeskiyat İnstitut v Bılgariya 1886-1894*, Sofya 1984.
[13] Petır Kamenov, *Graf Andraşi i Balkanite 1867-1890*, Fondantsiya İzkustvo Sreştu Nasilieto, Sofya 2001.
[14] Yura Konstantinova, *Balkanskata Politika na Gırtsiya v Kraya na XIX i Naçaloto na XX vek*, İzdatelstvo "Faber", Veliko Tırnovo 2008.
[15] Rimma Bitsaeva Stoyanova, *Taynite Pregovori na Stefan Stambolov s Rusiya (1888, 1890, 1891 Godina)*, Sofya 2001.

Kosik'in[16] araştırmalarından istifade edilmiştir. Bulgaristan Prensliği'nin Rusya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Yunanistan ile ilişkilerini görebilmek adına bu yazarların kitapları çok önemlidir.

Stefan Stambolov ile ilgili yapılmış olan biyografi çalışmaları da kullandığımız araştırma ve incelemeler eserler arasındadır. Duncan M Perry'nin yayımlamış olduğu "*Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria 1870-1895*" adlı kitap, bunların başında gelmektedir.[17] Milen Kumanov'un "*Stefan Stambolov*"[18], Andrey Pantev'in "*Za Stefan Stambolov v Çasa na Bılgariya*"[19] istifade ettiğimiz diğer çalışmalardır.

Tez çalışmamızda Türk tarihçilere ait eserlere de yer verilmiştir. Öne çıkan Türk araştırmacılar, Mahir Aydın[20], Ömer Turan[21], Aşkın Koyuncu[22], Neriman Ersoy Hacısalihoğlu'dur.[23] Bununla birlikte çalışmamız sırasında YÖK Tez Merkezi veri tabanı taranmış ve Türkiye'de yapılan ilgili tezler tespit edilmiştir. Bunlar arasında Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin incelendiği tezler

---

[16] V. İ. Kosik, *Vremya Razriva Politika Rossii v Bolgarskom Voprose 1886-1894 gg.*, İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki RAN, Moskva 1993.

[17] Duncan M. Perry, *Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria 1870-1895*, Duke University Press, Durham & London 1993.

[18] Milen Kumanov, *Stefan Stambolov*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2018.

[19] Andrey Pantev, *Za Stefan Stambolov v Çasa na Bılgariya*, EDEM 21, Sofya 1995.

[20] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996; Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, C. XVII, S. 21, Ankara 1996, s. 71-120; Mahir Aydın, "Filibe Sergisi", *Belleten*, Cilt LVIII, Sayı 223, Aralık 1994, s. 659-683.

[21] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

[22] Aşkın Koyuncu, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 113-144; Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, Volume 9/4, 2014, s. 675-737; Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2005; Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998.

[23] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensliği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 107-118; Neriman Ersoy Hacısalioğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve Göç*, Editörler: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2013, s. 533-541; Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensliği'nde Türk Emlâki (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 1996.

bulunmaktadır. Erol Çetin'in "*Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*"[24], Emine Bayraktarova'nın "*Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkileri (1878-1908)*"[25], Mithat Aydın'ın "*Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)*"[26] adlı tezler, yol gösterici olmaları açısından faydalanılan tezler olmuşlardır.

[24] Erol Çetin, *Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Toktamış Ateş, İstanbul 2003.

[25] Emine Bayraktarova, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca, İstanbul 2002.

[26] Mithat Aydın, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yavuz Ercan, Ankara 1996.

GİRİŞ

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ'NİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Bulgaristan Prensliği'nin tesis edilmesine yol açan ana etken, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'dir. Fakat bunun bir evveliyatı vardır. 1875 yılındaki Hersek Ayaklanması'yla başlayan, Bulgar isyanları ile Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kazanmak için girdiği mücadeleyle farklı bir boyut kazanan Doğu Krizi, İstanbul'da bir konferansın tertip edilmesine sebep olmuştu. Bulgaristan özelinde bu konferansa (Tersane Konferansı) göz atıldığında belirli idarî yapıları olan, beş yıl süre ile Sultan tarafından tayin edilen, Hıristiyan valiyle idare edilecek doğu ve batı merkezli olmak üzere otonom iki vilayetten söz edilebilecektir. Bu, Konferans öncesi Rusya'nın temsilcisi İgnatiev'in yapmış olduğu ön görüşmeler neticesinde ortaya çıkan bir dizi maddeler bütünüydü. Doğuda Tırnova, batıda Sofya merkezli iki vilayetin teşekkül edecek olması, millî devlete giden sürecin önünü açabilecek bir durumdu. Bir nizamnamesinin olacak olması, bu nizamnameye göre idarenin şekillenmesi, milis kuvvetlerin bulunması ve sair bir müstakil yapının meydana getirileceğinin açık göstergeleriydi.

İki cephede yaşanan ve Osmanlı Devleti'ne askerî, siyasî, sosyal ve iktisadî bakımdan ağır yükler getiren 93 Harbi'ne son verme niyetiyle yapılması istenen 3 Mart 1878 tarihli ön antlaşma (Ayastefanos Antlaşması), Ruslara Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti temsilcilerine kabul ettiremedikleri önerileri maddeleştirme imkânı verdi. Rusların gayretleriyle 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Sırpların özerkliklerini elde etmesine benzer bir gelişme, Bulgarlar açısından 93 Harbi'nden sonra zuhur etti.[27] Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi verir bir yapı olacaktı. Bulgaristan'ın başına geçecek kişi, oluşturulacak mecliste Bulgarlar tarafından seçilecek ve Büyük Güçlerin rızası alınıp Sultan tarafından onaylanacaktı. İdarî teşkilatını oluşturana dek Bulgaristan'a iki sene süreliğine Rus

[27] Ayrıntılar için bkz. Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

bir komiser nezaret edecekti. Osmanlı askerleri Bulgaristan topraklarında bulunmayacak ve eski kalelerin tümü de yıkılacaktı. Ayastefanos'ta öngörülen Bulgaristan'ın sınırları, Rusya dışındaki devletlere sorun teşkil etmişti. Rusların güneye inebilecek en kestirme yol olarak tesis ettiği Bulgaristan'ın, 1815'ten sonra var olan ve benimsenen statükoya, bilhassa da diğer Büyük Güçlerin çıkarlarına zarar vereceği düşünülmüştü. Bu açıdan Bismarck'ın deyimiyle Berlin Konferansı "*Osmanlı Devleti'ni kayırmak için değil, Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddelerden Avrupa devletlerinin çıkarına dokunanları değiştirmek için*" tertip edilmişti.[28]

Çatışan devlet menfaatleri, Berlin'de İngiltere, Almanya, Rusya, İtalya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılımıyla bir kongrenin (13 Haziran-13 Temmuz 1878) toplanmasına sebep oldu. Kırım Harbi'nden 93 Harbi'ne değin geçen dönemde tesis edilen ittifaklar ve imzalanan gizli ve açık antlaşmalar, Avrupa'daki barışı muhafaza etmekte ve sürdürmekteydi. Fakat Ayastefanos'ta kaleme alınan maddeler, devletlerin çıkarlarına uymamasının yanında Rusya'nın "yaratmış" olduğu bilhassa Bulgaristan ile Avrupa'daki dengelerin de değişebileceğine dair bir şüphe meydana getirdi. Kongrenin başlamasından çok kısa bir süre önce (4 Haziran) stratejik bir konuma sahip Kıbrıs ile ilgili İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile antlaşma yapması bu şüphelerin neticesinde yaşanan bir gelişme olarak değerlendirilebilirdi.[29] Keza Berlin Kongresi'ne "*başlı başına zorlu bir mesele olan*"[30] Bulgaristan ile ilgili konulardan başlanmıştı. Ayastefanos'un getirileri öyle bir durum yaratmıştır ki, dönemin İngiliz Başbakanı Benjamin Disraeli "*mevcut problemlerin çözüme kavuşması için Bulgar Meselesi'nin ilk önce görüşülmesini ve bir an evvel hâlledilmesini*"[31] düşünmüştü. Dahası Avusturya-Macaristan temsilcisi Andrássy'e göre de Bulgar Meselesi diğer konulara kıyasla daha önemliydi.[32]

---

[28] Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 234.
[29] Anlaşma ile ilgili bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953, s. 401-402.
[30] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Haz. Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul 1983, s. 646.
[31] *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi*, Matbaa-i Amire, 21 Mayıs 1297 [2 Haziran 1881], s. 5.
[32] Aynı yer, s. 5.

Kongre tamamlanıp antlaşma imzalandığında Ayastefanos Antlaşması'yla öngörülen Bulgaristan toprakları daraltılmıştı.[33] Bulgaristan özelinde Berlin Antlaşması, Ayastefanos'ta tasarlanan Bulgaristan'dan farklı sınırlara sahip yeni teşekkül edecek prensliğin yükümlülüklerinin belirlendiği bir antlaşma olarak dikkat çekti. Antlaşmanın 1. maddesi Bulgaristan'ın doğrudan doğruya padişaha bağlı, vergi verir bir prenslik olduğunu bildirmekteydi.[34] Aynı zamanda tarih profesörü Anderson'a göre Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a yönelik kontrol ve denetim hakkının az olduğu Ayastefanos'ta "*Bulgaristan, Devlet-i Aliyye'ye vergi verir, idaresi Hıristiyan bir Emaret-i Mümtaze heyetine vaz olunacaktı*".[35] Ayastefanos'tan farklı olarak Berlin'de Prensliğin bağlı olacağı yer, açıkça vurgulanmıştı. Fakat Osmanlı yetkililerinden Mahmud Celalettin Paşa'nın aktardığına göre bağlılığın derecesi hususunda bazı bilinmezlikler vardı. Daha önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'ne antlaşmalar ile bağlı bulunan hükümetlerin (Sırbistan, Memleketeyn) sıkıntıdan başka bir şey doğurmadıklarından kaynaklı birinci maddede yer alan bağlılıktan bir şüphe duyulmuştu. Konunun bir netliğe kavuşturulması yönünden çalışmalar yürütmeye niyetlenilmişti. Ancak hem Bismarck'tan çekinilmesi hem de herhangi bir desteğin gelmemesi neticenin hâsıl olmamasına neden olmuştu.[36]

Bulgaristan Prensliği'nin bağımsız hareket edemeyeceğini, nihayetinde Osmanlı Sultanı'na bağlı bulunduğunu gösterir bir diğer madde 3. maddeydi. Prens, oluşturulacak mecliste Bulgarlar tarafından seçilebilecek, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin rızası alınıp nihaî olarak Osmanlı Sultanı'nın tasdiki gerekecekti. Prenslik makamı boş kaldığında ise aynı prosedür işleyecekti.[37] Fakat hem Ayastefanos hem de Berlin'de kararlaştırılan bu madde, bazı kuşkuları beraberinde getirdi. Prensin seçim yoluyla belirlenmesi, karışıklık çıkarması

---

[33] 3 Mart 1878 tarihi, Bulgarların günümüze değin süren millî hedeflerinin ana dayağını oluşturmuştur. Aynı zamanda 3 Mart, Bulgaristan'da millî bir bayram olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır. Prens Aleksandır Batenberg'in 9 Ocak 1880 tarihli buyruğu ile 19 Şubat/3 Mart, "İmparator II. Aleksandır'ın tahta çıkışı ve Ayastefanos Antlaşması" günü olarak kutlanacağı ilan edilmiştir. Petko St. Petkov, "Kak i Zaşto 19 Fevruari/3 Mart Stana Ofitsialen i Natsionalen Praznik na Bılgariya?", *Godişnik na İstoriçeski Fakultet*, Tom 4, Broy 1, Univ. İzd. "Sv. Kiril i Metodiy", 2020, s. 279-280.

[34] *Muâhedat Mecmûası*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 113.

[35] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu; 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 218; Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 390.

[36] Mahmud Celalettin Paşa, *a.g.e.*, s. 658.

[37] *Muâhedat Mecmûası…*, s. 116.

ihtimalinin yanında Bulgaristan'ın içişlerine yapılabilecek müdahalenin de önünü açabilecek bir durum olarak görülmüştü. Başlıca korku, seçim ile gelecek prensin bilhassa Rusya eğilimli bir kişi olmasıydı. Bundan kaynaklı olarak seçimden ziyade veraset sistemi Osmanlı Devleti yetkililerine daha uygun ve makul görünmüştü. Ancak düşünülenler sadece fikir aşamasında kaldı, herhangi bir adım atılmadı.[38] Aslında Osmanlı yetkililerinin prens seçimi hususunda duyduğu kaygılardaki haklılık payları, daha sonraki süreçte Prens Ferdinand'ın seçimi ve ardından gelişen olaylar silsilesinde kendini gösterecekti.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prenslik olduğunun vurgulandığı başka bir madde 9. maddeydi. Birinci maddeden farkı, verginin ödeme şeklinin nasıl ve ne şekilde olduğu üzerineydi. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin borçlarından Prensliğin payına da bir miktarın düşmesi kararlaştırılmıştı.[39] Borç konusunun gündeme gelmesi ve Prensliğin de işin içine dâhil edilmesi Berlin'deki Osmanlı yetkililerinin teklifi ve ardından gösterilen çabanın neticesiydi.[40]

11. madde ise Prensliğin içişlerinde dahi bağımsız bir şekilde hareket edemeyeceğini göstermekteydi. Osmanlı askerleri Bulgaristan topraklarında ikamet etmeyecekti, fakat eski kaleler Bulgaristan Prensliği tarafından harcanacak paralar ile yıkılacak ve yeniden inşa edilmeyecekti.[41] Savunma açısından kalenin önemi malumdur. Maddede açıkça görüleceği üzere hiçbir şekilde yeni kalenin inşasına müsaade edilmemişti. Askerî bakımdan Prensliğin idarecilerinin alacağı kararlar bu madde ile sınırlandırılmıştı.[42]

4. madde, prensin seçiminden evvel Tırnova'da bir meclisin toplanmasını öngörmekteydi. Toplanacak meclis, Prensliğin "*nizamname-i esasisi*"ni hazırlayacaktı.[43] Aslında bu madde, Bulgarların daha özgür bir şekilde hareket sahası bulabileceği ve alabilecekleri kararlarda daha serbest faaliyet yürütebileceği imkânı

[38] Mahmud Celalettin Paşa, *a.g.e.*, s. 657-658.
[39] *Muâhedat Mecmûası…*, s. 118.
[40] Mahmud Celalettin Paşa, *a.g.e.*, s. 653-654.
[41] *Muâhedat Mecmûası…*, s. 119.
[42] Mariya Manolova, "Mejdunarodnopravnoto Polojenie na Bılgarskata Dırjava prez Perioda 1878-1908 g.", *Mejdunarodni Otnoşeniya*, Kn. 4, 1976, s. 64.
[43] *Muâhedat Mecmûası…*, s. 116.

sunacaktı. Prensliğin içyapısı, işleyişi, Prenslik sınırları dâhilinde yaşayanların hak ve hukukları ve sair toplanacak bu meclis sonunda tayin edilecekti.

Hem Ayastefanos hem de Berlin Antlaşması'nda bir meclisin tertip edilip nizamnamenin (Bulgarlara göre anayasa) hazırlaması öngörülmüşse de bu fikrin bir altyapısı vardı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin hemen akabinde yaratılacak Bulgar Devleti ile ilgili çalışmalar yürütülmüştü. Bulgaristan Mülkî İdare Teşkilatı üyelerinden Vladimir Çerkasskiy[44], Geçici Rus İdaresi'nin Bulgaristan topraklarındaki sorumlusu olarak tayin edilmişti. Çerkasskiy, Osmanlı Devleti'ndeki hukukî, idarî, iktisadî düzen ile ilgili aldığı bilgilerin Bulgarlara ne şekilde yansıtılabileceği üzerine çalışmıştı. Bulgarları sürdürülebilir bir devlet sistemine ve mekanizmasına alışkın hâle getirebilmek için gayret edilmekteydi. Geçici olsa da bir nizamnamenin bu çalışmalar neticesinde hazırlanması devlete giden sürecin belirtisiydi. Aynı zamanda bu, Bulgarlara yol gösterici bir kılavuz niteliğinde olacaktı. Rus yönetimine yakın olan bazı Bulgarlar (Marin Drinov[45], Stefan Bobçev[46], Evlogi Georgiev[47]), Rus hukukçu Sergey Lukiyanov[48] ve diğerlerinden

---

[44] Vladimir Aleksandroviç Çerkasskiy (1821-1878). Rus hukukçu ve devlet adamıdır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi döneminde Bulgaristan topraklarındaki Geçici Rus İdaresi'nin başındadır. Yaptığı çalışmalar ile savaş sonrası meydana getirilmesi arzu edilen Bulgar Devleti'nin temellerini atmaya çalışmıştır. Bilhassa idare ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Daha sonra tartışılacak ve kabul edilecek Tırnova Nizamnamesi'nin hazırlığı safhasında yapmış olduğu çalışmalar dikkate alınmıştır. Ayastefanos Antlaşması'nın yapıldığı gün ölmüştür. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 12, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2012.

[45] Marin Drinov (1838-1906). Panagyurişte (Otlukköy) doğumludur. İlk öğrenimini doğduğu şehirde aldıktan sonra Kiev'deki Ruhban Okulu'na gitmiştir. Kiev'den sonra eğitimini Moskova Üniversitesi'nde sürdürmüştür. Tarih-filoloji mezunudur. Bulgar tarihini ilgilendiren konular üzerine Avrupa kütüphane ve arşivlerinde çalışmalar icra etmiştir. Kharkov Üniversitesi'nde doçent olarak görev yaparken 93 Harbi'nin patlamasıyla görevine ara vermiş ve Rus Ordusu saflarına dâhil olmuştur. Bulgar topraklarının idaresi ile ilgili çalışmalarda Vladimir Çerkasskiy'nin danışmanlığını yapmıştır. 1878 yılında Sofya'nın gubernator yardımcısıdır. Geçici Rus Hükümeti Dönemi'nde eğitimden sorumlu kişi görevindedir. Kurucu Meclis'teki nizamname tartışmalarında bilfiil yer almıştır. Kendisinin önerisiyle Sofya şehri, Bulgaristan Prensliği'nin başkenti olmuştur. 1879 yılında Millî Kütüphane'nin kurulmasındaki çalışmalar yer alan kişiler arasındadır. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 5, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2012.

[46] Stefan Bobçev (1853-1940). Elena doğumludur. Moskova'da hukuk tahsil etmiştir. 1880 yılından sonra Şarkî Rumeli'ye gelmiş ve toplumsal faaliyetlerde aktif bir şekilde yer almıştır. Ulusal Parti'nin (Birleşimciler) liderlerinden biridir. 1884-85 yılında Adliye'den sorumlu kişidir. Maritsa (Meriç) Gazetesi'nin redaktörlerindendir. Russever olduğundan kaynaklı Stefan Stambolov karşıtıdır. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği topraklarında değildir. Stambolov'un istifası ve hükümetin düşmesinin ardından faaliyetlerine geri dönmüştür. Konstantin Stoilov tarafından kurulmuş olan Yeni Ulusal Parti'nin lider kadrolarında yer almıştır. 1911-1912'de Eğitim Bakanıdır. 1911-1913 yılları arasında Rusya'da orta elçi görevinde bulunmuştur. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 1, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2011.

oluşan geniş katılımlı bir organizasyonun tesis edilmesi de yürütülebilecek çalışmaların tabana yayılması gayesindendi. Bulgarcanın resmî dil olarak ilan edilmesi, Türkçe kelimelerin kullanılmamasına azamî dikkat gösterilmesi bile sürecin ne şekilde işlediğinin göstergesiydi. Yönetim sistemi ile ilgili sancak yerine *gubernatorstvo,* kaza yerine *okrıg*, nahiye yerine de *okoliya* olarak değişikliğe gidildi. 4 Temmuz 1877'de Ziştovi'de *gubernator* olarak Bulgar uyruklu ve Rusya'nın eski Filibe konsolosu Nayden Gerov'un tayini, gelecekteki Bulgar Devleti'nin ilk emaresiydi.[49]

Çerkasskiy'den sonra göreve gelen Dondukov-Korsakov[50] da Bulgarları siyasî hayata ve yaratabilecekleri devlete hazırlama görevindeydi. Dondukov-Korsakov zamanında atılan adımlardan biri, günümüzün bakanlıkları olarak görülebilecek yedi temel kurumun tesisiydi. Bunlar içişleri, maliye, adliye, dinî işler, eğitim, harbiye ve posta-telgraftı. Bir diğer adım da geniş katılımlı organizasyonun içinde bulunan Lukiyanov'un çalışmasıydı. Çerkasskiy ile başlayan idarî, hukukî,

---

[47] Evlogi Georgiev (1819-1897). Karlova doğumludur. Tüccar ve bankerdir. 1837 yılında Eflak bölgesine göç etmiştir. Kardeşiyle birlikte -Hristo Georgiev- ticarete atılmış ve Galati, Bükreş ve Braila'da faaliyet yürütmüştür. Gönüllü cemiyetlerin en ön safta yer alan kişilerinden biridir. Kardeşiyle birlikte büyük meblağlarda yapmış olduğu para bağışlarıyla bilinmektedir. Yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla bu meblağlar verilmiştir. Galati'de hastaneye yaptığı yardım, İstanbul'daki hastaneye yaptığı yardım, Selanik'teki inas mektebi için yapmış olduğu yardım bunlardan bazılarıdır. Berlin Antlaşması'ndan sonraki dönemde Bulgaristan Prensliği'nin Romanya'daki ilk diplomatik temsilcisidir. Bulgar Meclisi'nde vekillik de yapmıştır. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 4, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2011.

[48] Sergey İvanoviç Lukiyanov (1834-1905). Hukukçudur. Moskova Üniversitesi'nde hukuk tahsil etmiştir. Almanya'da uzmanlaşmıştır. Rusya Adalet Bakanlığı'nda senatörlük yapmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmıştır. Savaş döneminde Bulgaristan topraklarında oluşturulan Geçici Rus İdaresi'nde görev yapmıştır. Rus Çarı II. Aleksandır'ın emriyle Bulgaristan'daki hukukî düzenin oluşturulması için çaba gösterenlerin başındadır. "*Bulgaristan'daki Yargı Teşkilatı'nın Yapısı Hakkındaki Geçici Kurallar*" adıyla bir taslak hazırlamıştır. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 7, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2012.

[49] Nayden Gerov (1823-1900). Koprivştitsa (Avretalan) doğumludur. Filibe'de Rum okulunda bir dönem eğitim görmüş, daha sonra Odessa'ya gitmiştir. Odessa'daki saygın okul, Rişelevskiy Litsey'i tamamladıktan sonra doğduğu kasabaya geri dönmüş, öğretmenlik yapmıştır. Bulgarların Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı giriştiği mücadelede yer almıştır. Yaptığı yayımlar ile bunu desteklemiştir. Odessa'da çıkardığı "Bulgaristan'dan Mektup" adlı çalışması buna bir örnektir. Filibe'de Rusya'nın konsolos yardımcısıdır. 93 Harbi döneminde Ziştovi'nin gubernatoru görevindedir. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 4, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2011.

[50] Aleksandır Dondukov-Korsakov (1820-1893). Rus ordusunda generaldir. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmıştır. Vladimir Çerkasskiy öldükten sonra Bulgaristan topraklarındaki Geçici Rus İdaresi'nin başına getirilmiştir. Berlin Antlaşması'nın Ruslara tanıdığı 9 aylık sürede Bulgaristan Prensliği'nin başta idarî teşkilatı olmak üzere bir dizi çalışma içerisine girişmiştir. Kurucu Meclis'teki nizamname tartışmalarında aktif şekilde yer almıştır. 9 aylık sürenin dolması ve Prens Aleksandır Batenberg'in Bulgar topraklarına gelip idareyi ele almasından sonra Bulgaristan'ı terk etmiştir. *Golyama Entsiklopediya Bılgariya*, Tom 5, Knigoizdatelska Kışta Trud, Sofya 2012.

sosyal ve benzeri birçok adımın ve neticesinde ortaya çıkan geçici nizamnamenin son hâli, Lukiyanov'un gözetiminde hazırlanan tasarıydı, savaş sonrasında da (6 Kasım 1878) Rusya'ya gönderilmişti. Amaç, Rus İmparator II. Aleksandr'ın tasarıyı görmesi ve üzerinde düzeltme, ekleme veya çıkarma yapmasıydı. 27 Aralık'ta taslak üzerinde yapılan fikir teatileri neticesinde nizamname Lukiyanov'a geri yollandı. Nizamname, vakit kaybetmeden Bulgarcaya tercüme edilerek Bulgar yetkililer nezdinde tartışmaya açıldı. Rusların hazırladığı bu nizamname, Berlin Antlaşması'nın 4. maddesinin öngördüğü "anayasa"nın temelini oluşturacaktı.[51]

10/22 Şubat 1879, Rusların tasarladığı dâhili nizamnamenin Bulgarlar nezdinde görüşmeye açıldığı tarihti. Geçici Rus İdaresi'nin başında bulunan Komiser Dondukov-Korsakov, herhangi bir kısıtlama ve engelleme olmadan dâhili nizamnamenin serbestçe tartışılabileceği, üzerinde düzeltmeler ve değişikliler yapılabileceği konusunda söylemde bulundu. Korsakov'un bu nutku önemli addedilebilirdi, zira Bulgarların bazı maddeler üzerinde değişikliğe gitmesine yol açmıştı. Bunu, dâhili nizamnameye ne başlık verileceği konusunda görmek mümkündü. Prensliğin işleyişi ile ilgili görüşülecek ve hazırlanacak metnin başlığının ne olacağı üzerine bir tartışma vardı. Osmanlı yetkililerine göre mecliste bir "nizamname-i esasî", Bulgarların ifadesiyle ise "anayasa" metni hazırlanacaktı. İki ifade arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Tırnova'da toplanan mecliste yapılan ilk önerilerden biri, dâhili nizamname yerine "Bulgaristan Prensliği Anayasası" başlığının kullanılmasıydı.[52] Nizamname, dâhili işleri düzenleyen bir iç tüzük hüviyetindedir. Bağımsız bir devletin yapısını, kanunlarını, vatandaşlarının hakların ortaya koyan ise anayasadır. Meclisten çıkan karar "anayasa" üzerineydi ve metin, tarihteki yerini "Tırnova Anayasası" olarak aldı. Hatta öyle ki, dâhili nizamname ifadesinin geçtiği maddelerde kelime değişikliğine gidilerek hepsi anayasa olmuştu.[53]

---

[51] Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 407.

[52] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensliği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 110.

[53] Rusların hazırladığı metinde dâhili nizamname ifadesinin geçtiği maddeler 15, 28, 32, 42, 124, 134 (2'nci bent), 139, 155, 167 ve 169'dur. 10 Şubat'ta başlayan görüşmeler neticesinde dâhili nizamname ifadesinin yerine anayasa kelimesinin kullanıldığı maddeler 16, 30, 34, 43, 131, 141 (2'nci bent), 146, 155, 167, 169'dur.

Rusların dâhili nizamnamesi üzerinde Bulgarların yaptıkları en önemli değişikliklerden bir diğeri, Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu belirten maddesiydi. Rusların tasarısının 3. maddesine göre, "*Bulgaristan Prensliği, vekilli anayasal monarşidir ve Babıâli ile vasal bir ilişkide bulunmaktadır*". 22 Mart / 3 Nisan 1879 tarihli toplantıda 3. madde üzerinde yapılan tartışmalarda "*Babıâli ile vasal bir ilişkide bulunmaktadır*" cümlesinin çıkarılmasına dair bir öneri sunulmuştu. Mecliste yapılan tartışmalarda vekil Grekov'un[54] sunduğu öneriye gerekçesi şu idi: "*biz Prensliğin içişlerini düzenleyen bir anayasa oluşturuyoruz. Bu ilişkileri gündeme getirecek bir uluslararası metin meydana getirmiyoruz*".[55] Öneri kabul edildi[56] ve nizamname metninin 4. maddesinde bağlılık ile ilgili cümle yer almadı.[57] Ancak Grekov'un 3. madde üzerinde kullandığı ifadeler ile daha sonra kabul edilen maddeler arasında birtakım çelişkiler mevcuttu. Örneğin, 17. maddeye göre, "*Prens, yabancı ülkelerle olan ilişkilerinde Prensliğin temsilcisidir. Onun adına ve Ulusal Meclis'in yetkisiyle, bu hükümetlerin katılımı ve yardımının gerekli olduğu Prensliğin yönetimi ile ilgili çalışmalar için komşu ülkelerin hükümetleri ile özel anlaşmalar yapılır*".[58] Maddeye bakıldığında dışişlerini bağlayabilecek ifadelerin yer aldığı görülebilecektir. Berlin Antlaşması'nda Bulgaristan Prensliği'nin devletlerle bir antlaşma yapabileceğine dair bir hüküm yoktu, bunun yanında yapamayacağına dair bir ifade de bulunmamaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti'nin imzaladığı antlaşmaların Bulgaristan Prensliği için de geçerli olacağına dair Berlin Antlaşması'nın 8. maddesinde bir açıklama bulunmaktaydı.[59] Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan, siyasî olarak özerk bir prenslikti. Ancak

---

[54] Dimitır Panayotov Grekov (1847-1901). Beserabya'nın Bolgrad şehrinde doğmuştur. Fransa'da hukuk okumuştur; 1875 yılında doktorasını savunarak "hukuk doktoru" unvanını almıştır. Bulgaristan Prensliği'nin tesis edilmesinden sonraki süreçte çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kurucu Meclis'te vekildir; Tırnova Nizamnamesi'nin yazarlarından biridir. Farklı farklı dönemlerde mecliste vekillik yapmıştır. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde dışişlerinden (1890-1894) ve adliyeden (1891-1892) sorumludur. Taşo V. Taşev, *Ministrite na Bılgariya 1879-1999*, Akademiçno İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999, s. 127-128.

[55] *Dnevnitsi na Pırvoto Uçreditelno Narodno Sıbranie v Tırnovo po İzrabotvanieto na Bılgarskata Konstitutsiya (Otvoreno na 10 Febv.-Zakrito na 16 Apr. 1879 g.)*, Sofya 1890, s. 114.

[56] Aynı yer, s. 115.

[57] *Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti*, Sıstaviteli: Veselin Metodiev i Lıçezar Stoyanov, İzdatelska Kışta "Petır Beron", Sofya 2003, s. 26.

[58] Aynı yer, s. 26-27.

[59] "*Düvel-i Ecnebiye ile Babıâli beyninde akd olunub elyevm meriyülicra olan ticaret ve seyr-i sefayin muahedelerile bilcümle mukavele ve nizamnameler Bulgaristan Emareti'nde ibka olunmuştur…*". Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 408.

antlaşma yapılabileceğine dair ifadelerin nizamname metninde yer alması, Prensliğin, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını tartışmaya açabilir, aynı zamanda da Berlin Antlaşması'nın eksiklik veya noksanlığını sorgular hâle getirebilirdi.

Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne olan vasallığını ilgilendirebilecek Tırnova Nizamnamesi'ndeki bir diğer dikkat çekici nokta ise 148. madde ve bentleriydi. Şöyle ki, madde yönetim düzenini ortaya koymakta, bakanlar kurulu ve bakanların oluşturduğu bir yapı zikredilmekteydi.[60] 161. madde ise içişleri, dışişleri, eğitim, maliye, adliye ve harbiye bakanlıklarından oluşan altı bakanlığın var olduğu ile ilgiliydi.[61] Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensliği'nin idarecilerini müdür[62] sıfatı ile kabul eder iken Bulgarların kabul ettikleri "anayasada" bunları bakan yani Bulgarcası "*ministır*" kelimesi ile kaydetmeleri dikkate şayandı. Ek olarak 164. maddede de ciddi bir eksiklik mevcuttu. Kanuna göre, "*Her yetkili, prens ve anayasaya sadık kalacağına yemin eder*."[63] Osmanlı Devleti'nin süzerenliği açısından öncelikle Osmanlı Devleti'ne ve Sultan'ına sadık olunacağına dair yemin edilip ondan sonra prens ve nizamnameye bağlı kalınacağına yemin edilmeliydi.

Nizamname, yapılan görüşmeler neticesinde 16/28 Nisan 1879 tarihinde kabul edildi. Bulgarlar açısından bundan sonra atılacak adım prens seçimiydi. Berlin Anlaşmasının 3. maddesi, Bulgaristan prensinin seçimi ile ilgiliydi. Maddeye göre, işleyecek süreç ile alakalı üç temel şart vardı. Öncelikle oluşturulacak Bulgar Millî Meclisi'nde[64] bir seçim yapılacaktı. Daha sonra antlaşmayı imzalayan devletlerin tümünün rızası alınacaktı. Nihayetinde de Sultan tarafından verilecek onay ile prensin görevi resmileşecekti. Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerin rızasının

---

[60] *Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti*…, s. 38.
[61] Aynı yer, s. 39.
[62] Osmanlı Devleti görevlileri tarafından Stefan Stambolov Hükümeti'nin idarecileri bu sıfatla (müdür, başmüdür) kabul edilmişler ve resmî Osmanlı belgelerine de bu şekilde kaydedilmişlerdir. Bu durum, Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nin sonuna dek de bu şekilde sürmüştür. Bu ifadenin kullanılması aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında geçerli olan süzeren-vasal ilişkisinin bir yansımasıdır.
[63] Aynı yer, s. 40.
[64] "*Olağan Meclis, her yıl hasat zamanından sonra, Ekim'de iki aylığına toplanacaktı. Büyük Millet Meclisi ise, kilisenin, yargının ve yerel yönetimlerin ileri gelenleriyle, seçilmiş dönemin milletvekillerinden oluşacak ve sayıca Olağan Meclis'ten iki kat büyük olacaktır. Büyük Millet Meclisi, yalnızca prens ve devlet başkanını seçmek, sınır değişikliklerini onaylamak ve anayasa değişikliğine gitmek üzere toplanacaktır*". R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, JeoPolitika Yayınları, İstanbul 2007, s. 75.

alınması şartı, prens süreci ile ilgili bazı anlaşmazlıkları doğurması muhtemeldi. Aynı zamanda Babıâli'nin de Berlin Antlaşması'nın vermiş olduğu yetkiye göre Prenslik üzerindeki tam hâkimiyetini göstermesi açısından engel teşkil edebilirdi. Bunun örneğini daha sonraki süreçte, Ferdinand'ın prens seçimi ve ardından gelişen olaylarda görmek mümkün olacaktır. Bulgarlar tarafından bir prens belirlenmiş olsa da devletlerin tamamının onayı alınmadan Sultan'ın kararının ve düşüncesinin bir hükmü olmayacaktı. Aslında ikinci şartın getirilmesi hem Prenslik hem de Osmanlı Devleti açısından tehlike arz edebilecek bir durumdu. Devletlerin dönem olarak benimsedikleri siyasetler ve izledikleri politikalar, bu süreci her bakımdan etkileyecek bir şarttı. Ülke/ülkelere Prensliğin içişlerine müdahale etme fırsatını yaratmasının yanında Osmanlı Devleti'nin de statüsünü kâğıt üzerinde bırakabilecek bir hükümdü. Tabii ki bu durum Bulgaristan Prensliği'nin ilk prensi olarak belirlenen Aleksandır Batenberg için geçerli olmadı. Geçici Rus İdaresi'nin başında bulunan Komiser Dondukov-Korsakov, Tırnova'daki Bulgar Millî Meclisi'nde Batenberg'in Bulgaristan prensi olarak seçildiğini duyurdu. Bu duyuru, Osmanlı yetkilisinin bildirdiğine göre mecliste alkışlarla ve "*Yaşa Bulgar Prensi*" sözleriyle desteklendi.[65] Batenberg, meclis tarafından "*Birinci Aleksandır*" namıyla Bulgaristan prensliğine seçildi.[66] Avrupa devletlerin rızası ile seçilen Batenberg, önce Büyük Güçlerin merkezlerine gitmiş, ardından İstanbul'a gelmişti.

İstanbul'a geldiğinde söylemleri ve eylemleri kendisini ve Bulgaristan'ı ne şekilde konumlandırdığını ortaya koyar türdendi. Batenberg, İstanbul'a geldiğinde ne Osmanlı Devleti'nin bir görevlisi olduğunu gösterecek kıyafeti giymiş ne de başına Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisi olduğunun yansıması olacak fes takmıştı. Bulgar askerî kıyafetleriyle Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmıştı.[67] Batenberg'e resmî devlet protokolü uygulanmadı. Protokolün uygulanmamasına sebep olan durumlar ise Batenberg'in evvela İstanbul'a gelmek yerine Avrupa merkezlerine

[65] BOA, HR.TO., nr. 556/38 (M. 3 Nisan 1879).
[66] BOA, HR.TO., nr. 556/35 (M. 28 Nisan 1879).
[67] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.*, s. 114.

gitmesi, Rus gemisiyle İstanbul'a gelecek olması ve Bulgarların Müslümanlara yönelik tutumlarıydı.[68]

Varna üzerinden Tırnova'ya giden Birinci Aleksandır, 27 Haziran / 9 Temmuz 1879 tarihinde Bulgar Millî Meclisi'nde yapmış olduğu yemin ile ilk Bulgar prensi oldu.[69] 5/17 Temmuz 1879 tarihinde de Todor Burmov'un[70] başmüdürlüğünde Bulgar Hükümeti tayin edildi.[71]

Hükümetin belirlenmesinden sonra yapılan ilk icraatlardan biri 19/31 Temmuz 1879 tarihinde Belgrad, Bükreş ve İstanbul'a gönderilecek Bulgar diplomatik temsilcileri ile ilgili buyruğun çıkarılmasıydı.[72] Buyruğa uyarak İstanbul'a diplomatik temsilci ya da diğer bir adıyla bir kapıkethüdası tayin edildi.[73] Kapıkethüdası sıfatı, Osmanlı Devleti yetkilerince kullanılmaktaydı ve Bulgaristan Prensliği'nin vasallığının bir yansımasıydı. Batenberg, Sadrazam Ahmed Ârifî Paşa'ya İstanbul'a kapıkethüdası olarak gönderilen Dragan Tsankov hakkında bir mektup dahi gönderdi, Tsankov'a inanılması ve yapacaklarında kolaylıklar

---

[68] Arzu Terzi, "Bulgar Prenslerine Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksandar V. Battenberg Örneği", *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2019, s. 98-99.

[69] *Vınşnata Politika na Bılgariya (VPnB) Dokumenti,* Tom 1 (1879-1886), Nauka i İzkustvo, Sofya 1978, s. 17.

[70] Todor Stoyanov Burmov (1834-1906). Gabrova bölgesinde bulunan Yeni Mahalle (Nova Mahala) köyünde doğmuştur. Kiev'deki Ruhban Okulu'nda eğitim almıştır. Gabrova'da ve İstanbul'da öğretmenlik yapmıştır. Rumlara karşı yürütülen kilise mücadelesinde faaldir. 1867 yılından 1878'e değin İstanbul'da Rus Sefareti'nde Bulgar meseleleriyle ilgili çevirmenlik yapmış ve aynı zamanda da danışmandır. Sofya'nın ilk gubernatorudur. Bulgaristan Prensliği'nde kurulan ilk hükümetin başıdır. Taşo V. Taşev, *a.g.e.,* s. 69-70.

[71] *VPnB,* Tom 1, Sofya 1978, s. 17.

[72] Aynı yer, s. 16.

[73] İstanbul'a ilk Bulgar kapıkethüdası olarak tayin edilen kişi Dragan Tsankov idi.
Dragan Kiryakov Tsankov (1828-1911). Ziştovi doğumludur. Odessa'da ve Kiev'de eğitim görmüştür. İstanbul'da, Bebek'te bulunan Fransız Koleji'nde Fransızca öğrenmiştir. İstanbul'da öğretmenlik ve gazetecilik yapmıştır. 1859'da kendi matbaasını açarak "Bılgarya" adlı gazeteyi basmaya başlamıştır. Bulgaristan'daki uniat hareketinin liderlerinden biridir. Vatikan'nın ruhanî idaresi altına girmek için 1860 yılında yazı yazmıştır. "Uniat"ın başarısızlığa uğramasından sonra İstanbul'u terk etmiş, memleketine geri dönmüştür. Rusçuk'ta Fransızca öğretmenliği (1865-1867) yapmıştır. Niş (1868) ve Vidin (1869) sancaklarında idari görevdedir. 1872 yılından sonra İstanbul'a yerleşmiştir; Eksarhlık kurulunun bir üyesi olarak seçilmiştir. Mekteb-i Sultanî'de Bulgarca öğretmenidir. Nisan Ayaklanması'nda sonra Marko Balabonov ile birlikte Avrupa başkentlerini gezerek Bulgar meselesiyle ilgili kamuoyu oluşturma çabası içerisindedir. Geçici Rus İdaresi döneminde Ziştovi, Rusçuk ve Tırnova'daki gubertanorların yardımcısıdır. Kurucu Meclis'te vekildir. Tırnova Nizamnamesi'nin hazırlanması sürecinde aktif rol almıştır. Liberal Parti ile Aşırı Liberal Parti'nin liderleridir. Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki ilk diplomatik temsilcidir. Farklı dönemlerde vekildir. Taşo V. Taşev, *a.g.e.,* s. 502-503.

sağlanması istendi. Kapıkethüdasına verilecek talimatlardaki amaç, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında kurulması gereken iyi ilişkilerin geliştirilmesiydi.[74]

Aleksandır Batenberg'in gerçek manada prensliğinin Osmanlı Devleti nezdinde başladığı tarih ise Sultan II. Abdülhamid'in iradesinin çıkmış olduğu 16/28 Temmuz 1879'du.[75] Nizamnamenin hazırlanması sürecinde Osmanlı Devleti'ni temsilen Tırnova'da görevli bulunan Pertev Efendi tarafından Prens'e fermanın ulaştırıldığı tarih ise 29 Temmuz / 10 Ağustos 1879'du.[76] Bulgar Millî Meclisi tarafından seçim yapılmış, Batenberg ismine Büyük Güçler tarafından rıza gösterilmiş ve son olarak Padişah'ın iradesinin çıkmasıyla da Birinci Aleksandır'ın resmî olarak prensliği başlamıştı. Bundan sonra yapılması gereken süzeren-vasal ilişkisinin sürdürülmesiydi.

Sözü edilen ilişkinin sürdürülmesi Berlin Antlaşması'nın maddeleriyle doğrudan bağlantılıydı. Süzeren-vasal ilişkisi bağlamında bahsedilen antlaşmanın bazı maddelerinin net olmaması ve belirsizliği, Bulgar yetkilileri Osmanlı idarecilerinden birtakım taleplerde bulunmaya sevk etmişti. 1881 yılında Prenslik ile Osmanlı Devleti arasındaki yazışmaların hangi birimden yapılacağı konusunda bir anlaşmazlık patlak vermesi buna bir örnekti. Şarkî Rumeli, Bulgaristan Prensliği, Girit, Mısır gibi Osmanlı Devleti'ne farklı antlaşmalar ile bağlı eyaletler/vilayetler ile yazışmalar Eyalet-i Mümtaze Kalemi'nden yapılmaktaydı.[77] Sözü edilen bu dönemde İstanbul'daki Prenslik temsilcisi olan Marko Balabanov[78] bu konudan şikâyetçiydi. Hariciye Nezareti üzerinden bir yazışma yapılması talebini Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya ilk ağızdan iletti. Fakat Paşa, Bulgar temsilcinin olaya fazla önem verdiğini

[74] *VPnB*, Tom 1, Sofya 1978, s. 18-19.
[75] BOA, İ.MTZ.04, nr. 6/246. (H. 8 Şaban 1296 / M. 28 Temmuz 1879).
[76] BOA, Y.A.HUS., nr. 162/5, lef 2. (13 Ağustos 1879).
[77] İdare yapılarının anlaşmalarla belirlendiği, hususi kanunlara tabi tutulan yerler ile ilgili yazışmaların yapıldığı daire. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 196.
[78] Marko Dimitriev Balabanov (1837-1921). Klisura'da doğmuştur. Atina'da hukuk, Paris'te sağlık üzerine eğitim almıştır. Paris'te hukuk tahsil etmiştir. 1870'den sonraki süreçte İstanbul'da gazetecilik ve avukatlık yapmıştır. Çitalişte, Vek, Bratsvo, Vitoşa, Svetlina gazetelerinin redaktörüdür. "Turtsiya i Bılgariya [Türkiye ve Bulgaristan]" adlı kitabın yazarıdır. 93 Harbi'nde Rus askerleriyle birlikte Ziştovi'de bulunmuştur. Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir; farklı dönemler de vekillik görevini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde (1880-1883), Romanya'da (1902-1903) ve Yunanistan'da (1905) Bulgaristan Prensliği'nin diplomatik temsilcisidir. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 43-44.

düşünmekteydi. Balabanov'un aktardığı üzere Asım Paşa'ya göre Eyalet-i Mümtaze Kalemi'nden yazışmaların yapılmasının amacı sadece işlerin daha kolay yürütülebilmesiydi.[79]

Balabanov, konu ile ilgili Sadrazam Said Paşa ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Balabanov'a göre Eyalet-i Mümtaze'den yapılan yazışmalar kendilerini küçük düşürmekteydi ve Berlin Antlaşması öncesi Osmanlı Devleti'ne bağlı prensliklerle Hariciye Nezareti'nden yazışmalar yapılmıştı. Ayrıntı olarak görülebilecek bu detaya istinaden kendileriyle de Hariciye Nezareti üzerinden yazışmalar yapılmasını rica etti.[80] Said Paşa ise Asım Paşa'nın Balabanov'a söylediği "*Rusçuk valisi bazen Romanya prensi ile yazışıyordu*"[81] sözünü hatırlattı. Balabanov'un bildirdiği üzere Paşa'ya göre yazışmaların Eyalet-i Mümtaze'den yapılmasında kesinlikle bir art niyet yoktu, amaç sadece meselelerin daha kolay ve hızlı bir şekilde hâlledilebilmesiydi.[82]

Osmanlı Devleti yetkilileri bu konuya çok fazla önem vermedilerse de Bulgar yetkililer işin farklı boyutlarını düşünmekte geçmişten gelen örnekler dahi vermekteydiler. Konuyu ciddiye aldıklarının bir örneği de Osmanlı Devleti'ne bu yazışmalar ile ilgili vermiş oldukları 7/19 Mart 1881 tarihli notaydı.[83] Notada, Prensliğin kurulmasından beri hemen hemen tüm yazışmaların hariciye üzerinden olduğuna dair bir vurgu vardı. 1878 öncesi var olan prensliklerle (Sırbistan, Romanya) hariciye üzerinden yapılan yazışmalardan dem vurulmaktaydı. Var olan konular ile ilgili görüşmelerin aksadığına dair bir iddia bulunmaktaydı. Notayı takdim eden Balabanov, hariciye dışında yazışmaların yapılabilmesi için herhangi bir sorumluluğu alamayacağını net bir şekilde ifade etti. Balabanov'a göre "*Prenslik, basit bir ayrıcalıklı bölge olmasının dışında, kendi idarecisi bulunan, siyasî özerkliğe sahip bir yapıydı*".[84] Nota verilmesi konusu hafife alınacak bir durum değildi. Nota, iki bağımsız devlet arasında olabilecek bir muameleydi. Fakat Osmanlı Devleti

[79] *VPnB*, Tom 1, Sofya 1978, s. 209.
[80] Aynı yer, s. 213-214.
[81] Aynı yer, s. 214.
[82] Aynı yer, s. 214.
[83] Aynı yer, s. 225-226.
[84] Aynı yer, s. 225.

yetkilileri bu hususu gözden kaçırmışlardı. Aynı zamanda nota verilmesi, daha sonraki süreçlerde yaşanacaklara da emsal teşkil edecekti.

Yazışmaların nereden yapılacağı hakkında yaşanan ufak çaplı krizin çözümlenmesi Büyük Güçlerin, özellikle de Rusya'nın işin içine müdahil olmasıyla hâlledilmişti. Ernrot'un (Ehrnrooth)[85] Sofya'daki Büyük Güçlerin temsilcilerine gönderdiği yazı çok şey ifade etmekteydi. Ernrot'a göre, Hariciye Nezareti üzerinden yazışmaların yapılmaması adaletsizlikti. Bulgaristan, ayrıcalıklı bir bölge değildi, özerkti ve bir "anayasa" tarafından idare edilmekteydi. Bu adaletsizlik, Babıâli'nin vasalı olan özerk bölgelerle her daim takip edilen geleneklere aykırı bir durum olarak görülmekteydi.[86] Çözüme giden sürecin anahtarı bu ifadelerdeydi. İstanbul'da bu ifadelerin yansıması ve Sultan üzerindeki yaratacağı baskı, krizin çözümünü getirdi. Yalnızca siyasî meselelerin yazışmaları Hariciye Nezareti üzerinden yapılacak, diğer meselelerin yazışmaları ise ilgili kurumlar üzerinden olacaktı. Yazışmaların Eyalet-i Mümtaze Kalemi'nden yapılacak olması Osmanlı Devleti'nin hâkim devlet statüsünü net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Fakat Bulgaristan Prensliği'nin yetkililerinin ısrarı ve bilhassa Rus idarecilerinin işin içine dâhil olmaları, Bulgarların istediğini bir şekilde elde etmesine sebep olmuştu.

Berlin Antlaşması'nın bazı maddelerinin muğlâklığı ve açık hükümlerinin olmaması, Bulgarları bundan iktisadî olarak da faydalanmaya yönlendirmişti. Berlin Antlaşması'nın 6. ve 7. maddelerine göre nizamnamenin düzenlenip tamamlanmasına kadar Bulgaristan'ı 9 aylık bir geçici süre ile idare eden Rus komiserin gayret ve çabalarıyla Bulgaristan Ulusal Bankası kurulmuştu. 25 Ocak 1879 tarihinde tesis edilen bankanın ilk faaliyeti de 6 Temmuz 1879 tarihinde gerçekleşmişti. Bağımsız devletlerin kendi millî bankalarını kurması onların bağımsızlıklarının birer sembolü niteliğindeydi. Yunanistan'ın bağımsızlıktan yaklaşık 11 yıl sonra (1841 yılında), Sırbistan'ın Berlin Antlaşması'ndan takriben 5 sene sonra, 2 Temmuz 1884 tarihinde millî bankalarını tesis etmeleri Bulgarların bu

[85] Yohan Kazimir Gustanoviç Ernrot/Johan Casimir Ehrnrooth (1833-1913). Rus devlet adamı, aynı zamanda da asker sıfatındadır. Generaldir. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde görev almıştır. Bulgaristan Prensliği'nde harbiye müdürlüğü yapmıştır. (1880-1881). Bir dönem Prensliğin hükümetinin başıdır. 1 Temmuz 1881 tarihine dek, dışişlerinden sorumlu kişidir.
[86] *VPnB,* Tom 1, Sofya 1978, s. 237.

girişimde bulunmalarındaki önemi ve anlamı daha net ortaya çıkarmaktaydı. Millî bankanın kurulmasından sonra millî para olarak da "Lev (anlamı aslan demektedir)" kabul edilmişti. 1881, 1882, 1884, 1885 yıllarında farklı değerde paralar çıkarılmıştı.[87] Bankanın kurulması ve Bulgar paralarının basılması Prensliğin iç işleri olarak değerlendirilebilecekse de Bulgaristan'ın özerkliğinin seviyesi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bunu Bulgar prensinin nişan verebilme meselenin harici bir olaya dönüşmesinde görmek mümkündür.

Prens Aleksandır Batenberg'in, prensliğinin resmileşmesiyle beraber attığı ilk dikkat çekici adımlardan biri Prensliğin, Babıâli'ye olan bağlılığını sorgular hâle getirebilecek bir hamleydi. 1/13 Ocak 1880 tarihinde Prensliğin Resmî Gazetesi'nde bir buyruk yayımlandı. Buyruk, Aleksandır Batenberg'in nişan verebileceği ile ilgiliydi. Buna dayanak olarak nizamnamedeki 59. madde gösteriliyordu.[88] Ancak 59. madde, savaş zamanında sadece askerlere ayırt edici bir işaret verilebileceği hakkındaydı. Anlaşılacağı üzere, Batenberg'in bağımsız bir devletin hükümdarı gibi hareket etmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştu. Nişan verme yetkisinin kullanılması demek Berlin Antlaşması'nın açıktan ihlâli demekti. Ayrıca nişan verilmesi, Osmanlı Devleti'nin hukukunun da zedelenmesi anlamına gelirdi.

1880 yılında gündeme gelen Prens'in nişan verip veremeyeceği konusu 1883 yılının ortasında Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında bir siyasî krize yol açtı. Batenberg, 1883 yılının ilkbaharında İstanbul'a gitmeye karar vermişti. Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak Padişah'a olan sadakatini sunmak istiyordu. Zira Temmuz 1879'da yapmış olduğu ilk ziyaret, Batenberg açısından iyi geçmemişti. Hatırlatılması gerekir ki buna sebep olan durum, prensin seçildikten sonra ilk iş olarak Berlin Antlaşması'na göre bağlı olduğu devletin hükümdarının huzuruna çıkmamış olmasıydı. Bu da ister istemez Yıldız Sarayı'nda hoşnutsuzluk yaratarak Batenberg'in ilk İstanbul ziyaretini etkilemişti.[89]

---

[87] *Bılgarska Narodna Banka, Katalog, Moneti*, Bılgaska Narodna Banka, Sofya 2018, s. 9-11.
[88] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 1 Yanuari 1880, Godina I, Broy 19, s. 1.
[89] Arzu Terzi, *a.g.m.*, s. 98-99.

Bulgar Prensi, İstanbul'a gelmeden önce nişan verip veremeyeceğini öğrenmek istedi. Sofya'daki Osmanlı Komiseri Nihad Paşa üzerinden bir yazışma trafiği yürütüldü. Nihad Paşa'ya göre, Batenberg'in nişan verme yönündeki çabası, onun "*gizli bir emeliydi*".[90] İstanbul'daki Osmanlı yetkilileri konuya gerekli hassasiyeti gösterdiler ki Sultan'ın emriyle 23 Şubat / 7 Mart 1883 tarihinde Meclis-i Vükela'yı topladılar. Prensin nişan vermeye hakkı ve yetkisinin olmadığı toplantının ana vurgusuydu. Nişan verme yetkisi Padişah'a ait bir haktı. Batenberg'e, Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır hidivlerine verilen yetkinin bir benzeri verilebilirdi. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunması açısından da önemli olacaktı.[91] Meclis'ten çıkan kararlar, Sultan II. Abdülhamid tarafından onayladı[92] ve Batenberg'e Osmanî ve Mecidî nişanları verebilmesi hakkı tanındı.[93]

Nişan verme konusunun ne kadar hassas ve üzerine düşünülmesi gereken bir mesele olduğu Sadrazam Said Paşa'nın sözlerinden anlaşılabilirdi. Said Paşa, Prensliğin İstanbul'daki Kapıkethüdası İliya Tsanov'a[94] fikirlerini açıkça ifade etmese de Mabeynci Besim Bey ile gerçekleştirdiği fikir alışverişinde düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymuştu. Paşa'ya göre nişan vermek, Prenslik için bir çeşit egemenlik ve bağımsızlıktı. Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan'a sadece özerklik verilmişti. Prense nişan verme hakkını tanımak Prensliğin bağımsızlığını onaylamak anlamına gelirdi. Sadrazam, Almanya baştercümanı ile de görüşme yaptı ve Besim Bey'e yapılan açıklamalar ile aynı minvalde sözler etti. Said Paşa, bu durumun ne Babıâli ne de diğer devletler nezdinde kabul görmeyeceğini beklemekte

[90] BOA, Y.A.RES., nr. 19/26, lef 2. (M. 21 Şubat 1883).
[91] Aynı yer, lef 3. (R. 23 Şubat 1298 / M. 7 Mart 1883).
[92] Aynı yer, lef 1. (R. 26 Şubat 1298 / M. 10 Mart 1883).
[93] *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı*, Hazırlayan: Mustafa Gündüz, C. I, Ketebe, İstanbul 2019, s. 132.
[94] İliya Tsanov (1835-1901). Vidin doğumludur. Ziştovi'de eğitim görmüştür. Vidin'de bölge idaresinde çalışmıştır. Avukatlık yapmıştır, Sofya'daki ticaret mahkemesinde görev almıştır. 1876'daki Bulgar Ayaklanması esnasında yakalanan Bulgarların avukatlığını yapmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasından sonra siyasete atılmıştır. Kurucu Meclis'te vekildir. Farklı dönemlerde Bulgar Meclisi'nde bulunmuştur. 1883-1884 yılları arasında Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki kapıkethüdasıdır. 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgaristan Prensliği'nin Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmesinin neticesinde toplanan Tophane Konferansı'nda bulunmuştur. Tophane Antlaşması'nın imzalanmasıyla ilhak Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmış, Bulgar prensi aynı zamanda Vilayeti'nde de valisi olarak kabul edilmiştir. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 506-507.

ve ummaktaydı.[95] Fakat olaylar Osmanlı yetkililerinin arzu ettiği şekilde gelişmedi ve Sultan'ın kararına aykırı hareket edildi. Prens Aleksandır Batenberg, 1883 yılının ortalarında Atina ve Çetine'ye yaptığı ziyaretlerde "*Sveti Aleksandır*" namıyla Bulgar nişanları dağıttı. II. Abdülhamid'in kararıyla Büyük Güçler nezdinde gerekli girişimlerde bulunulduysa da istenen netice alınamadı ve Bulgar nişanları verilmiş oldu.[96]

Berlin Antlaşması'nın bazı maddelerinin yoruma açık olmasıyla beraber yaptırım gücünün bulunmaması da Bulgar idarecileri yükümlülüklerini yerine getirmeme konusunda bir nevi teşvik etmişti. 1881 yılının sonunda Bulgaristan Prensliği'ni doğrudan doğruya ilgilendirecek Osmanlı Devleti'nde bir gelişme meydana gelmişti. Devletin dış borçlarının kontrol ve gözetim altına alınabilmesi amacıyla 20 Aralık 1881 tarihinde Duyun-ı Umumiye tesis edilmişti. Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'ne bağlı ve vergi verir bir prenslik hüviyetinde bulunan Bulgaristan'ın vergileri de bu kuruma bağlanmış olmaktaydı. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Bulgaristan vermekle yükümlü olduğu vergileri düzenli olarak vermemişti.[97] Bu, Berlin Antlaşması'nın bir ihlaliydi. Hatta durum İstanbul'daki Amerikan diplomatı Samuel Sullivan Cox'un dahi dikkatini çekmiş ve ona göre "*bunların hiçbiri bugüne dek Türkiye'ye ödenmemişti ve bu konuda Bulgaristan zaten bir ihlalde bulunmuştu*".[98] Akla hemen Osmanlı Devleti idarecileri tarafından Bulgaristan Prensliği'ne bir yaptırım uygulanıp uygulanmadığı gelebilir. Vergi ödemelerinde yaşanan istikrarsızlıklara herhangi bir tepkinin verilmemesi ya da verilememesi, Bulgar idarecilerini bir dereceye kadar Berlin Antlaşması'nın maddelerini çiğnemelerine yol açmıştır.

Maddelerin çiğnenmesi konusuna verilebilecek örnek, Berlin Antlaşması ile kurulmuş olan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgarlar

---

[95] *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı*…, s. 132; Sadrazam Sait Paşa, *Anılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 56-58.
[96] BOA, Y.A.HUS., nr. 173/106. (R. 31 Mayıs 1299 / M. 12 Haziran 1883).
[97] Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Çev. Fatih Yücel, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 140.
[98] Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 686-687.

tarafından ilhak edilmesidir.[99] Durum, Berlin Antlaşması'nın 13.[100], 16.[101] ve 17.[102] maddelerinin açıktan ihlaliydi. Belki de sorulması gereken başlıca sorular imzalı devletlerin ve hâkim devlet statüsüne sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu meseleye vermiş olduğu tepki ne olmuştu? Büyük Güçler arasında mevcut ittifaklar bu olayda hükümetlerin ortaya koyduğu tepkilerinin belirleyicisiydi. 1881 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki ittifak, Rusya'nın bu olayda vermiş olduğu tepkinin diğer iki devleti de doğal olarak etkilemesine sebep oldu. Ancak, özellikle Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar, özelinde de Bosna Hersek ve Sırbistan üzerindeki çıkarlarını düşünecek olur isek Bulgaristan'ın bir anda toprak olarak genişlemesini isteyip istemeyeceği ayrıca tartışma konusuydu. Keza İtalya ve Fransa statükonun korunması fikrindeydiler. Bulgaristan'ın ilhak girişimini destekleyen devlet İngiltere idi. Kendi menfaatleri ve Bulgaristan'ın Rus karşıtı olarak geliştirdiği siyaseti, doğal olarak İngiltere'yi bu olayda Bulgaristan'ın yanında yer almaya iten sebeplerdi.[103] Şarkî Rumeli, bir nevi Rusya-İngiltere çekişmesinin bir örneği niteliğindeydi. İki devlet arasındaki rekabet 1887 yılından sonra daha keskin ve net bir hâl alacaktı. 1887 yılında Rusya'nın Üçlü İttifak'ı yenilememiş olması doğal olarak Avusturya-Macaristan'ın da Balkanlar üzerindeki kartlarını daha açık oynamasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'nin bu hususta tutumu da dikkat çekiciydi. Şarkî Rumeli Meselesi bir iç mesele gibi görünüyor olsa da bir anda uluslararası bir sorun hâline dönüşmüştü. II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde Büyük Güçlere karşı

---

[99] Ayrıca bkz. Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti…*; Doyno Doynov, *Komitetite "Edinstvo"; Vtoroto Komitetsko Desetiletie 1878-1885 g.*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 2006; Elena Statelova, *İztoçna Rumeliya (1879/1885); İkonomika, Politika, Kultura*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1983; Elena Statelova, Andrey Pantev, *Sıedinenieto na Knyajestvo Bılgariya i İztoçna Rumeliya 1885 Godina*, İzdatelstvo "Prosveta", Sofya 1995; Stanislav Boyanov, *İnstitutsii i Arhivi v İztoçna Rumeliya (1878-1885)*, İvray, Sofya 2016.

[100] "*Balkanların cenub tarafından (Rumeli-i Şarkî) namını alacak ve muhtariyet-i idare ve şeraitle doğrudan doğruya hükümet-i politikiye ve askeriye-i padişahî tahtında kalacak bir eyalet teşkil olunmuştur, bu eyaletin bir Hıristiyan valisi olacaktır*". Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 409.

[101] "*Eyaletin emniyet-i dâhiliye ve hariciyesi tehdid olunduğu takdirde asakir-i Osmaniyeyi celbe valinin hakkı olacak ve şu melhuz olan halin vukuunda Babıâli olbabda verilen kararı ve esbabımucibesini İstanbul'daki sürefa-yı ecnebiyeye bildirecektir*". Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 411.

[102] "*Rumeli-i Şarkî valisi devletlerin muvafakatiyle beş sene için Babıâli tarafından tayin olunacaktır*". Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 412.

[103] Elena Statelova, *Diplomatsiyata na Knyazhestvo Bılgariya 1879-1886*, BAN, Sofya 1979, s.

benimsenmiş olan denge siyaseti bu olayda da kendisini gösterdi. İlhakın yaşandığı dönemde sadrazamlık görevinde bulunan Said Paşa, askerî müdahalenin yapılması taraftarıydı. Paşa'ya göre bölgeye asker sevk edilmesi Berlin'de alınan kararlarla onaylanmıştı. Ayrıca devletlerin Osmanlı Devleti'ne herhangi bir yaptırım ve sairde bulunmaları da söz konusu değildi, hatta Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky, askerî müdahalede bulunulmamasından şikâyetçiydi. Paşa'nın fikir dünyasında böyle olaylarda alınabilecek üç tedbire yer vardı. Bunlar, siyasî tedbirler, askerî önlemler, her ikisinin bir arada yürütülmesiydi. Said Paşa, ikisinin bir arada yürütülmesinden yanaydı, elde edilebilecek kazanımın bu şekilde sağlanabileceğini düşünmekteydi. Kendi toprağını korumayan bir devletin güçler dengesinde yer alamayacağı düşüncesine sahipti.[104]

Said Paşa'nın asker sevki fikri, Padişah nezdinde kabul görmedi, dahası kendisinin azledilmesine dahi sebep oldu. Yeni sadrazam, yeterli asker gücünün olmadığını savunan ve bundan kaynaklı olarak da asker sevkinden yana olmayan Kâmil Paşa oldu. Paşa'ya göre Edirne'de yeterli asker yoktu ve diğer vilayetlerden askerlerin bölgeye sevk edilmesi zaman gerektiren bir durumdu.[105] Said Paşa, asker sayısının yeterli olduğuna dair beyanlarda bulunmasına, veriler ortaya koymasınarağmen Berlin Antlaşması'nı doğrudan ihlal eden bir olayda Osmanlı Devleti'nin askerî müdahale etme durumu ve hakkı olsa da bu yola başvurulmadı.[106] İlhakın neticesinde patlak veren Sırbistan ile Bulgaristan Prensliği arasındaki savaş dahi bu kararı etkilememişti. Hem Said Paşa hem de Kâmil Paşa'ya göre bu savaş bir fırsattı.[107] Ancak fırsat tepilmişti. 5 Kasım 1885 tarihinde başlayıp 5 Nisan 1886'ta son bulan, sekiz oturum şeklinde gerçekleşen Tophane Konferansı neticesinde bir karara varıldı. Konferans'ın ardından Bulgaristan Prensi aynı zamanda Şarkî Rumeli Vilayeti'nin valisi kabul edildi. Bu kararın dışında Bulgarlar tarafından

---

[104] *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı…*, s. 200-208.
[105] *Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Said Paşa'nın Anıları*, Polemikleri, İkinci Baskı, Yay. Haz. Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1991, s. 318.
[106] *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı…*, s. 201-202.
[107] *Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Said Paşa'nın Anıları*, *Polemikleri*, İkinci Baskı, Yay. Haz. Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1991, s. 14, 233.

gerçekleştirilen ilhak Osmanlı Devleti tarafından tanınmış oldu.[108] Bulgaristan Prensliği'nin vasallık statüsünü etkileyebilecek önemli bir gelişme ise söz konusu olmadı. Süzeren-vasal ilişkisi, Bulgaristan Prensliği'nin 22 Eylül / 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilân etmesine değin bu şekilde sürdü.

[108] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Tophane Konferansı "Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, Sayı 53, İstanbul 2011/1, s. 115-174.

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ'NDE SİYASÎ KRİZ, YENİ SEÇİLEN PRENSİN TANINMA GİRİŞİMLERİ VE OSMANLI DEVLETİ

A. Yeni Prens Arayışları ve Ferdinand'ın Prens Olarak Seçilmesi (1886-1887)

Bulgar tarih yazımında Prens Aleksandır Batenberg'in prensliği döneminin iki büyük başarısının olduğu vurgulanmaktadır. Bunlardan biri Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakı konusu, diğeri de Balkanlardaki en önemli rakiplerinden biri olan Sırbistan'a karşı kazanılmış askerî zaferdir. Ancak aynı zamanda başarı olarak görülen bu iki olay, Rusların Batenberg'e bakışını daha da keskinleştirmişti. Bulgaristan'da 1878 sonrası iki önemli ve birbirine zıt akım doğmuştu. Petko Karavelov[109] ve Dragan Tsankov yanlıları Bulgar literatüründe Rus taraftarı anlamında kullanılan *Rusofili* (Русофили) olarak isimlendirilmişlerdi. Rus karşıtı olanlar ise *Rusofobi* (Русофоби) olarak adlandırılmışlardı. Bu iki akım, 1878'den sonra birçok olayda kendini göstermiş, siyasî, sosyal, ekonomik birçok meselenin fitilinin ateşlenmesine neden olmuştu. Aleksandır Batenberg'e yönelik yapılan darbe de bu durumun örneklerinden biriydi. 9/21 Ağustos 1886 tarihinde Bulgaristan'daki Rus yanlısı subaylar tarafından gerçekleştirilen prens darbesi, 1896 yılına kadar sürecek büyük bir siyasî krizin de doğmasına sebebiyet vermişti.[110]

---

[109] Petko Karavelov (1843-1903). Koprivştitsa (Avretalan) doğumludur. Lyuben Karavelov'un kardeşidir. Liseyi Moskova'da tamamlamıştır. Moskova Üniversitesi'nde hukuk tahsil etmiştir. Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan'a dönmüştür. Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir. Nizamname çalışmalarında aktif rol almıştır. Liberal Parti'nin son kanadının lideridir (1879-1883). Demokrat Parti'nin kurucusudur. Filibe'de öğretmenlik yapmıştır. Filibe'nin belediye başkanıdır (1881-1883). Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakının uluslararası arenada tanınması için çaba gösterenlerden biridir. Prens Aleksandır Batenberg'in tahtan feragat etmesinin ardından oluşturulan Naip Heyeti'nin içindedir. Rus severdir. Stambolov Hükümeti Dönemi'nin (1887-1894) muhalifidir. 1887'deki ayaklanmanın ardından Sofya'daki Kara Cami'ye hapsedilmiştir. 1891 yılında öldürülen Maliye Müdürü Hristo Belçev suikastına karıştığı gerekçesiyle 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1894 yılı sonu ise affedilmiştir. 1903 yılında ölmüştür. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 216-218.

[110] Ayrıntılar için bkz. Gülin Akata, *1886 Yılının 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887),* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı

Gerçekleştirilen darbeye 12/24 Ağustos 1886 tarihinde Stefan Stambolov liderliğinde karşı bir darbe yapılmış ve Batenberg yeniden tahta geçirilmişti. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek ve Batenberg tahtan feragat etmek zorunda kalacaktı. Bismarck'ın deyimiyle "*barışı bozan*"[111] Batenberg'in prenslikten çekilmesi, bir yönden Avrupa barışı ve statükosu için sıkıntı yaratan bir karakterin ortadan kaldırılması anlamına gelirken diğer yönden de uzun sürecek bir krizin başlangıcı oldu. II. Abdülhamid'in denge politikası ve Bulgaristan ile ilgili konularda Rusya'ya meyili, Osmanlı Devleti'nin Batenberg meselesindeki tepki ve konumunu belirlemişti. Dönemin sadrazamı Kâmil Paşa'nın Batenberg meselesini "*çürük dişten kurtulma*"[112] olarak değerlendirmesi de bu durumu destekler nitelikteydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Padişah'ın Rusya'ya olan eğilimi, Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya Rusya ile hemfikir bir politika izlediği anlamına gelmez. Sonuç itibarıyla, Batenberg'in geri dönüşü Ruslar tarafından kabul görmemiş ve kesin olarak Bulgaristan'ı terk etmişti. Bu da prenslik koltuğunun boş kalması anlamına geliyordu ve Bulgar devlet adamlarını yeni bir dönem bekliyordu. Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasının alınabileceği bir prensin bulunması için çaba gösterilecekti. Fakat 1886'dan sonra başlayan siyasî kriz, uzun bir süre Bulgaristan siyasetini meşgul edecekti.

Oluşturulan Naip Heyeti ile Prensliği yöneten, Bulgaristan'daki Rus tahakkümünü kırmaya çalışan ve yaşanan prens krizinin bertaraf edilmesinde aktif rol alan kişi Stefan Stambolov oldu. Stambolov'un hedef olarak belirlediği kıstaslar Bulgaristan Prensliği-Rusya ilişkileri üzerine tesir edecekti. Bu da doğal olarak Osmanlı Devleti'ne sirayet edecek ve Stambolov'un liderliğinde hayata geçirilebilecek her mesele bir nevi Rus duvarına çarpacaktı. Alman gazeteci Richard von Mach'a göre Rus siyasîler, Stambolov'u büyük bir tehlike olarak

---

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov İsov, Edirne 2021.

[111] *İstoriya na Bılgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 238.

[112] Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 257.

görmekteydi.[113] Bundan dolayı siyasetin yelkenine rüzgârı, Rusya'nın tavrı ve politikası verecekti.

Büyük Güçler (Rusya da dâhil olmak üzere) Bulgaristan'daki prenssizlik durumuna son verilebilmesi için Prensliğin içişlerine müdahale edilmeyeceğine, Berlin Antlaşması çerçevesinde hareket edileceğine dair söylemlerde bulunarak bir nevi teminat vermişlerdi. Naip Heyeti'ni oluşturan kişilerde (Stefan Stambolov, Sava Mutkurov, Petko Karavelov) prens krizinin yaşandığı dönemin ilk başlarında "*kurtarıcıları"* olan Rusya'ya yönelik tutum konusunda fikir ayrılıkları vardı. Fakat uzlaşmanın yolu da aranıyordu. Ancak bu uzlaşmanın şartı Rusya'ya tamamen boyun eğmeme üzerineydi. Rusların, Bulgaristan'ı işgal edeceğine dair söylentiler kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Bulgar idarecilerin istediği Rus Hükümeti ile aranın bir şekilde düzeltilip ortada dolaşan işgal söylentilerine son vermekti. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'den yardım talep edilmekteydi. Böylece hem hâkim devlet Osmanlı, Bulgarların yanına çekilmiş olacak hem de olası işgalin önüne geçilebilecekti. Osmanlı Komiseri Gadban Efendi'ye göre ise bu söylentilerin asılsız ve temelsiz olduğu resmen beyan edilmişti.[114] Rus yetkililer tarafından ise Prensliği kontrol altında tutabilmek gelişmeleri yakından takip edebilmek amacıyla Sofya'ya General Kaulbars gönderildi.[115] Dönemi iyi bilen diplomat ve tarihçi Simeon Radev'in aktardığına göre General, Sofya'da "*Bulgarlara, bir işgali önlemek istiyorlarsa Bulgaristan'daki asayişi ve huzuru sürdürmeleri gerektiğini söylemek için*"[116] bulunuyordu. Ancak muhtemel bir işgale de açık kapı bırakılıyordu, "*huzursuzluk çıkarsa olayların hangi önlemleri gerektireceğini bilmek imkânsızdı*".[117]

Rusların talepleri, seçimlerin ertelenmesi, olağanüstü hâlden çıkılması ve Batenberg'e yapılan darbe neticesinde tutuklananların serbest bırakılmasıydı.[118]

---

[113] Rihard Fon Mah [Richard von Mach], *İz Bılgarskite Burni Vremena; Spomeni ot 1879-1918*, Edelyavs, Pleven 2021, s. 69.
[114] BOA, Y.PRK.MK., nr. 2/89. (M. 23 Ağustos 1886).
[115] Mikhail S. Rekun, *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011, s. 131-132.
[116] Simeon Radev, *Stroitelite na Sıvremenna Bılgariya*, T. II, Bılgarski Pisatel, Sofya 1990, s. 277.
[117] Aynı yer, s. 277.
[118] Mikhail S. Rekun, *a.g.t.*, s. 132; BOA, Y.A.HUS., nr. 195/62, lef 2. (M. 4 Teşrinievvel/Ekim 1886).

Stambolov'a göre Rusya, işleri idare eden hükümeti ve Naip Heyeti'ni tanınmamakta, üstelik Rusya tarafından gönderilen General Kaulbas komplolar tertip etmekteydi.[119] Ancak Kaulbars'a göre, olağanüstü durumdan çıkılabilmesi için yapılacak prens seçimi bile Bulgaristan'ın iç meselesi olmayıp uluslararası bir meseleydi. Herhangi bir aday ortada yoktu ve bu yüzden acele etmek de lüzumsuzdu.[120] Aslında bu sözler, prens seçimi konusunda Bulgarların işine karışılmayacağına dair verilen teminat doğrultusunda hareket edilmediğinin ve edilmeyeceğinin göstergesiydi. Kaulbars, elindeki talimata göre hareket etmekteydi. Talimatın en önemli maddesi meclisin toplanmasına mani olmak ve seçim yaptırmamaktı.[121] Rus General, kurulan Radoslavov Hükümeti[122] ve yaşanan prens krizine son verilmesi için oluşturulan Naip Heyeti'nin aldığı kararlara itirazlar ediyor, tehditler savuruyordu.[123] Kaulbars, doğrudan Prensliğin içişlerine müdahale ediyordu. Hatırlatılması gerekir ki, Berlin Antlaşması'nın prens seçimi ile ilgili maddesinde üç temel şart bulunmaktaydı. İlki Bulgarların prensini mecliste seçmesiydi, ikincisi Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinin kabulüydü. Üçüncü ve son şart ise Sultan tarafından verilecek onaydı. Rus general vasıtasıyla iletilen taleplerden Bulgarlara prenslerini seçme özgürlüğü tanınmadığı anlaşılabilirdi. Bu da doğrudan içişlerine müdahale anlamına gelmekteydi. İngiliz idareciler, Kaulbars'ın taleplerine kulak asılmaması gerektiği görüşünde olup seçimin vakit kaybetmeden yapılması taraftarıydılar. Gadban Efendi, taleplerin karşılık bulması gerektiğini düşünmekteydi.[124] Naip Heyeti'nin en otoriteli üyesi Stambolov ise, Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi Stephan Burián von Rajecz ile yaptığı görüşmesinde prens seçiminin Bulgaristan'ın varlığı için gerekliliğine vurgu yapıyordu.[125]

---

[119] Stefan Stambolov, *Dnevnik*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2021, s. 11.
[120] Simeon Radev, *a.g.e.*, s. 299.
[121] Mikhail S. Rekun, *a.g.t.*, s. 136.
[122] Radoslavov Hükümeti'nin görev süresi 16 Ağustos 1886 tarihinden 28 Haziran 1887 tarihine kadardır. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 561.
[123] BOA, Y.A.HUS., nr. 195/62, lef 2. (M. 4 Teşrinievvel/Ekim 1886); BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/1, lef 2. (R. 15 Teşrinievvel 1302 / M. 27 Ekim 1886).
[124] Bojidar Samarciev, "Ottoman Policy Towards The Principality Of Bulgaria During The Regency (August 1886-July 1887)", *Etudes Balkaniques*, 4, Sofya 1976, s. 50.
[125] Petır Kamenov, *Graf Andraşi i Balkanite 1867-1890*, Fondantsiya İzkustvo Sreştu Nasilieto, Sofya 2001, s. 199.

Naip Heyeti'nde bulunan Karavelov, Rusların taleplerinin tümünün reddedilmesinin Bulgaristan açısından yaratacağı zararı düşünüyordu. Stambolov'a göre talepler reddedilmeli ve Bulgarların içişlerine müdahale edilmesine izin verilmemeliydi. Zira Ruslar bundan cesaret alarak askeriyeyi ve orduyu ilgilendiren işlere de karışabilirlerdi.[126] Radoslavov Hükümeti'nin Dışişleri Müdürü Grigor Naçoviç[127] vasıtasıyla "*kanunları ihlâl etmemesi kaydıyla*" Kaulbars'ın taleplerine olumlu cevap verilebilirdi. Rus generalin taleplerinden biri olan darbeye karışanların serbest bırakılması isteği görüşmeye değer görüldü. Anlaşılacağı üzere krizden çıkabilmek amacıyla Bulgar yetkililer taviz vermişlerdi. Ancak Stambolov, Kaulbars'ın talepleri ile ilgili 8/20 Ekim 1886'da Gadban Efendi ile yaptığı görüşmede Rusya'ya karşı çekincelerini açıkça belirtmesinin yanında, Babıâli'yi de komiser üzerinden tedirgin etme gayesindeydi. Stambolov, "*sizi temin ederim ki Osmanlı işgalinden korkmuyoruz. Bulgaristan'a geleceksiniz ve altı ay veya bir yıl içinde Bulgaristan'dan ayrılmak zorunda kalacaksınız ve biz yine özgür olacağız. Ancak Rus işgalinde durum böyle değil. Ruslar, Bulgaristan'a gelirlerse burayı terk etmezler. Biz de sonsuza kadar mahvolacağız ve bir veya iki yıl içinde de İstanbul Rusların eline geçecek. Avrupa tarafından Osmanlı mı yoksa Rus işgalini mi tercih edeceğimiz sorulacak olursa, Osmanlı cevabını vereceğiz*" diyordu.[128]

Prens krizinden çıkabilmek için fikir teatilerinde bulunmak amacıyla Bulgarlar, Tırnova'daki meclisi toplama niyetindeydiler. Bulgar Meclisi'nin toplanacağına dair ilânların Sofya şehrinin duvarlarına asılması Bulgar idarecilerinin

---

[126] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/1, lef 1. (R. 8 Teşrinievvel 1302 / M. 20 Ekim 1886).

[127] Grigor Dimitrov Naçoviç (1845-1920). Ziştovi doğumludur. İstanbul'daki Fransız Koleji'nde öğrenim görmüştür. Paris ve Viyana'daki ticaret okullarında eğitim almıştır. Paris'te siyasî-iktisadî bilimleri bölümünü bitirmiştir; Sorbonne'de derslere katılmıştır. Daha sonra Bulgaristan topraklarında dönmüş; 1866 yılında Ziştovi İhtilal Komitesi'nin başındadır. Bulgaristan meselesiyle ilgili olarak Fransız ve Alman gazetelerin muhabiridir. Nisan Ayaklanması'ndan sonra Bulgarların durumu ile alakalı Batı Avrupa ülkelerine yazılar göndermiştir. 1876 yılında Sırp-Osmanlı Savaşı'nda Bulgar gönüllülerinin içindedir. 93 Harbi'nde istihbaratçı olarak görevdedir. Bulgaristan Prensliği'nin tesisinden sonra ise Kurucu Meclis'te vekildir. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Farklı dönemlerde vekillik yapmıştır. Romanya'da (1884-1889), Avusturya-Macaristan'da (1889-1891) ve Osmanlı Devleti'ndeki (1903-1906) Bulgaristan Prensliği'nin diplomatik temsilcisidir. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde iki defa (1887-1888, 1891-1892) maliyeden sorumlu kişi olarak tayin edilmiştir. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 315-316.

[128] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga I, Sofya 1997, s. 149.

niyetlerinin göstergesiydi.[129] Kaulbars'ın meclisin toplanmasının ertelenmesi talebi, görüleceği üzere Bulgar idareciler nezdinde kabul görmeyecekti. Mecliste bir süre tartışmalar devam edecek ve geçen süre zarfında hem Osmanlı Devleti hem de diğer devletlerin kabul edebileceği bir prens belirlenebilecekti. Stambolov ve diğer Bulgar yetkililer, Babıâli'nin arabuluculuk yapması konusunda ısrar ediyorlardı ve bunu, Naçoviç vasıtasıyla Gadban Efendi'ye iletmişlerdi. Bulgar idarecilerin çekincesi, toplanacak meclisin meşruiyetinin kabul edilip edilmeyeceği idi. Zira gayrimeşru olarak addedildiği an, meclisten çıkabilecek prens kararının da hükmü olmayacaktı. Gadban Efendi, durumu tetkik etmek için görevlendirildiğinden Tırnova'ya gidip meclisin tartışmalarını takip edebilirdi. Böylece incelemelerini yapabilir ve durumu İstanbul'a bildirebilirdi. Devletler arasında köprü görevini Babıâli'nin görmesi isteniyordu ve gerekli adımları atması Bulgar yetkililer tarafından bekleniyordu.[130] Sofya'dan gelen bilgiler General Kaulbars'ın Bulgaristan'ın farklı bölgelerini gezeceği ve Rus taleplerini kabul etmeleri için Bulgar yetkilileri ikna etmeye çalışacağı yönündeydi. Ayrıca söylentilere göre Rusya'nın prens olarak önereceği kişi Karadağ prens idi.[131] Bu açıdan Babıâli'nin arabuluculuğu gerekliydi ve Babıâli'nin Naip Heyeti'ne vereceği destek büyük önem arz ediyordu.

Bulgarlar prens olarak üç aday öngörmüşlerdi. Bunlar Valdemar[132], Oldenburg[133] ve Cumberland idi. Babıâli'nin hangi adaya daha sıcak baktığını öğrenmek istediler.[134] Görüşmeler yapmak ve krize son verilebilmesi için İstanbul'a Dimitır Grekov gönderildi. Tahkikatlarını yapan Grekov, İstanbul'daki havayı görmüştü. Herkesin ortak düşüncesi, Rusların onayının alınması üzerineydi. Seçimi ve beraberinde gelen tartışmaları Rusların kanunsuz ve hükümsüz addedecek olması sorunun ana kaynağıydı. Ruslar, meclisin seçimini tanımaz ve gerekli onayı vermezse, Bulgaristan krizden çıkamayacaktı. Grekov'a göre Osmanlı yetkilileri her

[129] BOA, Y.A.HUS., nr. 195/25, lef 3. (M. 5 Teşrinievvel/Ekim 1886).
[130] BOA, Y.A.HUS., nr. 195/117, lef 2. (M. 23 Teşrinievvel/Ekim 1886)
[131] BOA, Y.A.HUS., nr. 195/25, lef 2, 3. (4 Teşrinievvel/Ekim 1886), (5 Teşrinievvel/Ekim 1886)
[132] Valdemar (1858-1939). Danimarka kraliyet ailesinin bir üyesidir. Danimarka Kralı IX. Christian'ın oğludur.
[133] Herzog Alexander Friedrich Konstantin von Oldenburg (1844-1932). Oldenburg Dükü Peter'in oğludur. Alman soyundan olmasına rağmen Rus Çarı I. Pavel'in kızı Ekaterina Pavlovna'nın torunlarından biri olması sebebiyle Petersburg'da büyümüştür. Rus Ordusu'nda görev yapmıştır.
[134] *Vınşnata Politika na Bılgariya (VPnB) Dokumenti*, Tom 2 (1886-1887), Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1995, s. 133.

şekilde Bulgarların krizden çıkabilmeleri için yardım etmeye hazırdı. Öte yandan Rusları memnun etmenin yolları da aranıyordu. Fakat Rusların tepkisine yol açacak kararlar almaya ve adımlar atmaya cesaret edilemiyordu. Burada elçilerden de istenen cevaplar alınamamıştı. Dolayısıyla bu durum, Grekov'u fazlasıyla tedirgin etti. Rusların mukavemetinin, Bulgaristan için yaratacağı korkunç sonuçları görmüş ve yaptığı görüşmeler neticesinde bunu anlamıştı. Sadrazam Kâmil Paşa ve İstanbul'daki yabancı elçiler, Grekov'a Ruslarla aranın düzeltilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuşlardı. Bulgaristan'ın krizden çıkmasının yolu buydu. Dolayısıyla vakit kaybetmeden herkesin kabul edebileceği bir prensin tayin edilmesi gerekiyordu.[135]

İstanbul'daki Rus Elçiliği'nde ise bir endişe hâkimdi. Zira Bulgaristan'a prens olarak yeniden Batenberg'in seçilebileceğine dair söylentiler vardı. Hatta Grekov, İstanbul'da Batenberg'in yeniden seçilmesi için çalışmak üzere bulunuyordu. Fakat Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa bunu yalanladı. Rusya Elçiliği baştercümanına, Batenberg'in bir daha prens olarak seçilmesinin mümkün olmadığını açıkladı. Nazırın açıklamalarını İstanbul'daki İngiliz maslahatgüzar da destekledi. Buna göre Aleksandır Batenberg'in yeniden seçilmesi zamana uygun değildi.[136]

General Kaulbars, Sofya'da bir yandan girişimlerini sürdürüyor diğer yandan da Bulgar Hükümeti'ni ve Naip Heyeti'ni tehdit edici notalar veriyordu. Kaulbars'ın iddialarından biri, Bulgaristan topraklarında yaşayan Rusya tebaasından olan kişilere yönelik yapılan baskılardı. Bu baskılara son verilmeliydi, aksi takdirde Bulgaristan'ı terk etmek zorunda kalacaktı. 18/30 Ekim 1886'da Dışişleri Müdürü Naçoviç vasıtasıyla General Kaulbars'a Rusya tebaasından olan kişilere yönelik iddia edilen tutumlar konusunda teminatlar verildi. Yaşanabilecek herhangi bir olumsuzlukta buna sebep olanlar cezalandırılacaktı.[137] Rusların istediği, rahat kararlar alabilecekleri ve nüfuz edebilecekleri bir heyetin tertip edilmesiydi. Böylece prens konusunda istedikleri adayı belirleyebilecekler ve harbiye müdürlüğü başta

[135] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 134-140.
[136] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/2. (R. 9 Teşrinievvel 1302 / M. 21 Ekim 1886).
[137] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 144.

olmak üzere kritik noktalara kendi memurlarını tayin ettirebileceklerdi. Hem Sofya hem İstanbul hem de Petersburg üzerinden yürütülen bir diplomasi süreci vardı. Bu sürece Londra, Viyana, Berlin'den gelen bilgiler ve kararlar da ekleniyordu. Böylece Kaulbars'ın söylediği doğrulanıyordu. Mesele uluslararası bir konuya doğru evrilmişti.

Rusların taleplerine Sofya'dan olumlu yanıtların gelmemesi ve Kaulbars'ın faaliyetlerinin sonuç vermemesi bazı istenmeyen hadiselerin yaşanmasına yol açtı. 22/23 Ekim'de Burgaz'da Rusya tebaasından üç askerin organize ettiği bir ayaklanma patlak verdi. Rus yanlıları tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanma bastırıldı, fakat ayaklanmanın Kaulbars'ın tehditlerinin ardından yaşanması birtakım şüpheleri beraberinde getirmişti.

İstanbul'a ayaklanma haberinin ulaşması prens seçimi konusunda Grekov'un yaptığı görüşmeleri sekteye uğratmadı. Aksine prensin bir an önce belirlenmesi gerektiği vurgusunu yapması için Grekov'a vesile oldu. Bulgarların, prens olarak istediği kişinin Valdemer olduğu anlaşılıyordu. Bulgar yetkililer Rus Elçiliği'nden gelebilecek tepkiden çekiniyorlardı. Bundan dolayı İstanbul'da yapılan görüşmelerde Grekov, Rus Elçi Nelidov'a Valdemar hakkında hiçbir kelime etmedi. Ancak diğer Büyük Güçlerin elçileri ve Sadrazam Kâmil Paşa ile yaptığı görüşmelerinde ise Valdemar'ın adını zikretmekten geri durulmadı.[138]

Bulgar Meclisi için vekil seçimleri, tüm Rus tehditlerine ve Kaulbars'ın "*yağmur gibi yağan notalarına*"[139] rağmen yapıldı. Fakat seçimler Ruslar tarafından beklendiği üzere kanunsuz olarak addedildi. Babıâli ise Bulgaristan'daki huzur ve asayişi muhafaza ettiğinden kaynaklı olarak Bulgar Hükümeti'ni desteklemeyi yeğledi. Seçimlerin ardından alınacak kararlar ve atılacak adımlar, Ruslar ile Bulgarların arasındaki ilişkilerin keskinleşmesine sebebiyet verecekti. Kaulbars, Varna'ya savaş gemisi gönderilmesinin faydalı olacağını düşünmekteydi. Bu, hem büyük bir tehdit oluşturacak hem de Rusların kararlarına aykırı hareket edildiğinde muhtemel yaşanabilecekleri savaş gemileri vasıtasıyla ima edecekti. Naçoviç'e göre

[138] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 152-153.
[139] Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, s. 68.

amaç belliydi, halkı korkutarak General Kaulbars'ın tüm isteklerinin yerine getirilmesi için Bulgar Hükümeti'ne baskı yaptırmaktı.[140]

İstanbul'da sürecin bir şekilde yürütülmesi için çabalayan Grekov'a, Sadrazam tarafından Rusların olası çıkarmasına mukavemet edilmemesi, Babıâli'nin Rusları geri göndermek için çabalayacağı iletildi.[141] Büyük Güçler de işgal gibi bir eyleme girişilmemesi taraftarıydılar, ancak muhtemel işgali engelleyebilmek için herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Avrupalı devletlerin arasında dengenin ana unsurunu teşkil eden Bismarck, Rusya'nın olası işgaline yapabileceği bir hamlesi olmadığını açıkça ifade etti.[142] Büyük Güçlerin eylemsizliği ve herhangi bir adım atmayacaklarına dair beyanları Stambolov'u ümitsizliğe düşürdü: "*Bugün Rusya'nın elleri bağlı değil ve eğer* [Bulgaristan'ı] *işgal etmek isterlerse onları engelleyebilecek biri yok*".[143] Rusların çıkarma yapması durumunda, Bulgar askerlere herhangi bir karşılık vermemeleri konusunda emirler verildi.[144] Ayrıca Varna'ya Rus gemilerinin gönderilmesi Kaulbars'ın taleplerinden birinin gerçekleşmesini sağladı. Radoslavov Hükümeti'nin Dışişleri Müdürü Naçoviç darbede tutuklananların serbest bırakılması talimatını gerekli mercilere verdi.[145]

Böylesi bir siyasî ortamda, 29 Ekim / 10 Kasım 1886 tarihinde toplanan mecliste Valdemar prens olarak seçildi.[146] Valdemar, Rus Çariçesi Mariya'nın kardeşiydi. Bu seçim dahi bir taviz olarak değerlendirilebilirdi. Ancak Ruslar tarafından kabul görmedi. Dahası prens olarak Batenberg'in seçileceğini düşen Kaulbars, Valdemar kararı sonrası ne yapacağını şaşırmıştı. Kendisindeki talimatlar Batenberg'in seçilmesi sonrası atacağı adımlar ile ilgiliydi. Bundan dolayı Valdemar için Rus İmparator III. Aleksandr'dan gerekli emirleri bekleyecekti.[147] Son bir hamle olarak Filibe'deki ordu komutanının azli talep edildi. Kaulbars, olumsuz cevap verilmesi hâlinde görevli Ruslarla birlikte Bulgaristan'ı terk edeceği tehdidinde

[140] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 122.
[141] Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, s. 68.
[142] Petır Stoyanoviç, *Mejdutsarstvieto, Krizata i Bitkata za Bılgarskiya Tron (1886-1887)*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2017, s. 42.
[143] Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, s. 67.
[144] Aynı yer, s. 68.
[145] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 133.
[146] BOA, HR.SFR.04, nr. 717/122. (R. 30 Teşrinievvel 1302 / M. 11 Kasım 1886).
[147] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/4, lef 3. (R. 31 Teşrinievvel 1302 / M. 12 Kasım 1886).

bulundu. Bu durum Naip Heyeti'ne bildirilse de cevap Rusların istediği gibi olmadı.[148] Ruslar 6/18 Kasım günü kendi taleplerine sıcak bakmayan Bulgarlar ile siyasî ilişkileri kestiler. İki gün sonra da (8/20 Kasım) General Kaulbars, Bulgaristan'ı terk etti.[149]

Rusların Bulgaristan'a prens olarak istediği kişi Mingreli[150] idi. Fakat bu aday üzerinde de hem Bulgaristan hem de Büyük Güçler nezdinde bir itilaf hâsıl olmadı. Naip Heyeti'nin ve Hükümet yetkililerinin Mingreli'ye yönelik bir güvensizliği vardı.[151] Bulgar idarecileri Mingreli'nin kökeninden kaynaklı olarak da kendisini istemediler, çünkü Mingreli Çerkes kökenliydi. Bu durum, 1876 Nisan Ayaklanması'nda belirli bölgelerde Osmanlı kuvvetlerine yardım eden ve birtakım faaliyetlerde bulunan Çerkeslere yönelik Bulgarlarda olumsuz bir algılama yaratmıştı.[152] Hatta Rus, Bulgar ve Türk yetkilileri tarafından hazırlanan 1879 tarihli Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Dâhili Nizamnamesi'nde dahi Çerkesler ile ilgili hassasiyet yer almış ve vilayet sınırları içerisinde hiçbir Çerkes'in iskânına müsaade edilmeyeceği nizamnamede maddeleştirilmişti.[153]

Prens olarak Nikolay İgnatiev[154] ile Yosif Gurko'nun[155] da adı gündeme geldi. Hatta bu iki isimden birinin kabul edilmesi Ruslar ile ilişkileri düzeltmenin bir yolu olarak görüldü, fakat iki adaya da sıcak bakılmadı.[156] Prens krizinin barış

---

[148] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/4, lef 4. (R. 5 Teşrinisani 1302 / M. 17 Kasım 1886).
[149] Mikhail S. Rekun, *a.g.t.*, s. 137.
[150] Nikolay Davidoviç Mingreliyski (1847-1903). Gürcistan Mengrelya Prensliği'nin son hükümdarıydı. Rus subayı idi. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmıştı. Yosif Gurko ile beraber hareket etmişti. Tırnova'da, Şipka'da, Yeni Zağra'da Osmanlı kuvvetlerine karşı faaliyet yürütmüştü.
[151] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/4, lef 8. (R. 14 Teşrinisani 1302 / M. 26 Kasım 1886).
[152] Stefan Yançulev, Aleksandır Yançulev, *Grigor Naçoviç; Velzevula*, İztok-Zapad, Sofya 2020, s. 139.
[153] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Âmire, 9 Haziran 1295 [21 Haziran 1879], s. 3.
[154] Nikolay Pavloviç İgnatiev (1832-1908). Rus diplomat, devlet adamı ve generaldir. Londra'da askerî ataşe olarak görev almıştır. Kırım Savaşı sonrası gerçekleştirilen Paris Konferansı'nda Rusya'nın sınırlarının düzenlemesi için çalışmıştır. 1861-1864 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Şubesi'nin başkanıdır. 1864 yılında İstanbul'a elçi olarak tayin edilmiştir. 1875-76 yılında patlak veren Balkan Krizi'nin neticesinde toplanacak Tersane Konferansı'nda aktif şekilde rol almıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmıştır. 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarının belirlenmesinde ve imzalanmasında rolü vardır. Kısa bir süreliğine bakanlık yapmıştır.
[155] Yosif Vladimiroviç Romeyko-Gurko (1828-1901). Rus generaldir. Kırım Savaşı'na katılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yer almıştır. Bulgar milislerin de içinde bulunduğu öncü Rus birliklerinin komutanıdır. Savaşın esnasında Bulgaristan'ın birçok bölgesinde harp etmiştir.
[156] *VPnB*, Tom 2, Sofya 1995, s. 165.

yoluyla çözümünü arzu eden Babıâli ise Mingreli'nin adaylığı belirli şartlarla tasvip etti.[157] Ancak Prenslik dâhilinde ileri sürülen isimler, Berlin Antlaşması'na imzalayan tüm devletlerin onayını alamadı. İlk zamanlarda Stambolov başta olmak üzere Bulgar idarecilerde Avrupalı devletlerin Rusya'ya karşı kendilerine destek verebileceklerine dair bir umut belirtisi vardı. Zira Bulgaristan'ın güçlü olması ve desteklenmesi, Rusya'nın Balkanlara nüfuz edebilmesinin önünde bir engel demekti.[158] Ancak geçen her zaman Stambolov'un umudunu yitirmesine neden oldu. Stambolov, prens meselesinin çözümlenmesinde Rusya'ya karşı Avrupalı devletlerin kendilerinin yanında olmayacağını düşünüyordu ve beklentisini şu sözlerle ifade etmişti: "*Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin bize arka çıkacaklarını ve Rusya'nın bizi yutmasına izin vermeyeceklerini umuyorduk. Bugün işler farklı oldu, ama Allah kerim*[159]*, belki yarın iş iyiye döner*".[160] Bu karamsar ortamda doğal olarak Stambolov liderliğindeki Heyet, prens krizinden çıkmak için farklı yollar aramaya koyuldu. Farklı yoldan kastedilen durum da Avrupa'nın büyük merkezlerine ve İstanbul'a yapılacak seyahatler neticesinde Bulgaristan tahtı için bir prens bulmaktı. Stambolov, yaşanan prens krizinde kendileri için en büyük engeli teşkil eden devletin Rusya olduğunun bilincindeydi ve çektiği telgrafın son cümleleri bu durumu alenen

[157] Grekov ile Sadrazam Kâmil Paşa arasında yapılan görüşmede Kamil Paşa, Mingreli hakkında şu sözleri dile getirmiştir; "*Mingreli Prensliği'ni Rusya İmparatoruna teslim etti ve bu kötü bir örnek. O bir prens değil, hiçbir zaman da olmadı. Mingreli Kafkas derebeylerinden biridir.*" *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga II, Sofya 1997, s. 206; Stoilov ile Rüstem Paşa Londra'da bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Stoilov bu görüşme hakkında Stambolov'a bir telgraf çekmiş ve Osmanlı Devleti'nin aday üzerindeki görüşünü dile getirmiştir. Rüstem Paşa'ya göre Babıâli, Rus Çarı'nın pervasızca bazı adımlar atmaması için Bulgar krizinin barış yoluyla çözülmesini gönülden istemektedir. Babıâli Mingreli'nin adaylığını hemfikir olarak kabul ediyor. Bu adayın seçilmesi hiçbir tehlikeyi meydana getirmeyecektir. *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga III, Sofya 1997, s. 229; Petersburg Sefiri Şakir Paşa tarafından Sultan'a, Mingreli'nin iyi bir adam olduğu ve diğer prenslere nispetle onun seçiminin devletçe hayırlı olacağı arz edilmiştir. BOA, İ.MTZ.04, nr. 11/635 (R. 3 Teşrinisani 1302 / M. 15 Kasım 1886); Ayrıca Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da yapılan görüşmelerde Mingreli'nin incelenen durumundan ve Rusya'ya minnet duygusu beslemesinden dolayı Bulgaristan için tamamıyla uygun kabul edilemeyeceği belli ise de Bulgaristan meselesine bir an evvel son verilmesi göz önüne alındığından ve başta Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın aday üzerinde bir diyeceğinin olmayacağı düşünüldüğünden Mingreli'nin seçilmesi için Bulgaristan meclisinin toplanması şartıyla adaylığına razı gelinebileceği zikredilmiştir. BOA, İ.MTZ.04, nr. 11/636, lef 3. (R. 5 Teşrinisani 1302 / M. 17 Kasım 1886).

[158] Rihard Fon Mah, *a.g.e.*, s. 70.

[159] İfade, belgede geçtiği şekilde verilmiştir: аллах керим/Allah kerim. *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga II, Sofya 1997, s. 168. Bu ifade, Bulgar kültür ortamında uzun bir süre kullanılmıştır. 1944 yılına kadar (komünist rejimin atesit propagandayı başlatmasına değin) Bulgar gazetelerinde dahi görülmüştür.

[160] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga II, Sofya 1997, s. 168.

izah etmekteydi: "*Şimdiye kadar Ruslara karşı yürüttüğümüz mücadelelerde bize cesaret verebilecek çok az şey var. Ancak devam edeceğiz*".[161]

Stambolov serzenişinde bir nebze olsun haklı olabilirdi. İstanbul'dan Rusya eğilimli politikalar izlendiğine dair bilgiler gelmekteydi. Rusya'ya iltica etmiş ve Rus taraftarı olarak bilinen Bulgar diplomat Dragan Tsankov, bu dönemde İstanbul'a geldi. Tsankov tarafından Radoslavov Hükümeti ile Naip Heyeti'nin dağıtılması, meclisin çalışmalarına son vermesi ve Rusya'nın güvenini kazanan kişilerden oluşan bir hükümet kurulması teklif edilmişti. Bulgar Hükümeti, Tsankov'un girişimlerine mani olabilmek için çalıştı. Ancak Bulgar diplomatın ısrarı, Rusya'nın Bulgar idaresinde başat rol alması yönündeydi.[162] Fakat İngiliz elçinin Osmanlı Komiseri Gadban Efendi'ye söylediğine göre Tsankov üzerinden yürütülecek siyaset boşunaydı. Çünkü Bulgar Meselesi'nin kısa vadede çözümü mümkün görünmemekteydi. Yapılması gereken ilk iş, boş kalan tahta uygun bir prensin bulunmasıydı.[163] Konu üzerinden görüşmeler sürerken Stambolov ve beraberindekiler, prens sorununa çözüm bulmak için Konstantin Stoilov'un başında bulunduğu heyeti, Avrupa merkezlerine görüşmeler yapmak üzere yolladı.

Adı geçen adaylar üzerinde (Valdemar, Mingreli vd.) devletler arasında bir uzlaşı sağlanamamıştı. Stoilov'un Viyana'da yaptığı görüşmeler neticesinde ortaya çıkan isim Ferdinand oldu. Ferdinand, Stoilov ile yaptığı görüşmesinde prens olmayı kabul etti. Fakat Bulgar yetkililerin girişimlerinin Ruslar nezdinde kanunsuz olarak görülmesi, Ferdinand'da bazı çekinceler meydana getirdi. Rusların söylem ve eylemleri, prens olarak kendisinin kabul görmeyeceğine dair bir algı yarattı. Prens olarak kabul edilmesi için ise çalışacağına dair sözler sarf etti.[164]

Aynı zamanda bir darbe sonucunda tahtan feragat eden Aleksandır Batenberg'in yeniden prens olarak seçileceğine dair söylentiler de ortada dolaşmaya

---

[161] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga III, Sofya 1997, s. 240.
[162] Duncan M. Perry, *a.g.e.*, s. 116.
[163] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/19. (R. 2 Kânunusani 1302 / M. 14 Ocak 1887)
[164] *Avstro-Ungariya i Bılgariya v Dokumentalnoto Nasledstvo na Dr. Konstantin Stoilov 1883-1898, Sborbik Dokumenti*, İzdatel na Poreditsata "Arhivite Govoryat": Glavno Upravlenie Arhivite pri Ministerskiya Sıvet na Republika Bılgariya, Sofya 2002, s. 26-29.

devam ediyordu. Söylentileri duyan Rus Dışişleri Bakanı Nikolay Girs tehditkârdı. Petersburg'daki Osmanlı Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'ya[165] Batenberg'in yeniden seçilmesi hâlinde Bulgaristan'ın işgal edileceğini bizzat söyledi. Rus kamuoyu da bu seçime karşıydı. Rus kamuoyu, Batenberg'in yeniden prens olmasını Rusya'yı küçük düşürme hamlesi olarak görüyordu.[166] Batenberg'in yeniden seçilmesi hâlinde Bulgaristan'ın işgal edileceği Girs tarafından İngilizlere de bildirilmişti. Hatta işgal durumunda Ruslar ile Osmanlıların ortak hareket edeceği dahi düşünülüyordu.[167] Osmanlılar eğer Ruslar ile beraber hareket etmezler ise Büyük Güçlerin çıkarının olmadığı bir yer işgal edilerek Osmanlı'ya gereken tepki ve cevap Ruslar tarafından verilebilirdi.[168] Görüleceği üzere Batenberg'in seçilme ihtimali, birçok olaya gebe idi. Bundan dolayı gerekli adımlar atılmalı ve Batenberg'in seçilme ihtimali ortadan kaldırılmalıydı. Bismarck, görüşmelerini sürdürmek üzere Viyana'dan Berlin'e geçen Stoilov'a Batenberg'in neden tekrar seçilemeyeceğine dair gerekçelerini sundu. Batenberg'in tekrardan seçilmesi demek Rus imparatora hakaret demek olurdu. Bundan dolayı barış ve huzur ortamının korunması ve sürdürülmesi önemliydi.[169]

Stoilov'u sakinleştiren ve teskin edici sözler söyleyen kişi ise Berlin'deki Osmanlı Sefiri Tevfik Bey (Paşa) oldu. Babıâli, Bulgar tahtı için bir aday bulunmasına dair görüşmelerini sürdürüyordu. Yakında Bulgar siyasî krizine son verileceğine dair umut vardı. Bulgarların prenslerini seçmesindeki hukukî zemini sefir kabul etmişti, fakat Rusların tepkilerinin de sebeplerini açıklıyordu. Rusların tüm uyarılarına rağmen seçimlerin yapılması temel problemdi. Avrupa'nın tümüne yayılabilecek bir sorun yaratılmamalı ve akıllıca hareket edilmeliydi.[170]

Stoilov, beraberindekilerle Berlin'den Londra'ya geçti. Londra'da gayet iyi karşılanmış, heyet adına yemekler düzenlenmişti. Prens seçimi, Büyük Güçler

---

[165] Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Köçen, *Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mahmut Akpınar, Sivas 2019.
[166] BOA, Y.A.HUS., nr. 198/9, lef 2. (M. 30 Kânunuevvel/Aralık 1887)
[167] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/19. (R. 2 Kânunusani 1302 / M. 14 Ocak 1887)
[168] BOA, Y.PRK.MK., nr. 3/20. (R. 3 Kânunusani 1302 / M. 15 Ocak 1887)
[169] *Avstro-Ungariya i Bılgariya v Dokumentalnoto…*, s. 30.
[170] Aynı yer, s. 31.

arasındaki gruplaşmaların görülebileceği örneklerden biriydi. Londra'da Naip Heyeti'nin faaliyetlerini olduğu gibi sürdürmesi tavsiyesinde bulunuldu. Hatta krizden çıkabilmek adına yeni fikirler dahi ortaya çıktı. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin eski valisi Aleko Paşa'nın geçici olarak prens tayin edilmesi, krizin çözümünde akla gelen yeni bir isimdi. En önemli vurgu ise herhangi bir devletin Bulgarların içişlerine karışamayacağına dair yapılan açıklamalardı.[171] İçişlerine müdahale olarak algılanabileceğinden dolayı İngiltere, herhangi bir isim önermiyordu. Rusların, İngilizlere yönelik şüphelerinin artması istenmiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Iddesleigh, bundan kaynaklı olarak Rus idarecilerin kışkırtılmadan mevcut faaliyetlerin sürdürülmesini tavsiye etti.[172] Rusların tepkisine yol açılmaması yönünde Londra'daki Osmanlı Sefiri Rüstem Paşa tarafından da uyarılar yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nin arzusunun barış yoluyla krize son verilmesi yönünde olduğu Stoilov'a bildirildi.[173] İçişleri vurgusu, daha önce Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky tarafından da dillendirilmişti. Avusturya-Macaristan, Bulgarların kararlarına saygı duyacak ve herhangi bir müdahalede bulunmayacaktı. Verilecek tavsiyeler ile yetinilmesi önemliydi. Krizden çıkılması amacıyla prens bulma konusunda Bulgarlara yardım edilecekti.[174]

Viyana, Berlin, Londra'dan sonra Paris'teki görüşmelerden de bir netice alınamadı. Paris'te Bulgar heyetine, Ruslar ile bir anlaşmaya varılabilmesi için herhangi bir arabuluculuğun yapılmayacağı iletildi. Aynı şekilde krizin çözümüne yönelik bir adım atılamayacaktı. Bulgarları ilgilendiren işlere karışıldığında istenmeyen kötü sonuçların yaşanabileceğine dair bir çekince vardı. Fransızlar muhtemelen Ruslardan gelebilecek tepkiyi ölçemiyorlardı. Büyük Güçlerin yetkililerinin imza koyduğu bir Berlin Antlaşması vardı ve bunun ihlal edilmesine Fransızlar hiçbir şekilde müsaade etmeyeceklerdi. Fransızlar için temel koşullardan biri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasıydı.[175]

[171] Aynı yer, s. 33.
[172] Aynı yer, s. 35.
[173] Aynı yer, s. 37.
[174] Aynı yer, s. 24.
[175] Aynı yer, s. 40.

Konstantin Stoilov ve beraberindekiler, Roma'da da görüşmeler yapmışlardı ve ardından İstanbul'a gitmek üzere hareket etmişlerdi. Stoilov'un İstanbul'da duyduğu belki de ilk öneri daha önce gündeme gelen Bulgar siyasetçi Dragan Tsankov'un taleplerinin gözden geçirilmesiydi. Sadrazam Kâmil Paşa, Tsankov'un çağırılmasını ve görüşmelerin beraber sürdürülmesini istiyordu.[176] Tsankov'un Rusya'nın bir memuru veya Rus heyetinden bir kişi olduğuna dair çıkarım yapılabilirdi. Zira birdenbire Tsankov adının zikredilmesi ve taleplerinin dillendirilmesi bunu düşündürüyordu. Dışişleri Müdürü Naçoviç, ortak görüşme talebini reddetmişti, Tsankov ile görüşülmesine gerek yoktu. Naçoviç'in istediği Sadrazam tarafından önerilecek bir prens ismiydi. Büyük Güçlerin elçileri de İstanbul'da bunu bekliyorlardı. Babıâli'nin yapacağı arabuluculuk, problemin çözüme kavuşması için büyük önem arz ediyordu. Fakat Kâmil Paşa, Bulgar yetkililerin tutumundan rahatsızdı. Bulgar idarecilerin bilhassa Tsankov'a yönelik kesin hükümlerinin Bulgar Hükümeti'nin ve Naip Heyeti'nin çözümü istemediğine dair bir algı yaratıyordu.[177]

Tsankov'un taleplerinden bazıları siyasî suçluların affı, Stambolov'un başında bulunduğu Naip Heyeti'nin yeniden tayin edilmesi, yeni bir hükümetin oluşturulmasıydı. Oluşturulan yeni hükümette ise içişleri ve dışişleri olmak üzere müdürlüklere muhaliflerin atanması, harbiye müdürlüğüne ise bir Rus generalin getirilmesiydi.[178] Radoslavov Hükümeti ile Stambolov'un bu teklifleri kabul etmesi pek de mümkün gözükmüyordu. Ancak ilginç bir şekilde Bulgaristan Komiserliği'nden gelen bir bilgi, halk nezdinde Tsankov'un taleplerine yönelik Babıâli tarafından yürütülen çalışmaların övgüye mazhar olduğunu gösterecekti.[179] Bu bilgi, idareciler ve siyasiler nezdinde olmasa da tabanda ne kadar güçlü bir Rus yanlılığının olduğunun bir kanıtıydı. Bunu Silistre ve Rusçuk'ta patlak veren ayaklanmalarda (Şubat 1887) görmek mümkün oldu. Askerler tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanmalar gerekli kuvvetlerce bastırıldı.[180] Bu bir memnuniyetsizliğin olduğunun göstergesiydi. Ayaklanmaların patlak vermesinden

[176] Aynı yer, s. 47.
[177] Aynı yer, s. 48-50.
[178] BOA, Y.A.HUS., nr. 199/61, lef 1. (R. 31 Kânununsani 1302 / M. 12 Şubat 1887).
[179] BOA, Y.A.HUS., nr. 199/17, lef 2. (29 Kanunusani/Ocak 1887)
[180] BOA, Y.A.HUS., nr. 200/30, lef 1. (R. 20 Şubat 1302 / M. 4 Mart 1887).

hemen önce Grigor Naçoviç, Stoilov'u olası yaşanabileceklere dair uyarmıştı. Tsankov, muhtemel bir Rus işgaline vesile olabilmek için Bulgaristan'daki destekçilerine ayaklanmaları gerektiğini yazmıştı.[181]

Bulgar idareciler, Babıâli'nin bir prens adayının olup olmadığını merak ediyorlardı. Naçoviç, hiçbir şekilde Tsankov ile pazarlığa girilmesini istemiyordu. Stoilov, Bulgar idarecilerle hemfikirdi. Bilhassa harbiye müdürlüğü bahse konu olmamalıydı. Bir yandan Tsankov üzerinden yapılan talepler geçiştirilmeye çalışılırken diğer yandan Kapıkethüdası Vılkoviç'in[182] Sadrazam ile anlaştığı ve protokol imzaladığı haberi yayıldı. Bu haber, Bulgar Hükümeti yetkilileri ile Naip Heyeti idarecilerini fazlasıyla ürkütmüştü. İdarede yaşanabilecek bir değişiklik istenen bir şey değildi. Stambolov, protokolün hemen gönderilmesini istedi ve bu esnada da İstanbul'da Vılkoviç'in pek fazla ortada dolaşmasını istemedi. Ancak yayılan bilgiler doğru değildi. Zira Stoilov, Vılkoviç'in Bulgarların talepler ve haklarını sonuna kadar savunduğunu belirtiyordu.[183]

Sofya'da Sadrazam'a ve Kapıkethüdası Vılkoviç'e yönelik bir güvensizlik oluşmuştu. Bilhassa Kâmil Paşa'nın Bulgar çıkarlarına aykırı hareket ettiğine dair bir inanış vardı. Fakat Stoilov, idarecilerin endişelerini gidermek için çabaladı. Vılkoviç ile uyumlu bir şekilde İstanbul'da çalıştığını bildirdi. Stoilov'a göre, kafa karışıklığına sebep olabilecek konulara odaklanılmaması gerekiyordu. Yapılması gereken, Bulgar siyasî krizinin çözümlenmesi için Berlin Antlaşması'na göre hâkim

---

[181] *Avstro-Ungariya i Bılgariya v Dokumentalnoto…*, s. 50.

[182] Georgi Vılkoviç (1833-1892). Edirne doğumludur. Filibe'de eğitim görmüştür. Mekteb-i Tıbbiye mezunudur. Cerrahi uzmandır. Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapmıştır. 1870-71 yılları arasında İstanbul Haydarpaşa Hastanesi'nin müdürüdür, aynı zamanda da profesördür. 1876 Sırp-Osmanlı Savaşı'nda, Sofya ve Niş'teki Osmanlı Askerî Hastanesi'nin başındadır. 93 Harbi sonrası Türk Ordusu'ndaki görevinden ayrılmış ve Bulgaristan'a dönerek siyasete atılmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin Kurucu Meclisi'nde (1879) vekildir. Farklı dönemlerde Bulgar Meclisi'nde bulunmuştur. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 1879 yılında nafia müdürüdür. 1881 yılında ise Vilayet'in posta ve telgraf müdürüdür. 1885-86'da Sağlık Kurulu'nun bir üyesidir. 1885 Sırp-Bulgar Savaşı'nda Bulgaristan Prensliği'ndeki tüm hastanelerin idarecisidir. 1886 yılında Sofya'daki Aleksandrov Hastanesi'nin müdürü görevindedir. 1887 ile 1892 yılları arasında Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki kapıkethüdasıdır. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin güçlenmesi ve ilerletilmesi için çaba gösterenlerin başında gelmektedir. 12/24 Şubat 1892 tarihinde İstanbul'da uğradığı bir saldırı sonucu yaralanmış ve 14/26 Şubat 1892 tarihinde de vefat etmiştir. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 99-100.

[183] *Avstro-Ungariya i Bılgariya v Dokumentalnoto…*, s. 50-52.

devlet olan Osmanlı Devleti'ni Bulgar Hükümeti'nin ve Naip Heyeti'nin kararlarına razı getirmekti. İstanbul'daki yabancı elçilerin inisiyatif almayacakları yapılan görüşmeler neticesinde anlaşılmıştı. Krizin çözüme kavuşmamasının başlıca sebebi Stoilov'a göre Ruslar ve Tsankov idi.[184]

Stoilov'a yapılacak bir teklif, Bulgarların Kâmil Paşa'ya yönelik şüphelerini daha da arttıracaktı. Tsankov tarafından yapılan harbiye müdürlüğüne bir Rus generalin görevlendirilmesi talebine Sadrazam'dan ilginç bir öneri geldi. Türk Ordusu'nda hizmet veren Avrupalı bir general, oluşturulması talep edilen yeni Bulgar Hükümeti'nde harbiye müdürü olarak kabul edilebilirdi. Böylece bir Rus generalin o göreve getirilmesinin önü alınabilirdi. Fakat Stoilov bu teklifi kabul etmedi. Belirlenecek bir prensin Sofya'ya ayak basmasına değin harbiye müdürlüğü konusu gündeme getirilmemeliydi. Kâmil Paşa ise prens konusunun gündeme getirilmesinin zamanı olmadığını düşünüyordu. Acele etmeye gerek yoktu, zira Berlin Antlaşması'na imza koyan devletler kendi aralarında anlaşacak ve Bulgarların meclislerinde özgür bir şekilde prenslerini seçmelerine müsaade edilecekti.[185]

Avrupa merkezlerinin ardından İstanbul'da da istenen netice alınamadı. Kâmil Paşa üzerinden yürütülen siyaset incelendiğinde Sultan II. Abdülhamid'in tarafsızlık politikası ile beraber Rusya'yı da kışkırtmamak üzerine bir yol takip edildiği görülebilecekti. Rusya'nın kesin ve net tavrı, Osmanlı yetkililerinin alacağı kararları kısıtlıyordu. Rus İmparator III. Aleksandr'ın verebileceği tepkinin kestirilememesi, General Kaulbars başta olmak üzere Bulgaristan içinde ve dışında Rusların yaptığı sözlü ve fiili manevralar, krizin gidişatını etkiliyordu. Rusya'nın dışındaki diğer tüm Büyük Güçlerin açıktan ve doğrudan girişimlerde bulunmaması da bu sürecin uzamasına yol açıyordu. Böylesi bir ortamda Stoilov'un prens krizine çözüm olarak aklına dört maddelik bir öneri geldi. İlki, Büyük Güçlerin onayı olmadan Bulgaristan'a gelebilecek bir prensin seçilmesiydi. Bu prens, Ferdinand olabilirdi. İkincisi Aleko Paşa'nın prens olarak tayin edilmesiydi. Üçüncüsü, Naip olarak Aleko Paşa'nın belirlenmesiydi. Dördüncüsü ise mevcut Naip Heyeti'nin

[184] Aynı yer, s. 52-53.
[185] Aynı yer, s. 56.

Bulgar Meclisi tarafından tasdik edilmesi ve üç yıllığına Prensliği yönetmesiydi. Eğer birinci öneri kabul edilecekse Ferdinand ile görüşmeler gizli olmalıydı. Ancak Ferdinand konusunda yaşanacak birtakım sıkıntı ve zorluklar olacaktı. Bu açıdan Stoilov için ikinci ve üçüncü şartlar daha makul ve mantıklıydı. Tırnova'daki Bulgar Meclis toplandıktan sonra Aleko Paşa Varna üzerinden Rusçuk'a gelecekti ve meclis onu, prens olarak seçecekti. Tırnova'da yemin ettikten sonra hükümeti tayin edecek ve Sofya'ya gidecekti. Tek ve aynı telgraf ile tüm Avrupa bu haberi öğrenecekti. Her ne şartta olursa olsun, hangi öneri kabul görürse görsün Stoilov'a göre bir karar alma zamanı gelmişti.[186]

15 Mart 1887 tarihinde Konstantin Stoilov, Prenslikte yaşanan siyasî krize son verebilmek adına Viyana'ya gitti. Viyana'da Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky ile Stoilov bir görüşme gerçekleştirmişlerdi. Sofya'dan Bulgar devlet adamına verilen talimat, Batenberg'in geri dönüşünün mümkün olup olmayacağının öğrenilmesiydi. Ayrıca Batenberg'in Bulgaristan'a gizlice gelmesi konusunda ikna edilmesi üzerine de bir çalışma yürütülecekti. Ancak kabul edilmezse Büyük Güçlerin rızası alınmadan Ferdinand ya da başka bir prens ile görüşülecekti.[187] Kálnoky tarafından Stoilov'a Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilerde olunması ve hatta ilişkileri daha da ileriye taşınması tavsiyesinde bulunuldu. Ayrıca Bulgaristan'a gelmeye hazır bir prensin bulunmasıyla krize son verilecek, böylece de prense destek verecek dost devletler bulunacaktı. Stoilov yapılan görüşmenin ardından bir Kálnoky profili çizdi: "*İhtiyatlı ve korkak Kálnoky'nin dahi artık Rusya'dan çekinmediği görülüyor ve artık Rusya ile anlaşmamız gerektiğine dair dengeci tavsiyeleri yok. Rusya olmadan meselemizi halledebileceğimiz düşüncesini şimdiden kabul etti*".[188]

Bulgar siyasî çevrelerde Bulgaristan'ın başına prens olarak geçebilecek birtakım isimler dolaşmaktaydı. Bunların başında Ferdinand geliyordu. Ayrıca Rus yanlısı subaylar tarafından tahtan indirilmiş Batenberg'in adı dahi zikrediliyordu.

---

[186] Aynı yer,. 62-63.
[187] Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, s. 195.
[188] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga III, Sofya 1997, s. 258; Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, 196-197.

Fakat Stambolov'un liderliğindeki idareciler Batenberg'in yeniden Bulgaristan'ın başına geçmesinin yaratacağı tehlikelerin farkındaydılar ve zaten Batenberg'in tahta geri dönmesi için artık çok geçti.[189] Ayrıca Stoilov'a göre de Batenberg'in geri dönmesi uygun değildi.[190] Ne kadar Prenslik içindeki Rus nüfuzu kırılmaya çalışılsa da Batenberg'in yeniden prens olarak tayin edilmesi ister istemez krizi ortadan kaldırmayacak, Bulgaristan'ı daha da derin ve içinden çıkılamaz bir kaosa sürükleyecekti. Stefan Stambolov zaten tehlikenin farkındaydı. Ona göre, Batenberg'i yeniden Bulgar prensi olarak seçmek Avrupa'nın geneline yayılabilecek bir savaşa yol açardı.[191] Tahta geçme arzusunda bulunan Batenberg, yapılan ikna çalışmaları neticesinde benimsemiş olduğu fikrinden vazgeçirildi ve kesin olarak adaylığı reddettiğini duyurdu. Yohan Salvador ve Emil Rudolf üzerinde de bir uzlaşı meydana gelmeyince prenslik için tek aday Ferdinand kaldı.

Berlin'de Bulgaristan'daki muhaliflerin mevcut heyeti iktidardan düşürüp bir kaymakam tayin etmek istediklerine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu şaiyalara göre, mevcut iktidar taraftarları ise Naip Heyeti'nin kalmasını veya Ferdinand'ın prens seçilmesini teklif etmişlerdi. Muhtemeldir ki bu söylentilere istinaden Berlin'deki Osmanlı sefiri ile Rus elçisi arasında bir görüşme gerçekleşti. Rus elçisine göre iktidar taraftarları karışıklık çıkaran kişiler idi. Bundan dolayı iktidar taraftarlarının fikirlerinin bir önemi yoktu. Krizin çözüme kavuşması için kaymakam tayininin ardından Osmanlı Devleti ile Rusya tarafından belirlenecek bir prensin Bulgaristan'a gönderilmesinden başka çare yoktu.[192] Ferdinand, prens olarak seçildiğinin kendisine bildirilmesinden hemen önce Viyana'daki Rusya Elçisi Lobanov ile bir görüşme yaparak konu hakkında Bulgar Millî Meclisi'nin başkanı Tonçev'e[193] bir mektup kaleme aldı ve "*Eğer ki II. Abdülhamid'in bir vekili olarak Bulgaristan'a gelecek olursam mesele Rusya için de en tatmin edici şekilde*

[189] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv…*, Tom I, Kniga II, Sofya 1997, s. 170.
[190] Petır Stoyanoviç, *a.g.e.*, s. 154; Petır Stoyanoviç, "Koga Prints Ferdinand Saks-Koburgski i Gotski Okonçatelno Reşava da Stane Bılgarski Knyaz?", *Lyuboslovie*, No: 17, 2017, s. 151.
[191] Stefan Stambolov, *Dnevnik…*, s. 132.
[192] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/63, lef 6. (M. 6 Temmuz 1887).
[193] Dimitır Stoyanov Tonçev (1859-1937). Kalofer doğumludur. Hukukçu ve siyasetçidir. Odessa'da hukuk bitirmiştir. Bulgaristan'a döndükten sonra bir dönem avukatlık yapmıştır. Liberal Parti kurucuları arasındadır. Farklı dönemlerde vekillik ve meclis başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.

halledilmiş olacaktır" diye yazdı.[194] Ferdinand'ın bu teklifi hiçbir şekilde kabul görmedi ve dahası Stambolov'u bu sözler bazı kararlar almaya itti. Ferdinand ile münasebetlerin kesilmesini ve yanlarında prens olmadan Bulgaristan'a dönülmesini istedi. Stambolov'un kararlılığı Ferdinand'a geri adım attırdı. Ardından da Tırnova'daki meclis, 25 Haziran / 7 Temmuz 1887 tarihli toplantısında Ferdinand'ı Bulgaristan prensi namıyla seçti.[195] İstanbul merkezli *Tarik* Gazetesi'ne göre "*Bulgar Meclisi'nin aldığı kararın ciddiyetine diyecek bir şey yoksa da Bulgar prensinin tayini için Büyük Güçlerin tümünün rızasının alınması gerekiyordu. Bu önemli nokta Sofya tarafından bilinmesine rağmen ona göre hareket edilmemesi, Berlin Antlaşması'nın* [maddelerine] *riayet edilmesine engel olmaktaydı*".[196]

Ferdinand'ın Bulgaristan'ın ikinci prensi olarak kabul edilmesi, 9/21 Ağustos 1886'dan sonra yaşanan krizi evrimleştirmişti.[197] Batenberg'in azledilmesi ve ardından yaşanan prenssizlik durumu Bulgaristan'ın daha çok dâhili bir meselesi hüviyetindeydi. Ancak 25 Haziran / 7 Temmuz'da alınan karar, yalnızca Prenslik dâhilini ilgilendiren bir husus olmayacak, konuyu uluslararası bir meseleye dönüştürecekti. Babıâli, prens seçimindeki amacın ne olduğu merakı içerisindeydi. Merakın giderilmesi için görevlendirilen kişi Komiser Rıza Bey'di.[198] Gerekli tahkikatlar yapılmıştı, komiser aracılığıyla dönemin Dışişleri Müdürü Grigor Naçoviç'e Berlin Antlaşması'na uygun hareket edilmesi gerektiği uyarısında bulunulmuştu. Rıza Bey, Bulgar yetkililerin prensin tanınmasını resmî bir şekilde talep etmediklerini, tanınmayı gayri resmî bir şekilde ima ettiklerini bildirmekteydi. Büyük Güçlerden bazılarının prensi kabul etmeleri hâlinde Ferdinand'ın kendisini "*Padişah'ın bir kulu*" addederek Bulgaristan topraklarına gelebileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı komiser, Osmanlı Devleti idarecileri tarafından meselenin çözümüne yönelik benimsenen hareket çizgisinin sürdürülmesi

---

[194] Petır Mateev, *Avtobiografiya, Spomeni, Deynost*, Sıstaviteli: Aleka Strezova, Strahil Valentinov Panayotov, Sofya 2017, s. 213; Rihard Fon Mach, *a.g.e.*, s.70.
[195] *Dnevnik (Stenografiçeski) na III-o Veliko Narodno Sıbranie v V. Tırnovo*, 25 Yuniy 1887, s. 147-148.
[196] *Tarik*, 27 Haziran 1303 [9 Temmuz 1887], Numara: 1880, s. 1
[197] *Dnevnik (Stenografiçeski) na III-o Veliko Narodno Sıbranie v V. Tırnovo*, 25 Yuniy 1887, s. 147-148.
[198] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/707, lef 1. (Tarihsiz)

gerektiğinden yanaydı. Konunun çözüme kavuşması ve asayişin korunması açısından bunu önemli görüyordu.[199]

Ferdinand'ın prens olarak Bulgaristan idaresinin başına seçilmesi Petersburg'da olumlu bir karşılık bulmadı. Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefareti'nden gelen bilgilere göre, bu seçim Rus siyasî ortamında İngiltere'nin bir entrikası olarak görüldü, dahası Rus kamuoyu prens seçiminin sonuçlanmasını kabul etmek istemedi.[200] Ferdinand'ın seçimi Rusya'ya açıkça meydan okuma olarak görüldü, siyasî krizinin çözümü için Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk etmesi gerektiği düşünülüyordu. Hatta bir Rus gazetesi daha da ileriye giderek Babıâli'yi konu üzerinden tehdit etmekteydi ve "*Babıâli, gayrimeşru maceraperestle baş edemezse sözlerimizin ciddiyetini Trabzon ve Erzurum'u ele geçirerek gösterebiliriz. Çanakkale Boğazı'na Balkan ormanlarından çok daha doğrudan yollarımız var*" diye yazdı.[201]

İngiltere ise Ferdinand'ın seçimini engellemek için İsveç Prensi Oscar Karl'ın ikinci oğlunu aday olarak öne sürdü.[202] Grigor Naçoviç'in ise bu öneriye farklı bir yorumu vardı. Ona göre, İngiltere'nin amacı Ferdinand'ın seçimine mani olunmasının yanında Baterberg'i yeniden tahta getirmekti.[203] Kraliçe Victoria, Batenberg dışında herhangi birinin prens olarak seçilebileceğine ihtimal vermemekteydi.[204] Alman Hükümeti, Ferdinand'ın seçimine karşı çekingen bir tavırdaydı, Büyük Güçlerin çoğunluğunun da bu şekilde hareket edeceğini düşünmekteydi. Bundan dolayı Ferdinand'ın seçimini hükümsüz olarak addetti.[205] İşin ilginç tarafı şu ki, Sofya'daki Osmanlı Devleti yetkilisi Rıza Bey'e göre, Bismarck olaya bilfiil müdahildi. Hatta Ferdinand'ın Bulgaristan'a gitmesi Avusturya-Macaristan, İtalya temsilcileriyle birlikte Bismarck'ın gizli rızası ile

[199] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/707, lef 3. (R. 26 Haziran 1303 / M. 8 Temmuz 1887).
[200] BOA, Y.A.HUS., nr. 204/60, lef 2. (M. 11 Temmuz 1887).
[201] Andrey Pantev, "Za Otnoşenieto na Ruskiya Burjoazen Peçat kım Bılgarskite Sıbitiya (Avgust 1886-Yuli 1887)", *Vınşnata Politika na Bılgariya 1878-1944*, Sofya 1978, s. 102.
[202] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubus, Sofya 1999, s. 103.
[203] Radoslav Mişev, *Avstro-Ungariya i Bılgariya 1879-1894…*, s. 185-186.
[204] Petır Stoyanoviç, *a.g.e.*, s. 155.
[205] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/63, lef 2. (M. 12 Temmuz 1887).

olmuştu.[206] Fransız Hükümeti, Sofya'daki temsilcisine gönderdiği telgrafta Ferdinand'ın seçimine tamamen ilgisiz kalınması emrini verdi. Bu emirdeki amaç Ferdinand'ın var olmadığı izlenimi yaratmaktı. Ayrıca Fransa Dışişleri Bakanı Émile Flourens, Petersburg'a Ferdinand'ın seçiminin gayrimeşru olduğunu bildirdi. Fransız gazeteleri de Ferdinand'a karşıydılar. Prensin Bulgaristan'daki varlığının geçici olacağı, uzun sürmeyeceği düşünülmekteydi ve bir Fransız gazetesine göre: "*Ferdinand bir gün kartvizitinin üzerine Bulgaristan'ın eski prensi hatta eski kralı yazabilir*"di.[207]

Babıâli, yaratabileceği sıkıntıları tahmin ettiğinden kaynaklı olarak Kálnoky'den girişimde bulunmasını istedi. Büyük Güçlerin tümünün rızası olmadan Ferdinand'ın Bulgaristan topraklarına ayak basmaması konusunda kendisine gerekli açıklamalar yapılmalıydı.[208] Bulgarların mecliste yapmış oldukları Ferdinand seçimine diyebilecek bir şey yoktu, aynı şekilde Ferdinand'ın kişiliği ile ilgili de söylenebilecek bir kelime olamazdı. Bulgarların yapması gereken, mevcut geçici durumla yetinilmesi ve seçim meselesinin gündeme getirilmemesiydi. Bu konuda da zaten Kálnoky, Bulgar idarecilere bazı telkinlerde ve tavsiyelerde bulunmuştu. Bulgar Meclisi'nin aldığı karara tepki vermesi beklenen tek bir devlet vardı, o da Rusya idi. Rus yetkililerin karar sonrası atacakları adım kuvvetle muhtemel Ferdinand'ın seçiminin gayrimeşru olduğunun ilanıydı. Ayrıca dışişleri bakanına göre Prens Ferdinand hiçbir şekilde Avusturya-Macaristan'ın bir adayı değildi.[209]

Sofya'daki Komiser Rıza Bey ile Radoslavov Hükümeti'nden[210] sonra kurulan Konstantin Stoilov Hükümeti'nin[211] de Dışişleri Müdürü olan Nacoviç bir görüşme yapmışlardı. Naçoviç, Ferdinand'ın Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan

---

[206] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/718. (R. 25 Temmuz 1303 / M. 6 Ağustos 1887).
[207] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 141.
[208] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/714, lef 2. (R. 24 Temmuz 1303 / M. 5 Ağustos 1887).
[209] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/63, lef 4 (M. 13 Temmuz 1887); Stoilov ile Kálnoky arasında yapılan görüşmede, Kálnoky tarafından Stoilov'a sabırlı olunması gerektiği, mevcut durum ile yetinilmesi ve naipliğin gücünün prens seçilene değin süreceği dile getirilmiştir. *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Kniga III, Sofya 1997, s. 258.
[210] Radoslavov Hükümeti'nin görev süresi 16 Ağustos 1886 tarihinden 28 Haziran 1887 tarihine kadardır. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 561.
[211] Stoilov Hükümeti'nin görev süresi 28 Haziran 1887 tarihinden 20 Ağustos 1887 tarihine kadardır. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 561.

devletlerin tümünün rızasını almadan Bulgaristan'a ayak basacak olmasına Büyük Güçlerden bir tepki verileceğini beklemiyordu. Ona göre İstanbul'daki elçiler, mevcut durumu zor gibi göstererek Grekov'u korkutuyorlardı. Büyük Güçler tarafından kendilerini teşvik edici sözler sarf edilmiyordu, ancak herhangi bir tehditte de bulunmuyorlardı.[212]

Durum, Naçoviç'in ifade ettiği kadar iyimser değildi. 2/14 Ağustos'ta Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'nde yemin etmesinin[213] ardından Stambolov'un başmüdürlüğünde yeni hükümeti tayin etmesi, meseleyi farklı bir boyuta taşıyacaktı. İster istemez başta Rusya olmak üzere devletlerin dikkati Bulgaristan'a çevrilecekti. Askerî darbe, Silistre ve Rusçuk'taki ayaklanmalar, Bulgar topraklarının işgali ve hatta Ferdinand ile Stambolov'un görevlerinden uzaklaştırılmaları dahi gündemdeki yerini aldı.[214] Bu, Rus severlerin aradığı bir fırsattı. Rusya destekçilerine göre Rus işgali elzemdi, "*son Özgürlük Savaşı*[215] *kadar kaçınılmazdı*".[216] Stambolov ve Ferdinand'a karşı faaliyetlerde Rus severlerin liderliğini yaptığı[217] Tsankov'un önderliğindeki heyet, krizden çıkabilmek adına Petersburg'a yardım aramaya gitmişti.[218] Stambolov'un Naip Heyeti'nin başındayken ve daha sonra başmüdür olduğunda da yürüdüğü yol ve alınan kararlardaki duruşu, anlaşılacağı üzere Rus yanlılarının tepkisine neden olmuştu. Aslında bu örnekler, Stambolov'un hedef olarak belirlediği doğrultuda açıkça ilerlediğinin birer kanıtıydı.

Berlin Antlaşması'nın prens seçimi ile maddesinin şartlarından ilki, Bulgar Meclisi tarafından yerine getirilmişti. Ancak ikinci şartta hemfikir olunamadı. Ferdinand'ın Bulgar topraklarına ayak basacak olması doğal olarak Berlin Antlaşması'nın ihlalini doğuracaktı. Avusturya-Macaristan, İngiltere ve İtalya, Ferdinand'ın seçimini meşru olarak görmüşlerdi. Ancak Bulgaristan'a gelip tahta

---

[212] BOA, Y.A.HUS., nr. 204/62, lef 2. (R. 30 Haziran 1303 / M. 12 Temmuz 1887).
[213] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 3 Avgust 1887, Godina IX, Broy 86, s. 1.
[214] Andrey Andreev, "Ruski Planove za Bılgariya za Perioda 1887-1892 g.," *Epohi*, Tom 4, Broy 3, 1996, s. 53.
[215] Kastedilen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'dir.
[216] Petır Stoyanoviç,, *a.g.e.*, s. 157; Petır Stoyanoviç, *a.g.m.*, s. 152.
[217] Rusya'nın Asya Şubesi Dragan Tsankov'u böyle değerlendirmektedir. Andrey Andreev, *a.g.m.*, s. 56.
[218] Petır Stoyanoviç,, *a.g.e.*, s. 157; Petır Stoyanoviç, *a.g.m.*, s. 152-153.

geçmesini tanımadıklarını fakat ilişkileri gayri resmî bir şekilde sürdüreceklerini Babıâli'ye bildirmişlerdi.[219]

Rusya ise zaten dönem itibarıyla müttefik olmayan Bulgaristan ile alakalı İstanbul'da birtakım faaliyetlere girişmişti, bunu da Elçi Nelidov vasıtasıyla gerçekleştirmişti. Naip Heyeti'nin ve Bulgar Meclisi'nin almış olduğu herhangi bir kararın Rus Hükümeti nezdinde tanınmadığı beyan edildi. Ferdinand'ın seçimi de doğal olarak kabul görmedi ve Sultan'ın Ferdinand ile ilgili gerekli tedbirleri alması beklendi. Ruslar tarafından Ferdinand'ın Bulgaristan'a ayak basmaması konusunda kararlı bir duruş sergilendi. Ferdinand'ın Bulgaristan'a gelmesi hâlinde her türlü itirazda bulunulacaktı ve yaratabileceği sıkıntıları Padişah öngörmeliydi. Nelidov'un sözlerinden anlaşılacağı üzere kullandığı dil sertti. II. Abdülhamid'in 93 Harbi'nden kaynaklı bir Rusya travması bulunmaktaydı. Bu söylemlerin Sultan'ı etkilememesinin imkânı yoktu. Kullanılan ifadelerin ardından devreye benimsenen tarafsızlık siyaseti girdi. Ferdinand'ın Bulgaristan'a gelmemesi konusunda Viyana Osmanlı Sefareti aracı olarak kullanıldı.[220]

Siyasî krizinin hâlledilmesi amacıyla Büyük Güçlerin kendi aralarında bir konferans tertip etmelerinin iyi olacağına dair bir söylenti yayıldı. Ancak konferans söylemlerinin Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından kesin bir dille yalanlanması, Ruslar nezdinde memnuniyete sebep oldu. Zira Ruslar, sorunun çözümü konusunda Osmanlı Devleti ile aralarında bir aracı olmasını istemiyorlardı. Bu açıdan konferans söylentilerinin ilk ağızdan yalanlanması, Rusların istediği cevabın verilmesi demekti. En iyi çözüm, Naip Heyeti'nin ve meclisin lağvedilerek geçici bir naip tayiniydi ve "*Osmanlı Devleti, meselenin hâlledilmesi arzusunda ise Rusya, Padişah ile ortaklaşa bu memuriyeti üstlenmeye kabiliyetli ve uygun bir namzet tayinine hazır ve amadeydi*".[221] Müsteşar Artin Efendi, derhal Nelidov'un yanına gönderildi. Artin Efendi'nin görevi, hiçbir aracı olmadan Ruslar ile ortaklaşa bir şekilde meseleye

---

[219] *Vınşnata Politika na Bılgariya (VPnB) Dokumenti*, Tom 3, Çast 1 (1887-1890), Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1995, s. 9; Radoslav Mişev, *a.g.e.*, s. 218; Radoslav Mişev, "Bılgariya i Avstro-Ungariya v Naçalnite Godini na Stamboloviya Rejim-1887-1890", *İstoriçeski Pregled*, No: 3, 1980, s. 79

[220] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/708. (R. 1 Temmuz 1303 / M. 13 Temmuz 1887).

[221] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/716, lef 1. (Tarihsiz).

çözüm bulunması gerektiğini bildirmekti. Ayrıca Ferdinand'ın Bulgaristan'a gideceğine dair söylentilerin artması, II. Abdülhamid'i karar almaya itti. Kálnoky'den, Ferdinand'a tavsiyelerde bulunması istendi.[222]

Viyana'daki Osmanlı yetkilisi, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky ile vakit kaybetmeden bir görüşme ayarladı. Bulgaristan'a gidiş tarihi henüz belli olmasa da Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisinden alınan bilgiye göre Ferdinand'ı karşılama hazırlıkları dahi yapılıyordu. Bakana göre Ferdinand'a defalarca gidişinden vazgeçmesi tavsiyesinde bulunulmuştu. Ancak kararından vazgeçmemesi hâlinde ise kendisine herhangi bir baskı yapılamazdı. Kálnoky, Ferdinand'ın Bulgaristan'a ayak basmasının yaratacağı sıkıntıları tahmin ediyordu. Ancak Bulgaristan'a gitmemesi ise daha büyük tehlikeleri beraberinde getirebilirdi. Hatta Bulgarların, rediflerin dağılmasıyla Osmanlı askerinin azaldığı Makedonya'ya el uzatmalarından korkulmaktaydı.[223] Bununla birlikte Avusturya-Macaristan basını Ferdinand'ı Bulgaristan'a gitme konusunda cesaretlendirici yayımlar yapıyordu.[224]

Almanya dışişleri müsteşarı ise Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya uyması çağırısında bulundu. Ferdinand, Bulgar Meclisi tarafından seçildiği an, Sofya'ya gelerek idareyi ele alıp Naip Heyeti'ni dağıtsaydı bütün devletler tarafından kabul edilebilirdi. Fakat müsteşara göre artık bunun vakti geçmişti.[225] Almanya'nın bu durumdaki pozisyonuna bakıldığında, Alman yetkililer zaten tüm devletlerin rızası olmaksızın Ferdinand'ın yeni görevini tanımamaya kararlıydı. Ferdinand, Bulgaristan'a gidecek olursa bundan doğacak zarar ve tehlikeler kendisine ait olacaktı.[226]

Yıldız Sarayı'na şu ifadelerin ulaşması dahi ister istemez Padişah'ı rahatsız etti. Anlaşılacağı üzere farklı beyanlar ile Sultan II. Abdülhamid üzerinde bir baskı yaratılmaya çalışılmıştı. Aslında bunda başarılı olundu. Zira bu telgraflardan ve Nelidov'un sözlerinden sonra Rus Hükümeti yetkilileriyle yazışmalar yapıldı.

[222] Aynı yer, lef 2. (R. 22 Temmuz 1303 / M. 3 Ağustos 1887).
[223] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/720, lef 1. (6 Ağustos 1887).
[224] Radoslav Mişev, *a.g.m.*, s. 77.
[225] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/720, lef 3. (7 Ağustos 1887).
[226] Aynı yer, lef 2. (6 Ağustos 1887).

Padişah, 26 Temmuz / 7 Ağustos 1887 tarihinde Vükela Meclisi'nde şu dört maddenin görüşülmesini istedi. Bunlar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkma ihtimali, Kálnoky'nin ifadelerinde yer alan Makedonya konusu, Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı ve ortada dolaşan Bulgarların bağımsızlık ilan edileceğine dair söylentilerdi.[227]

Nazırlar aynı gün kendi aralarında Padişah emri gereğince görüşmelerini yaptılar. Buna göre, Ferdinand'ın Bulgaristan'a gitmemesi konusunda ısrar edilmesi, Bulgarları bağlılık çerçevesinden çıkararak birtakım istenmeyen olayların yaşanmasına sebep olabilirdi. Rusların mukavemetine rağmen Ferdinand, Bulgaristan'a ayak basacak olursa bazı hadiseler patlak verebilirdi, ancak devletler arasında yapılacak görüşmeler neticesinde sorunlar hâlledilebilirdi. Ayrıca nazırlara göre, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaşın patlak vermesi ihtimal dâhilinde değildi. Bulgarların Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden dolayı saldırıda bulunmaları veya bağımsızlık ilan etmeleri gibi faaliyetlere girişebilecekleri de düşünülmüyordu. Eğer ki fırsatını bulup bir saldırı gerçekleştirirlerse Osmanlı askerlerinin derhal müdahale edeceğini düşünüyorlardı. Ferdinand'ın Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinin onayını almadan idarenin başında bulunmasının gayrimeşru olduğunun kendisine bildirilmesiyle yetinilmeliydi ve bir vesile ile Sofya'daki Komiser Rıza Bey İstanbul'a çağırılarak mesele, siyaset yoluyla çözüme kavuşturulmalıydı.[228] Ancak Sultan, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkmasından ya da Rusların Bulgaristan'a asker sokmasından son derece tedirgindi. Ayrıca Padişah nezdinde naiplik konusunda Rusya ile uzlaşma niyetinde olunsa da düşünülen naiplerden bazıları bunu kabul etmemiş, bazılarının da adaylığı uygun görülmemişti.[229]

Rus Maslahatgüzarı Onno ve Rus Elçiliği Tercümanı Maksimov, Mabeyn-i Hümayun'a gelerek geçici naiplik görevi için Bulgaristan'a General Ernrot'u (Ehrnrooth) teklif etmişlerdi. İkilinin, Ernrot'un tüm devletler tarafından kabul göreceğine dair düşünceleri vardı. Onlara göre hatta konu ile ilgili Berlin ve

[227] Aynı yer, lef 5. (R. 26 Temmuz 1303 / M. 7 Ağustos 1887).
[228] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/721, lef 1. (R. 26 Temmuz 1303 / M. 7 Ağustos 1887).
[229] Aynı yer, lef 3. (R. 27 Temmuz 1303 / M. 8 Ağustos 1887).

Viyana'dan teminat telgrafları dahi gelmişti. Bundan dolayı devletlerin çoğunluğunun Rusya'yı desteklemesi bekleniyordu. İkilinin tahminine istinaden Ernrot ismine destek vermeyecek devletler ise İngiltere ve İtalya olacaktı. Ayrıca Bulgaristan Prensliği Komiseri Rıza Bey'in yerine başka bir komiser tayin edilebilirdi. Bu kişi, Artin Efendi olabilirdi. Rusların taleplerinden Ferdinand'ın Bulgaristan'a gelmesi ihtimaline karşılık olarak Komiser Rıza Bey'in Sofya'da bulunmasının istenmediği anlaşılıyordu. Rusların Ferdinand'a yönelik kabullenmezliğine, Osmanlı Devleti'nin de iştirak etmesinin arzu edildiği görülecekti. Çünkü iki Rus diplomata göre, Prens Ferdinand'ın devletlerin kararını beklemeden Bulgaristan'a gitme ihtimali vardı. Ferdinand'ın geldiği vakit Sofya'da Rıza Bey'in bulunmasından ve olası yumuşak dil kullanmasından çekinilmekteydi. Eğer düşünülenler yaşanırsa Osmanlı Devleti'nin itibarı fazlasıyla zedelenebilirdi. Yaratabileceği sonuçlar, Girit ve Cezayir başta olmak üzere diğer başka Osmanlı topraklarına da sirayet edebilirdi.[230] Anlaşılacağı üzere Rus yetkililerin istediği, Ferdinand üzerinden Osmanlı yetkililerini korkutmak ve acele bir karar almaya sevk etmekti. Fakat Rıza Bey'in merkeze çekilmesi demek Ferdinand'a yönelik açık bir tepki demek olurdu.

Rusya, Ernrot ve Artin Efendi'yi olağanüstü komiserler olarak Sofya'ya göndermekte ısrarcıydı. İstanbul'daki Bulgar yetkili Vılkoviç'e göre Rusya'nın bu önerilerini Almanya ve Fransa desteklemekteydi. Diğer üç devlet ise (İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya), kendi bilgileri dışında alınacak kararın, olayları karma karmaşık bir hâle sokup durumu daha da kötüleştireceği düşüncesindeydiler. Rusya'nın Ferdinand meselesi yüzünden "aşırı öfkeli" olduğunu söyleyen Vılkoviç, Bulgaristan'ın haklarına dokunmadan Babıâli'nin Rusları memnun edecek birtakım yollar aradığını ifade etti. Kendileri için ortaya çıkan durumun vahametini anlamış olacak ki Sofya'yı "*her şeye hazırlıklı olun, çünkü tehlike son derece büyük*" diye uyardı ve ekledi: "*şu an durum çok kritik. Genel bir savaş patlayabilir. Her olaya hazırlıklı olun ve tatsız bazı sürprizlerden Karadeniz'i koruyun*".[231]

---

[230] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/722. (R. 29 Temmuz 1303 / M. 10 Ağustos 1887).
[231] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 16, 19.

Babıâli, İstanbul'daki Vılkoviç'e beş maddeden oluşan bir teklif sundu. Vılkoviç'in ifadesine göre, teklifin ilk maddesi Bulgar Meclisi'nin vakit kaybetmeden yeni bir seçim yapmasıydı. İkincisi, seçim zamanında Ferdinand'ın İstanbul'a gelmesi, üçüncüsü Ferdinand İstanbul'da bir çarlık ailesinin üyesi gibi belirli bir programa göre kabul edilmesi ve Bulgar prensi unvanının kullanılmamasıydı. Dördüncü madde, Artin Efendi'nin seçim zamanında Sofya'ya gitmesi ve Sofya'da bulunarak seçimleri takip edip kontrolü yapıyor algısının yaratılmasıydı. Teklifteki son madde ise seçimin hemen ardından Bulgar Meclisi'nin herhangi bir nedenle olağanüstü bir toplantıya çağırılması ve prens meselesini hâlletmesiydi. Ayrıca Ferdinand'ın İstanbul'da bir hafta kalması ve eğer yapılan bu tekliflerin onaylanması hâlinde çok gizli tutulması, en azından Rusların bunu duymamasıydı.[232] Ancak yapılan teklif kabul görmedi. Dahası Ferdinand'ın seçiminin tanınması amacıyla Rumeli vergisi üzerinden Babıâli'ye baskı dahi yapılmıştı.[233]

29 Temmuz / 10 Ağustos 1887 tarihinde Petersburg'daki Osmanlı Sefareti'nden İstanbul'a önemli bir telgraf geldi. Telgrafa göre, Rusya ile ortaklaşa bir şekilde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı işgal etmesi planlanıyordu. Rusların Varna'yı, Osmanlı Devleti'nin ise Köstendil'i işgal etmesi teklif edilecekti. Fakat Osmanlı Devleti'nin buna katılmayacağına dair bir beklenti vardı. Bu beklenti karşılık bulursa Bulgaristan'ın yalnızca Ruslara kalacağı ümit ediliyordu. Sefire göre, eğer ki gerçekten böyle bir durum yaşanırsa ve Osmanlı Devleti bu işgale katılmazsa, Bulgaristan Mısır'a benzeyebilirdi. Prensin geri gönderilmesine çare bulunmazsa, ne olursa olsun işgal teklifi kabul edilmeli, Köstendil yerine Filibe'ye girilmeliydi.[234] Aynı tarihlerde Ferdinand'ın "*Bulgaristan'ın bir seneden beri devam eden buhranına Padişah'ın yardımlarıyla son vermek ümidiyle idareyi ele alıyorum. Görevimi yapmada Padişah'ın bana destek olacağını kuvvetle ümit ederim*"[235] içeriğinde bir telgrafı da Babıâli'ye ulaştı.[236] Farklı içerikteki bu iki telgraf, Sultan'ı bir karar almaya sevk etme amacındandı. Bir tarafa eğilimli şekilde verilebilecek herhangi bir

[232] Aynı yer, s. 20.
[233] Aynı yer, s. 22, 24.
[234] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/728, lef 1. (10 Ağustos 1887).
[235] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/68, lef 2. (11 Ağustos 1887).
[236] Aynı yer, lef 1. (R. 31 Temmuz 1303 / M. 12 Ağustos 1887).

karar, ister istemez olayları farklı bir boyuta taşıyabilirdi. Doğal olarak da konular derhal encümende masaya yatırıldı.

30 Temmuz / 11 Ağustos'ta toplanan Hususî Encümen'de konu, işgal meselesi ve Ferdinand'ın Bulgaristan'a ayak basmasıydı. İşgal konusu encümende ciddiye alınmadı. Toplantıda bulunan kişilere göre mesele, Rusya'nın Bulgarlara "gücenmesinden" kaynaklanmaktaydı. Ayrıca işgal gibi alınacak sert tedbirlerin Bulgaristan'da karışıklığa sebep olacağı ve diğer Büyük Güçlerin dahi olaya müdahil olabileceği göz önünde tutuldu. Ek olarak Ferdinand'ın Bulgaristan'a gelmesinden sonra yaşanacak gelişmelere göre tedbirler alınması ve prense gerekli nasihatlerin verilmesi için Büyük Güçlere tebligat yapılması kararlaştırıldı.[237] Sultan II. Abdülhamid, toplantıdan çıkan kararları beğenmedi, yeniden meselelerin gözden geçirilmesini istedi.[238]

31 Temmuz / 12 Ağustos'ta toplanan yeni encümende, Ferdinand seçiminin gayrimeşru olduğu ve Babıâli'nin kendisiyle iletişime geçmeyeceğine dair bilgilerin bulunduğu, Büyük Güçlere tebliğ edilmek üzere Osmanlı sefirlerine bir yazı yazılması gerektiği kararına varıldı. Bir önceki toplantıda olduğu gibi Rus idarecilerin ortak işgal fikrinin ciddi bir teklif olmadığı düşünüldü. Ciddi olsa dahi buna diğer Büyük Güçlerin müdahale edeceği ve akıbeti bilinmeyen bir durumun ortaya çıkacağı dile getirildi. Ayrıca Rus Maslahatgüzarı Onno'nun ifade ettiği Babıâli'nin prens ve Stambolov heyetiyle ittifak içinde olduğuna dair sarf ettiği sözler tasvip edilmedi. Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği hareket çizgisi, Bulgaristan'daki asayişi muhafaza ederek Bulgarları koruma üzerineydi. Son olarak da Büyük Güçlere yapılacak tebligatlardan alınacak cevaplara göre Ferdinand'ın kaderi belirlenmeli ve Rus yetkililerin önerdiği geçici naiplik teklifi şimdilik gündeme getirilmemeliydi.[239]

Sultan II. Abdülhamid'e göre bu gibi önemli devlet meselelerinde yalnızca mevcut şartlar göz önüne alınarak hareket edilemezdi ve gelecekte yaşanabilecek

[237] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/728, lef 4. (R. 30 Temmuz 1303 / M. 11 Ağustos 1887).
[238] Aynı yer, lef 6. (R. 1 Ağustos 1303 / M. 13 Ağustos 1887).
[239] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/727, lef 1. (R. 31 Temmuz 1303 / M. 12 Ağustos 1887).

durumların dahi öngörülerek hareket edilmesi gerekmekteydi. Yine Padişah'a göre, Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nı yok saydığı gibi Berlin Antlaşması'nı da yok sayabilirdi. Avrupalı bazı devletlerle ittifak yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân edebilirdi. Böyle bir durumun yaşanması hâlinde müttefik devlet İngiltere olurdu, ancak İngiltere'nin de kara kuvvetinin yetersizliğinden dolayı istenen desteğin görülemeyeceğinden Onno'nun sözleri ve yaptığı teklif, son derece önemi haizdi. Bu açıdan Padişah nezdinde Rusların söylemleri ve Bulgaristan'ı işgali konusu ciddiye alındı. Hatta Rusların Bulgaristan'a girmesiyle Bulgarlar tarafından alkışlarla karşılanabileceği dahi ihtimal dâhilinde görülüyordu.[240]

Sofya'daki komiserin geri çağırılabileceği ihtimali de bu arada hâlen gündemdeydi. Vılkoviç için konu geçiştirilebilecek bir mesele değildi. Rıza Bey'in durumunu öğrenmek için Yıldız'da ve Babıâli'de tabiri caizse oda oda gezmekteydi. Komiserin İstanbul'a çağırılabileceğini Sadrazam Kâmil Paşa'dan işitmişti. Bulgar yetkilinin ana çekincesi, çağırılma durumunda meselenin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin kesildiğine yoğrulabileceği olasılığıydı. Hatta kendisinin de merkeze çekilebileceğini söyleyerek komiserin Sofya'da kalmasını özellikle rica etti. Rıza Bey'in mevcut hastalığının şiddetlenmesi yüzünden İstanbul'a getirilebileceğinin düşünüldüğü ancak henüz kesin kararın verilmediği Vılkoviç'e bildirildi.[241] Ancak Ferdinand'ın Bulgaristan'a ayak basacağına dair söylentilerin artmasından dolayı Rıza Bey'in hastalığına istinaden İstanbul'a çağırılmasına dair alınan kararın uygulanması hızlandı.[242]

Kararın hızlandırılmasında Rus Elçiliği Tercümanı Maksimov'un hariciye nazırına yaptığı "*Sofya'daki Osmanlı komiserinin çağırılacağından Petersburg'un şüphe duymadığına*"[243] dair ifadesinin de etkisi olmuş olabilirdi. Nihayetinde de 30 Temmuz / 11 Ağustos 1887 tarihinde Rıza Bey'in dizanteri hastalığından dolayı İstanbul'a çağırılma iradesi çıktı. Rıza Bey'in yerine Gadban Efendi ile Şura-yı Devlet azalarından Ferid Bey düşünülmüşse de daha uygun bir kişinin gönderileceği

[240] Aynı yer, lef 2. (R. 1 Ağustos 1303 / M. 13 Ağustos 1887).
[241] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/724, lef 1. (R. 29 Temmuz 1303 / M. 10 Ağustos 1887).
[242] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/725. (R. 30 Temmuz 1303 / M. 11 Ağustos 1887).
[243] BOA, A.MTZ.04, nr. 21/67. (R. 30 Temmuz 1303 / M. 11 Ağustos 1887).

Vılkoviç'e iletildi.[244] Rıza Bey ise yanlış yorumlamalara mahal vermemek adına Bulgarların gönlünü alma çabasındaydı. Ayrılışının Ferdinand'ın gelişiyle hiçbir ilgisinin olmadığını Bulgar yetkililere bilhassa söylendi. Ona göre İstanbul'a gidişi, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin koptuğu anlamına gelmemeliydi.[245] Rıza Bey'in İstanbul'a gelmesiyle aynı zamanda Bulgaristan topraklarında komiser namıyla bir Osmanlı temsilcisi uzun bir süre görev yapmayacaktı. Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği'nin en yetkilisi kişisi komiser yerine başkâtip sıfatıyla tanımlanacak ve bu durum 1896 yılına kadar böyle sürecekti. Ferdinand'ın resmî olarak tanınmasıyla Sofya'da komiser namıyla görevliler işlerini yapmayı sürdüreceklerdi.

2/14 Ağustos 1887 tarihinde Ferdinand, Tırnova'daki Bulgar Meclisi'nde prenslik yeminini etti.[246] Bu yeminden birkaç gün sonra ise Rus Hükümeti tarafından Babıâli'ye Ferdinand'ın seçiminin ve Bulgaristan'daki varlığının Berlin Antlaşması'na aykırı olduğu ve Ferdinand'ın Bulgaristan'dan çıkarılması isteğinin bulunduğu bir nota gönderildi. Notanın mevcut siyasî ortamda ve yukarıda dile getirilen tartışmalar ekseninde II. Abdülhamid tarafından yerine getirilmesi kaçınılmazdı. Padişah, 10/22 Ağustos 1887 tarihinde Bulgar Hükümeti'ne notanın içeriğinde bulunan bilgilerin Vılkoviç vasıtasıyla geçilmesine hükmetti.[247] Sadrazam Kâmil Paşa, İstanbul'daki Bulgar yetkili Vılkoviç vasıtasıyla Ferdinand'ı hiçbir şeyden korkmaması ve Babıâli'nin notayı cevaplamayacağı konusunda bilgilendirdi.[248] Hatta Sadrazam tarafından açık ve kesin bir şekilde Vılkoviç'e Babıâli'nin tüm Büyük Güçlerin rızası olmadan Bulgaristan'a karşı herhangi bir önlem alınmayacağı konusunda teminat verildi. Vılkoviç de söylenenlerin bir sır gibi saklanması ve durumun daha da karmaşık hâle getirilmemesi için hiçbir şeyin yapılmamasını Sofya'dan istedi.[249]

---

[244] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/724, lef 2. (R. 30 Temmuz 1303 / M. 11 Ağustos 1887).
[245] Bojidar Samarciev, "Ottoman Policy with Regard to Ferdinand's Election to the Throne of the Bulgarian Principality", *Bulgarian Historical Review*, No: 2, Sofya 1978, s. 10.
[246] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], , 3 Avgust 1887, Godina IX, Broy 86, s. 1.
[247] BOA, İ.MTZ.04, 13/734. (R. 10 Ağustos 1303 / M. 22 Ağustos 1887).
[248] Elena Statelova, Radoslav Popov, Vasilka Tankova, *İstoriya na Bılgarskata Diplomatsiya 1879-1913*, Sofya 1994, s. 126-127.
[249] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 21.

Ferdinand konusunda Büyük Güçler arasında ihtilaflar yaşanırken ve II. Abdülhamid denge siyasetini korumaya çaba gösterirken prens, 20 Ağustos / 1 Eylül 1887 tarihinde yeni hükümeti tayin etti.[250] Stefan Stambolov bu hükümette başmüdür olarak yer aldı. Ferdinand'ın Stambolov'u hükümetin başı olarak tayin etmesi tesadüf olarak görülmemeliydi. Stambolov, 1878 öncesi "Bulgar Millî Teşkilatlanma Dönemi"nde faaliyet yürütenlerin başında gelmekteydi. Patlak veren ayaklanmaların içerisindeydi. 9/21 Ağustos 1886 tarihinde Prens Aleksandır Batenberg'e yapılan darbeye tepki verenlerin başındaydı. Öncülük ettiği karşı darbe ile Batenberg'i yeniden tahta geçirmeyi başarabilmişti. Batenberg'in tahttan feragat etmesinin ardından oluşturulan Naip Heyeti'nin başında önemli çalışmalar yapmıştı. Rus nüfuzuna karşı Ferdinand'ın seçilmesi ve Bulgaristan'da kalması için çaba göstermişti. Bulgarların millî kahramanı Vasil Levski'nin halefi olarak gösterilmekteydi. 1878'den sonra Bulgaristan'ın hemen hemen her siyasî olayının içindeydi. Bulgar Meclisi'nin başkanlığını yapmıştı (1884-1886). Ayrıca Ferdinand, dönem itibarıyla ülkedeki en otoriteli devlet adamının Stambolov olduğunun farkındaydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kálnoky'nin dediği gibi Ferdinand'ın "*ihtiyaç duyacağı tecrübeli kişi*" Stambolov'du.[251] Dönemin tanıklarından birine göre Stambolov, "*görülmemiş bir cesaret ve özveriyle korkunç bir fırtınadan Bulgaristan'ı ve Bulgarları kurtarmıştı, tüm yükü sırtlanacak, sorumluluğu alacak ve tüm sınavları verecekti*".[252] Bu ifadeler biraz duygusal olarak kabul edilebilirse de Bulgar devlet adamının dönem itibarıyla yarattığı otoriteyi yansıtmaktaydı. Siyaseten Rus karşıtlarının en güçlüsü Stambolov'du. Nitekim zaman Stambolov'un Prens Ferdinand'ı ve Bulgaristan Prensliği'ni Rusya'ya karşı koruma kudretine sahip olduğunu gösterdi. Tüm bu sebepler bir araya getirildiğinde Stambolov'un seçilmesinden başka bir yol olmadığı açıktı.

[250] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 22 Avgust 1887, Godina IX, Broy 93, s. 1.
[251] Radoslav Mişev, *a.g.e.*, s. 185; Radoslav Mişev, *a.g.m.*, s. 78.
[252] Sultana Raço Petrova, *Moite Spomeni*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2019, s. 217.

B. Prens Ferdinand'ın Tanınma Çabaları (1887-1894)

Yaşanan siyasî krize son verebilmek adına Bulgar Millî Meclisi gerekli kararı alarak 25 Haziran / 7 Temmuz 1887 tarihinde prens olarak Ferdinand'ı seçmişti. Prensin resmî olarak tanınabilmesi için ise Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinin şartlarının tamamıyla yerine getirilmesi gerekiyordu. Sözü edilen antlaşmayı imzalayan tüm devletlerin rızasını alamayan prens, yaşanan krize son vermemiş, aksine krizi farklı boyuta taşımıştı. Ferdinand'ın Büyük Güçler tarafından resmî olarak tanınmamış olması, 20 Ağustos / 1 Eylül 1887 tarihinde kurulan Bulgar Hükümeti'nin ana ve temel dış politika hedefine dönmüştü. Yapılacak hamleler bu doğrultuda olacak, Ferdinand'ın tanınması amacıyla Osmanlı Devleti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunacaktı.

20 Ağustos / 1 Eylül 1887'den sonraki süreçte Stambolov'un adıyla anılacak dönemde her şeyden önce Avrupa diplomasisinin kendi içindeki gruplaşmaların ele almak dönemi anlayabilmek açısından önemlidir. Zira Bulgar Hükümeti'nin almış olduğu herhangi bir karar, bu diplomasinin süzgecinden geçme durumunda kalacaktı. Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olsa da Bulgar topraklarında yaşanan hemen hemen her olayda Avrupa diplomasisinin etkisini görmek mümkündür. Devletlerin kendi siyasî ve iktisadî başta olmak üzere çıkarları, Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerde kendisini göstermekteydi.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren baş gösteren Doğu Sorunu ve devletler arası denge siyaseti ve ittifakları, daha sonraki süreçte hem Avrupa hem de Avrupa dışındaki olaylarda kendisini bizzat hissettirdi. Almanya ve İtalya'nın millî birliklerini sağlaması ve özellikle Almanya'da Bismarck'ın ön plana çıkması, Avrupa diplomasisinde yeni bir sayfa açmıştı. Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın içinde bulunduğu 1872 tarihli Üç İmparatorlar Ligi, Bismarck'ın Avrupa'da yaratmak istediği dengenin ilk meyvesiydi. Fakat 93 Harbi sonrası Rusya'nın ortaya koyduğu "Ayastefanos Antlaşması", Bismarck'ın arzu ettiği Avrupa barışına aykırıydı. Bundan dolayı Berlin'de Ayastefanos Antlaşması yeniden

gözden geçirildi. Antlaşma maddelerinin yeniden değerlendirilmesi, özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın işine gelen bir durumdu. Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki hedefleri, özellikle de Sırbistan ve Bosna-Hersek üzerindeki emelleri bilinen bir gerçekti. Keza İngiltere açısından "Büyük Bulgaristan"ın parçalanması kendi hedefleri doğrultusunda önemliydi. Rusya'nın Orta Asya'daki durumunu bilen İngiltere, Berlin Antlaşması ile Rusya'yı dış politika hedeflerinden biri olan Balkanlar üzerine yoğunlaşmaya zorlamıştı.[253]

1879'da Almanya ile Avusturya-Macaristan bir antlaşma yapmışlardı. Daha sonra bu antlaşmaya 1882 yılında İtalya dâhil edilmişti. Ayrıca 1872'de gerçekleşen Üç İmparatorlar Ligi'nin ikincisi 1881'de hayata geçirilmişti. Fakat Avrupa devletleri arasındaki ittifakların kilit yılı 1887'di. 1887 yılında yaşanacak görüşmeler ve neticesindeki ittifaklar, konumuz olan Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri doğrudan ilgilendiriyordu. Zira 1887'de Üç İmparatorlar Ligi yenilenmemişti. Hem Avusturya-Macaristan hem de Rusya, Balkanlarda daha özgür bir siyaset alanı bulma imkânını elde etmişlerdi. Alman Şansölyesi Bismarck, barış siyaseti güttüğünden yaşanabilecek hadiseleri önceden tahmin etmiş olacak ki, Rusya ile bir teminat anlaşması yapmıştı. Bu antlaşma ile Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki fikir ve emelleri bir bakıma Almanya tarafından tasdik edilmişti.[254] Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Nikolay Girs'e göre Almanya, Rusya ile iktisadî ve malî rekabetten kaçınmasa da siyasî olarak yakınlaşmaya gayret göstermekteydi.[255] İşte yapılan anlaşma da buna en güzel örneklerden birini teşkil etmekteydi.

Bulgaristan'ı doğrudan ilgilendirecek asıl anlaşmalar İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan tarafından gerçekleştirildi. Üç devletin kendi aralarında yapmış oldukları ittifaklar, hem statükonun korunması hem de devletlerin menfaatlerinin gözetilmesi bakımından dikkate değerdi. Bulgaristan açısından önemi ise Prensliğin herhangi bir devletin işgaline veya hâkimiyetine bu üç devletin

---

[253] Ayrıntılı bilgi için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu; 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

[254] Georgi Stefanov, *Mejdunarodni Otnoşeniya i Vınşna Politika na Bılgariya 1789-1970,* Vtoro Preraboteno i Dopılneno İzdanie, Nauka i İzkustvo, Sofya 1977, s. 69.

[255] N. S. Kinyapina, *Vınşnata Politika na Rusiya prez XIX vek*, Preveli ot Ruski Ezik: Liliya Stoeva, Nençe Georgiev, Nauka i İzkustvo, Sofya 1980, s. 416.

müsaade etmeyeceğiydi. Bu aslında Stambolov Hükümeti döneminin de bir özeti niteliğindeydi. Anlaşılacağı üzere bir tarafta İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan, diğer tarafta Rusya vardı. Fransa bakıldığında ittifakların dışında tutulmuş gibi gözükmekteydi. Ancak Rusya ile Fransa'nın arasında bir ortaklık ve müttefiklik söz konusuydu. Buna sebep olan durumlar ise Rusya ile Almanya'nın rekabeti ve Bulgaristan'ı ilgilendiren konularda ortak söylemlerde bulunulmasıydı.[256] Bu ortaklık öyle bir hal alacaktı ki, farklı kıtalardaki farklı meselelerde dahi görülebilecekti. Örneğin, Mısır konusu gündeme geldiğinde İngiltere karşıtı bir siyaset güdülecek, Bulgaristan konusu masaya geldiğinde ise Avusturya-Macaristan aleyhinde söylemlerde ve eylemlerde bulunulacaktı.[257]

Fransa'nın yalnızlaştırılmaya çalışılmasında Bismarck'ın da gayretleri göz ardı edilmemeliydi. Zira Fransa'nın yalnız kalması demek aynı zamanda rekabet hâlinde olunan Rusya'nın da yalnızlaşması demekti. Almanlar için çıkar ve menfaatin gözetilmesi amacıyla bu iki devletin birbirlerinden uzak olması gerekiyordu. Almanya, şansölyesinin çabalarıyla tarafsızlık politikasını sürdürüyordu. Daha doğrusu devletler arasında kendi açısından bir denge oluşturmaya gayret ediyordu. Osmanlı Devleti'nin de bu ittifaklardaki konumunu dile getirmek faydalı olacaktır. Sultan II. Abdülhamid'in savaştan uzak politikasıyla devletler arasında sağlamaya çalıştığı denge ve buna verilen tarafsızlık adı, Osmanlı coğrafyasındaki farklı bölgelerde farklı siyasetlerin izinde gidilmesine sebep olmuştu. Örneğin konumuz olan Bulgaristan gündeme geldiğinde Rusya'ya eğilim görülecekti.

Ferdinand'ın Bulgaristan'a prens olarak seçilmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Avrupa devletleri arasındaki gruplaşmaların net bir şekilde görülmesi için en iyi örneklerden birini sunmaktaydı. Önceki bölümde anlatılan seçim sürecinde dahi bu gruplaşmalar görülebilmekteydi. Ancak bu durumun gerçek manada takip edilebileceği dönem, Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'nde ettiği prenslik yemini ve ardından hükümeti tayin ettiği zamandı. Rusya'nın itirazı Ferdinand'ın seçiminin

[256] Aynı yer, s. 416.
[257] Aynı yer, s. 421.

Berlin Antlaşması'na aykırı olduğu üzerineydi. Hatta bu konu ile ilgili olarak Babıâli'ye Rus Devleti tarafından bir nota da verilmişti. Rus idareciler, Babıâli'nin Ferdinand'ın durumunu hukuksuz olarak beyan etmesini talep etmişlerdi. Sultan, Rusların bu talebini geri çevirmemiş ve 10/22 Ağustos 1887'de Ferdinand'ın Bulgar tahtında bulunmasının gayrimeşru olduğu bildirilmişti.[258]

Rus Hükümeti, ilk notanın bir sonuca varmadığını görmüş olacak ki, aynı içeriğe sahip ancak biraz daha sert bir üslupla "*eski seslerden yeni şarkılar tekrardan söylenmeye başlanmıştı*".[259] İstanbul'daki Rus Elçiliği aracılığıyla 13/25 Şubat 1888 tarihinde verilen notaya göre Babıâli, Ferdinand'ın seçiminde Berlin Antlaşması'na aykırı hareket edildiğini beyan etmeliydi. Eğer Babıâli bunu yapmazsa kendi hukukunu da ihlal etmiş olacaktı. Ayrıca daha önce verilen beyanı yinelemekten tereddüt edilmemeliydi. Tereddüt edilirse Babıâli'nin tavrı ve siyasetinin değiştiği çıkarımı yapılacak ve beğenmediği bir duruma izin veriyormuş gibi görünecekti.[260] *Tarik* Gazetesi'nin iddiasına göre Babıâli'ye verilen Rus notası "*her tarafta iyi bir şekilde karşılanmıştı*".[261]

Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefiri Tevfik Bey'in aktardığına göre Bismarck, Rusya İmparatoru'nun Prens Ferdinand konusundaki talebinin II. Abdülhamid tarafından en kısa sürede -bir haftaya kadar- yerine getirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Rusya İmparatoru'nun talebi Ferdinand'ın seçiminin gayrimeşru olduğuna dair hem Bulgaristan Prensliği'ne hem de Büyük Güçlere Osmanlı Devleti tarafından tebligat yapılmasıydı. Bismarck'ın iddia ettiği üzere bu talep yerine getirilirse Petersburg'un Osmanlı Devleti'ni suçlama ihtimalinin önü alınabilirdi. Ayrıca Alman devlet adamı, Rusya İmparatoru'nun barışseverliğinin bir göstergesi olarak nitelendirdiği talebin kabul edilmesi için Avusturya-Macaristan ile İtalya Hükümeti nezdinde çalışmalar yürüteceğini beyan etmişti.[262] Fakat ne İtalya ne de Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki elçileri konu üzerinden hükümetlerinden bir talimat almıştı. Osmanlı Devleti yetkilileri ilgili kişilerle yapmış oldukları

[258] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/734. (R. 10 Ağustos 1303 / M. 22 Ağustos 1887).
[259] *Svoboda*, 17 Fevruari 1888, Godina II, Broy 126, s. 1.
[260] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 1. (Tarihsiz)
[261] *Tarik*, 13 Şubat 1303 [25 Şubat 1888], No: 1409, s. 1
[262] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/776, lef 2. (R. 4 Şubat 1303 / M. 16 Şubat 1888).

görüşmelerde onlardan konu ile alakalı bilgi almışlardı. Aynı şekilde İngiltere elçisine de hükümetinden bir emir verilmemişti.[263] *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesi'ne göre "*İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya hiçbir şekilde Rusya'nın isteğine razı gelmeyeceklerdi*".[264] Stambolov Hükümeti'nin sözcüsü *Svoboda* Gazetesi ise daha da netti: "*üç devlet Rusya'nın talebini reddetmişlerdi*".[265]

Osmanlı devlet adamlarının fikrine başvurduğu Alman elçi, doğal olarak Bismarck'ın benimsediği görüşteydi. Ona göre, Rus talebinin yerine getirilmemesi hâlinde yaşanabilecek sıkıntıların müsebbibi Osmanlı Devleti olacaktı.[266] Aynı şekilde kendisiyle görüşülen Rus Elçi Nelidov, notanın vakit kaybetmeden Stambolov Hükümeti'ne iletilmesinde ısrarcıydı.[267] İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'e göre ise Almanya, Rusya'yı çıkılmaz bir yola sürüklemeye çalışmakta ve savaş ilan ettirmeye gayret etmekteydi.[268] Aksi takdirde *Svoboda* Gazetesi'ne göre "*Rusya kendini Berlin Antlaşması'nın yükümlüklerinden kurtulmuş sayacaktı*".[269]

Sadrazam Kâmil Paşa, İstanbul'daki havayı koklamaya çalışan Vılkoviç'i teskin edebilmek için birtakım güzellemeler yapmaktaydı. Kapıkethüdasının bildirdiğine göre Paşa, Bulgarların ihtiyatlı hâllerine, mevcut Bulgar Hükümeti'nin sağlam ve güçlü duruşuna ve belki de en önemlisi Ferdinand'ın hiçbir şekilde Bulgaristan'ı terk etmeyeceğine inanmakta ve güvenmekteydi. Ayrıca Sadrazam, Rus notasının Bulgarları etkileyebileceğini düşünmüyordu. Sadrazamın sözlerinden hem Sultan'ın hem de Babıâli'nin Ferdinand'a yönelik tutumu anlaşılmıştı, prensin ülkeyi terk etmesine izin verilmeyecekti. Vılkoviç, Sofya'ya gerekli teminatı bu konu üzerinden verdi.[270]

---

[263] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 3. (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888).
[264] *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Şubat 1303 [1 Mart 1888], No: 2922, s. 1.
[265] *Svoboda*, 17 Fevruari 1888, Godina II, Broy 126, s. 1.
[266] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 3. (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888).
[267] Aynı yer. (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888).
[268] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 173.
[269] *Svoboda*, 21 Fevruari 1888, Godina II, Broy 127, s. 1.
[270] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 174.

Tarik Gazetesi'ne göre meselenin ortadan kaldırılması için Büyük Güçlerin ortak paydada buluşması büyük önem arz etmekteydi.[271] Ancak devletler arasında fikir birliğinin olmaması ya da oluşamaması Babıâli'yi Rus talebini yerine getirme hususunda ikilemde bıraktı. 18 Şubat / 1 Mart 1888 tarihinde toplanan Vükela Meclisi'nde bunu görebilmek mümkündü. Buna göre, Ferdinand'ın Bulgar Millî Meclisi'nde etmiş olduğu yeminin tarihi olan 2/14 Ağustos 1887'den Şubat 1888'e değin geçen zaman zarfında Bulgaristan'da görece bir sükûnet sağlanmış ve Sofya'da bu durum prensin resmî olarak tanınacağı beklentisini doğurmuştu. Bundan kaynaklı olarak Rusya'nın talebinin Babıâli tarafından yerine getirilmesi Bulgaristan'da birtakım karışıklıklara sebebiyet verebilir, Stambolov Hükümeti'ni zor bir duruma sokabilirdi. Bir de dönem itibarıyla Bulgaristan ile Rusya'nın arası iyi değildi. Vükela Meclisi'ndeki Osmanlı yetkililerine göre, Rusya'nın talebiyle yapılacak bir girişim, Bulgar idarecileri bağımsızlıklarını ilân etme yoluna sürükleyebilirdi.[272] Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e göre bağımsızlık söylentileri bir anda ortaya çıkan bir mesele değildi. Yıldız Sarayı'na, Bulgarların Tırnova'da, Lofça'da, Sofya'da askerî hazırlıklar yaptıkları bilgisi önceden verilmişti. Dahası Padişah, Bulgar yönetimin sadece bağımsızlık ilânı ile yetinmeyip sınırlarını genişletmeye dahi teşebbüs edebileceklerini ihtimal dâhilinde tutuyordu. Bu durumun Avrupa geneline sirayet edebilecek bir savaşı da doğurabileceğini öngörüyordu.[273]

Vükela Meclisi'nde yer alan Osmanlı devlet adamları, ihtimallere ve Yıldız Sarayı'na gelen olumsuz bilgilere rağmen Bulgar yetkililerin bağımsızlık ilânı yoluna başvuracaklarına inanmamaktaydı. Onlara göre Bulgar Hükümeti, hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nden ümidi kesmemişti. Bundan dolayı Rus talebi yerine getirilse de bu girişimin Rusların bir arzusu olduğu Bulgarlar nezdinde bilinecek ve yaşanabilecek herhangi bir karışıklık Stambolov ve hükümeti tarafından bertaraf edilecekti.[274] Sözü edilen hükümetin Dışişleri Müdürü Georgi Stranski[275], Osmanlı

[271] *Tarik*, 13 Şubat 1303 [25 Şubat 1888], No: 1409, s. 1
[272] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 3. (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888).
[273] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/777 (R. 8 Şubat 1303 / M. 20 Şubat 1888); BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/780. (R. 9 Şubat 1303 / M. 21 Şubat 1888)
[274] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 3. (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888).

Devleti'nin desteğine güvenmekteydi. Ancak notaya karşı çok da iyimser değildi. Ona göre 14/26 Şubat 1888 tarihli Rus notasının amacı, Ferdinand'ın prens olduğundan beri Bulgaristan'da oluşan barış ve huzur ortamını bozmak, Prensliği kaosa ve bilinmezliklere sürüklemekti. Stranski, Ferdinand'ın prens seçilmesinde Berlin Antlaşması'nın maddelerine uyulmadığı konusunda sarf edilen sözlere de itibar etmedi.[276] Bulgar Hükümeti'ne yakınlığı ile bilinen *Svoboda* Gazetesi'ne göre Rusya'nın yapmak istediği tek şey "*Ferdinand'ı Babıâli'nin önünde lekelemekti*".[277]

Dışişleri Müdürü Stranski'nin prens seçimi konusunda haklılık payı vardı. Ancak buradaki asıl sorun Ferdinand'ın Berlin Antlaşması'nı imzalayan tüm devletlerin onayını beklemeden Sofya'ya gelip idareyi ele almasıydı. Olay, Ferdinand'ın bu hamlesinden sonra uluslararası bir probleme dönüşmüştü. Rusya'nın Stambolov karşıtlığı ve Stambolov'un Rus müdahalesi ve etkisi olmadan bir Bulgaristan inşa etme arzusu, Ferdinand'ın resmî olarak devletlerin rızasını alamamasındaki başlıca sebeplerdi. Rus yetkililerin Sultan II. Abdülhamid üzerindeki baskısı ve Stambolov ile zıtlıkları, Ferdinand'ın resmiyette prens olarak kabul görmesine mani olmuştu.

Petersburg'un, Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'daki varlığının gayrimeşru olduğunun Stambolov Hükümeti'ne bildirilmesine yönelik etmiş olduğu talebin yerine getirilmesinin ardından meydana gelebileceklerin tartışılmasının yanında Rusların isteğinin yapılmaması hâlinde yaşanabilecekler de görüşülmüştü. Tedirginlik yaratan başlıca husus, talebin II. Abdülhamid tarafından yerine getirilmemesi hâlinde Petersburg'un durumdan rahatsız olup olmayacağıydı. Farklı

---

[275] Georgi İvanov Stranski (1847-1904). Kalofer doğumludur. Bükreş'te eğitimini almıştır. Sağlık Fakültesi'nden Bükreş'te bitirmiştir. Farklı hastanelerde doktorluk yapmıştır. Romanya'daki Bulgar göçmenleriyle bağlantılıdır. Hristo Botev'in yakın arkadaşlarındandır. Sırp-Osmanlı Savaşı'na (1876) katılmıştır. 93 Harbi'nde askerî hekim görevindedir. Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan topraklarında hayatına devam etmiştir. Plevne'de doktorluk yapacaktır. Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir. Liberal Parti'nin Filibe'deki liderlerinden biridir. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakı sürecinde faal bir şekilde yer almıştır. Sırbistan'da Bulgaristan Prensliği'nin diplomatik temsilciliğini yapmıştır (1886-1887). Konstantin Stoilov Hükümeti'nin (28 Haziran 1887-20 Ağustos 1887) içişleri müdürüdür. Stoilov Hükümeti sonrası kurulan Stambolov Hükümeti'nin de içişleri müdürlüğünü yapmıştır. Görev süresi 20 Ağustos 1887'den 4 Haziran 1890 tarihine kadardır. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 447-448.

[276] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 163; *Svoboda*, 24 Fevruari 1888, Godina II, Broy 128, s. 1.

[277] *Svoboda*, 21 Fevruari 1888, Godina II, Broy 127, s. 1.

tarihlerde (18 ve 21 Şubat / 1 ve 4 Mart 1888) iki defa toplanan Vükela Meclisi, Rus Devleti'nin Berlin Antlaşması'nı yok sayıp "Ayastefanos Bulgaristanı" geri getirmek için çabalayacağından şüphe ediyordu. Fakat Osmanlı devlet adamlarına göre Rusların Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden gündeme getirmesine Berlin Antlaşması'nda imzaları bulunan diğer devletlerin müsaade etmeyeceği de düşünülüyordu. Bundan dolayı Stambolov Hükümeti'ne Ferdinand'ın Bulgaristan'daki varlığının gayrimeşru olduğunun bildirilmesinde bir sakınca görülmedi.[278]

Belki de kararın alınmasındaki en önemli etken, daha önce benzer bir bildirinin yapılmış olmasıydı. Rus yönetimin buradaki en büyük kozu ise Babıâli'de ve Yıldız Sarayı'nda Berlin Antlaşması'nın yok sayılıp sayılmayacağının bilinmezliğiydi. Ayrıca bu, Ruslara, Sultan üzerinde konu Bulgaristan olduğunda belirli baskılar yaptıklarında istediklerini elde edebilecekleri çıkarımını yaptırabilirdi. Diğer taraftan Stambolov'a da Bulgar siyasî krizinden çıkabilmek adına yapılacak herhangi bir girişimde Rus hamleleriyle karşılaşacağını göstermişti. Bununla birlikte Stambolov, büyük bir gücün Sultan'ın üzerinde baskı yarattığında sonuç alındığını açıkça görmüştü. Bu da yapacağı faaliyetlerde ve alacağı kararlarda kendisine destek olacak devletler (başta İngiltere ve Avusturya-Macaristan) aramasına yol açabilirdi.

II. Abdülhamid, "*Avrupa ufkunu saran fırtına bulutunu*"[279] dağıtmak için mi bilinmez ama 22 Şubat / 5 Mart 1888'de Ferdinand'ın Berlin Antlaşması'nda imzaları bulunan devletlerin rızası olmadan prens olarak başa geçmesinin gayrimeşru olduğunu vurgulayan yazının Stambolov'a gönderilmesine karar verdi.[280] Aynı gün içerisinde Sadrazam Kâmil Paşa, Kapıkethüdası Vılkoviç'e iradeyi bildirdi ve Stambolov'a konu ile telgraf çekileceğini söyledi.[281] Bulgar başmüdüre "*tekrarından başka bir şey olmayan*"[282] telgraf iletildi.[283]

---

[278] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 3 (R. 18 Şubat 1303 / M. 1 Mart 1888); BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 5. (R. 21 Şubat 1303 / M. 4 Mart 1888).
[279] *Mizan*, 18 Cemaziyelahir 1305 [1 Mart 1888], No: 45, s. 1.
[280] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 5. (R. 22 Şubat 1303 / M. 5 Mart 1888).
[281] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 167.
[282] *Svoboda*, 27 Fevruari 1888, Godina II, Broy 129, s. 1.

Bulgar Kapıkethüdası'nın bildirdiğine göre İstanbul'daki Alman ve Fransız yetkililer, yapılan tebliği gayet olumlu karşılamışlardı. Avusturya-Macaristan, İtalya ve İngiltere yetkilileri ise kararı destekleme taraftarı olmadıklarını beyan etmişlerdi. Özellikle Avusturya-Macaristan ile İngiltere'nin bu desteği Vılkoviç nezdinde "*çok önemli*" addediliyordu.[284]

Stambolov, Bulgaristan Komiserliği Kâtibi Onnik Efendi ile yaptığı mülâkatında Babıâli'den hiçbir şekilde 1887'deki telgrafa benzer bir telgraf beklemediklerini açıkça ifade etmişti. Bulgar iktidarı açısından beklenilen telgraf, Ferdinand'ın II. Abdülhamid tarafından tanındığına dair yazıydı. Stambolov'a göre, Babıâli bu konuda daha da ileriye giderse Bulgar idareciler kendi açılarından hiçbir yarar ve faydası olmayacak olan Osmanlı Devleti'nin himayesinden ümidi keseceklerdi.[285] Babıâli ise 1887'de olduğu gibi bu telgrafa da Stambolov Hükümeti tarafından önem verilmemesi ve dikkat çevrilmemesi arzusundaydı. Stambolov Hükümeti'nin Adliye Müdürü Konstantin Stoilov, prensin durumu ile ilgili iki seçenek üzerinde durmaktaydı. İlki, Bulgaristan'daki düzenin ve asayişin sağlanmasında Ferdinand'ın çabalarının dile getirilmesiydi. İkincisi ise telgrafa hiçbir cevap verilmemesiydi. Kâmil Paşa ile yapılan görüşmede Sadrazam'ın cevap verilmemesi yönünde bir düşüncesinin olduğunu hissedilmişti. Eğer ki bir cevap verme yoluna gidilecekse bu cevapta prensin hukukî durumu hakkında bilgiler özellikle yer almalıydı.[286] Stoilov böyle ılımlı bir siyaset izliyormuş izlenimi yaratsa da "*bağımsızlık ilânı ile ilgili* [Sadrazam'a] *bazı ipuçları vermişti*".[287] Cevap ile

---

[283] Telgrafın Osmanlı Türkçesi için bkz. BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 4. (H. 22 Cemazeyilahir 1305 / M. 6 Mart 1888). Telgrafın Fransızcası için bkz. BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/785, lef 7. (5 Mart 1888).

[284] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 176.

[285] Aynı yer, s. 190.

[286] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom II, Sofya 1997, s. 60-61.

[287] Andrey Andreev, *Ruski Planove…*, s. 57. K. Kesyakov, Bulgaristan'daki durum ile alakalı bir raporu 29 Mart 1888'de Rus dışişlerine göndermiştir. Sunulan bu raporda Stoilov'un yukarıda dile getirilen ifadesi yer almıştır. Rapora göre Stambolov Hükümeti idaresinde iki grup vardır. Bunlardan biri Naçoviç ve Stoilov, diğeri ise Stambolov ve Mutkurov'dur. Naçoviç ve Stoilov, 12/24 Aralık 1888 tarihinde hükümetteki görevlerinden istifa etmişlerdir.

alakalı bir taslak metin hazırlanmıştı, fakat Babıâli'ye verilmemiş, 1887'deki yol izlenmişti.[288]

Kapıkethüdası'nın dönemin Dışişleri Müdürü Stranski'ye bildirdiği rapora göre Ferdinand'ın Bulgaristan'daki varlığının gayrimeşru olduğunun Bulgar Hükümeti'ne bildirilmesine dair olan Rusların isteği yerine getirilmiş olsa da Rus Elçi Nelidov İstanbul'daki girişimlerine ara vermemişti. Rus elçiye göre Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk etmesi gerekiyordu. Bu düşünceye sebep olan durum ise Babıâli'nin iki defa Ferdinand'ın durumunun hukuksuz olduğu ilân etmesiydi. Ancak bu, Rus Hükümeti'nden aldığı bir emirle yapılmış bir sözlü manevra değildi. Nelidov'a göre tamamen kendi iradesiyle sarf edilen sözlerdi. Ancak Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'in yapmış olduğu araştırmalarda Nelidov'un böyle önemi haiz bir meselede kendi başına hareket edeceğine hiçbir şekilde ihtimal verilmemekteydi.[289] Vılkoviç'in haklı olduğu, Rusya'nın Bükreş Elçisi Hitrovo'nun tavsiyesiyle ortaya çıktı. Hitrovo, Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk etmesi için herkesin girişimlerde bulunması gerektiğini yazıyordu. Hatta Rus Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu meseleleriyle ilgilenen kurumu dahi Ferdinand'ın Bulgaristan prensi olarak kabul görmediğini ifade etmekte ve Ferdinand'ı "*zorba*" olarak tanımlamaktaydı.[290]

Konstantin Stoilov, konu ile ilgili olarak Sadrazam Kâmil Paşa ile yapmış olduğu görüşmesini Sofya'ya bildirdi. Onun izlenimlerine göre, Babıâli nezdinde Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'da bulunması karışıklığa karşı bir engel olarak görüldüğünden prensin hiçbir şekilde Bulgaristan'dan gitmesine yanaşılmamaktaydı.[291] Rusların bu girişimlerine İngiliz Elçi White ise Stambolov'a çekilen telgrafı sert bir şekilde eleştirmekle karşılık vermişti. İstanbul'da iki devletin diplomatik ve nüfuz mücadelesi yaşanırken aynı zamanda da Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'in kulağına Ferdinand'a karşı bir suikast yapılabileceği bilgisi gelmişti. Bu suikastın gerçekleşme ihtimalinde Bulgaristan'ın karışıklığa sürüklenebileceği, yeni

[288] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 177-188.
[289] Aynı yer, s. 189.
[290] Andrey Andreev, *a.g.m.*, s. 53-54.
[291] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom II, Sofya 1997, s. 60.

bir krizin daha patlak verebileceği akla gelmekteydi. Bundan dolayı kapıkethüdasına göre konu göz ardı edilebilecek türden değildi; Sofya'dan suikast haberinin doğru olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştı.[292]

Stambolov, Kapıkethüdası Vılkoviç'e çektiği telgrafta bu söylentileri net bir şekilde yalanladı. Ancak özellikle Rusların faaliyetlerinden dolayı çok tehditkârdı, başmüdüre göre Babıâli, Rusların telkinlerine ve taleplerine kulak asmaya devam etmesi hâlinde Bulgaristan'ın çıkarını korumak için hükümeti başka yollar arayacaktı.[293] Vılkoviç, hükümetinin bu olaydan istifade etmesi gerektiğini düşünüyordu. Kendisi daha evvelden de Bulgaristan'ın vaziyetinin ve özellikle prensin durumunun Avrupa'ya duyurulması ve gösterilmesi için çabalanmasının önemli olduğunu savunuyordu.[294] Kapıkethüdasının bu fikri, Stambolov'un başmüdürlüğü döneminde uygulayacağı ve sıklıkla başvuracağı bir yöntemdi. Bu yöntemin ana aracı ise bağımsızlık ilânı ile ilgili söylentiler ve gazetelerde çıkan ya da bilinçli olarak çıkartılan haberlerdi. Kararın Stambolov'a bildirilmesinin ardından şu satırların iktidar sözcüsü *Svoboda*'da çıkması şaşırtıcı olmasa gerekti: "*belki de kader, Türkiye'nin bu adımını büyük ve bağımsız bir Bulgaristan'ın yaratılması için bir neden olarak belirlemişti*".[295]

Petersburg'un taleplerinin ve ardından yaşanan hadiselerin ortasında, Bulgar Ordusu için Belçika'da imal edilen barutların Bulgaristan'a nakli meselesi gündeme gelmişti. Aslında bu, Sultan'ın, Bulgaristan yararına bir karar alması için fırsattı. Zira nakledilmek istenen barutların demiryolu ile Bulgaristan'a getirilmesinin büyük bir külfeti olacağı düşünülmekteydi. Bundan dolayı deniz yolu ile nakledilmesi fiyat olarak Bulgaristan açısından daha uygun ve makuldü. Bulgaristan'a nakli gerçekleştirecek şirket dahi bunun deniz yoluyla, Çanakkale'den transit olarak geçirilmesi taraftarıydı.[296] Babıâli, daha önceki nakillerde olduğu gibi Çanakkale Boğazı'na gelecek gemilerin özel kontrollerle boğazdan geçirilmesinde bir sakınca görmemişti. Ayrıca edilen bu talebe karşı çıkmanın hiçbir faydası da

[292] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 189-190.
[293] Aynı yer, s. 190.
[294] Aynı yer, s. 167.
[295] *Svoboda*, 27 Fevruari 1888, Godina II, Broy 129, s. 1.
[296] BOA, Y.A.RES., nr. 41/29, lef 3 (6 Şubat 1888); BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/788, lef 3. (2 Mart 1888).

yoktu.[297] Ancak bir şart vardı, barutların geçirilmesinden evvel Bulgaristan'da isyan ve karışıklık meydana gelirse bu geçişlere izin verilmeyecekti.[298] Vükela Meclisi'nde görüşmelerin yaşandığı günlerde Stambolov tarafından kesin bir dille yalanmış olsa da Vılkoviç'in kulağına Ferdinand'a bir suikast yapılacağı, karışıklığın çıkacağına dair sözler çalınmıştı. Bu söylentiler önemliydi, zira nakil meselesi ile ilgili yapılan görüşmelerin ikinci toplantısında yukarıda belirtilen şart ortaya çıkmıştı. Söylentilerin doğrudan toplantıdan çıkan kararı etkileyip etkilemediği bilinmez ancak söylentilerin arifesinde ve ikinci toplantıda böyle bir durumun yaşanması da çok da tesadüf olarak görülmemeliydi. Bir de Padişah'ın 2/14 Mart 1888 tarihinde vermiş olduğu nakil kararıyla[299] Stambolov'a 23 Şubat / 6 Mart'ta iletilen bildirinin Bulgar Hükümeti üzerindeki etkisinin bir nebze de olsa kırılmak istenmesi kuvvetle muhtemeldi.

Sultan'ın, Bulgarların yanında olduğunu göstermesi adına almış olduğu bu karar, Bulgar idarecileri hiçbir şekilde Ferdinand'ın tanınması ile ilgili arzularından vazgeçirmedi. Özellikle 1889 yılı ile başlayan yoğun bir çalışma vardı. Bu çalışmanın yapıldığı saha ise gazetelerde yayımlanan haberlerdi. Bulgar Hükümeti, Rus yönetimin rızası alınmadan Ferdinand'ın tanınmayacağını bilmekteydi, fakat bağımsızlık haberlerinin yapılmasıyla Yıldız Sarayı'nda bir baskı yaratmak isteniyordu. Aslında bunda bir nebze de olsa başarılı olundu. Filibe'de çıkan bir gazetede Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edeceğine dair bir haber yapılmıştı. Hatırlatmak gerekir ki, dönemin Adliye Müdürü Konstantin Stoilov, Sadrazam Kâmil Paşa'ya bağımsızlık ile ilgili bazı ipuçları vermişti. Babıâli'yi harekete geçiren bilgi ise Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'nde yemin ettiği tarihin yıldönümünde (2/14 Ağustos) yapılacak törenlerde bağımsızlık ilân edileceğiydi.[300]

Stambolov, Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey ile görüşerek gazete haberini ilk ağızdan yalanlanmıştı. Başmüdüre göre Bulgaristan "*hâkim devletinin* [Osmanlı

[297] BOA, MV., nr. 28/47. (R. 27 Kânunusani 1303 / M. 8 Şubat 1888); BOA, Y.A.RES., nr. 41/29, lef 2 (R. 31 Kânunusani 1303 / M. 12 Şubat 1888).
[298] BOA, MV., nr. 29/65 (R. 24 Şubat 1303 / M. 7 Mart 1888); BOA, A.MTZ.04, nr. 22/18 (R. 24 Şubat 1303 / M. 7 Mart 1888); BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/788, lef 2 (R. 2 Mart 1304 / M. 14 Mart 1888);
[299] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/788, lef 4. (R. 5 Mart 1304 / M. 17 Mart 1888).
[300] BOA, Y.PRK.UM., nr. 15/39. (R. 29 Temmuz 1305 / M. 10 Ağustos 1889).

Devleti'nin] *yardımına ve koruyuculuğuna muhtaçtı.* [Bununla birlikte] *Prensliğin menfaati, olası saldırılardan korunmak için Osmanlı Devleti'ne olan sadakatine*" bağlıydı. Ayrıca ona göre bağımsızlık ilân edildiğinde Osmanlı Devleti tarafından ciddi bir hareket yapılmayacağı farz edilse bile Şarkî Rumeli'nin bağımsızlık ilân etmiş bir yöneticinin idaresine bırakılmayacağının unutulmaması gerekiyordu. Hatırlatmak gerekir ki, 6/18 Eylül 1885 tarihinde Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhak edilmesinin ardından yapılan Tophane Antlaşması (5 Nisan 1886) ile Bulgaristan Prensi aynı zamanda Vilayeti'nde de valisi olarak kabul edilmişti. Stambolov, 2/14 Ağustos'ta yapılacak törenlerde herhangi bir tedbire lüzum görmüyordu. Zira bağımsızlığın ilan edilmeyeceği konusunda Osmanlı yetkilisine teminat vermişti.[301]

Reşid Bey'in rapor ettiğine göre Stambolov, gazetede çıkan haberi, Avrupa gazetelerinden alınan bilgilerden esinlenilerek yazılmış bir bentten ibaret olarak kabul ediyordu. Başmüdürün söylediğine istinaden Osmanlı Devleti'ne her daim bir minnettarlık duyulduğundan dolayı böyle bir girişimde bulunulmasına bir sebep yoktu. Hatta Osmanlı temsilcisini konu üzerinden ikna edebilmesi için hükümetinin böyle bir fikre ve düşünceye sahip olmadığının teminatını vererek bağımsızlık haberlerine itibar edilmemesini açıkça ifade etmişti.[302] Aslında Stambolov'un Avrupa gazeteleri iddiasını destekleyici kanıt olarak, Londra'daki Osmanlı yetkilisinin bildirdiği üzere 3 Mayıs 1889 tarihli İngiliz *The Times* Gazetesi'nde çıkan bir haber gösterilebilirdi.[303] Bulgar Hükümeti, İngiliz kamuoyunu Bulgaristan'ın çıkarları doğrultusunda yanına çekmeye çalışmaktaydı.[304] Bu açıdan *The Times* Gazetesi'nde bu haberin çıkmasını ve ardından Filibe'de çıkan gazetede buna benzer bir bendin yayımlanmasını tesadüf olarak görmemek gerekmekteydi.

Başkâtip Reşid Bey, Bulgar yetkililerin bağımsızlık ilân edebileceğine hiçbir şekilde inanmıyordu. Fakat bağımsızlık söylentisini "*prensin tanınması amacıyla düşünülmüş siyasî bir hile*[305] ve "*kullanılmış bir silah*" olarak

[301] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/46. (R. 28 Temmuz 1305 / M. 9 Ağustos 1889); BOA, Y.A.HUS., nr. 228/73, lef 3. (R. 28 Temmuz 1305 / M. 9 Ağustos 1889).
[302] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/43. (R. 20 Temmuz 1305 / M. 1 Ağustos 1889).
[303] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 9/53. (R. 23 Nisan 1305 / 5 Mayıs 1889).
[304] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 260.
[305] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/44. (R. 22 Temmuz 1305 / M. 3 Ağustos 1889).

değerlendiriyordu.[306] Başkâtibe göre, Bulgarlar böyle bir işe kalkışacak olsalardı defalarca teminat vermezler, Babıâli ile diğer devletlerin müdahalesini engellemek için bu işi sessizce hayata geçirirlerdi. Ortamın nabzını ölçmek birincil amaçtı. Yine Reşid Bey'e göre Stambolov, prensin halk nezdinde itibarının artması için Sultan tarafından nişan ile taltif edilmesinin iyi olacağını düşünmekteydi. Fakat başkâtip bu duruma karşıydı; konu daha II. Abdülhamid'e arz edilmeden prensin taltif meselesini ortadan kaldırmıştı.[307] Osmanlı devlet adamı ayrıca, 2/14 Ağustos'taki törenlerden sonra Ferdinand'ın tasdik edilmesi ve mevcut Stambolov Hükümeti'nin meşruiyetinin kabulü için Bulgar yetkililerin bir girişimde bulunabileceğini tahmin ediyordu.[308]

Yıldız Sarayı, bu dönemde aynı zamanda Girit'te patlak veren bir ayaklanma ile de uğraşmaktaydı. Bulgarlar olayları yakından takip etmekte ve gelişmeleri dikkatlice izlemekteydiler.[309] Saray'da, Girit'in yaratacağı etkinin Bulgaristan topraklarına sirayet etmesinden çekinilmekteydi. Bundan dolayı da Padişah, Yunanistan için alınan tedbirlerin bir benzerinin Bulgaristan için de alınması ve daima dikkatli olunmasını istemişti. Ayrıca II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti tarafından Stambolov Hükümeti'ne gösterilen tavrın değişmemesi için kurallara ve kanunlara uygun hareket edilmesini emretmişti.[310]

Stambolov ve Dışişleri Müdürü Georgi Stranski tarafından verilen teminatlara rağmen başkâtip 2/14 Ağustos'taki törenler ile alakalı rahat değildi. Zira Bulgaristan'da bağımsızlık söylentilerinin fazlasıyla taraftar bulunduğunu görmüş, yaptığı tahkikatlarda Ferdinand için yüzlerce kişinin Sofya'ya geleceğini öğrenmişti.[311] Filibe'de yayımlanan bir gazetede çıkan bağımsızlık ilân edileceğine dair haber *Svoboda*'da açıkça tekzip edilmişti. Gazeteye göre "*Şu anki mevcut durumda bağımsızlığın ilân edilmesi Bulgaristan'a tehlikeden başka bir şey*

[306] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/50. (R. 7 Ağustos 1305 / M. 19 Ağustos 1889).
[307] Aynı yer. (R. 7 Ağustos 1305 / M. 19 Ağustos 1889).
[308] BOA, HR.SFR.04, 338/46. (R. 28 Temmuz 1305 / M. 9 Ağustos 1889); BOA, HR.SFR.04, nr. 338/50. (R. 7 Ağustos 1305 / M. 19 Ağustos 1889).
[309] BOA, HR.SFR.04, 338/46 (R. 28 Temmuz 1305 / M. 9 Ağustos 1889); *Svoboda*, 5 Yuliy 1889 g., Godina III, Broy 281, s. 1; *Svoboda*, 22 Yuliy 1889 g., Godina III, Broy 286, s. 1; *Svoboda*, 26 Yuliy 1889 g., Godina III, Broy 287, s. 1; *Svoboda*, 1 Avgust 1889 g., Godina III, Broy 289, s. 1.
[310] BOA, İ.MTZ.04, nr. 14/838, lef 5. (R. 30 Temmuz 1305 / M. 11 Ağustos 1889).
[311] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/44. (R. 22 Temmuz 1305 / M. 3 Ağustos 1889).

getirmeyecekti".[312] Ancak haber tekzip edilirken satır arasında dikkate değer bir ifade kullanılmıştı; yani bağımsızlık "*büyük bir ideal*" olarak nitelendirilmişti. İşte böylesi bir ortamda Reşid Bey işini şansa bırakmayarak Sofya'daki İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya temsilcileriyle birer görüşme yaptı.[313] Stambolov'a da törenlerde sıkıntıya sebep olabilecek sözlerden kaçınılması konusunda uyarılarda bulunuldu. Stambolov, kendisine ve hükümetine duyulan güveni boşa çıkartabilecek herhangi bir söylemde bulunulmayacağı konusunda başkâtibe teminat verdi. Hatta öyle ki Bulgar Meclisi Başkanı (13 Aralık 1888 - 6 Eylül 1889) Zahari Stoyanov'u[314] çağırtıp bağımsızlık ile ilgili söylemlerde bulunulmaması için gerekli ihtarları yapmış, subaylara dahi emirler vermişti. Törenler verilen teminat doğrultusunda icra edilmişti; hiçbir şekilde siyasî söylemde bulunulmamış, ufak çaplı gösteriler dahi jandarmalar tarafından engellenmişti.[315] Sadece dikkat çeken bir slogan vardı, o da "*Yaşasın Bulgaristan'ın prensi ve hükümdarı*" idi.[316] *Svoboda* Gazetesi Ferdinand'ın kamuoyundaki itibarını arttırabilmek amacıyla olayla ilgili olarak satırlarında şu cümleye yer verdi: "*Bu zamana kadar Sofya Sarayı'nın avlusu böyle bir kalabalık görmemiştir*".[317] Ferdinand'ın siyasî söylemlerden kaçınmasında İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya diplomatik temsilcilerinin çabalarını göz ardı etmemek gerekmekteydi. Başkâtip Reşid Bey'in telkinlerinin bir benzerini sözü edilen diplomatik temsilciler de yapmış, Bulgaristan Prensliği zararına olabilecek hareketlerden kaçınılması konusunda Stambolov ve hükümetindeki müdürlere tavsiyelerde bulunmuşlardı.[318]

Bağımsızlık ilân edileceğine dair söylentilerin dilden dile dolaştığı bir dönemde Avrupa kamuoyuna Sultan'ın Prens Ferdinand'ı tanıyacağına dair bir haber yayıldı. Buna göre, Babıâli aracılığıyla Büyük Güçlerin temsilcilerine gerekli

---

[312] *Svoboda*, 29 Yuliy 1889, Godina III, Broy 288, s. 1.
[313] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/50. (R. 7 Ağustos 1305 / M. 19 Ağustos 1889).
[314] Zahari Stoyanov (1850-1889). Gerçek adı Cendo Stoyanov Cendov'dur. Stoyanov, Bulgar Millî Hareketi'nin önemli kişilerindendir. Aynı zamanda devlet adamı, yazar ve yayıncıdır. Nisan Ayaklanması'na katılmıştır. Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli'yi ilhak etme sürecinin başında yer almıştır. Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin kurucularından biridir. Anı ve biyografi yazarıdır. En önemli eseri, 1875 Eski Zağra Ayaklanması ve 1876 Nisan Ayaklanması'nın hazırlığı, meydana gelmesi ve bastırılmasını anlattığı üç ciltlik "*Bulgar Ayaklanmaları Üzerine Notlar*"dır.
[315] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/48. (R. 4 Ağustos 1305 / M. 16 Ağustos 1889).
[316] *Svoboda*, 5 Avgust 1889 g., Godina III, Broy 290, s. 1.
[317] Aynı yer, s. 1.
[318] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/48. (R. 4 Ağustos 1305 / M. 16 Ağustos 1889).

tebligatlar yapılacak ve böylece Ferdinand tanınmış olacaktı. Bu şayia, Bulgar idarecilerinin de kulağına gelmişti. Belki de Stambolov'un teminat verme konusunda bu kadar cüretkâr olmasına sebep buydu. Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey aracılığıyla bu söylenti ile ilgili olarak başmüdüre açıklama yapıldı. Başkâtibe göre Büyük Güçlere tebligat yapılacağına dair Sultan'ın almış olduğu bir karar yoktu. Fakat Stambolov, umutluydu. Yazının gönderilmesini prens meselesinin çözümünde bir adım olarak görüyordu.[319] Başmüdürün iddia ettiği üzere prensin tanınması gerektiği konusunda Fransa ve Rusya dışında herhangi bir devletten itiraz beklenmiyordu. Aynı zamanda Stambolov'a göre prensin tanınmasına yönelik II. Abdülhamid tarafından atılacak bir adım, Bulgaristan'daki Osmanlı nüfuzunu güçlendirmesinin yanında Bulgaristan'ı yaşadığı haricî ve malî sıkıntılardan kurtaracaktı.[320]

Stambolov, Prens Ferdinand'ın resmî olarak tanınmasını sağladığı an, Prensliğin dış politikadaki ana ve temel sorununu çözmüş olacaktı. Fakat Sadrazam Kâmil Paşa'nın görüşme yaptığı İstanbul'daki Rus Elçi Nelidov, Ferdinand konusunda hiçbir şekilde taviz vermiyordu. Ona göre yazı gönderilebilirdi, fakat yazının içinde Ferdinand'ın tanınmayacağı net bir şekilde vurgulanmalıydı. Nelidov'un sadrazamdan talebi buydu. Bu ifade Stambolov'un beklediği bir şey değildi. Paşa'nın görüştüğü diğer bir devlet adamı olan Avusturya-Macaristan Elçisi Calice ise, Nelidov'dan farklı düşünüyordu. Ona göre, eğer ki bir girişimde bulunulacak olunursa ve bu da Ferdinand'ın tanınmasına sebebiyet verirse bunun yansımaları olumlu olurdu.[321]

İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı'nda görevli Brakalov, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nin Büyük Güçlere gönderilmek üzere bir nota hazırladığı iddiasındaydı. Ona göre Babıâli, Berlin Antlaşması'nın imzalı devletlerini "*belirsiz duruma*" son vermeye çağıracaktı. Bu girişimi de Avusturya-Macaristan, İngiltere ve İtalya'nın girişimleriyle yapacaktı. Ancak Brakalov'a göre sözü edilen içerikte bir notanın hazırlanıp Büyük Güçlere gönderilmesi, Padişah'ın benimsediği tarafsızlık

[319] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/79. (R. 18 Eylül 1305 / M. 30 Eylül 1889).
[320] BOA, Y.A.HUS., nr. 229/59, lef 2. (R. 26 Eylül 1305 / M. 8 Ekim 1889).
[321] BOA, Y.A.HUS., nr. 229/19. (R. 5 Eylül 1305 / M. 17 Eylül 1889).

politikasını sürdürmek istemediği anlamına gelebilirdi.[322] Sultan II. Abdülhamid, Ferdinand'ın en ufak bir tebrik telgrafından duyduğu memnuniyeti bile doğrudan prense iletmekten imtina ederken[323] iki zıt kutbun bu kadar keskin ifadelerinin neticesinde Büyük Güçlere bir yazı göndermesi çok da muhtemel değildi.

Sultan'ın önünde prens meselesinin çözümü ile ilgili üç seçenek duruyordu. Bunlardan biri İngiltere'nin yaptığı Sofya'ya bir komiser tayin edilip Ferdinand'ın tanınması teklifiydi. 18/30 Ekim 1889 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'nden gelen bilgilere göre Başbakan Lord Salisbury, Büyük Güçlere bir teminat vermişti. Bu teminat, Prens Ferdinand'ın tanınmamış olmasının yaratmış olduğu meseleye İngiltere'nin aracılık ve öncülük etmediği ile ilgiliydi.[324] Fakat İngiliz yetkililerin yapmış olduğu tekliften anlaşılacağı üzere, 1890'ın başında İngiltere'nin Salisbury aracılığıyla verdiği teminat doğrultusunda hareket etmediği görülebilirdi. Diğer teklif Rusya tarafından yapılan Ferdinand'ın yerine yeni birinin seçilmesiydi. Üçüncü seçenek ise Padişah tarafından Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık politikasını sürdürmesiydi. II. Abdülhamid'e göre İngiltere'nin talebinin yerine getirilmesinin büyük sakıncaları vardı. İngilizlerin teklifinin kabul edilmesi hâlinde Rusların zamanında 1856 Paris Antlaşması'nı yok saydığı gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü temin eden Berlin Antlaşması'nı yok saymaları ihtimal dâhilindeydi. Prensin II. Abdülhamid tarafından muhtemel tasdiki, Rusları bazı adımlar atmaya itebilirdi. Padişah'a göre Ruslar, Sırbistan ile Karadağ'ı topraklarını genişletme konusunda teşvik edebilir, Yunanlıları Girit'i ilhak etme konusunda kışkırtabilir, Ermeni Meselesi'ne müdahil olabilirdi. Bununla da kalmayarak Ruslar, Boğazlardan geçişlerine mani olacak bir durumun kalmadığını duyurabilirlerdi. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atabilecek girişimlerde bulunabilirlerdi. Hatta savaş ilânı yoluna bile gidilebilirdi.[325]

---

[322] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom II, Sofya 1997, s. 319.
[323] BOA, Y.PRK.PT, nr. 3/112, lef 2. (R. 20 Ağustos 1304 / M. 1 Eylül 1888); BOA, İ.HR., nr. 314/20068, lef 2. (R. 5 Nisan 1305 / M. 17 Nisan 1889).
[324] BOA, Y.A.HUS., nr. 230/28, lef 3. (30 Teşrinievvel/Ekim 1889).
[325] BOA, İ.MTZ.04, nr. 14/871. (R. 6 Şubat 1305 / M. 18 Şubat 1890); BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1856. (R. 14 Şubat 1305 / M. 26 Şubat 1890).

Sultan'a göre savaş ilân edildiğinde İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletleri donanmalarını ilk önce Akdeniz'e, ardından Karadeniz'e gönderseler de Rusya'nın Karadeniz'deki varlığı ve gücü bu üç devletin baskısını kırmak için yeterliydi. Fakat Rusların ilân edebilecekleri muhtemel bir savaşta yenilme olasılığı da göz önünde tutuluyordu. Yine Padişah'a göre yenilginin Bulgar idarecilerin önünü açıp İstanbul'a yürümelerine sebep olma ihtimali vardı.[326] İstanbul'da fikir alışverişinde bulunulurken, aynı zamanda Rus Elçi Nelidov tarafından Sadrazam Kâmil Paşa'ya İngiltere'nin teklifinin kabul edilmemesi yönünde bir baskı vardı.[327] *Mizan, Tercüman-ı Hakikat* gibi bazı İstanbul merkezli gazeteler de Rusların yanındaydı. "*Ferdinand Hükümeti'nin işlevsellik kazandığı iddialarının gerçekliği yansıtmadığı bir dönemde*"[328], devletler arasında konu üzerinden bir ittifak sağlanmadıkça Rus imparatorun Ferdinand'ı tanımaya yanaşmayacağı dile getirilmekteydi.[329]

Rusların teklifinin kabulünün de Padişah'a göre Osmanlı Devleti açısından bazı kötü sonuçları olabilirdi. Zira mevcut prensin (Ferdinand) azledilmesi ve yeni prens seçimi için Bulgaristan'a asker sevk etmek gerecekti. Bu duruma İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin karşı çıkmaları kuvvetle muhtemeldi. Karşı çıkmasalar dahi mevcut Bulgar Hükümeti'ne ve Prens Ferdinand'a silah, asker, para vb. maddî ve manevî yardımlarla bir şekilde Bulgarların yanında olacakları aşikârdı. Ayrıca donanmalarıyla Osmanlı sahillerini tehdit edebilirlerdi. Bu da istenmeyen hadiselerin yaşanmasına sebebiyet verebilir ve Osmanlı Devleti açısından vahim sonuçlar meydana getirebilirdi.[330] Bunun neticesinde Kızıldeniz ile Akdeniz'deki Osmanlı sahilleri ile Mısır ile Adaların büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalması muhtemeldi.[331] Meydana gelebilecek bir savaşta donanmalarıyla birlikte Karadeniz'e gelen üç devletin kayıtsız ve şartsız nasıl Osmanlı sularından çıkarılacağı muammaydı. II. Abdülhamid'in aklında cevabını bekleyen sorular vardı. İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya, Edirne başta olmak üzere bazı Osmanlı

[326] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1856. (R. 14 Şubat 1305 / M. 26 Şubat 1890).
[327] Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa*, Ankara 1954, S. 127.
[328] *Mizan*, 8 Şubat 1305 [20 Şubat 1890], No: 135, s. 2146.
[329] *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Şubat 1305 [24 Şubat 1890], No: 3515, s. 1.
[330] BOA, İ.MTZ.04, nr. 14/871. (R. 6 Şubat 1305 / M. 18 Şubat 1890).
[331] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1856. (R. 14 Şubat 1305 / M. 26 Şubat 1890).

topraklarını Bulgarlara verip Osmanlı Devleti'ni parçalamak için faaliyet yürütme ihtimalleri vardı ve olası bu durumdan nasıl çıkılacaktı? Rusların muhtemel saldırıları nasıl bertaraf edilecekti? Bulgarların topraklarını genişletmek için İstanbul'a doğru yürümelerinin önüne nasıl geçilecekti? Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda kazandığı nüfuzu nasıl kırılacaktı?[332]

II. Abdülhamid'e göre, prens ile ilgili olarak verilecek kararın daha sonra da Osmanlı Devleti'nin siyasî çizgisini belirleyeceğinden etraflıca düşünülerek verilmesi gerekliydi. "*Dünya barışını tehdit eden meselenin çözümü*" için Sultan'ın aklına Almanya'nın arabuluculuğu gelmişti. Ona göre, "*Osmanlı Devleti'ni aşırı derece meşgul eden Bulgaristan Meselesi'nin hâlledilmesi için Alman Devleti'nin desteğinden başka çare ve tedbir yoktu*". Padişah, "*devletler arası bir konu olan bu meselede*" Büyük Güçler arasında bir fikir birliğine ulaşılmadan neticeye varılmasını çok da mümkün görmüyordu.[333]

Babıâli alınabilecek bir kararın getirebileceği tehlikenin farkında olmasına rağmen Stambolov, İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'e bir telgraf çekti. Başmüdür, Osmanlı Devleti'nin kararsızlığından ve ikiliğinden rahatsızdı. Ona göre "*Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarları muhafaza edildiği hâlde Sultan ve Babıâli'nin kararsızlığının amacı Bulgarları Rusya'nın kucağına atmak ise prensin tanınması konusunda çekingenliklerini ve kararsızlıklarını sürdürmeliydi*". Başmüdüre göre bu durum, hem Bulgaristan'a hem de Osmanlı Devleti'ne "*ölümcül bir darbe*" olacaktı. Stambolov ayrıca "*Rusya'nın gücü ve hilelerine karşı koymada*" tüm Büyük Güçlerin inisiyatif alması gerektiğini düşünüyordu. Zira Prens Ferdinand'ın tanındığında Bulgaristan'daki Rus nüfuzunun kırılacağını tahmin ediyordu.[334]

Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç Osmanlı başkentinde yapmış olduğu tahkikatların ardından Dışişleri Müdürü Stranski'ye çektiği telgrafla İstanbul'daki durumu bildirdi. Vılkoviç'e göre Osmanlı yetkilileri prensin dönem olarak henüz

[332] Aynı yer. (R. 14 Şubat 1305 / M. 26 Şubat 1890).
[333] Aynı yer. (R. 14 Şubat 1305 / M. 26 Şubat 1890).
[334] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 419.

tanınmasının yarattığı tehlikenin farkındaydılar. Bulgar diplomat, bu meselenin ertelenmesi hâlinde iki sonucun ortaya çıkacağını Osmanlı idarecilerine ifade ettiği iddiasındaydı. Sözü edilen sonuçtan ilki Bulgaristan'ın Rusya'nın bir eyaleti olacağıydı. Diğeri ise Prensliğin bağımsızlığını ilân etmek zorunda kalıp krallığa dönüşmesiydi.[335] Anlaşılacağı üzere burada tekrardan Bulgarların "*elinde bulunan paslı silah*"[336] devreye girmişti; bu, bağımsızlığın ilân edilebileceği söylentisiydi. Oluşan böylesi bir havada dört devletin (İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) desteğinin alınması hâlinde Sultan'ın bazı adımlar atması beklenilmekteydi. Fakat ana problemi teşkil eden durum, Büyük Güçlerin hizipleşmesiydi. Vılkoviç İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya ek olarak Almanya'nın Ferdinand'ı tanımaya ikna edilmesi durumunda Sultan'ın bir karar verebileceğini düşünüyordu. Ona göre buradaki kilit devlet Almanya idi.[337] Ancak kapıkethüdasının üç devlete güvenilip güvenilmeyeceği konusunda ciddi şüpheleri vardı. İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın Bulgaristan ile ilgili meselelerde kendi devlet menfaatleri doğrultusunda hareket ediyorlardı. Bundan dolayı kesin ve net bir şekilde dışişleri müdüründen Bulgarların çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini ifade etti. Devletler arasındaki gruplaşma ve özellikle dile getirilen bu üç devlete duyulan güvensizlik, Ferdinand'ın tanınması konusunda bir "başarının" elde edilebileceğini çok da akla getirmemekteydi, Bulgar diplomata göre, "*ne yazık ki faaliyetler sonuçsuz kalmaya mahkûm görünmekteydi*".[338]

Rusya'nın muhalefetine karşı gelebilmek adına Stambolov'un da istediği yukarıda da sözü edildiği üzere Büyük Güçlerden bazılarının kendi yanlarında olup girişimlerde bulunmasıydı. Rusya'nın Bulgaristan'daki nüfuzunun özellikle devlet kademesinde kaybolmasıyla beraber Stambolov Hükümeti döneminde Rus Devleti'nin yaratmış olduğu boşluğu doldurmak için devletler arasında bir rekabet oluşmuştu. İngiltere ve Avusturya-Macaristan bu rekabetin içinde olan başat ülkelerdi. Başmüdürün İngiltere'nin desteğinden istifade edilmesine dair bir fikri

[335] Aynı yer, s. 421.
[336] *Moskovskie Vedomosti,* 17 Mart 1890, No: 75, s. 6.
[337] *VPnB,* Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 421.
[338] Aynı yer, s. 421.

vardı.[339] Keza aynı şekilde Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky'den de yardım bekleniyordu. Prensliğin dış politika konusunda yaşadığı problemlere çözüm yolu bulabilmek adına bu destek ve yardım gösterildiği takdirde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan işlerinde yeni güç olacak ve Rusya'nın yerini alabilecekti.[340] Bulgar yönetimini desteklemek adına Avusturya-Macaristan bankası tarafından kredi verilmesi, bu desteğin bir yansımasıydı. Ferdinand'ın durumu ile ilişkilendirilen bu durum Rusları o derece rahatsız etmişti ki, Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul'daki Rus Elçiliğine resmî bir mektup gönderilip Osmanlı yetkililerine okunmuştu.[341] Ancak Kálnoky'e göre kredi meselesinin Ferdinand'ın durumuyla hiçbir alakası yoktu, amaç tamamen iktisadî idi.[342] Kálnoky'i yalanlayacak ve Rusların şüphelerini güçlendirecek şekilde *Svoboda* Gazetesi'nde şu satırlar çıktı: "*bu yalnızca iktisadî değil, siyasî de bir başarıydı…Bu sessiz bir şekilde Ferdinand'ın tanınmasıydı*".[343]

Farklı düşünce ve fikirlerin sunulup yaratabileceği olasılıkların dile getirilmesinin ardından 15/27 Şubat 1890 tarihinde Osmanlı yetkilileri bir araya geldi. Buna göre, prensin tanınması konusunda devletler arasında bir uzlaşı meydana getirmek imkânsızdı. Aracılık yapması düşünülen ve arzu edilen Almanya'nın İstanbul'daki elçisinin yapmış olduğu açıklamalar, prensin tanınması konusunda Alman Devleti tarafından herhangi bir girişimde bulunulmayacağını ortaya çıkarmıştı. Bu da ister istemez Osmanlı Devleti tarafından denge siyasetinin devreye girmesi ve sürdürülmesi gerektiği anlamına geliyordu. Devletler arasında bir denge sağlarken de Bulgarlara hâkim devleti hissettirmek ve yanlarında olunduğunun gösterilmesi de önem arz etmekteydi. Bunun için hem Rusların tepkisine yol açmamak hem de Bulgarları memnun etmeye gayret ediliyordu.[344]

Prens Ferdinand ile ilgili Bulgar idarecilerin istediği bir kararın (prensin resmî olarak tanınması) çıkmayacağı görülmüş ve anlaşılmıştı. Stambolov en azından

[339] Georgi Stefanov, *a.g.e.*, s. 72.
[340] Radoslav Mişev, *Avstro-Ungariya i Bılgariya 1879-1894…*, s. 222.
[341] Notanın ayrıntıları için bkz. BOA, Y.A.HUS., nr. 232/14, lef 3. (24 Kânunuevvel/Aralık 1889).
[342] BOA, Y.A.HUS., nr. 231/50, lef 3 (6 Kânunuevvel/Aralık 1889); BOA, Y.A.HUS., nr. 232/36, lef 3. (7 Kânunusani/Ocak 1890)
[343] *Svoboda*, 29 Noemvriy 1889, Godina IV, Broy 321, s. 1.
[344] BOA, Y.PRK.A., nr. 5/63. (R. 15 Şubat 1305 / M. 27 Şubat 1890).

"bağımsızlık ilânı" tehdidi üzerinden siyasetini sürdürüp başka kazanımlar elde etmenin çabasındaydı. Bunun için de 21 Şubat / 5 Mart 1890 tarihinde Sofya'dan dönen Kapıkethüdası Vılkoviç'in elinde dört maddelik Sadrazam Kâmil Paşa'ya iletilmek üzere bir emir kâğıdı vardı. Maddelerden biri doğrudan prensi ilgilendiren bir konuydu; bu, Ferdinand ile özel veya resmî olarak görüşebilecek bir komiserin tayin edilmesiydi. Konu, Kapıkethüdası tarafından Sadrazam Kâmil Paşa'ya iletilmiş olsa da kendisi geçiştirilmişti.[345] Sadrazamdan aldığı olumsuz cevaplar karşısında Vılkoviç, Bulgar Hükümeti açısından bir kazanım elde edilebileceğine inanmamaktaydı, "*Bulgaristan için Sultan'dan ve Babıâli'den umut yoktu. Rusya'nın baskısına rağmen Osmanlı Devleti'nin bir şey yapabileceği hayaline kapılırsak acı bir hayal kırıklığına uğrarız*" diye Sofya'ya yazdı. [346]

Sofya'ya İstanbul'dan menfî bilgilerin geçilmesi bir taraftan karamsar bir hava yaratmakta diğer taraftan da Padişah üzerinde baskı yaratabilmek için gazete vasıta olarak kullanılmaktaydı. Bulgar yönetiminde İstanbul'daki karar mercilerinin tanınma meselesindeki fikirlerinden ciddi bir memnuniyetsizlik vardı. Bulgar yetkililer özellikle Kâmil Paşa'nın Büyük Güçlerin elçileriyle yaptığı görüşmeleri formalite olarak görüyorlardı. Vılkoviç'e göre buradaki tek amaç, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan işleriyle meşgul oluyormuş izlenimini yaratmaktı.[347] İktidarın gazetesi *Svoboda*, dilini daha da sertleştirerek tehdit yoluna gitti: "*Eğer Bulgarlar yasal hakkını elde edemeyeceğine en sonunda kani olurlarsa, bağımsızlıklarını ilân etmede onları durdurabilecek hiçbir durum olmayacaktır*" diye yazdı.[348]

Bağımsızlık ilânı söylentileri ve Büyük Güçler arasındaki nüfuz mücadeleleri sürerken Stambolov Hükümeti tarafından Ferdinand'ın tanınması ile ilgili ilk resmî girişim, 4/16 Haziran 1890 tarihinde Babıâli'ye sunulan notaydı. Aslında nota yalnızca Ferdinand'ın tanınmasını içermemekteydi, Üsküp ve Ohri'ye

[345] İkinci madde, posta-telgraf, askerî vb. bir dizi anlaşmaların yapılmasıydı. Üçüncü madde Stambolov'un kabinesindeki müdürlerin Sultan tarafından nişan ile taltif edilmesiydi. Dördüncü madde ise Üsküp ve Ohri'ye metropolit tayininin istenmesiydi. *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 423.
[346] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 437.
[347] Aynı yer, s. 437.
[348] *Svoboda*, 28 Februari 1890, Godina IV, Broy 343, s. 1.

Bulgar metropolitlerine berat verilmesi ve Ferdinand ile resmî ve gayriresmî bir şekilde görüşecek komiser tayini de notanın içerisindeydi. Bulgarların bağımsızlık ilân etme ihtimalleri Yıldız Sarayı'nda göz ardı edilebilecek bir konu değildi. Bundan dolayı Osmanlı yetkilileri kendi aralarında bir görüşme gerçekleştirdiler. Buna göre Ferdinand'ın tanınması meselesinin çözümü Büyük Güçler arasındaki derin ihtilaflardan dolayı çok da mümkün görünmemekteydi. Fakat Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını kazanma süreçleri göz önüne alındığında antlaşmaları yok sayarak Bulgar yetkililerin de bağımsızlık yoluna girmelerinden çekinilmekteydi. Toplantıdaki Osmanlı devlet adamlarına göre Vılkoviç ile görüşülmeli ve kendisine gerekli uyarılar yapılmalıydı.[349]

Sadrazam Kâmil Paşa, yapmış olduğu görüşmesinde Vılkoviç'e Berlin Antlaşması'nın 3. maddesini işaret etti; yani prensin tanınması için Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasının alınması gerekliydi. Paşa'ya göre Bulgaristan'ın varlığını sürdürmesi, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden geçmekteydi. Sultan'ın bir çözüm yolu bulana dek mevcut durumun korunması elzemdi. Sadrazam'ın kendi ifadesiyle Bulgaristan Prensliği'nde iktidarda bulunan hükümetin işleri idare edebilmesinin yolu aynı zamanda "tepkilere" karşılık olarak Bulgaristan'daki barış ve huzur ortamını muhafaza etmekten geçmekteydi. Bundan dolayı da notanın son kısmında yer alan "*taleplerin kabul edilmemesi hâlinde Bulgarların kendi imkânlarıyla bu durumdan çıkmaya çalışacaklarına*" dair sözler Sadrazam Kâmil Paşa'ya göre "*düşüncesizce kullanılmış ifadeler*" olarak nitelendirilmişti. Kâmil Paşa her şeye rağmen Stambolov Hükümeti'ne destek verilmesi gerektiği fikrindeydi. Zira ona göre Bulgar idarecilerin destekten mahrum bırakıldıkları anda bağımsızlıklarını ilân edip ya Rusya'ya ya da Avusturya-Macaristan'a "*sığınacakları*" ihtimali bulunuyordu. İhtimalin gerçeğe dönüşmesi Sadrazam'a göre hem Osmanlı Devleti hem de Bulgaristan Prensliği için ciddi tehlikeleri beraberinde getirebilirdi.[350]

[349] BOA, Y.A.RES., nr. 51/17, lef 2. (R. 14 Haziran 1306 / M. 26 Haziran 1890).
[350] BOA, Y.A.HUS., nr. 236/72. (R. 23 Haziran 1306 / M. 5 Temmuz 1890).

İstanbul'daki Bulgar yetkili Vılkoviç de aslında Kâmil Paşa ile aynı fikirdeydi. Kapıkethüdasına göre, Osmanlı Devleti'nin yardımını görmeyecek olan hükümet, altı ay bile iktidarda kalamazdı. Ancak mevcut hükümetin iktidardan düşmesi ne Bulgaristan Prensliği'ne ne de Osmanlı Devleti'ne yarardı. Vılkoviç'e göre mevcut Bulgar Hükümeti'ne muhalifler olanların iktidara gelmesi hâlinde Ruslar ile hemen anlaşılacak ve Harbiye Müdürlüğü doğrudan Rusların emir komutasına geçecekti. Bu, çok ciddi problemleri doğurabilecek bir meseleydi, bundan dolayı da hafife alınabilecek bir husus değildi. Ancak kapıkethüdasının kendi ifadesiyle Stambolov, Osmanlı Devleti'nin zararına olan durumun Bulgaristan için de zararı olacağını biliyordu. Rusya'nın tepkisine sebep olabilecek şeylerden kaçınılması gerektiğini kavramıştı.[351]

Sadrazam ile kapıkethüdası arasında 23 Haziran / 5 Temmuz 1890 tarihinde yapılan görüşmenin ardından nota ile ilgili karar verildi.[352] Notanın ardından yalnızca beratların verildiğine dair Padişah iradesinin çıktığı söylenilebilir. Kararın çıkmasının ana sebeplerinden biri İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya'nın Babıâli'ye vermiş oldukları teminatlardı. Berat kararının çıkmasının etkilemesi ve hızlandırması amacıyla ayrıca Bulgar Hükümeti'nin ana ve temel dış politika hedefi olan Prens Ferdinand'ın tanınması talebinden vazgeçildiği Bulgar yetkililer tarafından Sadrazam Kâmil Paşa'ya bildirildi.[353] Bununla birlikte 22 Ocak / 3 Şubat 1891'de gerçekleşen Ferdinand ile Başkâtip Reşid Bey arasındaki görüşme, notadaki bir talebin de gayriresmî bir şekilde II. Abdülhamid tarafından kabul edildiğinin izahı olurdu. Görüşme, Sultan nezdinde Ferdinand'ın Bulgaristan'daki mevcudiyetinin tanındığı çıkarımını yaptırabilirdi. Reşid Bey, prensin yanına sıradan kıyafetleriyle gidip resmî bir görüşme izlenimi yaratmak istememişse de aslında değerlendirildiğinde çok da öyle olmadığı anlaşılabilirdi. Ferdinand görüşmede siyasî söylemlerde bulunmamıştı, ancak Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Prensliği'ndeki en yetkili görevlisinin kendisiyle görüşmesi önemli addedilebilir. Prens, bu önemin farkında olacak ki, zaman zaman görüşme umut ve ümidini taşımaktaydı. Fakat Reşid Bey çok dikkatliydi, zira resmî bir izlenim yaratılmasının ne sonuçlar

[351] Aynı yer. (R. 23 Haziran 1306 / M. 5 Temmuz 1890).
[352] BOA, Y.A.RES., nr. 51/24, lef 2. (R. 2 Temmuz 1306 / M. 14 Temmuz 1890).
[353] BOA, Y.A.HUS., nr. 236/112. (R. 5 Temmuz 1306 / M. 17 Temmuz 1890).

doğurabileceğinin bilincindeydi. Bundan dolayı da ona göre, resmî değil de özel olarak görüşebileceğini ifade etmişti.[354]

Görüşmenin bilgisinin İstanbul'da yayılmasının ardından Rus Elçiliğinden tepki gecikmedi. Baştercüman İvanov, Sadrazam Kâmil Paşa'ya duyulan rahatsızlığı iletti. İvanov'a göre görüşme gayet önemi haizdi. Fakat Sadrazam hiç de öyle düşünmüyordu. Görüşmenin benimsenen devletler arasındaki tarafsızlık politikasıyla hiçbir alakası yoktu, tamamıyla süzeren-vasal ilişkisi bağlamında bir durumdu. Prens ile başkâtibin bir araya gelmesi, Ferdinand'ın ısrarlı arzularından kaynaklanmıştı. Paşa, Rus Elçiliğinden gelen itirazlara pek anlam verememişti. Ona göre, Ferdinand ile Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de bulunan müftüler ve diğer görevliler rahatça görüşebilmekteydi ve Ruslar tarafından hiçbir zaman itirazda bulunulmamıştı.[355] Buradaki ana problemin Osmanlı Devleti'nin Sofya'daki en yetkili kişisiyle Prens'in görüşmesi olduğunu tekrar hatırlatmak gerekir. Reşid Bey'e de ayrıca hiçbir şekilde İstanbul'dan talimat verilmemişti. Sadrazama göre ister özel ister resmî olarak görüşülsün, buna hiçbir şekilde siyasî bir anlam yüklenmemeliydi.[356]

Söylentilere mahal vermemesi ve duyulmaması için çaba sarf edilmesine rağmen Prens Ferdinand ile Başkâtip Reşid Bey arasındaki görüşmesinin bilgisi yayıldı. Bundan dolayı belirli mazeretler sunularak Ferdinand ile yapılacak görüşmelere Reşid Bey'in ara vermesi İstanbul'dan istendi. Ferdinand tarafından tertip edilen özel bir yemeğe davet edilmesine rağmen ateşinin yükseldiği gerekçesiyle Reşid Bey yemeğe katılmamıştı. Ancak her şeye rağmen başkâtip görüşmenin duyulmasından hem rahatsız hem de biraz öfkeliydi. Görüşmenin gizli tutulmasını tekrar tekrar beyan etmesine rağmen her yerde duyulmuştu. Bundan sonra yapılacak görüşmelerde başkâtibe göre gizlilik korunmalıydı ve buna azamî dikkat gösterilmeliydi.[357] Prens Ferdinand da görüşme bilgisinin yayılmasından

[354] BOA, Y.A.HUS., nr. 243/101, lef 2. (R. 23 Kânunusani 1306 / M. 4 Şubat 1891).
[355] BOA, Y.A.HUS., nr. 244/9. (R. 31 Kânunusani 1306 / M. 12 Şubat 1891).
[356] BOA, Y.A.HUS, nr. 243/101, lef 1. (R. 26 Kânunusani 1306 / M. 7 Şubat 1891).
[357] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/32, lef 6. (R. 31 Kânunusani 1306 / M. 12 Şubat 1891).

dolayı üzüntülüydü. Ferdinand bunu başkâtibe açıkça belirtmişti: "*Osmanlı Devleti'nin benim yüzümden laf işitmesi uygun kaçmamıştır*".[358]

Prens, görüşmenin yaratmış olduğu kasvetli havayı dağıtabilmek amacıyla 29 Ekim / 10 Kasım 1891 tarihinde düzenlediği ziyafete yeniden Reşid Bey'i davet etti. Başkâtip, bu seferki yemek davetine mazeret bildirmenin ortaya çıkaracağı olumsuz etkinin önüne geçilebilmesi için davete icabet etti. Ferdinand sık sık bir araya gelme niyetindeydi, ancak o da başkâtip gibi düşünüyordu: "*sızdırılmayacak şekilde özel olarak ara sıra görüşürüz*" dedi.[359] Aslında hem Sultan'ın hem de Reşid Bey'in konu üzerinden duyduğu kaygılar, Avrupa'da ve özellikle de Rusya'da Ferdinand'ın Osmanlı Devleti tarafından tanındığı çıkarımını yaptırmanın önüne geçmek içindi.

II. Abdülhamid, hem Petersburg'a bir itirazda bulunma imkânı yaratmamak hem de Bulgar idarecilerin farklı yollara başvurmasının önüne geçebilmek amacıyla yanlarında olunduğunu gösterebilmek için bazı yollara başvurdu. 1891'in başında Reşid Bey'in Ferdinand ile görüşmesi bunlardan biriydi. Diğeri ise Stambolov Hükümeti'nin iki müdürünün (Maliye Müdürü Grigor Naçoviç ve Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov) farklı tarihlerde huzura kabul edilmesiydi. Huzura kabul, en az Başkâtip Reşid Bey'in Ferdinand ile görüşmesi kadar önemliydi. Ferdinand'ın tayin ettiği Stambolov Hükümeti'nin iki müdürünün Sultan'ın huzuruna çıkması, aynı zamanda Ferdinand'ın da Sofya'daki varlığının onaylanması yönünde atılan bir adım olarak değerlendirilebilir.

Ferdinand'ın prensliğinin II. Abdülhamid tarafından tanınması amacıyla Stambolov Hükümeti tarafından yapılan ikinci resmî girişim 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihine denk gelmekteydi. Bahsedilen bu tarihte Dışişleri Müdürü Grekov, Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey'e bir nota takdim etti.[360] Babıâli'ye verilen notada Ferdinand'ın Sultan tarafından tasdik edilmesi istenmişti, fakat 1890

[358] Aynı yer, lef 14. (R. 30 Teşrinievvel 1307 / M. 11 Kasım 1891).
[359] Aynı yer, lef 14. (R. 30 Teşrinievvel 1307 / M. 11 Kasım 1891).
[360] *Vınşnata Politika na Bılgariya (VPnB) Dokumenti*, Tom 3, Çast 2 (1890-1894), Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1998, s. 251-260; BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/977, lef 1. (31 Mart 1892).

yılında olduğu gibi kabul görmedi. Buna rağmen gelişen olaylar, hem Padişah hem Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph hem de Kraliçe Victoria nezdinde Ferdinand'ın pozisyonunu güçlendirecekti.

Prens Ferdinand uluslararası siyasî çevrelerde kabul görebilmek ve itibarını arttırabilmek adına Mayıs 1892'de Viyana ve Londra'yı ziyaret etme amacıyla Avrupa'ya yolculuğa çıktı. Stambolov Hükümeti'ni destekleyen ve yanında yer alan iki büyük gücün merkezlerine yapılacak bu ziyaretler, Bulgarlar açısından önemliydi. Prens Ferdinand, dedikodulara mahal vermemek adına Başkâtip Reşid Bey'e ziyaretlerin amacını açıkladı ve bazı meseleleri çözüme kavuşturmak için Viyana'ya gideceğini söyledi.[361] Ancak çok da buna inanılmaması gerekiyordu. Zira 27 Mayıs 1892 tarihinde İmparator Franz Joseph tarafından resmî bir şekilde kabul edilmesi aslında bazı ipuçları veriyordu.[362] Zaten imparator, Viyana'daki Alman elçi ile yaptığı görüşmesinde Ferdinand'ın tanınması gereğinden bahsetmişti.[363] Ancak Ferdinand'ın tanınmadığı bir dönemde olması kabulün önemini ziyadesiyle arttırmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefareti'nden bildirildiğine göre kabulün ehemmiyetiyle beraber kendisine gösterilen muameleden olmuş olacak ki, Ferdinand tanınma meselesinin gidişatından fazlasıyla memnundu.[364] Fakat kendisiyle görüşen eski Almanya Şansölyesi Bismarck, Ferdinand'a; "…*en büyük müttefikiniz zamandır. Düşmanlarınızı rahatsız edebilecek şeylerden kaçının. Onları kışkırtmazsanız size hiçbir şey yapamazlar. Zamanla dünya sizi Bulgaristan tahtında görmeye alışacak*" diye söyledi.[365] Anlaşılabileceği üzere Bismarck, Bulgar prensine sabretmesi tavsiyesinde bulunmuş ve bilhassa Rusya'nın tepkisine neden olabilecek girişimlerden kaçınması gerektiğini ifade etmişti.

Viyana'daki kabulünün ardından Ferdinand, Londra'ya geçti. Londra'da kendisine Viyana'dakinden daha fazla ilgi ve alaka vardı, kaldığı otele kendisini ziyarete Başbakan Lord Salisbury ve bazı İngiliz devlet adamları gelmişti. Ne

[361] BOA, BEO., nr. 11/821, lef 1.
[362] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 274.
[363] Milço Lalkov, *a.g.e.*, s. 418.
[364] BOA, HR.TO., nr. 114/1. (M. 1 Haziran 1892).
[365] Duncan M. Perry, *a.g.e.*, s. 184.

tesadüftür ki Avusturya-Macaristan'ın Londra elçisi de kendisini görmeye gitmişti.[366] Anlaşılacağı üzere Avusturya-Macaristan, Bulgar siyasetinde dönem itibarıyla en etkin devlet olduğunu gösterebilmek için çabalıyordu. Kraliçe Victoria tarafından kabul görmesinin yanında Londra'da bulunması şerefine Ferdinand'ın adına bir yemek düzenlendi.[367]

Yemek düzenlenmesinde hiçbir sorun yoktu, sorunu teşkil eden ne sıfatla ile kabul göreceğiydi.[368] Bulgaristan Prensi Ferdinand olarak yemeğin düzenleneceği bilgisi Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'ne gelmişti.[369] Londra Sefareti'nden bildirildiğine göre Almanya, Rusya ve Fransa elçileri yemeğe katılmayacaklardı.[370] Sultan II. Abdülhamid, bu sıfattan kaynaklı olarak Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın da yemek organizasyonda bulunmamasını düşünmüştü.[371] İngiliz diplomat Salisbury de zaten Rüstem Paşa'nın gelmemesinin neden kaynaklandığını biliyordu.[372] Rüstem Paşa yemeğe iştirak etmese de Ferdinand ile bir görüşme yaptı. Prens, bu görüşme esnasında ana amacının Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak olduğunu Osmanlı sefirine beyan etti. Ancak hem Osmanlı Devleti hem de Büyük Güçler tarafından tanınmamasından dolayı Bulgaristan Prensliği'ne liderlik edemediğinden dert yandı. Rüstem Paşa'nın görüşme hakkında Padişah'a gönderdiği rapora göre Ferdinand'ın en büyük arzusu, Sultan tarafından kabul görüp kendisiyle görüşmekti.[373]

Ferdinand, hem Viyana hem de Londra'da resmî olarak kabul görmüştü. İki devletin hükümdarının Ferdinand'ı kabul etmesi, menfaatleri doğrultusunda Bulgaristan'ı göz ardı edemeyeceklerinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Her türlü muhalefeti göz önüne alarak hareket etmişler, devlet menfaatlerini her şeyin üzerinde tutmuşlardı. Böylesi bir ortamda da Ferdinand'ın kabullerden kaynaklı olarak fazlasıyla mutlu ve umutlu olmaması pek olası değildi. Osmanlı Devleti'nin

[366] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/82. (2 Haziran 1892).
[367] BOA, Y.A.HUS., nr. 261/113, lef 2. (8 Haziran 1892).
[368] Aynı yer, lef 1. (R. 28 Mayıs 1308 / M. 9 Haziran 1892).
[369] Aynı yer, lef 2. (8 Haziran 1892).
[370] BOA, Y.A.HUS., nr. 261/114, lef 2. (9 Haziran 1892).
[371] BOA, Y.A.HUS., nr. 261/117, lef 1. (R. 28 Mayıs 1308 / M. 9 Haziran 1892).
[372] BOA, Y.A.HUS., nr. 261/114, lef 2. (9 Haziran 1892).
[373] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/100. (R. 1 Haziran 1308 / M. 13 Haziran 1892).

Viyana Sefareti'nden bildirildiğine göre, Ferdinand'ın olaylardan duyduğu memnuniyet Kálnoky'nin bile dikkatinden kaçmamıştı.[374]

Prensin memnuniyetini bir kat daha arttıracak haber, Temmuz sonu Ağustos başında Stambolov'un Padişah'ın huzuruna kabul edilebileceği olasılığının gündeme gelmesiydi. Bu fırsatın gerçekleşmesi demek hükümetin birinci adamı tarafından Sultan'a doğrudan Ferdinand'ın tanınması meselesinin dile getirilmesi demekti. Ancak II. Abdülhamid, Rusya'nın bu konudaki kararını ve kararlılığını bildiğinden uygun zamanı kollamaktaydı, yani prensin tanınması konusunda Petersburg'un onayı beklenecekti. Stambolov, Sultan'ın huzuruna 31 Temmuz / 12 Ağustos 1892 tarihinde kabul edilmişse de Ferdinand'ın tanınması ile ilgili Bulgarlar açısından olumlu ve somut bir netice alınamadı. Başmüdür bu kabul sonrası prens konusu ile ilgili olarak fikirlerini Mabeyn Kâtibi Hüseyin Kazım'a beyan etmişti. Osmanlı yetkilisine "*önemli olan şey, Prens'in tüm devletler tarafından tasdikini elde etmek değildir. Prens, şimdi tasdik olunmuş gibi muameleler yapmaktadır.*[…] *Arzumuz Prens'in esasen Padişah tarafından tasdik edilmesidir. Bunun da ne zaman ve ne şekilde mümkün ve uygun olacağını Padişah'a bırakırız*" diye söylemişti.[375] Fakat Bulgar Hükümeti, prensin tanınmasıyla ilgili girişimlerine ara vermedi.

Başmüdür, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak olan Tırnova Nizamnamesi'nde yapılacak kanun değişikliği ve özellikle de 38. madde değişikliği hakkında 4/16 Aralık 1892 tarihinde Bulgar Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada, Ferdinand'ın dönem itibarıyla mevcut durumuyla ilgili sözler sarf etmişti. Ona göre Bulgar prensi tanınmış olsaydı 38. madde değişikliğine gerek kalmayacaktı. Ferdinand'ın resmen tasdik edilmemiş olması, Stambolov'un kendi ifadesiyle "*ana sorundu ve bu sorunun nasıl hâlledileceğini kimse bilmiyordu*". Başmüdürün gayesi Bulgar prensinin evliliğinin yolunu açarak bir hanedanlık yaratmasını kolaylaştırmaktı. Böylece Prens Aleksandır Batenberg'in tahtan feragat etmesinin ardından yaşandığı gibi Prenslik bir siyasî krize sürüklenmeyecek, prensin bir çocuk

[374] BOA, Y.A.HUS., nr. 261/142, lef 2 (17 Haziran 1892); BOA, HR.TO., nr. 114/5. (17 Haziran 1892).
[375] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 27/22. (R. 1 Ağustos 1308 / M. 13 Ağustos 1892).

sahibi olmasıyla tahtın varisinin var olacağının bilinmesi Bulgaristan'ı olası tehlikelerden koruyabilecekti.[376]

Bahsedilen madde, Bulgaristan prensi ve onun soyundan gelecek kişilere Ortodoksluk mezhebinden başka mezhepten olmaya izin vermiyordu. Mevcut nizamnameye göre sadece ilk seçilen prens eğer başka bir mezhepten olursa bu durumda denilebilecek bir şey yoktu.[377] Stambolov, madde değişikliğiyle prensin soyundan gelecek kişinin de prensin mezhebinden olmasına imkân yaratmak istiyordu. Konuyla ilgili yapılan tahkikatlar neticesinde Sofya ve Filibe'den ise Yıldız Sarayı'na raporlar gönderilmişti. Sultan II. Abdülhamid, "*bir harfinin bile değiştirilmesi uygun değildir*" diyerek kesin bir dille değişikliğe karşı çıkmıştı.[378] Değişiklik, Bulgaristan'ın bir iç meselesi gibi görünse de uluslararası bir konuya dönüşmüştü.

Bulgar prensinin tanınması amacıyla Stambolov Hükümeti'nin yapmış olduğu girişimler dönem itibarıyla başarıya ulaşmayacaktı. Prensin kendisini Bulgaristan'da iktidar sahibi olarak hissetmeye başlaması, gittikçe otorite ve tecrübe kazanması ise beraberinde Stambolov'a duyduğu ihtiyacı da azaltacaktı. Madde değişikliğinin ardından prensin Nisan 1893'te evlenip 1894 yılının başında bir çocuk sahibi olması bu durumu daha da tetikleyecekti. Ayrıca Ferdinand Rusya'nın rızasını almadan kendisinin resmen tanınmayacağını anlamış ve başmüdürü bir engel olarak görmeye başlamıştı. Mevcut Bulgar Hükümeti'ne yönelik muhalif seslerin artması, Stambolov'un özel ve siyasî hayatında yaşadığı problemler, prensin mevcut Bulgar yönetiminin başına duyduğu güvensizlik, prens ve başmüdür arasındaki gerginlikler, Stefan Stambolov Hükümeti'nin ana ve temel dış politika hedefini yerine getiremeden istifa etmesine sebebiyet verecekti.

Prensin tüm Büyük Güçler tarafından tanınmasına çalışmak, Stambolov'un kendisinden sonra gelecek Bulgar Hükümeti'ne bıraktığı bir "miras" olarak

---

[376] *Dnevnik (Stenografiçeski) na VI Obiknovenno Narodno Sıbranie (Tretya Redovna Sessiya)*, 4 Dekemvriy 1892, s. 63-64.
[377] *Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti*, Sıstaviteli: Veselin Metodiev i Lıçezar Stoyanov, İzdatelska Kışta "Petır Beron", Sofya 2003, s. 28-29.
[378] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/132. (R. 30 Teşrinisani 1308 / M. 12 Aralık 1892)

değerlendirilebilir. 14/26 Mayıs 1894 tarihindeki istifasının prens tarafından kabul edilmesinin ardından Stambolov'un iktidardan düşmesi ve Konstantin Stoilov Hükümeti'nin kurulmasıyla başlayan Rusya ile normalleşme süreci, Ferdinand'ın tanınmasını hızlandırmıştı. Oğlu Boris'i Ortodoks mezhebine uygun vaftiz ettirmesi, prensin Rusya nezdinde kabulünün yolunu açmıştı. Ferdinand, tüm Büyük Güçlerin seçimine onay vermesinden sonra II. Abdülhamid tarafından 1896 başında Bulgaristan prensi ve Şarkî Rumeli valisi olarak resmen tanınmış ve 1887'den beri süregelen bu mesele çözümlenmişti.[379]

[379] *BOA*, A.DVNSNMH.d., nr. 14/99; BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 14/100.

a. Ferdinand'a Evlilik Yolunun Açılması ve Hanedanlık Yaratmasının Kolaylaştırılması

Ferdinand'ın dönem itibarıyla (1892) hiçbir devlet tarafından henüz resmî olarak tanınmaması ve Aleksandır Batenberg örneğinde olduğu gibi tahttan uzaklaştırılma ihtimali, Stambolov'a radikal kararlar aldırdı. Önceki bölümde kısaca değindiğimiz Tırnova Nizamnamesi'ndeki bazı maddelerin değişikliği, özellikle de 38. madde üzerinde yapılacak değişiklik, bu radikal kararlardan biriydi. Bahsedilen madde, Bulgaristan prensi ve onun soyundan gelecek kişilere Ortodoksluk mezhebinden başka mezhepten olmayı müsaade etmiyordu. Mevcut nizamnameye göre sadece ilk seçilen prens eğer başka bir mezhepten olursa bu durumda denilebilecek bir şey yoktu.[380] Söz konusu değişiklik, hem Bulgaristan sınırları dâhilinde hem de haricinde yeni bir gürültü kopardı. Stambolov'un bu değişiklik ile hedeflediği amaç, Bulgaristan'da bir hanedanlığın yaratılmasını kolaylaştırmaktı. Böylece yaşanabilecek herhangi bir olumsuzluğun önüne geçilebileceğini düşünüyordu. Hanedanlık yaratmak için Ferdinand'ın evlenmesi gerekmekteydi. Nizamnamedeki 38. madde değişikliğinin bir gerekçesi Ferdinand'ın tanınmamış olmasının yaratmış olduğu menfî etkiyi kırabilmek adına prensin evliliğinin önünü açmaktı.[381] Değişikliğin hayata geçirilmesi ise "*zor ve hassas*" bir konuydu.[382] Nizamnamedeki maddelerin değiştirilmesi Bulgaristan'ın bir iç meselesi gibi gözükse de dinî boyutunun gündeme gelmesi ve bunun Büyük Güçler, bilhassa Rusya'yı ilgilendirmesi bir anda uluslararası bir problemi doğurdu.

4/16 Aralık 1892 tarihinde Bulgar Meclisi'ne getirilen bu teklif, Sofya'da iyi bir şekilde karşılık görmedi. Başkâtip Reşid Bey, madde değişikliklerinden dolayı oldukça kaygılıydı. Ona göre, Stambolov'un bu hamlesi Ferdinand'ın mevcut durumu göz önüne alındığında zamana uygun değildi. Özellikle 38. madde üzerinden fazlasıyla olumsuz tepkilerin gelmesi beklenilmekteydi. Başkâtibe göre prensin

---

[380] *Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti*, Sıstaviteli: Veselin Metodiev i Lıçezar Stoyanov, İzdatelska Kışta "Petır Beron", Sofya 2003, s. 28-29.
[381] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 12/12, lef 4. (R. 30 Teşrinisani 1308 / M. 12 Aralık 1892).
[382] İvan Panayotov, "Vınşno-Politiçeski Piriçini za Padaneto na Stefan Stambolov", *Rodina*, No: 1, God. III, 1940, s. 82.

mezhebi ile ilgili yapılacak bir değişiklik, Stambolov ve hükümetinin kendilerine muhalif olanların ellerine verebileceği bir silahtı. Prensliğin dışişlerinden sorumlu kişisi olan Grekov, madde değişikliklerinde bir sakınca görmese de başkâtibin 38. madde ile ilgili duyduğu kaygılara katılmaktaydı.[383] Dahası Ferdinand'ın da ilk başlarda bu madde değişikliğine sıcak bakmadığı iddiasındaydı.[384]

Kaygılar yalnızca Sofya'daki Reşid Bey ile sınırlı değildi. Filibe'deki ikinci kâtip görevinde bulunan İbrahim Fethi Bey de oldukça endişeliydi. Tepkinin yalnızca Bulgaristan sınırları dâhilinde kalmayacağını, Avrupa'da bunun olumsuz yansımaları olacağını tahmin ediyordu. Ona göre burada en sert tepkiyi vermesi beklenilen devlet ise Rusya idi. Aynı zamanda nizamnamedeki 38. madde değişikliği Bulgaristan'daki muhalefetin eline bir koz verecek ve Ferdinand'ın Bulgaristan'da Katolik mezhebini yaydığı propagandasını yapmaya bahane olacaktı.[385] Stambolov karşıtlarından Metropolit Kliment (Vasil Drumev)'in Vraça Metropoliti Konstantin'e çektiği telgraf İbrahim Fethi Bey'in duyduğu kaygılardaki haklılığı göstermekteydi. Kliment'e göre madde değişikliği ile "*Bulgar* [prensinin] *başına Papa takkesi geçirmek isteniyordu*".[386]

Kaygı ve endişelerin yoğun bir şekilde yaşandığı böylesi bir ortamda Bulgar Meclisi toplandı. Nizamname değişikliğinin mecliste görüşülmesi esnasında en fazla üzerine yoğunlaşılan ve tartışma yaratan madde 38. maddeydi. Hr. Topuzanov, Bulgarların bu maddenin değiştirilmemesi gerektiği taraftarı olduğu fikrindeydi ve ona göre 38. madde değişikliği Bulgarların hak ve hukukuna hakaretti.[387] Stambolov Hükümeti muhaliflerinden Dragan Tsankov yanlısı bir gazeteye göre ise "*anayasa*

[383] BOA, Y.A.HUS., nr. 267/85, lef 2 (R. 22 Teşrinisani 1308 / M. 4 Aralık 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 56. (H. 15 Cemaziyelevvel 1310 / M. 5 Aralık 1892).
[384] BOA, HR.SFR.04, nr. 734/94. (R. 22 Teşrinisani 1308 / M. 4 Aralık 1892). Meclis görüşmelerinin yapıldığı vakitlerde ise Grekov, Konstantin Stoilov'a Prens Ferdinand'ın 38'inci maddenin değiştirilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir. Dr. Konstantin Stoilov, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996, s. 148.
[385] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 12/12, lef 3. (R. 22 Teşrinisani 1308 / M. 4 Aralık 1892)
[386] Petko St. Petkov, *Kliment Branitski i Tırnovski (Vasil Drumev) 1841-1901*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Sv. Kiril i Metodiy", Veliko Tırnovo 2022, s. 235.
[387] *Svoboda*, 5 Dekemvri 1892, Godina VII, Broy 976, s. 2.

değişikliği halk istediği için değil, yetkililerin çok daha kolay, çok daha rahat ve çok daha az zahmete girerek ülkeyi yönetmek istemelerindendi".[388]

Mevcut Bulgar Hükümeti'ne muhalefet eden kişi ve grupların değişikliğe karşı çıkması gayet anlaşılabilir bir durumdu, fakat Stambolov taraftarlarından ve hükümetinde yer alan kişilerden dahi tepkiler vardı. Dönemin devlet adamlarından Konstantin Stoilov (eski adliye müdürü, 1887-1888), Georgi Stranski (eski dışişleri müdürü 1887-1890), Dimitır Tonçev (eski adliye müdürü, 1888-1891) bu maddenin değiştirilmesine açık bir şekilde karşıydılar.[389] Tonçev'e göre, bu maddenin değiştirilmesi, Bulgaristan'da çok kötü sonuçlar doğurma ihtimali vardı.[390] Stranski'ye göre büyük bir tehlikeye yol açabilecek olan bu değişiklik, prens ile halkın arasını açacak ve prensi halktan koparacaktı.[391] Stoilov ise daha keskindi ve yapılacak değişiklikle hanedanlığın Ortodoksluk mezhebinden uzaklaşıp yabancılaşacağını düşünmekteydi. Ona göre Bulgar Devleti, Ortodoks bir devlet olduğu için kaçınılmaz olarak siyasetinin de Ortodoksluk üzerinden gitmesi gerekiyordu. Bundan dolayı bahsedilen mezhep temelinde bir hanedanlık yapısı olmalıydı.[392] Stoilov değişikliği, siyasî bir Katolik entrikası olarak görüyordu.[393]

Stambolov, Bulgar Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmayla madde değişikliğinin gerekçesini ve amacını ortaya koymaya çalıştı. Aynı zamanda gergin ortamın bu açıklamalar ile biraz olsun yumuşamasını beklemesi ihtimal dâhilindeydi. Stambolov'un sunduğu iki gerekçe vardı. Bunlardan ilki, Bulgar tahtını bir Ortodoks devletin etkisinden uzak tutmaktı.[394] Buradaki Ortodoks devletten kasıt elbette Rusya idi. Stambolov'un hükümetin başına tayin edildiğinden itibaren yürüttüğü Rusya karşıtı siyaseti göz önüne alındığında ima edilen devleti tahmin etmek zor olmaz. Diğer gerekçe ve amaç ise Ferdinand'ın yapacağı evliliği kolaylaştırmaktı. Ferdinand'ın evlenmesi ve akabinde bir çocuk sahibi olması Ferdinand'a yönelik olası saldırıların önünü alacaktı. Ferdinand'ın bir suikast sonucu öldürülmesinin

[388] *Çerno More*, 12 Dekemvri 1892, Godina II, Broy 71, s. 1.
[389] *Çerno More*, 19 Dekemvri 1892, Godina II, Broy 72, s. 1.
[390] *Svoboda*, 9 Dekemvri 1892, Godina VII, Broy 979, s. 2.
[391] *Svoboda*, 5 Dekemvri 1892, Godina VII, Broy 976, s. 2.
[392] Dr. Konstantin Stoilov, *a.g.e.*, s. 149.
[393] *TsDA*, f. 600K, op. 3, a.e. 390, l. 153.
[394] *Stefan Stambolov; Parlamentarni Reçi 1879-1894*, Sofya 1995, s. 472.

ardından yerine geçecek bir kişinin var olduğunun bilinmesi, saldıranların cesaretini kıracaktı.[395] Bu, Stambolov'un hayalini kurduğu ve Bulgaristan'da yaratmak istediği hanedanlığın ilk işaretleriydi. Fakat muhalif siyasetçi Dragan Tsankov yanlısı bir gazete Stambolov'un bu amacına ulaşılacağına hiçbir şekilde inanmamakta ve ihtimal vermemekteydi. Bu gazete daha da ileriye giderek şunları söylüyordu: "*gerçek şu ki, ne kadar çar, imparator ve kralın yüzyıllık hanedanlıkları yıkılmıştır*".[396] Konstantin Stoilov'a göre ise bu değişiklik "*Bulgar karaktersizliğinin göz kamaştırıcı bir örneğiydi.*"[397]

Sofya ve Filibe'den gelen tedirgin edici bilgilerin neticesinde II. Abdülhamid bir karar aldı. Padişah'a göre Bulgaristan Prensliği'nin kendi nizamnamesinin herhangi bir maddesini değiştirmeye yetki ve hakkı vardı. Ancak mevcut siyasî durum sebebiyle yapılacak herhangi bir değişiklik, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin itirazlarına veya şikâyetlerine yol açabilirdi. Bundan dolayı da Sultan, "*bir harfinin bile değiştirilmesi uygun değildir*" diyerek kesin bir dille değişikliğe karşı çıktı.[398] Çünkü bu değişikliğin yapılması Bulgaristan'ın düşmanlarına ve muhaliflerine bir bahane teşkil etme ve Prens ile halkın arasındaki bağı zayıflatma olasılığı vardı.[399]

Maddenin değiştirilmesine karşı olanlar yalnızca Osmanlı Devleti ile sınırlı değildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Rosebery, bu madde değişikliğinden dolayı oldukça endişeliydi. Sofya'daki İngiliz temsilci, bakanının düşüncelerini Stambolov'a iletti. Söz konusu madde değişikliğinin kabul edilmesinin ileride bir sorun yaratıp yaratmayacağına dair şüpheler vardı. Bakan Rosebery, Büyük Güçlerden birinin Bulgaristan'ı bu konu üzerinden yıpratmasından çekinmekteydi.[400] Bu güç, Stambolov'un da imasında bulunduğu gibi Rusya idi. Bazı gazeteler vasıtasıyla İngiliz basını da madde değişikliğini eleştirmişlerdi. Avusturya-Macaristan hükümetinden Sofya'daki temsilcisine herhangi bir emir

[395] *Stefan Stambolov; Parlamentarni Reçi 1879-1894*, Sofya 1995, s. 467.
[396] *Çerno More*, 19 Dekemvri 1892, Godina II, Broy 72, s. 1.
[397] Dr. Konstantin Stoilov, *a.g.e.*, s. 150.
[398] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/132. (R. 30 Teşrinisani 1308 / M. 12 Aralık 1892)
[399] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 19.
[400] BOA, Y.A.HUS., nr. 268/78, lef 2. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 43. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892)

gönderilmemişse de temsilci Burián, Stambolov'a değişikliğin uygun olmadığına dair şahsî düşüncesini ifade etmekten geri durmadı.[401] İlginç bir şekilde, Stoilov'un aktardığına göre Dışişleri Müdürü Grekov, Avusturya-Macaristan temsilcisi Burián'a Stambolov'un madde değişikliğinde geri adım attığını söylemişti.[402] Temsilcinin düşüncesini destekleyen ise Viyana'da çıkan bir gazetede yayımlanan madde değişikliğine karşı çıkan yazılardı.[403] Fransa ve Almanya temsilcileri ise Bulgar Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmaktan kaçınmışlardı. Ancak Alman temsilci bu değişikliğin bir tehlike yaratmayacağını tahmin ediyordu.[404]

Sofya'daki siyasî çevreler bu şekilde hareket ederken İstanbul'da madde değişikliği ile ilgili olarak Rus Elçi Nelidov başroldeydi. Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa'nın görüştüğü elçi, söylemlerini keskinleştirmekte Babıâli'yi etkisi altına almaya çalışmaktaydı. Paşa'nın vermiş olduğu bilgilere istinaden Nelidov, bu değişiklik ile Stambolov'un hedeflediği iki amacın olduğunu düşünüyordu. Biri Bulgaristan idaresinde bir Katolik hanedanlığı yaratmak, diğeri de Bulgarları Rusya'dan uzaklaştırıp Avusturya-Macaristan'ın "kucağına" atmaktı.[405] Bundan dolayı Nelidov, Osmanlı devlet adamına Stambolov Hükümeti'ne gayriresmî bir şekilde tebligat yapılmasının iyi olacağını ifade etti. Özellikle devletler tarafından henüz tanınmayan bir prensin tayin ettiği hükümetin böylesi önemli meselelerde karar almasının Sultan nezdinde hoş karşılanmadığına dair bir bildirinin yapılmasının faydalı olacağından daha evvel bahsetmişti.[406]

Nelidov'un söylemleri İstanbul'daki Fransız Elçi Cambon'un söylemleriyle paralellik göstermekteydi. Şöyle ki, Eksarh Yosif ile yapılan kısa bir görüşmesinde Cambon, Rus nüfuzundan kurtulmak için Stambolov ve hükümetinin seçeneği Katoliklikte gördüğünü iddia etmişti. Ona göre Katoliklik mezhep olarak kabul edildiği an Ruslar ile "*aşılmaz bir duvar*" örülecekti. Bu duvarı örmeye çalışan devlet

[401] BOA, Y.A.HUS., nr. 268/78, lef 2. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 43. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892).
[402] Dr. Konstantin Stoilov, *a.g.e.*, s. 147.
[403] İvan Panayotov, *a.g.m.*, s. 83.
[404] BOA, Y.A.HUS., nr. 268/78, lef 2. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 43. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892).
[405] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/64, lef 1. (R. 7 Kânunusani 1308 / M. 19 Ocak 1893).
[406] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/56. (R. 8 Kânunuevvel 1308 / M. 20 Aralık 1892).

Avusturya-Macaristan'dı ve ona destek olan ise İngiltere idi.[407] Sırp Bakan Gruiç de, Nelidov ve Cambon ile aynı fikre sahipti ve maddenin hiçbir değişikliğe uğramaması gerektiği yönünde fikir beyan etmişti ve bakana göre, Sırbistan, Bulgaristan vb. devletlerin prens ve kralları Ortodoks mezhebinden olmalıydı.[408]

Avusturya-Macaristan Elçisi Calice, hükümetinin bu değişikliği hoş karşılamadığını bizzat Eksarh Yosif'e iletmişti. Diğer devletlerin yaptığı gibi Avusturya-Macaristan Hükümeti de tavsiyeler vermekten başka bir şey yapamazdı. Tavsiyelerin ötesine gitmek Bulgaristan'ın içişlerine müdahale olarak algılanabileceği için tavsiye ile yetinilmişti. Ayrıca bu değişikliğin barış ve huzur ortamını bozmasından da korkulmaktaydı.[409] Özellikle, Prens Ferdinand'a yönelik kara propaganda yapmaları için bu değişiklik, Rusların eline güçlü bir koz verecekti.[410] Eksarh'ın günlüğüne not düştüğü üzere İtalyan Elçi Collobiano da bu düşüncedeydi ve konunun gündeme getirilmesine karşıydı. Fakat Stambolov Hükümeti'nin madde değişikliği ile ilgili güçlü savlar ortaya koymasının hükümetini ikna ettiğini de ilave etmişti.[411]

Stambolov'a Başkâtip Reşid Bey vasıtasıyla gerekli uyarılar ve tavsiyelerde bulunulmuş, alınan madde değişikliği kararından vazgeçmesi söylenilmişti. Başkâtibin İstanbul'a çektiği telgrafta Stambolov'un hiçbir şekilde geri adım atmayacağı anlaşılabiliyordu. Çünkü Stambolov'a göre böyle bir adımla "*değişiklikten vazgeçilmesi başbakanlıktan* [başmüdürlükten] *çekilmesine kadar gidebilecekti*".[412] Nizamname değişikliği Bulgar Olağan Meclisi'nden geçti. Değişikliğin nihaî olarak onaylanacağı yer Büyük Millet Meclisi idi. Mayıs 1893'te meclisin toplanmasına değin hiçbir karar net bir şekilde tamamlanmış değildi. Filibe'de yayım yapan bir gazeteye göre kararın yakında onaylanması beklenmiyordu.[413] Ancak gazetenin ifade ettiği üzere üç temel husus üzerinde durulması gerekiyordu. İlki, maddelerin değiştirilmesi iyi mi olacaktı kötü mü?

[407] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Tekst, Komentar i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992, s. 323.
[408] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 11.
[409] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, 320-321.
[410] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 11.
[411] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 322.
[412] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1011, lef 1. (19 Kânunuevvel/Aralık 1892).
[413] *Balkanska Zora*, 3 Dekemvri 1892, Godina III, Broy, 789, s. 3.

İkincisi, nizamname değişikliği gerekli miydi ve faydası olacak mıydı? Üçüncüsü de, değişiklik şu an için uygun muydu ve tehlikesi de var mıydı?[414] Fakat Olağan Meclis'te dahi bu nizamname değişikliğinin kabulü, Ferdinand'ın evliliğinin önünü açacaktı. Evliliğin önündeki en büyük engellerden biri böylece kalkmış gözükmekteydi.

Olağan Meclis'te madde değişiklikleri kabul edilmişse de en başından beri Rusya'nın dışında en sert tepkiyi veren yer Bulgar Eksarhlığı idi. Eksarhlığın sözcüsü *Novini* Gazetesi'ne göre "*son zamanlarda Bulgaristan Prensliği'nde günün en kötü olaylarından biri anayasa değişikliğiydi*".[415] Eksarh Yosif ise, değişiklik bilgisini alır almaz bu kararın karşısında olduğunu ifade etmekten çekinmemişti. Eksarh, Dışişleri Müdürü Grekov'a çektiği telgrafla Ruhanî Meclis'i değişikliğin gözden geçirilmesi için olağanüstü toplantıya çağırılmasını talep etti.[416] *Novini*'ye göre Ruhanî Meclis'in fikri ve rızası alınmadan böyle bir değişikliğe gitmeye Stambolov Hükümeti'nin hakkı yoktu.[417]

Eksarh'a göre mesele dinî bir konu idi. Ona göre 38. madde değişikliği, Bulgar Ortodoks Kilisesi için ağır sonuçları doğurmasıyla beraber Katolik mezhebinin Bulgaristan'da yayılmasına da sebep olabilirdi.[418] Fakat Bulgar Hükümeti pek de öyle düşünmüyordu. Mesele siyasîydi ve siyasî işlere karışmaması gerektiği düşünüldüğünden Eksarh'ın bu talebi kesin bir dille reddedildi.[419] Ruhanî Meclis konusunu Sadrazam Cevad Paşa da yakından takip etmekte Eksarh'ın ısrarının sürüp sürmediğini merak etmekteydi. İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı'nın Sofya'ya çektiği telgrafta Cevad Paşa'nın madde değişikliği konusunun hassas bir mesele olduğunu ve şu an gündeme getirilmesinin zamanı

[414] *Balkanska Zora*, 5 Dekemvri 1892, Godina III, Broy 791, s. 2.
[415] *Novini*, 1 Dekemvri 1892, Godina III, Broy 21, s. 1.
[416] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 599, l. 13.
[417] *Novini*, 8 Dekemvri 1892, Godina III, Broy 23, s. 1.
[418] Zina Markova, "Ekzarhiyskoto Delo v Evropeyska Turtsiya", *İzbrani Sıçineniya, Tom II; Studii i Statii*, Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 2008, s. s. 558.
[419] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 14.

olmadığını düşündüğünü bildirmekteydi.[420] *Novini* zaten en başından şu soruyu sormuştu: "*Şimdi bu değişikliğe girişmenin zamanı mıdır?*".[421]

Eksarh basın yoluyla soruyu sorsa da işin peşini bırakmamış, Bulgaristan Prensliği Dışişleri Müdürlüğü'ne yeni bir telgraf daha göndermişti. Ona göre değişiklik tehlikeli ve Bulgarlar için sakıncalıydı. Olayın vahametini daha da güçlendirmek için meseleyi biraz da dramatize ederek Bulgarların bayramlarını ve dinî törenlerini unutacağını, prensin bu etkinliklerde istemsiz ve gönülsüz bulunacağı ifade etmişti.[422] Hiçbir şekilde prensin farklı bir mezhepten olması kabul edilemezdi. Eksarh'a göre bu, nizamnamede açıkça vurgulanmaktaydı, ayrıca Bulgarların kutsal duygularına ve temel prensiplerine de aykırıydı.[423] Yosif'in ifade ettiği üzere mesele daha da büyüyebilir, Prenslik için çok daha keskin ve istenmeyen bir hâle dönüşebilirdi.[424] Eksarh Yosif, Sofya'ya kaygı ve endişelerini iletse de Bulgar Hükümeti'nin fikrini değiştirmede başarılı olamadı. Baştan beri bu meselenin siyasî olduğunu düşünen Bulgar Hükümeti, Ruhanî Meclis'in bu meselede söyleyebileceği bir şeyi olmadığını, dahası buna hakkının da bulunmadığını bildirmişti. Böylece Eksarh'ın meseleye tarafsız bir gözle bakmasını istiyordu.[425]

Eksarh Yosif, Sofya'dan istediği cevabı alamayacağını anlayınca, meseleyi Babıâli kanadından çözüme kavuşturmaya yöneldi. Hem İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov hem de Başkâtip Reşid Bey vasıtasıyla Stambolov'a madde değişikliğinden vazgeçmesi tavsiyesinde bulunulması Eksarh'ın bu yolu seçmesindeki ana etkenlerden biriydi. Sadrazam Cevad Paşa ile yaptığı görüşmesinde Eksarh, madde değişikliğini Ortodoksluğun aşağılanması ve gelecek için bir tehlike olarak değerlendirdi. Bulgar Hükümeti'ne defalarca kaygılarını bildirmişse de Stambolov tarafından güya tehdit ettiğini düşünüyordu. Cevad Paşa, Yosif'i sakinleştirmek ve biraz olsun teskin etmeye çalıştı. Eksarh'a elinden gelen tüm gayreti gösterdiğini söyledi. Paşa'nın söylemi, Yosif'in günlüğüne düştüğü nota

[420] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 222.
[421] *Novini*, 4 Dekemvri 1892, Godina III, Broy 22, s. 1.
[422] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 17.
[423] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 23.
[424] *Novini*, 4 Dekemvri 1892, Godina III, Broy 22, s. 1.
[425] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 28-33.

göre Stambolov'a hem Sultan hem de diğer devletlerin temsilcileri vasıtasıyla gerekli uyarılar yapıldığı yönündeyd. Fakat sadrazama göre başmüdürün değişiklik hususunda daha yukarıda belirtildiği gibi bazı gerekçeleri vardı.[426]

Stambolov, Eksarh'ın dile getirdiği gibi kendisini tehdit etmesinin yanında Sultan'dan bizzat Eksarh'ın değiştirilmesini talep etmiş ve *Novini*'nin madde değişiklikleri ile ilgili yaptığı yayımlara son vermesini istemişti. Eksarh'ın azledildiğine dair Padişah emri verilirse, Rusya'ya sempatisi olan Yosif'in yerine, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği'ne sadakati ve bağlılığı olan bir Eksarh'ın seçilmesi çok kolay olacaktı.[427] Fakat II. Abdülhamid, Eksarh'ın değiştirilmesini mevcut duruma uygun bulmadığı için Yosif'in değiştirilmesi talebini reddetti.[428] Zira bir Eksarh değişikliğinin Rusya'yı işin içine çekeceğine dair bir endişe de mevcuttu.[429]

Yapılan sözlü manevralar neticesinde Stambolov da Eksarh'ın değiştirilmesinin dönem olarak uygun olmayacağı konusunda Osmanlı yetkililerince ikna edilmişti.[430] Burada başmüdür, muhtemeldir ki Eksarh'ın değiştirilmeyeceğini bilmekteydi. Amacı, Eksarh'ın üzerinde belirli söylem ve eylemlerden vazgeçmesi amacıyla bir baskı kurmaktı. Ancak ilginç bir şekilde Sadrazam üzerinden bir nüfuz mücadelesine giren Eksarh, madde değişikliği ile ilgili yayımlar yaptığı gazetede Padişah tarafından verilen bir yayım yasağı aldı.[431] Bulgar Hükümeti daha evvel kendisini uyarmış ve yayımlara devam etmesi hâlinde belirli "önlemler" alınacağı bildirilmişti.[432] Bir de buna, Sultan'ın karışıklığa yol açacak meselelerden uzak durma arzusu eklenince bu kararın çıkması kaçınılmaz bir hâl almıştı. Sonuçta İstanbul'da *Novini*'nin sesi kesildi. Aynı şekilde Stambolov, Bulgaristan'da da birtakım "önlemler" almıştı. Bir gazetenin editörü madde değişikliği ile ilgili

[426] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 318-319.
[427] BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 47. (R. 18 Kânunuevvel 1308 / M. 30 Aralık 1892).
[428] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1012. (R. 3 Kânunusani 1308 / M. 15 Ocak 1893).
[429] BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 46. (R. 26 Kânunuevvel 1308 / M. 7 Ocak 1893).
[430] BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 63. (R. 4 Kânunusani 1308 / M. 16 Ocak 1893).
[431] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1012. (R. 3 Kânunusani 1308 / M. 15 Ocak 1893).; *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 226.
[432] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 590, l. 30.

yayımlar yapmaması konusunda uyarıldı. Başka bir gazetenin yayımları ise durduruldu.[433]

Novini Gazetesi ile ilgili olarak alınan karar, Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa tarafından Eksarh'a bildirildi. Aynı zamanda *Novini* Gazetesi'nde çıkan yayımların Bulgaristan'dan ziyade Rusların yararına olduğu uyarısında bulunuldu. Eksarh'a, Osmanlı yetkilisi tarafından Bulgaristan Prensliği'ne hakaret edilmemesi, Rusların da kızdırılmaması gerektiği iletildi. Yosif ise hiçbir şekilde Rus yanlısı yayımlar yaptığını kabul etmedi. Ona göre tamamıyla kilise ve Ortodoksluk savunulmaktaydı. Eksarh, bu kararı Stambolov'un bir hamlesi olarak görmekte Yıldız Sarayı'nda *Novini*'yi bir Rus organı gibi göstermeyi başardığını düşünmekteydi.[434] Aslında bu kabul edilebilecek bir görüş olarak değerlendirilebilir. Zira madde değişikliğinde Rus Elçiliği ve özellikle Elçi Nelidov, Eksarh'ı bir aracı olarak kullanmış, Eksarh'tan nizamnamedeki 38. madde değişikliğini engellemesi yönünde faaliyet yürütmesi istenmişti.[435] Ardından Stambolov Hükümeti'nin sözcüsü *Svoboda* Gazetesi'nde şu satırların çıkmasına şaşmamak gerekir: "*Eksarh, Rus Elçi Nelidov'un bir kuklası olmuştur*".[436]

Novini'ye uygulanan yayım yasağından yalnızca Eksarh ve çevresi şikâyetçi değildi. Rus Elçi Nelidov defalarca Babıâli'ye gelerek yasağın kaldırılması gerektiği konusunda ısrarcı oldu.[437] Elçinin ifade ettiğine göre Eksarh, yayım yasağı ile Prens Ferdinand ve Stambolov'a karşı silahsız ve aciz bırakılmıştı. Ayrıca Sadrazam'ın vermiş olduğu bilgilere istinaden Nelidov bu yayım yasağı ile Sultan'ın Stambolov'un tarafını tuttuğu iddiasındaydı. Bu aynı zamanda Rusya'ya da alenen düşmanlık demekti. Ona göre, Rus imparatorunu "*inciten*" bu hareket, Rusya'nın dostluğunu hiçe saymak anlamına geliyordu.[438] Elçinin bir talimat neticesinde mi böyle ifadeler kullandığı yoksa kendi şahsî düşüncesini mi beyan ettiğini

---

[433] *Çerno More*, 24 Aralık 1892 tarihinde yayımlanan 73'üncü sayısından sonra yaklaşık olarak yedi ay çıkarılmamıştır. 74'üncü sayısı 7 Ağustos 1893 tarihinde çıkarılmıştır. (*Çerno More*, 7 Avgust 1893, Broy 74).
[434] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 321-322.
[435] *İstoriya na Bılgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 271-272.
[436] *Svoboda*, 11 Dekemvri 1892, Godina VII, Broy 981, s. 2.
[437] BOA, Y.A.HUS., nr. 269/137. (R. 1 Şubat 1308 / M. 13 Şubat 1893); *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 255.
[438] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/64, lef 1. (R. 7 Kânunusani 1308 / M. 19 Ocak 1893).

bilinmiyordu ancak Babıâli ve Padişah üzerinde bir etki yapmaya çalıştığı görülebilirdi. Bu söylemlerin neticesinden olacak ki, Babıâli'nin tek bir şartı vardı. Bu şarta göre Eksarh Yosif, madde değişikliği ile ilgili yazılar yazmayacağına dair Osmanlı Devleti'ne bir teminat vermeliydi. Sonunda Eksarh baskılara dayanamayarak taviz vermiş ve gazetede madde değişikliği ile ilgili yazılar yazmayacağını Babıâli'ye bildirmişti.[439] Bununla da yetinmeyerek İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığına giderek nizamname değişikliği ile ilgili herhangi bir adım atma niyetinde bulunmadığını açıklamıştı.[440] Bu teminatın alınmasıyla *Novini* Gazetesi'ne uygulanan yasak II. Abdülhamid tarafından kaldırıldı.[441]

Ferdinand'ın evlenmesinin önündeki engel, Bulgar Meclisi'nde nihaî olarak henüz onaylanmasa da 38. maddenin değişiklikliğinin kabulüyle kalkmıştı. Prensin evliliğiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri Yusuf Ziya Paşa, Ferdinand ile yapmış olduğu görüşmeyi İstanbul'a bildirdi. Prens, evliliğinin arkasında yatan sebebi Osmanlı devlet adamına izah etmişti. Sefirin vermiş olduğu malumatlara göre prens, evlenmesindeki amacın siyasî bir dayanağının olmadığını belirterek Bulgaristan'ın herhangi bir meselesiyle ilgisi olmayan bir hükümetin prenseslerinden biriyle evlenme niyetinde olduğunu beyan etmişti. Ona göre, Rus Devleti'nin Bulgaristan üzerindeki etkisinden kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek muhtemel olumsuzlukların (karışıklık, suikast, Batenberg örneğinde olduğu gibi Bulgaristan'dan uzaklaştırılma) önüne geçilmesi hedeflenmekteydi. Sefirin raporunda yer aldığı üzere Ferdinand, Bulgaristan'da bir hanedanlık yaratarak bahsi geçen ihtimallerin önüne geçeceğini ve kendi ifadesiyle "*Bulgaristan'daki bazı zararlı kişilerin Rusya'nın manevî gücüne alet olmasına manî olacağını*" söylemişti.[442]

Yusuf Ziya Paşa'nın aktardığı bilgilere istinaden, Ferdinand açısından arzu edilen şartlara uygun bir prensesin bulunabileceği umuduyla prens Münih'e gitmişse de başta Rusya olmak üzere bu bilgi tüm devletler tarafından işitilmişti.

---

[439] BOA, Y.A.HUS., nr. 269/137. (R. 1 Şubat 1308 / M. 13 Şubat 1893); *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 255.
[440] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 240.
[441] BOA, Y.A.HUS., nr. 269/137. (R. 1 Şubat 1308 / M. 13 Şubat 1893).
[442] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 16/92, lef 3. (R. 25 Kânunusani 1308 / M. 6 Şubat 1893).

Petersburg'un işin içine müdahil olmasıyla beraber Rus elçiler vasıtasıyla Ferdinand'ın evliliğine manî olmak için tüm imkânlar kullanılmış, hatta prenseslerin babaları Rus imparatorun gazabına uğrayacakları söylemleriyle tehdit edilmişti. Osmanlı devlet adamına göre bu durumdan olumsuz manada etkilenen Ferdinand işin kesinleşmesine değin kim ile evleneceğine dair bilgilerin gizli kalmasına büyük bir çaba sarf etmişti. Ferdinand'ın Münih'den sonra İtalya'ya gitmesi ve Viyana'daki İtalya elçisinin bu gidişten haberdar olması, Ferdinand'ın İtalya prenseslerinden biriyle evlenebileceği ihtimalini gündeme getirmişti.[443] Nihayetinde de Prens Ferdinand'ın Parma Dükü'nün kızı María Luisa ile nişanlandığı bilgisi Stambolov tarafından ilân edildi.[444]

Prensin nişanlandığı bilgisi Bulgaristan'da oldukça büyük bir sevinç ve mutlulukla karşılandı. Stambolov da oldukça memnundu[445], başmüdürün ifadesiyle yapılan bu nişan ile "*bir temel taşı daha yerine oturtulmuş oluyordu*".[446] Ferdinand'ın nişanlandığı haberini yalnızca Bulgar Hükümeti'nde yer alan müdürler değil, Almanya, Fransa ve Belçika temsilcileri dışındaki Avrupalı güçlerin temsilcileri de kutlamıştı.[447] Bu kutlama telgraflarının ardından Sofya'daki Osmanlı yetkilisi, gönderdiği 7/19 Şubat 1893 tarihli telgrafıyla Ferdinand ile özel ve şahsî bir münasebette bulunulmasından kaynaklı olarak prensin tebrik edilip edilmeyeceğini İstanbul'a sordu.[448] Osmanlı Devleti yetkilileri de tebrikte bir sakınca görmemişlerdi.[449] Ancak ilginç olan şu ki, tebrik ile ilgili yazının gönderildiği dönemde, Rus Elçi Nelidov Sultan'ın huzurundaydı ve gündem Ferdinand'ın nişanıydı. Elçiye göre Stambolov, prensin tebrik edilmesini sağlayarak üstü kapalı bir şekilde Ferdinand'ın tanındığını ilân etmeye çalışmaktaydı.[450] Nelidov'un burada kaçırdığı husus, Padişah tarafından hiçbir şekilde Ferdinand'a yazılı bir telgrafın gönderilmediğiydi. II. Abdülhamid, konunun yaratacağı olumlu ve olumsuz etkinin farkında olduğundan hiçbir şekilde buna başvurmamıştı.

---

[443] Aynı yer. (R. 25 Kânunusani 1308 / M. 6 Şubat 1893).
[444] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Sofya 1997, s. 109.
[445] Aynı yer, s. 105-106.
[446] Aynı yer, s. 109.
[447] Aynı yer, s. 109-110.
[448] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/69. (19 Şubat 1893).
[449] BOA, A.MTZ.04, nr. 4/6, lef 64. (R. 8 Şubat 1308 / M. 20 Şubat 1893).
[450] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/67. (R. 7 Şubat 1308 / M. 19 Şubat 1893).

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey vasıtasıyla Stambolov defalarca madde değişikliği kararından vazgeçmesi konusunda uyarılmıştı. Belirli ihtarlar yapılmışsa da şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki, Sadrazam bunu Nelidov'a açık bir şekilde dile getirmişti ki "*konu Bulgaristan'ın iç meselesiydi*".[451]

Stambolov, Rus Hükümeti'nin tebligatından haberdar oldu. Babıâli'nin bu tebligata cevap verip vermeyeceği konusunda merak içerisindeydi. Aynı zamanda kendisi de girişimlerde bulunacaktı. Babıâli tarafından tebligata olumsuz bir yanıt verilmemesi hâlinde hükümetinin nota mı yoksa memorandum mu kaleme almasının Babıâli için uygun olacağını öğrenmek istiyordu.[452] 1890 ve 1892 notaları örneğinde olduğu gibi problem içinde problem çıkmasını arzu etmeyen Babıâli, yabancı elçiler vasıtasıyla Büyük Güçlerin fikirlerini öğrenmek istedi. Alınacak cevaplar, Babıâli'yi Bulgar Hükümeti'ne yönelik bir yazı kaleme alıp almayacağı konusunda netleştirecekti.[453] Vakit kaybetmeden hemen İstanbul'daki elçiliklerde konu üzerinden tahkikatlara başlandı.

Bahsedilen madde değişikliği bağlamında Alman elçi, hükümetinin tebligata cevap verip vermediğini bilmiyordu. Ancak Berlin'e tebligat meselesini sorabilirdi, fakat kendi şahsî düşüncesine göre bu yazıya cevap vermeye lüzum yoktu. Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'nın bildirdiği üzere Fransız elçi de Alman elçi ile aynı görüşteydi, tebligata cevap vermeye gerek yoktu. Ayrıca hükümetinden de hiçbir emir ve talimat almamıştı. Hariciye nazırının görüşünü aldığı İtalya elçisinden ise net bir cevap gelmişti ki buna göre hiçbir şekilde tebligata cevap verilmeyecekti.[454] Bu meselede iki kilit devletin tavrı önem arz etmekteydi. Bunlar, İngiltere ve Avusturya-Macaristan idi. Daha öncede belirtildiği üzere Rus Devleti, Stambolov'un bu kararının arkasında İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın olduğundan şüphelenmekteydiler. Mehmed Said Paşa'ya göre İngiliz elçiye hükümeti tarafından konu üzerinden hiçbir bilgi verilmemişti. Dışişleri Bakanı Rosebery, Rus tebligatına önem verme yanlısı değildi. Avusturya-Macaristan elçisi ise Dışişleri Bakanı

[451] BOA, Y.A.HUS., nr. 271/58. (R. 1 Mart 1309 / M. 13 Mart 1893).
[452] BOA, Y.A.HUS., nr. 272/52, lef 2. (4 Mart 1893).
[453] Aynı yer, lef 1. (R. 16 Mart 1309 / M. 28 Mart 1893).
[454] BOA, Y.A.HUS., nr. 272/93, lef 2. (R. 22 Mart 1309 / M. 3 Nisan 1893).

Kálnoky'nin sözlerini dillendirmekteydi. Kálnoky, madde değişikliğini tasvip etmiyordu, fakat kararın nihaî olarak Bulgar Meclisi'nde onayladığı an, konu Bulgarların bir iç meselesi olarak kabul edilecekti ve ondan sonra da herhangi bir müdahale yapılamayacaktı.[455]

Elçilerden alınan bilgilerin ardından Babıâli'nin önünde iki seçenek duruyordu. Tebligata cevap verilmesi hâlinde bu ya olumlu ya da olumsuz olacaktı. Olumsuz cevabın verildiği an, Petersburg'un tepkisi gecikmeyecekti. Olumlu cevap verilmesi hâlinde ise diğer devletlerin tepkisiyle karşılaşma ihtimali vardı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti için en iyi seçenek hiçbir şey yapmamaktı. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Prensliği'ni ilgilendiren meselelerde benimsemiş olduğu tutum ve hareketlere uygundu.[456] Stambolov'a da gerekçelerin bildirilerek bu yönde bir cevap verilmesi kararlaştırıldı.[457] Bu, Sultan II. Abdülhamid'in üzerinde kararsız olunan meseleleri "*sürüncemede bırakma*" yönteminin bir örneği niteliğindeydi.[458]

Rusya'nın belirli yollarla yapmaya çalıştığı şiddetli baskıya rağmen Ferdinand evlenme konusunda kararlığından geri adım atmadı. Bulgar prensi Osmanlı Devleti'nin Viyana sefiri ile yaptığı görüşmesinde evliliğinin siyasî bir nitelikte olmadığını kanıtlayabilmek adına Parma Dükü'nün hiçbir şekilde siyasetle meşgul olan biri olmadığını dile getirmişti. Ayrıca sefirin İstanbul'a verdiği bilgilere göre prens, hâkim devlet sıfatıyla Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından düğün ile ilgili herhangi bir beyanda bulunulmayacağına dair İtalya Hükümeti'ne tebligat yapılmasının faydalı olabileceğini tahmin ediyordu.[459]

Prens Ferdinand burada bir oyun oynamıştı. Sultan tarafından İtalya Hükümeti'ne gönderilecek bir bildiri, Bulgar prensinin varlığının meşruluğunun onayladığı anlamına gelebilirdi. Rusya'nın tebligatının ortada dolaştığı bir dönemde böylesine hassas bir konunun İstanbul'da etraflıca düşünülmesi elzemdi. Zira II.

[455] BOA, Y.A.HUS., nr. 272/93, lef 2. (R. 22 Mart 1309 / M. 3 Nisan 1893).
[456] Aynı yer, lef 2. (R. 22 Mart 1309 / M. 3 Nisan 1893).
[457] Aynı yer, lef 1. (R. 26 Mart 1309 / M. 7 Nisan 1893).
[458] Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020, s. 307.
[459] BOA, Y.A.HUS., nr. 271/32, lef 3. (4 Mart 1893)

Abdülhamid, konunun Meclis-i Vükela'da görüşülmesini istedi. Kaldı ki kendi ifadesiyle Rusya'yı "*gücendirmekten*" ve Ferdinand ile Stambolov'un alınabilecek bir karar sonucunda "*umutsuzluğa düşmelerinden*" de çekinmekteydi.[460]

Padişah emrine istinaden 10/22 Mart 1893 tarihinde Vükela Meclisi toplandı. Ferdinand'ın evliliği şahsî bir mesele olarak kabul gördü. Bununla birlikte İtalya elçisi, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile yaptığı mülakatında hükümetinin meseleyi siyasî bir konu olarak algılamadığını iletmişti. Alınan bu bilgi kararın çıkmasında etkili oldu ve Osmanlı Devleti tarafından İtalya Hükümeti'ne herhangi bir tebligat yapılmasına gerek görülmedi.[461] Sultan, nazırlar arasında yapılan toplantıdan çıkan bu kararı 16/28 Mart'ta onayladı.[462]

Çalkantılı bir sürecin ardındna 8/20 Nisan 1893 tarihinde Prens Ferdinand, María Luisa ile evlendi. Bulgar basınındaki bir dergiye göre evlilik "*Bulgaristan için şanın, mutluluğun ve barışın*" habercisiydi.[463] 1892 yılı sonunda Olağan Meclis'e taşınan madde değişikliği ile açılan evlilik yolu, Stambolov'un istediği netice ile bitmişti. Ferdinand'ın evlilik sürecinde gözden kaçan ya da çok fazla dikkat çevrilmeyen bir hadise vardı. Bu, Stambolov ve Ferdinand'ın Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph ile görüşmesiydi. Ferdinand, daha evvel de -1892 yılında- imparator ile görüşmüştü, fakat Stambolov'un imparatordan kabul alması, Sultan ile görüşmesi kadar önemli bir olaydı. Viyana'da aynı zamanda Kálnoky ile de bir araya gelmişti.[464]

---

[460] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1017, lef 4. (R. 1 Mart 1309 / M. 13 Mart 1893).
[461] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1022, lef 1. (R. 10 Mart 1309 / M. 22 Mart 1893).
[462] Aynı yer, lef 2. (R. 16 Mart 1309 / M. 28 Mart 1893).
[463] *Svetlina*, May 1893, Godina III, Kniga V, s. 1.
[464] Yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Sefareti'nden sözlü ve gizli bir şekilde Babıâli'ye bir tebligat yapılmıştır. Kabullerde şaşılacak bir durumun olmadığı dile getirilmiştir. Avusturya-Macaristan nezdinde Stambolov'un kabulünün sebebi Bulgar Hükümeti'nin başı olmasıdır. Özellikle vurgu yapılan yer, Stambolov'un 1892 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesidir. BOA, Y.A.HUS., nr. 273/12, lef 3. (17 Nisan 1893). Viyana'daki Osmanlı sefiri hem Stambolov ile görüşmüş hem de görüşmede ne konuşulduğu üzerine tahkikatlar yapmıştır. İmparator Franz Joseph, Rusların kızdırılmaması gerektiğini Stambolov'a iletmiştir. Bulgarların ancak bu tavsiyeye uyması hâlinde Avusturya-Macaristan'ın desteğine güvenebileceğini söylemiştir. Kálnoky'ye göre Stambolov'un kabulünün tek nedeni, Bulgaristan Prensliği ile Avusturya-Macaristan'ın kesintisiz ilişkilerde bulunmasıdır. Bundan dolayı da hem imparator hem de kendisiyle görüşmesinin normal karşılanması gerektiğini düşünmektedir. Sefir, Stambolov ile görüşmesinde kendisine birtakım uyarılarda bulunmuştur. Stambolov'a önemli

Stambolov, yapılmış olan evlilikten de cesaret alarak Prens Ferdinand'ın II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edilmesi için çabalıyor ve bunu da Sofya'daki Osmanlı yetkilisi üzerinden yapıyordu. Başkâtip Reşid Bey'in bildirdiğine istinaden başmüdür için huzura kabul, Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığına uyan bir durumdu. Fakat Stambolov'a göre Prens Ferdinand ile Prenses María Luisa, Sultan tarafından kabul edilmese de olurdu. En azından Boğazlar ya da Dedeağaç üzerinden Sofya'ya dönmelerine müsaade edilmeliydi. Ancak başkâtip, hiçbir şekilde Stambolov'un bu taleplerini kabul etmedi. Ona göre Ferdinand'ın Boğazlardan geçerek İstanbul üzerinden Bulgaristan'a gitmesinin siyasî birtakım sakıncaları vardı. Ayrıca prens ve prensesin Boğazlardan geçip ya da Dedeağaç yoluyla dönüp Padişah'ın huzuruna kabul edilmemeleri hoş karşılanmazdı. Bunun, Bulgaristan'daki yansıması da iyi olmazdı. Bir de Tırnova'da yaklaşan bir meclis toplantısı vardı ve konu madde değişikliğinin nihaî olarak onaylanıp onaylanmayacağıydı. Böylesi hassas bir dönemde dedikodulara mahal verilmesi başkâtibe göre hiç de uygun değildi.[465]

Stambolov, Ferdinand'ın kabulü için Sofya'da çalışırken Kapıkethüdası Dimitrov da Sadrazam Cevad Paşa üzerinden İstanbul'da aynı konu için çabalamaktaydı. İstanbul'daki Bulgar yetkilinin Osmanlı belgesine yansıdığı ifadelerine istinaden Ferdinand, Sırbistan veya Avusturya-Macaristan toprakları üzerinden Sofya'ya dönme arzusunda değildi. Çünkü Ferdinand'a Sırbistan üzerinden dönmesi hâlinde bir suikasta uğrayabileceği konusunda istihbaratlar alınmıştı. Avusturya-Macaristan üzerinden dönmesi hâlinde ise İmparator ile görüşmesi kaçınılmazdı, ancak Ferdinand bunu, Dimitrov'a göre istememekteydi. Prens ve prenses ilk önce Padişah'a duydukları sadakati sunma niyetindeydiler. Bu

meselelerde dikkatli hareket etmesi uyarısı yapılmıştır. Bulgaristan'da yaşanabilecek her türlü hadisenin Osmanlı Devleti'ni de etkileyeceği vurgulanmıştır. Stambolov ise Bulgaristan Prensliği'nin geleceğini Osmanlı Devleti'nin maddî ve manevî desteğinde görmektedir. Ferdinand'ın Sultan'ın birkaç teşvik edici sözüne ihtiyacı olduğunu ya da başka şekillerde prensin gönlünün alınmasının uygun olacağını ifade etmiştir. BOA, Y.A.HUS., nr. 273/12, lef 4. (16 Nisan 1893).

[465] BOA, Y.A.HUS., nr. 272/87, lef 2. (H. 17 Ramazan 1310 / M. 4 Nisan 1893).

çok gizli tutulabilir, hatta Almanya ile Avusturya-Macaristan elçilerine dahi konudan bahsedilmeyebilirdi.[466]

Sadrazam Cevad Paşa'ya göre Ferdinand'ın kabulü gibi bir durumun dönem itibarıyla gerçekleşmesinin imkânı yoktu. Olası bir kabul, Rusların tepkisine yol açabilir ve hatta Ruslar savaş dahi ilân edebilirlerdi. Bundan dolayı Rusya'yı kışkırtmanın bir manası yoktu.[467] Fakat Sadrazam, Dimitrov'un gönlünü de almayı ihmal etmedi. Osmanlı devlet adamına göre II. Abdülhamid, "*Osmanlı Devleti'nin ortak düşmanına karşı duvar görevi gören Bulgaristan*"ın prensi Ferdinand'ı İstanbul'da görmeyi ve kendisini resmî olarak tanımayı istemekteydi.[468] Paşa, 38. madde üzerinden çok önemli bir söylemde bulunmuştu. Ona göre, prensin Bulgaristan'daki varlılığının tartışmasız bir hâl alacağı dönem, bir çocuğunun olmasına bağlıydı. Çocuğu dünyaya geldiği an, Ferdinand ile ilgili yapılan tartışmalar bir nebze olsun azalabilirdi.[469] Fakat Sadrazam'ın sözleri, Kapıkethüdası'nı etkilemişse benzemiyordu. Zira Petır Dimitrov'a göre, "*Ferdinand'ın tanınması için atılan her adımın desteklenmemesinin sebebi, Sultan ve Babıâli'nin ürkekliğiydi*".[470]

Ferdinand'ın İstanbul üzerinden Sofya'ya dönme planı ile ilgili 18/30 Mart 1893 tarihinde Babıâli'de bir toplantı yapıldı. Konunun hassaslığının yanında Rus Elçi Nelidov'un baskıları da göz ardı edilebilecek bir seviyede değildi. Zira Stambolov'un 1892 yılında İstanbul'a gelip Padişah'ın huzuruna çıkmasının Petersburg üzerinde yarattığı etki biliniyordu. Toplantıdaki Osmanlı yetkililerinin görüşüne göre Ferdinand'ın Boğazlardan geçişi ve II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi mevcut siyasî duruma uymuyordu. Aynı şekilde 1892 yılında Ferdinand'ın Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph ile İngiltere Kraliçesi Victoria tarafından kabul edilmesi de hiçbir şekilde emsal kabul edilemezdi. Bu kabullerin Ferdinand'ın imparator ve kraliçe ile olan akrabalıklarından kaynaklandığı

[466] BOA, İ.HR., nr. 436/15, lef 1 (H. 11 Ramazan 1310 / M. 29 Mart 1893); BOA, Y.A.RES., nr. 64/9, lef 3. (H. 11 Ramazan 1310 / M. 29 Mart 1893)/
[467] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 699, l. 53.
[468] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 699, l. 53-54.
[469] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 699, l. 54.
[470] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 334.

düşünülmekteydi. Ferdinand'ın Boğazlar üzerinden dönme isteği toplantıdaki Osmanlı yetkilileri nezdinde kabul gören bir durum olmadı.[471] Toplantıdan çıkan kararlar Sultan tarafından 20 Mart / 1 Nisan 1893 tarihinde onaylanmış olsa da Bulgar Hükümeti'ne olaydan duyulan üzüntü iletilmişti.[472] Ancak şu ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir ki, Ferdinand'ın prens olarak seçilmesinden itibaren uygulanan yaklaşıma burada da başvurularak yazılı bir cevap verilmeye yanaşılmamıştı.[473]

Bu olayların gelişiminin ardından prensin Boğazlardan geçme ihtimalinin olmadığı ve bu yönde kararın çıktığı Başkâtip Reşid Bey aracılığıyla Stambolov'a bildirildi. Başmüdür, Ferdinand'ın Tuna üzerinden dönmeye karar verdiğini Osmanlı temsilcisine açıkladı.[474] Ancak prens, Osmanlı belgesine yansıdığı üzere II. Abdülhamid'in kararından fazlasıyla etkilenmişti. Olay, daha da dramatize edilerek Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk etme ihtimalinden bahsedilmeye başlanmıştı. Bu ihtimalin gerçekleşmesi hâlinde Rusya'nın belirleyeceği bir prens başa geçecek ve böylece Bulgaristan, Rusya'nın bir eyaleti, bir vilayeti olacaktı. Ayrıca yine Osmanlı belgesinin verdiği bilgilere dayanarak Stambolov, Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerde mevcut Bulgar Hükümeti'nin yanında olan tek devletin Avusturya-Macaristan olduğunu düşünüyordu. Padişah tarafından prensin evliliğinin tebrik edilmesi ya da Ferdinand'ın taltifi, prensin düştüğü bu ümitsizlikten kurtarılması için iki çare olurdu. Sofya'daki Osmanlı Komiserliğine gönderilen Ferdinand'ın özel kâtibi de Stambolov gibi düşünmekteydi. Osmanlı yetkilisinin verdiği bilgilere göre prensin ödüllendirilmesinin yaratacağı etki, yerinde ve büyük olacaktı. Sultan'ın Ferdinand'a yönelik siyasetini ve duruşunu bilen kâtip, bu durumun gizli kalacağının sözünü Osmanlı yetkilisine vererek bu vaadini de şöyle desteklemişti: "*Ferdinand'ın*

[471] BOA, İ.HR., nr. 436/15, lef 2. (H. 18 Mart 1309 / M. 30 Mart 1893); BOA, Y.A.RES., nr. 64/9, lef 2. (H. 18 Mart 1309 / M. 30 Mart 1893).
[472] BOA, İ.HR., nr. 436/15, lef 3. (H. 20 Mart 1309 / M. 1 Nisan 1893)
[473] BOA, İ.HR., nr. 436/15, lef 2. (H. 18 Mart 1309 / M. 30 Mart 1893); BOA, Y.A.RES., nr. 64/9, lef 2. (H. 18 Mart 1309 / M. 30 Mart 1893).
[474] BOA, HR.SFR.04, 387/86. (5 Nisan 1893); BOA, Y.A.HUS., nr. 272/96, lef 2. (6 Nisan 1893).

adaylığı zamanında İtalya kralı tarafından yapılan tebrikten kimsenin haberi olmamıştır".[475]

Gerek Stambolov'un gerek de özel kâtibin söylemlerinin hiçbir şekilde Reşid Bey'in üzerinde bir tesiri olmadı. Başkâtibe göre Stambolov'un taleplerinin iki amacı vardı. İlki Ferdinand'ı Sultan'ın huzuruna çıkarmak ve böylece kanun değişikliğinin Bulgaristan'da yarattığı olumsuz havayı dağıtmaktı. Diğeri ise Rusya'nın 38. madde değişikliği ile ilgili göndermiş olduğu yazıya Ferdinand'ın Padişah'ın huzuruna çıkmasını sağlamakla cevap vermekti.[476] Ancak II. Abdülhamid, Ferdinand'ın İstanbul'da huzura kabul edilmesinin hem Rus imparatorunu rahatsız edeceğini hem de prensin tanındığı çıkarımının yapılarak istenmeyen hadiselerin yaşanmasına sebep olunacağını bilmekteydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti açısından tehlike arz edebilecek hamlelerden kaçınılıyordu.[477] Bununla birlikte Padişah nezdinde Ferdinand'ın 1893 yılına değin Prenslikteki yönetiminden duyulan bir memnuniyet vardı. Bu memnuniyet, Stambolov'un taleplerinden birinin yerine getirilmesi (tebrik telgrafı) emrinin verilmesini akla getirmişti. Ama buradaki sorun Rus Elçi Nelidov'un söylem ve eylemleriydi. Bu yüzden Sultan'a göre konunun etraflıca düşünülmesi gerekiyordu.[478] Stambolov'un talepleri ile ilgili son kararın çıkması için öncelikli olarak Nelidov'un Cuma Selamlığından sonra II. Abdülhamid'in huzurunda sarf edeceği sözler beklenilecekti.[479]

Nelidov'a göre bu fikir bir anda ortaya çıkmış gibi gösterilmeye çalışılmaktaydı. Stambolov'un tek amacı, Büyük Güçler tarafından resmî olarak henüz tanınmayan prensi fiilen Sultan'a huzuruna çıkarıp tanınmasını sağlamaktı. Elçi tedirgin ve bir o kadar da tehditkârdı: "*Ferdinand, huzura çıkmak gibi bir kabule ulaşacak olursa Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mevcut dost ilişkileri zarar görecektir*".[480] Rus elçinin bu sözlerinin ardından bazı önlemlerin alınması kaçınılmaz bir hâl aldı. Çünkü elçi, prensin gelme ihtimaline yönelik İstanbul'da

[475] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1024, lef 1. (Tarihsiz)
[476] Aynı yer, lef 1. (Tarihsiz)
[477] Aynı yer, lef 3. (R. 8 Nisan 1309 / M. 20 Nisan 1893).
[478] Aynı yer, lef 5. (R. 8 Nisan 1309 / M. 20 Nisan 1893).
[479] Aynı yer, lef 4. (R. 9 Nisan 1309 / M. 21 Nisan 1893).
[480] Aynı yer, lef 2. (R. 8 Nisan 1309 / M. 20 Nisan 1893).

hazırlıkların yapıldığı ve hatta Sultan'ın emriyle gerekli eşyaların gönderildiği iddiasındaydı.[481] Nelidov'un sözlerinden sonra II. Abdülhamid, Ferdinand'ın yolculuğu ile ilgili ayrıntıları öğrenmek istedi.[482]

Bir yanda Ferdinand'ın vapurunun güzergâhı öğrenilmeye çalışılırken diğer yandan Prensin taltifi konusu da çözüme kavuşturulmaya çalışılıyordu. Öncelikli olarak Nelidov, Ferdinand'ın Boğazlardan geçmeyeceği hususunda ikna edilerek gerekli teminatlar kendisine verildi. Sadrazam Cevad Paşa'nın prensin özel kâtibinin sözüne, İtalya kralı örneğinde olduğu gibi güvenilip güvenilmeyeceği konusunda şüpheleri vardı. Prensin evliliğinin Padişah tarafından tebrik edilmesinin gizli kalıp kalmayacağından emin değildi. Bundan dolayı Sadrazam yazılı bir tebrikten kaçınılmasından yanaydı. Cevad Paşa'nın kendi ifadesiyle Prens Ferdinand, ilk önce İtalya'dan Sofya'ya dönmeli, ardından da Rusların endişeleri giderilmeliydi. Bu ikisi gerçekleştikten sonra uygun bir hediye kendisine gönderilebilirdi.[483]

Stambolov tarafından prensin Tuna yolunu kullanarak döneceğine dair sözlerine Osmanlı yetkililerinin inanmadığı görülmektedir. Sadrazamın sözlerinden hâlen daha Ferdinand'ın İstanbul üzerinden döneceğine dair şüphelerin olduğu gözden kaçmamalıdır. Prens, İtalya'dan yola çıktığı andan itibaren kiraladığı vapurdan attığı her adıma kadar takip edilmişti. Ferdinand'ı taşıyan vapurun Malta ve İstanbul'da duracağına dair bilgiler Yıldız Sarayı'nda heyecana sebep olmuştu.[484] Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky'den alınan Ferdinand'ın Boğazlardan geçme kararından vazgeçtiği bilgisi bile bu heyecanı bastıramamıştı.[485] Ancak Osmanlı Devleti Malta Başşehbenderliği'nden gelen telgraf biraz olsun bu

---

[481] BOA, HR.TH., nr. 129/30. (R. 9 Nisan 1309 / M. 21 Nisan 1893).
[482] Aynı yer, (R. 9 Nisan 1309 / M. 21 Nisan 1893).
[483] BOA, Y.A.HUS., nr. 273/10. (R. 8 Nisan 1309 / M. 20 Nisan 1893); Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 325. Şunu belirtmekte yarar vardır ki, Duncan M. Perry kaleme almış olduğu çalışmasında Sultan II. Abdülhamid'in, Ferdinand'ın evliliğini tebrik ettiğini yazmaktadır. (Duncan M. Perry, *a.g.e.*, s. 194). Bu bilgiyi Hans Roger Madol'dan almıştır. (Hans Roger Madol, *Ferdinand of Bulgaria, The Dream of Byzantium*, Translated by Kennth Kirkness, London 1933, s. 69). Gerçekte tebrik edilen Ferdinand'ın evliliği değildir, Ferdinand'ın María Luisa ile nişanlanmasıdır. Madol'un çalışmasının 1933 yılında basıldığı düşünüldüğünde, Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanmasının imkânı yoktur. Fakat Duncan M. Perry'nin Osmanlı arşiv belgelerine başvurmaması bu bilgi yanlışlığının sürdürülmesine sebep olmuştur.
[484] BOA, HR.SYS., nr. 360/6, lef 6. (21 Nisan 1893).
[485] BOA, Y.A.HUS., nr. 273/7, lef 2. (16 Nisan 1893); BOA, HR.SYS., nr. 360/6, lef 8. (16 Nisan 1893).

heyecanı yatıştıracak bilgiler içermekteydi. Ferdinand, ne İstanbul'dan ne de Selanik ve Dedeağaç'tan geçecekti, teminat yinelenmişti.[486] Fakat Bulgar prensi, yolcu sıfatıyla seyahat ettiğinden kaynaklı olarak Akdeniz'de veya Adalar Denizi'nde Osmanlı Devleti'ne ait bir adada mola vermek istiyordu. Malta Başşehbenderliği'nden bildirildiğine göre Ferdinand'ın durma amacı kendisine gönderilen tebrik telgraflarını almaktı. Ancak bu isteğine de Padişah tarafından karşı çıkılmıştı.[487] Stambolov İtalya'dan döndüğünde Ferdinand'ın dönüş yoluyla ilgili teminatını yeniden tekrarladı.[488] Sofya'daki Osmanlı görevlisinin görüşme yaptığı Dışişleri Müdürü Grekov ise verilen teminatlara güvenilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre Ferdinand'ın İstanbul üzerinden döneceğine dair yapılan yayımlara tekziplerin yazılmamasının sebebi ise prensin dönüş güzergâhının gizli tutulması istendiği içindi.[489]

Ferdinand ile Stambolov bir oyun oynamışlardı. Prensin dönüş yolu ile ilgili bilgilerin muallâklığı ve tutarsızlığı, Yıldız Sarayı'nı ve Babıâli'yi tedirgin eden başlıca sebepti. Ferdinand'a suikast yapılacağı iddiasıyla başlayan sözlü manevralara, Babıâli'nin kararlı duruşu ve sorun çıkmasına izin vermemeye yönelik politikası, Ferdinand'ın dönüşünü Tuna üzerinden yaptırmıştı. Tuna yolunun tercih edilmesinde Nelidov'un İstanbul'daki baskı ve çabalarını göz ardı etmemek gerekmekteydi. Ferdinand ile ilgili olumlu bir kararın alınmaması için Yıldız Sarayı'nın kapısını aşındırmıştı ve istediğini de elde etmişti. Bir Rus tarihçisinin değerlendirmesine göre Nelidov'un İstanbul'u terk etme tehdidi ve ardından ilişkilerin gerginleşme olasılığı Sultan'ın kararında etkili olan sebeplerdi.[490] Sadrazam Cevad Paşa'nın 4/16 Mayıs 1893 tarihinde görüşme yaptığı Rus Elçi Nelidov'un ifade ettiğine göre Padişah'ın bu kararı Rus İmparator III. Aleksandr'ı

[486] BOA, HR.SYS., nr. 360/6, lef 4. (26 Nisan 1893).
[487] Aynı yer, lef 5. (26 Nisan 1893).
[488] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/92. (26 Nisan 1893); BOA, A.MTZ.04, nr. 2/9, lef 35. (26 Nisan 1893).
[489] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/93. (28 Nisan 1893).
[490] V. İ. Kosik, *Vremya Razriva Politika Rossii v Bolgarskom Voprose 1886-1894 gg.*, İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki RAN, Moskva 1993, s. 68.

fazlasıyla memnun etmişti. Bununla da kalmayarak II. Abdülhamid'e teşekkürlerini iletmişti.[491]

İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov ise kendi açısından bu kararın alınmasını bazı nedenlere dayandırmaktaydı. Sebeplerden biri İstanbul'daki elçiliklerin (özellikle Avusturya-Macaristan ve İngiltere) kendilerine destek vermemesiydi. Diğer bir nedense Rusya'dan duyulan korkuydu.[492] *Svoboda* Gazetesi'nde Rus Devleti'ne yönelik bizzat Osmanlı yetkililerinin uyarıldığı bir yazının çıkması tesadüf değildi. Gazetede "*Rus korkusu*"nun kırılması ve Bulgaristan Prensliği'ne daha yakın olunması gerektiğine dair bir yazı kaleme alınmıştı.[493]

Aralık 1892'de Olağan Meclis'te kabul edilen değişiklikler, Mayıs 1893'te Büyük Millet Meclis'e taşındı. Stambolov, madde değişikliklerinin nihaî olarak onaylanacağına emindi. İstanbul'da ise Rus Hükümeti'nden ciddi bir tepki ve itirazın gelip gelmeyeceğine dair şüphe vardı. Hariciye Nezareti'nden Viyana Sefareti'ne gönderilen bir telgrafta, "*hususî ve gizlice*" Kálnoky'nin konu üzerinden fikrinin alınması emredilmişti.[494] Viyana Sefareti'nden bildirildiğine göre Kálnoky, Rusların protestoları artacağını tahmin ediyordu. Ancak ona göre ne Rusya ne de diğer devletlerin Bulgaristan'ın içişlerine müdahaleye hakları yoktu.[495] Viyana'dan

---

[491] BOA, Y.A.HUS., nr. 273/176. (R. 4 Mayıs 1309 / M. 16 Mayıs 1893).

[492] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 334; *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 662, l. 13.

[493] "*...Avrupa'da Rusların faaliyetlerine dikkat ediliyor mu? En küçük bir gaflet onların zararına sebep olacaktır. Bu konuda hepsinden daha fazla Osmanlı Devleti endişe etmelidir. Çünkü denizlerin anahtarı onun elindedir. Rusya'nın kartal gözleri Osmanlı Devleti'nin üzerindedir. Türk diplomatları şayet Rusya'nın dostları olabileceğini ve Rusya'nın güvenini kazanabileceklerini düşünürlerse büyük bir hataya düşmüş olacaklardır. Rusya, Türklerle asla dost olamaz. Rusların asırlardan beridir çizilmiş planları vardır. Rusya'nın Bulgaristan'daki zaferleriyle yetinip memnun olduğuna aldanmayınız. Rusya'nın İstanbul'u ve boğazları ele geçirmeden memnun olmayacağı ve rahat durmayacağı bellidir. Türk diplomatları biraz zahmet etsinler de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yaşanmış olan savaşları gözden geçirmek için siyasî tarihlere baksınlar. O zaman Petersburg'un ne gibi düşünceleri olduğunu anlayacaklar. Buna dayanarak Rusya'nın faaliyetlerinden en fazla endişe etmesi gerekenler Türk diplomatlarıdır...Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan ile birleşmesi ve savunma antlaşması yapması elzemdir. Osmanlı Devleti'ne Bulgarlardan başka hiçbir kimse daha sadık dost olamaz. Kaderimiz Osmanlı Devleti ile güçlü bir şekilde bağlıdır. Osmanlı Devleti'nin başarısızlığı demek bizim başarısızlığımız demektir. Ortak düşmanımız belli olup, tek ve aynıdır...Biz ortak olan düşmanımıza karşı durmak için var gücümüz ile hazır olacağız. Birlikte hareket etmek üzere Osmanlı Devleti şayet ittifaka yanaşır da elini uzatırsa mevcut durumumuzun daha başka bir şekil alacağı şüphesizdir*". *Svoboda*, 3 May 1893, Godina VII, Broy 1091, s. 2.

[494] BOA, Y.A.HUS., nr. 273/127, lef 3. (3 Mayıs 1893).

[495] BOA, Y.A.HUS., nr. 273/127, lef 1. (4 Mayıs 1893).

gelebilecek herhangi bir olumsuz bilgi, Yıldız Sarayı'nı yeniden hareketlendirebilirdi. Ancak bu düşünüldüğü gibi olmamış ve nihayetinde aylarca süren tartışmalar 15/27 Mayıs'ta son bulmuştu. Başta 38. madde olmak üzere Bulgar Nizamnamesi'ndeki değişiklikler oybirliği ile kabul edildi.[496]

38. madde üzerine odaklanılmışken değişikliğe uğrayan ve gözden kaçırılan diğer birkaç madde, Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne tanıdığı hâkim devlet statüsünü sakatlar nitelikteydi. Değişikliği kabul edilen 6. maddeye göre Prens ve varisinin taşıyacağı unvan "Tsarsko Visoçestvo / Царско Височество" yani çar hazretleri olacaktı. Değişikliğe uğramadan evvel Prens için "Svetlost / Светлост / utufet-utufetlü", varis için "Siyatelstvo / Сиятелство / fahametlü" unvanı kullanılmaktaydı. Diğer madde ise 59. maddeydi. Bu maddeye göre prense nişan verme yetkisi tanınmaktaydı. Hatırlatmak gerekir ki, Prens Aleksandır Batenberg döneminde bu konu ile ilgili ufak çaplı bir kriz meydana gelmişti. Prens Batenberg'e nişan verme konusunda isim yerleri açık bırakılmış Osmanî ve Mecidî nişanları gönderilmişti. Ancak buna rağmen Atina ve Çetine'de Bulgar nişanları vererek Sultan'ın kararına aykırı hareket etmişti. Tırnova Nizamnamesi'nin 59. maddesinde prensin yalnızca askerlere ayırt edici işaret verebileceği yazmaktaydı. Ancak çıkarılan bir buyrukla Batenberg'e nişan verme hakkı da tanınmıştı. 15/27 Mayıs 1893 tarihinde kabul edilen değişiklik ile birlikte de Bulgar prensine nişan verme hakkı maddeleştirilmişti.

Stambolov Hükümeti, devletlerin baskılarına ve karşı çıkmalarına rağmen aldığı karardan geri adım atmadı. Bu duruşunu son bir hamle ile taçlandırma niyetindeydi. Sofya'da Eksarh Yosif'in Rusya'nın, Prensliğin içişlerine müdahalede bulunmasında bir araç olduğu tahmin ediliyordu. Bu algının kırılması ve Stambolov ile Yosif arasındaki gerginliğin giderilmesi için Eksarh'ın Sofya'ya gelmesinin iyi olacağı düşünüldü. Dışişleri Müdürü Grekov, İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'dan hem Babıali'de hem de Yıldız Sarayı'nda Eksarh'ın Sofya'ya gitme

[496] *Dnevnik (Stenografiçeski) na IV-to Veliko Narodno Sıbranie v V. Tırnovo*, 15 May 1893, s. 61-62; BOA, Y.A.HUS., nr. 273/173, lef 2. (15 Mayıs 1893). Değişikliği kabul edilen diğer maddeler 6., 58., 59., 86., 114., 115., 125., 139., 141., 144. ve 161. maddelerdir.

konusunu görüşmesini istedi.[497] Stambolov Hükümeti'nden Babıâli'ye ve Sultan'a sunulan bahane ise Yosif'in tedavisiydi. Avrupa'ya tedaviye giderken Sofya'da birkaç gün kalmasına müsaade edilmesi talep edilerek Eksarh'ın ruhanî işleri çözüme kavuşturabilmek amacıyla Bulgaristan'a gitmesinin yararından bahsedildi. Fakat II. Abdülhamid, bu konuda hiç de iyimser değildi. Zira Eksarh'a müsaade edildiğinde kararın Patrik'e de emsal teşkil etmesinden çekinilmekteydi. Padişah'a göre Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerde hiçbir devletin çıkarı gözetilmemekteydi ki menfaatin gözetildiği tek devlet Osmanlı Devleti idi. Bundan dolayı da Eksarh'ın Sofya'ya gitmesine sıcak bakılamazdı ve kendisine izin verilemezdi.[498] Bulgar Kapıketühdası Dimitrov'a göre bu kararın çıkmasının sebebi Eksarh'ın Ferdinand ile görüşme ihtimali ve bunun tanınma çıkarımına yol açma olasılığıydı. Ona göre Eksarh meselesinde Sultan ve Sadrazam "*kurnazca bir oyun oynamışlardı*".[499]

II. Abdülhamid'in kararı aslında Eksarh'ın da istediği bir şeydi. Zira en başından beri bu talebe sağlık sorunlarını bahane ederek sıcak bakmamıştı.[500] Aslında Stambolov'un davetinin amacının ruhanî işleri çözüme kavuşturma olmadığını biliyordu ki ona göre davet tamamen siyasî idi.[501] Sofya'ya ayak bastığı an, 38. maddenin Eksarhlık nezdinde meşrulaşacağının farkındaydı. "*Stambolov Hükümeti'nin Eksarhlığa yönelik siyasetini iyi bildiğinden*"[502] dolayı bu davetin ne sonuçlar doğurabileceğinin de bilincindeydi. Bunun için Sultan'ın almış olduğu karar, Eksarh'ın da işine gelmişti. Böylece hem Eksarhlık nezdinde kanunsuz olarak addedilen 38. madde değişikliği meşrulaştırılmamış hem de güçlü bağları bulunan Rusya'ya yönelik bir hamle yapılmamıştı. *Svoboda*'ya göre ise "*Eksarh'ın Bulgaristan'a gelmesine engel olanlar, büyük bir siyasî hata yapmışlardı*".[503]

Padişah, nizamname değişikliğinin hem Bulgaristan'da hem de Bulgaristan dışında yaratmış olduğu olumsuz etkinin biraz olsun kırılmasının ardından kararını değiştirdi. 5/17 Ekim 1893 tarihinde Eksarh Yosif'e, kendisine tanınacak süre

[497] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 662, l. 14.
[498] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1869. (R. 28 Mayıs 1309 / M. 9 Haziran 1893).
[499] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 662, l. 17-19.
[500] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*..., s. 326.
[501] Aynı yer, s. 327.
[502] Aynı yer, s. 327.
[503] *Svoboda*, 10 Yuniy 1893, Godina VII, Broy 1120, s. 2.

zarfında İstanbul'a dönme koşuluyla Sofya'ya gitmesine izin verildi. Sofya'ya gidecek olan Eksarh, Osmanlı idarecilerine sadece ruhanî işlerle uğraşacağı konusunda teminat verdi. Aynı şekilde Bulgar Hükümeti yetkilileri, Eksarh'ın Sofya'da bulunduğu esnada siyasî işlerle meşgul olmasına müsaade edilmeyeceği konusunda söz verdiler.[504]

Sonuç olarak Stambolov, aslında bu değişikliğin kendisine büyük zararı olacağını anlayamamıştı. Ferdinand'ın 1887'de prens olarak seçildikten sonra dirayetli ve güçlü kimliği ile yanında olmasını istediği kişi Stambolov idi. Çünkü Ferdinand ilk geldiği zaman itibarıyla Bulgaristan'da kudretli değildi ve güçlü figür olarak birisinin kendisine yardımcı olması gerekiyordu. Nizamnamedeki madde değişikliği ile evliliğinin yolu açılıp bir hanedanlık yaratma işinin kolaylaştırılması, Ferdinand'ın Bulgaristan'da kendini daha güçlü hissetmesine yol açtı. 1887'den 1893'e kadar hemen hemen her olayda ön planda duran kişi Stambolov'du. 1893'den sonra ise Ferdinand ile Stambolov'un arası açılmaya başlayacak ve önceki bölümde de söylendiği gibi bu da bir sene sonra (1894) Stambolov'u başmüdürlükten istifa etmeye kadar götürecekti.

[504] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1872. (R. 5 Teşrinievvel 1309 / M. 9 Kasım 1893).

b. Bulgar Levası'nda Prens Ferdinand'ın Rölyefine Yer Verilmesi

Stefan Stambolov ve hükümetindeki müdürler, Prens Ferdinand'ın resmî olarak tanınmamış olmasının Prenslik dâhilinde yarattığı kötü etkiyi kırabilmek için bir girişimde bulunma niyetindeydiler. Bulgaristan sınırları içerisinde kullanılan paraya Ferdinand rölyefinin (kabartmasının) konması planlanıyordu. Böylece Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün onayını alamayan Ferdinand, Prensliğin hâkimi olarak gösterilecek ve Bulgarlar nezdinde belirli bir seviyeye kadar otoritesinin artmasına vesile olunacaktı. Fakat atılan bu adım, yaşanan siyasî kargaşa, dördüncü bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak gazeteci Gaston Chadourne krizinden dolayı Fransa ile kötüye giden ilişkiler, Rusların Prens Ferdinand ile Stambolov'a yönelik katı tutum ve davranışlarının gölgesinde oldu.

Sikke kestirme konusu, Berlin Antlaşması ile Prensliğin kurulmasından kısa bir süre sonra gündeme geldi. 4/16 Haziran 1880 tarihinde Prens Aleksandır Batenberg'in buyruğu ile sikke kestirme kanunu onaylanmıştı. Aynı zamanda bu kanunun 3. maddesine göre Bulgaristan'ın para birimi *Lev* idi.[505] Özellikle *Lev* namıyla millî bir para biriminin kanunda yer alması beraberinde bazı sıkıntılar doğuracaktı. Bu sıkıntılardan biri ve belki de en önemlisi, Babıâli'nin hâkim devlet statüsüne dokunacak olmasıydı. Zira İslam dünyasında bağımsızlık alametlerinden biri para bastırmaktı.[506] Bir de üzerine kanunda millî bir para biriminin ilanı, ister istemez Babıâli'yi birtakım girişimlerde bulunmaya sevk etmişti. Yukarıda sözü edilen kanunun görüşmeleri Sofya'da sürerken İstanbul'da *Lev*'in Osmanlı Devleti'nin hâkim devlet statüsüne zarar vereceği düşünülüyordu ve bu durum protesto dahi edilmişti.[507] Fakat protestodan herhangi bir netice alınamadığı gibi Bulgarlar millî parasını duyurmuş ve para basmaya başlamışlardı.

Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 1881 ve 1882'de Bulgar parası darp edilmişti. 1883 yılında ise Babıâli'de bir mütalaaname (rapor) kaleme alındı.

---

[505] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 4 Yuni 1880, Godina I, Broy 49, s. 1.
[506] Oğuz Tekin, "Sikke", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, Ankara 2002, s.179.
[507] Bojidar Samarciev, "Turskata Politika Kım Knyajestvo Bılgariya i İstoçna Rumeliya vıv Vrızka s Osmanskiya Suzemitet (1878-1886)", *Studia Balkanica (Natsionalnoosvoboditelni Dvijeniya na Balkanite v Kraya na XIX vek)*, 12, Sofya 1976, s. 14.

Mütalaanamenin yazılmasına sebep olan durum, 1881 ve 1882'de darp edilen paraların üzerinde Osmanlı Devleti'ne ait hiçbir simge, alamet ve sairin bulunmamasıydı. Para darp edilmesi Bulgaristan'ın iç meselesi olarak kabul edilmesine rağmen Berlin Antlaşması'nın birinci maddesine göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik idi. Bundan dolayı Prensliğin tabiiyetini gösterir bir alametin paralarda bulunması gerekiyordu. Bulgar armasının parada bulunmasında bir sakınca yoktu. Ancak paranın bir tarafına ya Osmanlı tuğrası ya da Sultan'ın seçeceği ve belirleyici bir alametin konulması Berlin Antlaşması'nın maddelerine uyan bir durumdu.[508] Fakat mütalaanamenin Bulgarların üzerinde hiçbir etkisi olmadı ve darp edilen paralarda ne Osmanlı tuğrası bulunuyordu ne de Sultan tarafından belirlenen bir alamete yer verildi.

1891 yılına değin çıkarılan paraların bir yüzünde değeri, diğer yüzünde ise Bulgar arması ile "*Sıedinenieto pravi silata*" yani "*birlikten kuvvet doğar*" yazmaktaydı.[509] Ancak 1891'in ortalarında Stambolov Hükümeti idarecileri, kesilecek paraların bir yüzüne Ferdinand'ın kabartmasını koymaya karar vermişlerdi. Bulgar yetkililere göre, Ferdinand'ın kabartmasının parada bulunması, Bulgar halkını Ferdinand'a yakınlaştıracaktı.[510] Fakat alınan karar, Bulgar yetkililerinin ifade ettiği gibi basite indirgenemezdi. Ferdinand seçildiği andan (25 Haziran / 7 Temmuz 1887), 1891 yılına değin henüz Sultan tarafından resmî olarak tanınmamıştı. Sunulan gerekçenin ardından akla bazı sorular gelmekteydi. Neden 1887'den 1891 yılına

[508] BOA, HR.TO., nr. 366/77. (5 Şubat 1883).
[509] *Bılgarska Narodna Banka, Katalog, Moneti*, Sofya 2020, s. 9-12.
[510] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/26. (R. 27 Mayıs 1307 / M. 8 Haziran 1891).

kadar paralarda Ferdinand rölyefine yer verilmedi? 1891 yılına kadar Bulgar halkı Ferdinand'ı benimsemedi mi? Ferdinand'ın benimsenmesi ve halk nezdinde kabul görmesi için paralarda kabartmasının bulunması mı gerekmekteydi? Aslında bu kararla Bulgar halkına mesaj vermekten ziyade uluslararası çevrelere, daha doğrusu Rusya'ya ve Osmanlı Devleti'ne bir mesaj verme kaygısını taşıdığı kuvvetle muhtemeldi. Prenslik içinde ve dışında Stambolov'un ve Ferdinand'ın güçlenmesi ve bunların özellikle de İngiltere ve Avusturya-Macaristan'dan destek görmesi, atılacak adımlarda daha cesaretli olunmasına sebebiyet vermekteydi. Paraya Ferdinand rölyefinin konulmasına dair çalışmalar bunlardan biriydi. 1887 ve 1888 yılında iki defa Osmanlı Devleti tarafından Ferdinand'ın seçiminin ve Bulgaristan'daki varlığının gayrimeşru olduğuna dair takdim edilen yazıların yarattığı olumsuz etki, geçen zaman zarfında yapılan çalışmalar neticesinde kırılmıştı. 1890 yılında, bilhassa İngiltere ve Avusturya-Macaristan yetkililerinin desteğiyle Üsküp ve Ohri'deki Bulgar metropolitlere beratlar alınmıştı. Keza 1890 yılında ortaya çıkarılan Panitsa ve beraberindekilerin darbe girişimi ve ardından gelişen süreç, Stambolov ve Ferdinand'ı güçlü kılmıştı.

Ferdinand rölyefinin paralara konulacağına dair bilgi Babıâli'ye ulaştırıldı ve Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey de bu karara yönelik atılacak adımları İstanbul'a sordu.[511] Konu ile ilgili olarak ilk önce 6/18 Ağustos 1891 tarihinde İstişare Odası'nda bir fikir alışverişinde bulunuldu. İstişare Odası'nda yapılan görüşmeler neticesinde çıkan kararlara göre, Berlin Antlaşması'nın birinci maddesine binaen Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi verir bir prenslikti. Kendi başına savaş ilan etme, antlaşma yapma, para darp etme gibi yetkisi yoktu. Ancak Sırbistan ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmadan evvel, Bulgaristan gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı hükümetler iken para darp etmişlerdi. Bunlara Babıâli tarafından itiraz edilmişse de bir sonuç alınamamıştı. Bundan dolayı Bulgaristan'ın para darbına bir şey denilemeyeceği, eğer bir şey söylenecekse de bu, paraya Ferdinand'ın kabartmasının konulması olmalıydı. Fakat yapılacak itirazın da birtakım sakıncaları vardı. Osmanlı Devleti tarafından yapılacak itiraz, Ferdinand'ın tanındığı çıkarımının yapılmasına sebep olabilirdi. Bu yüzden konu, Bulgaristan'ı ilgilendiren diğer

[511] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/26. (R. 27 Mayıs 1307 / M. 8 Haziran 1891).

meselelerin arasında çözüme kavuşturulmalıydı.[512] İstişare Odası'nın mütalaanamesi Meclis-i Vükela'da okundu ve yapılan tartışmalar neticesinde meclisten iki karar çıktı. Buna göre Prens'in mevcut durumu göz önüne alındığında Ferdinand rölyefinin paralarda bulunması uygun değildi ve eğer paraya bir şey konulacaksa o, Osmanlı tuğrası olmalıydı. Sadrazam, bu iki kararın gerekli kişilere iletilmesi emrini 19/31 Ağustos'ta Başkâtip Reşid Bey'e verdi.[513]

Dışişleri Müdürü Grekov'un 24 Ağustos / 5 Eylül 1891 tarihinde II. Abdülhamid'in huzuruna kabulünden sonra Sofya'ya dönmesinin ardından Reşid Bey onun yanına giderek İstanbul'dan gelen bilgiler ve talimatları, dışişleri müdürüne aktardı. Ancak Grekov'a göre alınan karar, hiçbir şekilde Bulgaristan Prensliği'nin mevcut siyasî durumunu değiştirmeyecekti. Daha önce dile getirilen sözler yinelenmiş oldu. Aldıkları kararın arkasında yatan sebep, Ferdinand'ı Bulgar halkına sevdirmek ve alıştırmak istenmesiydi. Ayrıca paralardaki gerekli eksiltmelerin yapılarak bir Macar'a iş çoktan verilmişti. Hatta bir miktar para kesilip yakında Bulgaristan'a yollanacaktı. Bu gerekçelerden dolayı paranın tasarımında değişim mümkün değildi. Başkâtip Reşid Bey'e göre ise, para darp etme, bağımsız bir devletin girişebileceği bir işti. Bu yüzden Dışişleri Müdürü Grekov'a İstanbul'dan gelen emirler doğrultusunda gerekli uyarılar yapıldı. Fakat müdüre göre para darp edilmesi konusu yeni değildi ki 1891 yılı öncesi Ferdinand'ın kabartmasının bulunmadan basılmış para vardı ve bu dönem darp edileceklerde ise Ferdinand rölyefi yer alacaktı. Daha evvel olduğu gibi hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin hukukuna hâlel getirebilecek girişimlerde bulunulmamıştı. Zaten zamanında Osmanlı Devleti tabiiyetinde bulunan Memleketeyn (Eflak-Boğdan) Hükümeti para darp etmiş ve Osmanlı Devleti bundan bir zarar görmemişti.[514]

Grekov, Reşid Bey'i ikna etmeye çalıştı. Osmanlı temsilcisinin daha önce de Bulgaristan Prensliği'nin para darp ettiğini bilmiyor olması imkânsızdı. Babıâli tarafından itiraz edilecekse bu, darp edilecek paraya Ferdinand'ın kabartmasının

[512] BOA, HR.HMŞ.İŞO., nr. 153/16. (R. 6 Ağustos 1307 / M. 18 Ağustos 1891).
[513] BOA, HR.SFR.04, nr. 334/42. (R. 19 Ağustos 1307 / M. 31 Ağustos 1891).
[514] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/55. (R. 6 Eylül 1307 / M. 18 Eylül 1891).

yerleştirilmesi olmalıydı. Sultan, Sofya'dan gelen bilgilere itimat etmediği için 9/21 Eylül 1891 tarihinde konunun nazırlar arasında görüşülmesini emretti.[515]

11/23 Eylül'de toplanan Meclis-i Vükela'dan çıkan karar çok açıktı. Ferdinand'ın mevcut tanınmamışlık durumu paralarda rölyefin bulunmasına imkân vermiyordu. Para darp edilecekse eski tarzda paralar darp edilmeliydi.[516] Sultan'ın da 12/24 Eylül'de razı geldiği bu kararın, hemen Bulgaristan Komiserliği'ne tebliğ edilmesi gerekiyordu.[517] Sadrazam, üç gün sonra Reşid Bey'e padişahın iradesini geçti ve gerekenlere bu iradenin bildirilmesini yazdı.[518]

18/30 Eylül'de Dışişleri Müdürü Grekov ile Başkâtip Reşid Bey bir araya geldiler. Grekov'a göre Babıâli gerekli uyarıları zamanında yapılmadığından Bulgaristan Prensliği paranın numunelerini onaylamış ve para konusunda bir mukavele dahi yapmıştı. Bu yüzden mukaveleyi feshetmek büyük bir maddî külfetin altına girmek demek olacaktı. Bu, hem mevcut Bulgar Hükümeti'nin itibarını zedeleyecek hem de hükümet düşmanlarının eline bir koz verecekti. Grekov'un temennisi şu idi: "*üzülerek söylüyorum ki, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın aldığı karardan dönmemesini gerektiren sebeplerine hak vereceğini ümit ediyorum*".[519] Grekov biraz iyimser biraz da bahanelerin arkasına sığınmış gibiydi. Fakat II. Abdülhamid öyle düşüncede değildi. Padişah'a göre "*Bulgarlar bu gibi bağımsızlık teşebbüsleriyle yavaş yavaş Osmanlı hâkimiyetinden çıkmaya çalışmaktaydılar*". Bundan dolayı alınabilecek tedbirler görüşülmeliydi. Sultan, küçük bir protestonun yapılıp yapılamayacağını öğrenmek istiyordu.[520]

29 Eylül / 11 Ekim 1891 tarihinde toplanan Vükela Meclisi'ne göre protesto, iki bağımsız devlet arasında olabilecek bir muamele olduğu için Stambolov Hükümeti'nin protesto edilmesi mümkün değildi. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslikti. Protesto edildiği an, Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne tanıdığı hukuku zedeleme ihtimali vardı. Bundan dolayı para darp edilmesi başta

[515] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/931. (R. 9 Eylül 1307 / M. 21 Eylül 1891).
[516] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/932, lef 1. (R. 11 Eylül 1307 / M. 23 Eylül 1891).
[517] Aynı yer, lef 2. (R. 12 Eylül 1307 / M. 24 Eylül 1891).
[518] BOA, HR.SFR.04, nr. 334/44. (R. 15 Eylül 1307 / M. 27 Eylül 1891).
[519] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/938, lef 1. (30 Eylül 1891).
[520] Aynı yer, lef 2. (R. 24 Eylül 1307 / M. 6 Ekim 1891).

olmak üzere bağlılık ile ilgili meselelerde Osmanlı Devleti idarecilerinden izin alınması gerekiyordu.[521]

Sultan, bazı sakıncalardan kaynaklı olarak protestonun yapılmamasına dair Meclis-i Vükela'dan çıkan kararı 30 Eylül / 12 Ekim 1891 tarihinde onadı. II. Abdülhamid'in kendi ifadesiyle Bulgarlar, Ferdinand rölyefini darp etmekle büyük bir iş başarmış olmayacaklardı. Padişah'a göre Stambolov Hükümeti idarecilerinin yapması gerekenler, bağlılık şartlarına uymayan durumlardan kaçınıp Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerini sürdürmekti. Bulgarlara yapılan iyiliklerin sürmesi için bağlılık çerçevesinde hareket edilmesine Stambolov Hükümeti'nin bilhassa özen göstermesi gerekiyordu.[522]

Sadrazam Cevad Paşa vasıtasıyla Sultan'ın bu sözleri 2/14 Ekim'de Bulgaristan Komiserliği'ne iletildi.[523] Grekov ile vakit kaybetmeden bir görüşme daha ayarlanmıştı. Dışişleri müdürü ile yapılan her yeni görüşme daha önce sarf edilen sözlere yenilerinin eklenmesine sebep oluyordu. Grekov'a göre, Osmanlı Devleti tarafından para darbına herhangi bir tepki verilmesi beklenmiyordu. Oysaki Sultan tarafından sarf edilen sözlerin, Stambolov Hükümeti'ne yansıması olumsuz oldu. Duyulan üzüntü, bizzat Grekov tarafından Başkâtip Reşid Bey'e dile getirildi. Buna göre iki sebepten ötürü Babıâli'den izin alınması yoluna başvurmamışlardı. Bunlardan ilki, para darbı ile ilgili bir antlaşmanın olmamasıydı. Diğeri ise daha önce darp edilen paralarda Babıâli'den izin alınmamış olmasıydı. Bununla birlikte Stambolov Hükümeti, Ferdinand'ın kabartmasını paraya koymada kararlıydı, hiçbir şekilde geri adım atmıyordu. Aslında mesele ne para darbı ne de izin alınmasıydı. Bulgar parasına Ferdinand'ın eklenmesi, prensin seçimin meşrulaştırılması için atılacak bir adımdı. Komiserlik başkâtibi de bu amacın farkına varmıştı. Ancak Reşid Bey'e göre ne olursa olsun parada yapılacak değişikliklerde Osmanlı Devleti'ne danışılması gerekirdi.[524]

---

[521] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/941, lef 1. (R. 29 Eylül 1307 / M. 11 Ekim 1891).
[522] Aynı yer, lef 2. (R. 30 Eylül 1307 / M. 12 Ekim 1891).
[523] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/96, lef 2. (R. 2 Teşrinievvel 1307 / M. 14 Ekim 1891).
[524] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/96, lef 3. (R. 10 Teşrinievvel 1307 / M. 22 Ekim 1891).Ayrıca örnekler için bkz. *Bılgarska Narodna Banka, Katalog, Moneti*, Sofya 2020, s. 13.

Stambolov ve kabinesindeki kişiler, Sultan'dan görmüş oldukları destekten minnettardılar ve daima bu desteğin sürmesi için çabalayacaklardı. İstenmeyen davranışlardan ve İstanbul'da tepkiye neden olabilecek girişimlerden kaçınılacaktı. Grekov'a göre Ferdinand'ın kabartmasının paraya konma kararı değiştirilebilir ve yapılan masraflar giderilebilirdi. Ancak bu durum hükümetin zararına olurdu ve Stambolov Hükümeti'ne muhalif olan kişiler bundan istifade ederlerdi. Bundan dolayı "*olan oldu denilerek verilen kararın mazur görülmesi beklenilmekteydi*".[525] Yıldız Sarayı'ndan çıkan kararlar neticesinde Sofya'da yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamadı ve para, Ferdinand rölyefinin eklendiği şekliyle darp edildi. Hatta 19 Kasım / 1 Aralık 1891 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nden paranın bir örneği gönderildi.[526] Neticede Stambolov, Ferdinand'ın uluslararası arenada resmî olarak tanınmamış olmasına rağmen Bulgaristan toprakları dâhilinde geçerliliği olan paranın üzerine onun rölyefini koydurmuştu. Sultan'ın kararlarını belirli bahaneler ile savuşturmayı başarabilmiş ve bağımsızlığın bir alameti olarak kabul gören paralarda Ferdinand'ın kabartmasına yer vermişti.

1894 yılının Ocak ayında para kabartmasıyla ilgili aynı durum yeniden gündeme geldi. Sofya'dan bildirildiğine göre 1891'de çıkarılan paralarda olduğu gibi 1894 yılında darp edilecek paralarda da Ferdinand rölyefinin yer almasına karar verilmişti.[527] Babıâli ise, 1891 yılında ne düşünüyorsa aynı çizgideydi. Buna göre para darbı gibi tabiiyet hukukuyla ilişkili meselelerde Bulgaristan Prensliği, Osmanlı

[525] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/96, lef 3. (R. 10 Teşrinievvel 1307 / M. 22 Ekim 1891); BOA, Y.A.HUS., nr. 252/79, lef 2. (R. 10 Teşrinievvel 1307 / M. 22 Ekim 1891).
[526] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/98. (R. 19 Teşrinisani 1307 / M. 1 Aralık 1891).
[527] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/54. (R. 2 Kânunusani 1309 / M. 14 Ocak 1894).

Devleti'nden izin almalıydı. Bu, aynı zamanda Bulgaristan ile yürütülen ilişkiler açısından da önemli görülüyordu. Bulgar Hükümeti'nin bu gibi davranışlardan kaçınılması ve iyi ilişkiler sürdürmesine özen göstermesi gerekiyordu.[528] Dışişleri Müdürü Grekov, yapılan açıklamaların ardından yazılı bir tebligat talep ederek 1891 yılında olduğu gibi vakit kazanmaya çalıştı. Aynı zamanda Ferdinand'ın gayrimeşru durumundan kaynaklı olarak muhtemeldir ki yazılı bir tebligatın yapılmayacağı düşünülmüştü, fakat konu Osmanlı Devleti tarafından yazılı olarak da tebliğ edildi. Ancak Bulgaristan Prensliği Dışişleri Müdürlüğü aracılığıyla buna herhangi bir cevap verilmedi. Sofya'daki Osmanlı yetkilisi üzerinden Grekov ile ikinci bir görüşme yapılamayınca bunun üzerine Stambolov ile görüşüldü. Osmanlı yetkilisinin bildirdiği üzere Stambolov, Prensliğin Avrupa'da geçerli olan usul ve kaidelere riayet ettiğini düşünmekte ve Ferdinand'ın paraya rölyefinin konulmasını Bulgarlara karşı duyulan zorunluluktan kaynaklandığını iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti'ne başvurulması ve izin alınması konusunda ise Stambolov'un çekinceleri vardı. Ona göre Ferdinand'ın tanınmamış olmasından ötürü Sultan'ın herhangi bir izin vermesi beklenilmediği için herhangi bir başvuruda bulunulmamıştı.[529] Sonuçta yeni paralar, 1891 yılında olduğu gibi Ferdinand'ın kabartmasının bulunduğu şekilde darp edildi.[530]

Yıldız Sarayı'nın 1891 yılındaki para olayından sonra belirli yaptırımlar uygulamaması ve sözden öteye gidememesi, 1894 yılında da paralara Ferdinand'ın

[528] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/96, lef 4. (R. 17 Kânunusani 1309 / M. 29 Ocak 1894).
[529] Aynı yer, lef 1. (R. 27 Mart 1310 / M. 8 Nisan 1894); BOA, A.MTZ.04, nr. 25/15.
[530] *Bılgarska Narodna Banka, Katalog, Moneti*, Sofya 2020, s. 14-16.

rölyefinin konulmasının önünü açtı. Yazılı ve sözlü olarak konudan duyulan rahatsızlığın dile getirilmesi istenen neticeyi vermemişti. Eğer ki 1891 yılında Sultan'ın düşündüğü protesto yapılmış olsaydı Ferdinand'ın rölyefi paralara darp edilebilir miydi? Bu, pek mümkün gözükmüyor, çünkü 1894 yılındaki süreç ve söylemler, 1891 yılını anımsatır hâldedir. Bulgar yetkililer birtakım bahaneler öne sürerek süreci istedikleri gibi yönetmişlerdi. Bu şekilde Stambolov Hükümeti, Ferdinand'ın Bulgaristan Prensliği sınırları dâhilinde ve haricinde ün ve prestijini güçlendirecek bir adım daha atmış oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN PRENSLİĞİ İLİŞKİLERİNDE MAKEDONYA

A. 1890 Yılındaki Bulgar Notası ve Bulgar Eksarhlığına Verilen Beratlar

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne son verme niyetiyle imzalanması planlanan Ayastafenos'taki 3 Mart 1878 tarihli ön antlaşma, Bulgar milliyetçiliğini hedefine ulaştırmıştı. Sözü edilen bu antlaşma, Tuna ve Koca Balkan Dağları ile Trakya ve Makedonya'yı içine alan sınırlarıyla Bulgarların zihnindeki ulus-devleti teşkil etmekteydi. Bu sınırların tayin edilmesi, 28 Şubat / 11 Mart 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz'in Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına dair vermiş olduğu ferman temelindeydi. Harp sonrasında nihaî olarak imzalanan barış antlaşması ise 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması idi ve Ayastefanos'taki ön antlaşma ile kurulması hedeflenen "Büyük Slav Devleti"nin sınırları Berlin'de küçültülmüştü. Bu aynı zamanda Ayastefanos Antlaşması'nın Bulgar irredantizminin temel dayanaklarından birine dönüşmesine sebep olacaktı. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verilmesinin dışında Şarkî Rumeli Vilayeti ve Makedonya doğrudan Osmanlı Sultanı'nın hâkimiyetine bırakılmıştı. Şarkî Rumeli Vilayeti ile Makedonya'nın Bulgaristan Prensliği topraklarına ilhak edilmesi ise Bulgar idarecilerin milliyetçilik bağlamında açıkça beyan edilemeyen ana hedeflerine dönüşecekti. Bu hedeflerden biri 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgaristan Prensliği'nin Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmesiyle neticelenmişti.[531]

Makedonya için ise aynı durum söz konusu değildi. 1885 yılı sonrası Bulgaristan'ın güncel siyasetinde yaşanan krizlerden kaynaklı olarak Makedonya,

[531] Mümin İsov, "Makedonya Hareketi'nde Savaşa Giden Liderlik Mücadelesi: VMORO ile VMOK Arasındaki İlişkilerin Bir Boyutu (1896-1903)", *Balkan Tarihi Araştırmaları I*, Editör: Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2021, s. 221-223.

Bulgar politik ortamında bir nebze de olsun "ikinci plana" atılmıştı. İktidara gelen Stefan Stambolov Hükümeti'nin Prenslikte sükûneti sağlaması ve uluslararası ortamda dile getirdiğimiz meseleleri çözmesi gerekmekteydi. Bu bağlamda da Makedonya üzerine çok aktif bir politika uygulaması söz konusu olmadı. Bundan dolayı Sofya, Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla Osmanlı Devleti ile uyumlu bir politika yürütüp eğitim, kültür ve dinî yönden bölgedeki Bulgar nüfuzunun arttırıp güçlendirmeyi amaçladı.[532] Kaldı ki Bulgar Eksarhlığı'na ait fermanın 10. maddesine istinaden Eksarh Yosif'in Makedonya'yı ilgilendiren 1885 öncesi de girişimleri olmuştu.

Eksarh Yosif, 93 Harbi'nden sonra boş kalan Üsküp ve Ohri bölgelerine, yukarıda dile getirilen amaç doğrultusunda Babıâli'den 1881 yılında Bulgar metropoliti tayin edilmesi talebinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti idarecilerinin bu talebe cevap vermeleri ise uzun sürdü. Zira Türk Tarihçi Aşkın Koyuncu'nun aktarmış olduğu bilgilere göre, Babıâli'nin Bulgar yetkililere yönelik bir güvensizliği vardı. Üsküp ve Ohri Bulgar metropolitlerini bahane ederek toprak iddialarında bulunabileceklerinde çekinildi. Bu çekincenin ana dayanağı da sözü edilen iki bölgenin "*Ayastefanos Bulgaristanı*" sınırları içerisinde yer almasıdır.[533]

Eksarh tarafından 1881 yılında edilen talep, 1884 yılına gelindiğinde yinelenmişti. 17/29 Aralık 1884'te Sultan'dan Bulgar Eksarhlığı'nın taleplerine bu defa olumlu cevap verildi[534] ve ardından Eksarh Yosif tarafından Üsküp'e Teodosiy, Ohri'ye de Sinesiy metropolit olarak belirlendi.[535] Eksarh Yosif tarafından belirlenen bu metropolitlere Sultan tarafından berat verilmesine karar verildi.[536] Ancak beratların verilmesi kararının ardından kilise kanunlarına aykırı hareket edildiğini düşünen Patrikhane'den hemen bir itiraz geldi. Bu itirazda Bulgarların şizmatik

---

[532] Aynı yer, s. 223-224.
[533] Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998, s. 152.
[534] BOA, İ. MTZ.04, nr. 9/388, lef 3. (R. 17 Kânunuevvel 1300 / M. 29 Aralık 1884).
[535] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/892, lef 1, 2. (R. 30 Kânunuevvel 1300 / M. 11 Ocak 1885), (R. 30 Kânunuevvel 1300 / M. 11 Ocak 1885).
[536] BOA. İ.MTZ.04, nr. 15/892, lef 3, 5. (R. 21 Şubat 1300 / M. 5 Mart 1885), (R. 25 Şubat 1300 / M. 9 Mart 1885).

olduğu vurgulanıyordu.[537] Keza aynı yerde iki mezhepten ruhanî reis bulunamazdı. Patrikhane idarecilerine göre beratlar verilecekse şizmatik vurgusu yapılmalıydı ve metropolitlerin kıyafet değiştirmesi gerekiyordu. Fakat 28 Şubat / 11 Mart 1870 tarihli fermanın 10. maddesinde yer alan ifadeler gayet açıktı. Bununla birlikte Patrikhane de bu durumu muhakkak ki bilmekteydi. Ancak Bulgarların özellikle Makedonya'da etkin bir hâle gelmeleri söz konusu coğrafyayı etkileyecek, doğal olarak bu da Patrikhane'ye sirayet edecekti. Fermanda yer alan madde bilinmesine rağmen Patrikhane tarafından yapılan itirazların bir şekilde zaman kazanmak, verilen kararı ertelemek maksadıyla yapılmış olduğu aşikârdı. Babıâli, Patrikhane ile Eksarhlık arasında meydana gelen bu ihtilafa bir çözüm bulma amacıyla hem Patrik hem de Eksarh ile görüşmeler yaptı.[538] Fakat bu konuda istenilen sonuç (iki Osmanlı kurumu arasındaki anlaşma) hiçbir şekilde elde edilemedi. İhtilaf 10. maddeden kaynaklanıyordu ve Patrik de 10. madde üzerinden yapılan talebin kabul görmesini istemiyordu. Bununla birlikte verilmiş bir hak olmasından dolayı Bulgarların bundan vazgeçmemesi de gayet doğal karşılanabilir.

Ocak 1885'ten itibaren dinî/ruhanî bir mesele gibi görünen beratların verilmesi, siyasî bir meseleye doğru evrildi. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin olaya müdahil olmaları meselenin siyasî yönünü ön plana çıkardı. Bu mesele üzerinden yalnızca Patrikhane-Eksarhlık mücadelesi değil, aynı zamanda İngiltere-Rusya nüfuz mücadelesi de görülecekti. İstanbul'daki Rus Elçi Nelidov, Makedonya'da karışıklıkların yaşanmasına sebep olarak beratların verilmemesini göstererek Sultan'dan iki kez beratların verilmesi talebinde bulunmuştu.[539] Beratlar konusunda Rusya, Bulgarların yanında yer alırken İngilizlerin de Patrikhane tarafını tutması meselesinin dinî/ruhanî çerçeveden çıktığı anlamına gelmekteydi. Hatta öyle ki, 1 Nisan 1885 tarihinde İngiliz bir diplomat tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na

[537] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Eser, *Nationalist Schism in the Empire: Tanzimat Reforms and the Establishment of the Bulgarian Exarchate*, Libra Kitap, İstanbul 2019.
[538] Sadrazam Kâmil Paşa'nın Patrik Yovakim ve Eksarh Yosif ile yaptığı görüşmelerin ayrıntıları için bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı…*, s. 159-162.
[539] Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı...*, s. 156-158.

gönderilen bir raporda, beratların Rusya tarafından siyasî bir amaç olarak kullanıldığı yazıyordu.[540]

Beratların verilmesine dair hem Makedonya hem de İstanbul'daki Bulgarlardan ayrıca yoğun talepler vardı. Bulgarların beratlar konusunda yapmış oldukları bu taleplere karşılık olarak Patrikhane ise, farklı yollara başvurmaya çalışıyor, Babıâli üzerinde baskı kurmaya gayret ediyordu. Patrikhane'nin girişimleri ile ilgili olarak Eksarh Yosif'e gerekli açıklamalar Osmanlı yetkilileri tarafından yapıldı. Eksarh'a, Patrikhane'nin birtakım gerekçelere dayanan itirazları bulunduğunun belirtilmesi, Babıâli'den çıkacak kararı belli eder türdendi.[541] Patrikhane yetkililerinin sunduğu gerekçelerden biri, Bulgar metropolitlerine beratların verilmesinin yaratabileceği kötü sonuçlardı. Diğer gerekçeler ise Bulgar Eksarhlığı'nın şizmatik olması, kilise kanunlarına aykırı hareket edilmesi ve bir yerde aynı mezhepten (Ortodoks) iki metropolitin bulunmayacağı idi.[542]

Sadrazam Kâmil Paşa birçok defa hem Bulgar Eksarh'ı hem de Rum Patrik'i ile görüşmüşse de bir netice alınamadı. Bununla birlikte İstanbul'da toplanan Vükela Meclisi'nde de bir çözüm üretilemedi. Beratların verilmesi yönünde çalışma yürüten Rus Elçi Nelidov ve Eksarh Yosif ile beratların verilmemesi konusunda girişimlerde bulunan Patrikhane yetkilileri arasında bir denge sağlanmaya gayret edilmişse de beratlar ile ilgili olarak 1885 yılında alınan karar, Sultan tarafından uygulamaya konulmadı.[543]

1887 yılının 20 Ağustos / 1 Eylül'ünde Bulgar Hükümeti'nin idaresi Başmüdür Stambolov'un yönetimine geçti. Acaba kendisinden önceki hükümet dönemlerinde Sultan'dan alınamayan beratlar alınabilecek miydi? Diplomasi yoluyla Padişah'tan elde edilebilecek imtiyazlar neticesinde Makedonya'daki Bulgar

---

[540] Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 192.
[541] Zina Markova, "Deynostta na Bılgarskata Ekzarhiya v Makedoniya i Odrinska Trakiya", *İzbrani Sıçineniya, Tom II; Studii i Statii*, Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 2008, s. 528-529.
[542] Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı...*, s. 155-158.
[543] Aynı yer, s. 159-164.

nüfuzunu arttırmak Stambolov'un ana hedeflerden biriydi. Başmüdür zaten gazeteci, yazar ve gezgin Giuseppe Modrich ile yapmış olduğu kısa görüşmesinde Makedonya ile ilgili olarak düşüncelerini açıkça beyan etmiş ve *"Makedonya'nın askerî yollarla ele geçirilemeyeceğini*" kendisine ifade etmişti.[544] Aslında bu, Eksarh Yosif'in de benimsediği de bir yoldu. Fakat anlaşmazlık yaratan husus, Rusya'ya yönelik tutum ve tavırlardı. Eksarhlığın ve Eksarh'ın Russeverliği, Stambolov'un ise Rusya karşıtlığı anlaşmazlığın merkeziydi. Ancak Bulgar idarecileri açısından Makedonya göz ardı edilebilecek bir yer değildi. Eksarhlık ile Stambolov Hükümeti, özelinde ise Eksarh Yosif ile Stambolov arasındaki mücadeleye rağmen ortak paydada hareket edilen belki de nadir konulardan biri Makedonya idi.[545]

1888 yılı Haziran ayı ortasında II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edilmesi, Eksarh için bir fırsattı. Nitekim dönem itibarıyla alınamayan beratların yaratmış olduğu "sorunların" Sultan'a bizzat anlatılması için önemli bir imkân sağladı. Padişah'ın önünde beratların verilmeyişinin yaratmış olduğu olumsuzluklardan özellikle bahsedildi. Kendi günlüğüne yazmış olduğu notlara istinaden Eksarh, bilhassa bölgelerdeki Bulgarların durumunu Sultan'a tarif etmeye çalıştı ve Rum metropolitlerin baskılardan kaynaklı meydana gelen şikâyetleri dile getirerek "*acıların dindirilmesi*" için beratların verilmesi ricasında bulundu. Huzura kabul esnasında odada Sadrazam Kâmil Paşa da vardı. Yosif'in vermiş olduğu bilgilere göre Paşa, Eksarh'ın taleplerinin zamanı olmadığını düşünüyordu. Hatta bu düşüncesini, Bulgar din adamının sözünü kesip Sultan'ın önünde açıklamıştı. Aslında II. Abdülhamid, Sadrazam'a hak veriyordu, ancak meselenin hâlledileceğine dair bir umudu da vardı. Padişah, Sadrazam ile konu üzerinden görüşeceğini vaat etti.[546] Fakat bu, Sultan'ın, çözülemeyen meseleleri zamana bırakma siyasetinin bir örneğiydi.

---

[544] Cuzepe Modriç [Giuseppe Modrich], *V Bılgariya Sled Sıedinenieto*, Prevela ot İtalianski Dariya Karapetkova, İK "Kolibri", Sofya 2020, s. 31.

[545] Vardarski, *Stambolovştinata v Makedoniya i Neynite Predstaviteli*, Viyana 1894, s. 3. "*Stambolovştinata v Makedoniya i Neynite Predstaviteli*" broşürü, 1 Kasım 1894 tarihinde Petır Poparsov tarafından kaleme alınmıştır. Bu metin, VMORO'nun en eski program belgesi olarak kabul edilmektedir. Poparsov, broşürü Vardarski takma adıyla imzalamış ve yanıltmak amacıyla kapağında Viyana'da basıldığı yazılmıştır. (Ts. Bilyarski, "Pırvite Programni Dokumenti na VMORO do Esenta na 1902 g.", *İsvestiya na Dırjavnite Arhivi*, Kn. 87, Sofya 2004, s. 201)

[546] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 235-236.

Stambolov, Bulgarlar için "*hassas bir millî*"[547] mesele hüviyetindeki Makedonya ile ilgili hususta Eksarh'a benzer fikirler vardı. Bulgar Kapıkethüdası Georgi Vılkoviç'e meselenin çözümüne dair İstanbul'da bazı girişimlerde bulunması konusunda emirler verdi.[548] Bu, Stambolov Hükümeti'nin Makedonya'ya yönelik attığı ilk adımdı. *Napred, İztok, Tırnovska Konstitutsiya* gibi Bulgaristan'da yayımlanan bazı gazeteler de Eksarh'ın İstanbul'daki çalışmalarına destek verici yayımlar yaptı.[549] Hatta *Svoboda* Gazetesi, Makedonya'daki Sırp, Yunan ve Rus faaliyetlerini tenkit ediyor, Osmanlı Devleti'nin yaklaşımına dair eleştirilerde bulunuyordu. Ancak yine de *Svoboda*'ya göre "*Türkiye'nin, Makedonya'da ve genelde Bulgarlara yönelik tutumu, kendisi açısından büyük bir fayda idi*".[550] Lakin hem İstanbul'da Eksarh ve Vılkoviç hem de Sofya'da Stambolov tarafından yapılan yazılı ve sözlü manevralar bir sonuç vermedi ve 1888 yılında talep edilen beratlar yine alınamadı. *Makedoniya* Gazetesi duygusal bir dille durumu şöyle izah ediyordu: "*Bulgarların vaziyeti günden güne ağırlaşmakta ve dayanılmaz bir hâl almaktaydı*".[551]

Nisan 1890'da Üsküp metropolitliği için Eksarhlık tarafından seçilen kişinin (Teodosiy) bölgeye bazı dinî işleri hâlletmek üzere gitmesine izin verilmesi ve ardından İstanbul'a geri çağırılması, beratlar meselesinin yeniden gündeme gelmesine sebep oldu. Aslında bir bakıma metropolitin geri çağırılması Bulgar yetkililerin işine geldi. Çünkü bu durum, Bulgar idarecilerin propaganda yapmalarına olanak yarattı. Beratlar konusu Teodosiy'in olayından sonra Babıâli'nin ana gündemlerinden birine dönüşecek ve beratların alınmasıyla sonuçlanacak bir "savaş" başlayacaktı.

---

[547] "*Haklı veya haksız…, Bulgaristan'da tüm Makedon-Slavlar da Bulgar görmeye alışkınlar ve onların Prenslik ile birleşmesi ile eski Bulgar İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasının, Bulgaristan için tarihî bir görev olduğuna [inanırlar]. Bulgaristan'da, Prespa Gölü'ndeki kayalık adadaki harabeler üzerine, Büyük Bulgaristan'ın yeni krallarının kalesini inşa etmek için* [Bulgar Kralı] *Samuel'in kraliyet sarayının kalıntılarına elleriyle dokunacakları günü sabırsızlıkla bekliyorlar*". Mümin İsov, *Makedonya Hareketi'nde…*, s. 224.

[548] Dobrin Miçev, "Stefan Stambolov i Makedonskiyat Vıpros", *Makedonski Pregled*, Godina XVIII, No: 4, 1995, s. 64.

[549] Nadejda Angelova, "Bılgarskiyat Peçat i Makedonskiyat Vıpros", *Makedonski Pregled*, Godina XX, No: 3, 1997, s. 56.

[550] *Svoboda*, 13 Avgust 1888, Godina II, Broy 187, s. 1.

[551] *Makedoniya*, 21 Oktomvri 1888, Godina I, Broy 1, s. 1.

Stambolov'un hükümeti devralmasının üzerinden üç sene geçmişti. Yapmış olduğu faaliyetler neticesinde Bulgaristan içinde ve dışında otoritesini kabul ettirmeyi başarabilmişti. Bilhassa Avusturya-Macaristan ile İngiltere'nin desteğini dahi alıyordu. Bu güce de güvenerek vakit kaybetmeden hükümet idarecileriyle beraber metropolitin kovulmasını da bahane ederek harekete geçti. Aslında Bulgar kamuoyu da bunu istiyordu. Daha 1889 yılında *Makedoniya* Gazetesi, yaptığı ateşli yayımlar ile Bulgar Hükümeti'ni bir nevi teşvik ediyordu. Çünkü bahsi geçen gazeteye göre "*Makedonya'nın gelecekteki yazgısı, Bulgaristan'ın* [benimseyeceği] *dış politikaya oldukça bağımlıydı*".[552]

Bulgaristan Prensliği Dışişleri Müdürü Stranski Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'e Bulgar metropolitlerin dinî görevlerini yapmada serbest bırakılmadıklarından yakındı. Keza aynı şekilde Üsküp metropolitinin görev yerinden kovulmasının Bulgaristan'daki olumsuz yansımalarından bahsetti. Başkâtibin İstanbul'a verdiği bilgilere göre Stambolov Hükümeti'nin itirazı, Sırpların ve Rumların faaliyetleriydi. Bu faaliyetlere sebep olarak Rusya'nın Makedonya'da Sırp ve Rum propagandalarını desteklediği gösteriliyordu. Osmanlı devlet adamının araştırmalarına göre Stambolov ise İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya temsilcilerinin yanına gitmişti. Kendilerine, Eksarhlık tarafından görevlendirilen din adamının kovulduğunu ve Şarkî Rumeli ile Bulgaristan'da sayısı ancak 80 bine varan Rumlar için birkaç metropolit bulunduğu hâlde Makedonya'da 2 milyon civarındaki Bulgarlar için metropolit tayinine izin verilmemesinden dert yanarak bir nevi propaganda yapmıştı. Ayrıca Bulgarları Rum kilisesinin tahakkümü altında bırakmak amacıyla yapılan girişimlere karşılık olarak Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'deki Rum metropolitleri kovabileceği imasında bulunmuştu.[553]

Sırp ve Rumlara yönelik eleştirilere basım-yayım yoluyla da destek veriliyordu. Makedonya'nın komşu ülkelerle birlikte taksim edilmesiyle ilgili olarak Bulgaristan Prensliği'nde 1890 yılında yayımlanan bir metinde şöyle yazmaktaydı: "*Makedonya…aynı çıkarlarıyla, aynı geçmişiyle, tek ve ayrılmaz bir geleceğiyle,*

[552] *Makedoniya*, 16 Septemvri 1889, Godina I, Broy 41, s. 1.
[553] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/48. (R. 7 Mayıs 1306 / M. 19 Mayıs 1890); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/44, lef 5. (R. 7 Mayıs 1306 / M. 19 Mayıs 1890).

aynı köle ve utanç verici mazisiyle Bulgarların yaşadığı bir yerdir…Bulgarlara en iyi teşkilatçıları veren Makedonya, ne Sırp ne de Rum olabilir".[554]

Konuyla ilgili olarak Stefan Stambolov, Başkâtip Reşid Bey ile de görüştü. Başkâtibin vermiş olduğu bilgilere istinaden başmüdür, Makedonya'da Bulgarlardan ziyade Sırp ve Rumlar ayin yapmakta daha serbest olduğu iddiasındaydı. Ona göre Makedonya'da açılan kiliseleri kutsamaya bir Bulgar metropolit dahi gönderilmediğinden dolayı çocuklar vaftiz edilmeden kalmaktaydı. Ayrıca yine başmüdüre göre, bu durum Bulgarları olumsuz manada etkilemekte ve muhalefet bu konu üzerinden hükümeti yıpratmaktaydı. Bulgar devlet adamının savı ise Reşid Bey'in vermiş olduğu rapora dayanarak "*Bulgaristan'da Rusya nüfuzu olsaydı Makedonya'daki soydaşlarımız bu gibi mahrumiyette kalmaz ve mezhep ve kavmiyetleri Yunan ve Sırp menfaatlerine feda edilmez*" yönündeydi. Stambolov'un merakı, kovulan metropolite yönelik bir hoşnutsuzluğun olup olmadığıydı. Eğer Babıâli nezdinde bir hoşnutsuzluk varsa metropolit olarak başka birinin gönderilmesine müsaade edilmeliydi. Başmüdür, Reşid Bey'e sözü edilen Üsküp metropolitin kovulmasına karşılık olarak Şarkî Rumeli vergisinin ödenmesinin ertelenmesi konusunun hükümeti nezdinde görüşüldüğünü söylemişti.[555]

Sofya'daki Osmanlı devlet adamı, Stambolov ile yapmış olduğu görüşmenin ayrıntılarını İstanbul'a bildirmesinin dışında kendi gözlemlerini ve düşüncelerini de rapora ilave etmişti. Reşid Bey'e göre dönem itibarıyla Bulgaristan'da gerçekleşecek seçimlerde metropolit meselesi hem mevcut hükümet hem de muhalifler tarafından "*manevî bir silah*" olacak kullanılacaktı. Ona göre metropolit konusunun Bulgarlar açısından iyi bir şekilde bitmesi mevcut Bulgar Hükümeti için "*son derece gerekliydi*". Başkâtibin vermiş olduğu bilgilere istinaden Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasından beri Makedonya, Bulgarlar için "*millî bir mesele*" hüviyetinde olduğundan iktidara gelen her bir siyasî parti "*zaman ve durumun uygunluğuna göre az veya çok*" bu mesele ile ilgilenmekteydi. Stambolov Hükümeti tarafından tüm Büyük Güçler nezdinde Prens Ferdinand henüz resmî olarak tasdik ettirilememişti.

---

[554] Dim. A. Spirov, *Makedoniya i Neynite Pretendenti ili Sırbiya, Gırtsiya i Bılgariya za Makedoniya*, Peçatnitsa na "Liberalniy Klub", Sofya 1890, s. 51.
[555] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/44, lef 4. (R. 20 Mayıs 1306 / M. 1 Haziran 1890).

Bu durum Bulgar yönetimine yönelik olumsuz tepkilere yol açmaktaydı. Bu tepkileri bir nebze olsun bastırabilmek ve seçimlerden önce Bulgar ahalisine bir faaliyet yapıldığını gösterebilmek adına Stambolov ve hükümetindeki müdürler metropolit meselesini çözüme kavuşturmaya çalışmaktaydı.[556]

Anlaşılacağı üzere, 1888'de beratların alınabileceğine pek de inanmayan Stambolov ve hükümeti, 1890 yılında hem dilini sertleştiriyor hem de ciddi adımlar atıyordu. Bilhassa İngiltere ve Avusturya-Macaristan temsilcileri üzerinden Osmanlı Devleti yetkililerine nüfuz etmeye çalışılacaktı. Stambolov, bir büyük gücün Sultan'ın üzerinde yaratabileceği etkiyi 1887 ve 1888 yılında görmüştü. Hatırlatalım ki, Ferdinand'ın prensliğinin gayrimeşru olduğu Babıâli tarafından iki defa resmî olarak Bulgar Hükümeti'ne bildirilmişti ki bu bildiri, Rusların etkisi ve telkinleriyle olmuştu.

Babıâli'de uygulanması planlanan ve kulaktan kulağa dolaşan tedbirlerden biri olan Şarkî Rumeli vergisinin ödenmesinin ertelenmesi gibi bir fikre Stambolov'un katılmayacağına dair bir kanaat vardı. Zira böyle bir durumun yaşanması hâlinde Bulgar Hükümeti'nin Şarkî Rumeli'yi idare etme yetkisi düşecekti. Bu yetki, 6/18 Eylül 1885 tarihinde gerçekleşen ilhakın neticesinde yapılan 5 Nisan 1886 tarihli Tophane Antlaşması ile Bulgaristan Prensi'ne verilen bir haktı. Bulgaristan prensi aynı zamanda Şarkî Rumeli Vilayeti'nin de valisi olarak kabul edilmişti. Babıâli'ye göre Osmanlı Devleti'nin hukuku korunmalıydı. Kaldı ki verginin ödenmesi hususunda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a her taraftan baskı yapmaya gücü vardı. Bulgar idarecilerin yapması gereken sadakatini sürdürmek ve bir "*faide-i mevhume*" uğruna bu sadakati zedeleyebilecek durumlardan kaçınmaktı. Bu yüzden konu, Sofya'daki Osmanlı görevlileri vasıtasıyla Stambolov'a bildirilmeli ve gerekli izahlar kendisine yapılmalıydı.[557]

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, Sadrazam Kâmil Paşa'nın emri gereğince Stambolov ile iki defa ardı ardına görüştü. Başkâtibin vermiş olduğu rapora göre

[556] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/44, lef 4. (R. 20 Mayıs 1306 / M. 1 Haziran 1890).
[557] BOA, HR.SFR.04, nr. 333/64. (R. 24 Mayıs 1306 / M. 5 Haziran 1890); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/44, lef 1. (R. 24 Mayıs 1306 / M. 5 Haziran 1890).

başmüdür, Osmanlı Devleti'nin Rum ve Sırpların menfaatini gözetmekte olduğunu ve mevcut Bulgar Hükümeti'nden yardımını esirgediğini iddia etmekteydi. Ancak Stambolov'un kendi ifadesiyle, gerektiğinde Osmanlı Devleti ile ortaklaşa aynı düşmana karşı yürüyecek olanlar Bulgarlardı. Başmüdürün söylediğine göre maksat, Avusturyalılar ile Macarların yaptığı gibi Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Presnliği'nin bir güç birliği oluşturup ortak düşmana yönelik yalnızca Şarkî Rumeli'de değil, Tuna sahillerini de beraber korumaktır. Bu yüzden yine ona göre Makedonya'da Rum ve Sırpları dikkate almaktan ziyade Bulgarları ödüllendirmek ve hoşnut etmek önemliydi ve Bulgaristan'daki Osmanlı nüfuzunu arttırırdı. Stambolov, Patrikhane'nin söylem ve eylemlerinin dikkate alınmamasını istiyordu. Bulgarların, Patrikhane nezdinde şizmatik olmasından dolayı Makedonya'ya Bulgar metropolitlerin gönderilmesine de karışmaya haklarının olmadığını düşünüyordu. Başmüdürün savına göre Babıâli, Bulgaristan Prensliği'ni ilgilendiren konularda "*umursamaz*" davranıyordu ve bundan dolayı da içişlerinde metropolit konusu kendisini ve hükümetini zorluyordu. Stambolov ayrıca, belki de en önemlisi, Sultan tarafından yalnızca prensin tanınması için bir girişimde bulunabileceklerini açıkladı. Ferdinand'ın tanınması için yapılacak olan teşebbüsten bir başarı elde edilmez ise Şarkî Rumeli vergisinin ödenmemesi konusu gündeme gelebilirdi. Reşid Bey ise görece sakindi. Başkâtip gerekli uyarıları kendisine yaptı. Kendisi gibi güvenilir ve basiretli birinden böyle bir şey beklenmediği Osmanlı devlet adamı tarafından Stambolov'a söylendi. Reşid Bey'e göre Osmanlı Devleti'ne karşı minnettarlık gösterilmesi yerine prensin tanınması gibi hareketlere girişmenin zamanı değildi. Eğer ki düşünülen girişimden bir başarı elde edilemezse Bulgaristan için birtakım zorluklar ve sıkıntılar beraberinde gelebilirdi. Gün içerisinde yapılan ikinci görüşmede ise Stambolov biraz daha ılımlı ifadeler kullandı, Bulgar Hükümeti için Osmanlı Devleti ile iyi geçinmenin gerekli olduğu anlaşılacaktı. Fakat ilk görüşmede Reşid Bey'in ifadeleri Stambolov'u hiçbir şekilde etkilememiş; başmüdür, Prens Ferdinand'ın tanınması amacıyla Babıâli'ye nota verilmesi fikrinden vazgeçirilememişti.[558]

[558] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/62. (R. 31 Mayıs 1306 / M. 12 Haziran 1890)

Dinî temelli bir meselenin yalnızca ruhanî bir konu olmadığı, hem dâhili hem de harici olarak Bulgaristan'a olumlu veya olumsuz getirilerinin olacağı aşikârdı. Stambolov'un konu üzerindeki ısrarı, elde edebileceği kazanımların ne kadar büyük olacağının bilincinde olmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Bu doğrultuda da beratlar meselesini dinî/ruhanî konu olmaktan tamamen çıkaracak olan notanın Babıâli'ye takdim edilmesine kesin olarak karar verildi.

Stambolov, notayı kendisi yazmıştı ve içeriği Müdürler Heyeti'nde (Bakanlar Kurulu) okundu. Ardından notanın İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'e gönderilmesi emri Dışişleri Müdürü Stranski'ye verildi.[559] Sofya'daki İngiliz diplomat O'Connor, Babıâli'ye verilecek notada düşmanca bir dil kullanılmamasını tavsiye etmişse de[560] nota sert bir üslupla yazılmıştı. Notada, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prensliğin hâkim devletini nasıl üstü kapalı bir şekilde tehdit ettiği açıkça görülebilirdi. Bulgar Hükümeti'nin taleplerinden ilki, komiser namıyla atanacak yetkili vasıtasıyla Babıâli ile doğrudan ilişki kurmaktı. Prens Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'ndeki yemininden sonra ortaya çıkan gayrimeşru durumdan kaynaklı olarak Bulgaristan'daki Osmanlı görevlileri, komiser namıyla görev yapmıyorlar, başkâtip olarak isimlendiriliyorlardı. Bulgar idareciler, Ferdinand öncesi düzene dönülmesini istiyorlardı, Sultan tarafından atanacak görevlilerin komiser namını taşımasını talep ediyorlardı. Bulgarların ikinci ve üçüncü istekleri, Babıâli'nin manevî olarak desteğini görmek ve Bulgarlara Berlin Antlaşması çerçevesinde haklarının verilmesiydi. Diğer talep ise, Prensliğin bulunduğu durumdan kurtarılmasıydı. Bulgar idarecilerin bu taleple Ferdinand'ın tanınmasını bekledikleri açıktı. Bununla beraber notanın son kısmı, tehdit içeren bir bölümdü. Buna göre "*Eğer Babıâli, Prensliğin sesine kulak asmaz, Bulgar Kilisesi'nin haklarını vermez ve prensi tanımazsa, Prensliği kendi kaderine terk ettiğini ve bilinmeyen ve tehlikelerle dolu bir durumdan çıkması için Prensliği kendi imkânlarını aramaya zorladığını kanıtlamış olacaktı*".[561]

---

[559] Dimitır Marinov, *Stefan Stambolov i Noveyşata ni İstoriya*, Sofya 1992, s. 317.
[560] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 261.
[561] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 12-18. Nota ayrıca bazı Bulgar gazetelerinde de yayımlanmıştır. Bkz. *Svoboda*, 23 Yuniy 1890, Godina IV, Broy 373, s. 2; *Plovdiv*, 24 Yuniy 1890, Broy 48, s. 1-2.

Stefan Stambolov'un kullandığı koz ya da tehdit, bağımsızlığın ilân edilebileceği söylemiydi. Notanın son kısmında yer alan cümlelerde de bu ima edilmekteydi. Ancak bu durum notada talep edilenlerin hayata geçirilmesinden daha zor, hatta imkânsız bir meseleydi. Özellikle Bulgar Kilisesi'nin haklarını vermek Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesiydi. 28 Şubat / 11 Mart 1870 tarihli ferman bu hakların verilmesine imkân yaratıyordu. Ancak bağımsızlık ilânı, tüm Avrupa'yı etkileyebilecek bir konu olduğundan gerçekleşmesi çok zordu. Fakat Stambolov bu kozu, Sultan'dan birkaç imtiyaz alabilmek için kullanmaya çalışacaktı. Bunun tüm devletleri etkileyecek bir durum olduğunun farkında olan İngiliz O'Connor, Stambolov'a gerekli uyarılarda bulundu. Düşünülen böyle bir girişimden kaçınılmalıydı, zira bu girişim, Kraliçe Victoria'nın Bulgaristan'a yönelik sempatisini yok edebilirdi.[562]

Başkâtip Reşid Bey, notanın kaleme alındığını ve bu notada, Bulgar Meselesi'nin ortaya çıkışının ve prensin tasdik edilmesinin talep edileceğini bildirdi.[563] 4/16 Haziran 1890 tarihinde Dışişleri Müdürü Stranski tarafından nota İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'e iletildi.[564] Vılkoviç'e notanın olduğu gibi sunulması, II. Abdülhamid ve Babıâli'deki etkisi görüldükten sonra bildirilmesi ve notanın Babıâli'ye takdim edilmesinin ardından kopyalarının İstanbul'daki Avrupalı devletlerin elçilerine de verilmesi talimatı geçildi.[565] 7/19 Haziran 1890 tarihinde nota, Vılkoviç vasıtasıyla Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile Sadrazam Kâmil Paşa'ya okundu ve kopyası teslim edildi. Kâmil Paşa'nın tüm ısrarlı çabalarına rağmen Said Paşa'ya özellikle nota okunmuştu ki notanın resmî bir nitelik kazanması bilhassa isteniyordu.[566] Hariciye nazırı üzerinden verilecek mesajın amacı, iki bağımsız devletin arasında yaşanabilecek siyasî bir olay gibi gösterilmek istenmesiydi.

---

[562] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 261.
[563] BOA, Y.A.HUS., nr. 236/6, lef 2. (17 Haziran 1890).
[564] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 12-18; *Svoboda*, 23 Yuniy 1890, Godina IV, Broy 373, s. 2; *Plovdiv*, 24 Yuniy 1890, Broy 48, s. 1-2.
[565] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 20.
[566] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 278.

Notaya İstanbul'da önemli bir olay gibi bakıldı. Bazı Osmanlı yetkilerinde yabancı devletlerin kışkırtmasıyla yapılan bir hareket olduğuna dair bir düşünceler vardı. Aynı zamanda Sadrazam Kâmil Paşa'dan da şüphelenilmekteydi. Attığı adımların "*İngilizlere hoş görünmek için*" olduğuna dair bir kanaat vardı ki "*umumun en büyük menfaatini, kendisinin en küçük menfaatine feda eylerdi*".[567] Böylesine gergin bir ortamda Bulgar Hükümeti'nin bu adımı, Osmanlı Devleti'ni zor bir duruma sokmuştu[568] ve bu durum da doğal olarak Babıâli'de notanın öfkeyle karşılanmasına sebep olmuştu.[569]

Vılkoviç'e göre notanın II. Abdülhamid'in üzerindeki etkisi *çok acı* idi. Ayrıca İstanbul'da bu nota ile ilgili hissedilen öfke ve kızgınlığın sebebi ne içeriği, ne de üslubuydu. Ona göre bu öfke ve kızgınlığa sebep olan tek şey, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı ve bağımlı bir hükümetin, hâkim devletine nota vermesiydi. Bulgaristan Prensliği'nin nota vermesi, Babıâli nezdinde bir hakaret olarak algılandı. Kapıkethüdasının izlenimlerine istinaden Babıâli'nin kınadığı şey yalnızca notaydı, içerik veya biçimi değildi.[570] Babıâli'deki bu ortamı ve havayı gören Vılkoviç, Stambolov'dan bir yazı kaleme almasını istedi. Yazıda, notanın amacı net bir şekilde izah edilmeliydi. Nota, ne Babıâli'nin iradesini zorlaştırmak ne de Osmanlı Devleti'ni tehdit etmek amacına dayanıyordu. Bu açıdan bu hususlar vurgulanmalıydı. Ona göre kaleme alınan yazı doğrudan doğruya Sadrazam'a gönderilmeli ya da kendisine bu görev verilmeliydi.[571]

Stambolov Hükümeti, notanın takdim edilmesinin ardından birtakım sözlü manevralara ve destek arayışlarına girişti. Muhtemeldir ki Stambolov, Büyük Güçlerin yardımını almadan notanın kendileri açısından olumlu bir netice vermeyeceğinin farkındaydı. Bunun içindir ki hem Osmanlı Devleti'ni kapalı kapılar ardından tehdit etme yoluna gidilmiş hem de notaya arka çıkacak hamiler aranmıştı. Viyana merkezli otoriteli bir gazete olan *Neue Freie Presse*'de notanın tamamının

[567] BOA, Y.EE., nr. 10/47. (R. 17 Haziran 1306 / M. 29 Haziran 1890).
[568] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 22.
[569] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 41.
[570] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 63.
[571] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 293.

yayımlanması bu hamlenin en dikkate değer olanlarından biriydi.[572] Ayrıca bu amaç doğrultusunda, notada yer alan metropolitlerin Haziran ayının sonuna kadar gönderilmesi talep edilerek aksi takdirde sonuçların ne Bulgaristan Prensliği ne de Osmanlı Devleti için iyi olmayacağı ifade edildi.[573] Sofya'dan bildirildiğine göre Bulgar Hükümeti'nin belirli bir hedefi vardı ve istenilenler elde edilene kadar bu hedeften sapılmayacaktı. Bu durum Vılkoviç'e de bildirildi. Eğer ki Babıâli tarafından talepler yerine getirilmezse, Şarkî Rumeli vergisinin Temmuz ayı ödemesinin durdurulması emri çoktan verilmişti[574], ödeme yapılmayacaktı.[575] Bu tehdit Stambolov tarafından şu şekilde değerlendirildi: "*bu bizim ilk baskıcı adımımız olacaktır*".[576] Ayrıca dönemin Maliye Müdürü Georgi Jivkov'a, Başkâtip Reşid Bey ile görüşmesi ve yakın zamanda tatmin edici bir cevap verilmezse, uzun vadeli ödemenin duracağı ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerinin zarar göreceğinin bildirilmesi talimatı verildi.[577]

Başkâtip Reşid Bey ile Stambolov arasında gerçekleşen görüşmede ise başmüdür, yukarıda yer alan tehditvari sözlerden ziyade daha yapıcı bir dil kullandı. Nota gönderilmişti ve artık Bulgar Hükümeti taleplerin yerine getirilmesini bekliyordu. Şarkî Rumeli vergisi ile ilgili hükümetinin alabileceği bazı kararlar olabilirdi ki alınacak kararlar tamamıyla notadaki taleplerin karşılık bulup bulmayacağı ile ilgiliydi. Eğer talepler karşılık bulmazsa, verginin ödenmemesi gündeme gelebilirdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti yetkililerinin bazı adımlar atması gerekiyordu ki metropolit meselesinin çözümü bu adımlardan geçiyordu. Stambolov'un hâl ve hareketlerinden ümitsiz olduğu görülmüştü. Ancak meseleyi nihayete erdirinceye kadar iktidarda kalmayı sürdüreceği Reşid Bey'in dikkatini çekmişti.[578]

Başkâtibe göre, Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde yaşayan Bulgarlar hakkında Stambolov Hükümeti'nin bir talep ve istekte bulunmaya hakkı ve yetkisi

[572] *Neue Freie Presse*, 30 Juni 1890, Nr. 9285, s. 1-2.
[573] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 468.
[574] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s.10
[575] Aynı yer, s. 9.
[576] Aynı yer, s. 9.
[577] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 160.
[578] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/94. (R. 6 Haziran 1306 / M. 18 Haziran 1890).

yoktu. Bununla birlikte Reşid Bey, Bulgarlar için Makedonya'nın "*hassas bir millî*" mesele olduğunu yineleyerek basın yoluyla konu gündemde tutulduğunu ifade etmişti. Osmanlı devlet adamının düşüncesine göre notadaki taleplerin yerine getirilmesi gelişen olaylar neticesinde Bulgar Hükümet için bir "*hayat memat meselesi*" olmuştu. Aslında başkâtip, Ferdinand'ın tanınması taraftarıydı. İç ve dış tahriklerin oyununa gelen Bulgar kamuoyunun böylece teskin edileceğini ve muhaliflerin susturulacağını düşünüyordu. Ayrıca sorunun çözümü demek, Balkanlar gibi Osmanlı Devleti için önemi haiz bölgenin bir yerinde asayişinin sağlanması demek olacaktı.[579] *Svoboda* Gazetesi, Reşid Bey'in görüşünü destekler bir cümleyi sütunlarına taşıdı: "*Türkiye, prensi resmî olarak tanırsa ne kendi durumundan ne de büyüklüğünden bir şey kaybeder*".[580]

Kapıkethüdası Vılkoviç, İstanbul'daki siyasî havayı gördüğünden biraz olsun tedirgindi. 7/19 Haziran 1890 tarihinde Babıâli'de hariciye nazırı ile sadrazama notanın okunmasıyla beraber Babıâli ile Stambolov Hükümeti arasında manevî bir mücadele başlamıştı. Vılkoviç'e göre notadan istenen netice alınmalıydı, aksi hâlde başarısızlığın doğurabileceği kötü sonuçlar olabilirdi. Bu açıdan Kapıkethüdası, Büyük Güçlerin desteğine güveniyor ve bilhassa İstanbul'daki Büyük Güçlerin elçilerinin notaya destek vermesinin önemli olacağını düşünüyordu.[581] Aksi durumda Avrupa devletlerinin temsilcilerinin gözünde Prensliğin itibarı zedelenecek ve saygınlığı kaybolacaktı. Ayrıca Vılkoviç, Osmanlı Devleti idarecilerinin de Bulgaristan'ı Girit'ten daha aşağı seviyede görmeye başlayacakları korkusundaydı. Bu da ister istemez Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan Bulgarlara olumsuz bir şekilde yansıyabilirdi.[582]

Vılkoviç vasıtasıyla notanın Babıâli'ye takdim edilmesini izleyen ilk günlerde Büyük Güçlerden notaya dair herhangi bir destek emaresi görülmedi.[583] Destek vermeleri konusunda Sofya'daki İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya temsilcilerine başvuru yapılmışsa da temsilcilere göre notanın zamanı olmadığı için

[579] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/72. (R. 22 Haziran 1306 / M. 4 Temmuz 1890).
[580] *Svoboda*, 20 Yuniy 1890, Godina IV, Broy 372, s. 1.
[581] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 22.
[582] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 90.
[583] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 33.

bu talep geçiştirilmişti.[584] Vılkoviç ise İstanbul'daki ortamı değerlendirdikten sonra endişeye kapıldı ve Sofya'ya uyarılarda bulundu. Notadaki taleplerin Babıâli nezdinde karşılık bulması için tüm vasıtaların kullanması gerektiğini düşünüyordu. Kendileri açısından Babıâli'den ve Yıldız Sarayı'ndan çıkabilecek olumsuz bir sonuç, yalnızca Osmanlı Devleti ile ilişkileri kötüleştirip Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgarların durumunu zorlaştırmayacaktı ki nota öncesi sahip olunan ayrıcalıklar ve imtiyazlar dahi elden gidebilirdi. Bundan dolayı Vılkoviç'e göre "*nota mutlaka zaferle taçlandırılmalıydı*".[585] Sofya, İstanbul'dan gelen bilgilerin ardından kısmen tedirgin oldu. Dönemin Maliye Müdürü Georgi Jivkov tarafından devletlerin vereceği tepkinin ne olacağı bilinmediğinden Vılkoviç'e Babıâli ile arasını iyi tutması talimatı verildi.[586]

İstanbul'da da Sofya'ya benzer bir şekilde ilk başlarda hiçbir devlet tarafından Bulgaristan'ın talepleri desteklenmedi. Avrupa devletlerini doğrudan doğruya ilgilendiren bir mesele olmadığından yardım elini uzatacaklarına dair bir beklenti Babıâli'de de yoktu.[587] Ancak zaman geçtikçe notaya dair bazı devletlerin dışında (bilhassa Rusya) Büyük Güçlerin fikirlerinde birtakım değişiklikler görüldü. Bu değişikliklerden kasıt, notada yer alan bazı maddelerin savunulmasıydı. Bu destek ise beratların verilmesi ile ilgili oldu. Dönemin İtalya Hükümeti İstanbul'daki elçisine Stambolov'un taleplerinin desteklenmesi emrini vermişti.[588]

Konuyla ilgili olarak Eksarh Yosif ile İtalya Elçisi Alberto Blank arasında bir görüşme gerçekleştirmişti. Kendi günlüğüne düştüğü nota göre Eksarh, İtalya elçisinde Bulgar taleplerinin desteklenmesi talimatının olduğunu görmüştü. Elçi, Eksarh'a Babıâli'yi ikna etmek için elinden geleni yapacağını vaat etti.[589] İngiliz Başbakan Lord Salisbury Stambolov'a Makedonya'daki Bulgar taleplerinin yerine getirilmesi için İngiltere'nin yapabildiği her şeyi yapacağını belirtti.[590] İstanbul'daki

[584] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 40.
[585] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 39.
[586] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 40.
[587] BOA, Y.EE., nr. 10/47. (R. 17 Haziran 1306 / M. 29 Haziran 1890).
[588] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 2.
[589] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 287.
[590] Petır Kamenov, *Graf Andraşi i Balkanite 1867-1890*, Fondantsiya İzkustvo Sreştu Nasilieto, Sofya 2001, s. 219; Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 264.

İngiliz Elçi White, Vılkoviç'e "*İngiltere muhtemelen notadaki taleplerden bazılarını destekleyeceğini*" dile getirerek notadan sonuç alınması konusunda kendisinin ısrar etmesi tavsiyesinde bulunmuştu.[591] Şunu da belirtmek gerekir ki, daha Nisan 1890'da İngiliz diplomat White, hükümetinden Bulgarların Makedonya'daki taleplerinin desteklemesini istemişti.[592] İstanbul'da Vılkoviç çalışmalar yürütürken, Jivkov da Sofya'da girişimlerde bulunuyordu. Maliye müdürü, Sofya'daki İngiliz diplomat O'Connor'dan notaya destek verilmesini talep etti. O'Connor, metropolitler hakkındaki Bulgar Hükümeti taleplerinin yerine getirilmesi için İngiltere'nin tüm nüfuzunu kullanacağını açıkça Jivkov'a bildirdi.[593] İngiliz devlet adamına göre diplomatik "savaşa" sebep olan bu meselenin bilgisi, Padişah'a kadar ulaştırılmıştı. Sofya'nın taleplerine karşı olan kişi Rus Elçi Nelidov idi. Diğer dört devletin (İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya) temsilcileri ise Bulgarların yanındaydı.[594]

Stambolov Hükümeti, İngiliz kamuoyunu da Bulgaristan Prensliği lehine yayımlar yapmak amacıyla yanlarına çekmeye çalıştı.[595] İngilizler tarafından yapılacak haberlerin, İstanbul'dan çıkacak kararı etkileyebileceği düşünülüyordu. Bulgar Hükümeti'nin bu amaç uğrunda yaptıkları girişimler sonuç verdi ve Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti yetkililerinin bildirdiğine göre bir İngiliz gazetesi notanın içeriğini okuyucularıyla paylaşmıştı.[596] *The Times*'ın 2 Temmuz 1890 tarihli nüshasında, notadaki taleplerin yerine getirilmemesi halinde Sofya'ya bağımsızlıklarını ilân etmeleri tavsiye ederek aynı zamanda üç maddelik bir de öneri sunuldu. Maddelerden ilki Osmanlı Devleti'ne verilen verginin ödenmemesi, ikincisi müftülere tahsis edilen vakıf arazilerinin geri alınması ve üçüncüsü de Bulgaristan ve Şarkî Rumeli topraklarında bulunan tüm Rum metropolitlerin bulundukları yerlerden kovulmasıydı.[597] Daha evvel Stambolov'un ima etmişi olduğu bu öneriye, Vılkoviç de sıcak bakıyordu.[598] Fakat gelişmeler, Stambolov'un fikrini değiştirmesine vesile

[591] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 263.
[592] Aynı yer, s. 262.
[593] Aynı yer, s. 261-262.
[594] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 149.
[595] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 260.
[596] BOA, Y.PRK.TKM., nr. 18/4. (R. 11 Haziran 1306 / M. 23 Haziran 1890).
[597] *The Times*, 2 July 1890, Issue: 33053, p. 5.
[598] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 329.

oldu. Gazetenin bu nüshasının yayımlanmasından birkaç gün sonra Vılkoviç'i konu üzerinden uyardı. Zira Stambolov, Rum metropolitlerin kovulmasının Bulgaristan'a bir faydasının olmayacağını anlamıştı. Hatta Babıâli'den berat verilmesi talebinde bulunulan kendi metropolitlerine bu konu zarar dahi verebilirdi.[599]

Sofya'daki İngiliz diplomatın söylemi, İstanbul'da karşılığını buldu. Dört devletin temsilcisi de Bulgar Hükümeti'nin yararına çalışıyordu. İstanbul'da Avusturya-Macaristan elçisi Calice, İngiliz temsilci Fenn, İtalya elçisi Blank ve Alman elçi Radowitz, beratların verilmesi konusunda hem Sadrazam Kâmil Paşa'ya hem de Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'ya açıklamalarda bulundular. Dört devletin aynı beyanlarda bulunmasına vesile olan kişi ise Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Gustav Kálnoky idi. Kapıkethüdası Vılkoviç'e göre ortak beyanların farklı devletlerin temsilcileri tarafından dillendirilmesi çok önemliydi ve Bulgar Hükümeti'nin notadaki taleplerinin karşılık bulmasını sağlayacaktı. Hatta sözü edilen hükümete yapmış olduğu yardımlardan dolayı Kálnoky'e teşekkür edilmeliydi.[600]

Almanya, elçisi aracılığıyla Bulgar Hükümeti'nin taleplerine destek verse de notayı bir seçim hamlesi olarak da görüyordu. Nitekim Alman idarecilerin düşüncelerinde bir nebze de olsa doğruluk payı vardı. Zira dönem itibarıyla Bulgaristan'da seçimler olacaktı. Hâkim devlet statüsünde bulunan Osmanlı Devleti'ne vasalı hüviyetindeki bir hükümetten nota verilmesi ister istemez mevcut hükümetin ve özellikle Stambolov'un ülke Bulgaristan'daki otoritesini arttırmasına sebep olabilir, bu da doğal olarak yapılacak seçimlere tesir edebilirdi. Babıâli'de de bu görüş yönünde bir kanaat hâkimdi. Notanın verilme amacı Stambolov ile Ferdinand'ın Rus taraftarı olan muhaliflerine karşı üstün olma çabasıydı. Hatta nota, Bulgaristan'ın genel işleriyle alakalı bir durum için verilmemişti, notayla şahsî menfaatler gözetilmişti.[601]

Notaya karşı iki karşıt görüşte grup meydana geldi. Bunlardan biri yukarıda bahsedilen notanın desteklenmesi ve içeriğinde bulunan bazı taleplerin yerine

[599] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 106.
[600] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 314; *VPnB*, No: 337, Sofya 1995, s. 501.
[601] BOA, Y.EE., nr. 10/49. (R. 24 Haziran 1306 / M. 6 Temmuz 1890).

getirilmesi hususunda Babıâli'de faaliyet gösteren gruptu. Diğer bir grup ise nota karşıtlarıydı. Notaya karşı olan devletlerden biri Rusya idi. Rus Elçiliği baştercümanının Salih Münir Paşa ile yaptığı görüşme Petersburg'un notaya bakışını açık bir şekilde göstermekteydi. Ona göre işin içinde İstanbul'daki İngiliz Elçi White olabilirdi. Eğer Bulgar Hükümeti'nin Prens Ferdinand konusundaki talebi Osmanlı Devleti nezdinde kabul görürse İngilizler de Mısır'da bazı taleplerde bulunabilirlerdi.[602] Onun için notanın cevapsız bırakılması yolunda Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen hareket çizgisi Rusya tarafından takdir ediliyordu. Rus diplomata göre nota, Bulgaristan Prensliği tarafından kaidelere uygun olmayan bir şekilde kaleme alınmıştı ve notanın takdim edilmesinden sonra metropolitlere beratlar verilecek olursa bu duruma Petersburg'da "*Bulgarların etkili nüfuzuyla bitirilmiş bir mesele gözüyle*" bakılacaktı. Karar, Osmanlı Devleti'nin şanına uymamakla beraber Padişah'ın aleyhine bazı sonuçlar doğuracaktı.[603] Anlaşılacağı üzere baştercüman vasıtasıyla II. Abdülhamid üzerinde baskı kurulmak isteniyordu. Aslında bu, dolaylı veya doğrudan Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale anlamına da geliyordu. Beratlar, Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda bulunan bölgeleri ilgilendirmekteydi. Fakat notadan sonra olayın siyasîleşmesi ve Büyük Güçlerin nüfuz mücadelesine dönüşmesi, ister istemez bu söylem ve eylemleri beraberinde getiriyordu.

Makedonya üzerinde emeli ve hedefi bulunan Sırbistan ve Yunanistan'ın temsilcilerden de olumsuz tepkiler gecikmedi. Bu devletin temsilcileri vakit kaybetmeden Sadrazam Kâmil Paşa'nın yanına giderek serzenişte bulunmuşlardı. Zira notanın içerdiği talepler Sırp ve Yunan çıkarlarına dokunuyordu. Patrikhane de beratların verilmesi konusunda yapılan talepten rahatsızdı. Hatta öyle ki Patrik, metropolitlere beratların verilmesi halinde istifa edebileceğini Sadrazam'a söylemişti.[604] Ancak Kâmil Paşa'ya göre bu, "*hiçbir şey yapmamış görünmemek için gösterişten ibaret bir istifa*" olacaktı.[605] Ayrıca Patrik'in istifası dışında, beratların verilme kararı ile ilgili Osmanlı ülkesi, Rusya ve Romanya'da görevli olan önemli

[602] BOA, Y.PRK.HR., nr. 13/41, lef 2. (H. 30 Zilkade 1307 / M. 18 Temmuz 1890).
[603] Aynı yer, lef 1. (H. 30 Zilkade 1307 / M. 18 Temmuz 1890).
[604] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 331; *VPnB*, No: 320, Sofya 1995, s. 475.
[605] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/78. (R. 25 Temmuz 1306 / M. 6 Ağustos 1890).

mevkilerdeki papazlara beyanname gönderilmesi kararı almıştı. Böylece, Patrikhane'ye tanınan ayrıcalıkların kısıtlandığı ve beratların verilmesiyle mezhep hukukunun ihlâl edildiği vurgulanacaktı.[606]

İstanbul ile Sofya merkezli atılan adımların ve gerek sözlü gerekse yazılı manevraların gölgesinde 13/25 Haziran 1890 tarihinde Babıâli'de Hususî Encümen toplandı. Toplantıdan çıkan karara göre, notada yer alan taleplerden en dikkat çekici olanı prensin resmî olarak tanınması isteğiydi. Fakat prensin tanınması dönem itibarıyla ihtimal dâhilinde değildi. Başkâtip unvanına sahip birinin yerine Sofya'ya komiserin gönderilmesinin meseleyi çözüme kavuşturmayacağı fikri hâkimdi. Çıkacak bir kararın barış ortamını bozmasından çekiniliyordu. Özellikle alınabilecek bir karar neticesinde, encümende bulunan Osmanlı yetkililerinde Rusya'nın "*gücendirilebileceğine*" dair endişe vardı. Bundan dolayı meselenin başlamadan önünün alınması için Almanya imparatoruna görüşünün sorulması ve ardından Rus imparatoruyla bu görüşün paylaşılması mantıklı görünmekteydi. Ayrıca devletlerin notadaki taleplere yönelik duruşları da değerlendirildi. Avusturya-Macaristan'ın Almanya ile hemfikir bir şekilde hareket edeceği düşünülüyordu. İtalya'nın Stambolov Hükümeti'ni destekleme kararından vazgeçmeyeceği tahmin ediliyordu. İngiltere'nin ise açıktan açığa itirazda bulunması beklenmiyordu. Ayrıca Bulgar Hükümeti tarafından bağımsızlığın ilân edileceğine ihtimal verilmiyordu. Stambolov'un elinde güçlü bir koz olarak duran bağımsızlık ilânı gibi bir teşebbüse girişilmesi hâlinde Osmanlı Devleti'nin üzerindeki sorumluluk kalkacaktı ve Rusya'nın "*gücenmesine*" sebep olabilecek bir durum da yaşanmayacaktı.[607]

Toplantıya katılanlara ek olarak Ahmed Şakir Paşa ve eski sadrazam Said Paşa'nın katılımıyla aynı gün içinde (13/25 Haziran) yeni bir toplantı daha yapıldı. Ferdinand'ın tanınması meselesinde Osmanlı Devleti, Büyük Güçlere yönelik bir denge politikası benimsemişti. Zira toplantıya katılan Osmanlı yetkilileri bu meselenin Avrupa'da iki farklı grubu meydana getirdiğini biliyorlardı. Bu toplantıya göre Stambolov Hükümeti'ne gerekli uyarılar yapılmalıydı. Bu uyarı ve telkinlerin

[606] BOA, DH.MKT., nr. 1748/33. (R. 24 Temmuz 1306 / M. 5 Ağustos 1890).
[607] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/881, lef 1, 2, 3, 4. (R. 13 Haziran 1306 / M. 25 Haziran 1890).

Sofya'ya gönderilecek hususî bir Osmanlı memuru mu yoksa İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç vasıtasıyla mı yapılması konusunda toplantıya katılan yetkililerde bir fikir ayrılığı vardı. Büyük Güçlerin yetkilerine nota ile ilgili düşüncelerinin sorulması konusu ise gelişecek olaylara göre daha sonraya bırakılmalıydı.[608] Sultan, bir Osmanlı memurunun Sofya'ya gitmesinin Petersburg'u rahatsız edebileceği ihtimalini düşünerek ilk önce Vılkoviç'in aracı olarak kullanılmasına hükmetti.[609]

26 Haziran / 8 Temmuz'da Eksarh Yosif, Vılkoviç ile bir araya geldi. Vılkoviç'e Stambolov'un taleplerinden vazgeçtikten sonra Sultan'ın beratları verebileceği iletildi, çünkü aksi takdirde beratların verilmesinin siyasî bir karar olarak algılanacağı Sadrazam Kâmil Paşa tarafından Eksarh Yosif'e söylenmişti.[610] Buradaki "talep" vurgusu, Ferdinand'ın tanınması istemiydi. Zira tanınma konusu uluslararası bir meseleydi ki Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasının alınması gerekiyordu. Dönemin mevcut siyasî konjonktürüne ve gruplaşmalara istinaden bu pek mümkün değildi. Bu yüzden Stambolov'un bu talebinden vazgeçmesi ve bunu bildirmesi büyük önem arz ediyordu. Gelişen olaylar ışığında 1/13 Temmuz 1890 tarihinde ise Eksarh Yosif tarafından metropolitlerin atanması ile ilgili bir takrir sunuldu.[611] Bu takrir aslında Babıâli'nin verebileceği kararı belirli bir zemine oturtabilmek için bir imkân yaratmıştı. Notanın ardından verilebilecek berat kararı farklı yorumlamaları beraberinde getirebilirdi. Bundan dolayı Eksarh'ın bu hamlesi, notanın etkisini kıracak ve Sultan'ın alabileceği kararı kolaylaştıracaktı.

Eksarh Yosif'in takririnin ardından 2/14 Temmuz'da Hususî Encümen yeniden toplandı. Notada yer alan üç talepten ikisi toplantının ana maddelerini teşkil ediyordu. Bunlar, Üsküp ve Ohri'ye gönderilecek Bulgar metropolitlere beratlar verilmesi ve Bulgaristan ile doğrudan iletişime geçebilecek bir komiserin tayin edilmesiydi. Notada yer alan Prens Ferdinand'ın tanınması konusu gündeme dahi

[608] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/882, Lef 1. (R. 14 Haziran 1306 / M. 26 Haziran 1890).
[609] Aynı yer, Lef 2. (R. 14 Haziran 1306 / M. 26 Haziran 1890).
[610] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 287.
[611] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 485, l. 9-12.

getirilmedi. Bulgaristan'a bir Osmanlı komiserinin tayini meselesi ise ister istemez Bulgar Hükümeti'nin tasdik edildiği anlamına gelebileceğinden ve de Rusya'nın olası tepkisinden dolayı kabul görmedi. Encümende doğal olarak tek üzerinde durulan ve ayrıntılarıyla tartışılan mesele beratların verilip verilmemesiydi. İki ihtimal üzerinden bir değerlendirme yapıldı. Beratların verilmemesi hâlinde birtakım hadiselerin yaşanabileceğine dair bir endişe hâkimdi. Mevcut Bulgar Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden ümidi kesebilirdi, Şarkî Rumeli vergisinin ödemesi ertelenebilirdi ve bağımsızlık ilân edilebilirdi. Aksine beratların verilmesi hususunda sunulabilecek bazı gerekçeler vardı. Bunlardan ilki, beratlar konusunun Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olduğuydu. Verilecek karar, Bulgaristan Prensliği'ni Osmanlı Devleti'ne bir kat daha bağlayabilir ve Sofya'nın yaşadığı zorlukları aşmasına imkân verebilirdi. Eksarh'ın takriri ile notanın aynı döneme denk gelmesinin yaratmış olduğu ikileme rağmen beratların verilmesi kararlaştırıldı.[612]

Hususî Encümen'in kararının kendisine sunulmasının ardından II. Abdülhamid, Bulgar Hükümeti tarafından bağımsızlığın ilân edilmeyeceğine ve başka taleplerde bulunmayacaklarına dair Büyük Güçlerden teminat alınması şartıyla 3/15 Temmuz'da beratların verilmesine karar verdi. Ayrıca İstanbul'da Eksarhlığın kontrol ve teminatı altında bir siyasî gazetenin çıkarılmasına müsaade edildi.[613] Metropolit Sinesiy'e piskoposluğu altında bulunan Edirne Vilayeti'ndeki yerleri özgürce gezme izni çıktı, Fener semtinde Bulgar Kilisesi inşa etmek için ferman yayımlandı ve Eksarhlığa bu fermanın teslimi emri verildi.[614] Vılkoviç çıkan karardan ötürü oldukça mutlu ve memnundu. Ona göre bu, "*Bulgaristan Prensliği'nin vermiş olduğu önemli mücadele neticesinde kazandığı başarının en parlak kanıtıydı*".[615]

---

[612] BOA, Y.A.RES., nr. 51/24, lef 2. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).
[613] Bu gazete, 27 Eylül 1890 tarihinde yayın hayatına başlayan "Novini" adlı gazetedir. *Novini*, 27 Septemvri 1890, Godina I, Broy 1. Gazetenin yayımlanmasına dair padişah iradesi 29 Ağustos / 10 Eylül 1890 tarihinde çıkmıştır. BOA, İ.DH., nr. 1193/93331, lef 2. (R. 29 Ağustos 1306 / M. 10 Eylül 1890).
[614] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 156; *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 334.
[615] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 372.

Eksarh Yosif, Padişah kararının ardından Sadrazam Kâmil Paşa'nın huzuruna çıktı. Eksarh'ın kendi günlüğüne düştüğü notlara dayanarak Sadrazam, beratların verilmesine kesin olarak hükmedildiği Bulgar din adamına söylemişti. Ancak Bulgar Hükümeti'nin Babıâli'ye vermiş olduğu notanın etkisinin geçmesi gerekiyordu. Böylece Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prensliğin notasının dikkate alındığına dair bir çıkarımın yapılmasının önüne geçilecekti. Fakat Sadrazam, kararın Eksarh'ın takriri ve Bulgar Hükümeti'nin talepleri neticesinde alındığını özellikle vurguladı. Bir tarafta Sofya memnun edilirken, diğer taraftan da Patrikhane'nin iyiliği düşünülüyordu. Bulgar metropolitlerin elbiselerinde belirgin bir işaret takmaya davet edilecekleri Eksarh'a söylendi. Tartışmalı mesele olan kıyafet konusuna Eksarh çok net bir şekilde karşıydı. Kıyafetlerini değiştiremeyeceklerini ve konunun daha evvel gündeme geldiği ve bittiği görüşündeydi.[616]

Sadrazam Kâmil Paşa, beratların verilmesiyle ile ilgili kararı Vılkoviç'e de söylemişti, ancak karar hemen yürürlüğe konmayacaktı. Zira kapıkethüdasının verdiği bilgilere göre yürürlüğe konduğu anda, başta Avrupa'da olmak üzere dünyanın her yerinde notanın baskısı altında alınmış bir karar olarak algılanabilirdi. Bundan dolayı biraz beklenilmesinde fayda vardı. Bu yüzden Sadrazam, Kapıkethüdası Vılkoviç'e çıkan kararın gizli kalması ricasında bulundu.[617] Vakit kaybetmeden Stambolov'a Sultan'ın kararı bildirildi ve konunun gizli kalması bilhassa istendi. II. Abdülhamid'in notanın içeriği ile ilgili rahatsızlığını bilen başmüdür, notanın Osmanlı Devleti'ni tehdit etmek veya Babıâli'yi bir şey yapmaya zorlamak amacını taşımadığını, yalnızca Bulgaristan'ın "*dayanılmaz hâlini*" göstermek ve bu durumdan kurtulmak için yardım ricasından ibaret olduğunu uygun bir dille Sadrazam'a iletmesi için Vılkoviç'i görevlendirdi.[618] Açıkça şunları ifade

[616] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 287-288; Kamil Paşa'nın zikrettiği "*kararın Eksarhın takriri ve halkın talepleri üzerine alındığı*" sözleri toplanan Hususî Encümen'de dahi dile getirilmiştir. BOA, Y.A.RES., nr. 51/32, Lef 4. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).
[617] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti*, Tom III, Sofya 1997, s. 294.
[618] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Sofya 1997, s. 98-99.

etmekten de Stambolov geri durmadı: "*Bu yüce iyiliğe ve güvene layık olduğumuzu göstermek için çabalayacağız*".[619]

Kapıkethüdası, konuyla ilgili olarak Sadrazam Kâmil Paşa ile yeniden bir araya geldi. Paşa'ya kararın mevcut Bulgar Hükümeti'nin "*ömrünü uzatacağı*" ve Bulgarların Osmanlı Devleti'ne olan sadakat ve bağlılığını arttıracağı Vılkoviç tarafından iletildi. Vılkoviç tarafından Bulgar Ordusu'nun Osmanlı Devleti'nin emrinde ve komutası altında hazır bulunacağı aktarıldı. Bulgar yetkili tarafından tartışma yaratan talepten de feragat edildiği ilân edildi; Bulgar Hükümeti tarafından prensin tanınması isteminden vazgeçilmişti.[620] Kapıkethüdası, Sadrazam ile yapmış olduğu bir başka mülakatının bilgilerini Sofya'ya çektiği telgrafla geçti. Bu malumatlara göre Sultan, Sofya'nın bu kararından memnun olmuştu. Ayrıca Vılkoviç'in vermiş olduğu rapora istinaden Sadrazam, beratlar konusunun Bulgarların "*yararına*" olacak şekilde çözümlendiğini duyurmuştu.[621]

"*Prens Ferdinand'ın mevcudiyeti, bizzat Bulgaristan'ın varlığı ile doğrudan bağlantılıysa*"[622] da Makedonya'da elde edilebilecek bir kazanımın ne kadar önemli olduğu, prensin tanınması talebinden vazgeçilmesinden anlaşılabilirdi. Stambolov ve hükümeti, prensin tanınmayacağının muhtemeldir ki farkındaydılar. Ancak notada yer alan en sorunlu talepten vazgeçildiğinin ilân edilmesi, ister istemez Babıâli'nin elini kuvvetlendirmiş ve notada yer alan beratlar ile ilgili taleplerin yürürlüğe konmasını biraz daha hızlandırmıştı. Prensin tanınması talebinden vazgeçilmesiyle konu tamamen Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi hâline dönüşmüştü.

Bulgar yönetimin elde ettiği beratlar, dört devletin elçisinin ısrarlı çabalarının bir neticesiydi. Elçilerin beratların verilmesi ile ilgili yapmış oldukları sözlü manevralara önayak olan devlet Avusturya-Macaristan idi. Süreci yakından takip eden Vılkoviç, İstanbul'daki girişimleri ve ardından çıkan Padişah kararını Stambolov'a bildirmiş ve şöyle yazmıştı: "*zafer kazanılmıştır*".[623] Bulgaristan'da II.

---

[619] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 108.
[620] BOA, Y.A.HUS., nr. 236/112. (R. 5 Temmuz 1306 / M. 17 Temmuz 1890).
[621] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 113.
[622] *Svoboda*, 23 Yuniy 1890, Godina IV, Broy 373, s. 1.
[623] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 107.

Abdülhamid'in kararının mutluluğu yaşanıyordu. Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey'e göre, beratlar kararının Sofya'daki yansıması olumlu ve gayet iyi idi. Vakit kaybetmeden Maliye Müdürü Georgi Jivkov ile bir araya gelindi. Sofya'daki Osmanlı devlet adamının izlenimlerine göre Jivkov da fazlasıyla keyifliydi ve Padişah'a olan bağlılığını dile getirerek hükümeti adına şükranlarını sundu.[624]

6/18 Temmuz 1890 tarihinde Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Padişah'ın emri gereğince Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya elçisi ile İngiltere maslahatgüzarıyla görüştü. Almanya Elçisi Radowitz'e göre, berat meselesinin hâlledildiği sırada Bulgar Hükümeti'nden anlaşmaya aykırı hareket etmemesi için teminat alınmak istenmesi gayet normaldi. Ancak bu teminat dört devletten değil de Bulgar Hükümeti'nden talep edilmeliydi. Zira Almanya, hiçbir şekilde Sofya'ya nüfuz edemezdi. Elçiye göre teminat konusunda Büyük Güçlerin temsilcileri üzerinden nabız yoklanmaya çalışılacaksa da bu bir sonuç vermezdi. Bağımsızlık hususunda devletler hiçbir şekilde sorumluluk almazlar ve sadece Stambolov Hükümeti'ne nasihatler vermekle yetinirlerdi. Ayrıca Radowitz, Bulgarların antlaşmalara aykırı hareketlerde bulunduklarında yalnız kalacaklarını bileceklerinden, bu antlaşmaların hilafında taleplerde bulunmalarını beklemiyordu. Alman diplomata göre bir de beratlar konusunda verilen nasihatler Bulgarların "hatırı" için verilmemiş, barış ve huzur ortamının korunması ve Osmanlı Devleti'nin selameti için yapılmıştı. Meselenin hâlledilmesiyle birtakım korku ve çekincelerin ortadan kalkacağını savunan Radowitz, Osmanlı Devleti'ne de bu şekilde hiçbir devletin itiraz etme hakkının olmayacağı fikrine sahipti. Ayrıca yine elçiye göre Rus Elçi Nelidov beratların verilmesine karşı değildi, sadece dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin çıkarına uygun bulmamaktaydı.[625]

Mehmed Said Paşa'nın görüştüğü diğer bir diplomat olan Avusturya-Macaristan Elçisi Calice, Almanya elçisi ile aynı fikirdeydi. Elçiye göre de teminat, Stambolov Hükümeti'nden istenmeliydi. Büyük Güçlerin yapabileceği tek şey Bulgar Hükümeti'ne nasihat vermekti. Calice, Kapıkethüdası Vılkoviç ve Bulgar

[624] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/14, lef 2. (20 Temmuz 1890).
[625] BOA, Y.A.RES., nr. 51/31, lef 5. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).

idarecilere gerekli izahları yapmıştı. Osmanlı Devleti'ne takdim edilen nota, hiçbir tarafta hoş karşılanmamıştı, fakat Calice'ye göre II. Abdülhamid'in vermiş olduğu karar, çok önemli ve kıymetliydi. Bu açıdan elçi, Bulgar idarecilere Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeleri ve Sultan'ın "*canını sıkmamaları*" tavsiyesinde bulunmuştu. Calice, Bulgar idareciler ile yapmış olduğu görüşmeden Hariciye nazırını da haberdar ederek görüşme bilgilerini kendisine verdi. Calice'nin tavsiyesine uyarak Bulgar Hükümeti Osmanlı Sultanı'nı rahatsız etmeme adına adımlar atacaklardı. Onlardan biri, Bulgar basınında Osmanlı aleyhinde yapılacak yayımların önüne geçmekti. Makedonya'da yaşayan Bulgarların, devamlı olarak Prenslikten yardım beklememelerine dair beyanlarda bulunulması Bulgar idareciler tarafından Başmüdür Stambolov'a iletilecekti.[626] Calice bir de Paşa'yı şüpheye düşürecek söylemlerde bulundu. Padişah'ın beratların verilmesine yönelik kararı herkesçe biliniyordu. İradenin çıkmaması ve ardından berat taleplerinin olası reddi, Stambolov'u bağımsızlık ilân etmeye sevk edebilirdi.[627] Elçiye göre, Osmanlı Devleti, meseleyi çözüme kavuşturmayla barışın bekasına ve kendi çıkarına büyük hizmet etmişti. Bulgar yönetimin yeni taleplerde bulunmayacağı gibi uzun bir süre Bulgar Meselesi bahse konu olmayacaktı. Bundan dolayı Padişah iradesinin bir an önce çıkması gerekmekteydi.[628]

Mehmed Said Paşa, hükümetinden Üçlü İttifak (İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya) ile ortak hareket etme talimatını alan İtalya Elçisi Blank ile de bir görüşme yaptı. Blank, diğer iki elçiden farklı görüşte değildi. Bulgar Hükümeti'ne gerekli tavsiyelerde bulunmuştu. Bulgarların beratlar kararının ardından II. Abdülhamid'e minnettar olmaları gerekiyordu. Elçinin bahsettiğine göre, Sofya'nın vermiş olduğu son notayı İtalyan Hükümeti onaylamamıştı.[629]

İngiltere Maslahatgüzarı Fenn ile yapılan görüşmede ise teminat meselesi gündeme dahi gelmedi. Fenn, Sultan'ın vermiş olduğu kararı Londra'ya bildirmişti. Maslahatgüzara göre, 1885 öncesi Rusların girişimlerde bulunduğu vakit verilmemiş

[626] BOA, Y.A.RES., nr. 51/31, lef 5. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).
[627] Milço Lalkov, *a.g.e.*, s. 389.
[628] BOA, Y.A.RES., nr. 51/31, lef 5. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).
[629] Aynı yer, lef 5. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).

olan beratlara şimdi ulaşmalarından dolayı Bulgar Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne minnettar olacaktı ve ayrıca Berlin Antlaşması'nın dışına çıkmaları da pek mümkün değildi. Anlaşılacağı üzere İngiliz diplomat, Stambolov Hükümeti'nin bağımsızlık ilânına pek yanaşacağını düşünmüyordu. Fenn tarafından Vılkoviç'e daha evvel bu minvalde sözler sarf edilmişti. Aynı şekilde Bulgar idarecilere de durum izah edilecekti. İngiliz diplomata göre alınan bu karar, barış ve huzur ortamını koruyarak yaşanabilecek büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmıştı ve bir an önce de neticelendirilmesi gerekmekteydi. Ayrıca yine Fenn'e göre, Rus Elçi Nelidov alınan karara karşı değildi. Kaldı ki mevcut Rus Hükümeti'nin, Slav bir devlet olan Bulgaristan'a yönelik bir girişimde bulunması da beklenmiyordu.[630] Maslahatgüzar tarafından Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'ya daha öncesinden bazı taahhütlerde bulunulmuştu. Buna göre İngiliz Hükümeti tarafından Bulgar idarecilere antlaşmalara riayet etmeleri ve ılımlı hareketlerde bulunmaları konusunda uyarılarda bulunulacaktı. Fenn tarafından kişisel bir teminat verilmiş, ardından da Lord Salisbury'den gerekli izinler alınmıştı.[631]

Babıâli'ye beratların verilmesi konusunda İngiltere tarafından yapılan girişimlere Avusturya-Macaristan ile birlikte İtalya ve Almanya temsilcileri katılmalarına rağmen[632] elçilerin ve maslahatgüzarın hariciye nazırına yaptıkları açıklamalar gösteriyor ki dört devlet de Osmanlı Devleti'nin istediği teminatı vermekten kaçınıyordu. Teminatın verilmemesinin sebeplerinden biri muhtemelen Bulgarlara duyulan güvensizlikti. Ortada dolaşan, basına yansıyan bağımsızlığın ilân edileceği haberleri ve söylentileri ister istemez bazı güvensizlikler yaratmış olma ihtimali vardı. Almanya ve Avusturya-Macaristan elçilerinin doğrudan dile getirdikleri teminatın Bulgar Hükümeti'nden istenmesi gerektiği hususu da ayrıca Osmanlı Devleti açısından tehlikeliydi. Dönem itibarıyla tanınmamış bir prensin başında bulunan hükümetten böylesi resmî bir talepte bulunmak doğal olarak prens ve hükümetini resmen tanımak anlamına gelecekti. Teminatı doğrudan Stambolov Hükümeti'nden istenmesi gerektiğine dair söylemler, Ferdinand'ın seçimini, II. Abdülhamid'e meşrulaştırmak istemelerinden kaynaklı olabilirdi. Ancak bu durum,

[630] Aynı yer, lef 5. (R. 6 Temmuz 1306 / M. 18 Temmuz 1890).
[631] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/19, lef 3. (H. 4 Zilkade 1307 / M. 22 Haziran 1890).
[632] Petır Kamenov, *a.g.e.*, s. 220.

başta Rusya olmak üzere bazı devletlerin tepkisine yol açabilirdi. Eski Sadrazam Said Paşa'nın fikri ve çekincesi de bu yöndeydi.[633] Kaldı ki resmî olarak Sofya'ya başvurulduğu an, Berlin Antlaşması ihlâl edilmiş olacak ve ilk tepki de Rusya'dan gelecekti. O yüzden, bu yönde hareket edilmemesi, Sultan'ın benimsemiş olduğu siyasetin sekteye uğramaması açısından önem arz etmekteydi. Said Paşa'da teminatın alınamamasına olumlu yönden bir bakış da vardı. Bulgar idarecilere belirli nasihatler ile birtakım uyarılar yapılmasına dair hem Büyük Güçlerin hem de Osmanlı yetkililerinin vaatlerde bulunması dahi faydalı olarak görülmüştü.[634]

Dört devletin temsilcisiyle yapılan mülakatların ardından Hariciye Nazırı 8/20 Temmuz'da Rus Elçi Nelidov ile de bir görüşme yaptı. Mehmed Said Paşa, Nelidov'a karara giden süreci açıklamaya çalıştı. Nazıra göre, Üsküp ve Ohri metropolitlerine beratların verilme kararı, Eksarh'ın takririnin bir sonucuydu. Ancak Stambolov Hükümeti'nin bazı talepleri içeren notayı vermesi bu süreci sekteye uğratmıştı. Fakat daha sonra Bulgar yetkililerden prensin tanınması talebinden vazgeçildiğine dair alınan bilgi ile notayı kınama yazısından vazgeçilmişti. Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti tarafından beratların verilmesi bir gereklilikti, Eksarh'ın takriri kararın çıkmasını etkilemişti. Nelidov'a göre ise Rus Devleti tarafından beratların verilmesi konusunda denecek bir şey yoktu, ancak mevcut Bulgar Hükümeti'nin yerini sağlaştırmak için Bulgaristan'ın yanında yer alan dört devletin girişimleri üzerine verilmesi Rusya'nın itirazlarına sebep olmuştu ki bu ifadelerden Nelidov'un ve Rus Hükümeti'nin tepkisinin neye olduğunu açıkça görmek mümkündür. Tabii ki Hariciye Nazırı, Nelidov'un son ifadelerini kabul etmedi, çünkü ona göre Eksarh'ın takriri, dört devletin nasihatlerinden önce idi. Bu arada Nelidov, kendince bir çözüm üretme niyetindeydi ki buna göre beratların verilmesi ertelenir ve prens meşru bir hâl alırsa hem Eksarhlığın şizmatiklik meselesi Patrikhane ile çözüme kavuşabilir hem de mevcut yaşanan zorluklar yaşanmazdı. Açıkçası Rus elçi zaman kazanmanın derdinde olup beratlar konusunun bir süre geçiştirilmesinden yanaydı. Bu süre zarfında da Sofya'nın taleplerinin ve dört

[633] BOA, Y.A.RES., nr. 51/31, lef 3, 7. (R. 9 Temmuz 1306 / M. 21 Temmuz 1890), (R. 9 Temmuz 1306 / M. 21 Temmuz 1890).
[634] BOA, Y.EE., nr. 139/75. (7 Temmuz 1890).

devletin girişimlerinin etkisi kaybolabilirdi. Ardından metropolitler görev yerlerine gönderilebilir ve beratlar ondan sonra dahi verilebilirdi.[635]

Nelidov, Almanya Elçisi Radowitz ile yaptığı görüşmede kararın zamanlamasının yanlışlığına vurgu yaparak bu konunun Osmanlı Devleti'ne de zarar verebileceğini Osmanlı devlet adamına ifade etmişti.[636] Hariciye Nazırı ile Nelidov'un görüşmesini Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç de yakından takip etti. Nelidov'un beratların verilmemesi için sarf ettiği tehditvari sözleri Vılkoviç duymuş, elçinin her imkânı kullandığını görmüştü. Padişah'ı memnun edebilmek ve verebileceği kararı hızlandırabilmek için Kapıkethüdasının aklına bir çözüm önerisi gelerek Sofya'dan "*Rumeli vergisinin Temmuz ayı ödemesini hızlandırmalarını*" istedi.[637]

Nelidov, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile yaptığı görüşmesinden tatmin olmadı. Çünkü istediği ve beklediği sözleri nazırdan duymamıştı. Bunun üzerine Rus Elçiliği Baştercüman İvanov'u Hariciye Nezareti'ne gönderdi. 10/22 Temmuz'da Hariciye Nezareti'ne gelen Baştercüman İvanov'a göre beratların verilmesi, "*Stambolov Notası ve Ferdinand'ın sallantıda olan hükümetini desteklemek gayesinde olan devletlerin baskısının sonucuydu*". Ayrıca açıktan ve gayrimeşru bir şekilde Rusya'ya düşmanlık eden bir hükümete istediğinin verilmesi, Osmanlı Devleti'nin itibarını sarsacaktı. Ona göre beratların verilmesi Rusya'ya karşı düşmanca bir muamelede bulunmak demekti ve bu muamele genele de sirayet edecekti.[638] İvanov'un kullandığı dil anlaşılacağı üzere çok sert ve tehdit ediciydi. Bu kadar keskin ifadelerin kimin cümleleri olduğu merak edildi. Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen bir emir neticesinde bu tarz söylemlerde bulunduğunu dile getirse de daha sonra Nelidov'a ait olduğu ortaya çıktı. Görüşmenin hemen sonrasında Sadrazam Kâmil Paşa'nın konu ile ilgili düşünceleri alındı. Paşa'nın düşüncesine göre Sultan'ın vermiş olduğu karar ertelenmemeliydi. Zira Petersburg

[635] BOA, Y.A.RES., nr. 51/32, lef 2. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).
[636] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/14, lef 4. (R. 7 Temmuz 1306 / M. 19 Temmuz 1890).
[637] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 113.
[638] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/21, lef 2. (R. 10 Temmuz 1306 / M. 22 Temmuz 1890).

meseleyi gitgide bulandırabilirdi. Bu da Osmanlı Devleti için daha sonra bir sıkıntı yaratabileceği için bir an evvel beratların verilmesi gerektiğini Sultan'a arz etti.[639]

Beratların verilmesi ile ilgili İvanov üzerinden yapılan açıklamaların Nelidov'a ait olduğunun ortaya çıkmasıyla Yaver-i Ekrem Ahmed Şakir Paşa, Sadrazam tarafından Nelidov ile görüşmeye gönderildi. 11/23 Temmuz'da yapılan görüşmede Şakir Paşa, açık bir şekilde beratların Eksarh'ın talebi üzerine verildiğini söyledi. Burada mevcut sıkıntıları gidermek temel amaçtı. Osmanlı devlet adamı Rusya'ya karşı hareket edilmediği yönünde elçinin yanına gayriresmî bir teminat verilmesi için gönderilmişti. Nitekim İvanov üzerinden yapılan açıklamalar Yıldız Sarayı'nda rahatsızlık yaratmıştı. Şakir Paşa, II. Abdülhamid ile III. Aleksandr arasındaki iyi ilişkilerin korunmasının önemine değinerek alınan kararın iki devlet ve hükümdar arasındaki ilişkileri zedelemeyeceği konusunda Nelidov'a teminat verdi. Cevaben güya Nelidov, Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan talimat almıştı ve bu talimatta Osmanlı Devleti'nin beratlar meselesinde gayet dikkatli davranması gerektiği yazılıydı. Fakat burada sorun Nelidov'un İvanov üzerinden sarf ettiği sözlerdi.[640] Ayrıca kararın er ya da geç çıkacağının farkında olsa da Rus elçi, berat kararının onaylanmaması için zaman kazanmaya çalışıyordu. İradenin çıkmasını ne kadar erteleyebilirse bunun bir başarı olacağının da bilincindeydi. Elçi, "*yapılan girişimin hiç olmazsa bir iki ay ertelenmesi Osmanlı Devleti için daha hayırlı olacağı düşüncesinde*"ydi.[641]

Rusya Elçiliği Baştercümanı İvanov ve Elçi Nelidov ile yapılan görüşmelerin ardından 11/23 Temmuz'da Hususî Encümen bir kez daha beratlar ile ilgili olarak toplandı. Toplantıda iki konu üzerinde duruldu. Bunlardan biri beratların verilmesine dair Rusya'ya gerekli açıklamaların yapılması, diğeri de Nelidov'un yapmış olduğu açıklamalara istinaden diğer devletlere başvurulmasıydı. İlk hususa göre beratların verilmemesi, daha önce Padişah'ın kararını duyan Bulgarları olumsuz yönde etkileyecekti ve karar, Rus nüfuzunun bir sonucu olarak değerlendirilecekti. Bundan dolayı Bulgar yönetimin bağımsızlıklarını ilân etmeleri ve bunu dört devletin

[639] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/21, lef 1. (R. 10 Temmuz 1306 / M. 22 Temmuz 1890).
[640] BOA, Y.A.RES., nr. 51/32, lef 2. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).
[641] Aynı yer, lef 2. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).

de destekleyeceği kuvvetli ihtimal olarak görülerek genel barış ve huzurun bozulabileceği göz önünde tutuldu. Toplantıda yer alan Osmanlı devlet adamlarına göre beratların verilmesi Osmanlı Devleti'nin iç meselesiydi ve beratları verme kararı, Eksarh'ın takriri ve Sofya'nın yoğun istekleri üzerine çıkmıştı. Fakat Bulgar notasının verilmesi ve bazı devletlerin nasihatleri, Yıldız Sarayı'nda ve Babıâli'de beklenen bir durum değildi. Daha önceden (1885 öncesi) Rusların beratların verilmesi ile ilgili tavsiyesi ve talebi olduğu için Osmanlı Devleti'nin mevcut durumda vereceği karara Petersburg'un itirazının olmayacağı çıkarımı yapılmıştı. Toplantıda Rusya'nın itirazının sebepleri Bulgar Hükümeti'nin vermiş olduğu nota ve dört devletin nasihatleri olarak görüldü. Beratlardan kaynaklı olarak Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik bakışında görülen değişiklik memnuniyetsizliğe sebep oluyordu, ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı benimsediği politikayı asla değiştirmeyecekti. İki devlet arasındaki ilişkilerin zedelenmemesi için beratların verilme gerekçelerinin Petersburg Sefareti vasıtasıyla Rus Hükümeti'ne uygun bir şekilde tebliğ edilmesi kararı alındı. İkinci olarak Büyük Güçlere başvurulup başvurulmaması konusu da tartışıldı. Yapılan tartışmaların sonucunda başvurulmaması gerekliliği üzerinde duruldu. Rusya'dan şikâyet edercesine Babıâli'nin diğer devletlere başvurması, Rus yetkililerin daha fazla rahatsızlık duymalarına sebep olabilirdi ve bu da devletler arasındaki ilişkilere yansırdı.[642]

Yapılan toplantıdan çıkan karara göre, Rus Elçi Nelidov'un Ahmed Şakir Paşa'ya ifade ettiği gibi beratların verilmesinin bazı bahanelerle bir süre ertelenmesi mevcut durumda mümkün değildi, ancak yazılma süreci ile ilgili 10-15 gün kadar vakit geçirilebilirdi. Fakat bu da hiçbir tarafın hoşuna gitmeyecekti. Ancak beratların verilmesinin ertelenmesinde herhangi bir fayda olmadığı gibi zaman geçirmenin hem genel barış ve huzuru bozabileceği hem de Osmanlı Devleti'ne zarar verebileceği ihtimalinden dolayı beratların verilmesi ile ilgili Padişah iradesinin vakit kaybetmeden çıkması gerekiyordu.[643]

[642] Aynı yer, lef 3. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).
[643] Aynı yer, lef 3. (R. 11 Temmuz 1306 / M. 23 Temmuz 1890).

Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'e göre Babıâli'de ve Yıldız Sarayı'ndaki tüm girişimleri ve protestoları sonuçsuz kaldığı için "*Nelidov'un öfkesi tarif edilemezdi*".[644] İngiliz yetkililer, Nelidov'un yapmış olduğu açıklamaları öğrenmişti. Bu açıklamaların Petersburg'un talimatı ile değil de Nelidov'un bizzat kendisi tarafından yapıldığını biliyordu ve Rus elçinin bu sözlerine pek itimat edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca beratların ertelenmesi ya da karardan dönülmesinin vahim sonuçları doğuracağı konusunda çekinceleri vardı.[645] Nelidov'un bu açıklamaları hakkında Almanya elçisinin düşüncesi ise, konunun Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olduğu, hiçbir devletin bu duruma karışamayacağı yönündeydi. Elçiye göre; "*Nelidov tarafından yapılan girişimler kişisel bir hareketten başka bir mahiyete sahip olabilmesi pek de muhtemel görünmüyordu*".[646] Lord Salisbury adına gelen yazıda da Alman elçisi ile aynı fikirlere sahip sözler bulunmakta ve konunun iç mesele olduğu, Rusya'nın asla bu duruma karışma hakkının olmadığı bildirilmekteydi.[647] İç mesele vurgusu yapılmakla beraber herhangi bir devletin olaya müdahil olamayacağı vurgulansa da eylemin öyle olmadığı görülebilirdi. Zira beratların verilmesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne verilen nasihatler, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve İngiltere'nin bizzat meseleye müdahil olduklarını göstermekteydi. Ancak devletlerin çıkarları ve ittifakların getirmiş olduğu gereklilikler bu açıklamaların yapılmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.

İstanbul'da beratlar ile ilgili olarak yoğun görüşmeler sürerken, Sofya'da Padişah iradesinin henüz çıkmamış olmasına yönelik bir şikâyet vardı. *Svoboda* Gazetesi *"geç, çok geç; ama geç olması hiç olmamasından iyiydi*" diye yazdı.[648] Sofya'daki bu yakınmalardan günler sonra ise Bulgar Hükümeti'nin beklediği karar, Yıldız Sarayı'ndan çıktı. Beratlar meselesi üzerinden Sofya'nın kendileri açısından Makedonya'da elde ettikleri kazancın tarihi, iradenin yazıldığı 13/25 Temmuz 1890 idi. Beratların verilmesine karar verse de Sultan II. Abdülhamid'in bazı şartları vardı. Osmanlı Devleti'ne ileride bu konu ile ilgili olarak itirazlar gelmemeli ve devlete

[644] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 114.
[645] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/29, lef 2. (H. 7 Zilhicce 1307 / M. 25 Temmuz 1890).
[646] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/40, lef 2. (H. 9 Zilhhice 1307 / M. 27 Temmuz 1890).
[647] Aynı yer, lef 3. (26 Temmuz 1890).
[648] *Svoboda*, 11 Yuliy 1890, Godina IV, Broy 377, s. 1.

sıkıntılar çıkarılmamalıydı. Beratlar, Avrupa genelini etkileyecek bir savaşın çıkmasına sebep olmamalı ve Bulgar Eksarhlığı ile Rum Patrikhanesi arasında yeni ihtilaflar yaşanmamalıydı.[649]

Dört Büyük Gücün ortak "*baskısı*" altında Bulgar metropolitlerin atanma iradesi yayımlandı.[650] Böylece Eksarhlık yetkilileri tarafından Üsküp ve Ohri için belirlenen Bulgar metropolitlerinin görevleri Sultan nezdinde de resmîleşmişti. İstanbul merkezli *Mizan* Gazetesi'ne göre bu, "*Fatih'ten beri benimsenen devlet tarzına uygun bir tedbirdi*".[651] Aslında iradenin çıkmasına sebep olan durum, Büyük Güçlerin baskısı değildi. Daha doğrusu Büyük Güçlerin yaptığına baskı demek doğru değildi. Kendi çıkarları gereği ortak paydada hareket eden devletlerin İstanbul'da gerçekleştirdikleri siyasî manevra ve çabalardı. Stambolov'un konu hakkında vermiş olduğu nota ve ortada dolaşan bağımsızlık ilân edileceği haberleri ve söylentileri, Babıâli ve II. Abdülhamid'in üzerinde asıl baskıya sebep olan iki husus olarak değerlendirilebilir. Bu baskıyı hem toplanan encümenlerde hem de paşaların kullandığı ifadelerde açıkça görmek mümkündü. Vılkoviç ise olaya daha farklı cepheden bakıyordu. Diplomasi trafiğinde başrollerden biri de Sadrazam Kâmil Paşa'ya aitti. Kapıkethüdasına göre "*başarı, en çok Paşa'nın siyasî zekâsına ve sarsılmaz azmine borçluydu*".[652]

Stambolov, beratların verildiği bilgisini alınca çok mutlu oldu. Başmüdür için bu mutluluğu tarif edebilecek bir kelime yoktu. Amerikalı Tarihçi Duncan M. Perry'nin verdiği bilgilere göre, Stambolov için Sultan'ın bu iradesi "*kendisinin ve mevcut hükümetin konumunu büyük ölçüde güçlendirdiği*" çok tatmin edici bir karardı.[653] Başkâtip Reşid Bey'in İstanbul'a verdiği bilgilere göre Padişah'ın kararı, iktidarıyla muhalefetiyle tüm Bulgaristan'da büyük bir etki yapmıştı.[654] *Mizan*

[649] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/892, lef 14. (R. 13 Temmuz 1306 / M. 25 Temmuz 1890).
[650] Milço Lalkov, *a.g.e.*, s. 389.
[651] *Mizan*, 7 Zilhicce 1307 [25 Temmuz 1890], No: 152, s. 1.
[652] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 413, l. 115.
[653] Duncan M. Perry, *a.g.e.*, s. 170.
[654] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/106, lef 2. (R. 30 Temmuz 1306 / M. 11 Ağustos 1890).

Gazetesi'ne göre "*Bulgaristan dâhilinde adeta şenlikler yapılmasıyla Osmanlı Devleti'ne minnettarlık ve şükranlar sunulmaktaydı*".[655]

Stambolov beratlar kararının kesin olarak çıkmasının ardından İstanbul'daki dört devletin elçisine teşekkür telgrafı çekti. Ayrıca Bulgar Hükümeti, Lord Salisbury'e üstlendiği misyondan dolayı minnettarlıklarını dile getirdi.[656] Özellikle İngiltere'nin beratlar konusundaki tutumu ve attığı adımlar Varna'da atılan nutuklarda da kendine yer buldu. Osmanlı Devleti Varna Tüccar Vekâleti'nden bildirildiği göre bizzat Stambolov, bunu dile getirmekten çekinmemişti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a yönelik "*babacan*" tavrı, Üsküp ve Ohri'ye verilen beratlarla bir kez daha gösterilmiş ve hissettirilmişti.[657] Reşid Bey'in görüşme yaptığı Stambolov'a göre, muallâktaki meseleler vakit kaybetmeden çözüme kavuşturulacak, Sultan'a bağlılıktan geri durulmayacaktı. Aynı zamanda İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Elçisi Calice'nin tavsiyesi (Sultan'ın "*canını sıkmamaları*") doğrultusunda hareket edilerek Yıldız Sarayı'nı tedirgin edebilecek adımlardan kaçınılacaktı.[658] Bu bağlamda Sofya'daki yetkililer almış oldukları kararlarla Babıâli'ye net mesajlar verdiler. Buna göre Erzurum olaylarında ölen Ermenilerin anısına, Filibe'deki Ermeniler tarafından duvarlara ilânlar yapıştırılmaya çalışılmışsa da Stambolov'un emriyle bunlar engellenmişti.[659] Keza Sofya'da Bulgarların millî kahramanlarından biri olan Vasil Levski konulu bir tiyatro sahnelenmek istenmiş, ancak haber alındığı vakit hemen önüne geçilmiş; itiraz eden oyunculardan bazıları tutuklanmıştı.[660]

Mesele üzerinden bakıldığında 1887 yılından sonra Kıta Avrupası'nda meydana gelen gruplaşmalar açıkça görülebilirdi. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu Üçlü İttifak ile İngiltere bir yanda, Rusya diğer bir yandaydı. Bu durum da meselenin dinî/ruhanî bir meseleden çok daha öte bir olay olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan açısından

[655] *Mizan*, 7 Zilhicce 1307 [25 Temmuz 1890], No: 152, s. 1.
[656] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 264-265.
[657] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/57, lef 2. (R. 28 Temmuz 1306 / M. 9 Ağustos 1890).
[658] BOA, Y.A.HUS., nr. 237/106, lef 2. (R. 30 Temmuz 1306 / M. 11 Ağustos 1890).
[659] Aynı yer, lef 2. (R. 30 Temmuz 1306 / M. 11 Ağustos 1890).
[660] BOA, Y.A.HUS., nr. 238/50, lef 2. (R. 12 Ağustos 1306 / M. 24 Ağustos 1890).

bakıldığında beratlar konusu kısmen dinî/ruhanî gibi gözükse de öyle değildi. Kazanılabilecek küçük veya büyük herhangi bir imtiyazın, konu Makedonya olduğunda getirilerinin ne kadar büyük olacağı Sofya'da bilinmekteydi. Tepkilerin verilmesi, vergi üzerinden tehditlerin edilmesi, birtakım girişimlerde bulunulması bu yüzdendi.

1885 yılında Bulgar piskoposlarına beratlar verilmemesi taraftarı olan İngiltere o dönemin Patrikhane ile birlikte kazanan tarafıydı. 1890 beratları ile ilgili kazanan yine İngiltere olmuştu. Kaybeden Rusya ve siyaseti gibi gözükmekteydi. Zira beratların verilmesi için Stambolov Hükümeti dönemi öncesinde faaliyet yürütülmüş, ancak bir sonuç elde edilememişti. Şimdi ise beratların verilmemesi için çaba sarf edilmiş, bu kez de başarısız olunmuştu. Rus Devleti'nin muhalif olarak girişimlerde bulunmasının ana sebebi, hatırlatmak gerekir ki Stambolov ve en önemlisi de onun benimsediği ve yürüdüğü yoldu.

Beratların elde edilmesindeki payın çoğu Stefan Stambolov'a aitti. Bulgaristan Prensliği'ndeki siyasî dinamikleri iyi bilen bir kişi olan Sultana Petrova'ya göre bu, "*Stambolov'un dış politikadaki en büyük başarısıydı*".[661] Başmüdürün mesele üzerinden yürüttüğü politika ile almış olduğu kararlar, Sultan II. Abdülhamid üzerinde ister istemez bir etki yaratmıştı. *Mizan* Gazetesi'ne göre beratların elde edilmesi, Bulgaristan'da siyasî bir başarı olarak algılanmıştı.[662] Haziran 1890 seçimlerini kazanan, Bulgarlar açısından millî bir hedef olan Makedonya'da kazanımlar elde eden Stambolov'un hem iç hem de dış dünyada itibarı, otoritesi, saygınlığı artmıştı. Aynı şekilde Bulgar Eksarhlığı'na verilen beratlarla dönem itibarıyla Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyrettiği söylenebilir.

[661] Sultana Raço Petrova, *a.g.e.*, s. 235.
[662] *Mizan*, 7 Zilhicce 1307 [25 Temmuz 1890], No: 152, s. 1.

B.Yunan Siyasetçi Kharilaos Trikoupis'in Sofya Ziyaretinin Babıâli'ye Yansıması (1891)

Stambolov'un benimsemiş olduğu siyaset ve II. Abdülhamid'e yakın bir politika yürütmesi, Bulgar Eksarhlığı'nın aracılığı ve Sofya'nın girişimleriyle Üsküp ve Ohri'deki (Makedonya) Bulgar metropolitlerine Sultan'dan beratların alınmasına sebep olmuştu. Fakat bu ayrıcalıklar, Yunanistan ile Sırbistan'ın bölge üzerindeki hedefleri açısından tehlike arz etmekteydi. Bir tarafın Makedonya'da nüfuz sahibi olması, diğer iki tarafın hareket sahasını daraltacaktı. Bu yüzden ortak paydada hareket edilebilmesi için girişimlerde bulunulmaya çalışılmaktaydı.

Eski Yunanistan Başbakanı Kharilaos Trikoupis böyle bir siyasî ortamda, 1891 yılının Haziran ayında Balkan devletlerinin başşehirlerini ziyaret etmeye gitmeye karar vermişti. Gideceği kesin olan şehirler Belgrad ve Sofya idi. Bükreş'e de gitmesi muhtemeldi, ancak bu yönde bir kesinlik yoktu. Bu üç şehrin, Yunanistan'ın eski başbakanlarından biri tarafından gezileceğinin duyulması, ister istemez akıllara "acaba ittifak görüşmeleri mi yapılacak?" sorusunu getirebilir. Atina siyasî çevrelerinde bu bilgilerin dolaşması, Yunan başkentindeki Osmanlı Sefareti'ni harekete geçirdi. Atina Sefiri Ali Galib Bey, Dışişleri Bakanı Leonidas Deligiorgis'e seyahatten bahsetti. Bakan, yapılacak bu seyahati hiçbir şekilde tasvip etmiyordu. Ona göre, seyahatin amacı siyasî bir emele dayansa da Trikoupis'nin mevcut hükümette hiçbir görevi bulunmadığından Belgrad ve Sofya'da yapacağı temasların da bir resmiyeti olmayacaktı. Ayrıca Belgrad, Sofya ve bir ihtimal Bükreş'e yapılacak seyahatlere İstanbul dâhil değildi. Bu, başta Osmanlı Devleti ve Rusya olmak üzere devletler tarafından birtakım yorumlamaları beraberinde getirmesi ihtimal dâhilindeydi. Osmanlı sefirine göre ise Trikoupis'in seyahatinin amacı tamamen kendi siyasî kariyeriyle ilgiliydi. İktidara döneceğini düşündüğünden dolayı Belgrad ve Sofya'ya gidecekti. Böylece hem ortamı görmüş olacak hem de kendisine yönelik bir ilginin olup olmadığını anlayacaktı.[663]

[663] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/21, lef 3. (12 Haziran 1891); BOA, HR.TO., nr. 15/63. (12 Haziran 1891).

Trikoupis 10 Haziran 1891 günü Belgrad'a ayak bastı. Ziyaret, Sırbistan'da önemli bir olay gibi algılanmış ve eski başbakanın hareketleri dikkatle takip edilmişti.[664] Stambolov Hükümeti'nin Belgrad temsilcisi Dimitrov'a göre bu ilginin sebebi, Sırbistan'ın Yunanistan'a dostu olduğunu göstermek ve gelecekte de en güvenilir ve en yakın müttefiki olduğunu hissettirmekti.[665] Osmanlı Sefiri Feridun Bey'e göre ise Trikoupis'in Belgrad'daki temaslarının amacı, Yunanistan'da yapılacak seçimlerde, kendi seçmenlerinin üzerine bir etki yapmaktı. Kuvvetle muhtemeldir ki, Sırbistan ile bir anlaşma yapılması için özellikle kendi taraftarlarını harekete geçirme gayesi de taşımaktaydı.[666] Gelme amacı ile ilgili olarak Belgrad ahalisi arasında kulaktan kulağa dolaşan bilgi Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında bir ittifak yapılacağı üzerineydi. Bu ittifak Bulgaristan'ın Makedonya'daki propagandalarına, siyasî ve kilise faaliyetlerine yönelik olacaktı.[667] Bükreş'te çıkan bir gazeteye göre ise "b*u üçünün ittifakı diğer Balkan hükümetlerinin zararından başka bir amaca dayanmamaktaydı*".[668]

Trikoupis, Belgrad'a gelişinin adına verilen yemekte bir nutuk irat etmişti. Ona göre, Sırplar ve Yunanlıların beraber hareket etmeleri gerekiyordu. Tarihleriyle birbirlerine bağlı bulunan bu iki millet, her daim ortak bir şekilde yol almalıydı. Sırplar ve Yunanlılar birbirlerini çok iyi tanımalı ve her daim birbirlerine yardım etmeliydi. Balkan milletleri "*geleceğe emin adımlarla yürümek*" istiyorlarsa iyi ilişkilerde bulunmalıydılar. Belgrad'daki Osmanlı devlet adamının vermiş olduğu bilgilere göre Trikoupis şöyle bir ifade kullanmıştır; "*Balkan milletlerinin dostlukları, milletlerin daimî ve samimi ittifakından*" geçmektedir.[669]

Bulgar arşiv belgelerine yansıdığına göre Sırp basınında da "Balkan İttifakı" konusu gazetelerde manşetlerdeydi. Bazı gazeteler Trikoupis hakkında gayet ılımlı bir dil kullanmaktaydı. Osmanlı Sefareti'nden bildirildiğine göre Trikoupis, Balkan

[664] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 450, l. 3.
[665] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 450, l. 3.
[666] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/45, lef 3. (14 Haziran 1891); BOA, HR.TO., nr. 25/49. (14 Haziran 1891); Hatta Edirne'de çıkan bir gazetede konu ile ilgili haber yapılmıştı. Bkz. *Ceride*, 9 Haziran 1307 (21 Haziran 1891), nr. 78, s. 4.
[667] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 450, l. 4.
[668] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/89, lef 3. (2 Temmuz 1891); BOA, HR.TO., nr. 43/97. (2 Temmuz 1891).
[669] BOA, HR.TO., nr. 25/53. (18 Haziran 1891).

İttifakı için Sırbistan siyasetçilerinin fikrini almak amacıyla Belgrad'a gelmişti.[670] Bir Sırp gazetesi, böyle bir ittifakın hayata geçirilmesi hâlinde ittifakın, Rusya'nın himayesinde olması gerektiğini yazmaktaydı.[671] Başka bir Sırp gazetesine göre ise; "*Balkan İttifakı iyi bir şeydi. Onun gerçekleşmesinden evvel, Balkan yarımadasında Sırp millî iddialarının yerine getirilmesi lazımdı*".[672] Osmanlı sefirinin izlenimine göre Belgrad siyasî ortamında ittifaka meyilli bir hava vardı.[673] Fakat söylemden uygulamaya geçileceğine dair çok da umut yoktu.[674] Osmanlı Sefiri Mehmed Feridun Bey'e göre ise, bu ittifakın hayata geçirilmesi hâlinde ileride Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan'a karşı bir silah olarak kullanılabilirdi.[675]

Belgrad'da bunlar yaşanırken Sofya sokaklarında Trikoupis'in yakın zamanda Bulgar başşehrine geleceğine dair bilgiler dolaşıyordu. Bulgar basını Bulgaristan'ın içinde olmayacağı bir ittifakın Sırbistan tarafından hayata geçirileceğinden söz etmekteydi. Başkâtip Reşid Bey, konunun hassaslığından kaynaklı olarak vakit kaybetmeden Dışişleri Müdürü Grekov ile görüşme arzusundaydı. Trikoupis'in seyahatinin amacının ne olabileceğine yönelik müdürden fikir alınmak istenmekteydi. Grekov'a göre, şu an muhalif olan Trikoupis'in Başbakan Deligiorgis tarafından bir siyasî göreve atanması ya da mevcut Yunan Hükümeti lehinde çalışması beklenmiyordu. Seyahatinin amacı olsa olsa kendi siyasî geleceğine yarayacak şekilde Sırpları yanına çekmekten ibaretti. İttifak söylentilerine Grekov'un cevabı ise çok net ve biraz politik idi: "*Bulgaristan'ı kapsamadıkça ve başkanı Sultan II. Abdülhamid olmadıkça ne kalıcı ne de faydalı olabilirdi*".[676] Aslında bu düşüncenin bir arka planı vardı. Daha 1890 yılının ilk çeyreğinde Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'nin başkanlığında bir ittifakın yapılması konusunda görüşler vardı.[677] Aynı zamanda Nisan 1890'da İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç, Atina'ya gitmişti. Osmanlı sefiri ile yaptığı görüşmesinde Atina'da bulunmasının çok da ciddiye alınabilecek bir niteliğe sahip olmadığını anlatmaya

[670] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/45, lef 3. (14 Haziran 1891).
[671] BOA, HR.TO., nr. 25/53. (18 Haziran 1891).
[672] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 450, l. 9.
[673] BOA, HR.TO., nr. 25/53. (18 Haziran 1891).
[674] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 450, l. 9.
[675] BOA, HR.TO., nr. 25/53. (18 Haziran 1891).
[676] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/31, lef 2. (R. 4 Haziran 1307 / M. 16 Haziran 1891).
[677] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/37. (R. 17 Nisan 1306 / M. 29 Nisan 1890).

çalışsa da Atina'daki bazı gazeteler bir ittifaktan söz etmekteydi.[678] Bu fikri, aynı zamanda *Svoboda* Gazetesi de destekliyordu. Fakat *Svoboda*'nın düşüncesi böyle bir ittifak hayata geçirilecekse Osmanlı Devleti'nin bu ittifakın içinde yer alması üzerineydi. Çünkü gazeteye göre "*Osmanlı Devleti olmadan bu ittifakın hayata geçmesi ne mümkün ne de faydalı olacaktı. Osmanlı Devleti, Balkan yarımadasında önemli noktalara sahip bir büyük güçtü*".[679]

Svoboda Gazetesi'nin sütunlarında böyle ifadelerin yer alması da tesadüf değildir. Ayrıca Grekov'un başkâtip önünde bu kadar net bir çizgide olmasının arkasında birtakım sebeplerin yatması ihtimal dâhilindedir. Gündemde olan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki askerî anlaşma yapılmasına dair sözler, bu ifadelerin kullanılmasına etki olmuş olabilir. Stambolov, askerî antlaşma yapmayı çok istiyordu. Bulgar başmüdür, 22 Şubat / 6 Mart 1891'de Reşid Bey ile yaptığı sohbette, askerî anlaşmaya dair bilginin yalnızca dört kişide olduğu teminatını vermişti. Bu kişilerden biri de Grekov'du.[680] Başkâtip üzerinden Sultan'a nüfuz edebilme gayreti içinde olunduğu açıktı. Ancak Stambolov, doğru söylememişti. Anlaşma bilgisine Viyana'daki diplomatik temsilci Naçoviç de sahipti.[681] Fakat bir askerî anlaşma yapmak II. Abdülhamid'in benimsemiş olduğu tarafsızlık ilkesine aykırı olarak görüldüğünden yalnızca Padişah nezdinde kabul edildiğinin beyan edilmesiyle yetinilmişti.[682] Görüldüğü üzere yazılı bir anlaşma yapılmayarak Büyük Güçlerden bazılarından gelebilecek olası tepkilerin önüne geçilmişti.

Böylesi bir ortamda, Trikoupis, 8/20 Haziran günü Sofya'daydı.[683] Kendisi, Belgrad'da gördüğü ilgiyi daha en başından Sofya'da görmedi. Durum, Sofya'daki

[678] BOA, HR.TO., nr. 14/37. (21 Mayıs 1890).
[679] *Svoboda*, 14 April 1890, Godina IV, Broy 354, s. 1.
[680] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/32, lef 7. (R. 23 Şubat 1306 / M. 7 Mart 1891); BOA, Y.A.HUS., nr. 244/81, lef 4. (R. 23 Şubat 1306 / M. 7 Mart 1891).
[681] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 83.
[682] BOA, Y.A.HUS., nr. 244/81, lef 1. (R. 26 Şubat 1306 / M. 10 Mart 1891).
[683] *Sabah*, 9 Haziran 1307 [21 Haziran 1891], nr. 650, s. 1.

Yunan temsilcinin dahi gözünden kaçmamıştı.[684] Trikoupis, Yunan ileri gelenleri ile Sofya'daki Yunanistan temsilcisi tarafından karşılanmıştı.[685]

İlgisizliğe rağmen II. Abdülhamid, ziyareti hiç de hafife almadı, tahkikatların sürmesi konusunda ısrarcıydı. Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir ittifak yapılacağına dair söylentiler vardı ve Yunanlılar, Şarkî Rumeli'nin ilhakı zamanında Osmanlı sınırını geçmediklerine dair pişmanlıklarını beyan etmişlerdi. Bundan dolayı Padişah'a göre bir ittifakın yapılıp yapılmayacağının araştırılması ve gayet dikkatli şekilde hareket edilmesi gerekiyordu.[686] Sadrazam Kâmil Paşa, Bulgaristan ile Yunanistan'ın bir ittifak antlaşması yapmalarına çok da ihtimal vermiyordu. Sadrazam'a göre iki devletin siyasî menfaatleri birbirine zıttı ve bundan kaynaklı da ortak paydada hareket etmelerinin imkânı yoktu. Ayrıca Trikoupis'in siyasî bir sıfata sahip olmamasından dolayı hem Stambolov Hükümeti'nden hem de Deligiorgis Hükümeti'nden bir açıklama talebine gerek yoktu.[687] Çünkü bir Bulgar gazetesine göre "*tüm dünya biliyor ki Trikoupis'in amacı Balkan Devletlerine yönelmek ve bu yönelimi iktidara geldiğinde kullanmaktı*".[688] Ancak Sadrazam Kâmil Paşa'ya göre Trikoupis'in Sofya'da bulunduğu müddetçe hareketlerinin gözden kaçırılmaması çok önemliydi.[689]

Eski başbakan, hem Dışişleri Müdürü Grekov hem de hükümetin başı olan Stambolov ile bir araya geldi.[690] Grekov, Trikoupis ile yaptığı görüşmesinin ardından ayrıntıları Başkâtip Reşid Bey'e anlattı. Trikoupis, Grekov'un iddia ettiği üzere Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleri gibi bağımsızlığını ilân etmesini söylemişti. Ancak dışişleri müdürü bunu kesin bir dille reddetmişti. Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı bir şekilde varlığını sürdürmesinden Bulgar idareciler memnuniyet duymaktaydılar. Grekov'a göre bağımsızlık ilân edilmesi gibi bir girişimde bulunulması Bulgar yetkililerin aklına bile gelmemişti. Ayrıca müdür,

---

[684] Yura Konstantinova, *Balkanskata Politika na Gırtsiya v Kraya na XIX i Naçaloto na XX vek*, İzdatelstvo "Faber", Veliko Tırnovo 2008, s. 200.
[685] BOA, HR.TO., nr. 363/55, lef 1. (21 Haziran 1891).
[686] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/919. (R. 9 Haziran 1307 / M. 21 Haziran 1891).
[687] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/39. (R. 10 Haziran 1307 / M. 22 Haziran 1891).
[688] *Çerno More*, 16 Yuni 1891 g., Godina I, Broy 2, s. 1.
[689] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/39. (R. 10 Haziran 1307 / M. 22 Haziran 1891).
[690] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/47, lef 2. (22 Haziran 1891); *Sabah*, 16 Haziran 1307 [28 Haziran 1891], nr. 661, s. 1.

Makedonya'da Bulgaristan'ın aleyhine Sırp bakanlar ile Trikoupis'in fikir alışverişinde bulunduğu şüphesindeydi.[691]

Trikoupis'in Stambolov ile yapılan görüşmesinde sarf ettiği sözler ve yaptığı teklif ise daha ilginç ve dikkate değerdi. Reşid Bey'in öğrendiğine göre bu görüşmede Trikoupis, Stambolov'a Makedonya'yı "*zapt ve işgal etmeyi*" teklif etmişti. Bunu da Yunanistan ile Bulgaristan arasında meydana gelebilecek bir ittifakla mümkün kılmayı hedeflemişti.[692] Sırpların, Bulgarların, Yunanlıların ve Karadağlıların mevcut asker sayıları göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki asker sayısına nispetle katbekat fazlaydı. Bundan dolayı da Yunan diplomata göre düşünülen amaca ulaşmakta zorluk çekilmeyecekti.[693] Fakat bu teklif mevcut durumun korunması taraftarı olan Stambolov tarafından reddedildi. Trikoupis'e Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin[694] uygulanmaya yönünde çalışılması teklif edildi, ancak eski başbakan bunu, "*Makedonya'nın tamamını kaybetme korkusuyla*" kabul etmedi.[695] Osmanlı başkâtibine göre bu, Stambolov ve kabinesinin II. Abdülhamid'e olan sadakatinin bir deliliydi.[696]

Stambolov, bu teklifin içeriği ile alakalı olarak bir gazetenin imtiyaz sahibine açıklamalarda bulunmuştu. Bahsi geçen gazetenin imtiyaz sahibi de başmüdürün kendisine yaptığı bu açıklamaları Sultan'ın başkâtibi Süreyya Paşa'ya anlatmıştı. Buna göre Stambolov, Bulgaristan'ın maddî ve manevî çıkarını Osmanlı Devleti'nin yardım ve desteğini almakla güvenini kazanmaktan geçtiğini düşünüyordu. Ona göre Bulgarların 1885 yılında Sırpları nasıl mağlup ettiklerini hatırlatmaya gerek yoktu. Keza, başmüdürün gazete sahibine yaptığı açıklamalara

---

[691] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 10/61, lef 2, 4. (R. 13 Haziran 1307 / M. 25 Haziran 1891), (23 Haziran 1891); BOA, Y.A.HUS., nr. 248/83, lef 3. (29 Haziran 1891).
[692] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/57, lef 2. (24 Haziran 1891).
[693] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 10/61, lef 6. (H. 23 Zilkade 1308 / M. 30 Haziran 1891).
[694] "*Osmanlı Devleti, Girit Adası'nda 1868 tarihli dâhili nizamnameyi uygulamayı ve üzerinde değişiklikler yapmayı taahhüt ediyordu. Berlin Antlaşması'nda kendileri için özel bir teşkilat ve düzen tayin edilen Rumeli'deki Osmanlı eyaletlerinde, Girit'te tanınan vergi muafiyeti hariç ancak ona benzer ve mahalli ihtiyaçlara göre düzenlemeler öngörülmüştü. Babıâli, her eyalette bu düzenlemeleri ayrıntısıyla görüşüp tertip edecek ve çoğunluğu yerel ahaliden olmak üzere özel komisyon kuracaktı. Kurulan komisyonların yapmış oldukları çalışmalar Babıâli'ye sunulacak ve Babıâli bu çalışmaları inceleyip gerekli emirleri yayımlamadan evvel Avrupa komisyonunla istişare edecekti*".
[695] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom I, Sofya 1997, s. 118.
[696] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/83, lef 3. (29 Haziran 1891).

istinaden Osmanlı kuvvetleri her bakımdan Yunanistan ve Karadağ askerlerine yetecek güç ve kudretteydi.[697] Stambolov'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ı bir düşünmekte ve askerî bakımdan ortak paydada hareket edecek gibi göstermeye çalışmaktaydı. Buradaki söylemlerin belki de ana amacı Sultan'ı askerî anlaşma yapmaya ikna etmek olabilirdi.

Sadrazam Kâmil Paşa'nın vermiş olduğu bilgilere istinaden Stambolov, Trikoupis'in Belgrad'daki ittifak görüşmelerinde istediğini aldığını tahmin ediyordu, bir ittifak yapıldığı ve bu ittifakın da Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulduğu kanaatine vardı. Başmüdür, Osmanlı Devleti'ne karşı ortaya çıkarılan böyle bir ittifaka karşı gelmeyi hükümeti adına görev sayıyordu. Ona göre vakit kaybetmeden askerî anlaşmanın yapılması gerekliydi. Hatta yazılı bir mukaveleye bile gerek görmüyordu. Bir nota ile durumun taahhüt altına alınması Stambolov için yeterliydi.[698] Fakat İstanbul'da böyle bir ittifakın hayata geçebileceğine dair bir umut yoktu. Üç Osmanlı devlet adamının kendi aralarında yapmış olduğu görüşmede Makedonya'yı ortak bir şekilde işgal etme gibi bir durumun yaşanması imkânsız olarak görülüyordu. Sırpların, Yunanlıların, Bulgarların Makedonya'da kendilerine rakip isteyemeyecekleri belliydi. Bu sebepten de ittifakın hem yakın zamanda hem de gelecekte olması çok da mümkün görünmüyordu.[699] Osmanlı Devleti'nin Atina Sefareti'nden bildirildiğine istinaden Yunanistan'da çıkan iktidar yanlısı bir gazeteye göre ise "*Trikoupis'in Makedonya Meselesi'ni hâlletmek için savaştan başka bir çare olmadığını anlamaması cahil ve budalalığının bir işaretiydi*".[700]

İstanbul'da ayrıca Stambolov'un bir gazetenin imtiyaz sahibine sarf ettiği sözlere pek inanılmadı. Yukarıda da bahsi geçen üç Osmanlı devlet adamı, bu sözlerin Sultan'dan imtiyaz alma amacından kaynaklandığını tahmin etmekteydi.[701] Bu görüş, yalnızca Osmanlı yetkililerine ait de değildi. İstanbul'daki Yunan elçi dahi bu fikre sahipti. Bu sözler elçiye göre "*Osmanlı Devleti'nden bir şey koparabilmek*

[697] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 10/61, lef 6. (H. 23 Zilkade 1308 / M. 30 Haziran 1891).
[698] BOA, Y.A.HUS., nr. 248/82. (R. 21 Haziran 1307 / M. 3 Temmuz 1891).
[699] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 10/61, lef 7. (R. 23 Haziran 1307 / M. 5 Temmuz 1891).
[700] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/17, lef 2. (3 Temmuz 1891); BOA, HR.TO., nr. 15/74. (3 Temmuz 1891).
[701] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 10/61, lef 7. (R. 23 Haziran 1307 / M. 5 Temmuz 1891).

için Stambolov'un kurnaz bir manevrasıydı".[702] Zikredilen bu düşünceler pek de yanlış sayılmazdı. Bulgar yönetimi, İstanbul'daki Prenslik temsilcisi Vılkoviç'e Sultan tarafından huzura kabul edilmesi için çabalamasını istemişti. Yönetime göre önemli meseleler vardı ve onlardan biri Trikoupis'in Sofya ziyareti, bir diğeri de askerî anlaşmaydı.[703] Hatırlatalım ki, sözü edilen bu konulardan mı bilinmez ama 28 Haziran / 10 Temmuz 1891 tarihinde yeni Maliye Müdürü Naçoviç ile Kapıkethüdası Vılkoviç huzura kabul edilmişlerdi. Bu kabulün hemen ardından da uzun süredir gündemde olan mesele, anlaşma olup olmayacağı konusu nihayete erdirilmişti.

Sultan, askerî bir ittifakın yapılmasına karşıydı. Bu anlaşmanın hayata geçirilmesi, benimsenmiş olan tarafsızlık ilkesine aykırıydı. Padişah'a göre ayrıca olası bir askerî ittifak, Bulgarları Sırplara savaş açmaya itebilecek bir sebep olarak görülebilirdi. Yine II. Abdülhamid'e göre bu savaşta Sırpları desteklemesi muhtemel olan Ruslar, Varna'ya asker çıkarabilir, Rusların bu girişimine İngilizler Akdeniz'e donanma göndermekle karşılık verebilirdi. Bu da Petersburg'u Anadolu'nun içlerine asker göndermeye sevk edebilir ve savaş patlayabilirdi.[704] İşte bu çekince ve şüphelerden kaynaklı olarak bir askerî ittifak hayata getirilememişti. Stambolov'un krizi fırsata çevirip bir askerî antlaşma yapma isteği de böylece gerçekleşmeyecekti.

Trikoupis'in Balkan İttifakı'nı oluşturmak isteyip istemediği net değildi. Ancak ortama göre hareket ettiği aşikârdı. Belgrad'daki ilginin aynısını Sofya'da görmemesi, aklının bir köşesinde ittifak varsa bile onu ötelemesine sebep olmuştu. Çünkü Stambolov'un böyle bir ittifakın içine girmeyeceğini daha baştan bilmesi gerekirdi. Ancak Sofya'ya yapılan gezi, Stambolov'un ve hükümetinin işine geldi denebilir. Askerî ittifak anlaşmasının daha kararlı bir şekilde dillendirilmesine vesile olmuştu. Fakat Sultan, yukarıda da bahsedilen gerekçelerden ötürü, Stambolov'un bu girişime onay vermedi. Onay verildiği an, Ferdinand'ın tanındığı çıkarımı yapılabilirdi. Onay vermeyerek bu ihtimalin de önüne geçilmişti.

---

[702] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 199.
[703] *Aynı yer*, s. 198.
[704] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1865. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).

Trikoupis, Sofya'dan ayrılsa da İstanbul'da konunun takibinden vazgeçilmedi. Buna sebep olan durum ise Bulgaristan'ın eski Dışişleri Müdürü Marko Balabanov'un Atina'ya gitmesiydi. Yıldız Sarayı'nda bu durum, Trikoupis'in Sofya'ya yapmış olduğu geziye bir iadeiziyaret olarak algılandı. Bundan dolayı da Padişah'a göre dikkatli olunmalı ve teyakkuza geçilmeliydi.[705] Fakat II. Abdülhamid'in düşündüğü gibi bir olayın olmadığı Osmanlı Devleti Atina Sefareti'nden gelen telgraf ile anlaşılacaktı ki bir ittifak yapılması, ittifak hakkında görüşülmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Balabonov'un Atina'ya gitmesinin sebebi, Yunanistan'daki genel maarif usulünü incelemekti. Buna rağmen Sultan, sefaretten gelen bilgiye pek de kanî olmadı. Trikoupis'in Stambolov'a yapmış olduğu teklifin II. Abdülhamid üzerinde olumsuz manada bir etkisinin olduğu görülmekteydi. Bundan ötürü de araştırma ve soruşturmaların sürmesini istedi.[706]

Şu da belirtilmelidir ki, Balkan İttifakı fikri yeni bir proje değildi. Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan halklarının daha 1866-68 yıllarında bir ittifak oluşturma çabası vardı. Fakat istenilen ittifak hayata geçirilememişti.[707] Aynı şekilde 1883 yılında da ittifak söylentileri yayılmıştı. İstanbul üzerinden yürütülen siyaset neticesinde böyle bir ittifakın olmadığı anlaşılmıştı. Zaten Trikoupis'in daha sonraki süreçte bir ittifak tasavvurunda olmadığı görülecekti. Trikoupis, Yunanistan'da muhalif kanatta yer almaktaydı. Yeniden iktidara gelebilmesi için ahaliye gücünü göstermesi gerekiyordu. Bunun için Belgrad ve Sofya'ya yaptığı gezilerde kendisinin yalnızca ülke içinde değil, dışında da kabul edilebilir bir güç olduğunu Yunanlılara göstermek istiyordu. Halk nezdinde yaratabileceği bir tesirle yeniden hükümeti ele almak istemesi kuvvetle muhtemeldi. Rumeli topraklarından sonra Londra'ya gitmesi de bu içindi. Bir de kendisinin hem Sofya ve Belgrad hem de Londra'da Osmanlı

[705] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/933, lef 2. (R. 16 Eylül 1307 / M. 28 Eylül 1891).
[706] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/937. (R. 23 Eylül 1307 / M. 5 Ekim 1891).
[707] Selim Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, 2012, s. 5-12; Özhan Kapıcı, "Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkmazı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, 2015/2, s. 85-87; Danko Leovac, "Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Balkan İttifakı (1866-1868), Askeri Güç Meselesi", *Yeni Türkiye 68 (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III)*, Ankara 2015, s.2703-2712; Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 47.

Devleti'ni düşman olarak bellemesi ve o yönde söylem ve eylemlerde bulunması[708] Yunanlıları etkileme amacındandı. Trikoupis'in bu çaba ve girişimleri meyvesini Haziran 1892 verecek ve kazandığı seçimlerinden ardından yeniden başbakan olacaktı. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği ilişkilerine de etki eden Trikoupis'in ziyaretlerinin gerçek amacı böylece ortaya çıkmış oluyordu. Ziyaret sonucunda, Stefan Stambolov Hükümeti yetkililerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumu da görülebilirdi. Makedonya'nın parçalanmasına net bir şekilde karşı olduğunu Stambolov'un dile getirmesi, aslında ilişkilerin gidişatı açısından önemliydi.

[708] BOA, Y.A.HUS., nr. 252/102, lef 2. (20 Teşrinievvel/Ekim 1891).

C. 1894 Yılında Bulgar Eksarhlığına Verilen Beratlar

13/25 Temmuz 1890 tarihinde Ohri ve Üsküp için belirlenen Bulgar metropolitlerin beratlarına dair Padişah iradesinin çıkması, Makedonya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Bulgarları harekete geçirmişti. Manastır Bulgar Ruhanî Cemaati, 6/18 Kasım 1890 tarihinde Eksarhlık fermanın 10. maddesine istinaden İstanbul'a bir telgraf çekti. Telgrafta, Bulgarların bölgedeki çoğunluğu oluşturmalarının aksine bir metropolitlerinin olmadığı vurgulanırken, buna karşılık Rumların bölgede az sayıda bulunmalarına rağmen metropolitlerinin var olmasından şikâyet edildi.[709] Hemen bir gün sonra ise, 7/19 Kasım'da, Manastır'dan gelen telgraf minvalinde Köprülü'den bir yazı gönderildi. Bu yazıda Köprülü Bulgar Cemaati olayı daha da dramatize ederek nikâh işlemlerini dahi yapamadıklarından dem vurarak acilen bir Bulgar metropolitin gönderilmesini istediler.[710] II. Abdülhamid, Manastır Bulgar Cemaati'nin talebinin son zamanlardaki emsallerine uygun şekilde cevaplanmasına hükmetti.[711] Köprülü cemaatine verilen cevap ise aslında bu emsalden kastın ne olduğunu ortaya koyar türdendi. Buna göre, "*Rum Patrikhanesi meselesi çözümlendikten sonra icabına bakılacaktı*".[712]

Sultan, Üsküp ve Ohri kararının hemen ardından yeni bir Eksarhlık-Patrikhane çekişmesi yaşanmasını istemiyordu. II. Abdülhamid, konunun merkezinde Makedonya olduğunda, olayın yalnızca bu iki dinî kurum ile sınırlı kalmayacağını muhtemeldir ki tahmin ediyordu. Bu meseleyi yalnızca dinî bir mesele gibi algılamak doğru değildi. Din kisvesi altında meselenin, özellikle konu Makedonya olduğunda siyasîleşmesi kaçınılmazdı. Bundan dolayı Padişah'ın olayların durulmasını istemesi gayet anlaşılabilir.[713]

Sultan'dan böyle bir karar çıkmasına rağmen konunun gündemdeki yerini koruması adına Eksarh Yosif tarafından yoğun bir çaba sarf edilmekteydi. Eksarh,

---

[709] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/895, lef 2. (R. 6 Teşrinisani 1306 / M. 18 Kasım 1890).
[710] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/897, lef 2. (R. 7 Teşrinisani 1306 / M. 19 Kasım 1890).
[711] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/895, lef 3. (R. 13 Teşrinisani 1306 / M. 25 Kasım 1890).
[712] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/897, lef 3. (R. 14 Teşrinisani 1306 / M. 26 Kasım 1890).
[713] Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 255.

17/29 Ocak 1891 tarihinde, Sadrazam Kâmil Paşa'nın huzuruna giderek şu soruyu sordu: "*Köprülü metropolitine berat verilmesi için takrir vermeli miyim?*". Sadrazam, Patrik V. Dionisios'i bahane ederek Eksarh'ın sorusunu savuşturdu[714] ki aslında Sadrazam'ın benimsemiş olduğu hareket çizgisi, Padişah ile doğal olarak aynıydı. Eksarh Yosif, Ruhanî Meclis'in Bulgaristan'dan ya da Bulgaristan dışından gelen metropolitler ile İstanbul'da toplanmasına izin verilip verilmeyeceğini merak ediyordu. İstanbul'da Ruhanî Meclis'in toplanabilmesi için en az dört metropolite ihtiyaç vardı. Oysaki Bulgar Eksarhlığı'nın o dönem Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde görevli berat almış iki metropoliti (Ohri ve Üsküp) bulunuyordu. Bulgaristan Prensliği'nden gelebilecek metropolitlerin katılımıyla Ruhanî Meclis'in toplanmasına Sultan'ın izin vermesi pek mümkün değildi. Zira Eksarhlık, bir Osmanlı kurumuydu ve Bulgaristan'dan gelecek metropolitlerin katılımıyla toplanacak Ruhanî Meclis'in alacağı kararlar, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale olarak algılanabileceği için izin verilmesi bazı şüpheleri beraberinde getirebilirdi. Bu sebeple çıkabilecek hükmün Eksarh'ın istediği yönde olmayacağı aşikârdı. Bulgar din adamı, Sadrazam'ın sözlerinden ve sessiz kalmasından kendileri için olumlu yönde bir kararın çıkmayacağını zaten anlamıştı. Eksarh Yosif'e göre, Babıâli, Üsküp ve Ohri'ye verilmiş beratların baskısı altındaydı.[715]

Eksarh, Babıâli'nin üzerindeki berat "baskısını" görmesine ve hissetmesine rağmen metropolit meselesinin gündemde kalması için geri adım atmadı. Özellikle propaganda faaliyetlerinin önünün alınmaması hâlinde Makedonya'daki Eksarhlık nüfuzunun azalacağını hatta kaybedilebileceğini biliyordu. Bundan dolayı 26 Ocak / 7 Şubat 1891 tarihinde tekrar Sadrazam'ın huzuruna çıktı. Bu kez Eksarh, çok talepkâr davranarak Kırçova Bulgar Cemaati başkanının vefatından kaynaklı olarak bölgede oluşan kasvetli havanın dağıtılması gerektiği düşüncesiyle Manastır'daki Bulgar Cemaati başkanının Kırçova'ya gönderilmesini istedi. Ona göre Manastır valisine bu konu ile ilgili gerekli emirler verilebilirdi. Eksarh Yosif, Rum piskoposun başını çektiği Sırp propagandasından Bulgarların korunması için bu isteklerin yerine getirileceğini umuyordu. Aksi durumda Debre'ye metropolit atanması için talepte

[714] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 301.
[715] Aynı yer, s. 302.

bulunacağını açıkça beyan etti. Fakat Sadrazam, kendisine net bir cevap vermekten kaçınarak Adliye Nazırı Rıza Paşa ile konuşacağı vaadinde bulundu.[716]

Eksarh Yosif, işin peşini bırakmayarak 2/14 Şubat günü Rıza Paşa'nın huzuruna geldi. Rıza Paşa'ya hem bölgedeki Bulgar, Rum, Ulah varlığından söz etmiş hem de Rum piskoposun kışkırtmalarıyla yapılan Sırp propagandasından şikâyetçi olmuştu.[717] Eksarh, fermanın 10. maddesinin uygulanmasını istedi. Ancak ilginç bir şekilde Rıza Paşa ile yapılan görüşmede, yukarıda bahsi geçen Kırçova'ya bir kişinin gönderilmesi konusu gündeme dahi getirilmedi. Nitekim Debre'ye metropolit tayinine dair yapılacak talebin dillendirilmesi için sözü edilen kişinin bir bahane olduğu görülecekti. Zaten Adliye Nazırı Rıza Paşa da olayın farkına varmış, Eksarh Yosif'in kendi günlüğüne kaydettiğine göre Paşa, işin sonunda Debre'ye metropolit tayin edilmesinin isteneceğini hissetmişti.[718]

Osmanlı devlet adamı, yeni metropolitlere berat verilmesi konusunun gündeme getirilmesinin zamanı olmadığı fikrine sahipti. Hâlen şizmatiklik ve kıyafet meselesi gündemdeydi. Zira ona göre "*ateş henüz sönmemişti*".[719] Adliye Nazırı, Bulgar din adamlarının yalnızca bir gün kıyafetlerini değiştirmeleri durumunda işlerin kolaylaşabileceğini düşünüyordu.[720] Fakat olay nazırın ifade ettiği kadar kolay bir husus gibi görünmemekteydi. Kıyafetin bir günlüğüne dahi olsa değiştirilmesi, Eksarhlığın Patrikhane'nin üstlüğünü kabul ettiği anlamına gelebilir. Bu sebeple Eksarhlığın dinî kıyafet değişikliğini kabul etmesi çok da muhtemel değildir.

Rıza Paşa ile Eksarh Yosif arasındaki görüşmede Ruhanî Meclis'ten de bahis açıldı. Adliye nazırı, bu meclisin İstanbul'da toplanmasına karşıydı. Eksarh'ın Ruhanî Meclis konusunda cevabını merak ettiği soruları vardı. Ancak Paşa'dan hiçbir şekilde istediği cevapları alamadı. İstediği cevapları alamayınca 7/19 Şubat 1891 günü, yeniden Sadrazam Kâmil Paşa'nın yanına giderek Rıza Paşa ile yaptığı görüşmenin bilgilerini ona verdi. Eksarh, berat konusunu dilinden düşürmese de

[716] Aynı yer, s. 302.
[717] Aynı yer, s. 303.
[718] Aynı yer, s. 303.
[719] Aynı yer, s. 304.
[720] Aynı yer, s. 304.

Yosif, talebini değiştirmişti, Sadrazam'dan bu sefer Köprülü metropolitine berat verilmesi istedi. Ancak Paşa talebi "*bir şey yapılacak*" ifadesiyle geçiştirerek adliye nazırıyla görüşeceğini beyan etti. 21 Şubat / 5 Mart günü Yosif, konu ile ilgili olarak bir girişimde bulunulup bulunulmadığını öğrenmek için Sadrazam ile tekrar görüştü, ancak istediği neticeye ulaşamadı.[721]

Sonuçta Eksarh, Osmanlı devlet adamlarından istediğini alamadı. Bunun dışında Stambolov Hükümeti'nden de konu ile ilgili olarak pek fazla destek göremedi. Zira Sofya'da Makedonya politikasından dolayı Stambolov'a yönelik tepkiler vardı ki kendisine yönelik suikast (15/27 Mart 1891) dahi düzenlenmişti. Stambolov'un silahlı yolu tercih edenlere açıktan ve doğrudan destek vermemesi, Prensliğin iç siyasetinde gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştu. Makedonya ile ilgili olarak Stambolov'un hedefi, diyalog yoluyla Osmanlı Devleti'nden kazanım elde etmekti. Ancak Sofya'da yaşanan olaylar, Bulgar Hükümeti'nin Eksarh'a destek vermesine mani olmuştu.[722]

Eksarh, 1/13 Mayıs 1891 tarihinde İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Sefiri Calice ile görüştü. Görüşmeyi şöyle değerlendirmek mümkündür. Eksarh Rus yanlısı iken Stefan Stambolov değildi. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid ile Stambolov'un arası dönem itibarıyla görece iyiydi ki elde edilen 1890 beratları bunun bir göstergesiydi. Yeni beratların alınması Stambolov Hükümeti'nin bir başarısı olarak addedilebileceğinden Rus elçinin üzerinden bir faaliyet yürütülmemesi gayet akılcı gözükmekteydi. Aynı zamanda başta Avusturya-Macaristan ile İngiltere olmak üzere bazı Büyük Güçler Stambolov'un yanındaydı. Bunu doğal olarak Eksarh Yosif de biliyordu. Bundan dolayı Avusturya-Macaristan tarafından Babıâli ve II. Abdülhamid'e nüfuz etme düşüncesi Eksarh'a daha mantıklı görünmüş olabilir. Nitekim bu doğrultuda Calice'ye açıkça Köprülü metropolitine berat verilmesinin gerekliliğinden söz etti. Eksarh'n kendi günlüğüne yazdığına göre elçi, Viyana'nın mevcut dönemdeki tavrı gereği, berat meselesinin gündeme

[721] Aynı yer, s. 305.
[722] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 117-118.

getirilmesinin zamanı olmadığını düşünüyordu. Hatta elçiye göre, "*Yıldız Sarayı dinî meselelerden yorulmuştu*".[723]

Eksarh, 1891 yılında Makedonya'daki Bulgar metropolitler için yeni beratlar alamadı. Aynı şekilde Makedonya'daki Yunan ve Sırp propagandalarını engellemeyi de başaramadı. Ancak bu, Stambolov Hükümeti, İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası ile Eksarh'ın Makedonya ile ilgili faaliyet yürütmesinin önünde engel teşkil etmedi. Çünkü Makedonya, Bulgarlar için göz ardı edilebilecek bir yer değildi. İstanbul'da Haziran 1891'de Sofya açısından önemli addedilebilecek kararlar alınmıştı. Sadrazam Kâmil Paşa, Eksarh'ın taleplerinin reddedilmesinin Bulgar yönetimi üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiyi biraz olsun kırabilmek adına Bulgarların kendi kilise ve okullarıyla ilgili yapacakları düzenlemelere kısıtlamalar getirilmemesi konusunda Selanik ve Manastır valilerine emirler vermişti. Patrikhane'yi tanımayan Bulgarların kendi görevlileri vasıtasıyla din ve mezhep işlerini yapmakta özgür oldukları bildirilmişti. Bu, Makedonya'daki Bulgarlar adına olumlu bir gelişmeydi. Fakat Eksarh bununla yetinmeyip yeni beratların alınması konusundaki çalışmalarını yoğunlaştırarak girişimlerine ara vermeden devam etti.[724]

28 Nisan / 10 Mayıs 1892 tarihinde Eksarh Yosif, Nevrekop'taki Bulgarların şikâyetlerini dillendirmek için Sadrazam Cevad Paşa'nın huzuruna çıktı. Eksarh, Nevrekop'taki Bulgarların Rum propagandalarına kurban edildiği fikrindeydi. Yosif'e göre bölgede 150 Bulgar hanesine karşılık 35 Patrikhane yanlısı Ulah hanesi vardı ve çoğunluğun Bulgarlarda olmasına bakılmadan hareket ediliyordu. Eksarh'ın iddiası özellikle Selanik Valisi Zihni Paşa'nın bu işe göz yumduğu şeklindeydi. Fakat Cevad Paşa, Bulgar basınının Zihni Paşa hakkında yaptığı haberleri çok sert bir şekilde eleştirdi. Sadrazam'a göre basın yoluyla yapılan haberlerin tek bir amacı vardı ki o da beratlar konusunu yeniden gündeme getirmekti. Ancak Eksarh geri adım atmayarak görevde bulunmasının yegâne amacının

---

[723] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 306-307.

[724] Petır Petrov, Hristo Temelski, *Tsırkva i Tsırkoven Jivot v Makedoniya*, Makedonski Nauçen İnstitut, Sofya 2003. https://www.promacedonia.org/pp_ht/pp_ht_4.html [Erişim Tarihi: 19.12.2022]; Hristo Temelski, "Tırjestvuvay Bılgarskiy Narod!' (Po Sluçay 140 Godini ot İzdavaneto na Sultanskiya Ferman za Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya)", *Makedonski Pregled*, Godina XXXIII, No: 2, 2010.

Bulgarların haklarını savunmak olduğunu söyleyerek Babıâli nezdinde Bulgarların şikâyetlerinin dikkate alınmaması hâlinde beratlar konusunu gündeme getirmekten geri durmayacağını açıkça ifade etti.[725]

Eksarh Yosif'in ve Stambolov Hükümeti'nin ana kaygısı Makedonya'da yapılan Bulgar karşıtı propagandalardı. Belki de Eksarh ile Stambolov'un başında bulunduğu hükümetin ortak paydada buluştuğu tek ortak nokta Makedonya idi. Özellikle bu durum, başmüdürün 31 Temmuz / 12 Ağustos 1892 tarihinde Sultan'ın huzuruna kabulünün ardından daha da belirgin bir hâl alacaktı. Sultan II. Abdülhamid ile görüşmesinden sonra Stefan Stambolov, Ortaköy'deki Eksarhlık konutuna gidip Yosif'i ziyaret etmişti. Hatırlatalım ki, Stambolov'un başmüdür olarak hükümetin başına geçtiği andan itibaren (20 Ağustos / 1 Eylül 1887) Eksarh ile Stambolov'un arası Rusya'ya yönelik izlenen siyaset sebebiyle iyi değildi. Ancak yukarıda da söz edildiği gibi konu Makedonya olduğunda işler farklı bir hâl alıyordu. 8/20 Ekim'de Eksarh'ın Dışişleri Müdürü Grekov'a çektiği telgrafta bu ortak paydada hareket etme isteği açıkça görülebilirdi. Telgrafta, "*Nevrekop ve Köprülü'deki metropolitlere berat verilmesi gerektiğini bildiren bir takriri yakında sunacağız ve hükümetten bizi bu konuda desteklemesini istiyoruz*" deniyordu.[726]

Bu arada Köprülü'deki Bulgarlar kendilerine bir metropolit tayin edilmesi ile ilgili bir istirhamnameyi Eksarhlığa yolladılar. Eksarhlık vasıtasıyla bu talep, Babıâli'ye iletildi.[727] Buna istinaden Eksarh Yosif, 15/27 Ekim 1892'de Köprülü ile ilgili konuyu görüşmek için Saray'da, başkâtip ile bir araya geldi. Bulgar din adamının vermiş olduğu bilgilere göre Başkâtip, diğer Osmanlı devlet adamlarının yaptığı gibi talepleri geçiştirmenin derdindeydi. Osmanlı devlet adamı, Adliye Nazırı Rıza Paşa ile konu üzerinden bir görüşme yapılacağının sözünü vermişti. Başkâtip'in ifadesine göre, "*beratlar verilecekti ama ne zaman verileceğini Babıâli söyleyecekti*". Eksarh, kâtibin görüşmesini beklemeden 17/29 Ekim günü Rıza Paşa'nın yanına gitti. Köprülü'deki Bulgarların şikâyetlerini dillendiren Yosif, beratın verilmesi için

[725] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 310-311.
[726] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 338.
[727] BOA, Y.A.HUS., nr. 266/26. (R. 13 Teşrinievvel 1308 / M. 25 Ekim 1892).

Rıza Paşa'dan yardım diledi. Rıza Paşa'ya göre "*bu, Osmanlı Hükümeti için büyük bir baş ağrısı*" olduğundan berat için acele etmemek gerekiyordu.[728]

18/30 Ekim'de Eksarh Yosif, Dışişleri Müdürü Grekov'a yeni bir telgraf daha gönderdi. Aslında bu telgrafta Eksarh'ın beklentilerini açıkça görmek mümkündür. Bulgarlara yönelik tutumun bilindiğinden dolayı Babıâli'nin bir şey yapacağına inanılmıyordu. Eksarh, kamuoyu yaratılması amacıyla Grekov'dan beratlar konusunun Bulgar basınında tartışmaya açılmasını istedi. Ancak beratın verileceğine dair çok umudu olmadığının altını da çizmeden geçmeyerek hedefini şu şekilde açıkladı: "*Nevrekop konusunu yakında gündeme getireceğiz*".[729]

Görüldüğü üzere, Eksarh bir kazanım elde edebilmek için Sadrazam'ın ve diğer Osmanlı devlet erkânın söylediklerinin hiçbir şekilde etkisi altında kalmadan bıkkınlık ve yorgunluk emaresi göstermiyordu. Hatta öyle ki, 6/18 Kasım'da Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Huzura kabul, Padişah'a doğrudan taleplerin iletilmesi için bir fırsattı. Eksarh'a göre Sadrazam Cevad Paşa ve Adliye Nazırı Rıza Paşa, konuyu Padişah'a açmaktan korkuyorlardı. Doğal olarak Eksarh Yosif huzura çıkma fırsatını kullanarak vilayetlerde yaşayan Bulgarların Padişah'a olan bağlılığından söz açtı ve Bulgarların tek beklentisinin, Eksarhlık tarafından belirlenen metropolitlere beratların verilmesi olduğunu ifade etti. Yosif, ardından konuyu bir şekilde Nevrekop ve Köprülü'ye getirdi. Eksarh'ın merak ettiği husus, neden Nevrekop ve Köprülü için belirlenen metropolitine berat verilmediğiydi. Padişah'tan iki metropolite de berat verilmesi ricasında bulundu. Bulgar din adamının vermiş olduğu bilgilere göre II. Abdülhamid, Eksarh'ın taleplerine sakin bir şekilde cevap vererek Eksarh'a meseleyi Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa'ya açması tavsiyesinde bulunmuştu. Neticede Sultan net bir cevap vermemişti, hatta iki metropolit ile ilgili cevap dahi vermemişti.[730]

Hem Eksarh hem de Kapıkethüdası Dimitrov, huzura kabulün hemen akabinde İstanbul'daki İngiliz Elçi Ford ve Avusturya-Macaristan Elçisi Calice'yi

[728] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 315.
[729] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 346-347.
[730] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 317; *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 198-199.

ayrı ayrı ziyaret ettiler. Calice, berat konusunda bir girişimde bulunacağına dair söz vermedi.[731] Zira beratların verileceğine inanmıyordu. Bunun sebebi de mevcut nazırların ve özellikle de Sadrazam Cevad Paşa'nın önemli meselelerde inisiyatif almamasıydı. Zaten konunun gündeme getirilmesi yeni sıkıntıları beraberinde getirecekti.[732] İngiliz elçiye göre ise berat konusu siyasîydi. Yunanlılar Makedonya'yı kendi toprakları olarak gördüklerinden ve Bulgarların Makedonya'yı ele geçirdiklerini düşündüklerinden Bulgarları kıskanmaktaydılar. Ama bir şekilde Babıâli'yi ikna etmeye çalışacağı vaadinde bulundu. Elçi'ye göre, *"...aksi takdirde bir şey istiyorsan ve vermiyorlarsa İngiliz filosu hazır olmalıydı. Yoksa istemek ve tehdit etmek gereksizdi*".[733]

Eksarh Yosif, 1892 yılında da istediğini alamayınca 1893 yılında taktik değiştirdi. Babıâli'nin ve özellikle de Sultan'ın üzerinde baskı oluşturabilmek amacıyla Sofya'ya gitme isteğini dillendirmeye başladı. Hatırlatalım ki, Ruhanî Meclis'in oluşturulabilmesi için dört Bulgar metropolitin var olması gerekiyordu. Üsküp ve Ohri metropolitlerine verilen beratlar ile ilk ikisi tamamlanmıştı. İstanbul'da, Osmanlı toprakları dâhilinde görevli Bulgar metropolitlerin oluşturduğu bir Ruhanî Meclis'in toplanabilmesi için iki tane metropolite daha ihtiyaç vardı. Meclis toplanamasa da Eksarh bir şekilde işleri idare ediyordu. Ancak Bulgar Eksarhlığı'nın merkezi İstanbul olduğundan Eksarh'ın meclisi merkezde toplama isteği vardı. Fakat Babıâli tarafından böyle bir tasarruf yoktu. Bu aynı zamanda Eksarh Yosif'in kullanabileceği bir fırsat demekti. 1893 yılı ortalarında Eksarh'ın Sofya'ya gitme durumu gündeme geldi, fakat Bulgar Meclisi'nde Tırnova Nizamnamesi üzerinde yapılan kanun değişiklikleri, özellikle de 38. madde değişikliği Eksarh'ı kararından döndürdü. Çünkü Sofya'da bulunması, Rusya'nın katı bir şekilde muhalefet ettiği Stambolov Hükümeti'nin bu değişikliğini onayladığı çıkarımını Rus Devleti'ne yaptırabilirdi. Değiştirilen 38. madde, Bulgar prensi ve onun soyundan olan kişilere Ortodoks mezhebinden başka mezhepten olmaya hak tanıyordu. Bu, hem Eksarh'ın isteyebileceği bir şey değildi hem de Ortodoksluk

[731] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 318.
[732] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 361.
[733] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 318.

"hamisi" Petersburg'u memnun edebilecek bir konu değildi. Bu gerekçelerden ve kaygılardan ötürü Eksarh, Sofya'ya gitmedi.[734]

27 Mayıs / 8 Haziran 1893 tarihinde Kapıkethüdası Dimitrov, Eksarh Yosif'in tedavi için Avrupa'ya gitmesine ve Bulgaristan'dan geçerken de Sofya'da birkaç gün kalmasına dair izin istemek için başkâtipliğe gitti. Bu istek, Stambolov tarafından yapılmıştı. Dimitrov'un iddiasına göre daha önceleri Rus yanlısı olan Eksarh, fikir olarak değişmişti. Bu yüzden Sofya'ya geleceği herkesçe duyulacak olan Bulgar din adamının gidişine müsaade edilmeliydi. İzin verilmediği takdirde bu, Rus taraftarı olan muhalefete malzeme verebilir ve Eksarh'ın Sofya'ya gelişinin Rusların nüfuzuyla engellendiği çıkarımının yapılmasına sebep olabilirdi. Kapıkethüdasının aktardığına göre, Eksarh'ın ara sıra Bulgaristan'a giderek birkaç gün kalıp ruhanî işleri halletmesi, Bulgaristan için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de yararlıydı. Fakat Dimitrov'un tüm söylemlerine ve çabalarına rağmen Sultan II. Abdülhamid, Eksarh'ın Sofya'ya gitmesine müsaade etmedi. Eksarhlığın merkezi İstanbul'du. Sultan'a göre, Yosif'in Sofya'ya ara sıra gitmesine müsaade edilmesinin bazı istemeyen sonuçları olabilirdi. Mesela olası izin kararı, Yunanistan'ın Patrik'i Atina'ya davet etmesinin önünü açabilirdi. Ayrıca II. Abdülhamid'e göre Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ı ilgilendiren konularda ne Rusya ne de Avusturya-Macaristan'a göre hareket ediyordu. Gözetilen tek menfaat Padişah için Osmanlı Devleti'nin menfaatiydi. Bu menfaat gözetildiği için Eksarh'a izin verilmedi.[735] Ancak Dimitrov, II. Abdülhamid gibi düşünmüyordu. Dimitrov'a göre, Eksarh'ın gitmesine izin verilmemesinin siyasî sebepleri vardı. Başlıca sebep ise ona göre "*Rusya korkusuydu*".[736] Sebeplerden bir diğeri Eksarh'ın Sofya'da Prens Ferdinand ile görüşme ihtimali ve bunun, prensin pozisyonunu güçlendirme olasılığıydı. Bu da ister istemez yeni sıkıntıları beraberinde getirecekti ki Sultan II. Abdülhamid ve Sadrazam Cevad Paşa, kapıkethüdasına göre "*kurnazca bir oyun oynamışlardı*".[737]

[734] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 423.
[735] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1869. (R. 28 Mayıs 1309 / M. 9 Haziran 1893).
[736] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 435.
[737] Aynı yer, s. 438-439.

Avrupa'ya gitme izni çıkmayan Eksarh Yosif, tedavi olmak için Bursa'ya gitti. Aslında Sultan'ın vermiş olduğu karar, Eksarh'ın da işine gelen bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira Bulgar din adamı, başmüdürün hükümeti idare şeklini beğenmiyordu. Sofya'ya gitmesinin, Stambolov'un girişimlerini ve çalışmalarını onayladığı anlamına geleceğini biliyordu. Ayrıca Rus yönetimin bir tepkisi ile karşılaşabilirdi. Bu açıdan Eksarh'ın Bulgaristan'a gitmemesi kendisi açısından daha doğru gibi görünüyordu. Ancak Kapıkethüdası Dimitrov, Eksarh'ın Bursa'dan dönüşünü bekledi. O döndükten hemen sonra Eksarh'ın Bulgaristan'a gitmesine müsaade edilmesine dair Padişah'tan yeni bir izin talep edilmesi gerektiğini düşünüyordu.[738]

Stambolov'un kendisini bu iş için görevlendirmesiyle Dimitrov, bu konuyu Eksarh'a Bursa'dan döndükten sonra açtı. 1893 yılının Eylül ayında Stambolov tarafından bizzat II. Abdülhamid'den izin istenecekti. Fakat öncelikle Eksarh'ın bu konudaki fikri merak ediliyordu, ona göre bir yol haritası belirlenecekti. Ancak Bulgar din adamı, Dimitrov üzerinden yapılan teklifi reddetti. Eksarh'a göre, Stambolov'un bu teklifi kilise işleri için olmayıp, amaç, Prens Ferdinand'ı memnun etmek ve hükümetin kanunsuzluklarını, kendisinin Sofya'ya gelmesiyle meşrulaştırmaktı. Bu yüzden Sofya'ya gitmeyeceğini kapıkethüdasına iletti. Fakat Eksarh, Köprülü ve Nevrekop metropolitlerine berat verilmesi konusu gündeme getirecekti. Zira ona göre beratları alabilirse İstanbul'da Ruhanî Meclisi toplayabilirdi.[739]

Eksarh, metropolitlere berat verilmesi konusunda Stambolov Hükümeti'ni bir araç olarak kullanıyordu. Yosif'in farklı fikirleri vardı. Buna göre Sofya'ya gitmesine izin verilmeyecek ama İstanbul'da Ruhanî Meclis'in toplanabilmesi için iki metropolitliğe berat verilecekti. Bu arada olaylar farklı bir boyut kazanmıştı. Çünkü Stambolov, meseleyi dinî hüviyetten çıkarıp siyasîleştirmişti. Ancak Eksarh hiçbir şekilde bu oyuna gelmedi ve metropolitlere berat verilmesi yönündeki girişimlerini İstanbul'da ara vermeden sürdürdü. Bu amaç doğrultusunda, 2/14

[738] Aynı yer, s. 439.
[739] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 325.

Kasım 1893 günü yeniden Avusturya-Macaristan Elçisi Calice'nin yanına giderek elçiye, Eksarhlığın metropolitler konusunda yaşadığı sıkıntıları anlattı. Köprülü ve Nevrekop metropolitlerine berat verilmesinin gerekliliğinden söz etse de Calice'nin cevabı kısa ve öz oldu. Zira Bulgar din adamının kendi günlüğüne yazdığına göre elçi, beratların alınabileceğine inanmıyordu.[740] Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'un konu üzerinden Sofya'ya vermiş olduğu malumatlara istinaden elçi, meseleyi devlet nezdinde Avusturya-Macaristan'ın gündeme getirmesi gerektiği fikrine sahipti. Fakat ona göre Babıâli metropolitlere berat vermeye sıcak bakmıyordu. Kendi ifadesiyle bunu, "*Bulgaristan'ın bir uzantısı olan Makedonya'da metropolitlerin çoğalması olarak görüyordu*".[741]

1893 yılının sonu, 1894 yılının başlarında Makedonya'da bulunan Eksarhlığın okullarıyla alakalı bir sorunun baş göstermesi, beratların verilmesiyle sonuçlanacak olaylar silsilesini alevlendirdi. Eksarhlığın idaresi altındaki okullar, özel statüye sahip okullara dönüştürülmek istenmişti. *Yugo-Zapadna Bılgariya*[742] Gazetesi konuyla ilgili olarak biraz da duygusal ifadelerle şunları yazmıştı: "*Bu şimdi hiç iyi bir şey değildi. Sultan, bahtsız Bulgarların son haklarını da bir darbeyle yok etmek istiyordu*".[743] Ancak bu durum Eksarhlık tarafından hemen protesto edildi. Okullar Eksarhlığın idaresinde bulunduğundan, şahısların sorumluluğuna verilmesinin imkânı yoktu. Konu Sultan II. Abdülhamid'e kadar ulaştırılarak mesele ile ilgili takrir sunuldu. Eksarh'a göre, bu özel statüye geçilmesinin sebebi, Babıâli'nin okulları kontrol edememesiydi. Bundan dolayı okulların sorumlu bir kişinin gözetimi altında olması ve okullardaki sorunları rapor etmesi istenmekteydi. Ancak Patrikhane'ye ait okullarla ilgili olarak alınan herhangi bir karar yoktu. Bundan dolayı Eksarhlık, Rumlarla ve Sırplarla eşit haklar talep etmekteydi. *Yugo-Zapadna Bılgariya* şu soruyu sordu: "*İnsan merak ediyor, Cevat Paşa'yı Türkiye'deki halkımıza* [Bulgarlara] *yönelik bu şekilde dolduran nedir?*"[744] Eksarhlık

[740] Aynı yer, s. 327.
[741] *VPnB,* Tom 3, Çast 2,, Sofya 1998, s. 451.
[742] *Yugo-Zapadna Bılgariya* adlı gazete 11 Eylül 1893 tarihinde yayım hayatına başlamıştır. Bilhassa Makedonya'daki Bulgarların haklarının savunulması yönünde yayımlar yapmıştır. Bazı sayılarında Sultan II. Abdülhamid'in aldığı kararlar sert bir şekilde eleştirilmiş, Stambolov Hükümeti'nin faaliyetleri tenkit edilmiştir. Gazete 28 sayı çıkmış ve son sayısının tarihi 13 Mart 1894'tür.
[743] *Yugo-Zapadna Bılgariya*, 10 Yanuari 1894, Godina I, Broy 18, s. 1.
[744] Aynı yer.

tarafından Sadrazam Cevad Paşa'ya bu okulların statülerinin korunması için beş maddelik bir öneri sunulması da düşünüldü. Ancak Bulgar din adamı, öncelikle Stambolov'un fikirlerini almak istedi. Zira konu çok önemliydi ve Bulgaristan Prensliği'ni doğrudan ilgilendiriyordu.[745]

Sofya, okullar meselesi başta olmak üzere birçok konuyu içinde barındıran bir notanın Babıâli'ye verilmesine karar verdi.[746] Bu konuların arasında muhtemeldir ki Nevrekop ve Körpülü metropolitlerine berat verilmesi konusu vardı. Çünkü Eksarh, Stambolov Hükümeti'ne daha evvel bir yazı göndermişti. Gönderdiği yazısında Patrikhane ile kıyaslanabilecek sadece iki metropolitliğin var olduğunu, geriye kalan 16'sının henüz resmî olarak tanınmadığını belirtmişti.[747] Ancak notanın Babıâli'ye verilmesi biraz gecikebilirdi. Zira o dönem gündemdeki sıcaklığını koruyan ve çalışmamızın başka bir bölümünde ayrıntılarıyla anlatılacak olan Vakarel-Belova ve Belova-Sarımbey demiryolları meseleleri henüz kesin olarak çözümlenememişti.[748] Bu mesele hâlledildikten sonra Babıâli'ye nota verilecekti. Stambolov Hükümeti'ne göre Bulgarlar, Eksarhlık kurulmadan önce Patrikhane'nin ayrıcalıklarından faydalanan bir tebaa idi. Eksarhlık kurulduktan sonra da Patrikhane'nin sahip olduğu ayrıcalıklara sahip, ayrı bir kurum olmuşlardı. Bundan dolayı Bulgar okulları, Rum okulları ile eşit hak ve ayrıcalıklara sahip olmuştu ve olmaya devam etmeliydi. Zaten verilecek notada da Osmanlı tebaasının yasalar önünde sahip olduğu eşitlikten, Bulgarların da faydalanması istenecekti. Bu nedenle Eksarh Yosif'in Sadrazam Cevad Paşa'ya öneri sunmada acele etmemesi gerekiyordu. Bulgar Hükümeti tarafından yapılacak girişimler ile mevcut durumun korunabilme ihtimali vardı.[749] Sadrazam Cevad Paşa, Dimitrov ile yaptığı görüşmede Bulgar okulları meselesinden dolayı üzgün olduğunu ifade etmişti. Bulgar kapıkethüdasının Sofya'ya vermiş olduğu bilgilere göre Sadrazam, Babıâli'nin statü

[745] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 487-489.
[746] Aynı yer, s. 492.
[747] Aynı yer, s. 488.
[748] Bulgarlar, 17 Temmuz 1888 tarihinde Belova-Vakarel hattını zapt etmişlerdi. Stambolov Hükümeti yetkilileri hattın işletim hakkının kendilerine verilmesini istiyordu. Fakat Osmanlı yetkilileri hattın işletim hakkını başka şirkete vermişti ve bu şekilde hat işletiliyordu. Osmanlı yetkilileri ile Bulgar idarecileri arasında yapılan görüşmeler 1894 yılına değin sonuçlanmamıştı.
[749] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 492-493.

meselesini kabul etmeyeceğine inanıyordu. Ancak öte yandan Paşa, Elçi Calice ile yaptığı görüşmesinde ise Bulgarların meseleyi çok abarttığını söylemişti.[750]

Yıldız Sarayı'na Selanik'te bulunan bazı kişilerin (Makedonya çetecilerinin) Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'deki asayişi bozmak için birtakım karışıklıklar çıkarma düşüncesiyle hareket ettikleri ve Sofya merkezli gazeteler vasıtasıyla Osmanlı Devleti aleyhinde yayımların yapıldığı bilgisi geldi. Bu kişilere ve yapılan gazete yayımlarına Stefan Stambolov'un müsamaha gösterdiği ve onları desteklediği ifade ediliyordu.[751] Bu bilgilerin İstanbul'a arz edilmesinin hemen öncesinde *Svoboda*'da bir haber yayımlandı. Gazetede, 19. yüzyılda bir Bulgar köyü olan Tarfa'da (günümüzde Çatalca/Örencik) bir Bulgar okulunun kapatıldığına dair bilgiler sunulmuş ve halkın şikâyetlerine yer verilmişti. Gazete açıkça şu soruları soruyordu:

"*İmtiyazlar ve çıkarılan iradeler temelinde, Ortodoks din adamları Hıristiyan okullarından sorumluysa neden o zaman Makedonya ve Edirne Vilayeti'nde hükümet bu hakkı Bulgar din adamlarına vermiyor? Eksarhlığın idaresi altındaki din adamları neden okullardan sorumlu olmayı istemeyip, bu sorumluluğu özel kişilere, orakçılara versin? Bir dakikalığına bu imtiyazların, kanunlara rağmen yalnızca Rumlara verildiğini varsayarsak, aynı hakların Osmanlı Devleti'ndeki Bulgarlara da verilmesi gerekmez mi? Osmanlı Avrupası'ndaki en kalabalık, en çalışkan ve en üretken nüfusuyla Bulgarlar bunu hak etmiyorlar mı? Zamana ayak uydurmaları gerekmiyor mu? Modern hiçbir Avrupa ülkesinde halkın çocuklarına kendi ana dilinde eğitim ve öğretim yapmasının yasak olmadığını görmüyorlar mı?*"[752]

Bulgaristan Komiserliği yetkilileri aracılığıyla Yıldız Sarayı'na verilen bilgiler arasında Stefan Stambolov'un Makedonya komitacılarına yardım ettiği dahi vardı. Fakat Osmanlı devlet adamının bildirdiğine göre Stambolov, bu söylentileri kesin bir dille yalanladı. Başmüdür, 24 Şubat / 8 Mart 1894 günü Bulgaristan

[750] Aynı yer, s. 498.
[751] BOA, Y.A.HUS., nr. 292/94. (R. 15 Mart 1310 / M. 27 Mart 1894).
[752] *Svoboda*, 1 Mart 1894, Godina VIII, Broy 1330, s. 2-3.

Komiserliği Görevlisi Nebil Bey'e hükümetin başında bulunduğu müddetçe çetelere müsaade etmeyeceği konusunda teminat verdi. Bulgar siyasetçi okullar ile ilgili gelişmelerden kaynaklı olarak yapılmak istenen mitinge de izin vermediğini ifade etti. Stambolov'un beklentisi, okullar meselesi ile alakalı olarak Babıâli'nin Sofya'yı memnun edici bir karar almasıydı. Bu beklentilerini Osmanlı görevlisi ile de paylaştı.[753]

İstanbul'a ulaşan bilgilerin hemen akabinde Eksarh Yosif ve Kapıkethüdası Dimitrov, Sadrazam Cevad Paşa tarafından çağırılmışlardı. Eksarhla yaptığı talepler ve gazetelerde çıkan haberler üzerinden bir görüşme yapıldı. Dimitrov'a ise Bulgar gazetelerinin Osmanlı Devleti aleyhinde (bilhassa mektepler konusunda) yaptığı yayımlara son verilmesi gerektiğinin Stambolov'a bildirilmesi görevi verildi.[754] Sadrazamın üzerinde durduğu gazetelerin başında *Borba*[755] geliyordu. Cevad Paşa, Dimitrov'a bu gazetenin bir nüshasını da göstermişti. Ancak kapıkethüdası gazetenin tek bir sayısını dahi görmediği iddiasındaydı. Dimitrov'a göre, "*Borba gibi gazeteler Bulgar halkının ve Eksarhlığın davasına büyük zarardı*".[756] Cevad Paşa'ya göre, Stambolov, Bulgaristan'da kaybetmeye başladığı nüfuzunu geri kazanmak için Eksarh Yosif'in yapmış olduğu talepleri büyük bir istekle desteklemişti. Bu arada İstanbul'da, II. Abdülhamid tarafından kesin bir karar verilene dek Dimitrov ile Eksarh Yosif'e telaş edildiği emaresi gösterilmemeliydi. Zira sadrazamın kendi ifadesiyle Dimitrov telaş edildiğini anladığı an, Bulgar tarafı birkaç metropolitlik için berat isteyebilirdi. Kaldı ki Paşa'ya göre Bulgaristan'da yapılan yayımların amacı da zaten Sultan'ı baskı altına almaktı. Ancak Osmanlı devlet adamının öngörüsüne istinaden Stambolov, Babıâli ile Padişah'ı baskı altına alamayacağını anlamıştı.[757]

17/29 Mart 1894'te Kapıkethüdası Dimitrov, Sofya'ya gönderdiği bir telgraf ile Stambolov'a nota verme kararından vazgeçmesini rica etti. Bildirdiğine göre bu rica, Eksarh Yosif'ten gelmişti. Çünkü meselenin hâlledileceğine dair Eksarh'a II.

[753] BOA, Y.A.HUS., nr. 292/22, lef 2. (R. 24 Şubat 1309 / M. 8 Mart 1894).
[754] BOA, Y.A.HUS., nr. 292/94. (R. 15 Mart 1310 / M. 27 Mart 1894).
[755] *Borba* adlı gazete, 5 Mart-5 Ekim 1894 tarihleri arasında çıkmıştır. D. Boykinov gazetenin redaktörüdür. Stambolov Hükümeti'ne muhalif bir gazetedir. Hükümetin baskıyla devrilmesinden yanadır.
[756] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 502-503.
[757] BOA, Y.A.HUS., nr. 292/94. (R. 15 Mart 1310 / M. 27 Mart 1894).

Abdülhamid tarafından bilgi verilmişti. Bulgar kapıkethüdası, Köprülü ve Nevrekop'daki Bulgar metropolitlerine beratların verileceğine dair bir umudun olduğunu belirtmekteydi.[758] Umudun var olmasına sebep olan etken ise, hem Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa hem de Süreyya Paşa'nın, Eksarh Yosif'in yaptığı taleplere dair Padişah'a sunmuş oldukları arzlardı.[759] Dimitrov bu bilgilerin irade çıkana kadar çok gizli kalmasından yanaydı. Çünkü ona göre mevcut Bulgar Hükümeti'nin çok düşmanı olduğundan bu durum çıkabilecek Padişah kararını etkileyebilirdi.[760]

Mevcut Bulgar yönetimi tarafından Babıâli'ye konuyla ilgili olarak nota verilmesi fikrinden vazgeçildi. Stambolov'un Osmanlı yetkilisi Nebil Bey'e vermiş olduğu sözlü teminat etkili olmamış olacak ki, Dışişleri Müdürü Grekov, Sadrazam Cevad Paşa'ya verilmek üzere Dimitrov'a 18/30 Mart'ta bir teminat mektubu gönderdi. Bu teminatın gönderilmesinin sebebi, Stambolov Hükümeti tarafından Makedonya için çeteler tertip ettiği söylentilerinin dolaşmasıydı.[761] Zira Grekov'un göndermiş olduğu teminat mektubuna göre "*muhalefet bu durumu hükümete karşı bir silah olarak kullanmaktaydı. Eğer ki mevcut hükümet iktidardan düşerse Babıâli, Makedonya konusunda verilen teminata sahip olamayacaktı*".[762] Makedonya Komitesi'nin ilk başkanı olan Trayko Kitançev'in bir voyvodaya söylediği sözler, bu görüşü destekler nitelikteydi. Kitançev "*Stambolov Rejimi'nin düşmesinden sonra, biz Makedonyalılar için, işlerimizi yürütmek amacıyla geniş bir sahanın açıldığını söylemişti*".[763] Aynı şekilde Stambolov'un hükümetin başındaki varlığı ve gücü, 23 Ekim 1893'te Selanik'te temelleri atılan İç Makedonya Edirne-Trakya Örgütü'nün (VMORO) önemli adamlarından Görçe Petrov'un dahi dikkatinden kaçmıyordu: "*O*

[758] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 500-501.
[759] BOA, Y.EE., nr. 49/51. (R. 17 Mart 1310 / M. 29 Mart 1894); BOA, Y.PRK.ASK., nr. 97/52, lef 1. (H. 24 Ramazan 1311 / M. 31 Mart 1894).
[760] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 500-501.
[761] Aynı yer, s. 501.
[762] Aynı yer, s. 501.
[763] Konstantin N. Kondov, *Spomeni 1874-1929*, s. 21. https://www.strumski.com/books/Konstantin%20Kondov%20Spomeni.pdf [Erişim Tarihi 18.09.2021]

zaman onun ismini Türkler saygıyla zikrediyordular. Stambolov'un güçlü olduğunu ve Stambolov ile Bulgaristan'ın güçlü olduğunu biliyordular".[764]

Teminat mektubunun gönderildiği gün, 18/30 Mart 1894 tarihinde Eksarh Yosif taleplerini Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa'ya sundu. Eksarh'ın talepleri dört ana başlıktan oluşuyordu. İlki belirlenen metropolitlere ilgili beratlarının verilmesiydi. İkincisi, Bulgar okulları ile ilgili eski düzenin geri getirilmesiydi. Diğer iki talep Beyoğlu Kabristan sokakta bir binanın satın alınması ve Feriköy'de gösterilecek bir arsaya okul yapılmasıydı. Eksarh'a göre, bu taleplerin yerine getirilmesi Bulgarları fazlasıyla memnun edecekti. Ayrıca kendisi de Sultan II. Abdülhamid'e sadakatle hizmet etmeyi sürdürecekti.[765]

Takririn sunulmasının hemen akabinde Osmanlı devlet adamları tarafından dört madde tek tek değerlendirildi. Buna göre, Eksarh'ın Köprülü ve Nevrekop metropolitleri için yaptığı berat talebi, metropolitliğin sayısını dörde çıkarma amacındandı. Böylece Ruhanî Meclis için gerekli olan sayıya ulaşılmış olunacaktı. Babıâli, Bulgaristan'dan ve Şarkî Rumeli'den metropolitlerin İstanbul'a çağırılıp meclis tertip edilmesine izin vermiyordu. Bu, gözden kaçırılmamalıydı. Bulgar cemaatleri, okul müdürü olmasını istedikleri kişileri seçecekler ve maarif memurları tarafından bu kabul edilecekti. Ruhanî ileri gelenler müdür olarak seçilirse bu da reddedilmeyecekti. Bu şekilde hem okullar Eksarh'ın gözetiminde olacak hem de Rumların şikâyetlerine yer kalmayacaktı. Ayrıca Beyoğlu Kabristan sokakta Eksarhane yapılmak istenilen bina başkasının eviydi. Ancak Padişah tarafından izin verilmesi hâlinde satın alınmasında bir sakınca yoktu. Okul yapılması için istenen arsa ise, Osman Bey'in arazisine denk geldiği için uygun değildi. Bu arada Şişli'de uygun bir arsanın olup olmadığı soruşturulmaktaydı.[766] Görüldüğü üzere Eksarh Yosif'in talepleri, Osmanlı devlet adamları arasında yapılan ilk değerlendirmede olumlu bir karşılık bulmuştu.

---

[764] *Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları*, Derleyen, Çeviren ve Notlandıran: Mümin İsov- Ergün Hasanoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 186.
[765] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 97/52, lef 1. (H. 24 Ramazan 1311 / M. 31 Mart 1894).
[766] BOA, Y.A.HUS., nr. 292/106, lef 2. (Tarihsiz).

20 Mart / 1 Nisan 1894 tarihinde Sofya'daki Nebil Bey ile Stambolov bir görüşme yaptılar. Osmanlı devlet adamının bildirdiği rapora göre Stambolov, Bulgar okulları ile ilgili alınan karardan dolayı muhalefetin kendisine ve hükümetine yapmış olduğu baskılardan yorulduğunu ifade etmişti. Nebil Bey'e istifa edebileceğini ima etmişti. Başmüdüre göre, Bulgaristan Prensliği'nin menfaati, Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğundan geçmekteydi ve iktidarda kaldığı müddetçe de bu fikrinden bir nebze olsun sapmayacağını açıkça beyan etti. İstanbul'daki Kapıkethüdası Dimitrov aracılığıyla gönderilen teminat mektubu bunun belki de en önemli göstergelerinden biriydi. Stambolov, Sırp ve Rumların sahip olduğu imtiyazlara Bulgarların da sahip olması gerektiğini düşünüyordu, Nebil Bey'den bunun Padişah'a iletilmesini istedi.[767] Aslında Stambolov'un imasında bulunduğu istifa, Eksarh'ın taleplerinin yerine getirilmesi için başvurduğu bir siyasî kurnazlıktı. Sultan II. Abdülhamid'e yakın bir politika benimsediği Yıldız Sarayı'nda bilinmekteydi. İstifa söyleminin İstanbul'da bir karşılık bulacağını kuvvetle muhtemel tahmin ediyordu. Aslında "istifa tehdidi", Stambolov'un kullandığı bir taktikti. Prens Ferdinand'a da farklı dönemlerde defalarca istifa edeceğini beyan ederek istediği kararların alınmasını hedeflemişti.

3/15 Nisan günü, Eksarh'ın takririne yapılan ilk değerlendirmeye benzer bir mütalaa Babıâli'de kaleme alındı.[768] Stambolov, meselenin lehlerine çözüleceğine dair Bulgarlara gerekli vaatlerde bulunmuştu. Yapılan mitingler gerekli önlemlerle bitirilmişti. Alınan tedbirlerle gazetelerin yayımlarına son verilmeye çalışılmıştı.[769] Bu gazetelerden biri de Makedonya'nın Bulgar milliyetçiliğindeki karşılığı olan ve Güneybatı Bulgaristan anlamına gelen *Yugo-Zapadna Bılgariya* idi.[770] Ancak Sofya'da Sadrazam Cevad Paşa'nın hem Eksarh Yosif'e hem de Dimitrov'a okullar ve beratlar hususunda sarf ettiği sözlerinin ciddi olmadığı düşünülüyordu. Bundan dolayı 5/17 Nisan 1894 tarihinden başlamak üzere, 15 gün içerisinde gerekli girişimler yapılmaz ve talepler karşılık bulmazsa Dimitrov'un İstanbul'dan Sofya'ya çağrılacağı bizzat Dışişleri Müdürü Grekov tarafından Bulgar kapıkethüdasının

[767] BOA, A.MTZ.04, nr. 25/13. (R. 20 Mart 1310 / M. 1 Nisan 1894).
[768] BOA, Y.A.HUS., nr. 293/70, lef 2. (Tarihsiz).
[769] BOA, HR.SFR.04, nr. 741/74. (R. 6 Nisan 1310 / M. 18 Nisan 1894).
[770] Son sayısı 13/25 Mart 1894 tarihinde çıkmıştır. *Yugo-Zapadna Bılgariya*, 13 Mart 1894, Godina I, Broy 27-28.

kendisine bildirildi.[771] Stambolov'un istifa sözlerinin ardından, Dimitrov'un İstanbul'dan çağırılma fikrinin de bir baskı unsuru olarak kullanılmak istendiği açıktı. Ancak Sadrazam Cevad Paşa çok sakindi. Kapıkethüdası Dimitrov'a meselenin iyi bir netice ile sonuçlanacağı ve bundan dolayı da telaşa mahal olmadığı uygun bir dille anlatıldı.[772]

8/20 Nisan 1894 tarihine Sadrazam, yeniden Dimitrov'u çağırtmıştı. Birinci ağızdan Eksarh Yosif'in talepleriyle ile ilgili nazırların ikna edildiği beyan edildi. Bu sözlerden Dimitrov çok heyecanlandı ve fazlasıyla memnun oldu. Kendisinde yarattığı bu etkiyle hemen Grekov'a telgraf çekerek birkaç gün içinde iradenin çıkabileceğini ifade etti.[773] Aynı gün dışişleri müdürü de Bulgar kapıkethüdasından gelen haberi, Prens Ferdinand'a bildirdi. Grekov'un aklına bir fikir gelmişti. Sultan II. Abdülhamid ile Sadrazam Cevad Paşa'ya verilen karardan dolayı minnettarlıkların sunulması iyi olabilirdi. Ferdinand, konu ile ilgili olarak komiserlikten bir görevli vasıtasıyla bu minnettarlığı bildirebilirdi.[774]

Eksarh'ın taleplerini görüşmek üzere 10/22 Nisan 1894 tarihinde Meclis-i Vükela toplandı. Osmanlı devlet adamları, Bulgar okullarının Eksarhlığın idaresi altındaki kişiler tarafından yönetilmesinde bir sakınca görmedi. Zira Bulgarların kendi ruhanî liderleriyle işlerini hâlletme hürriyetlerine Haziran 1891'de alınan kararla karışılmıyordu. Anlaşılacağı üzere Meclis-i Vükela'dan ilk maddeye onay çıkmıştı. Mecliste bulunan Osmanlı yetkililerine göre, Nevrekop ve Köprülü metropolitlerine berat talebi Eksarhlık fermanının 10. maddesine göre yapılmıştı. Ruhanî Meclis'in oluşturulabilmesi için iki tane daha metropolite ihtiyaç vardı. Böylece hem Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'den metropolit çağırılmaya gerek kalmayacak hem de Eksarhlık merkezi olan İstanbul'da meclis toplanabilecekti. Bu sebeplerden dolayı istenilen beratların verilmesinde bir mahzur görülmedi. Beyoğlu Kabristan sokakta Eksarhane yapılmak istenen hane ve mevkisi uygundu. Satın alınmasında mutabık olunmuştu. Son talep olan okul yapma isteği de müzakere

[771] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 509-510.
[772] BOA, HR.SFR.04, nr. 741/102, lef 2. (R. 11 Nisan 1310 / M. 23 Nisan 1894).
[773] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 510-511.
[774] Aynı yer, s. 512.

edildi.[775] Eksarhlığın Fener semtinde okul açmalarına Rumlar, Beşiktaş'tan Rumelihisarı'na kadar olan yerlerde ise zabitler karşı olduklarından dolayı istenen Bulgar okulu açılamamıştı. Eksarh'a göre okulunun açılmamasından dolayı Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden İstanbul'a gelen Bulgar öğrenciler eğitim almaları için Sofya'ya gönderiliyordu. İşte bu gerekçeden dolayı İstanbul'da eğitim görmeleri başta emniyet olmak üzere birçok açıdan önemliydi. Osmanlı yetkililerine göre bu sebeplerden ötürü bir arsanın verilip okul inşa edilmesi gerekiyordu.[776] Dört talep üzerinden çıkan Meclis-i Vükela kararları Padişah'a sunuldu. Sultan II. Abdülhamid'in iradesi, 12/24 Nisan 1894 tarihinde çıktı.[777]

Durum, derhal Bulgaristan Komiserliği'ne de tebliğ edildi.[778] Keza Sadrazam Cevad Paşa, hemen Kapıkethüdası Dimitrov'u Babıâli'ye çağırtarak iradenin çıktığını bildirdi.[779] Böylece Eksarhlık yetkilileri tarafından belirlenen Köprülü ve Nevrekop Bulgar metropolitleri Sultan nezdinde de resmîleşmişti. İradenin çıkmasında Eksarh Yosif'in çabası yadsınamaz bir gerçekti. Ancak Stambolov Hükümeti'nin işe müdahil olması ve hem Stambolov'dan hem de hükümet yetkililerinden verilen sözlü ve yazılı teminatlar iradenin çıkmasında etkili olmuş olabilir. Eksarh Yosif de beratların alınması konusunda Stambolov'a hakkını vermişti. Bulgar din adamının günlüğüne yazdığına göre Stambolov, "*akılcılığı ve kararlılığıyla Eksarhlık için dört metropolite* [berat] *almayı başarmıştı*".[780]

20 Nisan / 2 Mayıs günü Stambolov, Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği binasındaydı. Başmüdürün elinde Bulgaristan'ın her tarafından Padişah'a yönelik şükranların sunulduğu telgraflar vardı.[781] Köyden kasabaya, şehir belediyelerinden muhtarlarına kadar her yerden başmüdüre tebrik telgrafları yollanmıştı.[782]

---

[775] Açılması için talepte bulunulan bu okul, İstanbul'daki Bulgar Ruhban Okulu ile karıştırılmamalıdır. Zira Ruhban Okulu'nun resmî açılış tarihi 22 Eylül 1892'dir. Petır Petrov, Hristo Temelski, *Tsırkva i Tsırkoven Jivot v Makedoniya*, Makedonski Nauçen İnstitut, Sofya 2003. https://www.promacedonia.org/pp_ht/pp_ht_4.html [Erişim Tarihi: 19.12.2022]
[776] BOA, İ.AZN., nr. 9/24, lef 1. (R. 10 Nisan 1310 / M. 22 Nisan 1894).
[777] Aynı yer, lef 2. (R. 12 Nisan 1310 / M. 24 Nisan 1894).
[778] BOA, A.MTZ.04, nr. 25/24. (R. 12 Nisan 1310 / M. 24 Nisan 1894).
[779] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 512-513.
[780] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 377.
[781] BOA, HR.SFR.04, nr. 343/105. (R. 21 Nisan 1310 / M. 3 Mayıs 1894).
[782] Tebrik telgrafları için bkz. *Stefan Stambolov Liçev Arhiv*, Tom VII, Sofya 2001.

Stambolov, aynı gün içinde Sultan'a vermiş olduğu kararından dolayı bir teşekkür mektubu da gönderdi.[783] Ayrıca Dışişleri Müdürü Grekov, bu teşekkür mektubunu bildirirken Dimitrov'a bir görev de verdi. Buna göre II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edilmeli ve Prens Ferdinand'ın beratlar kararı sonrası duyduğu hisleri Padişah'a arz etmeliydi. Grekov'un burada gözettiği amaç, doğrudan ve açıktan bir yazı göndermeyerek Dimitrov vasıtasıyla Padişah'a gerekli açıklamaların yapılmasıydı. Böylece Sultan da zor bir duruma sokulmamış olacaktı.[784]

Beratların verilmesi kararından yalnızca Bulgar Hükümeti, Eksarh ve Ferdinand mutluluk duymadı. İstanbul'daki Bulgarlar da bu karardan dolayı sevinçliydiler. Hatta öyle ki, İstanbul'un Fener semtinde bulunan Bulgar Kilisesi'nde Paskalya münasebetiyle yapılan bir ayinde, bu kararın ardından yenilerinin çıkacağına dair umutlar vardı: "*Haydi, önümüzdeki sene için de Manastır'a, âmin*" diyorlardı.[785]

İstanbul'un dışında Filibe'de binlerce kişiden oluşan bir kalabalık, Filibe'deki Bulgaristan Komiserliği'ne ait binanın önüne gelerek II. Abdülhamid'e olan şükranlarını sunmuşlardı.[786] Vidin Belediyesi'nde yapılan toplantıda Padişah'a teşekkür etme kararı alınmış ve bunun Sadaret vasıtasıyla arz edilmesi istirham edilmişti.[787] Rusçuk'tan gelen haberler de farklı değildi. Paskalya vesilesiyle yapılan ayinlerde Sultan'a dualar edilmiş, "*Padişahım çok yaşa!*" nidaları atılmıştı.[788] Rusçuk'ta aynı zamanda mitingler de tertip edilmişti.[789] Pirlepe Bulgar Cemaati, verilen karardan memnun ve minnettar idi. Sultan II. Abdülhamid'e duacı olduklarını beyan etmişlerdi.[790] Çoğunluğunu memurların oluşturduğu bir grup, Stambolov ve Ferdinand'a elde edilen başarıda gösterdikleri çabalardan dolayı teşekkürlerini ve

[783] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 514-515.
[784] Aynı yer, s. 513.
[785] Simeon Radev, *Ranni Spomeni*, Bılgarski Pisatel, Sofya 1967, s. 253.
[786] BOA, A.MTZ.04, nr. 25/36, lef 2. (R. 22 Nisan 1310 / M. 4 Mayıs 1894). Miting kararnamesi için bkz. BOA, Y.PRK.SRN., nr. 4/37, lef 1. (R. 19 Nisan 1310 / M. 1 Mayıs 1894).
[787] BOA, Y.A.HUS., nr. 295/70, lef 2. (30 Nisan 1894).
[788] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/99, lef 2. (R. 21 Nisan 1310 / M. 3 Mayıs 1894).
[789] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/56, lef 2. (H. 27 Şevval 1311 / M. 3 Mayıs 1894).
[790] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/86, lef 2. (R. 17 Nisan 1310 / M. 29 Nisan 1894).

tebriklerini iletmek için bir mazbata kaleme almıştı.[791] Yergöğü'de yaşayan ileri gelen Bulgarlardan altı kişi Osmanlı Şehbenderliğine giderek minnettarlıklarını sunmuşlar ve Padişah'a dua etmişlerdi.[792]

Olumsuz manada tepkisini ortaya koyan kurum ise Patrikhane idi. Daha beratların iradesi çıkmadan evvel Patrikhane tarafından kıyafet meselesi yeniden gündeme getirilmişti.[793] Konu hakkında Adliye Nezareti'ne yapılan talebin yerine getirilmemesi üzerine Patrikhane kendi meclisinde doğrudan doğruya Padişah'a arz edilmek için bir ariza düzenlemişti. Bundan sonra da yapılacak tüm maruzatların Sultan'a, arada vasıta olmadan yapılmasına karar verilmişti. Bu durum çok sakıncalıydı. Bu yüzden Patrikhane'ye de meselelerinde ilk önce Adliye Nezareti'ne başvurması gerektiği konusunda uyarılar yapıldı.[794] Bu arada Osmanlı belgelerine yansıdığına göre Rum metropolitler Selanik ve Girit'te halkı "*Bulgarlara yeni imtiyazlar veriliyor*" diye kışkırtmaktaydı. Bu mesele hem Patrikhane'nin uyarılması hem de bölge valilerinin dikkatli olunması hususunda ihtar edilmesiyle sonuçlandı.[795] Aslında Sadaret tarafından kaleme alınıp Adliye Nezareti'ne gönderilen ve Patrikhane'ye bildirilmesi istenen tezkerede her şey açıkça izah edilmişti. Şöyle ki, Köprülü'ye daha evvel de metropolit tayin edilmiş ve gönderilmişti. Nevrekop'daki halkın tamamına yakını ise Eksarhlığa tâbi olmak istemekteydi. Bu iki yerin metropolitine berat verilmesi Bulgar Eksarhlığı'na ait fermanın 10. maddesine uygundu ve Patrikhane'nin hukukuna da aykırı değildi.[796] Böylelikle Babıâli'den gerekli açıklama yapılmıştı. Ancak Patrikhane hiçbir şekilde bunu kabullenmek istemedi ve konu ile ilgili olarak bir süre sonra yeni bir takrir daha vermişti.[797] Fakat Rum tarafı istediğini elde edemedi ve bunun neticesinde Patrik istifa etmek zorunda kaldı.

---

[791] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/25, lef 2. (R. 19 Nisan 1310 / M. 1 Mayıs 1894). Lef 4'te Bulgarca bir davetname vardır. (16 Nisan 1894).
[792] BOA, Y.A.HUS., nr. 297/67, lef 2. (R. 29 Nisan 1310 / M. 11 Mayıs 1894).
[793] BOA, Y.A.HUS., nr. 299/29, lef 4. (Tarihsiz).
[794] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/63. (R. 29 Nisan 1310 / M. 11 Mayıs 1894).
[795] BOA, Y.A.HUS., nr. 297/31. (R. 6 Mayıs 1310 / M. 18 Mayıs 1894).
[796] BOA, Y.A.HUS., nr. 299/29, lef 4. (Tarihsiz).
[797] BOA, Y.MTV., nr. 100/27. (R. 28 Haziran 1310 / M. 10 Temmuz 1894).

İstanbul'da Patrikhane olaydan duyduğu memnuniyetsizliği gösterirken, Atina'da da bin kişiden oluşan bir grup beratların verilmesini protesto etmişti.[798] Yunan Hükümeti, karardan duyduğu rahatsızlığı Yunan maslahatgüzarı vasıtasıyla Londra'ya kadar taşımıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'nden bildirildiğine göre İngiliz Dışişleri Bakanı Kimberley, Padişah'ın bu iradesini onayladığını Yunan maslahatgüzara söylemişti. Dahası Osmanlı devlet adamının vermiş olduğu malumatlara istinaden İngiliz Hükümeti bu şikâyetleri asla onaylamamakta ve desteklememekteydi.[799]

23 Nisan / 5 Mayıs günü Rus Elçiliği maslahatgüzarının Sadrazam'ın yanına gittiğinde kullandığı ifadeler ise Stambolov Hükümeti'nin kendileri açısından doğru bir karar aldığını gösterdi. Petersburg, Stambolov tarafından gönderilen yazıya cevap verilmesini Sultan'ın tarafsızlık politikasına uygun bir hamle olarak görmüyorlardı.[800] Anlaşılacağı üzere mevcut olan bir hükümetin başının, yani Stambolov'un yazısına cevap verilmesi konusuna dahi karşı çıkan bir Rusya vardı. Aslında bu durum, Rusya'nın dönem itibarıyla tanınmamış bir prensin açıktan bir mektubuna ve verilebilecek olası bir cevabına tepkisini de net bir şekilde göstermekteydi.

Sadrazam ile Rus maslahatgüzar arasında gerçekleşen görüşme bununla sınırlı değildi. Cevad Paşa, beratların verilmesinin gerekçelerini kendisine anlatmıştı. Paşa'ya göre berat meselesi yeni bir şey değildi. Köprülü metropolitine verilen berat, vefat dolayısıyla boşalan makamı doldurmak içindi. Nevrekop ise çoğunluğun Bulgar olduğu bir yerdi. Doğal olarak fermanın 10. maddesine göre berat verilmesi meşru idi. Maslahatgüzara, bu taleplerin yerine getirilmesinin Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu politikayı hiçbir şekilde değiştirmediği hususunda teminat verildi. Ancak Rus maslahatgüzar Sadrazam'ın sözlerine inanmıyor, Padişah'ın berat kararıyla tarafsızlık politikasını değiştirmesine anlam veremiyordu. Rus yetkili bazı tehditvari cümleler de sarf ederek beratlardan kaynaklı bazı olumsuzlukların

[798] BOA, Y.A.HUS., nr. 299/91, lef 2. (R. 25 Mayıs 1310 / M. 6 Haziran 1894).
[799] BOA, Y.A.HUS., nr. 297/60, lef 3. (11 Mayıs 1894).
[800] BOA, Y.A.HUS., nr. 295/109. (H. 29 Şevval 1311 / M. 5 Mayıs 1894).

yaşanabileceğini ima etti.[801] Ayrıca Rus diplomat, metropolitlere beratların verilmesinden önce Rus İmparator III. Aleksandır'ın gayriresmî bir şekilde bilgilendirilmemiş olmasının "*kırılmaya ve gücenmeye*" sebep olabileceğini iddia etti. Bundan dolayı Rusya'ya bir teminat verilmesinin iyi olacağından bahsetti. Maslahatgüzara göre teminatın yazılı olmasına gerek yoktu, sözlü olarak Rus Elçi Nelidov'a gerekli teminat verilebilirdi.[802]

Rus Elçi Nelidov, konunun hassaslığından kaynaklı olarak Rusya'dan döndüğünün hemen ardından Sadrazam Cevad Paşa'nın yanına gitti. Nelidov'a göre verilen beratlar Stefan Stambolov'un ısrarının bir sonucu olmuştu. Ancak Sadrazam bu sözleri hiçbir şekilde kabul etmedi. Paşa'nın elçiye ifade ettiğine göre beratlar, ne Stambolov'un ne de mevcut Bulgar hükümetinin baskı ve ısrarıyla verilmişti. Kaldı ki Eksarhlık fermanının 10. maddesi her şeyi açıklıyordu. Osmanlı devlet adamı, Nelidov'a maddeyi okudu. Ayrıca sadrazama göre Bulgaristan Prensliği'nin hiçbir zaman hâkim devletini, yani Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye gücü yoktu.[803] Anlaşılacağı üzere, maslahatgüzarın sözünü ettiği teminat, bu şekilde Paşa üzerinden elçiye verilmişti.

Rus diplomatların bu tepkilerine rağmen İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin bir görevlisinin sadrazama söylediğine göre verilen karar Bulgaristan'da iyi bir etki yapacak, bu vesileyle Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne daha da yakınlaşacaklardı. İngilizler, Petersburg'dan konu ile ilgili herhangi bir tepki beklemiyorlardı. Verilen karar, Ortodoksluk bakımından düşünüldüğünde, Rus kamuoyunda Padişah iradesinin yansımasının olumlu olması bekleniyordu.[804] Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'nin tahkikatlarına istinaden Rosebery Kabinesi'nin Dışişleri Bakanı Kimberley'e göre, Bulgarların diğer Hıristiyan cemaatlerin sahip olduğu hakların aynılarını istemeleri doğal bir şeydi. Bu hususta alınan karar adil ve hakkaniyetliydi.

[801] Aynı yer. (H. 29 Şevval 1311 / M. 5 Mayıs 1894).
[802] BOA, Y.A.HUS., nr. 295/110. (R. 23 Nisan 1310 / M. 5 Mayıs 1894).
[803] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/106. (R. 3 Mayıs 1310 / M. 15 Mayıs 1894).
[804] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/20. (R. 25 Nisan 1310 / M. 7 Mayıs 1894).

Kimberley, Osmanlı devlet adamına şahsî olarak bu karardan büyük bir memnuniyet duyduğunu özellikle ifade etmişti.[805]

Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefareti'nden bildirildiğine göre kabul edilen kararın Viyana'daki yansıması da Londra ile aynıydı. Hatta Viyana'daki bütün gazeteler alınan kararın doğruluğundan söz ediyorlardı.[806] Alman basını da aynı şekildeydi. Osmanlı Devleti Berlin Sefareti'nden bildirildiği üzere bir Alman gazetesine göre, "*elde edilen izinler, Bulgar siyasetinin büyük başarısının bir işaretiydi.*"[807] Başka bir Alman gazetesine göre ise, Makedonya'daki Rum, Sırp ve Bulgar varlığından söz ederek "*Makedonya'da Bulgar ahalisi diğer milletlerden daha kuvvetliydi*" diye yazdı.[808]

Başmüdür Stambolov, Bulgaristan Komiserliği'nde Nebil Bey ile görüşmüştü. Bulgar siyasetçi, hükümeti ve Bulgarlar adına teşekkürlerini tekrarladı ve iradenin kendi arzusunun kat be kat ötesinde olduğundan bahsetti. Sultan'a olan sadakatinin bildirilmesini bilhassa Osmanlı devlet adamından istiyordu.[809] Bu görüşmeden bir süre sonra, başında Stefan Stambolov'un bulunduğu bir heyetin İstanbul'a, II. Abdülhamid'e duyulan minnettarlığı arz etmek için geleceği söylentisi dolaşmaya başladı. Fakat bu durum, Padişah nezdinde kabul edilemezdi. Heyetin olası İstanbul'a gelmesi Rusya'nın tepkisine yol açabilir, bu da birtakım açıklamaların yapılmasını zarurî hale getirebilirdi. Sultan'a göre ileride daha müsait bir zaman, bu seyahat için daha uygun olurdu. Padişah nezdinde bağlılığın arz edilmesi için yapılacak seyahatin düşünülmesi dahi ziyaretin kendisi kadar değerliydi. Söylentilerin artmasından sonra doğal olarak Kapıkethüdası Dimitrov'dan açıklama talep edildi. Dimitrov da bu söylentileri duymuştu, ancak hiçbir şekilde dikkate almamıştı. Ayrıca Sofya'dan kendisine konu ile ilgili herhangi bir resmî yazı da gelmemişti. Dimitrov'a göre böyle bir fikrin hayata geçirilmesinin zamanı değildi. Ancak yine de konuyu Stambolov'a bildireceğinin sözünü verdi.[810] Osmanlı

[805] BOA, Y.A.HUS., nr. 297/60, lef 3. (11 Mayıs 1894).
[806] BOA, Y.A.HUS., nr. 295/42, lef 2. (27 Nisan 1894).
[807] BOA, Y.A.HUS., nr. 297/104, lef 3. (H. 19 Zilkade 1311 / M. 24 Mayıs 1894).
[808] BOA, Y.A.HUS., nr. 296/44, lef 2. (H. 5 Zilkade 1311 / M. 10 Mayıs 1894).
[809] BOA, Y.A.HUS., nr. 295/1, lef 2. (25 Nisan 1894).
[810] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 98/39, lef 2. (H. 9 Zilkade 1311 / M. 14 Mayıs 1894).

belgesine yansıdığına göre Stambolov, Sultan'ın aldığı kararın isabetinden bahsediyordu ve İstanbul'a bir heyet gönderilmeyeceği konusunda teminat verdi.[811] Başmüdürün 1892 yılından sonra yeniden İstanbul'a gelmesi, hem de beratların ardından bunu gerçekleştirmesi, Rusların diplomatik girişimlerine yol açıp Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri olumsuz manada etkileyebilirdi. Yaşanabileceklerin önceden kestirilmesi ve buna göre Sultan tarafından önlem alınması, küçük veya büyük yeni bir sorunun başlamadan hâlledilmesi anlamına gelmekteydi.

1890 yılında olduğu gibi 1894 yılında da Bulgarlar, Makedonya'da istediklerini elde ettiler. Ayrıca Sultan'ın bu kararı, Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkilerin bir yansımasıydı. Stambolov'un II. Abdülhamid yanlısı bir siyaset benimsemesi ve Makedonya bahse konu olduğunda Yıldız Sarayı'nı tedirgin edebilecek hamlelerden ve girişimlerden kaçınması, istediğini almasına sebep olmuştu.

[811] Aynı yer, lef 1. (H. 11 Zilkade 1311 / M. 16 Mayıs 1894).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STAMBOLOV HÜKÜMETİ'NE YÖNELİK TEPKİLER VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

A. Kosta Panitsa Hadisesi (1890)

Stambolov Hükümeti'nin temel dış politika hedefinin Bulgaristan'daki siyasî krize son verilebilmesi adına seçilen Prens Ferdinand'ın uluslararası ortamda tanınabilmesini sağlamak olduğunu birinci bölümde ifade etmiştik. Sözü edilen hükümetin iç politika hedefi ise istikrarlı bir ortam yaratmak, asayişi tesis edip sürdürmekti. Prenslik dâhilinde ve haricinde Bulgar Hükümeti'nin itibarını zedeleyebilecek, güvenliği tehdit edebilecek ve hükümetin politikalarına verebilecek tepkileri önleyebilmek adına kararlı bir duruş sergilenmişti. Böylece hem iç düzen korunmaya çalışılmış hem de olası dış müdahalelerin önüne geçilmeye gayret edilmişti. Fakat ortaya çıkan bazı durumlarda ise bu kararlı duruş istenen neticeleri vermeyerek Bulgar Hükümeti'nin politikalarına tepkilerin ortaya çıkmasına engel olunamamıştı. Bu bölümde hem Stambolov Hükümeti'nin politikalarına yönelik patlak veren olayları irdeleyeceğiz hem de bu olaylarda hâkim devlet olan Osmanlı Devleti'nin tavır ve tutumunu göreceğiz.

Stambolov'un açıktan açığa Makedonya üzerinde emelleri bulunan ve bu emelleri gerçekleştirmek için faaliyet yürüten kişilere ve örgütlere destek vermemesi, kendisine yönelik memnuniyetsizliğin doğmasına neden olan ana sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Stambolov'un bu gruplara ve kişilere doğrudan destek vermesi pek mümkün gözükmemekteydi. Hatırlatmak gerekir ki, Başmüdür Makedonya ile ilgili düşüncelerini gazeteci, yazar ve gezgin Giuseppe Modrich'e açıkça ifade etmişti. Modrich'in aktardığına göre, "*Stambolov, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki silahlı gücünden kaynaklı olarak Makedonya'nın askerî yollarla ele*

geçirilemeyeceğinin" farkındadır.[812] Mevcut siyasî ortamın yaratmış olduğu bu gerçekler, "Ayastefanos Bulgaristanı" izinde yürüyenler için kabul edilebilecek hususlar değildi. Üzerinde tartışmalar yaratan ve Stambolov ile yönetimine duyulan rahatsızlığın kaynağı buradaydı. Şu da belirtilmelidir ki, bu rahatsızlığa sebep olan yalnızca Stambolov'un Makedonya politikası değildi, Rusya'ya yönelik tutum ve davranışlar da bu duyguların benimsenmesinde birincil etkenlerdendi. Hükümet muhaliflerinin iki konu (Rusya ve Makedonya) üzerinden hissetmiş oldukları memnuniyetsizlikler, onları bazı adımlar atmaya sevk etti. Zamanında Stambolov'un yanında yer alan ve kendisinin güçlü destekçilerinden olan Kosta Panitsa[813], faaliyete geçmede öne çıkan kişilerden ilki oldu.

1887 sonu, 1888 yılı başı itibarıyla Kosta Panitsa harekete geçti. Rusya'nın Bükreş'teki temsilcisi Mihail Hitrovo ile işbirliği içerisinde olmaya çalıştı. Panitsa'nın hayata geçirmek istediği hedef, Stambolov Hükümeti'ni devirmek, Prens Ferdinand'ı azletmek ve Makedonya'da bir ayaklanma gerçekleştirmekti. Hatta dönemin tanıklarından biri olan Sultana Petrova'ya[814] göre, Bulgaristan'ın kurtarılması için Panitsa, Ferdinand ile Stambolov'un öldürülmesi gerektiğini

---

[812] Cuzepe Modriç [Giuseppe Modrich], *a.g.e.*, s. 31.

[813] Kosta Panitsa (1857-1890). Tırnova doğumludur. Tırnova'da eğitim almıştır. 1872 yılında babasının vefatının ardından ailesiyle birlikte Varna'ya yerleşmiştir. 1876 yılında önce Bükreş'e, ardından da Odessa'ya gitmiştir. Odessa'daki Askerî Okul'da öğrenim görmüştür. Nisan Ayaklanması hazırlığında yer almıştır. Eflâk'ta bir dönem tüccarlık yapmıştır. Bu sayede silah satın alarak Rusçuk'a yollamıştır. Stefan Stambolov'un tavsiyesiyle Tırnova'ya geri dönerek köyleri dolaşmıştır. Nisan Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından Eflâk'a geri dönmüştür. 1876 Sırp-Osmanlı Savaşı'nda gönüllü olarak Sırpların yanında savaşmıştır. 93 Harbi'nde Bulgar gönüllüleri saflarındadır. Berlin Antlaşması sonrası kurulan Edinstvo Komitesi'nin bir üyesidir. Komitenin amacı Berlin Antlaşması ile "parçalanan Bulgaristan topraklarında" kalan Bulgarlara (Makedonya ve Şarkî Rumeli) yardım etmektir. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Bulgar milis askerleri içerisinde görev almıştır. Ardından Petersburg'a giderek askerî eğitim almıştır. 1884 yılında Bulgaristan'a dönmüş, Rusçuk'ta askerî savcı olmuş ve yüzbaşı unvanını almıştır. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Bulgarlar tarafından ilhak edilmesinde önemli rol oynayan Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir. İlhak sonrası patlak veren 1885 Sırp-Bulgar Savaşı'na katılmıştır. Savaş sonrasında Bulgar Makedon Merkez İhtilal Komitesi "Iskra"nın başkanı olmuştur. 9/21 Ağustos 1886 tarihinde Prens Aleksandır Batenberg'e yapılan darbede prensin yanındadır. Stefan Stambolov'un liderliğinde yapılan karşı darbe ile prensin yeninden tahta geçirilmesinde etkin kişilerden biridir. Batenberg'in tahtan feragat etmesinin ardından yaşanan prens krizinde, Stambolov'un destekçilerinin başında gelmektedir. Stambolov'un hükümet başkanı olmasının ardından uyguladığı Makedonya politikasından kaynaklı olarak Stambolov ile arası bozulmuştur. Stambolov'a ve Prens Ferdinand'a yönelik darbe teşebbüsünün tertipleyici olması hasebiyle 28 Haziran 1890 tarihinde idam edilmiştir.

[814] Sultana Petrova (1869-1946). Tulça'da dünyaya gelmiş ve Bükreş'teki Fransız Koleji'nde eğitim almıştır. 1885 yılında Sofya'ya taşınmıştır. Bulgaristan Prensliği'nde kurulan farklı hükümetlerde başmüdürlük/başbakanlık yapmış General Raço Petrov'un eşidir.

düşünmekteydi.[815] Üç hedefin başarıya ulaşması için yapılacak olan Rusya'nın desteğini almaktı. Böylece hem silah ve teçhizat bu yolla sağlanmış olacak hem de Stambolov ile Ferdinand'a muhalefet eden devletin desteği alınacaktı. Ancak Panitsa'nın beklentisi gerçekleşmedi, Ruslar özellikle teçhizat yardımı yapmaya yanaşmadılar ve Makedonya'da bir ayaklanma istemediler. Fakat "devrilme ve azledilme" konuları Rusların ilgisini çekti. Zira Rus Hükümeti'nin, Ferdinand'ın prensliğinin resmileşmesi (2/14 Ağustos 1887) ve ardından Stambolov'u yeni kurulacak hükümetin başı olarak tayin etmesiyle (20 Ağustos / 1 Eylül 1887) başlayan ve artarak devam eden tepkisi vardı. Stambolov Hükümeti'nin devrilmesi ve Ferdinand'ın azledilecek olması Rusların isteyebileceği şeylerdi. Bundan dolayı açıktan veya gizliden Panitsa ve arkadaşlarına destek vermeleri beklenen bir durumdu.[816]

1889 yılının ikinci yarısı olayların alevlenmeye başladığı dönem oldu. Hem Mihail Hitrovo üzerinden girişimler sürüyor hem de Sofya başta olmak üzere askerî çevrelerde hareketlenmeler görülüyordu. Ordudaki askerlerin kendisine ve hükümeti idare şekline yönelik duyduğu hisleri Stambolov bilmekteydi. Aynı şekilde Makedonya konusunda benimsemiş olduğu diplomatik yolla Sultan'ın yanında olduğunu göstermesi, silahlı mücadeleyi tercih edenleri fazlasıyla rahatsız etmekteydi. Stambolov bu rahatsızlığın da farkındaydı.[817] Rusya'nın desteğini almak Panitsa için olmazsa olmaz olarak değerlendirilebilirdi. Ne kadar Panitsa askerleri yekvücut bir hâle getirmeye çalışsa da, onlarla Sofya'da toplantılar yapıp birtakım telkinlerde bulunsa da yapılması istenen darbeyi yalnızca Prenslik dâhilindeki subaylarla, askerlerle yapmanın pek imkânı yoktu.[818] Ancak Ruslar, Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerde öne çıkma yanlısı değillerdi, "değişimin" bizzat Bulgarlar tarafından gerçekleştirilmesi taraftarıydılar. Rus İmparator III. Aleksandr'ın sarf ettiği sözler aslında net bir mesaj niteliğindeydi: "*Onlara gönülden başarılar*

[815] Sultana Raço Petrova, *Moite Spomeni*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2019, s. 230.
[816] Georgi Markov, *Pokuşeniya, Nasilie i Politika v Bılgariya 1878-1947*, Sofya 2003, s. 23-24; Voyn Bojinov, "Posegatelstvata Sreştu Vısoçayşata Osoba", *ANAMNEZA*, God. II, Kn. 1, 2007, s. 39.
[817] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999, s. 113; Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 25.
[818] Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 25-26.

diliyorum".[819] Bununla birlikte Rus Dışişleri Bakanlığı yetkileri tarafından gizli bir şekilde gönderilen planda, darbenin başarıya ulaşmasının ardından Bulgar Ordusu'nun başına geçecek Rus generalin adı dahi yazılıydı.[820]

Stambolov'un Sofya'daki kara bulutların yarattığı havayı hissetmesine rağmen herhangi bir adım atmaması, olayların gidişatını görmek istemesinden kaynaklanabilirdi. Ortaya çıkarılabilecek bir komplo veya darbe girişimi, Stambolov'un katı önlemler almasına imkan yaratacaktı. Olayların seyrini görmeden atabileceği bir adım, yalnızca Bulgaristan içinde bir tepkiye yol açmaz, başta Rusya olmak üzere Büyük Güçlerin tepkisiyle karşılaşmasına sebep olurdu. Ocak 1890'da Panitsa ve beraberindeki kişilerin faaliyetlerinin gün yüzüne çıkması, Stambolov'a harekete geçirmişti. "*Devlet düzeni açıkça baltalanmış*"[821] ve Bulgaristan'ın iç siyasetinde bazı tedirginlikler yaratmış olsa da kriz bir anda fırsata çevirdi.[822]

Kosta Panitsa, sarf ettiği sözler ve arka planda yürüttüğü faaliyet neticesinde 19 Ocak 1890'da tutuklandı. Beraberinde bazı siviller ile subaylar da tevkif edildi. Hatta İstanbul merkezli yayım yapan *Sabah* Gazetesi'nin aktardığına göre, Stambolov'un göreve atadığı ve itimat ettiği Sofya polis müdürü dahi tutuklananlar arasındaydı.[823] Tevkif edilenlerden bir diğeri, belki de en dikkat çekici olanı ise Rusçuk'ta bulunan Porfiriyy Kolobkov adlı bir Rus idi. Alınan bu tedbirler bir Osmanlı gazetesi olan *Mizan*'a göre, "*mevcut Bulgar Hükümeti'nin pek çürük bir temel üzerine kurulmuş olduğunun bir göstergesiydi*".[824]

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, tutuklamalara ilk başlarda anlam veremese de olayları bizzat takip etmeye başladı.[825] Zira Stambolov, izlediği politika sayesinde Sultan II. Abdülhamid nezdinde mevcut şartlara göre kabul gören bir devlet adamıydı. Bu açıdan olası bir hükümet darbesi, belki de Yıldız Sarayı'nın

---

[819] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.*, s. 113-114.
[820] V. İ. Kosik, *Vremya Razriva Politika Rossii v Bolgarskom Voprose 1886-1894 gg.*, İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki RAN, Moskva 1993, s. 60.
[821] *Svoboda*, 27 Yanuariy 1890, Godina IV, Broy 334, s. 2.
[822] Elena Statelova, Radoslav Popov, Vasilka Tankova, *İstoriya na Bılgarskata Diplomatsiya 1879-1913 g.*, Sofya 1994, s. 145.
[823] *Sabah*, 2 Şubat 1305 [14 Şubat 1890], No: 168, s. 2.
[824] *Mizan*, 8 Şubat 1305 [20 Şubat 1890], No: 135, s. 2146.
[825] BOA, HR.TO, nr. 363/2, lef 1. (1 Şubat 1890).

isteyebileceği en son durumdu. Bundan kaynaklı olarak olayların takip edilmesi, Stambolov'a yakın olunup gidişattan haberdar olunması önem arz etmekteydi. Bu yüzden Reşid Bey, vakit kaybetmeden Stambolov ile görüşmeye gitti. Stambolov'a göre Panitsa düşmanlığını o dereceye kadar götürmüştü ki, Ferdinand ile kendisini öldürmek ve hükümeti devirmenin gerekliliğini dile getirmiş ve bütün askerlerin kendi emrinde bulunduğu beyan etmişti.[826] Mevcut Bulgar Hükümeti değiştiğinde bazı siyasî gruplar Prens Batenberg'in geri çağırılması, bazıları da yeni prens seçiminde Rusya'ya başvurulması gerektiğini düşünecekti. Stambolov Hükümeti muhalifi olan Dragan Tsankov, Petko Karavelov ve Konstantin Nikiforov'un[827] işin içinde olduklarına dair şüpheler de bulunmaktaydı.[828] Stambolov'un bu konuda bir nebze de olsa haklılık payı vardı. Çünkü Bulgaristan'dan Rusya'ya iltica eden Dragan Tsankov, Karavelov ile Radoslavov'a mektup yollayarak Rusya'nın göstereceği yeni prensi desteklemeleri, Stambolov sonrası oluşacak hükümetin yanında olmaları çağrısında bulunmuştu.[829] Bu, aynı zamanda Stambolov'un şüphelerinin ne kadar yerinde olduğunu gösteriyordu.

Rus basını, yaşanan tutuklamaların ardından tepki vermekte gecikmedi. Birçok Rus gazete konuyla ilgili olarak haber yapmıştı.[830] Hatta bir Rus gazetesinin iddiasına göre "*Stambolov'a yönelik memnuniyetsizlik günden güne değil, saatten saate artıyordu*".[831] Reşid Bey, tutuklananlara ve şüphelilere yönelik olası sert ve katı muameleden kaynaklı olarak asayişin bozulmasından çekiniyordu, ancak Stambolov, kendisine bu konuda teminat verdi. Belki de olayın seyrini değiştirebilecek bir bilgi de verdi ki Rusçuk'ta tevkif edilen Kolobkov adlı Rus'un

[826] BOA, HR.TO, nr. 363/3, lef 1. (2 Şubat 1890).
[827] Konstantin Nikiforov (1856-1891). Gabrova doğumludur. Petersburg'daki topçu okulunda askerî eğitim almıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne Rus saflarında katılmıştır. Petersburg'daki eğitimini tamamladıktan sonra Bulgaristan'a dönmüş ve Sofya'daki Askerî Okul'da görev almıştır (1883-1885). Sırp-Bulgar Savaşı'nda (1885) göstermiş olduğu başarılardan dolayı cesaret nişanıyla taltif edilmiştir. Savaş sonrası Şarkî Rumeli'deki askerlerin yeniden tertip edilmesiyle meşgul olmuştur. 1886 yılında ise ordudan ayrılmıştır. 1890 sonlarında İtalya'ya gitmiş ve orada da ölmüştür. Taşo V. Taşev, *a.g.e.*, s. 322-323.
[828] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/146. (R. 27 Kânunusani 1305 / M. 8 Şubat 1890).
[829] G. P. Genov, *Politiçeska i Diplomatiçeska İstoriya na Bılgariya*, *Tom XII: Bılgarskata Vıtreşna Politika pri Upravlenieto na Stambolov*, İzdatesltvo Vano Nedkov, Sofya 2001, s. 93; BOA, HR.SFR.04, nr. 339/24. (R. 20 Mart 1306 / M. 1 Nisan 1890).
[830] G. P. Genov, *a.g.e.*, s. 94-95.
[831] *Moskovskie Vedemosti*, 4 Mart 1890, No: 62, s. 6.

evinde bir dizi evrak ele geçirilmişti.[832] Bulgar Hükümeti'nin sesi niteliğindeki *Svoboda* Gazetesi ise, vakit kaybetmeden Panitsa Olayı'na teşhisi koydu: "*olayda bir Rus parmağı var*" diye yazdı.[833]

Stambolov ve hükümetinin en güçlü destekçilerinden olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da *Svoboda*'yı destekler hâldeydi. Viyana'da Panitsa'nın kalkıştığı bu harekete Prenslik sınırları dâhilinde tertip edilmiş bir olay gibi bakılmadı. Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefareti'nden bildirildiğine göre Avusturya-Macaristan yetkilileri olayı, Bulgaristan dışından yapılan teşvikler ve kışkırtmalar neticesinde hayata geçirilmeye çalışılan bir olay gibi görüyorlardı.[834]

Başkâtip Reşid Bey, Sofya'daki gergin ortamı gördükten hemen sonra birtakım tahkikatlarda bulundu. Özellikle Panitsa'nın tutuklanması, askerler arasında seslerin yükselmesine sebebiyet vermiş ve tutuklama askerlerde, orduya yönelik bir hakaret olarak algılanmıştı.[835] Başkâtibe göre Panitsa'nın Stambolov Hükümeti'ne yönelik tavır takınmasının başlıca sebebi terfi edememesiydi. Yakın dostlarının rütbelerinin yükseltilmesine rağmen kendisinin binbaşı olarak kalması Panitsa'yı rahatsız etmiş, Ruslara yaklaşmaya başlamıştı. Ayrıca Reşid Bey'in bazı şüpheleri de vardı. Makedonya'daki Bulgarların bu tutuklamadan rahatsız olabilecekleri düşüncesindeydi. Zira Panitsa, Makedonya için yaptıklarından kaynaklı olarak "lider" olarak kabul görüyordu.[836] Ancak Osmanlı devlet adamının Sadaret'e verdiği bilgilerde bazı eleştirilebilecek noktalar vardır. Başkâtip olayın zuhur etmesinin sebebini Panitsa'nın terfi meselesi olarak gösteriyordu. Fakat yalnızca bundan kaynaklı olarak Panitsa'nın böylesi büyük bir işe kalkışması çok da ihtimal dâhilinde değildir. Burada ana sebep Stambolov'un benimsemiş olduğu Makedonya politikasıydı. Panitsa, Edinstvo adlı komiteye silah tedarik eden[837], Makedonya'da ayaklama isteyen, bölgede faaliyet yürüten biriydi.[838] Bu özellikleri gözden

[832] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/148. (R. 30 Kânunusani 1305 / M. 11 Şubat 1890).
[833] *Svoboda*, 27 Yanuariy 1890, Godina IV, Broy 334, s. 2.
[834] BOA, Y.A.HUS., nr. 234/62, lef 2. (5 Mart 1890).
[835] BOA, Y.A.HUS., nr. 233/33, lef 2. (3 Şubat 1890).
[836] BOA, HR.SFR.04, nr. 338/145. (R. 23 Kânunusani 1305 / M. 4 Şubat 1890).
[837] Doyno Doynov, *Komitetite "Edinstvo"; Vtoroto Komitetsko Desetiletie 1878-1885 g.*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 2006, s. 97.
[838] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 50/56. (R. 7 Eylül 1304 / M. 19 Eylül 1888).

kaçırılırsa meselenin sadece bir terfi olayına indirgenmesi kaçınılmazdır. Ayrıca daha 1887 yılı sonundan itibaren Panitsa, Ferdinand ile Stambolov'un kaderi ile ilgili olarak Rus yetkililerle görüşmeler gerçekleştirilmekteydi.[839]

Panitsa ve beraberindeki kişilerin sorgularına hemen başlanmadı. Ne tesadüftür ki, Şubat ve Mart 1890'da Stambolov, Ruslar ile gizli görüşmeler içerisindeydi. Aynı zamanda sürece aracılık edenlerden biri de Sadrazam Kâmil Paşa olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşmelerin amacı, Rusya ile ilişkilerin normalleşmesi ve yeni bir prens tayiniydi. Akla hemen Stambolov'un Panitsa Olayı'na müdahil olup olmadığı gelebilir. Zira Rus Dışişleri Bakanı Girs'in en yakın adamlarından olan Rus devlet adamı Lamsdorf, yeni prens seçiminde Stambolov'un kazanılabileceği fikrindeydi. Aynı şekilde Girs'in, İstanbul'daki Rus Elçi Nelidov'a gönderdiği telgrafında Lamsdorf ile aynı düşünceleri paylaştığı görülmekteydi.[840] Dahası Rusya'da çıkan bir gazete, Stambolov'un prens olarak seçilmesini dahi önermişti.[841] Görüşmelerden bir çıkarım yapılacak olursa Stambolov, Prens Ferdinand'ı Ruslar ile normalleşmeye kurban etmeye meyilli gibi gözükmektedir. Osmanlı Devleti Rusçuk Tüccar Vekâleti'nden daha önceleri gelen bilgi de bu durumu güçlendirici niteliktedir ki buna göre: "*Stambolov Ferdinand'ı Bulgaristan'dan defedecekti*".[842] Babıâli'nin gerekli destek ve yardımı göstermemesi hâlinde İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç de Ruslar ile normalleşme yanlısıydı. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Ferdinand'ın da bazı müdürlere, hatta Stambolov'a yönelik bazı şüpheleri ve güvensizliği olduğuna dair bilgiler vardı.[843]

Osmanlı devlet adamlarının da içinde bulunduğu Ruslar ile Bulgarların arasındaki ilişkilerin normalleşmesi amacıyla yapılan görüşmeler netice vermedi ve Ruslar ile anlaşmalar yapılamadı. Bu durum, Osmanlı yetkililerinin isteyebileceği bir şey değildi. Ruslar ile Bulgarların anlaşması demek Yıldız Sarayı'nın başını ağrıtan bir meselenin bertaraf edilmesi demekti. Buradan çıkarabilecek belki de en önemli

---

[839] *Avantyurite na Ruskiya Tsarizım v Bılgariya, Po Dokumentite na Tsarkite Arhivi*, Sıs. P. Pavloviç, Prevodaç: Svetana Draganova, STENO, Varna 1991, s. 96-107.
[840] Rimma Bitsaeva-Stoyanova, *Taynite Pregovori na Stefan Stambolov s Rusiya (1888, 1890, 1891 Godina)*, Sofya 2001, s. 35-39.
[841] BOA, Y.PRK.TKM., nr. 18/13. (1 Temmuz 1890).
[842] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/35, lef 2. (9 Mart 1890).
[843] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 423.

sonuç, diplomasi oyununun gayet iyi oynandığı idi. Ancak Rusya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti üçgeninde yürütülen diplomasi istenen sonucu vermedi ve bundan sonra kartlar daha açık oynanacaktı. *Svoboda* Gazetesi durum hakkında hemen bir değerlendirme yaptı: "*Rus saldırılarından kendi vasalını korumak için süzeren olarak* [Osmanlı Devleti] *şimdiye kadar hiç olmazsa tek bir kelime söylemiş midir? Rus diplomasisi dürüst olmayan bir dizi harekette bulundu, ayaklanmalar gerçekleştirdi, entrikalar çevirdi, komplolar tertip etti. Tüm bunlar İstanbul'da büyük bir sakinlikle izlendi*".[844]

Aslında Stambolov'un Panitsa Olayı'nı fırsata çevirmeye başlayacağı dönem, Ruslarla nihaî olarak bir çözüme ulaşılamayacağının anlaşılmasından sonra olacaktı. Stambolov net bir şekilde II. Abdülhamid'in Prens Ferdinand konusundaki kararsızlığından yakınmaktaydı. Bu kararsızlık, Stambolov'a göre Bulgarları Rusların kucağına atmaktaydı. Bulgarları, Rusların "hilelerine ve gücüne" karşı mücadele etmek zorunda bıraktıklarından başta Osmanlı Devleti olmak üzere Bulgaristan'a yakın olan devletler kendilerini suçlamalıydılar. Stambolov açıkça Ferdinand'ın tanınması gerektiğini düşünmekteydi. Böylece "*hem çürümüş Rus etkisinin son kalıntıları Bulgaristan'dan silinecek hem de Panitsa gibi suikastçılardan daha fazla korkulmayacaktı*".[845]

Gizli görüşmelerin gölgesinde, Panitsa ve beraberindekilerinin yargılanmasına 3 Mayıs'ta başlanacağı Stambolov tarafından başkâtibe bildirildi.[846] Yargılama ve sorgulama süreci ile ilgili Başkâtip Reşid Bey'e dikkat çekici açıklamalar yapıldı. Stambolov'a göre, Rus Kolobkov'un üzerinde çıkan bir evrakta Bulgaristan'da yapılmak istenen "darbe"den Rusların haberdar olduğu anlaşılmıştı. Kolobkov sorgusunda Bulgaristan'da bir karışıklık çıkarmaya çalıştığını itiraf etmişti, fakat kendisinden başka işin içinde birisinin olup olmadığına dair bir beyanda bulunmamıştı. Ayrıca darbenin gerçekleşeceği varsayımıyla bir Rus generalin Bulgaristan'a gönderilmek için belirlendiği, hatta prens olarak bir kişinin

[844] *Svoboda*, 28 Fevruariy 1890, Godina IV, Broy 343, s. 1.
[845] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 419-420.
[846] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/43 (R. 1 Mayıs 1306 / M. 13 Mayıs 1890); BOA, Y.A.HUS., nr. 235/53, lef 2. (R. 1 Mayıs 1306 / M. 13 Mayıs 1890).

dahi tayin edildiği Stambolov tarafından açıklanmıştı. Reşid Bey, başmüdürün sözlerinin ardından dikkatli ve ihtiyatlı hareket edilmesini tercih etti, zira ortada dolaşan bilgiler net değildi ve kesinliği de yoktu.[847]

Panitsa'nın ifadeleri ise çok daha ilginç ve bir o kadar dikkat çekiciydi. Prens Ferdinand ve Stambolov Hükümeti aleyhinde hareket ettiğini itiraf etmişti. Ancak ne Stambolov ile Ferdinand'ı öldürmek için biriyle görüşme yaptığını ne de ilişkileri Bulgaristan Prensliği ile iyi olmayan devletlerin yetkililerileriyle iletişime geçtiği suçlamalarını kabul etti.[848] Asıl emeli ve hedefi olan Makedonya'da bir karışıklık çıkarmaya bizzat Stambolov'un bilgisi dâhilinde kalkışmıştı. Arnavutluk'ta ve Makedonya'da bir hareketlenme yaşanması için Stambolov tarafından bizzat adamlarından biri olan Bone Georgiev gönderilmişti. Georgiev'in yakalanmasının ardından Stambolov'un tavsiye ve telkinleriyle Kolobkov ile iletişime geçilmişti.[849] Panitsa'nın sözleri yabana atılacak türden değildi. Hem Sultan nezdinde "kabul gören adam" olan Stambolov zan altında bırakılmakta hem de karışıklık çıkması istenecek belki de en son bölge olan Makedonya üzerinde birtakım iddialar dolaşmaktaydı. Panitsa'nın ifadeleri Stambolov'a göre iftiraydı. Çünkü Makedonya'daki asayiş ile güvenliğin sağlanması ve sükûnetin korunması için gayret eden kişi kendisiydi. Panitsa gibi kişilerin faaliyetlerinin önüne geçebilmek için çabalamaktaydı. Hatta bölgede bulunan kişileri etkileyip harekete geçirmeleri hâlinde öldürülmeleri emrini dahi verdiğini beyan etmişti.[850] Stambolov'a göre amaç belliydi, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri zedelemekti.[851] Anlaşılacağı üzere Stambolov, Makedonya ile ilgili bir nevi teminat vermişti. Hükümeti döneminde kendisine ve Prensliğe sorun yaratabilecek etkenlerden birinin Makedonya olacağının farkındaydı. Bundan dolayı da ayaklanma, karışıklık gibi durumların yaşanmamasına özen gösteriyordu ve gösterecekti.

Bulgar savcı tarafından vakit kaybetmeden bir iddianame hazırlandı. Panitsa'nın Stambolov ile Ferdinand'ı öldürme amacıyla faaliyette bulunduğuna dair

[847] BOA, Y.A.HUS., nr. 234/3, lef 2. (R. 10 Şubat 1305 / M. 22 Şubat 1890).
[848] G. P. Genov, *a.g.e.*, s. 93.
[849] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/51. (R. 14 Mayıs 1306 / M. 26 Mayıs 1890).
[850] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/59. (R. 22 Mayıs 1306 / M. 3 Haziran 1890).
[851] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/54. (R. 20 Mayıs 1306 / M. 1 Haziran 1890).

bilgiler iddianamede yer aldı. Rusların yardım ve destekleriyle Panitsa ve arkadaşlarının bir karışıklık çıkarma niyetinde oldukları kaydedildi. Rusların muhtemel yeni prens ve yeni hükümetteki konum ve atacakları adımlara dair izahlar da iddianamede bulundu.[852] Sorguların ardından mahkeme kararını verdi. Panitsa kurşuna dizilecek, Kolobkov ise dokuz sene hapis cezasına çarptırılacaktı. Tutuklu olan diğer şüpheliler de farklı cezaî uygulamalara tabi tutulacaklardı. Altı kişi ise beraat etmişti. Panitsa, kendisine verilen "infaz" kararını kabul etmeyerek kurşuna dizilmenin, 15 sene hapis cezasına çevrilmesini talep etti.[853]

Başkâtip Reşid Bey, Ferdinand'ın, Bulgar Meclisi'nde prens olarak yemin ettiği günün (2/14 Ağustos) yıldönümünde Panitsa'nın affedileceğini tahmin etmekteydi.[854] Dönemin Maliye Müdürü İvan Salabaşev'in[855] aktardığına göre Stambolov, Panitsa'nın hapis cezasına çarptırılması hâlinde hapishaneden kaçabilecek kadar tehlikeli bir kişi olduğunu düşünmekteydi. Dahası arkadaşları aracılığıyla yeni hadiseler meydana getirebileceğine dair ciddi endişeleri de vardı.[856] Verilen kararın değiştirilmesi, böyle işlere kalkışacakları bir nebze de olsun cesaretlendirebilirdi. Muhtemeldir ki, yaratabileceği tesirin etkisiyle Stambolov, Prens Ferdinand'ı "*işini görecek bir araç olarak kullanarak*"[857] kararı tasdik etmesi için sıkıştırmaktaydı. Başından sonuna kadar süreci takip eden, yargılama ve sorgulamaları izleyen Stambolov, Ferdinand'ı ikna etmiş ve Panitsa'nın kurşuna dizilmesini onaylatmıştı ki 16/28 Haziran 1890 tarihinde de Panitsa idam edildi.[858]

---

[852] BOA, Y.A.HUS., nr. 235/72, lef 2. (H. 11 Şevval 1307 / M. 31 Mayıs 1890).
[853] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/53 (R. 18 Mayıs 1306 / M. 30 Mayıs 1890); BOA, Y.A.HUS., nr. 235/77, lef 2 (30 Mayıs 1890); BOA, HR.TO., nr. 363/14, lef 1. (30 Mayıs 1890).
[854] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/52. (R. 15 Mayıs 1306 / M. 27 Mayıs 1890).
[855] İvan Salabaşev (1853-1924). Eski Zağra'da doğmuştur. Doğduğu şehirde eğitimine başlamış, liseyi Çekya'da tamamlamıştır. Matematik üzerine uzmanlaşmıştır. Bolgrad Lisesi'nde matematik öğretmenliği yapmıştır. Gönüllü olarak Sırpların yanında 1876 yılındaki Sırp-Osmanlı Savaşı'na katılmıştır. 1879 sonrası Bulgaristan'a dönmüş ve Filibe'de yaşamaya başlamıştır. Şarkî Rumeli Vilayeti Meclisi'nde vekildir. Eğitim Müdürlüğü'nün ana sekreterliğini yapmıştır. Bir dönem Yüksek Mahkeme üyesi (1880) ve Adliye başkanıdır (1882-1884). Şarkî Rumeli'de Liberal Parti'nin üyelerinden biridir. *Yujna Bılgariya* adlı gazetenin (1883-1885) başeditörüdür. *Nauka* adlı derginin çıkarılmasına vesile olmuştur. Farklı yıllarda Stambolov Hükümeti'nde maliyeden ve adliyeden sorumlu müdürlük görevlerini yapmıştır. Taşo V. Taşev, *Ministrite na Bılgariya 1879-1999*, Akademiçno İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999, s. 402-403.
[856] İvan Salabaşev, *Spomeni*, Peçatnitsa "Knipegraf", Sofya 1943, s. 87.
[857] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/52, lef 2. (3 Temmuz 1890).
[858] BOA, Y.A.HUS, nr. 236/30, lef 2. (28 Haziran 1890).

Stambolov, kendisine yönelik hem Bulgaristan hem de Bulgaristan dışındaki tepkileri bir nebze olsun azaltabilmek, silah kullanılmadan da Makedonya ile ilgili kazanım elde edebileceğini gösterebilmek, 1890 seçimlerinde halkı etkileyip iktidarını koruyabilmek için adım attı. Bu adım, kendisinin Makedonya üzerinde yürüdüğü yolun doğru olduğunu gösterecekti. Ohri ve Üsküp metropolitlerine Sultan'dan beratların alınması Panitsa'nın kurşuna dizilmesi meselesini kısa süreliğine unutturacaktı. Ancak Bulgar milliyetçileri, muhalifler ve Russeverler, Stambolov karşıtlığına hiçbir şekilde ara vermeyeceklerdi. İdam kararının ardından gelen bilgi, bu yoldan asla vazgeçmeyeceklerini gösterir türdendi: "*Memleketi zalim bir cellâdın gaddar idaresinden kurtarmak için gizli cemiyetler tertip etmekle yetinilmeyip zalim* [Stefan Stambolov]*, bir köpek gibi katledilmelidir ve edilecektir*".[859]

[859] BOA, HR.TO., nr. 344/114. (3 Temmuz 1890); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/52, lef 2. (3 Temmuz 1890).

B. Maliye Müdürü Hristo Belçev'in Öldürülmesi (1891)

Stambolov'a yönelik tepki her geçen gün artarak devam ediyordu. Kosta Panitsa'nın kurşuna dizilmesi, hükümete ve özellikle de Stambolov'a yönelik memnuniyetsizliği, daha doğru bir ifadeyle nefreti körüklemişti. Makedonya'nın Şarkî Rumeli örneğinde olduğu gibi Bulgaristan Prensi'nin idaresi altında olmasını isteyen ve bu yönde faaliyet yürüten çetelerin ve grupların Stambolov tarafından desteklenmemesi ve konu ile ilgili Stambolov tarafından Sultan II. Abdülhamid'e verilen teminat, ister istemez bu çevrelerin Stambolov'a ve Bulgaristan'ı idare şekline yönelik öfkelerini arttırmıştı. Yapılmak istenen hükümet darbesinde tutuklanan ve ardından serbest bırakılan Dimitır Rizov[860] ve silah tüccarı Naum Tüfekçiyev[861], Stambolov'a yönelik tasarlanan bir suikastın planlayıcılarıdırlar. Suikast, Prens Ferdinand'ın Bulgarca öğretmeni ve dönemin tanıklarından biri olan Dobri Gançev'e[862] göre, Stambolov ve hükümetiyle baş edebilmenin yeni yoluydu.[863] Bu amaçla 1890 yılının Ekim ayında Belgrad'dan Bulgaristan'a İvan Kozarev isminde biri gönderilmişti. İvan Kozarev, Berlin Antlaşması sonrası Bulgarların Makedonya iddialarıyla alakalı çıkardıkları ilk ayaklanması olan Kresna-Razlık Ayaklanması'na iştirak etmiş biriydi. Hatta bu ayaklanmada faal olan Edinstvo

[860] Dimitır Rizov (1862-1918). Manastır'da doğmuştur. Filibe'de liseyi bitirmiş ve Belçika'nın Liege kentinde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. 1882-1883'de Makedonya'da yer alan Eksarhlığa bağlı Bulgar okullarının müfettişidir. 1880'li ve 1890'lı yıllarda gazetecilikle faal bir şekilde meşgul olmuştur. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin kurucularından biridir. VMORO ile Bulgar Hükümeti arasında arabulucudur. 1897-1899 yılları arasında Üsküp'te ticarî temsilcidir. Karadağ'da (1903-1905), Belgrad'da (1905), Atina'da (1908) ve Roma'da (1908) diplomatik temsilcilik yapmıştır. Roma (1910) ve Berlin'de (1915-1918) orta elçidir.

[861] Naum Tüfekçiyev. Resne doğumludur. Silah tüccarıdır. İç Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (VMOK) başkan vekilidir. Ayrıca bkz. Ramazan Hakkı Öztan, "Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the late Ottoman Balkans, 1878-1908", *Past & Present,* 237, November 2017, s. 183-186; Ramazan Hakkı Öztan, "Chemistry of Revolution: Naum Tyufekchiev and the Trajectories of Revolutionary Violence in the Late Ottoman Europe", *Age of Rouges; Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires*, Edited by Ramazan Hakkı Öztan and Alp Yenen, Edinburgh 2021, s. 261-301.

[862] Dobri Gançev (1854-1936). Lyaskovets doğumludur. Doğduğu şehirde eğitimine başlamış ve ardından Rusya'da öğrenimini sürdürmüştür. Nikolaev'de eğitimini tamamladıktan sonra Bulgaristan'a dönmüş, öğretmenlik yapmıştır. 93 Harbi'nden sonra Rusya'ya gitmiştir. 1879 yılında Kiev Ruhban Okulu'nun Tarih-Filoloji Fakültesi'nden mezun olmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra Bulgaristan'a tekrardan geri dönmüştür. İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'nın sekreteri olarak görev yapmıştır. Makedonya'da ve Edirne-Trakya'da Bulgar okulları açılması için girişimlerde bulunanlardan biridir. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin açılmasında önemli rol oynayanların başından gelmektedir. 1888 yılında kurulan Yüksekokul'da hocalık yapmış, Bulgar tarihi derslerini vermiştir. Prens Ferdinand'ın Bulgarca öğretmenidir.

[863] Dobri Gançev, *Spomeni za Knyajeskoto Vreme*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2012, s. 219.

Komitesi'nin bir üyesiydi.[864] Söz konusu Kresna-Razlık Ayaklanması'nın hazırlık ve gerçekleşmesinde Stefan Stambolov'un parmağı vardı. Dolayısıyla Kozarev, katılmış olduğu ayaklanmanın liderini öldürmek için seçilmişti. Ancak Rizov ve Tüfekçiyev'in planlarının aksine İvan Kozarev suikastı gerçekleştiremedi.[865]

1891 yılının Şubat ayında Kozarev ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle Aleksandır Karagyulev adlı biri tutuklandı. Karagyulev, Sofya'da çıkarılmış ihtilalci bir yayın olan *Makedonski Glas* adlı gazetenin redaktörlüğünü yapmış biriydi. Stambolov'un muhaliflerinden Dimitır Rizov da bu gazetede redaktörlük icra etmişti. Karagyulev'in tutuklandığı haberinin yayılmasının hemen akabinde Naum Tüfekçiyev, Belgrad'a gitmişti ya da kaçmıştı.[866] Aslında Stambolov Hükümeti'nin Makedonya konusunda silahlı yolu tercih edenleri desteklememesi, hem Osmanlı Devleti'ne verilen teminat doğrultusunda yapılmış bir faaliyet hem de hükümete muhalif olan kişilerin bastırılması olarak değerlendirilebilirdi. Fakat hükümetin bu önlemleri suikast gayesindeki kişileri amaçlarından saptırtamamıştı.

Bazı araştırmacılara göre, suikastı gerçekleştirmek dört kişilik bir grup oluşturulmuştu.[867] Dönemin tanıklarından olan savaş muhabiri, yazar Ardern George Hulme-Beaman'a göre ise suikastçıların sayısı beşti.[868] Beaman'ın görüşünü destekleyen ve isimleri zikretmese de doğrulayan Stambolov'du. Başkâtip Reşid Bey ile yaptığı mülakatta Stambolov, suikastçıların beş kişi olduğunu açıklamıştı.[869] Dört veya beş kişiden oluşan grup, hemen Stambolov ile ilgili araştırmaya koyuldu. Koruması Spas Antonov ile dahi bağlantıya geçildi ve Stambolov'un bazı alışkanlıkları öğrenilmeye çalışıldı. Sıklıkla Panah/Panahov adlı mekâna gittiği bilgisi ondan alındı. Bu bilgi doğrultusunda hareket etme kararı alan grup, suikastı Panah/Panahov ve çevresinde gerçekleştirmeye karar verdi[870] ve 15/27 Mart 1891

---

[864] Doyno Doynov, *a.g.e.*, s. 93.
[865] Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 35-36.
[866] Aynı yer, s. 36.
[867] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999, s. 117; Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 36. Krısto Nojarov, Anton Straşimirov'a olayın içinde yer aldığı itirafında bulunmuştur. Tüfekçiyev ve Halyu'nun da kendisiyle beraber olduğunu dile getirmiştir. Anton Straşimirov, *Diktatorıt*, İzdatelska Kışta "Srelets", Sofya 1993, s. 187-189.
[868] A. H. Biman, *a.g.e.*, s. 153-154.
[869] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/10. (R. 27 Mart 1307 / M. 8 Nisan 1891).
[870] A. H. Biman, *a.g.e.*, s. 151; Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 36-37; Anton Straşimirov, *a.g.e.*, s. 188.

akşamı suikast gerçekleştirildi. Ancak Stambolov'u öldürme amacıyla girişilen bu işte, Maliye Müdürü Hristo Belçev öldürülmüş oldu. Stambolov ise şans eseri kurtuldu.[871]

Yaşanan suikastın bilgisi vakit kaybetmeden Yıldız Sarayı'na ulaştırıldı. Suikast bilgisinin II. Abdülhamid'e arz edilmesinin akabinde katillerin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki sınırı geçmeleri hâlinde haklarında gerekli işlemlerin yapılarak yakalanmaları emredildi.[872] Zaptiye Nezareti bu emre istinaden İstanbul Polis Müdüriyeti'ne, Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflığı ile her ihtimale karşı Edirne Vilayeti ile Çatalca Mutasarrıflığı'na gerekli tebligatları yaptı.[873]

Svoboda Gazetesi olayın hemen ertesi günü suikastı manşetine taşıdı ve "*Maliye Bakanı* [Müdürü] *Hristo Belçev, bir canî eliyle vahşice öldürüldü*" diye yazdı. Ayrıca manşetten Belçev için 17/29 Mart günü yapılacak cenaze töreni ile ilgili bilgiler de paylaşıldı.[874] Fakat yeni bir saldırı ihtimaline karşılık naaş, cenaze alayı için belirlenen güzergâhtan geçirilmemiş, doğruca kiliseye götürülmüştü.[875] *Svoboda* aynı nüshada muhalifler, özellikle de Petko Karavelov ile ilgili çok ağır ithamlarda bulundu. Buna göre mevcut Bulgar Hükümeti'nin kendisine muhalif olanlara yönelik tutumu eleştiriliyor, Belçev'in katili olarak Petko Karavelov zikrediliyordu.[876]

Svoboda, mevcut Bulgar Hükümeti'nin bir sözcüsü olduğundan bu ifadelerin Stambolov'un onayından geçmemesinin imkânı yoktu. Belçev'in öldürülmesi aynı zamanda başmüdür için bir nevi hükümetine muhalifler ile

---

[871] Dobri Gançev, *a.g.e.*, s. 221-222. Şunu belirtmek gerekir ki, olaya şahit olduğu iddiasında bulunan Petır Mateev, anılarında olayın yaşandığı tarihi 19 Nisan olarak vermektedir. Bu tarihlendirmenin neden kaynaklandığı bilinmemektedir. Petır Mateev, *Avtobiyografiya, Spomeni…*, s. 224.
[872] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/906. (R. 16 Mart 1307 / M. 28 Mart 1891).
[873] BOA, Y.PRK.ZB., nr. 7/99, lef 1. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[874] *Svoboda*, 16 Mart 1891, Godina V, Broy 482, s. 1.
[875] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[876] "*Şu ana kadar düşmanlara gösterilen hatırşinaslığa hükümet kesin olarak son vermelidir. Engereği koynumuzda beslemememiz gerekmektedir, zira bizi zehirleyecektir. Bu katil Karavelov'dur. Belçev'in suikastı onun evinin önünde oldu. Vatanımız ile ilgili tüm talihsizlikler ondan çıktı. Neden halen pis ayaklarıyla Bulgaristan'ı kirletiyor. Bu katil Bulgaristan'a sığınmaması gerekiyor*". *Svoboda*, 16 Mart 1891, Godina V, Broy 482, s. 1.

uğraşmak için fırsattı. Bu fırsatı yalnızca basın yoluyla kullanmadı. Başkâtip Reşid Bey'e dahi Karavelov'un suçlu olabileceğine dair sözler sarf etmiş, Karavelov'un tutuklandığı esnada eşinin "*biz böyle olmasını istemezdik. Müstahak olanın cezasını bir zavallı masum çekti*" diye haykırdığını söylemişti.[877] Stambolov'un sarf etmiş olduğu bu sözlerin doğru olup olmadığının bir kesinliği yoktu. Ancak iddiasını kuvvetlendirmek amacıyla yapıldığı açıktı.

Haber, Yıldız Sarayı'na ulaşır ulaşmaz Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'e olaydan duyulan üzüntü ve taziyeyi Stambolov'a iletmesi emri verildi. Sultan tarafından verilen bu destek, Stambolov'u oldukça memnun etmişti. Bir de Sadrazam Kâmil Paşa'nın Vılkoviç'e söylediği "*ilgilendiğimiz şey Stambolov'un hayatıdır. Tüm çabalarımız, endişelerimiz Stambolov'un varlığını koruma üzerinedir*"[878] sözlerinin başmüdüre iletilmesi, Stambolov'un memnuniyetini bir kat daha arttırmıştı. Ayrıca başmüdür, kendisine ve Prens Ferdinand'a yönelik böyle bir saldırıyı zaten beklemekteydi ki bu, Filibe'de çıkan bir gazeteye göre "*Bulgarların değişmeyen kaderiydi*".[879] Ancak Stambolov, gerekli önlemleri almıştı. Başmüdüre göre bu tür suikast girişimleri Ferdinand'ın tanınmamasından kaynaklanıyordu. Eğer Ferdinand'ın tanınmama hâli devam ederse, Bulgaristan'daki "*keşmekeşe*" son verilmesinin imkânı yoktu. Bundan dolayı Ferdinand meselesine Babıâli'nin ciddi bir şekilde eğilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Fakat Başkâtip Reşid Bey'e göre ise, mevcut siyasî ortamdan dolayı prensin tanınması meselesinin gündeme getirilmesinin zamanı değildi ve Bulgar Hükümeti, bu meselenin hâlledilmesi için uygun zamanı beklemeliydi. Ayrıca başkâtibin izlenimi, Stambolov'un gerçekleştirilen bu suikasttan fazlasıyla etkilendiği yönündeydi. Osmanlı devlet adamının İstanbul'a bildirdiğine istinaden halk nezdinde Belçev saygı duyulan bir siyasetçi olduğu için bu etki, topluma da sirayet etmişti.[880] Stambolov yaşanan böylesi trajik bir olayın ardından dahi Ferdinand'ın tanınması meselesini gündeme getirmekten geri durmayarak tam tabiriyle krizi fırsata çevirmişti.

---

[877] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[878] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 146-147.
[879] *Balkanska Zora*, 17 Mart 1891, Godina II, Broy 301, s. 3.
[880] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).

Rusya'nın Prizren diplomatik temsilcisinden gelen "*Stambolov ülkedeki durumu normalleştirmek için iktidar hırslarından vazgeçmek zorunda kalacak*"[881] ifadesi gerçeği yansıtmıyordu. Zira suçlularının yakalanması için şiddetli önlemler alındı ve bizzat bu işlerin başında Stambolov bulunuyordu.[882] Başta Petko Karavelov, Dimitır Tüfekçiyev olmak üzere birçok kişi tutuklandı. Tutuklananlar aynı zamanda ne tesadüftür ki Stambolov Hükümeti'nin muhalifi olan kişilerdi.[883] Reşid Bey'e göre Karavelov'un tutuklanmasının sebebi, suikastın kendi evinin önünde gerçekleşmesindendi. Başkâtibin tahminine göre olaya müdahil olduğuna dair kanıtlar olmadığı için Karavelov'un serbest bırakılma ihtimali vardı.[884]

Suikast ile ilgili olarak yalnızca Bulgaristan'da tahkikatlar, gözaltılar, tutuklamalar yapılmadı, Babıâli de bu olayın üzerine eğilmişti. II. Abdülhamid'e göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı. Bu yüzden Bulgaristan'daki her olay Osmanlı Devleti'ni de ilgilendiriyordu. Bu yaklaşımdan kaynaklı olarak, Stipçev ve Şişmanov adlı kişilerin İstanbul'daki evlerinde aramalar yapıldı. Fakat bu aramalar neticesinde hiçbir şey bulunamadı.[885] Manastır Valisi Mehmed Faik Paşa'nın emriyle yapılan araştırma neticesinde Nikola Tüfekçiyev'in Rusçuk'ta olduğu anlaşılınca bu bilgi derhal Bulgar yetkililere verildi.[886] Olayla bağlantıları olduğu şüphesiyle Georgi Rusev, Petır Stançev[887], Konstantin Popov[888] adlı kişiler tutuklandılar. Bu tutuklamalar Stambolov ve hükümetindeki müdürler üzerinde olumlu bir etki yaptı. Ancak bu kişilerin Osmanlı Devleti topraklarında bulunuyor olması Stambolov'da bir rahatsızlık yarattı. Olay, Bulgaristan'ın dâhili bir meselesi hüviyetinde bulunuyorken bir anda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında suçlu iadesi konusunu gündeme getirdi.

Stambolov ve hükümetindeki yetkililer, yakalanan kişilerin iadesi ve teslimi hususunda birtakım girişimlerde bulundular. Stambolov, Babıâli'den Petır Stançev

---

[881] *Avantyurite na Ruskiya Tsarizım…*, s. 155.
[882] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[883] Elena Statelova, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.*, s. 117; Georgi Markov, *a.g.e.*, s. 38.
[884] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[885] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 90.
[886] Aynı yer, s. 306.
[887] BOA, Y.A.RES., nr. 56/35, lef 9. (R. 22 Temmuz 1307 / M. 3 Ağustos 1891).
[888] Aynı yer, Lef 8, 20. (R. 21 Temmuz 1307 / M. 2 Ağustos 1891). (R. 21 Temmuz 1307 / M. 2 Ağustos 1891).

ile Konstantin Popov'un Bulgaristan'a iadesini istedi. Konu ile ilgili olarak Bulgar Hükümeti'nden iki kararname dahi gönderildi. Bu kararnamelerde Stançev hakkında bilgiler mevcut değildi. Fakat Konstantin Popov ile ilgili verilen ifadeler, Popov'un suikasta karıştığını gösterir nitelikteydi. Spas Lepavtsov, Svetoslav Milarov ve Toma Georgiev adlı kişilerin vermiş olduğu bilgiler, Konstantin Popov'u açıkça işaret etmekteydi.[889]

Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa okuduğu kararnameler ışığında Stançev'in iade edilmemesi konusunda ısrarcıydı. Zira Stançev'in suikasta iştirak edip etmediği net bir şekilde bilinmiyordu. Ayrıca Paşa'ya göre Petır Stançev siyasî bir suçluydu ve siyasî suçluların iadesinin yapılmasının imkânı yoktu. Kaldı ki, Osmanlı Devleti'nin doğrudan idaresi altında bulunan topraklardan Bulgaristan'a firar etmiş şahıslardan siyasî suçlu olduğuna dair şüphe duyulan kişiler dahi Bulgar hükümetleri tarafından iade ve teslim edilmemişti.[890] Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa da zaptiye nazırıyla hemfikirdi. Kendi ifadesiyle "*temel şartlara göre arz edilen sebepler Stançev'in teslimine engel durumlardan*" olduğundan Adliye Nezareti'nce Stançev'in tesliminde tereddüt edildi.[891]

İstanbul'da iade ve teslimin yapılıp yapılmayacağı tartışılırken Stambolov, bahsi geçen şahıslar hakkında yaptığı iade talebini tekrarladı. Bunu 23 Eylül / 5 Ekim 1891 tarihinde bizzat Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey üzerinden yaptı. Stambolov, Reşid Bey'i ikna edebilmek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışmıştı. Stambolov'a göre bu ikili, siyasî suçlu sayılmamalıydılar. Çünkü ortada genel hukuka aykırı bir durum vardı. Başmüdürün söylediğine istinaden bu kişiler teslim edilmedikçe yargılanmaları mümkün değildi. Hatta Stambolov, bahsi geçen kişiler iade edilirlerse hafif suç ve cinayetle Bulgaristan'a firar edenlerin Osmanlı Devleti'ne teslim ve iadelerinin yapılacağına dair bir sözlü teminat dahi vermişti.

[889] Aynı yer, lef 24, lef 29. (16 Temmuz 1891), (16 Temmuz 1891).
[890] Aynı yer, lef 28. (R. 28 Temmuz 1307 / M. 9 Ağustos 1891).
[891] Aynı yer, lef 9. (R. 30 Temmuz 1307 / M. 11 Ağustos 1891).

Reşid Bey, bu sözlü teminatın bir geçerliliği olmadığının bilincinde olarak yazılı bir teminatın verilmesi gerektiğini Stambolov'a iletti.[892]

5/17 Ekim'de Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki temsilcisi Vılkoviç, Başmabeynci Süreyya Paşa'nın huzuruna çıktı ve bu şahısların iade edilmesine yönelik talebi yineledi. Vılkoviç'e göre, bu kişiler ceza almadan bu işten kurtulurlarsa, Bulgaristan'da Stambolov Hükümeti'nin iç siyasetteki işi zorlaşacaktı. Bundan dolayı kişilerin iade edilmelerinin Stambolov tarafından bizzat II. Abdülhamid'den istirham edildiğini belirtti. Sultan'a konunun arz edilmesini başmüdürün özellikle istediğini de ekledi.[893] Stambolov'un Bulgar kapıkethüdası vasıtasıyla yapmış olduğu talep, Babıâli'yi harekete geçirdi ve meclisin konuyu görüşmesi kararlaştırıldı.

6/18 Ekim 1891'de konu ile ilgili olarak Meclis-i Vükela toplandı. Mecliste, Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın tereddütlerine rağmen Petır Stançev'in Konstantin Popov ile beraber teslim edilmesi görüşü hâsıl oldu. Toplantıda yer alan Osmanlı devlet adamlarına göre kişiye itham edilen suçun yargılanmadan kesin olarak ortaya çıkmasının imkânı yoktu. Ayrıca sorgu hâkimi tarafından verilen müzekkere, Stançev'in şüpheli olarak kabul edilmesi için yeterliydi. Mecliste ayrıca bir suçlu iadesi anlaşmasının yapılıp yapılamayacağı da müzakere edildi. Buna göre komşu devletler arasında böyle bir anlaşma yapılabilirdi. Fakat Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında yapılması mümkün değildi. Bu tür bir anlaşma, Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu hâkim devlet sıfatının çiğnenmesi anlamına gelirdi. Meclis-i Vükela'da son tartışılan mesele de Stambolov tarafından verilen sözlü teminat oldu. Bu teminatın yazılı olarak verilmesi gerekmekteydi.[894]

Meclisten çıkan karar, vakit kaybetmeden Vılkoviç'e iletildi. Hatta Sadrazam Cevad Paşa, konu hakkındaki Padişah iradesinin 7/19 Ekim'de çıkabileceğini kapıkethüdasına ifade etti.[895] Bu arada Bulgar Hükümeti, talep edilen

[892] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/64 (R. 23 Eylül 1307 / M. 5 Ekim 1891); BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/38. (R. 23 Eylül 1307 / M. 5 Ekim 1891).
[893] BOA, Y.EE., nr. 5/37. (H. 13 Rebiulevvel 1309 / M. 17 Ekim 1891).
[894] BOA, Y.A.RES., 56/35, lef 3. (R. 6 Teşrinievvel 1307 / M. 18 Ekim 1891).
[895] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 354.

yazılı teminatı 9/21 Ekim 1891'de Dışişleri Müdürlüğü'nden Sofya'daki komiserliğe geçti.[896] Yazılı teminatın verilmesi, hem de dışişleri üzerinden iletilmesi Stambolov Hükümeti tarafından olaya ne kadar önem verildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Konu ile ilgili bir yandan Bulgar yetkililer girişimlerde bulunurken diğer yandan da Vılkoviç, İstanbul'da işin peşini bırakmadı. 10/22 Ekim günü Cevad Paşa'nın yanına giderek iradenin çıkıp çıkmadığını sordu. Aldığı olumsuz yanıt neticesinde derhal Sofya'ya telgraf çekerek şunu söylemişti: "*Reşid Bey az biraz azarlanırsa faydalı olacaktır*".[897]

Stambolov konuyla ilgili olarak girişimlerini ara vermeden sürdürdü ve 14/26 Ekim'de yeniden Reşid Bey'in yanına, komiserliğe gitti. Henüz iadelerin yapılmamış olması yargı sürecinin işlemesine engel oluşturuyordu. Dahası bu durum, hükümeti adına dedikodulara dahi sebep olmaktaydı. Bu nedenlerle söz konusu kişilerin iade edilip edilmeyeceğini Stambolov, Reşid Bey'e sordu ve başkatibin bildirdiğine göre şu iddiada bulundu: "*Stançev'in Odessa'ya firar ettiğini ya da edeceğini düşünüyorum*".[898] Aslında başmüdürün bu sözleri yeni değildi. Vılkoviç ile Sadrazam Cevad Paşa arasındaki görüşmede de Stançev'in kaçabileceği bahsi konuşulmuştu. Sadrazam da Vılkoviç'in tedirginliğini giderebilmek adına Bursa Vilayeti'ne "*Stançev'in kaçmaması için iyi korunması gerektiği*"ne dair telgraf çektiğini söylemişti.[899]

Bir yandan da Başkâtip Reşid Bey konu ile alakalı olarak Sofya'da tahkikatlar yapmaktaydı. Osmanlı devlet adamına göre Bulgaristan'daki Rus Hükümeti'ne muhalefet edenlerin mevcut Bulgar yönetimi tarafından desteklenmesi, Rusya'yı bir girişimde bulunmaya sevk etmişti. Petersburg, sözü edilen muhaliflerin Bulgaristan'dan çıkarılması için nota vermişti. Stambolov bunun bir misilleme olduğu düşünüyordu. Odessa'da bulunan Belçev'in katillerinden bazılarının Rusya imparatoru tarafından sınır dışı edilmesi gerektiğine dair Petersburg'a bir nota

[896] BOA, HR.SFR.04, nr. 729/5. (21 Teşrinievvel/Ekim 1891).
[897] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 359.
[898] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/75. (R. 14 Teşrinievvel 1307 / M. 26 Ekim 1891).
[899] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 347.

verilmesi planlanmıştı. Fakat Stambolov bunu gayet gizli tutmaktaydı.[900] Görüldüğü üzere Bulgar Hükümeti ve özellikle Stambolov, yalnızca Babıâli nezdinde faaliyet yürütmemekteydi. Suikastın ve sonraki sürecin, başmüdürün muhaliflerine ve onların destekçilerine dokunuyor olması Stambolov'un bu girişimlerde bulunmasında ana etken olarak değerlendirilebilir.

Reşid Bey, birtakım sakıncalar sebebiyle 9/21 Ekim'deki yazılı teminata itiraz etti ve bunu doğrudan Dışişleri Müdürü Grekov'a yaptı. Başkâtibe göre Bulgaristan Prensliği yetkililerinin verdiği teminatta suçlu iadesine dair devletler arası hukukta geçerli olan kuralların kabul edildiği yazılıydı. Oysaki mevcut Bulgar Hükümeti'nin değişmesi hâlinde bu ifade yeni gelecek Bulgar yönetimi tarafından farklı şekilde yorumlanabilir ve bir suçlu anlaşmasının yapılmasının gerekliliği ortaya atılabilirdi. Reşid Bey, bu yüzden teminatta yer alan ifadenin değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. İfade, Bulgar idareciler tarafından düzeltidi ve ifadenin değiştirilmesiyle Osmanlı Devleti herhangi bir taahhüt altına girmemiş oldu. Bu durum, Reşid Bey vasıtasıyla Babıâli nezdinde senet olarak kabul edildi.[901] Teminatta yapılan değişikliğin ardından 17/29 Ekim'de Vılkoviç tekrardan Sadrazam'ın yanına giderek Stançev ve Popov'dan bahis açtı. Stambolov'un zor durumda kaldığı iddiasını yineledi. Bunun üzerine Cevad Paşa tarafından kişiler hakkında gerekli işlemlerin yapılacağı Vılkoviç'e söylendi.[902]

Bir yandan Meclis-i Vükela toplanırken ve Bulgar ve Osmanlı devlet adamları arasında görüşmeler sürerken diğer yandan Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa, olası iade ve teslim kararına tepkilerinin ne olacağını ölçebilmek için Sultan'ın emriyle Rus Elçiliği'ne gitmişti. Elçilik, Stambolov'un taleplerinin Osmanlı Devleti yetkileri tarafından olumlu karşılık bulmamasından yanaydı. Elçilik yetkililerine göre yapılması gereken Bulgar idarecilerin geçiştirilmesiydi. Eğer bu yapılamıyorsa Stançev ile Popov'un Romanya'ya, Yunanistan'a ya da Rusya'ya

[900] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/78. (R. 15 Teşrinievvel 1307 / M. 27 Ekim 1891).
[901] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/83 (R. 21 Teşrinievvel 1307 / M. 2 Kasım 1891); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/70. (Tarihsiz).
[902] BOA, Y.A.HUS., nr. 252/99. (R. 17 Teşrinievvel 1307 / M. 29 Ekim 1891).

gizlice firar ettirilip Osmanlı topraklarından çıkarılmaları uygun olabileceği akla gelmişti.[903]

Babıâli'nin kararı Konstantin Popov'un Bulgaristan'a teslim edilmesi, Bursa'da bulunan Petır Stançev'in ise İstanbul'a çağırılması yönündeydi. Bu bilgi, Reşid Bey vasıtasıyla Stefan Stambolov'a iletildi. Bu malumattan başmüdür fazlasıyla memnun oldu ve Padişah'a vermiş olduğu karardan dolayı minnettarlıklarını arz etti.[904] 31 Ekim / 8 Kasım 1891'de Vılkoviç'e bu bilgi verildiğinde şu çıkarımda bulunmuştu: "*böylece Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında bir suçlu iadesi anlaşması olmuştu*".[905] Bu çıkarım, hem Meclis-i Vükela'da nazırların aldığı kararın hem de Reşid Bey'in Dışişleri Müdürü Grekov'a ifade ettiği sakıncaların bir isabetiydi. Sonuçta Konstantin Popov, Bulgar yetkililere teslim edilmiş, Petır Stançev ise İstanbul'a giderken firar etmiş ya da ettirilmişti.[906]

1/13 Kasım 1891 tarihindeki Cuma Selamlığı'ndan sonra Rus Elçi Nelidov, II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edildi. Nelidov, Stambolov Hükümeti'nin taleplerine karşı olduğunu ifade eden cümleler sarf etti. Padişah da Sofya tarafından talep edilen kişilerin teslim edilmesinin uygun olmadığı fikrindeydi.[907] Popov'un Bulgarlara iade edilmesi, Stançev'in ise firar edip Rusya'ya gitmesi iki tarafın da gönlünün yapıldığı anlamında değerlendirebilir. Stançev'in firar etmesine göz yumulup yumulmadığı bilinmemekteydi. Ancak doğrudan Rusya'ya gitmesi ve Rusya Dışişleri Bakanı Nikolay Girs ile görüşmesi, Rusların bu işte dahlinin olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir.

Sofya'dan gelen bilgilere göre, tutuklu kişilerin yargılanmasına 30 Haziran 1892'de askerî mahkemede başlanacaktı. Bu kişilerin tamamı Stambolov ve hükümetinin muhalifleriydiler. Bundan dolayı da bu yargılamalar, siyasî bir niteliğe sahip olacağından Bulgaristan'da önemli bir olay olarak görülmekteydi.[908] Kişiler,

---

[903] BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/4. (R. 19 Teşrinievvel 1307 / M. 31 Ekim 1891).
[904] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/86 (R. 31 Teşrinievvel 1307 / M. 12 Kasım 1891); BOA, Y.A.HUS., nr. 253/62, lef 2. (R. 31 Teşrinievvel 1307 / M. 12 Kasım 1891).
[905] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 371.
[906] Aynı yer, s. 376; Petır Mateev, *Avtobiyografiya, Spomeni…*, s. 223.
[907] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/943. (R. 1 Teşrinisani 1307 / M. 13 Kasım 1891).
[908] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/154. (R. 25 Mayıs 1308 / 6 Haziran 1892).

idamla yargılandı. Reşid Bey'e göre kısa bir süre içinde kesin bir karar çıkabilirdi.[909] Vaziyetin Yıldız Sarayı'na ulaşmasının hemen ardından II. Abdülhamid, Stambolov Hükümeti'nin ölçülü ve ılımlı davranması, hakka uygun ve etraflıca düşünerek hareket etmesi fikrini beyan etti.[910] Padişah'ın bu düşünceleri Grekov'a iletildi. Dışişleri müdürü, bunu Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a göstermiş olduğu bir yakınlık olarak algıladı ve Sultan'ın emrinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek konuyu Stambolov'a bildireceğinin sözünü verdi.[911]

Söz konusu emir, Stambolov'a bildirilse de kendisinden henüz net bir cevap alınamamıştı. Sofya'daki Osmanlı devlet adamının bildirdiğine göre her ne kadar Grekov, bu emri memnuniyetle karşılamış olsa da yargılanan kişilere karşı gösterilecek af emaresi, başkalarını cesaretlendirebileceğine dair bazı şüpheler vardı. Bu kişilerin ve destekçilerinin korkutulması gerektiği düşünülüyordu. Grekov'a göre, yargılananların bazılarının cezaları hafifletilebilirse de bazılarının idamı siyaseten gerekliydi. Reşid Bey, Padişah'ın emrini tekrarladı. Zira Bulgaristan içindeki gerginliği körüklemeye sebep olacağından çekinilmekteydi.[912]

Sultan II. Abdülhamid'in uyarıları ve telkinlerine rağmen 19 Temmuz 1892'de Bulgar askerî mahkemesinden karar çıktı. Buna göre, dört kişiye idam kararı verildi. Olaya müdahil olan diğer kişiler de 15 yıldan 1 yıl 4 aya kadar hapis cezasına çarptırıldı. Suçsuz bulunan altı kişi ise tahliye edildi.[913] İdam cezasına çarptırılan kişiler, 15/27 Temmuz 1892 tarihinde Sofya'da asıldılar.[914]

Sonuç itibarıyla, Stambolov'un öldürülmesi amacıyla girişilen suikast, hükümetinden bir kişinin hayatına mal oldu. Prenslik dâhilindeki güvenliği tehdit edebilecek bir durum yaşanmış olsa da suçluların bulunması amacıyla önlemler alınmış ve nihayetinde olaya karışanlar cezalandırılmışlardı. Bir iç mesele olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin doğrudan müdahale etmediği olayda Padişah'ın

[909] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/987, lef 1. (15 Temmuz 1892).
[910] Aynı yer, lef 3. (R. 6 Temmuz 1308 / M. 18 Temmuz 1892).
[911] BOA, Y.A.HUS., nr. 262/88, lef 2. (20 Temmuz 1892).
[912] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/23. (M. 26 Temmuz 1892).
[913] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/987, lef 2 (19 Temmuz 1892); BOA, HR.SFR.04, nr. 341/20 (R. 9 Temmuz 1308 / M. 21 Temmuz 1892).
[914] BOA, Y.A.HUS., nr. 263/13, lef 2. (27 Temmuz 1892).

Stambolov'a desteğini hissettirmesi, başmüdürün sarsılan asayişi yeniden tesis etmesi açısından önemli olmuştu.

C. Fransız Muhabir Gaston Chadourne Olayı (1891-1892)

Kosta Panitsa'nın yapmak istediği "darbe" ve 1891 yılında Maliye Müdürü Belçev'in öldürülmesi, Bulgar Hükümeti'ne bilhassa da Stambolov'a ve Prens Ferdinand'a yönelik tepkilerin birer yansımasıydı. Silah yoluyla gösterilmeye çalışılan tepkilere, bir zaman sonra yapılacak yayımlar ile basın da aracılık etmeye başladı. 8 Nisan 1891'de Paris'te çıkan *Le Matin* adlı gazetede, Prens Ferdinand üzerinden Stambolov'a yönelik ağır sözler içeren bir yazı yayımlandı. Bilginin, Sofya'daki *Havas* muhabirinden geldiği özellikle veriliyordu. Doğal olarak bu bilginin *Le Matin*'de yer alması, tüm okları *Havas*'ın Sofya'daki muhabiri olan Chadourne çevirdi. Gaston Chadourne, Prens Aleksandır Batenberg'in kişisel kançılaryasının amiriydi. 9/21 Ağustos 1886 tarihli hükümet darbesinden sonra da Bulgaristan topraklarında kalmayı sürdürmüştü. Batenberg sonrasında yeni işi, gazete muhabirliği oldu. 1887 yılında Bulgaristan'daki gelişmeleri bildirmekle görevli olarak *The Times*'ın muhabiri oldu ve ardından da Sofya'da *Havas*'ın muhabirliğini üstlendi. Sofya'daki görevi ve özellikle Fransız basınına geçtiği bilgiler, onun Stambolov Hükümeti nezdinde Bulgaristan'ın zararına çalışan bir kişi olarak algılanmasını sağladı.[915] *Le Matin*'de çıkan haber, Stambolov ve Ferdinand'ın, Chadourne'ye yönelik şüphelerinde ne kadar haklı olduklarını gösterecekti. Ferdinand yapılan haberi okuduğu an kararını verdi ki buna göre muhabir sınır dışı edilmeliydi. Ferdinand'ın bu emri üzerine polis aracılığıyla 12 Nisan'da Chadourne'a 24 saat içinde ülkeyi terk etmesi, aksi hâlde yakalanarak Sırp sınırına götürüleceği iletildi.[916]

Sofya'daki Fransız temsilcisi Lanel, ikna edici kanıtlar gösterilmediği sürece Fransız gazetecinin sınır dışı edilme kararına razı gelmeyeceğini Dışişleri Müdürü Grekov'a bildirdi. Bulgar müdüre göre ise muhabirin yayımlanmasına vesile olduğu haberler, Bulgaristan'ın hem dâhili hem de harici itibarını zedeliyordu.[917] Ancak Grekov, alınan bu karardan vazgeçilmesi konusunda Stambolov'u ikna

[915] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 149.
[916] Aynı yer, s. 150.
[917] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 108-109; *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 119-120.

etmeye çalışacağının sözünü Lanel'e vermişti.[918] Gerçekleşen ikili görüşmelerin ardından Bulgar başmüdür vermiş olduğu kararı geri çekerek 16 Nisan'da Chadourne'nin sınır dışı kararını iptal etti.[919] Fakat verilen bu karar hiçbir şekilde Fransız gazeteciyi dizginlemedi. Yapmış olduğu yayımlar ile mevcut Bulgar Hükümeti'ni eleştirmeyi sürdürdü. Bu da 8 Aralık 1891 tarihinde gazetecinin Bulgar polisi tarafından yakalanıp Sırbistan sınırına yollanmasına yol açtı.[920]

II. Abdülhamid'e göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçasıydı. Bundan dolayı Padişah, Bulgaristan'da yaşanan bir olaya Osmanlı Devleti'nin kayıtsızlık edemeyeceğini düşündüğünden hem İstanbul'daki Fransız Elçi Cambon hem de Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç ile görüşülüp konu üzerinden fikirlerinin alınmasını emretti. Böylece sürece bir nevi arabuluculuk edecekti. Sultan, bilhassa Vılkoviç'e konu üzerinden gerekli nasihatlerin edilmesini Sadrazam'dan istedi. II. Abdülhamid, sözü edilen iki diplomatın fikir ve düşünceleri öğrenildikten sonra konunun siyasî bir niteliğe kazanmaması adına ne gibi önlemlerin alınabileceğini merak etti.[921]

Stambolov Hükümeti ise hiçbir şekilde geri adım atmadı. Muhabirin geri dönmesine müsaade edilmeyecekti. Durum, 30 Kasım / 12 Aralık'ta Sofya'daki Fransız Temsilciliği'ne bildirildi, meselenin Fransa ile Bulgaristan Prensliği arasındaki mevcut iyi ilişkilere zarar verecek bir nitelik kazanmamasının ümit edildiği özellikle vurgulandı.[922] Fakat Stambolov'un ümitleri boşa çıktı. Fransa bu bildiriden sonra Lanel vasıtasıyla aynı gün Bulgaristan Prensliği ile olan mevcut ilişkilerinin kesileceğini Grekov'a iletti.[923]

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey olayları araştırabilmek adına tahkikatlara başladı. Başkâtibe göre Bulgar Hükümeti, muhabirin sınır dışı edilmesi ile ilgili kararı Fransız temsilciliğine bildirmeyerek usule aykırı hareket etmişti. Ancak meselenin bu raddeye gelmesinde Fransız temsilciliğinin de suçu vardı. Muhabirin,

[918] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 150.
[919] Aynı yer, s. 151.
[920] Aynı yer, s. 151.
[921] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/947. (R. 30 Teşrinisani 1307 / M. 12 Aralık 1891).
[922] BOA, HR.SYS., nr. 360/3, lef 9. (11 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[923] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 152.

Stambolov ve hükümeti hakkında olumsuz beyanlarda bulunan Fransız temsilciliği ile ilişkilerde bulunması, temsilciliğin de Stambolov'un muhalifleriyle münasebetleri olması ve onların fikir ve düşüncelerine katılması ana sebeplerdi. Ayrıca Grekov, Fransız temsilciden muhabir konusunda yardım dilemişse de kendisinden yazılı bir talepte bulunulması istenmişti. Ancak Lanel, hükümetinin sınır dışı kararına razı gelmeyeceğini özellikle ifade etmişti. Reşid Bey'in bildirdiğine göre muhabirin "*şikâyete sebep olmadan*" Bulgaristan'dan çıkarılmasının mümkün olmayacağını anlayan Stambolov, muhabirin sokakta yalnız başına yakalanıp sınır dışı edilmesi emrini vermişti. Bu olay da siyasî bir nitelik kazanmıştı. Fransız Hükümeti'nin konunun çözümüne dair Babıâli'ye başvurması bekleniyordu.[924]

Başkâtip, Stambolov ve Grekov'u Avusturya-Macaristan temsilciliğinde görmüştü. Kendileriyle Fransız muhabir konusuyla ilgili olarak kısa bir mülakat gerçekleştirdi. Reşid Bey'in ifadesine göre bahsi geçen iki Bulgar yetkili, Fransa'nın taleplerini yerine getirmenin imkânsız olduğu fikrindeydi. Özür dilemektense son raddeye kadar gitmek tercih ediliyordu. İlişkilerin kesilmesinden dolayı üzüntüler belirtmişse de Fransa'nın tutumundan bunun istendiğini anlaşılmıştı. Stambolov ile Grekov, Osmanlı Devleti'nin yardımını beklediklerini Osmanlı devlet adamına açıkça ifade etmişlerdi. "*Bu konuda Babıâli'nin bizi savunacağını ümit ediyoruz*" diye söylemişlerdi. Başkâtibe göre, Fransız temsilci anlaşmak için çabalamış olsaydı mesele bu kadar büyümeyecekti. Zaten Stambolov ve müdürler, sınır dışı kararının ardından yaşanacakları tahmin ediyordular. Reşid Bey'in izlenimlerne istinaden iç siyasette yerini sağlamlaştırmak için her fırsattan yararlanan Stambolov, meselede Bulgaristan kamuoyunu yanına çekmeye çalışıyordu. Aksi hâlde muhalefetin bu durumdan istifade edeceğinin farkındaydı.[925]

Reşid Bey Sofya'da tahkikatlarını sürdürürken İstanbul'da da Padişah emri gereğince Sadrazam Cevad Paşa, 2/14 Aralık 1891 tarihinde hem Fransa Elçisi Cambon hem de Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç ile bir araya geldi. Cambon'a göre Stambolov, sınır dışı etme kararı ile ilgili Sofya'daki Fransız temsilciliğine ikna edici

[924] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/106. (R. 2 Kânunuevvel 1307 / M. 14 Aralık 1891).
[925] Aynı yer. (R. 2 Kânunuevvel 1307 / M. 14 Aralık 1891).

ve yazılı bir açıklama yapmamıştı. Elçi, ilişkilerin kesilmesi kararının Stambolov'a bildirildiğinde ne cevap alındığını bilmediğinden net bir cevap vermekten kaçındı. Sadrazam Cevad Paşa ise elçiye dikkate değer ve önemli bir soru yöneltti; "*Muhabirin sınır dışı edilmesinde Bulgaristan hakkında yazdıkları etkili olmuş mudur?*" Cambon'un bu soruya verdiği cevaba göre böyle yayımların yapılmasının sebebi, Stambolov'un hükümeti yönetim tarzıydı. Mesele ile ilgili Fransız elçiden tatmin edici cevaplar alınamamıştı[926]

Sadrazam, Cambon ile görüştükten sonra Vılkoviç'i Sadaret'e çağırdı. Bulgar diplomat görüşmede Stambolov Hükümeti ile Sofya'daki Fransız temsilci arasındaki yazışmaları Cevad Paşa'ya göstererek ardından konuyla ilgili olarak düşüncelerini sadrazama beyan etti. Vılkoviç'e göre olay, Fransız muhabirin bir süreden beri yabancı basına Bulgar Hükümeti'nin itibarını zedeleyebilecek ve Bulgaristan'da karışılıklığa sebep olabilecek haberler geçmesinden dolayı yaşanmıştı. Ona göre Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne başvurmadan Bulgaristan ile ilişkilerini kesmesinin altında yatan sebep, Rusya'ya dost görünmek içindi. Sadrazam meseleye ılımlı yaklaşarak konunun hâlledilmesi ve özellikle de Bulgaristan'ın menfaatine uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması gerektiğini Vılkoviç'e izah etmeye çalıştı. Cevad Paşa'ya göre, muhabire bir süre verilmesi ve Fransız temsilciliğinin bilgilendirilmesi gerekirdi. Hatta bu hadiseye benzer konuların Osmanlı topraklarında yaşanıp yaşanmadığı araştırılmıştı. Muhabir Dinaker'e 48 saat süre tanınmış ve durum İngiliz Elçiliğine bildirilmişti. Keza Muhabir Garaçina'da da aynı prosedür uygulanmıştı.[927] Şunu da hatırlatmakta de yarar vardır ki, *Le Temps* Gazetesi'nin Sofya muhabiri Lindenlaub ile *9 Ağustos* Gazetesi'nin muhabiri Mairin'in sınır dışı edilmelerinde Fransız temsilciliğine bir tebligat yapılmamıştı. Yapılmadığı gibi bir tepki de oluşmamıştı.[928]

Sözü edilen gazetecinin sınır dışı edilmesi olayına hem Bulgaristan Prensliği idarecileri hem de Fransız yetkililerce sert tepkilerin verilmesinin birtakım sebepleri

[926] BOA, Y.A.HUS., nr. 254/33. (R. 2 Kânunuevvel 1307 / M. 14 Aralık 1891); *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 398.
[927] Aynı yer. (R. 2 Kânunuevvel 1307 / M. 14 Aralık 1891); Aynı yer, s. 398.
[928] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 217.

olduğu açıktı. Özellikle mevcut olayın yaşandığı dönemde Büyük Güçler arasındaki kutuplaşmaların çok net bir hâl alması, olayın bir siyasî krize dönüşmesine yol açmıştı. Stambolov'un özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan tarafından destek görmesi, atacağı adımları daha korkusuzca atmasına sebep olmuştu. Tabiatıyla muhabirin sınır dışı edilmesi Fransa'da büyük bir etki yaptı. Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa, Fransa Dışişleri Bakanı Ribotte ile yaptığı görüşmede Fransız Hükümeti'nin olaydan kaynaklı olarak fazlasıyla etkilenmiş olduğunu anlamıştı. Osmanlı devlet adamının vermiş olduğu bilgilere göre bir gazetecinin sınır dışı edilmesi konusu Fransız meclisine taşınmıştı.[929]

Fransız Hükümeti'nin konu üzerinden aldığı tüm kararları destekleyen devlet Rusya idi. Dışişleri Bakanı Nikolay Girs, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'ya hükümetinin Fransa ile aynı çizgide olduğunu söylemişti.[930] Bununla birlikte Paşa'nın bildirdiğine göre Rus Hükümeti meseleye Fransa, Bulgaristan Prensliği ve Rusya arasında yaşanan bir hadise izlenimi vermemek için çabalamaktaydı.[931] Ancak bunda ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Zira hem Girs İstanbul'da Büyük Güçlerin elçilerinin katılımıyla ortak bir toplantı tertip etmeyi düşünmekteydi hem de bazı gazetelerde Rus ve Fransız filolarının Bulgaristan'a saldırma konusunda anlaşma yapıldığı söylentileri çıkarılmaktaydı.[932] Amaç, sözlü ve yazılı yollarla Stambolov ve hükümetine boyun eğdirmekti. Rusların destekleriyle yapılan Fransız baskılarına boyun eğildiği an, Stambolov ile Ferdinand'ın itibarının zedeleneceği biliniyordu. Gazetecinin Bulgaristan'a geri dönmemesi konusunda sergilenen kararlı duruşun altında yatan sebep buydu. Aynı zamanda tanınmamış bir prensin idaresindeki Bulgaristan'ın neler yapabileceği de tüm Avrupa'ya gösterilmek isteniyordu.

Böylesi gergin bir ortam, II. Abdülhamid'in arzu ettiği bir durum değildi. Stambolov ve Grekov'un Babıâli'nin desteğini beklemesine rağmen Sultan, tarafsızlık ilkesinden taviz etmek istemiyordu. Bundan dolayı alınacak ılımlı

[929] BOA, Y.A.HUS., nr. 254/63, lef 2. (18 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[930] BOA, Y.A.HUS., nr. 254/66, lef 3. (24 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[931] BOA, Y.A.HUS., nr. 255/11, lef 2.(2 Kânunusani/Ocak 1892).
[932] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 153.

tedbirler ile meselenin bir an evvel çözüme kavuşturulmasını bekliyordu.[933] Ancak Stambolov hiçbir şekilde aldığı karardan vazgeçme niyetinde değildi. Mesele, Edirne'de çıkan bir gazeteye göre o dönem itibarıyla "*Bulgaristan'ın en önemli meselesiydi*".[934] Fakat konu üzerinde Stambolov Hükümeti ne kadar ısrarcı ise Fransız Hükümeti de o kadar ısrarcıydı. Bu sebeple Fransa meclisinde fikir teatileri yapılmış ve Babıâli'ye başvurulması konusunda karar alınmıştı.[935] Paris'ten bildirilen ve Osmanlı belgesine yansıdığına göre meselenin çözümünde özellikle Sultan'a güvenilmekteydi.[936] Bu güvene sebep ise Bulgaristan'ın antlaşmayla bağlı olduğu devletin, Osmanlı Devleti olmasıydı. 5/17 Aralık 1891'de "*Stambolov'un olay karşısındaki kararlığını gören*"[937] Fransa Dışişleri Bakanı Ribotte, Babıâli'ye bir muhtıra sundu. Bu muhtıraya göre, Bulgaristan mevcut anlaşmalara riayet etmemişti. Sofya'daki Fransız temsilcisinden yardım istemesi gerekirken buna başvurulmamıştı. Antlaşmaları ihlal eden bu hata, Babıâli'ye bildirilmeliydi, hatadan doğabilecek sonuçlar konusunda Osmanlı Devleti uyarılmalıydı.[938]

Babıâli'de, Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla sunulan muhtıraya ne cevap verileceği henüz kararlaştırılmamıştı.[939] Bundan dolayı Bulgaristan Komiserliği muhtıradan hemen haberdar edildi. Sofya'dan gelebilecek olumlu veya olumsuz bilgi, Babıâli'nin atacağı adımları belirlemesi açısından önemli olacaktı. Bu sebepten Stambolov Hükümeti yetkililerinden fikrinin alınması Reşid Bey'den istendi.[940] Vılkoviç göre de Babıâli'ye gerekli bilgilendirmenin yapılması yararlı olabilirdi. Fakat bu bilgilendirmenin Reşid Bey üzerinden değil de kendisi üzerinden yapılmasını özellikle Sofya'dan istemişti.[941] Fransa, meseleyi Berlin Antlaşması'na göre Prensliğin hâkimi Osmanlı Devleti üzerinden çözmeyi yeğlerken Vılkoviç'in bu talebi farklı yorumlamaları beraberinde getirebilir. Fransa ile Bulgaristan Prensliği

---

[933] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/948, lef 5. (R. 7 Kânunuevvel 1307 / M. 19 Aralık 1891).
[934] *Ceride*, 12 Kânunuevvel 1307 [24 Aralık 1891], nr. 130, s. 1
[935] Simeon Damyanov, *a.g.e.*, s. 152.
[936] BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/28, lef 3. (22 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[937] İfade, 4 Ocak 1892 tarihli "Newcastle Daily Chronicle" adlı gazetede yayımlanan bir bentte geçmektedir. BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/32. (4 Kânunusani/Ocak 1892).
[938] BOA, HR.SYS., nr. 360/3, lef 4. (17 Kânunuevvel/Aralık 1891); BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/28, lef 10. (17 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[939] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 401.
[940] BOA, HR.SYS., nr. 360/3, lef 3, 8. (19 Kânunuevvel/Aralık 1891), (19 Kânunuevvel/Aralık 1891).
[941] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 401.

arasında yaşanan sorunun iki bağımsız devlet arasında patlak veren bir sorun olarak görülmesini istediği açıktı. Olay patlak verdiğinde mesele Prensliğin dâhilî bir konusuydu. Fakat olayın gelişimi öyle bir seyir alacaktı ki, ilişkilerin kesilmesine kadar gitti ve beraberinde konu, uluslararası bir meseleye dönüştü.

9/21 Aralık 1891'de Fransız Elçi Cambon, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'nın yanına giderek Bulgaristan ile resmî ilişkilerin kesildiğini bildirdi.[942] Bu, beklenen bir gelişmeydi. Sofya'daki Fransız temsilciliği üzerinden bu hususta yapılan daha evvelki söylemlerin Stambolov Hükümeti üzerinde bir baskı yaratması beklenirken Stambolov ve hükümetindeki müdürler hiçbir şekilde geri adım atmamışlardı. Bu da doğal olarak ilişkilerin kesilmesine yol açmıştı. Lord Salisbury'nin sözcülüğünü üstlenen *Standard* adlı İngiliz gazetesinde bir temenni dile getiriliyordu: "*kesilen ilişkilerin yakında tesis edileceğini ümit ediyoruz*".[943]

Vılkoviç, İstanbul'da yaptığı tahkikatlarda Fransa'nın işi daha da keskinleştirme niyetinde olmadığını görmüştü.[944] 12/24 Aralık'ta Fransız Elçi Cambon, Sadrazam Cevad Paşa'ya meselenin çözümüne yönelik iki seçenek sundu. Bunlardan ilki, muhabirin Bulgaristan'a dönmesine müsaade edilmesi ve usulen Fransız temsilciliğinden gazetecinin sınır dışı edilmesinin talep edilmesiydi. Diğeri ise Babıâli'ye durumun bildirilerek Fransa Elçiliğinin onayının alınmasıydı. İki öneri de vakit kaybetmeden ve gizlice Bulgaristan Komiserliği'ne bildirildi.[945]

14/26 Aralık'ta Başkâtip Reşid Bey, Grekov ile bir araya geldi. Başkâtip, meselenin iyi bir şekilde çözüme kavuşturulması istiyordu. Zira ona göre Fransa gibi bir devlet ile ilişkilerin kötü olmaması gerekiyordu. Ardından İstanbul'daki Fransız Elçiliğinden sunulan iki öneriyle ilgili olarak Grekov'un fikri alınmaya çalışıldı. Grekov nezdinde sunulan önerilerin hiçbir önemi yoktu. Kesin ve net bir şekilde öneriler dışişleri müdürü tarafından reddedildi. Ona göre Fransız muhabirin Bulgaristan topraklarına dönmesinin hiçbir şekilde imkânı yoktu. Reşid Bey'in

[942] BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/28, lef 5. (R. 9 Kânunuevvel 1307 / M. 21 Aralık 1891).
[943] İfade, 16 Ocak 1892 tarihli "Standard" adlı gazetede yayımlanan bir bentte geçmektedir. BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/50. (R. 24 Kânunusani 1307 / M. 5 Şubat 1892).
[944] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 401.
[945] BOA, Y.A.HUS., nr. 254/63, lef 1. (R. 13 Kânunuevvel 1307 / M. 25 Aralık 1891.

İstanbul'a çektiği telgrafta aktardığı bilgilere istinaden Grekov, Fransa'nın da gerekli adımları atmasını bekliyordu.[946]

Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensliği ve Fransa'nın işin içinde olduğu üçlü bir diplomasi trafiği yaşanmaktaydı. Stambolov ve hükümeti, cevap verilmesi konusunda aceleci değildi.[947] Başkâtip Reşid Bey aracılığıyla Stambolov'un fikri öğrenilmeye çalışılmış, hatta ikna edilmeye gayret edilmişti. Fakat Stambolov hiçbir şekilde geri adım atmadı. Zira taviz verildiği an, Prenslik içi ve dışındaki otoritesinin zedeleneceğini muhtemeldir ki biliyordu. Babıâli, Bulgaristan ile Fransa arasındaki ilişkilerin tekrardan tesis edilebilmesi için arabuluculuk yapmaktaydı. Bu konuda İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç dahi ikna edilmeye çalışıldı. Fransızlara Stambolov Hükümeti tarafından karardan dolayı üzüntülerin bildirilmesi, hükümetler arası ilişkiler açısından faydalı olabilirdi. Bu meselede hem Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey hem de İstanbul'daki Vılkoviç vasıtasıyla Stambolov'a teklifler yapıldı. İkna çalışmaları neticesinde Stambolov, Fransız Hükümeti'ne üzüntülerini belirten bir yazı kaleme almaya razı edildi.[948]

Stambolov Hükümeti tarafından 1 Ocak 1892 tarihinde, hem Babıâli'ye hem de Fransız Hükümeti'ne takdim etmek üzere bir memorandum kaleme alındı. Bu memorandum meselenin çözüme kavuşmasına vesile olmuş ve Osmanlı belgesine yansıdığına göre "*mesele, iyi bir şekilde neticelenmişti*".[949] Takdim edilen memorandumda olay örgüsü açık bir şekilde izah ediliyordu. Aynı gün Fransız Elçi Cambon, Sadrazam Cevad Paşa'nın huzuruna giderek meselenin çözüme kavuştuğunun müjdesini verdi. Devletleri meşgul eden sorunun hâlledildiği ile ilgili Dışişleri Bakanı Ribotte'ye de telgraf çekilmiş, mesele kesin olarak çözümlenmiş ve bitmişti.[950] Çözüm şekli, II. Abdülhamid'i de fazlasıyla memnun etti.[951] Aynı şekilde

[946] BOA, Y.PRK.HR., nr. 15/28, lef 1. (R. 14 Kânunuevvel 1307 / M. 26 Aralık 1891).
[947] *Stefan Stambolov Liçen Arhiv, Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 402.
[948] BOA, Y.A.HUS., nr. 255/14. (R. 23 Kânunuevvel 1307 / M. 4 Ocak 1892).
[949] İfade, 1 Şubat 1892 tarihli "Standard" adlı gazetede yayımlanan bir bentte geçmektedir. BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/50. (R. 24 Kânunusani 1307 / M. 5 Şubat 1892).
[950] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 25/1. (R. 21 Kânunusani 1307 / M. 2 Şubat 1892).
[951] BOA, İ.DH., nr. 1261/99046. (R. 9 Kânunusani 1307 / M. 21 Ocak 1892).

Sofya'da da Fransız temsilci Lanel, Grekov ile görüşerek ilişkilerin eskisi gibi sürdürüleceğini açıkladı.[952]

Sultan'ın meselede bir tarafa eğilimli bir politika takip etmemesi, olayın belki de bu kadar kısa bir sürede hâlledilmesinde ana etkenlerden biriydi. Stambolov'un muhabire yönelik muamelesinin Sultan tarafından eleştirilmesi beklenen bir durum değildi. Diğer taraftan Padişah, Bulgaristan Prensliği'nin iç işlerine doğrudan müdahele etmeyerek diplomasi yolunu tercih etmiş ve meselenin çözümü yolunda gerekli adımları atmıştı.

9/21 Ocak'ta Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğünden İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığına bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta Bulgaristan Prensliği ile Fransa arasındaki ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi adına Sultan ve Babıâli tarafından gösterilen çabadan duyulan minnettarlık arz edilmekteydi. Telgrafın sonunda yer alan ifadeler aslında meselenin neden bu kadar önemi haiz bir duruma evrildiğini ortaya koyar türdendi. Buna göre "*meselenin çözüme kavuşması Bulgaristan Prensliği'nin asayiş ve nizamı için önemliydi*".[953] 6 Şubat 1892 tarihinde Paris'te çıkarılan bir gazetede Halil Ganem imzalı bir bendin yayımlanması, meselenin tamamen çözümlendiğinin bir göstergesiydi.[954]

[952] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 224.
[953] BOA, Y.A.HUS., nr. 256/25, lef 2. (M. 21 Kânunusani/Ocak 1892); BOA, HR.SYS., nr. 360/3, lef 5. (21 Kânunusani/Ocak 1892).
[954] Halil Ganem'in *Le Memorial Diplomatique* adlı gazetede yayımlanan yazısı, Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Tercüme için bkz. BOA, Y.A.HUS., nr. 257/59, lef 4. (6 Şubat 1892); BOA, HR.SYS., nr. 360/3, lef 1, 2. (6 Şubat 1892).

D. Bulgar Kapıkethüdası Dr. Georgi Vılkoviç'in İstanbul'da Öldürülmesi (1892)

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Bulgaristan Prensliği sınırları dâhilinde ve haricinde uygulanan ve benimsenen politikalar, Stambolov Hükümeti'ne yönelik bir tepki doğurmuştu. 1890 yılında Kosta Panitsa ve beraberindekilerin başarısızlığa uğrayan girişimi ve 1891 yılında Stambolov'u öldürme niyetiyle gerçekleştirilen suikastta Maliye Müdürü Belçev'in öldürülmesi, bu tepkinin yansımalarıydı. Hükümetin politikalarını tenkit etmek için Gaston Chadourne olayında da basın aracı olarak kullanılmıştı. Bir süre sonra ilgili Bulgar yönetimine yönelik öfke öyle bir hâl almıştı ki, Stambolov Hükümeti'nin görevlendirdiği bir Bulgar diplomatı dahi bu tepkiden nasibini aldı. Bulgaristan Prensliği – Osmanlı Devleti ilişkileri perspektifinden bakıldığında "*doğru yerdeki doğru adam*"[955] olarak zikredilen Georgi Vılkoviç, 12/24 Şubat 1892 tarihinde bir saldırıya uğramış ve yaralanmıştı.[956] Sultan, olayı öğrenir öğrenmez kethüdalığa bir sekreterini ve Doktor İsmet Paşa'yı göndermişti. Padişah, yaşanan olaydan dolayı fazlasıyla üzüntülü olup Vılkoviç'in hızlıca sağlığına kavuşmasını dilemekteydi. Ayrıca saldırıyı gerçekleştirenlerin yakalanması için gerekli önlemlerin alınacağı teminatı da İstanbul'daki Bulgar yetkililere verildi.[957] Doktorlar tarafından Vılkoviç'in durumunun iyi olduğu açıklanmıştı[958], herhangi bir "*hayatî tehlikesinin olmadığı*"[959] düşünülmekteydi. Buna karşın 14/26 Şubat günü Kapıkethüdası Vılkoviç vefat etti. Böylece Hristo Belçev'den sonra "*siyasete bir kurban daha verildi*".[960] Fransa ve Rusya haricindeki devletlerin basını Osmanlı Devleti ile Rusya'yı bu ölümden sorumlu tuttular. Hatta Andrey Pantev'in vermiş olduğu bilgilere göre bir İngiliz

[955] Bojidar Samarciyev, "Ottoman Policy Towards the Principality of Bulgaria During the Regency (August 1886-July 1887), *Etudes Balkaniques*, No: 4, s. 48.
[956] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 22.
[957] Aynı yer, s. 23.
[958] Aleka Strezova, *Posleden po Roda si, Dr. Georgi Vılkoviç (1883-1892)*, İzdatelsvo "Faber", Sofya 2022, s. 421.
[959] *Balkanska Zora*, 14 Fevruari 1892, Godina II, Broy 558, s. 1.
[960] *Çerno More*, 29 Fevruari 1892, Godina I, Broy 34, s. 1.

gazetesinin satırlarında şu ifade yer almıştı: "*İstanbul, Bulgaristan'a karşı Rus komplolarının merkezi olmuştur*".[961]

Vılkoviç'in ölümü, Bulgaristan için bir diplomat kaybından çok daha fazlasıydı. Bu sebepten dolayı *Sabah* Gazetesi'ne göre vefatın Sofya'daki yansıması hüzün ve keder oldu.[962] Sofya'daki İngiliz temsilcisine göre, Maliye Müdürü Belçev'in öldürülmesi bile bu kadar acı verici bir etki yapmamıştı.[963] Kapıkethüdası ayrıca Babıâli nezdinde de güvenilir bir devlet adamıydı. İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan temsilcilerinin Vılkoviç'in vefatından duydukları üzüntüleri ifade etmesinin hemen akabinde II. Abdülhamid, İsmet Paşa'yı kethüdalığa tekrar yollayarak taziyelerini iletmesi emrini verdi. Paşa, Sultan'dan aldığı emir ile şunu açıkça ifade etmişti, "*suikastı gerçekleştirenler asla cezasız kalmayacaktır*".[964]

Vılkoviç'in ölümünden ardından boşalan kapıkethüdalığı görevine kimin tayin edileceği hususu gündeme gelmekte gecikmedi. Padişah, 15/27 Şubat günü görevinde gösterdiği doğruluk ve dürüstlüğü ile bilinen Vılkoviç'in vefatından duyduğu üzüntüyü ifade ederek kapıkethüdalığı gibi önemli bir memuriyete bir an evvel bir kişinin gönderilmesini Bulgar Hükümeti'nden istedi.[965] Aynı gün, Başkâtip Reşid Bey ile Stambolov mevcut durum ve yaşanan olaylar ışığında bir görüşme gerçekleştirdiler. Başkâtibin İstanbul'a geçtiği bilgilere istinaden Stambolov, Vılkoviç'in öldürülmesinin sebebini Ferdinand'ın mevcut gayrimeşru durumuna dayandırıyordu. Başmüdüre göre hükümetini ümitsizliğine sevk eden bu durum, Osmanlı Devleti açısından da faydalı sonuçlar getirmeyecekti. Bundan dolayı Prens Ferdinand'ın tanınmasıyla gelecekte yaşanabilecek Belçev ve Vılkoviç benzeri vahim olayların önü alınabilirdi. Şayet Sultan tarafından Ferdinand'ı tanımak için bir girişimde bulunulursa Büyük Güçlerden bazılarının buna destek olacağı konusunda teminat aldığını bizzat ifade etmişti. Hatta öyle ki, Fransa ile Rusya durumu protesto etseler bile fiilî bir müdahalenin yaşanmayacağı kanaatindeydi. Stambolov'un

[961] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 210.
[962] *Sabah*, 16 Şubat 1307 [28 Şubat 1892], No: 904, s. 2.
[963] Stoyço Grınçarov, *Politiçeskite Sili i Monarhiçeskiyat İnstitut v Bılgariya 1888-1894*, Sofya 1984, s. 173-174.
[964] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 24.
[965] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/961. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892).

İstanbul'daki Bulgar illegal muhaliflerle ilgili bir beklentisi de vardı. Dile getirilen muhaliflerin amacının karışıklık çıkarmak olduğu için bunların Osmanlı topraklarından sürülmelerini Reşid Bey vasıtasıyla İstanbul'dan istiyordu. Ayrıca Stambolov, Belçev'in katillerinden olan ve tutuklu bulunduğu hâlde Bursa'dan Rusya'ya firar eden Stançev'in Rusya Dışişleri Bakanı Nikolay Girs ile görüşmesinden dem vuruyordu. Girs ile Stançev'in bu görüşmesi başmüdüre göre, Petersburg'un Bulgaristan idaresi aleyhinde yapılan faaliyetleri desteklediklerinin açık bir göstergesiydi. İdarecilere yapılan suikastlar, Rus Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde Slav Komitesi'nin düzenlediği bir tertipti. Başmüdür, Osmanlı Devleti'nden destek beklemekteydi. Aksi takdirde kendi başlarının çaresine bakacaklarını açıkça ifade etmekten çekinmedi.[966] Aslında Stambolov'un kullandığı ifadeler, yaklaşık iki ay sonra Babıâli'ye sunulacak notanın ön hazırlığı nitelindeydi. Suikastın ardından gelecek nota, Ferdinand'ın tanınması için yeni bir hamle olacaktı.[967]

Başkâtip Reşid Bey'in düşüncesi, Stambolov Hükümeti'nin içinde bulunduğu "*ümitsiz durumdan kurtarılması*" yönündeydi. Başkâtibe göre eğer bu olursa Bulgarlar nezdinde Osmanlı Devleti'ne duyulan bağlılık bir kat daha artardı. Fakat mevcut durum devam ederse, Osmanlı Devleti'nden ümitlerini yavaş yavaş kesebilirlerdi ve bu da Osmanlı Devleti'nin zararına olurdu. Yine Reşid Bey'e göre, Stambolov'un yerine mevcut Bulgar hükümetine muhalif olan kişilerden birinin başmüdür olması, Osmanlı Devleti yararına değildi. Zira muhaliflerin görüşleri Babıâli'ye uygun değildi. Başkâtip, illegal muhaliflerin İstanbul'dan çıkarılmaları ve kovulmalarının Babıâli nezdinde yaşanan hadiselerin şiddetle kınandığı anlamına geleceğini ve Bulgaristan'da doğal olarak iyi bir etki yapacağını düşünüyordu.[968]

Reşid Bey ayrıca Stambolov ile yaptığı mülakattan hareketle Belgrad'daki Bulgaristan Prensliği temsilcisi Dimitrov'un İstanbul'a kapıkethüdası olarak atanmasının düşünüldüğü çıkarımını yapmıştı. Padişah'ın istediği vasıflara Konstantin Stoilov'un sahip olduğu dile getirilse de birkaç kere Bulgar

[966] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/32, lef 1. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892).
[967] Milço Lalkov, *a.g.e.*, s. 418.
[968] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/32, lef 1. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892).

Hükümeti'nde görev almayı reddetmiş olduğundan kapıkethüdalık vazifesini kabul etmesi pek mümkün değildi. Ancak Reşid Bey, Stoilov'un ikna edilmesi için her şeyi yapacağı güvencesini verdi. Fakat Dimitrov'un da kabiliyetli bir memur olduğunu söylemeden geçmedi.[969] Stoilov, 1888 yılının sonunda, Prenslik yönetimindeki uygulamalarından kaynaklı olarak Stambolov Hükümeti'nden istifa etmiş biriydi. Reşid Bey'in tüm gayret ve uğraşılarına rağmen Stoilov'un bu görevi kabul etmesi pek de muhtemel değildi. Zaten başkâtibin Stoilov'un görevi kabul etmeyeceği hususunda duyduğu şüphelerde ne kadar haklı olduğu kısa bir zaman sonra ortaya çıktı.

Vılkoviç, Bulgaristan'ın bir diplomatı olsa da Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'ne bağlı bir hükümetin temsilcisi olduğundan doğal olarak Osmanlı diplomatı kabul edilebilir. Zira yapılacak cenaze merasiminin bu mahiyette yapılması öngörülmüştü. Bu sıfata istinaden Babıâli'den Beyoğlu Mutasarrıfı, Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Macid Bey, sadaretten ve hariciyeden birer memur ile gerektiği kadar kavasın ayinde bulundurulması düşünüldü. Bunun yanında İstanbul'daki Bulgar yetkililere göre, 16/28 Şubat günü saat 3'te Beyoğlu'ndan kaldırılarak Sirkeci Garı'na götürülecek olan cenazeye katılanlara kolaylıklar gösterilmeliydi. Cenazenin köprüden geçirilmesi ve bir askerî bando takımının dahi bu törende hazır bulunması rica edildi. Ayrıca Stefan Stambolov, Vılkoviç'in naaşının Sofya'ya nakledilmesini istiyordu.[970]

II. Abdülhamid'in kararı ise çok netti. 93 Harbi'nde Bulgarların Müslümanlara yaptıkları hâlen hafızalarda tazeydi ve İstanbul'da bu savaş nedeniyle pek çok muhacir yaşamaktaydı. Padişah'a göre naaşın köpründen "*tantana"* ile geçirilmesi ve merasimde bir bando takımının bulunması Müslümanları olumsuz manada etkileyebilirdi. Bu sebeplerden dolayı Sultan, Bulgarların taleplerine olumlu cevap vermedi. Ayrıca II. Abdülhamid'e göre Osmanlı Devleti'nin bir memuru hüviyetinde bulunan Vılkoviç'in naaşının Sofya'ya naklinden vazgeçilip İstanbul'da

[969] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/18, lef 3. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892). *Servet* Gazetesi'nde Dimitrov'un İstanbul'a kapıkethüdası olarak gönderileceğine dair bilgi yer almaktadır. *Servet*, 22 Şubat 1307 [5 Mart 1892], No: 27, s. 4.
[970] BOA, Y.A.HUS., nr. 256/112, lef 1, 2. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892). (H. 28 Recep 1309 / M. 27 Şubat 1892).

defnedilmesi istenilirse Beyoğlu mutasarrıfı ile hariciyeden birkaç Hıristiyan memurun gönderilmesinde sakınca olmazdı. Eğer ki Sofya'ya nakli istenirse, köprüden geçirilmesi ve bando talebinden vazgeçilmeliydi. Cenaze, Tophane İskelesi'nden Sirkeci'ye deniz yoluyla aktarılmalı, daha evvelki örneklerinde olduğu gibi hareket edilmeliydi.[971] Naaşın, Tophane'den Sirkeci İskelesi'ne nakli için Tophane-i Amire'den iki istimbot tahsis edilecekti. Padişah, cenazeye iştirak edecek memurların özellikle Hıristiyan olmasını istedi.[972]

İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığından Vılkoviç'in cenaze merasimi ile alakalı olarak Fransa ve Rusya haricindeki diğer tüm Büyük Güçlerin elçilerine ziyaretler yapıldı. Hatta elçiliklere 16/28 Şubat günü bilgilendirme mektubu dahi gönderilmesi planlandı. Fransa ve Rusya elçilerine ise mektubun gönderilmesine dair henüz bir karar alınmamıştı. Ancak Avusturya-Macaristan Elçisi Calice, Bulgar Kapıkethüdalığında işleri idare eden başsekreter Brakalov'a tavsiyelerde bulundu. Buna göre törene resmî bir hava verilmemeliydi. Resmiyet kazandırıldığı an, Rus ve Fransız yetkililer gelmemek için gerekçeler bulacaklardı. Davet mektubu gönderilerek Rus ve Fransızlara sığınabilecekleri bir gerekçe veya bahane yaratılmamalıydı.[973]

Vılkoviç'in İstanbul'daki cenaze törenine Bulgaristan'dan da altı subay ile altı sivil memur katılacaktı. Ayrıca, İstanbul'daki Bulgar illegal muhaliflerin olası bir saldırısından çekinildiğinden dolayı Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov'un gelip gelmeyeceği konusu gizli tutuldu. II. Abdülhamid, eğer Grekov gelirse durumun kendisine bildirilmesini emretti.[974] İstanbul'un göbeğinde olası bir suikastın yaşanmaması için emniyeti sağlamak Sultan açısından önem arz ediyordu. Zira hem 1891'de Hristo Belçev hem de 1892'de Vılkoviç'in saldırı sonucu öldürülmeleri olumsuz bir emsal teşkil ediyordu. Ayrıca Grekov'un İstanbul'a gelmesi ve muhtemel bir saldırıya maruz kalması, diplomatik krize kadar gidebilecek yeni olaylara sebep olabilirdi. 17/29 Şubat'ta Grekov ve beraberindeki heyet İstanbul'a

[971] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/960. (R. 15 Şubat 1307 / M. 27 Şubat 1892).
[972] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/962. (R. 16 Şubat 1307 / M. 28 Şubat 1892).
[973] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 25.
[974] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/963. (R. 16 Şubat 1307 / M. 28 Şubat 1892).

gelerek yapılan ayine iştirak ettiler.[975] Grekov, ayrıca hariciye nazırı ile sadrazamla kısa görüşmeler gerçekleştirdi.[976] Ardından vasiyeti üzerine Vılkoviç Filibe'de defnedilmek üzere özel bir trene konuldu.[977] Filibe'deki Osmanlı yetkisinin bildirdiğine göre Vılkoviç'in cenazesi 18 Şubat / 1 Mart günü Filibe istasyonuna varmış ve Prens Ferdinand, Stambolov ve hükümetindeki kişiler ile yabancı devlet adamları tarafından karşılanmıştı. Daha sonra mezarlığa götürülüp defnedilmişti.[978]

Avrupa basınında olay ile ilgili çıkan haberler ve Osmanlı Devleti'ni ölümden dolayı suçlayan yazılar, Yıldız Sarayı'nın dikkatinden kaçmadı. Sultan, katillerin yakalanıp mahkeme önüne çıkarılana dek konu üzerinden gazetelerde haber yapılmasını yasakladı. Kararın gerekçesi, bazı kötü niyetli kişilerin, Osmanlı zabitlerinin gevşeklik ile dikkatsizliğine ve Osmanlı topraklarında ve özellikle Payitaht'ta güvenliğin olmadığına dair iftiralara sebep olmasıydı.[979] Başsekreter Brakalov ise, konu üzerinden yaratılan iftira ortamının tam tersi bir durumun olduğunu aktarıyordu ki İstanbul'da yerel kuvvetlerin katı önlemler aldığını görmüştü.[980]

II. Abdülhamid'in bu kararının isabeti kadar vasal bir hükümet niteliğindeki Bulgaristan'da bu kararın uygulanamadığının da açık göstergesi Stambolov Hükümeti'nin sözcüsü *Svoboda* Gazetesi'ndeki şu ifadelerden anlaşılabilirdi: "*İstanbul'daki suikast, Bulgaristan'ın bağımsızlığını baltalamak için Rusya'nın uzun süredir giriştiği zulümlerin yeni bir halkasıdır*".[981] Bağımsızlık ibaresinin kullanılması ve ortada dolaşan ve duyulan bağımsızlık ilân edileceği söylentileri, Sultan'ı bir önlem almaya itti. Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey'den bu doğrultuda durumu incelemesi istendi.[982] Tahkikatlarını yapan başkâtibe göre, Vılkoviç'in öldürülmesi Bulgaristan'ı kederlendirecek derecede telaşlandırmıştı. Ancak Babıâli'nin yakınlığı ve özellikle Padişah'ın gösterdiği "*teveccüh ve şefkat*",

[975] *Sabah*, 18 Şubat 1307 [1 Mart 1892], No: 906, s. 2.
[976] *Servet*, 19 Şubat 1307 [2 Mart 1892], No: 26, s. 5.
[977] *Sabah*, 18 Şubat 1307 [1 Mart 1892], No: 906, s. 2.
[978] BOA, HR.SFR.04, nr. 494/13, lef 2. (R. 19 Şubat 1307 / M. 2 Mart 1892).
[979] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/964. (R. 18 Şubat 1307 / M. 1 Mart 1892).
[980] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 29.
[981] *Svoboda*, 17 Fevruari 1892, Godina VI, Broy 743, s. 2.
[982] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/965. (R. 22 Şubat 1307 / M. 5 Mart 1892).

Bulgaristan'da oldukça güzel bir etki yapmıştı. Osmanlı devlet adamına göre Bulgaristan'ın politikası kendi çıkarlarını gözetmekle beraber Babıâli ile uyumlu şekilde hareket etmekten ibaretti. Reşid Bey, Bulgaristan'ın mecbur olmadıkça ya da kışkırtılmadıkça bağımsızlık ilânına yönelmesini ihtimal dâhilinde görmüyordu.[983]

Başsekreter Brakalov, bu söylentilerin duyulmasının hemen ardından Sadrazam Cevad Paşa'nın huzuruna vardı. Brakalov, söylentilerin maksatlı olarak çıkarıldığını düşünmekteydi. Ona göre bu söylentiler, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki mevcut iyi ilişkileri bozmak için çıkarılıyordu. Stambolov Hükümeti'nin Osmanlı Devleti yetkililerinden isteği, katillerin bulunması için sert tedbirlerin alınması ve mahkeme önüne çıkarılmalarıydı. Sadrazam, Brakalov'u Stambolov'a ve hükümetine dostluk hislerini iletmekle görevlendirdi ve açıkça Babıâli'nin katilleri bulmak için her şeyi yapacağının teminatını verdi.[984]

Sadrazamın verdiği teminat doğrultusunda Hristo Stefkov Popeto adlı bir Bulgar gözaltına alındı ve sorgulandı. Kendisi olay ile ilgili bazı itiraflarda bulunmuştu.[985] Hristo'nun sorguda adını verdiği Vladimir Şişmanov adlı kişi bulunarak Zaptiye'ye getirildi. Fakat Rus pasaportunu göstermesiyle birlikte özel bir memura teslim edilerek 22 Şubat / 5 Mart 1892 tarihinde Zaptiye'ye geri getirilmek üzere Rus Elçiliği'ne yollandı. Londra'dan bildirildiği üzere bazı İngiliz gazetelerine göre bu durum Bulgaristan'da hoşnutsuzluğa sebep olmuştu.[986] Hatta bir İngiliz gazetesinin Sofya muhabirine göre, bu meseleden dolayı Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki iyi ilişkilerin zarar görmesinden korkulmaktaydı.[987]

Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın ise bu gönderilme işine dair sunduğu gerekçeleri çok ilginç ve dikkat çekiciydi. Gerekçelerinden ilki Şişmanov'un Rusya tebaasından olmasıydı. İkinci gerekçesi olaydan kaynaklı olarak Petersburg'un bazı zorluklar çıkarma ihtimalleriydi. Çünkü Vılkoviç'in öldürülmesi, Bulgaristan'a yönelik siyasî amaca hizmet eden bir işti. Son gerekçesi ise Rus Elçiliği

[983] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/46, lef 2. (6 Mart 1892).
[984] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 39.
[985] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/40, lef 2. (R. 21 Şubat 1307 / M. 4 Mart 1892).
[986] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/40. (11 Mart 1892); BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/44. (14 Mart 1892).
[987] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/40. (11 Mart 1892).

Baştercümanı Maksimov'un Zaptiye'ye gelerek "*bağırıp çağıracağının*" bilinmesiydi.[988] İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı Başsekreteri Brakalov, Sadrazam'a Şişmanov'un Rusya tebaasından olmadığını, sadece pasaportunu taşıdığını söyleyerek tutuklanması gerektiğini ifade etti. Cevad Paşa bu konu ile ilgili kesin ifadelerden kaçınarak bahsi geçen kişinin adlî makamlarca araştırılacağını temin etti.[989]

Şişmanov'un Ruslara teslim edilmesi Rus Elçiliği'nde büyük bir memnuniyet yarattı. Zaptiye Nezareti'nden bildirildiğine göre özellikle Padişah tarafından gösterilen çabaya teşekkürler edilmişti. Rus Elçi Nelidov, katillerin Osmanlı toprakları içerisinde yargılanmasından yanaydı. Onun bu konuda bazı çözüm önerileri vardı. Rus diplomatın tek şartı ise suçluların Bulgaristan'a teslim edilmemeleriydi. Ayrıca elçiye göre, bu işin içinde yalnızca Odessa'daki kişiler yoktu. Osmanlı topraklarında yaşayan ve faaliyet yürüten Bulgar illegal muhalifler de işin içindeydi. Ancak hepsinin tutuklanmasının Osmanlı Devleti ile Rusya'ya faydası olmazdı. Bir de Nelidov Rusya'yı suçlayan Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan'daki yayımlardan oldukça şikâyetçiydi.[990] Rus Elçiliği Baştercümanı Maksimov'a göre ise Bulgarlar suikastı vesile görerek Rusya'yı tehdit etmek istiyorlardı. Bunun için olası saldırılara karşı Rus elçi Nelidov korunmalıydı. Bu arada Hristo Stefkov Popeto adlı Bulgar'ın yapılan sorgusunda adını verdiği başta Georgi Mercan olmak üzere birçok kişi sorgulanmak üzere Osmanlı yetkililerinin huzuruna getirilmişlerdi. Ayrıca Rus Elçiliği'nde bulunan Vladimir Şişmanov, şayet gerçek katillerin adını söylemez ise Maksimov ile beraber Zaptiye'ye gelecekti.[991]

22 Şubat / 5 Mart günü, Avusturya-Macaristan Elçiliği müsteşarı Babıâli'de, Sadrazam Cevad Paşa'nın yanındaydı. Müsteşar, katillerin bulunması hususunda alınan önlemler ve gösterilen çabadan dolayı Sadrazam'ı tebrik ve takdir ediyordu. Ancak Vladimir Şişmanov konusunda ortada dolaşan iddialara istinaden bazı çekincelerini de dillendirmekten geri durmadı. Müsteşara göre eğer ki Şişmanov'un

[988] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/40, lef 2. (R. 21 Şubat 1307 / M. 4 Mart 1892).
[989] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 39.
[990] BOA, Y.PRK.MŞ., nr. 4/2, lef 5. (R. 22 Şubat 1307 / M. 5 Mart 1892).
[991] Aynı yer, lef 5. (R. 22 Şubat 1307 / M. 5 Mart 1892).

sorgusu Rus Elçiliğinin baskısıyla ertelenirse Avrupa'da bu durum, Babıâli tarafından alınan sıkı önlemlerin hafifletildiği anlamına gelirdi. Sadrazam, müsteşarın söylediklerine katılmakla beraber konu üzerinden Rusya'nın "*gücendirilip*" bir mesele çıkarılmasının bir yararı olmayacağını düşünmekteydi. Cevad Paşa, Şişmanov gibi şüpheli birinin sorgulanmamasının Avrupa'da iyi algılanmayacağının da farkındaydı. Sadrazam'a göre Şişmanov'un sorguya alınmaması kurallara dahi uygun değildi. Tüm bunlar bir araya geldiğinde Sadrazam alınan önlemlerin sekteye uğramaması ve birtakım sakıncalara da sebebiyet vermemesi için Şişmanov'un sorgulanması gerektiğini Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'ya bildirdi.[992]

Şüpheli sıfatıyla Vladimir Şişmanov'un sorgusunun yapılması istendi. Rus Elçiliği Şişmanov'un Odessa'ya gönderilmesini istiyordu. Hüseyin Nazım Paşa ise Şişmanov'un gönderilmesinin yaratacağı olumsuz etkiyi düşünüyordu. Konunun hassaslığından olacak ki, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile Sadrazam Cevad Paşa konuyu görüşmek üzere bir toplantı yaptılar. Adı geçen son iki paşaya göre, yapılan teklifin kabul edilmesi hâlinde şüphelilerin veya katillerin Rus Elçiliğinin baskı ve gayretiyle firar ettirildiği düşünülebilirdi. Adlî kurumların nüfuz ve etki altında bırakıldığı diğer devletler ve özellikle Bulgaristan tarafından iddia edilebilirdi. Paşalara göre Şişmanov'un salınması Bulgaristan'da memnuniyetsizlik yaratabilirdi.[993]

24 Şubat / 7 Mart'ta Şişmanov, Maksimov ile beraber Zaptiye'de idi. Şişmanov, kendisine yöneltilen suçlamaları reddederek olay ile ilgili hiçbir bilgisi olmadığını beyan etti. Hristo Stefkov Popeto ile yüzleştirilerek kendisine bazı sorular yönetilmişti. Hristo, ifadesinde Şişmanov hakkındaki bilgilerinin Odessa'daki Naum'dan duydukları kadar olduğunu söyledi. Bu, Şişmanov'u suçlamak ve itham etmek için yeterli delilleri sunmamaktaydı. Sorgu yapılırken Zaptiye'de Bulgar görevliler de bulundurulmuştu. Memurlar, Şişmanov'un sorguya çekilmesinden memnun olmakla beraber onu suçlayacak bir emare de göremediklerini dile

[992] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/40, lef 1. (R. 23 Şubat 1307 / M. 6 Mart 1892).
[993] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/38, lef 1. (R. 24 Şubat 1307 / M. 7 Mart 1892).

getirmişlerdi. Osmanlı Devleti açısından burada üç amaç güdülmekteydi. Zaptiye Nezareti'ne ait bir belgeye yansıdığına göre bunlardan ilki Petersburg ile arayı iyi tutmaktı. İkincisi Bulgarları mutlu etmek, diğeri de Osmanlı hukukunu korumaktı. Üç hedef üzerinden yürünen bir yol vardı.[994]

Şüphelere, kuşkulara, endişelere rağmen II. Abdülhamid, 24 Şubat / 7 Mart 1892'de Vılkoviç'in katillerinin yakalanması ve devletler arasındaki ilişkilere zarar gelmemesini buyurdu.[995] 28 Şubat / 11 Mart günü de Vladimir Şişmanov Rus vapuruyla Odessa'ya gitti.[996] İstanbul'daki Rus Elçiliğinin gayret ve çabaları sonuç vermişti. Nelidov tarafından Şişmanov "*gizlice gönderilmişti".*[997] Rus tarihçi Kosik'e göre Nelidov'un suikasta karıştırdığını düşünmek anlamsız olsa da[998] Şişmanov üzerinden yürüttüğü siyaset ve yaptığı hamleler Rus elçiye yönelik belirli şüpheleri uyandırmaktaydı. Şişmanov'un Odessa'ya gittiği haberinin Bulgaristan'da duyulması hoşnutsuzluğa sebep oldu.[999] *Svoboda* Gazetesi şu soruları sordu: "*Babıâli, Şişmanov'u Rus diplomatlara teslim etmek için neden acele etti? Soruşturmada suikastın ana tertipçisi olduğu kanıtlandığına göre Şişmanov'un teslim edilecek masumiyeti nereden geliyordu?*"[1000]

Şişmanov'un gidişiyle devletler arasındaki ilişkilerden kastın Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler olduğu söylenebilir. Şişmanov'un Odessa'ya gitme sürecinde Rus Elçiliğinin çabası yadsınamaz. Muhtemeldir ki, olay örgüsünün Rusya'ya kadar uzanacak olması, elçiliği tedirgin etmiş ve ana şüphelilerden biri Zaptiye Nezareti'nin elinden alınmıştı. *The Times*'a göre, Şişmanov hakkında deliller olmasına rağmen Rus Elçiliğinin taleplerinin reddedilmesine cesaret edilememişti.[1001] Daha sonraki süreçte Şişmanov'un İstanbul'a döndüğüne dair birtakım dedikodular kulaktan kulağa dolaştı. Ancak

---

[994] BOA, Y.PRK.MŞ., nr. 4/2, lef 7. (R. 24 Şubat 1307 / M. 7 Mart 1892).
[995] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/38, lef 2. (R. 24 Şubat 1307 / M. 7 Mart 1892).
[996] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 229.
[997] *Avantyurite na Ruskiya Tsarizım…*, s. 170.
[998] V. İ. Kosik, *Vremya Razriva Politika Rossii v Bolgarskom Voprose 1886-1894 gg.*, İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki RAN, Moskva 1993, s. 66.
[999] BOA, Y.PRK.MŞ., nr. 4/2, lef 14. (R. 2 Mart 1308 / M. 14 Mart 1892).
[1000] *Svoboda*, 27 Mart 1892, Godina VI, Broy 775, s. 1.
[1001] *The Times*, 18 March 1892, Issue: 33589, s. 5.

Kapıkethüdalığından yapılan araştırmalarda bunun gerçek olmadığı tespit edilmişti.[1002]

Saldırı ile ilgili tahkikatlar sürerken Belgrad'daki söylentiler arttı. Osmanlı Devleti'nin Belgrad Sefareti'nden bildirildiğine göre söylenti, Bulgaristan Prensliği'nin Belgrad'daki temsilcisi Petır Dimitrov'un Vılkoviç'in yerine İstanbul'a tayin olacağıydı. Dimitrov zaten Belgrad'daki Osmanlı Sefareti ile daima iyi ilişkilerde bulunmuş, bağlılığını ve nezaketini göstermekten geri durmamış bir diplomattı.[1003] Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'den gelen telgraf, söylentileri desteklemekteydi ki buna göre Dimitrov'un İstanbul'a tayin edilmesi arzu edilmekteydi.[1004] 27 Şubat / 10 Mart günü Sultan II. Abdülhamid, Dimitrov'un tayinini uygun gördü.[1005] Kapıkethüdalığına tayin edilen Dimitrov'a İstanbul yolunda Osmanlı memurları ve gümrükleri tarafından gerekli saygı ve kolaylığın gösterilmesi Bulgaristan Komiserliği'nden tavsiye edildi.[1006] Sofya'daki Osmanlı yetkilisinin gönderdiği telgrafa göre Stambolov Hükümeti yetkilileri tarafından yeni kapıkethüdasına Osmanlı Devleti ile ilişkileri sıklaştırması, Belçev ve Vılkoviç suikastları ile ilgili soruşturmaları yakından takip etmesi, İstanbul'daki illegal muhaliflerin etkisini kırması ve hatta Ferdinand'ın tanınması meselesini gündemde tutması talimatları verilmişti.[1007]

10/22 Mart 1892 tarihinde Dimitrov, Sadrazam Cevad Paşa'ya Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile samimi ilişkilerini sürdürmeyi istediği ve Vılkoviç'e duyulan güvenin kendisine de duyulmasını istirham ettiği güven mektubunu sundu.[1008] Sadrazamın yanından ayrılan kapıkethüdası, kendisini takdim etmek üzere Hariciye Mehmed Said Paşa, Dâhiliye Nazırı Halil Rifat Paşa, Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa ile müsteşar Artin Efendi'yi ziyaret etti.[1009] Dimitrov,

---

[1002] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 234.
[1003] BOA, HR.TH., nr. 116/95, lef 2. (M. 7 Mart 1892); BOA, HR.TO., nr. 26/44. (7 Mart 1892).
[1004] BOA, Y.A.HUS., nr. 257/49. (R. 26 Şubat 1307 / M. 9 Mart 1892).
[1005] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/966. (R. 27 Şubat 1307 / M. 10 Mart 1892).
[1006] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/111. (R. 6 Mart 1308 / M. 18 Mart 1892).
[1007] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/4. (19 Mart 1892).
[1008] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 46; BOA, HR.TO., nr. 178/39, lef 1 (R. 10 Mart 1308 / M. 22 Mart 1892); *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 231-32.
[1009] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 46.

zaptiye nazırı ile görüştüğü esnada, nazır tarafından kendisine katilin yakalandığı ve iki gün sonra bu kişinin kim olduğunun söyleneceği bilgisi verildi. Bu bilginin verilmesine sebep olan durum, Hristo Stefkov Popeto adlı şahsın sorgusunda zikrettiği kişilerin gözaltına alındığı ve sorgularının yapıldığıydı.[1010]

Soruşturmaların tamamlanmasının ardından 12/24 Mart günü katilin Georgi Mercan olduğu Bulgarlara bildirildi.[1011] Aynı tarihte zaptiye nazırının arizası Sultan'a takdim edildi. Arizada, Mercan'ın Vılkoviç'in katili olduğuna dair güçlü deliller bulunmaktaydı. Delillerin kişinin suçsuzluğunu ispat edemeyeceği kadar güçlü olmasına istinaden II. Abdülhamid, Mercan'ın Vılkoviç'in katili olduğuna dair durumun gazetelerde ilan edilmesini emretti.[1012]

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, Georgi Mercan ile Hristo Stefkov Popeto adlı kişilerin tutuklandıklarını Grekov'a bildirdi. Grekov, yapılan tutuklamalara pek inanmadı. Rus Elçiliğinin baskısından ve II. Abdülhamid'in Ruslara olan eğiliminden kaynaklı Vılkoviç'in katilleri olarak bu iki kişinin gerçek failleri korumak amacıyla ortaya atıldığı iddiasındaydı. Ona göre gerçek failler olarak düşünülenler Dimitır Orlovski ve Stavri Drajev adlı kişilerdi. İstanbul'daki Rus Elçi Nelidov'un Dışişleri Bakanı Nikolay Girs'e gönderdiği telgrafta durum açıkça görülebilirdi. "Çar" adlı Rus vapuruyla nasıl İstanbul'dan çıktıkları ya da çıkarıldıkları anlaşılabilirdi.[1013] Bulgar dışişleri müdürüne göre, dava ile ilgili soruşturmaları yakından takip etmek ve Türk yetkililer tarafından tespit edilenleri derinlemesine tahkik etmek gerekiyordu.[1014] Buradaki asıl mesele Mercan veya Popeto'nun katil olduğunun duyurulmasından ziyade Şişmanov'un Rus Elçiliği desteği ile İstanbul'dan ayrılmasıydı. Grekov, Reşid Bey ile yaptığı kısa görüşmesinde Şişmanov'un İstanbul'dan ayrılmasının yarattığı olumsuzluğu gizleyemedi. Ancak Şişmanov'un

[1010] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 231.
[1011] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 48; *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 233.
[1012] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/968. (R. 12 Mart 1308 / M. 24 Mart 1892).
[1013] Aleka Strezova, *a.g.e.*, s. 428-433.
[1014] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 241.

Rusların elinden alınmasına çalışılması hem Bulgaristan hem de Avrupa nezdinde iyi karşılanacaktı.[1015]

Vılkoviç'in öldürülmesinin ardından yaşanan gelişmeler, Stambolov Hükümeti idarecilerini bir karar almaya itti. Bilhassa Şişmanov'un İstanbul'dan Rusya'ya gitmesi yaklaşık beş senedir resmî olarak devletler tarafından tasdik edilmeyen Prens Ferdinand'ın tanınmasını gündeme getirmek ve iç siyasetteki otoritesini güçlendirebilmek için Bulgar yetkililere bir fırsat sundu. Bir başka bölümde ayrıntılarıyla incelenecek olan 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihinde Dışişleri Müdürü Grekov aracılığıyla Bulgaristan Komiserliği'ne nota takdim edilerek Ferdinand'ın tanınması için bir girişimde bulunuldu. Aynı şekilde Bulgar karar vericilere, Petersburg'un Bulgaristan Prensliği'ne yönelik politikalarını açıktan eleştirme imkânı verdi.[1016] Nota, Sofya'nın istediği neticeyi vermedi ve Ferdinand dönem itibarıyla resmî olarak Padişah tarafından tanınmadı. Ancak gündemdeki yerini koruması amacıyla prensin mevcut durumu nota vasıtasıyla dillendirilmiş oldu.

Tutuklananların sorgusuna ve yargılanmasına bu arada, 20 Nisan / 2 Mayıs 1892 tarihinde başlandı. Netice olarak karar 28 Nisan / 10 Mayıs'ta verildi. Osmanlı Cinayet Mahkemesi, Georgi Mercan ve Hristo Stefkov Popeto adlı kişileri kasıtlı adam öldürme suçuyla idama çarptırdı. Olayı azmettirme suçu ile Naum Tüfekçiyev ile Nikola Tüfekçiyev'e gıyabî olarak 15 sene kürek cezası verildi ve medenî hukuktan düşürülerek mal ve mülklerinin haczine hükmedildi.[1017] Vladimir Şişmanov ise suçsuz bulunup beraat etti.[1018]

Suçlular ile ilgili verilen kararlar Padişah'a arz edildi. Sultan, Mercan ile ilgili verilen kararın doğru olduğu kanaatindeydi, zira Mercan ile ilgili kanıtlar açıktı. Fakat Hristo Stefkov Popeto ile alakalı verilen karar Sultan'ın içine sinmedi. Hristo hakkındaki delillerin güçlü olmadığını, hatta Hristo'nun olayın yaşandığı yerde

[1015] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/3. (18 Mart 1892).
[1016] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 251-260; BOA, İ.MTZ.04, 16/977, lef 1. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892).
[1017] BOA, Y.MTV., nr. 62/42, lef 2. (R. 28 Nisan 1308 / M. 10 Mayıs 1892).
[1018] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 264.

olmayıp iki kişinin dahi kendisine şahitlik ettiğinin dikkate değer olduğunu düşünmekteydi. II. Abdülhamid'e göre "*Allah göstermesin hakkaniyete ve adalete aykırı bir şey yapılacak olursa mesuliyet altında kalınacağından*" meselenin tekrardan görüşülmesini emretti.[1019] Ancak Hristo'yu idama götürecek kanıtlar güçlüydü. Bundan kaynaklı olarak da Mercan kadar suçluydu.[1020]

Sonuç itibarıyla Şubat ayında patlak veren, bir Bulgar diplomatın hayatına mal olan, Bulgar Hükümeti'nin iç siyasetteki itibarını sarsan ve Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini etkileyen hadise böylece nihayete erdirilmeye çalışılmıştı. Fakat ne Mercan, ne de Hristo'ya verilen idam kararı uygulandı. Her ikisi de yaşamaya devam ettiler. Hatta Hristo Popeto, İstanbul Hapishanesi'nde yatarken 1901 yılında Padişah'tan af dileyerek suçsuz olduğunu belirtmişti. Aynı durum Naum Tüfekçiyev için de geçerliydi. Kendisi gıyabî ceza almasına rağmen Sofya'ya dönerek yaşamını sürdürmüştü. Hatta öyle ki, Stambolov 3/15 Temmuz 1895 tarihinde Sofya'nın merkezinde bir saldırıya uğradı ve 6/18 Temmuz'da öldü. Bu suikastın başında yer alan kişi Naum Tüfekçiyev idi.[1021]

[1019] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/984, lef 2. (R. 14 Haziran 1308 / M. 26 Haziran 1892).
[1020] BOA, Y.A.HUS., nr. 262/14, lef 1, 2. (R. 17 Haziran 1308 / M. 29 Haziran 1892), (R. 10 Haziran 1308 / M. 22 Haziran 1892).
[1021] Aleka Strezova, *a.g.e.*, s. 432-433.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN PRENSLİĞİ SİYASÎ İLİŞKİLERİ

A. Maliye Müdürü Grigor Naçoviç ve Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov'un İstanbul Ziyaretleri (1891)

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ikili siyasî ilişkilerin tayin edicisinin 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması olduğunu çalışmamızın en başında belirtmiş ve Bulgaristan'ın hukukî statüsünden söz etmiştik. Prensliğin bahsi geçen antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'ne bağlı olması Sofya ile İstanbul arasındaki ikili ilişkileri önemli hâle getirmekteydi. Aynı zamanda Büyük Güçlerin kendi devlet menfaatleri açısından çelişkili politikalar takip etmesinin de doğrudan ikili ilişkilere yansıması hem Bulgar idarecileri hem de Osmanlı devlet adamlarını münasebetleri eylem ve söylemleriyle belirli bir seviye ve düzeyde sürdürmeye azamî dikkat göstermeye sevk etmişti. 1887-1894 yılları arasındaki sorun ve meselelerin çözümü için bazı durumlarda görevlendirilen yetkililer vasıtasıyla ilişkiler yürütülmüşken bazı durumlarda ise yetkililer arasında üst düzeyde görüşmeler yaşanmıştı. Üst düzey görüşme bağlamında verilebilecek örneklerden biri bu bölümde bahsedeceğimiz üzere evvala Bulgar Hükümeti'nin Maliye Müdürü Grigor Naçoviç, ardından da Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov'un Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna kabulüydü.

Hatırlatmak ve sözü etmek gerekir ki, Hristo Belçev'in 15/27 Mart 1891 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından Stambolov Hükümeti'nin yeni maliye müdürü Grigor Naçoviç olmuştu. Naçoviç, önemli bir devlet adamıydı. Bulgaristan Prensliği'nin Bükreş ve Viyana'daki diplomatik temsilcisiydi. Maliye müdürlüğü görevine de Viyana'daki memuriyetinden atanmıştı. Aslında göreve gelmesi Belçev'e düzenlenen bir suikastın sonucunda oldu ki bu suikast bilindiği

üzere Stambolov'a yapılmak istenmişti ve doğrudan doğruya hükümeti devirmek için bir hamleydi. Naçoviç, böylesi gergin bir ortamda müdür tayin edilmişti. Bununla birlikte Sofya'daki durumu Yıldız Sarayı da yakından takip etmekteydi.[1022] Hatta Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'in Sofya'ya geçtiği bilgilere göre İstanbul'da Stambolov Hükümeti'ne karşı yeni bir karışıklık ve ayaklanma çıkarılabileceği söylentileri de dolaşmaktaydı.[1023] Bir de üzerine Yunan siyasetçi Trikoupis'in Sofya gezisi İstanbul'daki söylentilerle birleşince doğal olarak Sultan'ı yeni bir hamle yapmaya sevk etti. Bu hamle, Bulgaristan Prensliği'nin maliye müdürü ve ardından dışişleri müdürünün huzura kabul edilmesiydi.

24 Haziran / 6 Temmuz 1891 tarihinde İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç, Sadrazam Kâmil Paşa'nın konutundaydı. Sadrazam'dan, Sultan tarafından huzura kabul edilmesinin arz edilmesi ricasında bulundu. Zira Vılkoviç'e göre görüşmek için çok önemli meseleler vardı. Bunlar, Trikoupis'in ziyareti, demiryolu inşası ve askerî ittifak anlaşmasıydı. Sadrazam, önemli addedilen bu konuları vakit kaybetmeden Padişah'a bildireceğini vaat etti. Görüşmeden kısa bir süre sonra da II. Abdülhamid ile görüştüğü iddiasında bulunan Kâmil Paşa, Vılkoviç'i umutlandıracak bazı cümleler sarf etti: "*Padişah iki konuya da razı geldi, iradeyi bekleyin*".[1024] Sadrazam tarafından verilen bilgilere Vılkoviç pek de inanmadı. Demiryolu meselesinin kendi istedikleri şekilde hâlledileceğini düşünüyordu. Askerî ittifakın gerçekleşmesini ise pek mümkün görmüyordu. Çünkü ona göre "*II. Abdülhamid Ruslardan çok korkuyordu*".[1025] Aynı zamanda Kâmil Paşa-Vılkoviç görüşmesi, Bulgar Hükümeti'nin gayriresmî bir şekilde tanınacağının ilânına sebep olacak bir durumu da gündeme getirdi. Eğer ki "*Osmanlı Devleti'nin büyük bir dostu*"[1026] olarak kabul gören yeni Maliye Müdürü Naçoviç İstanbul'a gelecek olursa, II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edilecekti. Stambolov Hükümeti açısından bir

[1022] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/2. (R. 17 Mart 1307 / M. 29 Mart 1891).
[1023] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 170.
[1024] Aynı yer, s. 199.
[1025] Aynı yer, s. 199.
[1026] İliya Musakov, *Grigor Naçeviç*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2022, s. 136.

müdürün huzura kabul edilecek olması çok önemli bir olaydı. Bundan dolayı maliye müdürü, İstanbul'a gelmek üzere hemen hazırlanmalıydı.[1027]

Sofya'da Naçoviç'in İstanbul'a gidişi ile ilgili gerekli hazırlıklar yapıldı ve 27 Haziran / 9 Temmuz 1891 sabahı Naçoviç, İstanbul'a ulaştı. Geldiği gibi Vılkoviç ile beraber Sadrazam Kâmil Paşa'yı ziyaret etti. Ardından Yıldız Sarayı'na, Başmabeyinci Hacı Ali Bey'in huzuruna çıkıldı ve onun aracılığıyla Sultan'a hürmetler sunuldu. Bu durum, II. Abdülhamid'in oldukça hoşuna gitmişti ki Naçoviç'in Cuma Selamlığında bulunmasını emretti. Hatta Osmanlı başkentindeki bazı yerleri görmek istemesi hâlinde müdürün yanına Yıldız Sarayı'ndan bir görevli tayin edilecekti.[1028]

28 Haziran / 10 Temmuz 1891 tarihindeki Cuma Selamlığından sonra Naçoviç, Kapıkethüdası Vılkoviç ile beraber Padişah'ın huzuruna çıktı. Maliye müdürü bu kabulden dolayı duyduğu memnuniyeti gizleyemedi. Bulgar Hükümeti adına Padişah'a olan sadakatini sundu. Prens krizinin ilk gününden itibaren Sultan'ın Bulgaristan'a vermiş olduğu destek ve koruyuculuğun asla unutulmayacağını özellikle vurguladı. Naçoviç'e göre Bulgarlara bir saldırı gerçekleşirse güvenecekleri devlet, Osmanlı Devleti idi. Ayrıca maliye müdürü, bir taahhütte bulunmuştu; Stambolov Hükümeti hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla birlikte hareket etmeyecekti. Ayrıca gündemde "sıcaklığını" koruyan bir demiryolu konusu da vardı. Köstendil'den Üsküp'e kadar gidecek bir hattın yapılmasının faydalarından bahsedilerek hattın gerekliliği anlatılmaya çalışıldı. Naçoviç, Köstendil-Üsküp demiryolu hattından bahis açıldığında, Padişah tarafından hattın inşası için gösterilen arzuya teşekkür etti. Sultan'ın bu konuda istekli olduğu ise Sadrazam Kâmil Paşa tarafından daha evvel Kapıkethüdası Vılkoviç'e söylenilmişti.[1029]

Vılkoviç'in Sofya'ya verdiği malumatlara göre Padişah, Bulgarların olası bir saldırıya uğraması hâlinde Osmanlı Devleti tarafından verilebilecek tepki konusunda çok netti. Buna göre sınırlarda bulunan birlikler, yaşanabilecek olası bir

---

[1027] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 199.
[1028] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 173.
[1029] Aynı yer, 174-175.

saldırıya karşılık vereceklerdi. Kapıkethüdasının ifadesiyle Bulgaristan Prensliği mevcut dönemdeki gibi Osmanlı Devleti'ne sadık ve bağlı olduğu müddetçe her daim bu yardımları görebilecekti.[1030] Sultan'a göre Bulgaristan'a yapılacak bir saldırı, Osmanlı Devleti'ne yapılmış bir saldırı olarak algılanacaktı. II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden başka hiçbir devlete minnettar olmasını istenmiyordu.[1031] Demiryolu meselesi ile ilgili olarak ise Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensliği için gerekli ve yararlı olacak her girişimi yapmaya hazırdı.[1032] Görüşmenin sonunda, içeride tercümanlık görevini ifa eden Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa, maliye müdürüne biraz beklemesi ricasında bulundu. Bu esnada da Padişah iradesi yazıldı.[1033]

İradeye göre Maliye Müdürü Grigor Naçoviç, Köstendil-Üsküp demiryolu ile ilgili Sadrazam Kâmil Paşa'nın sözlerini yanlış anlamıştı. Sultan açısından Dedeağaç-Selanik hattı, asker ve mühimmat nakline uygun hâle getirilmedikçe Köstendil-Üsküp hattının yapılması için Bulgarlara söz verilmesi mümkün değildi ve zaten bu uygun da olmazdı. Ayrıca Naçoviç taltif edilmemişti. Padişah, maliye müdürünün nişanla mı yoksa hediye ile mi ödüllendirilmesinin iyice değerlendirilmesi gerektiğine hükmetti. En önemli karar ise askerî ittifak konusunda verildi. II. Abdülhamid'e göre Bulgarlarla bir askerî ittifaka karar verilmesi hâlinde Bulgarlar bundan istifade ederek Sırbistan'a bir savaş açabilirlerdi. Sırpları desteklemesi muhtemelen olan Ruslar da Varna'ya savaş gemisi gönderebilirdi. Bu durum karşısında İngiltere Akdeniz'e, belki daha da ileriye donanmasından gemiler yollayabilirdi. Ruslar, İngilizlerin bu hareketine karşılık olarak Anadolu'ya asker sevk edebilir ve bu, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesine sebep olabilirdi. Sultan, tüm bu ihtimalleri göz önüne aldığından Bulgar Hükümeti ile ittifak anlaşması yapmayı doğru bulmadı. Çünkü ona göre askerî ittifak yapılması Osmanlı Devleti'nin benimsediği tarafsızlık ilkesine aykırı bir durum olurdu.[1034] İradenin içeriğinin Naçoviç ile Vılkoviç'e bildirilmesinin hemen akabinde ikilinin cevabı şu idi: "*Hayır, olamaz*". Olumsuz kararın çıkmasının ardından Bulgar müdürleri

[1030] Aynı yer, s. 175.
[1031] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1865. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).
[1032] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 175.
[1033] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1865. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).
[1034] Aynı yer. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).

Sadrazam Kâmil Paşa sakinleştirmeye çalıştı ve bu bağlamda da gerekli teminatları kendilerine verdi. Sadrazam'a göre Sultan II. Abdülhamid, Bulgar Hükümeti'nin isteklerine karşı değildi.[1035]

Maliye müdürüyle birlikte Padişah'ın huzurunda bulunan Vılkoviç'in Sofya'ya geçtiği bilgilere istinaden Naçoviç'in İstanbul'da bulunmasına Petersburg'un tepkisi gecikmemişti. Bulgar Kapıkethüdasına göre Rus Elçi Nelidov, bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmek amacıyla Sadrazam Kâmil Paşa ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile görüşmeye gitmişti. Nelidov'un iddiası bu kabulle birlikte Babıâli ile Sultan'ın Bulgaristan Prensliği'ne yönelik siyasetinin değiştiği yönünde olduğuydu. Hatta kabul olayı, Berlin Antlaşması'nı ihlâl eden Prens Ferdinand'ın seçimini tanımak anlamına gelmekteydi. Yine Vılkoviç'in verdiği bilgilere göre hem sadrazam hem de hariciye nazırı, Nelidov'a böyle bir durumun olmadığını ifade etmişlerdi.[1036]

Rus Elçi Nelidov'un serzenişlerinde haklı olup olmadığı tartışılabilirdi. Şöyle ki, 9/21 Ağustos 1886 tarihinden itibaren Bulgaristan'da bir prens krizi yaşanmaktaydı. Daha sonraki süreçte Bulgar Millî Meclisi tarafından prens olarak seçilen Ferdinand, bu kriz sürecine son verememiş, hatta mevcut krizi daha da derinleştirmişti. Süregelen bu kriz ortamında II. Abdülhamid'in henüz tanınmamış bir prensin hükümetinde bulunan bir müdürü kabul etmesi doğal olarak Yıldız Sarayı'nın siyasetinin değiştiği çıkarımının yapılmasına meydan verebilirdi. *Svoboda* Gazetesi'nde şu satırların yer alması Nelidov'un duyduğu endişeleri bir kat daha arttırabilir türdendi: "*Balkanlardaki huzuru ve Osmanlı Devleti'ndeki sükûneti koruması için II. Abdülhamid'in yapması gereken bir adım vardır ve bu en önemlisidir: Prens Ferdinand'ı tanımak*".[1037] Gazeteyi çıkaranlar, dönemin konjonktüründen kaynaklı olarak Prens Ferdinand'ın yakın zamanda tanınmayacağının farkındaydılar. Ancak burada gözetilen amaç, Ferdinand meselesini olabildiğince her fırsatta gündeme getirmek ve bir vesileyle de gündemde tutmaktı.

[1035] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 175.
[1036] Aynı yer, 175-176.
[1037] *Svoboda*, 1 Yuliy 1891, Godina V, Broy 562, s. 1.

Sadrazam Kâmil Paşa, Padişah iradesi gereğince gerekli tahkikatları yaptı. Sadrazam'a göre Maliye Müdürü Naçoviç, mevcut Bulgar Hükümeti'nin en önemli devlet adamlarından biriydi. Onun huzura kabul edildiğinin duyulması ve öğrenilmesi Bulgaristan'da olumlu etki yapardı. Bundan dolayı Naçoviç adına hususî bir yemek düzenlenmesi ve hediye ile ödüllendirilmesi Bulgaristan'da Sultan'a olan saygı ve sevgiyi arttırabilirdi. Ancak yemek verilmesi konusunda Petersburg'un gösterebileceği tepki kestirilemiyordu. Bu yüzden Rus Elçi Nelidov'un "*mırıldanmasına"* sebebiyet vermemek için yemek organizasyonundan vazgeçilebilirdi. Verilecek hediye ise vedalaşma için geldiğinde maliye müdürüne takdim edilebilirdi.[1038]

II. Abdülhamid, müdürün kaç gün daha İstanbul'da kalacağını merak ediyordu ve bu konuda gerekli incelemelerin yapılmasını istedi. Verilen bilgiye göre Maliye Müdürü Naçoviç, 1/13 Temmuz Pazartesi gününe kadar İstanbul'da kalacaktı.[1039] Padişah, müdürün gidişini iki gün ertelemesini istiyordu. Bu talep, Sadrazam Kâmil Paşa üzerinden Vılkoviç'e iletildi. Kapıkethüdası tarafından Padişah'ın talebi, emir telakki edilerek Naçoviç'in gidişi ertelendi.[1040] Taltif konusunun henüz netleşmemesi, belki de müdürün gidişinin ertelenmesi istemine yol açan asıl sebeplerden biriydi. Öte yandan yaklaşan bir bayram vardı ki bu bayramlaşmaya katılması ve ardından Sofya'ya dönmesi istenmiş olabilirdi.

Kapıkethüdası Vılkoviç, Sadrazam'dan Naçoviç'e bir nişan verilmesinin düşünüldüğünü öğrendi. Ancak bu nişan verilmeyecekti. Zira hükümetin başında bulunan Stambolov'un sahip olduğu herhangi bir Sultan tarafından verilmiş bir nişanı yoktu. Bu sebepten ötürü Naçoviç'e sadece hediye verilmesine karar verildi. 1/13 Temmuz'da maliye müdürü, Bulgar kapıkethüdasıyla beraber vedalaşmak üzere Yıldız Sarayı'na, Başmabeynci Hacı Ali Bey'in yanına gitmişti. Naçoviç, Ali Bey'e Sultan'a arz edilmesi amacıyla saygı ve hürmet ile kabulden duyulan memnuniyeti tekrardan dile getirdi. Hacı Ali Bey'in elinde Naçoviç ve Vılkoviç'e vermek üzere hediyeler vardı. Gidişini ertelemesi talebi müdüre yinelendi ki bu, Sultan II.

[1038] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/18. (R. 29 Haziran 1307 / M. 11 Temmuz 1891).
[1039] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/25. (R. 1 Temmuz 1307 / M. 13 Temmuz 1891).
[1040] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 176-177.

Abdülhamid'in talimatıydı. Maliye müdürü, yaklaşan Kurban Bayramı vesilesiyle Hacı Ali Bey'i, Sadrazam Kamil Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'yı ziyaret ederek o günün akşamı da Sofya'ya dönmek üzere hareket etmişti.[1041]

Grigor Naçoviç, Prens Aleksandır Batenberg'in ardından Sultan tarafından kabul edilen ilk Bulgar idareciydi. *Svoboda*'ya göre bu olayın Bulgaristan'daki yansıması olumlu oldu.[1042] Bu durum, yalnızca Bulgar toplumuyla sınırlı kalmadı, Bulgaristan'daki siyasî çevreler de bundan mutluluk duydular. Ferdinand, maliye müdürünün Sultan'ın huzuruna kabul edilmesinden dolayı oldukça memnun görünüyordu. Zira hislerini "*bahtiyarım*" sözleriyle ifade etmişti. Hatta bununla da kalmayarak Dışişleri Müdürü Grekov'a telgraf yollayarak Padişah'a olan sadakatini bildirilmesini istemişti.[1043] Sözü edilen müdür telgrafın ardından Bulgaristan Komiserliği'ne giderek Osmanlı başkâtibinden Naçoviç'in kabulünün yarattığı memnuniyetin Padişah'a arz edilmesi talep etti.[1044] Stambolov da aynı şekilde İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'e talimatlar geçmişti. Başmüdür, II. Abdülhamid'e, hükümeti ve Bulgarlar adına teşekkürlerini sunmuş ve "*Bulgaristan'ın, Sultan'ın göstermiş olduğu bu büyük merhamete layık olduğunu kanıtlamaya çalışacağını*" vaat etmişti.[1045]

Naçoviç'in İstanbul'da huzura kabulünün Viyana'da da yansıması olumluydu. Viyana Sefareti'nden gelen bir telgrafa göre Dışişleri Bakanı Kálnoky, Padişah'ın takip ettiği siyasetten övgü dolu sözlerle bahsediyordu.[1046] Bulgaristan Prensliği'nin Sultan nezdinde destek görüyor olması, Avusturya-Macaristan açısından da önemliydi. Çünkü Rus Devleti'nin her türlü engeline ve mukavemetine karşı konulabilmesi için güçlü bir Bulgaristan Prensliği'nin var olması arzu edilebilirdi.

23 Ağustos / 4 Eylül 1891'de beklenmedik bir kararla Sadrazam Kâmil Paşa azledildi. *Svoboda* Gazetesi'ne göre azledilme kararı "*saray entrikasıydı ve Kâmil*

[1041] Aynı yer, s. 176-177.
[1042] *Svoboda*, 1 Yuliy 1891, Godina V, Broy 562, s. 1.
[1043] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/33, lef 2. (12 Temmuz 1891).
[1044] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/40. (R. 1 Temmuz 1307 / M. 13 Temmuz 1891).
[1045] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 492, l. 5.
[1046] BOA, Y.A.HUS., nr. 249/32, lef 2. (14 Temmuz 1891).

Paşa'nın otoritesini zedelemek için kurulan tuzaktan başka bir şey değildi".[1047] Bu haber, Bulgar Hükümeti açısından büyük önem arz ediyordu. Hatta bir süre Bulgar kamuoyu, Paşa'nın azledilme sebebi üzerine tartıştı. Sadrazam'ın Sofya'daki hükümete meyilli bir siyaset takip ettiği düşünülüyordu. Hemen hemen her meselede Kâmil Paşa'nın İngiliz taraftarlığının bir yansıması olarak Bulgaristan'ın lehinde hareket etmesi, Bulgar yönetimin istediklerini elde etmesini sağlıyordu. Bundan dolayı azledilme haberinin ister istemez Stambolov Hükümeti'ni olumsuz manada etkilemesi kuvvetle muhtemeldi. *Svoboda*'ya göre Paşa, daima Bulgaristan Prensliği yetkilileri ile iyi ilişkiler içerisindeydi.[1048]

Azledilme kararının gölgesinde, 24 Ağustos / 5 Eylül'de Bulgaristan Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov, II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edildi. Grekov'un, Maliye Müdürü Naçoviç'in hemen ardından huzura kabulü Sofya'da mutluluk yarattı. Stambolov Hükümeti'nin ve Bulgarların Padişah'a olan sadakatinin bizzat arz edilmesi için bu ikinci fırsattı. Bulgaristan'ın geçirdiği kriz günlerinde Sultan tarafından gösterilen ve hissettirilen büyük bir destek vardı. Grekov'a göre Bulgaristan'ın kaderi, Osmanlı Devleti'nin kaderiyle ortaktı. Bunun için Stambolov Hükümeti, her daim II. Abdülhamid'in koruyuculuğunu ve desteğini beklemekteydi. Aynı şekilde, Bulgar yönetimi tarafından Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin sürdürülebilmesi için her türlü çaba gösterilecekti.[1049]

Grekov'a göre Padişah, Bulgar Hükümeti'ne daima desteğini göstermeye hazırdı. Bulgaristan Prensliği dışarıdan gelebilecek tehlikelerden korunmalıydı ve herhangi bir devletin tahakkümü altına girmemeliydi. Yukarıda bahsedilen görüşme esnasında gündeme gelen üç konu vardı. Bunlardan ilki Ferdinand'ın telgrafına cevap verilip verilmeyeceğiydi. II. Abdülhamid, dönem itibarıyla henüz resmî olarak tanınmayan Prens Ferdinand ile ilgili sarf edeceği kelimeleri dikkatli seçiyordu. Ferdinand tarafından Sultan'ın tahta çıkışının yıldönümü olması vesilesiyle bir tebrik telgrafı gönderilmişti. Ancak durumundan kaynaklı olarak Prens'e, II. Abdülhamid adından bir telgrafın gönderilmesi mümkün değildi. Bu yüzden telgrafı gönderecek

[1047] *Svoboda*, 26 Avgust 1891, Godina V, Broy 606, s. 2.
[1048] Aynı yer.
[1049] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 188-189.

kişi Sadrazam'dı. Sultan, konu ile ilgili Sadrazam Cevad Paşa'yı çoktan görevlendirmişti. Huzura kabulde gündeme gelen ikinci konu demiryolu meselesiydi. Kapıkethüdası Vılkoviç vasıtasıyla gerekli bilgilendirmeler Stambolov Hükümeti'ne yapılacaktı. Üçüncüsü ise nişan meselesiydi. Sultan'a göre şimdiye kadar müdürlere nişan verilmemişti, ancak yakın zamanda bu iş de hâlledilecekti. Görüşmenin sonunda Grekov'a değerli taşlarla bezeli bir enfiye kutusu hediye edildi.[1050]

Yeni sadrazam Cevad Paşa, 30 Ağustos / 11 Eylül 1891 tarihinde Grekov'u kabul etti. Grekov'un ve Bulgar Hükümeti'nin diğer mensuplarının merakı, sadrazam değişikliğinden kaynaklı olarak Bulgarlara yönelik politikada bir farklılığın olup olmayacağıydı. Kâmil Paşa'nın azledilmesinin ardından genel kanı, bilhassa Bulgaristan'a yönelik siyasetin değişeceği yönündeydi. Babıâli'nin benimsendiği ve kabul ettiği siyasette herhangi bir değişimin olmayacağına dair açıklamalar, "*azledilme sonrası oluşan sis bulutunu dağıtmıştı*".[1051] Fakat ilk ağızdan, yeni sadrazamdan bu sözlerin duyulması arzu ediliyordu. Cevad Paşa, bu konuda teminat verdi. Buna göre Sadrazam Kâmil Paşa döneminde yürütülen ve gözetilen siyaset ne ise o yönde hareket edilecekti. Bu teminatla Stambolov ve hükümetindeki müdürlerin Kâmil Paşa'nın azledilmesinden sonra yaşadığı tedirginlikler bir nebze olsun bertaraf edilmeye çalışılmıştı.[1052] Sadrazam'ın azledilme kararının hemen ardından Dışişleri Müdürü Grekov'un huzura kabulü, *Svoboda* Gazetesi'ne göre, Sultan II. Abdülhamid'in Bulgaristan'a yönelik siyasetinin değişmediğinin açık bir deliliydi.[1053]

Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Paşa üzerinden dahi Grekov'un tedirginliğinin giderilmesine gayret edildi. Cevad Paşa'nın sadrazam olması, hiçbir şekilde Prensliğe yönelik izlenen politikada değişikliğe yol açmayacaktı. Grekov, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile de görüştü. Kendisine, şimdiye kadar yapıldığı gibi işlerin akıllıca idare edilmesi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı hareket edilmesi gerektiği söylendi. Böyle yapıldığı müddetçe Babıâli'den destek

[1050] Aynı yer, s. 189.
[1051] *Svoboda*, 29 Avgust 1891, Godina V, Broy 609, s. 1.
[1052] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 189-190.
[1053] *Svoboda*, 7 Septemvriy 1891, Godina V, Broy 617, s. 3.

görülebilecekti. Ayrıca Sadrazam Cevad Paşa'ya göre, gündemdeki meseleler ile ilgili olarak (demiryolu, nişan, askerî antlaşma) Padişah tarafından verilecek emirlere göre hareket edilecekti.[1054] Dönemin tanıklarından Ahmed Rasim'in de aktardığı üzere Cevad Paşa "*askeri olduğu padişahın kararları*"[1055] doğrultusunda hareket etmiş ve o yönde söylemlerde bulunmuştu. Aslında Sadrazam'ın sarf ettiği sözler, II. Abdülhamid'in benimsemiş olduğu politikasının bir izdüşümüydü. Padişah hâlledilemeyen ve problemli meseleleri zamana bırakma siyaseti benimsemekteydi. Bunun için de konular sürüncemede kalıyordu. Bu da onun başka bir örneğiydi.[1056] Ancak Osmanlı yetkilileri tarafından yapılan açıklamalar Grekov'u hiçbir şekilde ikna etmedi ve kendisindeki kafa karışıklığı sürdü. Sadrazam'a ve diğer devlet erkânına inanmadığı, Cevad Paşa ile görüşmesinin hemen ardından eski sadrazam Kâmil Paşa'nın yanına gitmesinden anlaşılabilirdi.[1057]

Stambolov Hükümeti'nin iki müdürünün farklı tarihlerde Sultan'ın huzuruna çıkmaları, Stambolov ve hükümeti açısından değerliydi. Özellikle Rusya'nın gözünde tüm olumsuz ifadelerin karşılığı olan bir hükümetin müdürlerinin, Sultan tarafından kabul görmesi başarı olarak değerlendirilebilir. Sultan'ın Kosta Panitsa ve Hristo Belçev olaylarının etkisini bir nebze olsun kırabilmek amacıyla da bu yola başvurmuş olduğu düşünülebilir. Ancak Bulgar idarecileri açısından Yıldız Sarayı'ndan çıkan Padişah iradeleri ve yapılan açıklamalar çok da iyimser değildir. Zira demiryolları ve ittifak konusu neticelenmişti, fakat Bulgar Hükümeti'nin istediği gibi olmamıştı. Her ne olursa olsun, Rusya'nın güçlü ve kararlı mukavemetine ve baskısına rağmen müdürler İstanbul'a gelmişlerdi. Ayrıca her şeye rağmen Sultan'ın Stambolov Hükümeti'nin yanında olunduğu dış dünyaya gösterilmişti. Prens Ferdinand'ın tayin ettiği

---

[1054] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 189-190.
[1055] Ahmet Rasim, *İki Hatırat, Üç Şahsiyet; Sadrazamlarının Kaleminden II. Abdülhamid Dönemi*, Giriş, Açıklama ve Notlarla Yay. Haz. Evren Levent Demir, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, s. 56. Kitabı yayına hazırlan Evren Levent Demir, Dimitır Grekov ile İvan Geşov'u karıştırmıştır. Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s. 56. Ayrıca Grekov'un transliterasyonunda da yanlışlar görülmektedir. Dönemin Dışişleri Müdürü Grekov, "Gurkof" ve "Gerkof" olarak Latin harflerine aktarılmıştır. Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s. 26, 56.
[1056] Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s. 288.
[1057] Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s. 56.

hükümetin iki müdürünün, Sultan'ın huzuruna çıkması, Ferdinand'ın gayriresmî de olsa tanındığı çıkarımını yapmaya imkân verebilir.

B. Rodoplarda Yaşanan Bir Vergi Alımı Meselesi (1891)

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasında görevlendirilen yetkililer vasıtasıyla yürütülen ikili siyasî ilişkilere verilebilecek bir örnek mahallî bir olaydı. Rodoplardaki bazı köylerin 21 Nisan / 3 Mayıs 1891'de 4 bin Bulgar askeri tarafından kuşatıldığına dair bilginin İstanbul'a ulaşması, Yıldız Sarayı'nı şaşkına uğrattı. Gelen malumata göre Bulgar askerleri köylerin kendilerine ait olduğu iddia etmişler, Osmanlı Devleti'ne ödenen verginin Bulgaristan Prensliği'ne ödenmesini istemişlerdi. Ancak talep, ahali tarafından kesin bir dille reddedilmişti. Bunun neticesinde Bulgar askerleri tarafından ateş açılmış, bir kişi ölmüş, iki kişi yaralanmış ve iki kişi de esir alınmıştı. Aynı zamanda Bulgar askerleri tarafından 20 hanelik bir mahalle de ateşe verilmişti.[1058] Hatta Bulgarların Makedonya'yı, Şarkî Rumeli Vilayeti örneğinde olduğu gibi Prenslik topraklarına dâhil etme amacıyla birtakım hazırlık içerisinde oldukları bildirilmişti.[1059] Osmanlı Seraskerliği ihtiyatlı ve dikkatli olunmasından yanaydı. Zira olayın duyulmasının ardından sınır üzerinde olumsuz hadiselerin yaşanmasından çekinildi.[1060] Diğer taraftan İstanbul'daki Prenslik temsilcisi Vılkoviç, Yıldız Sarayı'na çağrılmıştı. Kapıkethüdasına göre Bulgaristan Prensliği'nin tek amacı ve arzusu, Osmanlı Devleti'ne sorun yaratmamaktı ve Stambolov Hükümeti bu amaca ulaşabilmek için tüm çabayı sarf ediyordu. Ayrıca 4 bin asker bilgisinin de doğru olmadığı Vılkoviç tarafından açıklandı. Bunun birlikte Bulgar diplomat Makedonya ile ilgili de beyanda bulunmuştu. Ona göre yapılan hazırlıkların amacı planan askerî talimlerdi.[1061] Bölgeden gelen bilgiler de Vılkoviç'i doğrular nitelikteydi; Babyak civarına bir tabur asker sevk edilmişti. Ayrıca ölen kişinin kimliği de belli olmuştu.[1062]

Başmüdür Stambolov, 6/18 Mayıs 1891 tarihinde İtstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'e iki telgraf göndermiş ve bu telgraflar tercüme edilerek Osmanlı Devleti yetkililerine teslim edilmişti. Bu telgrafların birinde Stambolov, hükümetinin hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı "*düşmanca niyetler*"

[1058] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/3, lef 3. (R. 6 Mayıs 1307 / M. 18 Mayıs 1891).
[1059] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/907, lef 1. (R. 5 Mayıs 1307 / M. 17 Mayıs 1891).
[1060] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/3, lef 1. (R. 6 Mayıs 1307 / M. 18 Mayıs 1891).
[1061] Aynı yer, lef 2. (H 8 Şevval 1308 / M. 17 Mayıs 1891).
[1062] BOA, İ.MTZ.04, 15/911, lef 8. (R. 6 Mayıs 1307 / M. 18 Mayıs 1891).

beslemediğini yazmıştı. Telgrafın vermiş olduğu bilgilere istanaden başmüdür, bir tabur Bulgar askerinin bölgeye gönderilmesinin sebebini "Pomak" köylerinin itaatsizliği ve başına buyruk hareket etmeleri olarak öne sürmüştü. Ona göre bölge köylerinde yaşayan kişiler Bulgar Hükümeti'nin gücünü tanımamakta, yolcuları soymakta, hayvanları kaçırmakta ve memurlara silah çekmekteydi.[1063]

Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, konuyla ilgili olarak Stambolov ile yapmış olduğu görüşmeyi İstanbul'a bildirdi. Vermiş olduğu bilgilere göre başmüdür, saldırı girişiminde bulunma gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemişti. Kendisinin ifadesiyle hâkim devletine "*sadakatinin olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin güveniyle yakınlığına layık olmasının kendisi açısından gerekli olduğunu*" dile getirmişti. Ona göre amaç yukarıda dile getirilen olayların önüne geçebilmek ve vergiyi gerektiği gibi tahsil edebilmekti.[1064] Stambolov, 6/18 Mayıs'ta Vılkoviç'e göndermiş olduğu telgrafın birinde sınırın güçlendirilmesi ve emniyetin sağlanması amacıyla bir karma komisyonun oluşturulmasının faydalı olacağından bahsetmişti.[1065]

Dönemin tanıklarından birine göre de bölgedeki durum Stambolov'un fikirleriyle paralellik göstermekteydi. Ona göre, bölgede yarı-bağımsız bir yapı vardı ve vergi ödeme ile ilgili ciddi sıkıntılar mevcuttu. Onun iddiasına göre bölgede yaşayanlar "*hiçbir şekilde vergi vermezler; eğer isterlerse (nadiren) bir şeyler verirlerdi*".[1066] Vılkoviç ise konu ile ilgili Yıldız Sarayı'ndan bilgi almaya çalıştı. Kapıkethüdasının görüşüne göre Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin en sadık tebaasını Bulgarlar olarak düşünüyordu. Kendisi ve devleti adına herhangi bir uygunsuzluğun ya da tehlikenin meseleden kaynaklı olarak ortaya çıkmayacağını Padişah görmüştü. Fakat Sultan'ın olaya haddinden fazla önem vermesinden dolayı Vılkoviç, Stambolov Hükümeti "muhaliflerinin" bundan çıkar sağlamasından çekindi.[1067] *Svoboda* Gazetesi ise, hadisenin ilişkilere herhangi bir zarar

---

[1063] BOA, Y.PRK.ASK., 72/3, lef 4. (18 Mayıs 1891).
[1064] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/47, lef 3. (20 Mayıs 1891). Grekov da Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'e Stambolov ile aynı minvalde sözler sarf etmiştir; vergiyi tahsil etmek ve huzur ile asayişini sağlamak için bölgeye bir tabur asker gönderilmiştir. BOA, Y.A.HUS., nr. 247/47, lef 2. (19 Mayıs 1891).
[1065] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/3, lef 4. (18 Mayıs 1891).
[1066] "Dva Sancaka ot İztoçna Makedonya", *Periodiçeski Spisanie na Bılgarskoto Knijovno Drujestvo v Sredets*, Godina Osma, Knijki XXXVII i XXXVIII, Sredets 1891, s. 17.
[1067] *NBKM-BİA*, f. 63, a.e. 79, l. 75-76.

verebileceğine inanmıyordu. Gazeteye göre, "*işler abartıldığı gibi Türk-Bulgar ilişkilerini etkileyebilecek karakterde ve nitelikte değildi*".[1068]

Bulgar idareciler tarafından bir tabur askerin sevk edildiği bölge, Yıldız Sarayı'na gelen bilgilere göre Osmanlı sınırları dâhilindeydi. Ayrıca Bulgar idarecilerin başına buyruk bir şekilde bölgeye asker göndermeleri bağlılığa uygun değildi. Tahkikatlar yapılacaksa dikkatli yapılmalıydı ki İstanbul için herhangi bir sınır anlaşmazlığının yaşanması arzu edilen bir şey değildi.[1069] Bulgar yetkililerin verdikleri teminatlar ile girişmiş oldukları şu olay arasında bir zıtlık vardı. Bunun üzerine Sultan, Bulgarların bir dayanaklarının olabileceğinden şüphe etti. Hatta olayı daha geniş tabana yayarak bir karışıklık çıkarılabileceğini düşünüyordu. II. Abdülhamid'e göre vakit kaybetmeden gerekli tedbirler alınmalıydı. Padişah'ın aklına gelen tedbirlerden biri Bulgar askerlerinin bölgeden çekilmesiydi.[1070] Sadrazam Kâmil Paşa ise Bulgarların Osmanlı topraklarına saldırabilecek güçte bulunmadıkları gibi, böyle hareketlere girişmelerine herhangi bir dayanaklarının da olabileceğine ihtimal vermedi. Olayın, Rodop Balkanı'nda yaşayan ve Şarkî Rumeli'deki idareyi tanımayarak tarafsız bir hâlde kalmış bölgede meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldi. 6/18 Eylül 1885'teki olaydan sonra Prens Aleksandır Batenberg ile yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında belirlenen bir sınır vardı ve gerekli incelemelerin yapılmasının ardından bu ortaya çıkarılabilirdi.[1071]

Sadrazam Kâmil Paşa'nın görece teskin edici sözlerine rağmen Sultan'ın şüpheleri bununla sınırlı değildi. Rodoplarda yaşanan hadisenin yaratmış olduğu endişenin dışında Bulgaristan'daki birtakım askerî hazırlıklar, II. Abdülhamid'i kuşkulandırdı. Osmanlı yetkililerinin Sofya'da yaptığı tahkikatlar ve ardından İstanbul'a verilen bilgilerden, askerî hazırlıkların bir saldırı gerçekleştirme amacına dayanmadığını gösteriyordu. Bulgarların, olası Sırp saldırısına karşı bir önlem niteliğinde giriştiği bazı işler vardı. Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, Bulgarlar ile

[1068] *Svoboda,* 16 May 1891, Godina V, Broy 527, s. 2.
[1069] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/907, lef 2. (R. 6 Mayıs 1307 / M. 18 Mayıs 1891).
[1070] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/908, lef 1. (R. 7 Mayıs 1307 / M. 19 Mayıs 1891).
[1071] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/36. (R. 7 Mayıs 1307 / M. 19 Mayıs 1891).

Sırpların birbirlerini sevmemelerine ve güvenmemelerine rağmen bir savaşın çıkma ihtimalini pek mümkün görmüyordu.[1072] Hazırlıklardan kastedilen diğer bir girişim ise planlanan askerî manevralardı.[1073] Anlaşılacağı üzere Sofya'dan olumsuz bilgiler gelmemişti. Ancak verilen bilgiler hiçbir şekilde Padişah'ı tatmin etmedi. Padişah'ın belki de ana çekincesi, 1885 yılında patlak veren Sırp-Bulgar Savaşı'nın bir benzerinin yeniden yaşanma ihtimaliydi. Ayrıca bu dönem içerisinde Bulgaristan Prensliği idarecilerinin Osmanlı Devleti ile askerî bir antlaşma yapma düşünceleri vardı. Bu da II. Abdülhamid'i daha da tedirgin etmiş olabilirdi.

Sultan nezdinde, işin çözüme kavuşması, kavuşurken de bir sıkıntının ortaya çıkmaması en istenen durumdu. Yukarıda bahsi geçen Stambolov'un ortaya attığı komisyon fikri olayla bizzat ilgilenen[1074] II. Abdülhamid'e makul göründü, böylece olay tüm çıplaklığı ile öğrenilmiş olacak ve ona göre bir yol haritası belirlenebilecekti. Bulgar ve Osmanlı yetkililerinden oluşan bir komisyon vakit kaybetmeden oluşturuldu. Padişah, bölgede bir karışıklık istemiyordu, bu yüzden komisyondaki kişilerin tahkikatlarını yaptığı sırada bölgede bir hadisenin yaşanmamasını özellikle emretti.[1075] Bu emirleri hiç geciktirmeden İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'e de iletilerek kendisine gerekli nasihatler verildi.[1076] Kapıkethüdası, Sadrazam ile yaptığı görüşme esnasında bir söylentiden kaynaklı olarak tedirginliğini gizleyemedi. Selanik'ten iki tabur piyade ile bir süvari bölüğünün bölgeye gönderildiğine dair malumat, Vılkoviç'in kulağına gitmişti. Asıl çekindiği ve belki de korktuğu konu Osmanlı askerleri ile Bulgar askerleri arasında patlak verebilecek bir silahlı çatışmaydı. Fakat bu söylentiler doğru olmayıp bölgeye asker sevk edilmesine dair herhangi bir padişah emri yoktu.[1077]

Seyfullah, Tevfik ve Ferid Bey'den oluşan Osmanlı yetkililerinin hemen ve doğruca bölgeye gitmesi ve Bulgar yetkililer ile (Miralay Popov, Binbaşı İliev, Pazarcık ve Peştere'den mülki amirler vd.) bir araya gelip tahkikatlara başlaması

[1072] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/49, lef 2. (R. 8 Mayıs 1307 / M. 20 Mayıs 1891).
[1073] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/33, lef 2. (18 Mayıs 1891).
[1074] *NBKM-BİA*, f. 63, a.e. 79, l. 75.
[1075] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/910. (R. 9 Mayıs 1307 / M. 21 Mayıs 1891).; BOA, Y.A.HUS., nr. 247/58, lef 2. (R. 12 Mayıs 1307 / M. 24 Mayıs 1891).
[1076] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/58, lef 1. (R. 12 Mayıs 1307 / M. 24 Mayıs 1891).
[1077] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/913. (R. 13 Mayıs 1307 / M. 25 Mayıs 1891).

Sultan tarafından istenmişti.[1078] İlk yapılacak çalışma, olayın sebeplerinin öğrenilmesiydi. Selanik'ten gelen bilgilere göre, Babyak köyüne bağlı sekiz mahalle vardı ve bu mahallelerde yaşayanların tamamı Müslüman'dı. Yalnızca bir köyün (Paşevo/Peşevo/Paşhovi) arazisi Şarkî Rumeli topraklarında kalıyordu ve vergisi Şarkî Rumeli'ye aitti. Fakat mahalle Avramova'daki karakola çok yakın mesafede bulunmakta ve vergisi Selanik Vilayeti yetkilileri tarafından alınmaktaydı. Diğer yedi mahalle için zaten tartışmaya gerek bir durum ortada yoktu. Bu açıdan komisyonun bilhassa araştırması gereken konularından biri buydu. Komisyondaki kişilerin bir diğer görevi ise hasar tespitiydi. Ne tarafa saldırının yapıldığı, ne kadar hanenin yok olduğu araştırılacaktı.[1079] Talimatların kendilerine teslim edildiği Osmanlı yetkililerine[1080], görüşmelerde kullanacakları dil hakkında da emirler verildi. İstanbul'dan "*tashih-i hudud*" yani sınırın düzenlemesi tabirinin kullanılmamasına özen gösterilmesi istendi, onun yerine sınır hattı üzerinde yaşanan hadisenin "*tahkîki*" yani incelenmesi kelimesinin zikredilmesi talimatı verildi.[1081]

Bilgiler Yıldız Sarayı'na arz edilmeye devam etti. Bulgar memurlar, tartışmanın patlak verdiği yerlerin kendilerine ait bölgeler olduğu iddiasındaydılar. Hatta yanlarında getirdikleri haritalar[1082] ile bu iddialarını desteklemekteydiler. Sofya'dan sorumlu kişilerin gelmeden bölgedeki bir taburdan ibaret olan askerlerin çekilemeyeceği Bulgar memurlar tarafından Osmanlı görevlilerine söylendi.[1083] Bazı Bulgar askerleri Osmanlı sınırları dâhilinde (Karlova'nın Kethüda Mahallesi), bazıları da sınırların dışındaydı. Askerlerin silahlarına başvurduğu yerler Babyak köyüne bağlı Karlova, Karayovov, Paşevo/Peşevo/Paşhovi'di. Yakılan haneler ise Avramova'daki evlerdi ve nüfusu 81'di.[1084] Bulgar askerleri Avramova ahalisinden olup Şarkî Rumeli sınırları dâhilinde arazisi bulunan kişilerin topraklarını işlemesine müsaade etmiyordu. Ancak Bulgar yetkililer tarafından ahaliye üç senelik vergilerinin silineceğini, kendilerine cami ile mektep yapılacağı ve silah verileceği

[1078] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/58, lef 2. (R. 12 Mayıs 1307 / M. 24 Mayıs 1891).
[1079] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/911, lef 2. (Tarihsiz).
[1080] BOA, Y.A.HUS., nr. 247/58, lef 1. (R. 12 Mayıs 1307 / M. 24 Mayıs 1891).
[1081] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/911, lef 13. (R. 11 Mayıs 1307 / M. 23 Mayıs 1891).
[1082] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/912, lef 1, 2. (Tarihsiz).
[1083] Aynı yer, lef 3. (R. 9 Mayıs 1307 / M. 21 Mayıs 1891).
[1084] Aynı yer, lef 5. (R. 11 Mayıs 1307 / M. 23 Mayıs 1891).

vaat edilmişti.[1085] Bölgeye gönderilen yetkililerden biri olan Seyfullah Bey'in verdiği malumatlar ise bir yandan Stambolov'u doğruluyor, diğer yandan ise Selanik Valisi Galip Bey'den gelenler bazı bilgileri tekzip ediyordu. Yapılan tahkikatlar neticesinde Bulgar askerleri hiçbir şekilde Osmanlı sınırını geçmemişti. Olay esasen Şarkî Rumeli hudutlarında yer alan ahaliyi mevcut idareye karşı itaatkâr hale getirmek amacıyla meydana gelmişti.[1086] Seyfullah Bey'den gelen bilgi, olay örgüsünün çözümü için çok önemliydi. Padişah'ın istediği bilgilerin gelmesiyle hadisenin patlak verme sebebi öğrenilmiş, zayiat ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı da bölgedeki heyet, görevini tamamlamış sayıldı.[1087]

Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında ufak çaplı bir kriz yaşanmışsa da mesele nihayetinde çözüme kavuştu. Sadrazam Kâmil Paşa, görevli Osmanlı memurlarının bölgeden ayrılmaları konusunda kendilerine gerekli emirlerin verildiğini Vilkoviç'e bildirdi.[1088] Ayrıca Padişah tarafından böylesi bir olayın yeniden yaşanması hâlinde sorunun çözüme kavuşurularak herhangi bir sıkıntının zuhur etmemesi için evvela Osmanlı yetkililerinin bilgilendirilmesi[1089] ve Şarkî Rumeli'deki Müslümanların şikâyetlerine son verilmesi gerektiğinin Stambolov Hükümeti yetkililerine iletilmesi emri verildi.[1090]

Osmanlı Devleti idarecileri olayın yaşandığı bölge ahalisinin zararlarını gidermeye en başından itibaren hazırdı.[1091] Babyak civarındaki Müslümanlar, doğrudan Osmanlı sınırları içerisinde yaşamak istedikleri takdirde kendilerine gerekli kolaylık Osmanlı memurları tarafından sağlanacaktı.[1092] Selanik tarafına iltica etmiş bölge Müslümanlarının iskânlarının rahatlıkla yapılabilmesi için adımlar atıldı. Daha sonra yetersiz geldiği düşünülse de bölge Müslümanlarına yevmiye olarak Osmanlı Devleti tarafından birer kuruş tahsis edilmişti.[1093]

[1085] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/108, lef 6. (R. 15 Mayıs 1307 / M. 27 Mayıs 1891).
[1086] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/107, lef 13. (R. 20 Mayıs 1307 / M. 1 Haziran 1891).
[1087] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/918. (R. 26 Mayıs 1307 / M. 7 Haziran 1891).
[1088] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 178.
[1089] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/918. (R. 26 Mayıs 1307 / M. 7 Haziran 1891).
[1090] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/916, lef 2. (R. 23 Mayıs 1307 / M. 4 Haziran 1891).
[1091] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/907, lef 2. (R. 6 Mayıs 1307 / M. 18 Haziran 1891).
[1092] BOA, Y.PRK.ASK., nr. 72/107, lef 17. (R. 23 Mayıs 1307 / M. 4 Haziran 1891).
[1093] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/918. (R. 26 Mayıs 1307 / M. 7 Haziran 1891).

C.1892 Yılındaki Bulgar Notası

İstanbul'daki en yetkili Bulgar yetkilinin öldürülmesi ve ardından gelişen olaylar, doğrudan ikili ilişkilere tesir etmişti. Hatırlatmak gerekir ki, Bulgar Kapıkethüdası Georgi Vılkoviç, 12/24 Şubat 1892 tarihinde İstanbul'un göbeğinde bir saldırıya uğramıştı. Saldırıdan iki gün sonra (14/26 Şubat) ölmesinin ardından ise Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında ufak çaplı bir kriz patlak verdi. Bulgar idarecilerin, Osmanlı Devleti yetkililerinden belirli taleplerde bulunmaları için ortam pek müsait gibi görünmekteydi. Zira Bulgar basınında bağımsızlığın ilân edilebileceğine dair haberler çıkıyor ya da bilerek çıkarılıyordu. Aynı şekilde Stambolov Hükümeti yetkilileri Prens Ferdinand'ın Padişah tarafından henüz tanınmamış olmasından kaynaklı olarak Bulgaristan topraklarında karışıklığın olduğunu iddia ediyorlardı. Vılkoviç'in öldürülmesinin ardından vuku bulan gelişmeler de Bulgar Hükümeti'nin alabileceği bazı kararların tetikleyicisi oldu. Bilhassa İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin işin içine müdahil olması ve suikasta karıştığına dair şüpheler bulunan Vladimir Şişmanov adlı bir kişinin Rus vapuru ile İstanbul'dan ayrılması, Bulgar idarecileri harekete geçirdi.

Şişmanov'un Rus Devleti'ne ait posta vapuruyla Odessa'ya gittiği haberinin Sofya'ya ulaşması, Bulgaristan Komiserliği'nden bildirildiğine göre Stambolov Hükümeti üzerinde kötü bir etki yaptı. Hatta bir suikast failinin yabancı bir devlet tarafından himaye edilmesinin hukuka aykırı olduğunun vurgulandığı bir nota verilmesi dahi düşünülüyordu.[1094] Bir Macar gazetesine göre bu nota haberleri kasıtlı çıkarılmaktaydı. Gazeteye göre amaç, Büyük Güçler nezdinde Bulgarları rezil etmek ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki iyi ilişkileri bozmaktı. Gazetenin iddiası, bu haberlerin Balkanlarda karışıklık çıkarmak için Slavlar tarafından yayımlandığını herkesin bildiği yönündeydi. Ne Prens Ferdinand ne de Stambolov'un Bulgaristan'a bu kadar iyilik yapmış olan Osmanlı Devleti'ne karşı hareket etmeyecekleri herkesin malumuydu.[1095]

[1094] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/1. (16 Mart 1892).
[1095] BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 15/68, lef 1. (3 Nisan 1892).

1 Nisan 1892 tarihinde Sadrazam Cevad Paşa, Vılkoviç'in yerine kapıkethüdalığı görevine tayin edilen Petır Dimitrov'u görüşmeye çağırdı. Aslında bu görüşmenin filizlenme arifesinde olan nota söylentilerini ortadan kaldırmak amacı taşıdığı görülecekti. Sadrazam'ın kullandığı ifadeler de bunu destekliyordu. Sadrazam'a göre, Prens Ferdinand'ı tanımayı en çok isteyenlerden biri Sultan II. Abdülhamid idi. Fakat Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızası alınmadan bunun hayata geçmesinin imkânı yoktu. Rıza göstermeyecek devletler belliydi ki onlar Rusya ile Fransa idi. Tanınma meselesi Padişah tarafından gündeme getirilse devletlerin verebilecekleri tepkiler kestirilemiyordu. Cevad Paşa'nın söylediğine göre, İstanbul'daki elçiler, yaratacağı etkiyi bildiklerinden tanınma konusunun gündeme getirilmesinden yana değillerdi. Sadrazam, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığın sürdürülmesini ve prensin tanınması konusunda en uygun zamanın beklenmesi gerektiğini Dimitrov'a söyledi.[1096] II. Abdülhamid, 1890 Notası gibi bir olayın yeniden yaşanmaması amacından olacak ki, 2 Nisan'da Dimitrov'u huzura kabul etti. Vılkoviç'in vefatından duyduğu üzüntüyü dile getiren Padişah, Vılkoviç'in katilinin kim olduğunu (Georgi Mercan) ilk ağzından duyurdu ve görüşmeyi şöyle sonlandırdı; "*Ferdinand'ın tanınma meselesi çok hassas bir konu, ancak uygun bir zamanda çözeceğim*".[1097]

Stambolov ise, nota ile ilgili olarak Sofya'daki çalışmalarını yoğunlaştırdı. Notanın verilip verilmemesi hususunda İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin fikirlerini almak amacıyla birtakım nabız yoklama faaliyetleri içine girdi. Stambolov'un, 1890 Notası'ndaki destek havasını yaratabileceğini düşünmesi ihtimal dâhilindeydi. Üç devletin temsilcisi de hükümetlerinin Prens Ferdinand'ı tanımaya hazır olduklarını açıkça ifade etmişlerdi, ancak yakın zamanda Ferdinand'ın tanınmasını mümkün de görmüyorlardı. Temsilciler tarafından bu mesele üzerinden hem Sultan hem de Babıâli nezdinde herhangi bir girişimde bulunulmaması gerektiği Stambolov ve müdürlere tavsiye edilmişti.[1098] Hatta Kapıkethüdası Dimitrov, İstanbul'da Fransız Elçi Cambon ile dahi görüşmüştü. Tabii

[1096] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 53-54.
[1097] Aynı yer, s. 57; *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 244.
[1098] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 60; *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 249.

ki Cambon'un fikri de diğer devletlerin elçileriyle paralellik göstermekteydi. Fransız elçiye göre Bulgar yönetimi, taleplerinin yerine gelmesini istiyorlarsa sabretmeli ve sağduyu içinde olmalıydılar.[1099] Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'in yapmış olduğu tahkikatlarda Stambolov Hükümeti'nin notanın verilip verilmesi konusunda kararsızlığa düştüğünü görmüştü. Başkâtibin İstanbul'a vermiş olduğu bilgilere göre düşünülen işe girişilse bile notanın amacı, mevcut Bulgar Hükümeti'ni güçlendirmek, iç sorunları hâlletmek ve güvenlikti.[1100]

Reşid Bey, nota söylentilerinin gölgesinde hem Başmüdür Stambolov hem de Dışişleri Müdürü Grekov ile konu üzerinden birkaç görüşme gerçekleştirdi ve nota verilmesi fikrinden vazgeçilmesinin uygun olacağını kendilerine ifade etti. Her ikisi de takdim edilecek notada Osmanlı Devleti'nin hukukuna hâlel getirebilecek bir konuya değinilmeyeceğinden bahsetmişti. Başkâtibe göre, sunulacak notada Rusya'nın Bulgaristan'a yönelik politikasından söz edilmesi beklenilmekteydi. Ayrıca, Ferdinand'ın tanınması konusunun dile getirilip getirilmeyeceği henüz netleşmemişti. Fakat Ferdinand'ın Bulgaristan'daki idaresi ile ilgili Babıâli'nin bir beyanının beklenildiği ihtimal dâhilindeydi.[1101] Tüm tavsiyelere ve telkinlere rağmen, 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihinde Dışişleri Müdürü Grekov, Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey'e notayı takdim etti.[1102] Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa[1103] notayı, Stambolov'un "*Rusya'yı itham eden*

[1099] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 60.
[1100] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/10. (8 Nisan 1892).
[1101] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/72, lef 1. (R. 20 Mart 1308 / M. 1 Nisan 1892).
[1102] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 251-260; BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/977, lef 1. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892).
[1103] Salih Münir Paşa, 4 Nisan 1888 ila 19 Aralık 1895 tarihleri arasında Hariciye Nezareti mektupçuluğu görevini ifa etmiştir. Rusya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti üçgeninde II. Abdülhamid'in emriyle Rus Sefaretine gidip gelen, Rus diplomatlar ile sıklıkla görüşen kişidir. Ayrıca Paşa'ya Rus Hükümeti tarafından birinci dereceden Saint Stanislas (Rusçası: Svyatoy Stanislas) nişanı verilmiştir. (BOA, İ.HR., nr. 324/20970); Akdes Nimet Kurat, Paşa'nın 93 Harbi'nden sonra Rus taraftarları arasında önemli bir yer işgal ettiğini ifade eder ve iki iddianın var olduğunu aktarmaktadır. Bunlardan biri Ruslardan para aldığıdır. Diğeri de Rus casusu olduğudur. (Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya; XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 103). Bu bilgiler ve iddialar ışığında, Salih Münir Paşa'nın notayı bu şekilde ifade etmesi gayet normal bir durum olarak izah edilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Arminius Vambery, Münir Paşa'nın siyasî konularda tehlike yaratabilecek bir kişi olmadığını vurgulamakta, Fransa taraftarı olarak tanındığını ifade etmektedir. (Mim Kemal Öke, *Vambery; Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 75) Aslında dönem itibarıyla Fransa ile Rusya'nın birbirlerine yakın bir siyaset gütmeleri ve Paşa'nın

notası" olarak tanımladı.[1104] Stambolov açısından ise bu nota kaçırılmayacak bir fırsattı. Vılkoviç'in vefatının ardından gelişen olaylar sebebiyle verilen nota, Stambolov'a ve hükümetine hem Rusya'yı açıktan açığa ve doğrudan eleştirme imkânı vermiş hem de Ferdinand'ın durumunu gündemde tutmak için bir vesile olmuştu. Notanın, doğruca dışişleri müdürlüğü üzerinden verilmesi de ayrıca dikkate şayan bir durumdu. 1890 Notası'na benzer bir yolun izlendiği görülebilirdi.

Notada İstanbul'daki Rus Elçiliğinin Şişmanov hakkında yürütmüş olduğu çalışmalara değinilmekteydi. Şişmanov'un Rus olduğu hiçbir şekilde kabul görmedi, Bulgar idarecilerde kendisinin Rus postanesinde çalışan Osmanlı tebaasına mensup bir kişi olduğuna dair bir inanış vardı. Tüfekçiyev Kardeşler başta olmak üzere Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten illegal muhalifler açıkça eleştiriliyordu. Rus Hükümeti ise notadaki eleştirilerden en fazla nasibini alan taraf oldu. Stambolov ve arkadaşlarına yönelik sözü edilen illegal muhaliflerin atmış olduğu adımlarda Rusya'daki komiteler ile bazı devlet adamlarının destekleri tenkit edilmekteydi. Bilhassa Maliye Müdürü Belçev'in öldürülmesi hadisesine karışan ve ardından Rusya'ya firar eden Stançev'in Rusya Dışişleri Bakanı Girs ile görüşmesinden dem vurulmaktaydı. Stançev'in firar etmesi ve daha sonra Bulgar makamlarına teslim edilmemesi, Şişmanov olayına benzemekteydi. Stambolov Hükümeti'nin yakındığı durum da burada saklıydı. Suç işleyen kişilerin cebinde bir şekilde Rus pasaportunun çıkması, beraberinde himayeyi getirmekteydi. Bir kalkan görevi gören bu pasaport, Stambolov ve hükümetindeki müdürlerin sabrını taşıran ana hususu.

Bulgar idarecilerin notadaki talepleri şöyle sıralanabilir:

1-) Hem Hristo Belçev hem de Georgi Vılkoviç suikastlarına karışan ve notanın verildiği tarih itibarıyla Odessa'da bulunan Naum ve Nikola Tüfekçiyev ile Vladimir Şişmanov'un Rusya'dan iadelerinin talep edilmesi,

---

buradaki konumu notayı değerlendirmedeki gerekçesini de ortaya koyar türdendir. Salih Münir Paşa ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kasım Hızlı, *Salih Münir Paşa*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

[1104] Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar; II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları,* Haz. Ali Birinci-Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 89.

2-) Stambolov ve hükümetindeki devlet adamlarına olası yeni suikast girişimlerinin engellemesi amacıyla illegal muhaliflerin Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında ikamet etmelerinin yasaklanması,

3-) Notanın verildiği tarihe dek hiçbir devlet tarafından prensliğine resmî olarak onay verilmemiş Ferdinand'ın, Berlin Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince II. Abdülhamid tarafından tasdik edilmesi.[1105] Bu talep, Bulgar idarecileri açısından en önemli talep olarak addedilebilirdi.

Yukarıdaki içerikteki notanın Reşid Bey'e verilmesinin hemen akabinde başkâtip, merkeze bir telgraf çekti. Telgrafta, Babıâli tarafından alınacak bir karara değin 3-4 günlüğüne İstanbul'a gelme arzusundan bahsedilmekteydi. Böylece hem nota sonrası oluşan ve gelişebilecek hava görülebilecek hem de Bulgaristan'ın siyasî durumu hakkında bilgiler Padişah'a sunabilecekti.[1106]

3/15 Nisan'da Sadrazam Cevad Paşa, notayı konuşmak üzere Kapıkethüdası Dimitrov ile bir araya geldi. Cevad Paşa, notanın doğrudan doğruya Rus Devleti'ne ve özellikle Dışişleri Bakanı Nikolay Girs'e yönelik saldırı niteliğinde olduğu fikrine sahipti. Paşaya göre, resmî notalarda düşüncelerin üstü kapalı ve ima edilerek, satır aralarında verilmesi gerekti. Kapıkethüdasına notadaki sözlü saldırının sebebi soruldu ki Sofya'daki bazı Büyük Güçlerin temsilcilerinden yardım alıp almadıkları merak ediliyordu. Dimitrov'a göre notanın amacı, Bulgaristan'ın maruz kaldığı bu suikastlarda Rusya'nın benimsediği tutumu tüm Avrupa'ya duyurmak ve Ferdinand'ı tanınması için Babıâli'ye bir ipucu vermekti. Hiçbir devletten notanın kaleme alınması ile ilgili yardım alınmamıştı, bizzat Stambolov ve hükümetindeki kişiler tarafından hazırlanmıştı.[1107]

Kapıkethüdasının bu cevabından sonra Cevad Paşa notayı değerlendirdi. Paşaya göre, Vılkoviç'in suikastına karışan kişilerin Rusya'dan talep edilmesi

---

[1105] *VPnB,* Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 256-260; BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/977, lef 1. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892).
[1106] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/1. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892); BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/977, lef 3. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892).
[1107] *VPnB,* Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 261; BOA, Y.A.HUS., 258/67, lef 1. (R. 4 Nisan 1308 / M. 16 Nisan 1892).

mümkün değildi. Bu kişiler katil sıfatıyla talep edilseler dahi Rusya ile Osmanlı Devleti arasında suçlu iadesi konusunda bir antlaşma yoktu, bundan dolayı talebin yerine getirilmesi imkânsızdı. İllegal muhalifler hususuna gelince, Babıâli daha evvel bu kişilerden oldukları düşünülenleri Bursa'ya sürmek gibi cesur bir hareket içine girmişti. Osmanlı topraklarına iltica veya göç edenlerin sorgulanmadan Rumeli topraklarından sürülmeleri eşitliğe ve hukuka aykırıydı. Ancak Bulgar Hükümeti'nin göstereceği kişilere gerekli muameleler yapılacaktı. Son kısım, yani Ferdinand'ın tanınması ise, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasını almaktan geçmekteydi. Ayrıca Reşid Bey'in İstanbul'a gelmesi, Babıâli'nin ve Padişah'ın notaya olağanüstü önemsediği izlenimi yaratabilirdi. Öncelikle yabancı elçilerden fikirleri alınmalıydı ve notayı hukuk müşavirlerinin incelemesi gerekiyordu.[1108] II. Abdülhamid, hukuk müşavirlerince notanın incelenmesine gerek görmedi. Ancak Reşid Bey'in İstanbul'a gelmesini istedi. Ayrıca Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa'nın nota hakkında yabancı elçilerle görüşmelerine hükmetti.[1109]

Başkâtip Reşid Bey, Padişah emrinin ardından İstanbul'a geldi. Aslında Babıâli ve Sultan nezdinde notaya önem verildiğinin hatta II. Abdülhamid'i olumsuz manada etkilediğinin açık bir işaretiydi. Çünkü Bulgaristan'daki en yetkili Osmanlı temsilcisinin, notanın hemen akabinde kendi isteği ile merkeze gelme arzusunun kabul edilmesi notaya karşı açık bir tutumdu. Reşid Bey'e göre nota, Rus Devleti'ni suçlama amacına dayanmakta ve bir gerekçe ile üç kısımdan oluşmaktaydı. Gerekçesi Vılkoviç ve Belçev suikastlarındaki faillerin Rusya tarafından himaye edilmeleriydi. Yukarıda da sıralanan başlıkları başkâtip kendine göre değerlendirdi ve bazı önerileri de vardı. Başkâtip tarafından Vılkoviç'in öldürülmesi olayına karışan bir kişinin adlî makamlarca suçsuz bulunduğu Stambolov'a bildirilmişti, notadaki talep yersiz olarak nitelendirilmekteydi. Stambolov, başkâtibin sözlerini onaylamıştı. Doğal olarak Rusya'dan talep edilmesi istenen kişi sayısı ikiye (Naum Tüfekçiyev ile Nikola Tüfekçiyev) düşmüştü. İlk madde üzerinden Reşid Bey'in aklına gelen öneri dikkate değerdi. Başkâtibe göre Rusya ile Osmanlı Devleti

[1108] BOA, Y.A.HUS., nr. 258/67, lef 1. (R. 4 Nisan 1308 / M. 16 Nisan 1892).
[1109] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/977, lef 2. (R. 7 Nisan 1308 / M. 19 Nisan 1892).

arasında bir suçlu iadesi antlaşması yoktu. Antlaşma yapılmasının Rusya'ya teklif edilmesinin Bulgaristan'daki yansıması iyi olabilirdi. Hatta Ruslardan olumsuz bir cevap gelmesi dahi bu iyi etkiyi bozamazdı.[1110]

İkinci madde, mevcut Bulgar Hükümeti'nin illegal muhalifleri konusuydu. Notada bunlar "*serseri*", Osmanlı Devleti'ne "*düşmanca hisler besleyen müfsitler*" olarak tanımlanmışlardı. Reşid Bey'in bu konu ile ilgili kuşku ve şüpheleri vardı. Özellikle bu kişilerin yeni bir suikast girişiminde bulunmaları ve Osmanlı Devleti'nin notadaki bu maddeyi dikkate almayarak bir şey yapmaması, Bulgar idarecilere Avrupa kamuoyunda ve siyasî çevrelerinde propaganda yapma imkânı yaratabilirdi. Üçüncü kısım, prensin tanınması meselesi ile ilgili olarak ise Reşid Bey'in görüşü, Stambolov Hükümeti'nin "*tüm arzusunun*" bu olduğu temelindeydi. Osmanlı yetkilisine göre, Stambolov ve Grekov, Berlin Antlaşması'nın 3. maddesine farklı bir cepheden bakıyorlardı, ancak böyle bir girişimin sonuç vermeyeceğini de biliyorlardı. Notada bunun yer almasının sebebi, Bulgaristan'ın bu mesele üzerinde ısrar ettiğini tüm Avrupa kamuoyuna göstermekten ibaretti. Reşid Bey, eğer Tüfekçiyev Kardeşler'in iadesi talep edilirse Bulgarların tanınma meselesinde ısrar etmeyecekleri fikrine sahipti.[1111] Bu fikri destekleyecek husus, Grekov'un Dimitrov'a çektiği bir telgrafta saklıydı. Dimitrov'a Sadrazam'ın yanına gitmesi emredilmişti. Vılkoviç'in öldürülmesi olayına karışan kişilerin iadesi ile ilgili Rus Hükümeti nezdinde bir adım atılmadığından, görülecek davanın bu kişiler olmadan görüleceğinin iletilmesi istendi ve eklendi: "*Cevad Paşa'ya Stambolov Hükümeti'nin bu iki kişinin iadelerinde ısrar ettiğini ve bu olmazsa yalnızca en temel hukuk kurallarını değil, aynı zamanda merhumun ailesine haksızlık edilip temsilcisi öldürülen Bulgaristan'ın saygınlığının da korunmayacağını söyleyin*".[1112]

Başkâtip ayrıca Bulgaristan ile ilgili izlenimlerini de Padişah'a arz etti. Sunduğu bilgiler kendisinin hem bölgeye hem de Bulgaristan'a hâkimiyetini gösteriyordu. Reşid Bey'e göre Bulgaristan kendi hâline terk edilmemeliydi. Balkanlardaki Rusya ile Avusturya-Macaristan çekişmesi, Bulgaristan Prensliği'ni

[1110] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/19, lef 2. (R. 12 Nisan 1308 / M. 24 Nisan 1892).
[1111] Aynı yer.
[1112] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 265.

etkileyebilirdi. Bundan kaynaklı olarak Bulgaristan, Rusya veya Avusturya-Macaristan'ın safında yer alabilirdi. Başkâtip, Bulgaristan'ın bu iki devletin siyasetinin bir aracı olmaması için Babıâli'nin Bulgarları yanına çekmesinin elzem olduğu fikrindeydi. Reşid Bey'e göre Stambolov ve hükümeti, Bulgaristan'ın çıkarının Osmanlı Devleti ile ortak olduğunu idrak etmiş ve anlamıştı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Stambolov Hükümeti'ne desteğini göstermeli ve böylece başka tarafa meyletmelerini engellemeliydi. Hatta başkâtip, Stambolov'a muhalif olan partilerin iktidara gelmesinin Osmanlı Devleti'nin hayrına olmayacağını dahi düşünmekteydi.[1113]

Reşid Bey, İstanbul'da fikirlerini beyan ettiği dönemde, Sultan'ın emrine istinaden Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Avusturya-Macaristan, İtalya, İngiltere ve Almanya temsilcileriyle görüşmedeydi. Dört devletin temsilcisinin de ortak fikri, nota verilmemesi hususunda Stambolov Hükümeti'ne yapılan uyarılara rağmen neye dayanarak bu girişimde bulunulduğu idi. İtalya elçisi Costantino Ressman'a göre, notada Rusya hakkında kullanılan dil, siyasî kaidelere uymamaktaydı. Ona göre, mevcut Bulgar Hükümeti'ne olan illegal muhaliflerin geneline şiddet uygulamaya gerek yoktu, yalnızca karışıklığa sebep olma ihtimali bulunanların engellenmesi için tedbirlerin alınması kâfiydi. Ferdinand'ın tanınması konusuna hiçbir devlet önayak olmayacaktı ve bundan dolayı da konunun şu an gündeme getirilmesi uygun değildi.[1114] Zaten elçi, Kapıkethüdası Dimitrov'a hemen hemen aynı minvalde sözler sarf etmişti. Bu sözler, hükümetinden aldığı emirle hiçbir şekilde notayı desteklemeyeceği bağlamındaydı.[1115] İtalyan Elçi Ressman, daha evvel de kapıkethüdasına, suikast ile Ferdinand'ın tanınması meselesinin ilişkilendirilmemesi tavsiyesinde bulunmuşsa da bu tavsiyeye riayet edilmemişti.[1116]

İngiliz elçi Clare Ford, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile yapmış olduğu görüşmesinde Vılkoviç'in katilleri hakkında çıkacak cezaların hem Bulgaristan'da hem de Avrupa'da iyi bir etkisi olacağını Paşa'ya ifade etmişti.

[1113] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/19, lef 2. (R. 12 Nisan 1308 / M. 24 Nisan 1892).
[1114] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/42, lef 3. (R. 21 Nisan 1308 / M. 3 Mayıs 1892).
[1115] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 262.
[1116] Aynı yer, s. 261.

Osmanlı topraklarında bulunmayan kişilerin geri alınmasının mümkün olmadığı vakit, bunlara gıyaben cezaların verilmesinin uygun olabileceği fikrindeydi. Ayrıca elçiye göre, Ferdinand'ın tanınması, bazı devletlerin göstermiş olduğu muhalefetten dolayı çok da muhtemel değildi.[1117] Elçinin, Kapıkethüdası Dimitrov ile yaptığı görüşmede tanınma meselesi ile alakalı sarf ettiği sözler, Mehmed Said Paşa önünde söyledikleriyle paralellik göstermekteydi. Fakat elçi, birtakım gönül okşayıcı ve iddialı sözler söylemekten de kaçınmamıştı: "*Bulgaristan'ın kaderi bizim elimizde. Hükümetiniz, şu ana dek olduğu gibi akıllıca yönetilirse yakında istenilen hedefe ulaşacaksınız*".[1118] Anlaşılacağı üzere İngiliz elçinin amacı, Bulgar diplomatın gönlünü hoş etmekti. Bu sözlerin hem Bulgarlara İngiltere'nin yanlarında olduğunu hissettirebilmek hem de Bulgaristan işlerinde İngiltere'nin kilit rol oynadığını göstererek İngilizlerin etki ve gücünü ortaya koymaya çalıştığı aşikârdı.

Alman Elçi Radowitz, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'nın verdiği bilgilere göre İngiliz mevkidaşıyla hemfikirdi, suçlular ile ilgili alınacak bir kararın her tarafta olumlu bir tesiri olurdu. Ayrıca elçinin Paşa'ya ifade ettiği üzere, Ferdinand'ın tanınma mesele ile alakalı olarak da Berlin Antlaşması'nın 3. maddesinde şartlar netti.[1119] Şunu da belirtmek gerekir ki, Kapıkethüdası Dimitrov zaten Almanya'nın ve elçisinin hiçbir şekilde notaya destek vermeyeceğini daha önceden de bilmekteydi.[1120]

Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Avusturya-Macaristan Elçisi Calice ile de görüştü. Suikasta karışanların hepsinin cezalandırılması için Osmanlı Devleti'nin tüm vasıtalarını kullanması gerektiğini söylemekte görevli olduğunu dile getiren Calice, mevcut Bulgar Hükümeti'ne illegal muhalif olanlar hususunda Osmanlı görevlilerinin tüm tedbirleri almasını Babıâli'ye, hariciye nazırı vasıtasıyla tavsiye etmişti.[1121] Calice'nin ne dediğinden ziyade, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky'nin söyledikleri daha önemliydi. Kálnoky, Ferdinand'ın tanınması meselesinin gündeme getirilmesinin zamanı olmadığını düşünse de Bulgaristan'ın

[1117] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/42, lef 3. (R. 21 Nisan 1308 / M. 3 Mayıs 1892).
[1118] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 263.
[1119] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/42, lef 3. (R. 21 Nisan 1308 / M. 3 Mayıs 1892).
[1120] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 262.
[1121] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/42, lef 3. (R. 21 Nisan 1308 / M. 3 Mayıs 1892).

kendi belirsiz durumunu hatırlatmasının da faydalı olacağı fikrindeydi. Doğal olarak Bulgaristan'ın konu üzerinden doğrudan Babıâli'ye başvurmasını da normal karşılamaktaydı. Ancak Kálnoky'ye göre nota, Stambolov'un Bulgaristan kamuoyuna uyarak yaptığı girişimden ibaretti.[1122]

Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir'in ise görevi nispeteden daha ağırdı. Çünkü 1887 sonrası Bulgaristan'ın hemen hemen tüm işlerine muhalefet eden iki devletin temsilcileriyle, Nelidov ve Cambon ile görüşmüştü. Rus Elçi Nelidov'un nota ile ilgili bir şüphesi bulunmaktaydı. Elçinin şüphesi, İngiliz elçisinin nota meselesine müdahil olduğu üzerineydi. Hatta bu şüphesini elçinin İstanbul'dan birkaç gün evvel gitmesiyle desteklemekteydi. Nelidov'a göre, Babıâli'nin Ferdinand'ı tanımaması için önünde birçok sebep vardı. II. Abdülhamid, Ferdinand'ın prensliğini tanırsa, doğal olarak Stambolov Hükümeti'ni de tasdik etmiş olacaktı. Bu da Berlin Antlaşması'nın ihlâli demekti. Hatta Nelidov olayın ehemmiyetini ortaya koyabilmek için Şarkî Rumeli'nin ilhakından bahis açmış ve ona göre kendi ifadesiyle Ferdinand'ın tanınmasının aynı zamanda Şarkî Rumeli'yi *gasp* edip hâlen geri vermeyenlerin de onaylandığı anlamına gelecekti. Salih Münir Paşa ile paylaştığı bilgilerde Nelidov, bu onayın Mısır konusunda İngilizlere bir emsal teşkil edeceğini ve İngilizlerin de Mısır'daki mevcut durumun tasdik edilmesini bekleyeceklerini düşünmekteydi.[1123]

Fransız Elçi Cambon ise, Salih Münir Paşa'nın notayı tanımladığı şekilde cümleye başlamıştı ki nota, elçiye göre Rusya'ya karşı hazırlanmış bir ithamnameydi.[1124] Paşa'nın ifade ettiği üzere Cambon, Bulgar basınının tutumu ve Ferdinand'ın sarf etmiş olduğu sözlerin Rus İmparator III. Aleksandr'ı olumsuz manada anlamda etkilediği iddiasındaydı. Elçiye göre olumsuzluğa sebep olan hususlar da prensin tanınması meselesinin gündeme getirilmemesi için III. Aleksandr'a güçlü gerekçeler vermişti. Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerin,

[1122] BOA, Y.A.HUS., nr. 258/91, lef 2. (20 Nisan 1892).
[1123] Salih Münir Paşa [Çorlu], *a.g.e.*, s. 90.
[1124] Salih Münir Paşa'nın 1934 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde bir yazı dizi şeklinde kaleme aldığı makalelerde, 1892 Notası ile ilgili kullandığı başlık "*Stambolov'un Rusya'yı İtham Eden Notası*"dır. Muhtemeldir ki, Cambon ile 1892 yılında yaptığı görüşmeden etkilenmiş ve buna istinaden bir başlık koymuştur. *Cumhuriyet Gazetesi*, Sene: 11, No: 3656, 11 Temmuz 1934, s. 5.

doğrudan Fransa'ya bir faydası yoktu. Salih Münir Paşa ile yaptığı görüşmenin arından elçi Babıâli'ye takdim edilen nota ile Bulgarların Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında bir çatışmaya sebep olma ve ardından da Avrupa'nın geneline sirayet edecek bir savaş çıkarma niyetinde olduğu iddiasındaydı.[1125] Hatta Paşa'nın kaleme aldığı anılarında verdiği bilgilere göre Cambon, Ferdinand'ın tanınması sağlamak amacıyla bağımsızlığın ilân edileceğine dair haberleri bizzat Stambolov tarafından çıkardığı kanısındaydı. Fransız elçiye göre Stambolov'un amacı, yaratacağı korku ortamıyla II. Abdülhamid'e Prens Ferdinand'ı meşrulaştırmaktı.[1126] Salih Münir Paşa'ya göre II. Abdülhamid meselede Fransa elçisinin söylemlerine göre hareket etmekteydi. Hatta Paşa ile Cambon, II. Abdülhamid'in emriyle bir kere daha konu üzerinden görüşme yapmışlardı. Bu görüşmede elçi, Rusya, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında bir denge yolu çizmekteydi: "*Rusya'dan onurunuzu zedeleyecek ve şanınıza dokunacak olumsuz bir cevap almayarak Bulgarları hoşnut etmeye bakınız*".[1127]

Cambon ile görüştükten sonra Salih Münir Paşa, tekrardan Rus Elçisi Nelidov'un yanına gitti. Paşa'nın merak ettiği konu, Ferdinand'ın tanınması zamanının gelip gelmediği idi. Bu konuyu Petersburg'dan öğrenmesi elçiden istirham edildi. Aslında bu durum dahi Sultan II. Abdülhamid'in Ferdinand'ı tanıma niyetinde olduğunun açık bir göstergesiydi. Çünkü belirleyici ve kilit devlet Rusya olduğundan, Rus imparatorun fikrinin alınması ve öğrenilmesi belki de en önemli hedefti. Nelidov, durumu açıkça izah etti; yani İmparator III. Aleksandr hayatta olduğu müddetçe Ferdinand'ın seçimini tasdik ettirmenin imkânının olmadığını söyledi.[1128] Böyle de oldu. Notanın Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilere olumsuz manada bir tesiri olmasa da Bulgar idarecileri açısından istenen netice alınamadı ve Bulgar Hükümeti'nin temel dış politika hedefi olan Prens Ferdinand resmî olarak Padişah tarafından tanınması talebi Yıldız Sarayı tarafından dönem itibarıyla kabul görmedi. Bununla birlikte notadaki diğer taleplerden biri olan Vılkoviç'in suikastına karışan kişiler de Osmanlı Devleti tarafından Rusya'dan talep

[1125] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/42, lef 4. (R. 21 Nisan 1308 / M. 3 Mayıs 1892).
[1126] Salih Münir Paşa [Çorlu], *a.g.e.*, s. 91.
[1127] Aynı yer, s. 94.
[1128] Aynı yer, s. 95.

edilmedi. Nota bağlamında Bulgaristan Prensliği açısından olumlu neticelenen tek şey, suikastı organize eden kişilere Osmanlı makamlarınca verilen gıyabî 15 sene kürek cezası idi.[1129]

[1129] BOA, Y.MTV., nr. 62/42, lef 2. (R. 28 Nisan 1308 / M. 10 Mayıs 1892).

D. 1892 Yılındaki Filibe Sergisi

19. yüzyıl uluslararası sergilerin miladıdır. Bu yüzyılın içerisinde dünyanın farklı yerlerinde birçok sergi düzenlenmiştir. Uluslararası sergiler, ülkelerin ürettikleri ürünleri sergileme fırsatı bulması ve ülkeler arasındaki etkileşimi sağlaması açısından mühimdir. Aynı zamanda bu sergiler, bir mesaj verme niteliği de taşır. Uluslararası sergi düzenleyebilmek için düzenleyici ülkenin başta siyasî olmak üzere sosyal ve ekonomik olarak birtakım gelişimler göstermesi beklenir. Hazırlık safhasından bitimine değin ülkenin sağlam bir yapı üzerinde bulunması serginin gidişatını belirleyici ana unsurdur. 15/27 Ağustos 1892 tarihinde açılışı yapılan Filibe Sergisi'ne de bu doğrultuda bakmak gerekir. Aynı zamanda bu sergi, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ikili siyasî ilişkileri etkileyebilecek nitelikte olmuştu.

Stefan Stambolov, Bulgar ekonomi sistemin gelişmesini ve güçlenmesini arzu edenlerin başında gelmekteydi. Bu gaye doğrultusunda ülkeyi modernleştirmek, modernleştirirken de rekabet edilebilir bir pazar yaratmak ana hedef olup inşa edilen demiryolları, şose yollar, köprüler, kurulan fabrikalar ve benzeri bu amaca hizmet etmek içindi. Bunlar ticaret, sanayi, tarım gibi her iş kolunu etkileyebilecek nitelikteki yeniliklerdi. Bir sergi düzenlemeyi tetikleyen sebepler de buradan doğmaktaydı.[1130] *Svoboda* Gazetesi, sergi daha fikir aşamasındayken endüstrinin öneminden bahsetti. Sanayileri sayesinde Avrupalıların dünyaya hâkim olduklarını sütunlarına taşıyarak endüstri olmadan eğitimin, ticaretin, refahın, ilerlemenin mümkün olmayacağını vurguladı. Bu açıdan ürettikleri ürünlerin ve malların sergi aracılığıyla görülmesi, Bulgarlar açısından büyük önem arz ediyordu. Bahsedilen gazetenin editörleri, serginin, tarım toplumu olan Bulgarları sanayi konusunda teşvik edeceğini düşünüyorlardı.[1131] İlk başlarda hem Filibe hem de Rusçuk'ta, birer sene ara ile iki serginin yapılması hedeflendi. Filibe'deki serginin 6/18 Eylül'de,

[1130] Dobrin Miçev, "Razvitieto na Kapitalizma v Bılgariya (1885-1894) i İkonomiçeskata Politika na Stamboloviya Rejim", *İzsledvaniya po Bılgarska İstoriya 5, Vıtreşnata Politika na Bılgariya Prez Kapitalizma 1878-1944*, Sofya 1980, s. 48.
[1131] *Svoboda*, 7 Septemvri 1891, Godina V, Broy 617, s. 2.

Rusçuk'taki serginin ise 2/14 Ağustos'ta açılışının yapulması planlandı.[1132] Bulgar Hükümeti, maddî külfet başta olmak üzere bazı sebeplerden kaynaklı olarak daha sonra Rusçuk'ta yapılması düşünülen sergi fikrinden vazgeçti.[1133] Aslında planlanan bu açılış tarihleri Bulgar siyaseti açısından dikkat çekiciydi ve siyasî mesajlar içeriyordu. Zira 6/18 Eylül, Bulgarların Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ilhak ettikleri tarihti. 2/14 Ağustos tarihi ise Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'nde yemin edip Bulgar prensi olduğu tarihti. Kaldı ki sergi belirli bir sınıfa hitap etmiş olmayacak sergiye bir millîlik hüviyeti kazandırılacaktı. Hatta bu maksatla sergide görev yapacak kadın ve erkeklerin Bulgar millî kıyafetleriyle görevlerini yapmaları düşünüldü.[1134]

Filibe'nin bu sergi için seçilmesi dahi önemli bir karardı. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin merkezinin bu etkinlik için seçilmesi tesadüf olarak görülmemelidir. Dönemin siyasî olaylarını ayrıntılarıyla bilen İvan Andonov'a[1135] göre Prens Ferdinand ile Maliye Müdürü Naçoviç, sergiyi Sofya'da düzenlemek istiyorlardı. Ancak Stambolov'un ısrarı ise Filibe'de olmasından yanaydı.[1136] Elbette Filibe'nin Bulgaristan'ın bir toprağı olarak görülmesi bu ısrarın ana sebebidir. Daha önce de belirtildiği üzere, serginin açılışının Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakı tarihinde (6/18 Eylül) yapılması düşünülüyordu. Fakat Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey, başmüdürün kendisine açılış tarihi hakkında gerekli uyarıları yaparak tarihinin değiştirilmesini istemişti.[1137]

[1132] *Çerno More*, 12 Septevri 1891, Godina I, Broy 15, s. 2.
[1133] Dobrin D. Miçev, "Pırvoto Bılgarsko Zemedelsko-Promişleno İzlojenie i Zemedelsko-Promişleniyat Sıbor v Gr. Plovdiv prez 1892 g.", *İstoriçeski Pregled*, XI, 5, 1995, s. 60.
[1134] *Ceride*, 22 Mart 1308 [3 Nisan 1892], nr. 158, s. 4. Millî kıyafetlerin sergilendiği pavyonun resmî için bkz. *Svetlina*, Oktomvri i Noemvri 1892, Godina II, Kniga X i XI, s. 222.
[1135] İvan Andonov (1854-1937). İhtilalci, gazeteci, avukat, vekildir. Bulgarların 1878 öncesi "Millî Özgürlük Hareketi"nde faal şekilde yer almıştır. 1872 ile 1875 yılları arasında Çırpan İhtilal Komitesi'nin sekreteridir. Stefan Stambolov ile birlikte 1875 yılındaki Eski Zağra Ayaklanması'na katılmıştır. 1876 Nisan Ayaklanması'nın hazırlığında bulunmuş ve ayaklanmaya iştirak etmiştir. Osmanlı kuvvetlerince yakalanmış ve idam cezası ile yargılanmıştır. Fakat daha sonra hapis cezası alarak Filibe ve İstanbul hapishanelerinde yatmıştır. 93 Harbi sonrası serbest bırakılmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin yaratılmasından sonra "millî ideallere -Şarkî Rumeli ve Makedonya-" ulaşabilmek için çalışmıştır. Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhakına giden süreçte faaliyet yürüten Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin sekreteridir. "Edinstvo" adlı komitenin kurucularındandır. Zahari Stoyanov ile birlikte ilhakı gerçekleştirenlerden biridir. "*Malık Vestnik*" ile "*Şesti Septemvri*" adlı gazetelerin redaktörüdür. "*Sıedinenieto*" ve "*İz Spomenite mi ot Tursko Vreme*" adlı kitapların da yazarıdır.
[1136] Pavel Genadiev, *Stefan Stambolov*, Sofya 1991, s. 130.
[1137] BOA, Y.A.HUS., nr. 254/27, lef 2. (R. 21 Teşrinisani 1307 / M. 3 Aralık 1891).

6/18 Haziran 1891 tarihli Bulgaristan Prensliği'nin *Resmî Gazete*'sinde yayımlanan Prens Ferdinand'ın buyruğu ile sergi hazırlığı için kurulacak komisyonun başkanlığına Naçoviç atandı ve komisyon, sergi ile ilgili hemen hemen her konuyu görüştü.[1138] Komisyon ilk toplantısını 11/23 Haziran 1891'de yaptı ve ardından yapılan toplantılarda sergi ile ilgili hemen hemen her konu görüşüldü.[1139] Geniş katılımlı olması istenen ve hedeflenen bir sergiye fabrikatörlerin, zanaatkârların, ziraatçıların, sanayicilerin iştirak etmesi gayet doğaldı. Ancak komisyon, halkı da bu sergiye çekmek istiyordu. Bulgaristan'ın farklı bölgelerine ve şehirlerine komisyon üyeleri tarafından yapılan geziler de bu amaç içindi. Oluşturulan komisyon aynı zamanda hangi bölgeden ve şehirden, ne kadar ve ne tür eşyanın gelebileceğine dair çalışmalar yaptı.[1140] Bunun yanında, sergi hakkında bilgiler vermesi amacıyla *Naşeto Pırvo İzlojenie* [İlk Sergimiz] adıyla bir dergi çıkarılacaktı. Bu dergi, Aralık 1891'den başlayarak serginin kapanışına, Kasım 1892'e kadar yayın yaptı.

Sergi ile ilgili çalışmalar yürütülürken İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç, Stambolov Hükümeti yetkililerine Osmanlı Devleti'nin sergiye davet edilmesinin yaratabileceği etkiden söz etti.[1141] Zira Kapıkethüdasına göre, Sultan II. Abdülhamid sergiye bir Osmanlı yetkilisinin katılımına izin vermezse, halkın da sergiye iştirakinin önü kapanacaktı.[1142] 26 Şubat / 9 Mart 1892'de Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğü'nden Sofya'daki komiserliğe sergiye dair bir bilgilendirme yazısı takdim edildi. Dışişleri Müdürlüğü'nden sergiye katılacaklara her türlü kolaylığın sağlanacağına dair bir teminat verildi.[1143] Bu içerikteki yazı, vakit kaybetmeden II. Abdülhamid'e arz edildi.[1144]

Stambolov Hükümeti, İstanbul'daki Kapıkethüdalığı'na yukarıdaki yazının hemen hemen aynısını gönderdi. Kapıkethüdalığı revize edilen tarihte, 2/14 Ağustos 1892'de Filibe'de serginin açılışının yapılacağını Dâhiliye Nezareti'ne iletti. Bulgar

[1138] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], Broy 125 ot 12.VI.1891, s. 1.
[1139] *Naşeto Pırvo İzlojenie*, 8 Fevruari 1892, Br. 10, s. 4.
[1140] Dobrin D. Miçev, "*Pırvoto*…", s. 58-60.
[1141] *NBKM-BİA*, f. 14, op. 1, a.e. 79, l. 159.
[1142] *NBKM-BİA*, f. 14, op. 1, a.e. 834, l. 546.
[1143] BOA, Y.A.RES., nr. 59/21, lef 5. (9 Mart 1892).
[1144] Aynı yer, lef 14. (R. 9 Mart 1308 / M. 21 Mart 1892).

idareciler, Osmanlı topraklarından ziraatçılar ile sanayicilerinin bu sergiye katılmasını rica ediyorlardı. Vılkoviç aracılığıyla takdim edilen yazıda, Osmanlı Devleti yetkililerinin sergiye katılacağı ümit ediliyordu. Zira sergiye iştirak edilmesinin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilere olumlu yönde bir yansıması olacağı tahmin ediliyordu. Takdim edilen yazıya göre Bulgar idarecilerde, Babıâli'nin yapacağı çalışmalar ile insanları Filibe Sergisi'ne çekeceğine dair bir beklenti de bulunuyordu.[1145]

Hem Sofya'daki Stambolov Hükümeti'nin hem de İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı'nın girişimleri Babıâli'yi harekete geçirdi. İlk olarak serginin açılış tarihi yapılan girişimler neticesinde değiştirilmişti. Maliye Müdürü Naçoviç'in ifadesine göre açılış tarihinin 6/18 Eylül'den, 2/14 Ağustos'a ertelenmesine sebep olan kişi Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'di.[1146] Bu tarihin de bir plan dâhilinde belirlenmiş olma ihtimali vardı. Hatırtalım ki, Ferdinand'ın Bulgar Meclisi'nde yemin ettiği tarih 2/14 Ağustos 1887 idi. Ferdinand'ın dönem itibarıyla Büyük Güçler ve Padişah tarafından henüz tanınmamış olmasının yaratmış olduğu sıkıntılar, belki sergi öncesi ve esnasında gündeme getirilmeyebilirdi. Ancak yapılacak yayımlar ile Ferdinand ön plana çıkarılabilir ve bir şekilde Ferdinand'ın pozisyonu hakkında imalarda bulunulabilirdi.

İstanbul'da ayrıca sergi ile ilgili gerekli araştırmalar yapıldı. Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin resmî katılımının büyük masraflar gerektirdiğini düşündüğünden katılmaya karşıydı. Katılım sağlansa bile serginin açılış tarihi olarak belirlenen tarihine kadar gerekli hazırlıklar yapılamayacaktı. Nazır, resmî olarak katılmaktan ziyade Osmanlı topraklarından eşya ve emtia göndermek isteyenler için sergi hakkında bilgilendirme yapmak üzere *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'nde[1147] bir ilân yayımlanmasıyla yetinilmesi

[1145] BOA, Y.A.RES., nr. 59/21, lef 3. (27 Mart 1892).
[1146] *NBKM-BİA*, f. 14, op. 1, a.e. 79, l. 153.
[1147] Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, dönemin Ticaret ve Nafia Nazırı Abdüllatif Subhî Paşa'nın girişimleriyle çıkarılmıştır. İlk sayısı 24 Kânunuevvel 1300 [5 Ocak 1885] tarihlidir. Osmanlı Türkçesi ve Fransızca olmak üzere iki farklı dilde basılmıştır. İlk başlarda 15 günde bir çıkarılmıştır. Ticarî ve malî haberlerin dışında tarım ve sanayi ile ilgili haberler de gazetede yayımlanmıştır. Gazetenin haber çeşitliliği fazladır. Gazete, Ocak 1886'dan sonra ise haftada bir çıkarılmaya

taraftarıydı. Özel vagon ayarlanması ve tarifelerin düşük fiyattan verilmesi konusunda ise Şark Demiryolları Şirketi'nin fiyat hususunda gerekli hamleleri yapacağını, düşük ücretlere razı geleceğini düşünüyordu.[1148]

Tüm bu gelişmeler ışığında 14/26 Haziran 1892 tarihinde sergi konusunu görüşmek üzere Babıâli'de bir toplantı yapıldı. Stambolov Hükümeti yetkilileri tarafından yapılan açıklamalardan sergide, yalnızca sanayi ve ziraî ürünlerin teşhir edilip siyasetten ve politikadan bahsedilmeyeceği anlaşılıyordu. Osmanlı topraklarından sergiye eşya göndermek isteyenlere izin verilmesi, Bulgar idarecileri fazlasıyla memnun edebilirdi. Ancak Osmanlı Devleti'ni temsil edecek bir kişinin resmî olarak Filibe'de bulunulmasına toplantıdaki Osmanlı yetkilileri karşı çıkıyorlardı. Toplantıda çıkan karar neticesinde *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*'nde sergi ile ilgili ilân yayımlanması yeterli görüldü.[1149] Bahsedilen gazete gerekli ilânı yayımlayarak Osmanlı sanayicileri ile ziraatçılarını sergi hakkında bilgilendirdi.[1150] Demiryolu şirketi, gönderilecek eşyaların nakliyatında alınacak ücretlerde %50lik bir indirim yapacağını taahhüt etti.[1151]

Sergi arifesinde Bulgaristan'da aynı zamanda birtakım askerî hazırlıklar vardı. 28 bin civarındaki ihtiyat askerinin Filibe'de toplandığı haberi alındı. Bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid, asker celbinin sebebini öğrenmek istedi.[1152] Osmanlı diplomatları konuyla ilgili gerekli tahkikatları yaptılar. Filibe'de görevli Fethi Bey'e göre bu celp, Filibe Sergisi ile alakalı olmayıp doğrudan Sırplardan kaynaklıydı. Osmanlı devlet adamının vermiş olduğu malumata istinaden Sırplar, Bulgar sınırına asker yığdığı için celp meselesi, Sırplardan gelebilecek olası bir saldırıya gözdağı vermek amacını taşımaktaydı.[1153]

---

başlamıştır. *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, Hazırlayan: Prof. Dr. Ufuk Gülsoy, Yrd. Doç. Dr. Bayram Nazır, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2009, 62-64.

[1148] BOA, Y.A.RES., nr. 59/21, lef 15. (R. 2 Haziran 1308 / M. 14 Haziran 1892).

[1149] Aynı yer, lef 9. (R. 14 Haziran 1308 / M. 26 Haziran 1892).

[1150] *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 1 Ağustos 1308 [13 Ağustos 1892], nr. 398, s. 1.

[1151] Mahir Aydın, "Filibe Sergisi", *Belleten*, Cilt LVIII, Sayı 223, Aralık 1994, s. 661.

[1152] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/990. (R. 25 Temmuz 1308 / M. 6 Ağustos 1892).

[1153] BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/79, lef 1. (R. 25 Temmuz 1308 / M. 6 Ağustos 1892).

Edirne Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli bir telgraf ise Fethi Bey'in vermiş olduğu bilgilerin tam aksi malumatlar içeriyordu. Sergi vesilesiyle devletin her kademesinden birçok kişi Filibe'de bir araya gelecekti. Bu telgrafa göre asker celbi fikri, Bulgaristan'ın sergiyi kullanarak bağımsızlık ilân etme düşüncesine dayanıyordu.[1154] Bu bilgi, Yıldız Sarayı'nı tedirgin etti. Çünkü Bulgar askerlerin mükerrer ateşli silahlar ile donatılmış olduğu Saray'da biliniyordu. Buna karşın Osmanlı askerleri henüz bu silaha sahip değillerdi. Bundan dolayı II. Abdülhamid, Bulgar yetkililerin bir taraftan bağlılıklarını sunup diğer taraftan böyle bir girişimde bulunup bulunmayacaklarını öğrenmek istedi.[1155]

Yıldız Sarayı'nın tedirginliği bir nebze de olsa azaldı, çünkü bu celp meselesi, Osmanlı yetkililerinin yapmış oldukları araştırmalara göre Bulgar askerlerinin talimi içindi. Ancak bu tahkikatlarla yetinilmeyerek Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, Dışişleri Müdürü Grekov'la dahi görüştü. Böylelikle talim ve manevraların yapıldığı ilk ağızdan dile getirildi. Söz konusu talim ve manevralar bittikten hemen sonra celp edilen askerlerin yerlerine gideceği konusunda Grekov teminat verdi.[1156] Nitekim müdürün verdiği teminat doğrultusunda hareket edilerek celp edilen askerler, Reşid Bey'in vermiş olduğu malumata göre talim ve manevralardan sonra dağıtılmıştı.[1157]

6/18 Eylül olarak düşünülen serginin açılış tarihi, Osmanlı yetkilileri tarafından yapılan baskılar neticesinde 2/14 Ağustos belirlenmişse de sunulan gerekçeye istinaden serginin inşaatının tamamlanmamasından kaynaklı olarak açılış 15/27 Ağustos 1892 tarihine alındı.[1158] Sergiye Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Osmanlı Devleti davet edildi.[1159] Osmanlı Devleti'ne davet, Bulgaristan Maliye Müdürü Grigor Naçoviç tarafından Bulgaristan Komiserliği vasıtasıyla yapıldı. Reşid Bey'e göre bu davete icabet etmemek Bulgaristan'da hoşnutsuzluğa sebep olurdu. Hatta Başkâtip, serginin açılışının ertesi

[1154] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/997, lef 1. (R. 21 Temmuz 1308 / M. 2 Ağustos 1892).
[1155] Aynı yer, lef 3. (R. 3 Ağustos 1308 / M. 15 Ağustos 1892).
[1156] BOA, Y.A.HUS., nr. 264/26. (R. 13 Ağustos 1308 / M. 25 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 264/72, lef 2. (R. 18 Ağustos 1308 / M. 30 Ağustos 1892).
[1157] BOA, Y.A.HUS., nr. 264/113, lef 2. (7 Ağustos 1892).
[1158] BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/80. (R. 28 Temmuz 1308 / M. 9 Ağustos 1892).
[1159] Dobrin D. Miçev, *a.g.m.*, s. 60.

günü, 16/28 Ağustos'ta yapılacak geçit töreninde bulunulmasının uygun olacağı fikrindeydi. Bir gün gecikmeli olarak katılım sağlanacağına dair bilgi, uygun bir dille Bulgar idarecilere anlatılabilirdi.[1160] Naçoviç, davet mektubuna İstanbul'dan bir cevap verilmesini istese de bu talebi kabul görmedi. Zira cevabın verilmesi, Padişah tarafından Ferdinand'ın resmî olarak tanındığı anlamına gelebilirdi ki bu yönden II. Abdülhamid, davetnameye cevap verilmesini istemedi.[1161]

Sergi ile ilgili hazırlıklar devam eder ve İstanbul'a bilgi akışı sürerken sergiye Osmanlı Devleti'ni temsil etmek amacıyla kimin gönderileceği gündeme geldi. Bu konuya istinaden Prensliğin İstanbul'daki temsilcisi Petır Dimitrov, Sadrazam Cevad Paşa ile görüştü. Kapıkethüdasına göre sergiye Babıâli tarafından özel bir memurun gönderileceği haberinin alınması, Bulgaristan'da olumlu ve büyük bir etki yapardı. Sergiye bir Osmanlı memurunun gönderilmesi, Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne tanıdığı "süzerenliğin" bir yansıması olurdu. Dimitrov, sergi açılışında ve sonrasında yapılacak konuşmalarda siyasî söylemlerden kaçınılacağını taahhüt etti. Ancak kapıkethüdasının sözleri, başta Cevad Paşa olmak üzere Osmanlı yetkililerini pek ikna etmedi. Osmanlı Devleti'nin merkezden göndereceği bir görevlisinin Filibe'de, sergide bulunmasının siyasî birtakım yorumlamaları beraberinde getirmesinden çekinildi. Bu söylentilere mahal verilmemesi adına Osmanlı devlet adamlarının aklına gelen ilk fikir, geçici bir görevle Batı Avrupa'ya bir Osmanlı memurunun gönderilmesiydi. Bu memur Avrupa'ya giderken bir vesile ile Filibe'ye uğrayıp sergiye katılabilirdi. Fakat Sadrazam Cevad Paşa'ya göre bu fikrin hayata geçirilmesi, Bulgar idarecileri memnun etmezdi. Yine Sadrazam'a göre "*Bulgarlara başka, yabancı elçilere başka söylemlerde bulunmak farz olsa da*" sergide bir Osmanlı memurunun bulunması önemli olurdu. Bu durum yabancıların tedirgin olmasına sebep olmazdı. Olması durumun da ise bu tedirginlikler, uygun bir dille giderilebilirdi.[1162]

[1160] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/33. (22 Ağustos 1892). Davetname için bkz. BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/998, lef 1. (15/27 Ağustos 1892).
[1161] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/998, lef 2. (R. 12 Ağustos 1308 / M. 24 Ağustos 1892).
[1162] BOA, Y.A.HUS., nr. 263/61. (R. 28 Temmuz 1308 / M. 9 Ağustos 1892).

Padişah, Cevad Paşa'nın söylediklerini dikkat alarak kararından vazgeçti. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından bir kişi, sergiye katılmak üzere belirlendi.[1163] Nezaret tarafından ilk başta Cemaleddin Efendi ile Aram Efendi tayin etmişse de daha sonra yalnızca Ziraat Bankası ve Ziraat İdaresi Genel Müdürü Cemaleddin Efendi'nin sergide Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi uygun görüldü.[1164] Prens Ferdinand, Cemaleddin Efendi ile Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'in serginin resmî açılışında bulunmalarını özellikle istiyordu.[1165] Fakat ne Cemaleddin Efendi ne de Reşid Bey resmî açılışta hazır bulunmadılar ve serginin açılışının ertesi günü, 16/28 Ağustos'ta sergiye katıldılar.[1166]

Sergiye katılmak üzere Cemaleddin Efendi'nin gönderileceği Bulgaristan Komiserliği'ne bildirildi. Bu bilgi Dışişleri Müdürü Grekov'a verildi[1167] ve bu haber, Stambolov Hükümeti yetkililerini hoşnut etti. Stambolov ve Grekov oldukça memnun olarak minnettarlıklarının Padişah'a arz edilmesini Reşid Bey'den istediler.[1168] Cemaleddin Efendi'nin bu görev için tayin edilmesinin ardından Ferdinand ile olası görüşmesinde nasıl hareket edeceği gündeme geldi. Sultan'ın vermiş olduğu emre göre, Prens Ferdinand ne şekilde kabul ediyorsa Cemaleddin Efendi de aynı şekilde karşılık vermeliydi. Ayrıca sergi açılışında yapılacak konuşmaların siyasî içerikli olmaması üzerinde özellikle duruluyordu. Kapıkethüdası Dimitrov'un hiçbir siyasî söylemde bulunulmayacağına dair vermiş olduğu teminat İstanbul'da yeterli görülmeyerek Reşid Bey'den Grekov ile konuşması istendi. Osmanlı ve Bulgar yetkililer siyasî bir uygunsuzluğun yaşanmaması için büyük çaba sarf ediyorlardı.[1169]

Verilen Padişah emrini yerine getirme amacıyla Başkâtip Reşid Bey, hem Grekov hem de Stambolov ile görüştü. Grekov'a göre, resmî açılışta Prens

[1163] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/991. (R. 29 Temmuz 1308 / M. 10 Ağustos 1892).
[1164] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/996. (R. 2 Ağustos 1308 / M. 14 Ağustos 1892); BOA, HR.SFR.04, nr. 341/46.
[1165] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/999, lef 2. (22 Ağustos 1892); BOA, HR.SFR.04, nr. 387/34. (24 Ağustos 1892).
[1166] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/999, lef 4. (R. 13 Ağustos 1308 / M. 25 Ağustos 1892).
[1167] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/50. (R. 6 Ağustos 1308 / M. 18 Ağustos 1892).
[1168] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/49. (R. 6 Ağustos 1308 / M. 18 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 263/112, lef 2. (R. 6 Ağustos 1308 / M. 18 Ağustos 1892).
[1169] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/47. (R. 4 Ağustos 1308 / M. 16 Ağustos 1892).

Ferdinand'ın konuşma yapması gayet doğaldı. Ancak yapacağı bu konuşmada hiçbir şekilde siyasî konulara girmeyecekti. Bahsedilecek yegâne konu Bulgaristan'ın malî durumu olacaktı. Ayrıca Grekov, Prens Ferdinand'a konuyu arz edeceğini de ifade etti. Stambolov da, dışişleri müdürü ile aynı minvalde sözler sarf etti. Ona göre prensin yapacağı konuşmada Bulgaristan'ın iktisadî gelişiminden bahsedilecekti. Reşid Bey'in vermiş olduğu bilgiye istinaden Stambolov, "*konuşmanın hiçbir tarafça şikâyete sebebiyet verecek bir zeminde olmamasına dikkat edileceğini*" temin etmişti.[1170] Grekov, Ferdinand ile görüşür görüşmez komiserhaneye, Reşid Bey'in yanına gitti. Ferdinand'ın yapacağı konuşmanın siyasî içerikte olmayacağı konusunda yeni bir teminat daha verdi.[1171]

Svoboda Gazetesi, 14/26 Ağustos tarihli nüshasında sergi haberini manşetten verdi: "*Yarın, Filibe'deki serginin büyük açılış günü olan 15/27 Ağustos'tur.* [Bu] *yeni siyasî hayatımızdaki dikkat çekici tarihlerden biridir. Ulusal refah ve iktisadî yükselişimizin en dikkat çekici tarihidir. 15/27 Ağustos, Bulgar halkı için zafer günüdür. Filibe Sergisi, girişimciliğimizi dünyaya tanıtacaktır. Ekonomik refahın gücü ile siyasî özgürlüğün temelini destekleyebilecek ve* [özgürlüğe] *sahip olabileceğini kanıtlayacak Bulgar halkı için* [sergi] *siyasî bir zafer olacaktır*".[1172] Filibe Sergisi, gazetenin ifadelerinde de okunacağı üzere Bulgarlara yalnızca iktisadî bir olay gibi yansıtılmıyor, ekonomik olarak güçlü olmanın "*siyasî özgürlüğü*" de beraberinde getireceği açıkça vurgulanıyordu.

Sergi, 15/27 Ağustos 1892 tarihinde açıldı.[1173] Padişah emri gereğince Başkâtip Reşid Bey ile Cemaleddin Efendi resmî açılışta bulunmadılar.[1174] *Naşeto Pırvo İzlojenie* adlı dergi "*Açıldı*" başlıklı bir yazı yayımlayarak serginin yarattığı etkiyi ortaya koydu: "*Yeni çağımızın başlangıcı. Tarih, şanlı bir gün kaydetti.*

[1170] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/49. (R. 6 Ağustos 1308 / M. 18 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 263/112, lef 2. (R. 6 Ağustos 1308 / M. 18 Ağustos 1892)
[1171] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/999, lef 2. (22 Ağustos 1892)
[1172] *Svoboda*, 14 Avgust 1892, Godina VI, Broy 884, s. 1.
[1173] *Sabah*, 15 Ağustos 1308 [27 Ağustos 1892], nr. 1083, s. 1; *Balkanska Zora*, 15 Avgust 1892, Godina III, Broy 700, s. 1-3; *Çerno More*, 22 Avgust 1892, Godina II, Broy 57, s. 1.
[1174] *The Times*, 30 August 1892, Issue 33730, p. 3.

Sağlam inancımız, sarsılmaz irademizle bugün başarı kazandık. Bugün halkımızın başarısını, umutlarımızın gerçekleşmesini kutluyoruz".[1175]

Sergi açılışında Maliye Müdürü Grigor Naçoviç ile Prens Ferdinand birer konuşma yaptılar. Sergi sakin bir şekilde açılmış ve verilen teminatlar doğrultusunda siyasî bir nutuk atılmamıştı.[1176] Bu sergi, yeni kurulmuş bir Prenslik için büyük bir başarı olarak kabul görmüş, sergi hakkında övgü dolu sözler sarf edilmişti. Bu söylemler, Filibe'deki Osmanlı Devleti yetkilisi Fethi Bey'i de etkilemişti: "*Bulgaristan'ın şu başarısından bahis ile Bulgaristan'ı Balkanların en birincisi kabul etmelerine bakılırsa Bulgarlar, sergi için bekledikleri maddî kazançlardan belki de yüz kat manevî kazanç elde edeceklerdir*" diye İstanbul'a yazarak sergiye yönelik olumlu bakışını beyan etmişti. Ona göre, serginin aynı zamanda Müslümanların üzerinde de tesiri olacaktı. Özellikle Şarkî Rumeli'nin Selanik ve Edirne vilayetleri ile olan ticarî bağlantıları, Müslümanlara maddî bir kazanç getirecekti. Ayrıca Filibe'de böylesi bir serginin yapıldığını gördükten sonra Fethi Bey, Edirne, Selanik ve Bursa gibi yerlerde de küçük birer sergi yapılmasının faydalarından bahsetti.[1177]

Osmanlı devlet adamının sergiye yönelik müspet görüş ve bakışını İstanbul'a bildirmesi ve serginin Bulgar yönetimin siyasî söylemlerde bulunulmayacağına dair vermiş oldukları teminatlar doğrultusunda devam etmesi, sergiye yönelik olumlu bir havanın var olmasına yol açmıştı. Bu hava, Ferdinand'nın sergiyi dolaştığı esnada da artarak devam etmişti. Bulgar prensi Osmanlı mallarına ait pavyonu ziyaret etmiş, birçok eşya ile birlikte Sultan II. Abdülhamid'in tuğrasının bulunduğu yuvarlak bir masayı da satın almıştı. Prens Ferdinand, sergiyi dolaştığı esnada Fethi Bey ile yaptığı görüşmede şöyle demişti: "*satın alınan eşyalar ile sarayın en şerefli yeri hazırlanacaktır*".[1178] Gezinin yapıldığı akşam aynı zamanda bir ziyafet düzenlendi. Fethi Bey'e yemekte Ferdinand'ın hemen yanı ayrılarak yemekten sonra Ferdinand tarafından bir kısa sohbete davet edilmişti. Bu sohbette

[1175] "Otvoreno", *Naşeto Pırvo İzlojenie*,15 Avgust 1892, Br. 35, s. 1.
[1176] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 11/87, lef 1. (R. 15 Ağustos 1308 / M. 27 Ağustos 1892); BOA, BEO, nr. 59/4424. (R. 15 Ağustos 1308 / M. 27 Ağustos 1892).
[1177] Aynı yer.
[1178] BOA, Y.PRK.MYD., nr. 11/87, lef 3. (R. 1 Eylül 1308 / M. 13 Eylül 1892).

Bulgar prensi, Sultan'a olan bağlılığını açıkça ifade etmişti. Ferdinand, hem Fethi Bey'i hem de Sofya'daki Reşid Bey'i kendisine "*yoldaş*" kabul ediyordu. Fethi Bey'e göre prensin en büyük arzusu, Padişah'a olan sadakat ve bağılığının bilinmesiydi.[1179]

Prens, serginin bitimine yakın Başkâtip Reşid Bey ile Sofya'da görüştü. Ferdinand, Cemaleddin Efendi'ye gösterilen saygının Yıldız Sarayı'nda nasıl algılandığını öğrenmek istiyordu. Zira geldiği andan itibaren kendisine hürmette kusur edilmemiş, çok iyi bir şekilde karşılanmıştı.[1180] Bir de Reşid Bey, merkeze tavsiye niteliğinde bir öneri sundu. Buna göre Babıâli'nin, Stambolov Hükümeti'ne Cemaleddin Efendi'nin kabulünden kaynaklı olarak duyduğu memnuniyeti beyan etmesi iyi etki bırakabilirdi. Böylelikle bu beyandan hem Ferdinand hem de Stambolov ve hükümetindeki müdürler hoşnut olabilirlerdi.[1181] Nitekim Osmanlı diplomatının bu önerisi kabul gördü.[1182] Sadrazam Cevad Paşa, Cemaleddin Efendi'ye gösterilen iyi kabulün yarattığı olumlu hislerin Bulgar Hükümeti'ne bildirilmesini istedi.[1183] Ferdinand'ın gayrimeşru durumdan kaynaklı olarak memnuniyet beyanı Sadaret üzerinden yapıldı. Dışişleri Müdürü Grekov, oldukça memnun olarak hükümeti adına teşekkürlerini iletti[1184] ve II. Abdülhamid'e olan bağlılığının arz edilmesini Reşid Bey'den istedi.[1185]

30 Ekim / 11 Kasım'da Reşid Bey'in serginin kapanışına iştirak etmesi adına kendisine Bulgar Hükümeti tarafından bir davet mektubu gönderildi. Serginin resmî açılışında bulunmayan başkâtip, kapanışında da olası siyasî itirazlara sebebiyet vermemek için katılmamayı tercih etti.[1186] 15/27 Ağustos'ta resmî açılışı yapılan serginin kapanışı Osmanlı başkâtibinin vermiş olduğu bilgiye istinaden 1/13 Kasım 1892 tarihinde oldu.[1187] Prens Ferdinand sergi açılışında olduğu gibi kapanışında da

[1179] Aynı yer.
[1180] *Sabah*, 18 Ağustos 1308 [30 Ağustos 1892], nr. 1086, s. 1.
[1181] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/69. (R. 1 Eylül 1308 / M. 13 Eylül 1892).
[1182] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1005, lef 2. (R. 15 Eylül 1308 / M. 27 Eylül 1892).
[1183] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/79. (R. 16 Eylül 1308 / M. 28 Eylül 1892).
[1184] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/90. (R. 26 Eylül 1308 / M. 8 Ekim 1892).
[1185] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/87. (R. 26 Eylül 1308 / M. 8 Ekim 1892).
[1186] BOA, HR.SFR.04, nr. 341/111. (R. 30 Teşrinievvel 1308 / M. 11 Kasım 1892).
[1187] BOA. Y.A.HUS., nr. 266/161, lef 2. (R. 2 Teşrinisani 1308 / M. 14 Kasım 1892).

bir nutuk irat etti. Fethi Bey'in bildirdiğine göre bu nutuk da siyasî söylemlerden uzaktı.[1188]

Sergi başında ve esnasında Bulgaristan Prensliği'nde yaşanan gelişmeler ve İstanbul'a ulaşan bazı bilgiler, Yıldız Sarayı'nı tedirgin etmiş olsa da Stambolov Hükümeti yetkilileri tarafından verilen teminatlar, bu tedirginliği ortadan kaldırmıştı. Dönem itibarıyla Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ikili siyasî ilişkilerde yaşanan olumlu hava, Bulgar yönetimin tertip etmiş olduğu bu sergide de görülmüştü.

[1188]Aynı yer. Ziyafetin sonunda ise ilginç bir hadise yaşandı. Bu da Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki iyi ilişkilerin seviyesini başka bir açıdan göstermekteydi. Buna göre, bir Bulgar ısrarla bir konuşma yapmak istemişti. Yapmış olduğu konuşmasında dolaylı yoldan Osmanlı Devleti'ne karşı ifadeler sarf etmeye başlamıştı. Başmüdür Stambolov ve Dışişleri Müdürü Grekov, konuşma yapan kişinin sesini bastırmaya gayret etmişlerdi. Aynı yer.

E. Ermenilerin İmal Ettikleri Bombaların Ele Geçirilmesi ve Stambolov'a İstanbul'un Yolunun Açılması (1892)

Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ikili ilişkilerin dinamiklerini gösteren diğer bir örnek ise Bulgar idarecilerin Rusçuk'taki Ermenilere yönelik tutumlarıydı. Stambolov'un Osmanlı Sultanı'na olan yaklaşımına farklı bir açıdan bakabilmek için Rusçuk'taki Ermeniler konusu iyi emsallerden birini teşkil etmektedir. 1891 yılı içerisinde Stambolov Hükümeti yetkililerinden Maliye Müdürü Naçoviç ile Dışişleri Müdürü Grekov, Sultan'ın huzuruna kabul edilmişlerdi. Bu ilişkilerin nispeten iyi olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilirdi. Fakat Kapıkethüdası Vılkoviç'in İstanbul'da öldürülmesinin ardından, 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihinde Bulgaristan Prensliği Dışişleri Müdürlüğü'nden, Sofya'daki Osmanlı Devleti Bulgaristan Komiserliği'ne takdim edilen nota[1189], görece ilişkilerin sekteye uğradığı algısını yaratabilirdi. İşte tam da bu dönemde Ermenilerin faaliyetlerinin Rusçuk'ta ortaya çıkarılması, Stambolov'un Padişah'a olan bağlılığını göstermesi için kendisine uygun ortamı yarattı.

Evvela Ermeniler ile ilgili kısa bir arka plan vermek konuya giriş açısından önemli olacaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi yalnızca Balkan halklarının tarihlerinde yeni bir sayfa açmalarına vesile olmamış, aynı zamanda *millet-i sadıka* olarak kabul edilen Ermenilere de belirli iddialarda bulunmalarına imkân yaratmıştı. Öncelikle 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde Ermeniler ile ilgili bir hüküm yer alıyordu. Ancak antlaşma üzerinde meydana gelen uzlaşmazlık, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nı yaratacaktı. Bu antlaşmanın 61. maddesi Ermeniler ile ilgiliydi. Madde gereğince Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde ıslahatlar yapılacak ve Ermeniler, Çerkesler ile Kürtlerin olası saldırılarından korunacaktı. Yapılacak çalışmalar üzerinden antlaşmada imzası bulunan devletler de bilgilendirilecekti.[1190] Bu madde, Ermenilerin belirli isteklerde

[1189] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 251-260; BOA, İ.MTZ.04, 16/977, lef 1. (R. 31 Mart 1308 / M. 12 Nisan 1892).
[1190] Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 423.

bulunmalarına fırsat vermesinin yanında, günümüze değin süre gelen bir sorunu da doğuracaktı.

Bulgarları kendilerine örnek alarak yol haritası belirleyen Ermeniler, bir dizi siyasî, sosyal ve kültürel faaliyetlere girişmişlerdi. Ancak girişimlerinin başarıya ulaşması için uluslararası çevreye bunların duyurulması gerektiği bilincindeydiler. Bu bilinç ile 1876 Nisan Ayaklanması ve ardından gelişen olaylar Ermenilerin önünde bir emsal teşkil etti. Başta İngiltere olmak üzere devletlerin göstermiş oldukları yardımlar ile yaratılan kamuoyu ve yapılan propagandalar, Bulgarların Osmanlı Devleti'nde "ezilen" bir halk olarak Avrupa siyasî çevrelerinde görülmesine sebep olmuştu. Ermeniler de bu hususları göz önüne alarak hem kendilerine destek çıkacak devletler aramış hem de Avrupa kamuoyunda dikkat çekebilecek silahlı faaliyetlere, isyan hareketlerine girişmeye teşebbüs etmişlerdi. 1890 Erzurum İsyanı, 1890 İstanbul Kumkapı Olayları Ermenilerin ilk ciddi faaliyetleriydi. Birtakım hadiselerle ortaya çıkan Ermeni Meselesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Babıâli'de önemli bir yer işgal etmeye başlayacaktı.

Osmanlı Devleti'nin kendi dinamikleriyle çözemeyeceği bir sorun hâlini almaya başlayan mesele, İmparatorluğun birçok bölgesinde kendisini gösterdi. Bu bölgelerden biri de Bulgaristan'dı. Bulgaristan topraklarındaki Ermeni varlığı, bölgeden bölgeye, yıldan yıla değişiklik gösterse de her daim o topraklarda bulunuyordu.[1191] Ancak 13 Temmuz 1878'den sonraki süreçte, Bulgar örneğinde de olduğu gibi hareket edilecek ve Bulgaristan topraklarında Büyük Güçlerin dikkati çekilmeye gayret edilecekti. Bulgaristan'ın 1887 yılında gerçekleştirdiği ilk resmî nüfus sayımına göre Bulgaristan topraklarında 9.574 Ermeni yaşamaktaydı. 1892 yılında yapılan diğer bir sayıma göre ise Ermenilerin sayısı 6.643 olarak kaydedilmişti.[1192] Görece sayı olarak az bir nüfusa sahip olmalarına rağmen, Bulgaristan'da gerçekleştirecekleri faaliyetler büyük ve ses getirici olacaktı. Vılkoviç suikastının etkilerinin sürdüğü bir dönemde, Rusçuk'ta bulunan Ermenilerin faaliyetleri ile ilgili bir bilgi Sofya'ya ulaştı.

[1191] Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 10-20.
[1192] Aynı yer, s. 41.

Mıgırdıç Tütüncüyan'ın[1193] yaptığı ihbar üzerine Rusçuk'ta telgraf memurluğu yapan Garabet adlı bir Ermeni'nin evinde 14 adet el bombasının bulunması Yıldız Sarayı'nın dikkatini Bulgaristan'a çevirdi. Ortaya çıkarılan bu el bombaları, Stambolov döneminde Bulgaristan topraklarında Ermenilerin ilk dikkat çekici hadiseydi. Bu, aynı zamanda Stambolov'un Sultan'a duyduğu sadakati göstermesi için bir fırsattı. Alabileceği önlemler, verebileceği kararlar, kendisi ve hükümeti için büyük önemli olabilirdi. Bulgaristan Komiserliği İkinci Kâtibi Binbaşı İbrahim Fethi Bey'e göre bombaların bulunması ve ele geçirilmesi Stambolov'un Padişah'a olan sadakatinin bir göstergesiydi.[1194] Buna istinaden vakit kaybetmeden Garabet ve beraberindekiler tutuklanarak sorgulandılar.[1195] Gerçekleştirilen ilk sorgularında ele geçirilen bombaların İstanbul'a yollanacağı anlaşıldı ve bu kişilerin yaptığı yazışmaların evrakları ele geçirildi. Ancak evrakın Ermenice olması ve Bulgarcaya tercüme edilmemesi sorun teşkil ediyordu. Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey, dil bilen bir kişinin Rusçuk'a gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca başkâtibin yapmış olduğu girişimler neticesinde konu üzerinden Rusçuk'taki Bulgar yetkiliye gerekli talimatlar Stambolov tarafından verildi.[1196] Söz konusu bu evrakı almak üzere Babıâli'den Leon Sisilyan adlı bir kişi gönderildi. Kendisine gerekli kolaylığın sağlanması için Stambolov'a bilgi verilmesi istendi[1197] ki başmüdür Rusçuk'taki yetkilileri bu konuda uyardı.[1198] Osmanlı Devleti tarafından gönderilen memur, Rusçuk'ta bir süre kaldı ve konu ile bağlantılı olduğu düşünülen evrakları (2.886 tane) inceledi.[1199] Gerek Bulgaristan'da bulunan ve gerekse firar etmiş Ermenilerin bir listesini hazırladı.[1200]

[1193] Mıgırdıç Tütüncüyan'ın sahibi olduğu ve redaktörlüğünü yaptığı "Tanoub (Tuna)" adlı içtimâî, siyasî, edebî ve millî konuları ihtiva eden gazetesi vardır. 15 Kasım 1891 tarihinde ilk sayısı çıkan gazetenin son sayısı 4 Nisan 1892 tarihlidir. Tütüncüyan'ın İstanbul'a gitmesinin ardından gazete bir daha çıkmamıştır. *Bılgarski Periodiçen Peçat 1844-1944; Anotiran Bibliografski Ukazatel*, Tom III, Nauka i İzkustvo, Sofya 1969, s. 13.

[1194] BOA, Y.PRK.MK., nr. 5/115. (Tarihsiz).

[1195] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/24. (21 Nisan 1892).

[1196] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/40. (R. 16 Nisan 1308 / M. 28 Nisan 1892).

[1197] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/78, lef 4. (R. 25 Nisan 1308 / M. 7 Mayıs 1892).

[1198] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/56. (10 Mayıs 1892).

[1199] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/80. (R. 20 Mayıs 1308 / M. 1 Haziran 1892).

[1200] BOA, A.MTZ.04, nr. 24/4, lef 1. (R. 3 Ağustos 1308 / M. 15 Ağustos 1892). Liste için bkz. BOA, A.MTZ.04, nr. 24/4, lef 2. (Tarihsiz). *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 51. İsim listesi için ayrıca bkz. Meral Bayrak (Ferlibaş), "Özerk Bulgar Prensliği Döneminde Rusçuk'ta Ermeni Faaliyetleri (1886-1897)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, Eskişehir

Derinlemesine yapılan sorguda ise el bombalarının Ermeni İhtilal Komitesi'ne ait olduğu ortaya çıktı. Pakarat adlı bir Ermeni, ele geçirilen bu bombaları Garabet'in evine götürmüştü ve bu kişi, Kalas'ta (Romanya) olabilirdi.[1201] Yapılan bu itirafların hemen ardından Bulgaristan Prensliği Dışişleri Müdürlüğü'nden Romen Hükümeti'ne Pakarat'ın beraberindeki kişilerle tutuklanması, bulunduğu evinin aranması ve ele geçirilebilecek her evrakın zapt edilmesi gerektiği konusunda bir yazı gönderildi.[1202] Bir Rus gazetesine göre, "*Stambolov, Padişah için hem Romen hem de Bulgar polislerini harekete geçirmede başarılı olduğunu göstermişti*".[1203] Ele geçirilen bombaların bir kısmının II. Abdülhamid'e karşı kullanılacağına dair bir söylenti yayıldı. Bilginin İstanbul'a ulaşması, Babıâli ve Yıldız Sarayı'nda kötü bir etki yaptı. Sadrazam Cevad Paşa, Ermenice evrakın hemen gönderilmesini istedi.[1204]

Bulgarcaya tercüme edilen evrak, Stambolov'un yolladığı bir mektupla beraber İstanbul'a postalandı. Mektup, Kalas'ta bulunan Haranet Şahiğyan tarafından Garabet'e gönderilmişti. Haranet adlı Ermeni ise Kumkapı Olayları'na karışmış ve daha sonra Bulgaristan'a firar etmiş, ardından da Varna'da tutuklanmış biriydi. Stambolov bu kişinin Varna taraflarında tutuklanması için bölge idarecilerine emri vermişti.[1205] Stambolov, hiçbir bir ayrıntıyı gözden kaçırmadan olay örgüsünün çözülebilmesi için gayret ediyordu. Sultan'a karşı kullanılacak olma ihtimali olaya önem vermeyi gerektiriyordu. Çünkü Bulgaristan üzerinden İstanbul'a nakledilecek ve İstanbul'da II. Abdülhamid'in hayatına kastedebilecek bir şekilde kullanılacak el bombaları, Stambolov Hükümeti'ni dahi suçlayabilecek iddiaları doğurabilecekti. Bundan kaynaklı olarak dikkatli ve titiz çalışılmaktaydı. Stambolov bu çalışma ve gayretlerinin mükâfatını, Sadrazam Cevad Paşa tarafından gönderilen teşekkür telgrafıyla aldı. Başmüdür duyduğu mutluluğu gizleyemiyordu. Stambolov'a göre,

---

11-13 Mayıs 2005, s. 450; Meral Bayrak (Ferlibaş), "Özerk Bulgar Prensliği Döneminde Rusçuk'ta Ermeni Faaliyetleri (1886-1897)", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 424; Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s. 191-193.

[1201] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/49. (R. 23 Nisan 1308 / M. 5 Mayıs 1892).

[1202] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 1.

[1203] BOA, Y.PRK.TKM., nr. 24/62. (R. 15 Mayıs 1308 / M. 27 Mayıs 1892).

[1204] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 76.

[1205] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/86. (R. 11 Mayıs 1308 / M. 23 Mayıs 1892).

Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet yürütenler, Bulgaristan Prensliği'nin de düşmanı kabul edilmekteydiler.[1206]

Osmanlı Devleti Varna Tüccar Vekâleti'nden bildirildiğine göre ele geçirilenler bombaların dışında Rusçuk'a getirilen bombalardan birkaçı İstanbul'a gönderilmek üzere Varna'ya nakledilmişti. Anlaşılıyor ki ele geçirilen 14 adet el bombasından daha fazlası Rusçuk'a getirilmiş ya da getirilmesi planlanmıştı. Nakledilen bu bombalar kitap ve paket şekline sokularak Varna'dan giden eşyaların arasına konulmuş ve yolcuların üzerinde sınır hattından geçirilmesi hedeflenmişti.[1207] Babıâli, bu bilgilere ulaşır ulaşmaz bombalar konusunda gerekli yerlere gerekli talimatları vermişti.[1208] Doğal olarak bu mesele Ermeniler başta olmak üzere Bulgaristan'dan gelenlere yönelik Babıâli'de bir güvensizlik hissi yarattı. İstanbul'daki Kapıkethüdası Dimitrov, Bulgarlara duyulan güvensizlikten dolayı memnun değildi, konudan kaynaklı olarak Bulgarların herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmadan Osmanlı topraklarına gelebilmeleri için gayret gösterdi.[1209]

Ele geçirilen bombalar ile ilgili gözaltılar ve tutuklamalar yalnızca Bulgaristan Prensliği'nde olmadı. Donabetyan adlı bir Ermeni, Zabtiye Nezareti tarafından İstanbul'da yakalandı. Bombaları İstanbul'a getirip infilak ettireceğine dair hakkında şüpheler bulunuyordu. Yapılan sorgusunda Hadisyan adlı Ermeni'nin bombaları imal edenlerden biri olduğunu itiraf etmişti. Hatta Hadisyan'ın Romanya'da, Kalas'ta bulunduğunu söylemişti.[1210] Hadisyan ve arkadaşları hakkında gerekli tahkikatların yapılması için Petersburg ve Bükreş'teki Osmanlı sefirlerine gerekli talimatlar verildi.[1211]

Bükreş'te çıkan bir gazetede dahi el bombaları konusu gündemdeydi. Bükreş'teki Osmanlı sefirinin aktardığına göre, 36 adet humbaranın İstanbul'a

[1206] BOA, İ.HR., nr. 326/21114, lef 1. (R. 19 Mayıs 1308 / M. 31 Mayıs 1892).
[1207] BOA, Y.A.HUS., nr. 259/18, lef 3. (R. 11 Nisan 1308 / M. 23 Nisan 1892).
[1208] Aynı yer, lef 1. (R. 19 Nisan 1308 / M. 1 Mayıs 1892).
[1209] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 76.
[1210] BOA, HR.TH., nr. 119/4, Lef 1. (R. 28 Nisan 1308 / M. 10 Mayıs 1892).
[1211] BOA, HR.SFR.04, nr. 340/144, lef 2. (R. 26 Nisan 1308 / M. 8 Mayıs 1892); BOA, HR.TH., nr. 119/4, lef 2. (R. 30 Nisan 1308 / M. 12 Mayıs 1892).

gönderildiği gazetede yer almaktaydı.[1212] Gazetenin vermiş olduğu bilgiler, Bükreş'teki Osmanlı yetkilisinin, Romen devlet adamlarıyla görüşmesini zorunlu kılmıştı. Romen adliye bakanının verdiği bilgiler kıymetliydi. Rusçuk'ta el bombaları ayrı ayrı, özel olarak korunmuş 50 adet küçük sandık içinde bulunmuştu. 14 adet el bombası ele geçirilmişti, ancak geriye kalan 36 adedi ortada yoktu ve başka bir yere yollandığı düşünülmekteydi. Fakat 36 adet el bombasının İstanbul'a gönderildiğine dair herhangi bir iz ve bilgiye rastlanmamıştı.[1213]

Osmanlı sefirine göre, vakit kaybetmeden Pakarat tutuklanmalıydı. Tutuklanırsa el bombası meselesinden yakalananların nihaî amacı öğrenilebilirdi. 36 adet el bombasının Pakarat'ta olabileceği düşünülüyordu, Pakarat'ın ise Botoşani'de bulunma ihtimali vardı. Meselenin çözüme kavuşması için Bulgar yetkililerle ortaklaşa hareket edilmeliydi, gelişmelerin peyderpey Babıâli'ye bildirilmesi için bir polisin Rusçuk'a gönderilmesi faydalı olacaktı.[1214] İkilinin yaptığı görüşmeden iki üç gün sonra Pakarat tutuklandı. Pakarat'ın yakalandığı bilgisi Romen bakan, Osmanlı sefiri ve birkaç kişinin dışında kimsede yoktu. Zaten bakan da haberin gizli kalmasını istemişti. Zira yapılacak tahkikatları ve aramaları sekteye uğratabileceğinden korkulmaktaydı.[1215]

Bu arada, el bombalarının gün yüzüne çıkarılmasına vesile olan Mıgırdıç Tütüncüyan'ın evi, kendisinden intikam almak gayesiyle bazı Ermeniler tarafından basıldı. Saldırıyı yapması için kişileri azmettirenler yerel güçlere bildirilmişti. Fakat Rusçak'ta bu konuya fazla önem verilmedi ancak hayatî tehlikesi bulunan Tütüncüyan'ın ailesiyle beraber İstanbul'a gitmesine Sultan tarafından müsaade edilmişti. İstanbul'a geldiğinde kendisine bir ev kiralanacak, ihtiyaçları giderilecekti. Tütüncüyan'ın Padişah tarafından verilen beşinci dereceden mecidî nişanının beratı ile bir paket içinde yer alan sekiz adet şahadetnamesi, Rusçuk zabitlerince alınmıştı.

[1212] BOA, HR.SYS., nr. 2824/8. (2 Mayıs 1892); BOA, HR.SYS., nr. 2824/9. (3 Mayıs 1892).
[1213] BOA, HR.SYS., nr. 2824/9. (3 Mayıs 1892).
[1214] Aynı yer, (3 Mayıs 1892).
[1215] BOA, HR.SYS., nr. 2824/12. (7 Mayıs 1892).

Tütüncüyan şikâyetlerini sıralarken önemli bir bilgi verdi, el bombası meselesinden dolayı tutuklananlar serbest bırakılmışlardı.[1216]

Babıâli, soruşturmaların nasıl gittiğini merak ediyordu. Herhangi bir netice alınıp alınmadığı, serbest bırakılan Ermenilerin suçsuzluklarının ispatlanıp ispatlanmadığının araştırılması gerekiyordu.[1217] Yakalanan 12 kişiden 6'sı suçsuz olduğu gerekçesiyle serbest bırakılmıştı. İddiaya göre serbest bırakılan Ermeniler, el bombası imalinde bulunmuş kişilerdi. Fakat daha önce Osmanlı Devleti aleyhinde bağımsızlık faaliyetlerinde bulundukları görülmüş ancak suçsuz bulunmuşlardı. Bulgar Meclisi'nde yer alan Rusçuk mebusu Hasan Tahsin'in bildirdiği üzere olayın müsebbiplerinden biri İstanbul'a, diğeri ise Bursa civarına gitmiş ve bu Ermenilere Rusçuk İran Şehbenderi Serkiz Kuyumcuyan destek olmuştu.[1218] II. Abdülhamid İstanbul ve Bursa'ya gittiği haber verilen kişilerin yakalanmalarını, Serkiz Kuyumcuyan ile ilgili olarak da İstanbul'daki İran elçisiyle görüşülmesini emretmişti.[1219]

Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği yetkilisi, Dışişleri Müdürü Grekov'dan bazı Ermenilerin cezalandırılması ve Tütüncüyan'ın alınan beratıyla şahadetnamelerinin teslim edilmesi istedi. Soruşturmaların gidişatı ile ilgili olarak ise Stambolov'dan bir açıklama talep edildi. Osmanlı yetkilisine Bulgar makamlarınca yapılan tahkikatlar hakkında ayrıntılı bilgiler verildi. Yetkilinin İstanbul'a verdiği malumatlara istaden başmüdür el bombalarını, Bulgaristan aleyhinde kullanılmak için değil, İstanbul'a gönderilmek için imal edildiği kanısındaydı. Stambolov'un Osmanlı devlet adamına söylediğine göre bombaların ilk önce Bulgaristan'a nakledilmesinin altında bir sebep yatmaktaydı. Bunun sebebini de Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki mevcut iyi ilişkilerden kaynaklı olarak Bulgaristan'dan gönderilecek eşyalara şüpheli gözle bakılmayacağını ve eşyaların, Osmanlı kuvvetlerince sıkı kontrollerden geçirilmeyeceğini gösteriyordu. Ayrıca Bulgar idareci tutuklular konusunda Babıâli'nin duyduğu kaygıların giderebilmek

[1216] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/71, lef 2. (R. 5 Mayıs 1308 / M. 17 Mayıs 1892).
[1217] Aynı yer, lef 1. (R. 5 Mayıs 1308 / M. 17 Mayıs 1892).
[1218] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/77, lef 3. (R. 1 Mayıs 1308 / M. 13 Mayıs 1892).
[1219] Aynı yer, lef 2. (R. 6 Mayıs 1308 / M. 18 Mayıs 1892).

adına teminat verdi; buna göre bazı tutuklular savcı tarafından serbest bırakılmışlardı, ancak haklarında gerekli incelemeler yapılacaktı.[1220] Viyana merkezli *Neue Freie Presse*, Stambolov'un beyanıyla paralellik gösteren bir haberi sütunlarına taşıdı. Bu habere göre Bulgar Hükümeti olayın çözüme kavuşması için şiddetli önlemler alacaktı. Böylece Bulgar Hükümeti'nin karışıklık istemediği Sultan'a ispatlanmış olacaktı.[1221]

Serbest bırakılan Ermeniler ile ilgili bilgiler Babıâli'ye gelmeye başladı. Tahliyelerine Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet yürüttüklerine dair yapmış oldukları beyanlar vesile olmuştu. Beyanların gerçek olup olmadığı İstanbul'da merak ediliyordu. Zira bu yönde yapılan açıklamalar ve ardından verilen tahliye kararı, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri etkileyebilirdi. Bundan dolayı serbest bırakılanlar yeniden tutuklanmalıydı. Dışişleri Müdürü Grekov'dan açıklama talep edildi.[1222]

Müdürün verilen tahliye kararıyla ilgili bilgisi yoktu. Başkâtip Reşid Bey'in İstanbul'a bildirdiğine göre Grekov, Babıâli'ye verilen malumatta bir yanlışlık olma ihtimali üzerinde durmaktaydı, ancak konunun inceleneceğine dair teminat verdi. Dışişleri müdürüne göre, Ermenilerin vermiş oldukları ifadelerin Bulgar Hükümeti nezdinde hiçbir önemi yoktu. Kendisi, suçlu olduklarına dair şüphe duyulan bu kişilerin serbest bırakılmalarına anlam veremiyordu.[1223] Başkâtip, Sofya'da müdürler ile görüşüyor, Stambolov üzerinde bir baskı yaratılmaya çalışıyordu. Osmanlı yetkilisinin bildirdiğine göre 8/20 Mayıs'ta Bulgar yetkililer konu ile ilgili Rusçuk yerel idarecilerinden açıklama talep etmişlerdi.[1224]

[1220] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/77. (R. 8 Mayıs 1308 / M. 20 Mayıs 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/77, lef 1. (R. 8 Mayıs 1308 / M. 20 Mayıs 1892).
[1221] *Neue Freie Presse*, 3 Mai 1892, Nr. 9946, s. 8. Osmanlı Arşiv belgesinde görülen haber, gazeteden kontrol edilmiştir. Arşiv belgesi için bkz. BOA, Y.A.HUS., nr. 260/38, lef 2. (3 Mayıs 1892).
[1222] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/78, lef 5. (18 Mayıs 1892).
[1223] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/69. (18 Mayıs 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 260/67, lef 2. (18 Mayıs 1892).
[1224] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/76. (20 Mayıs 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/78, lef 6. (20 Mayıs 1892).

9/21 Mayıs 1892 tarihi itibarıyla henüz Rusçuk'tan konu ile ilgili kesin bir bilgi alınamamıştı. Ancak hemen ertesi günü, 10/22 Mayıs'ta Stambolov, Başkâtip Reşid Bey'e gerekli açıklamaları yaptı. Ermeniler, savcı tarafından serbest bırakılmışlardı. Ancak Bulgaristan Prensliği Adliye Müdürlüğü'nden açıklama talep edilmişti. Fakat başkâtip, tahliye kararının Prenslik ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasî ilişkilere zarar vermesinden çekinmekteydi. Zira ona göre Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunan kişilerin Bulgaristan Prensliği yetkilileri tarafından serbest bırakılmasının İstanbul'da, Yıldız Sarayı'ndaki yansıması iyi olmazdı. Osmanlı devlet adamı serbest bırakılan kişilerin tekrardan tutuklanmaları için Stambolov'a baskı yapıyordu. Başmüdür, tahliye edilen Ermeniler hakkında gerekli girişimlerin yapılacağını Reşid Bey'e taahhüt etti.[1225] Sadrazam Cevad Paşa da İstanbul'daki Kapıkethüdası Dimitrov'a Bulgar Hükümeti'nden beklentilerini dile getirdi. Dimitrov'un Sofya'ya geçtiği malumatlara istinaden Paşa, Osmanlı Devleti için tehlike arz eden Ermenilerin, Bulgaristan topraklarında faaliyet yürütmelerine müsaade edilmemesinden yanaydı. Osmanlı idarecilerinin yaptığının bir benzerini Bulgar idareciler yapmalıydılar, yani şüpheli Ermenileri Bulgar topraklarından sürmeliydiler. Sadrazam, el bombası imal eden kişilerin idam edilmesi gerektiği fikrindeydi.[1226]

Başkâtip aracılığıyla 12/24 Mayıs'ta Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin 58. maddesi[1227] bildirilerek Grekov nezdinde yeni bir girişimde daha bulunuldu. Grekov,

---

[1225] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/84. (22 Mayıs 1892); BOA, A.MTZ.04, nr. 23/78, lef 7 (23 Mayıs 1892).

[1226] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 10.

[1227] 58. Madde: "*Elli beşinci ve elli altıncı maddelerde beyan olunan fesadlardan birini icra ḳaṣdıyla ba'zeşḥaṣ beyninde bir ittifaḳ-ı ḥafī teşkīl olunub da ol ittifaḳda taṣmim olunan fesadıñ icrası söyleşilib ḳarar-gir olduḳdan başḳa esbab-ı icrāsını tehyi'e zımnında ba'z ef'al ve tedabire daḥi teşebbüs olunmuş olub da madde-i fesad henüz fi'len icra derecesine gelmemiş ise ol ittifaḳda bulunan kimseler nefy-i ebed cezasıyla mücazāt olunur. Ve eger öyle bir ittifaḳ-ı ḥafīde ber-vech-i muḥarrer fesadın esbab-ı icra'iyyesini, tehyi'e żımnında teşebbüs olunmuş bir fi'l ve tedbir tebeyyün etmeyib yalnız icrası söyleşilerek ḳarar verilmiş olmaḳdan 'ibaret bulunur ise ol-ḥalde daḥil-i ittifaḳ bulunan kimseler muvaḳḳaten ḳal'a-bend ḳılınır. Ve yine maddeteyn-i meẕkūreteynde beyan olunan fesadlardan birini icra etmek üzere bir ittifaḳ-ı ḥafī teşkiline dā'ir teklif vuḳū'-bulub da ḳabūl olunmamış ise ol teklifi eden kimse bir seneden üç seneye ḳadar ḥabs olunur*". *Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu*, Tophâne-i Âmire, 1274/1858, s. 13-14.

55. Madde: "*Her kim bi'ẕ-ẕat veya bi'l-vasıṭa teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ve sekene-i Memālik-i Maḥrūse'yi salṭanat-ı seniyye 'aleyhine müselleḥan 'işyan etdirmek üzere taḥrik edib de maḳṣadı olan*

savcının verdiği kararı doğru bulmadığını ifade ederek gereğinin yapılacağını beyan etti.[1228] 13/25 Mayıs günü Ermenilerin tutuklanması ve sorgulanmasının emrinin verildiği Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği'ne tebliğ edildi.[1229] 14/26 Mayıs 1892 tarihinde de sözü edilen Ermeniler yeniden tutuklandı. Stambolov, savcı tarafından Ermenilerin serbest bırakılmasından dolayı üzüntülüydü. Savcının kararının Bulgaristan'da dahi geçerli olan Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nde el bombası ve dinamitlere dair bir bendin bulunmamasından kaynaklanmış olabileceğini düşünüyordu. Daha önce verilen teminatlar yinelenmişti. Stambolov, tereddüt içinde olsa da siyasî olarak verebileceği yanlış kararın sonuçlarını tahmin etmekteydi. Bundan dolayı daha önce tahliye edilen Ermenilerin yeniden tutuklanmasını sağlamıştı.[1230]

Ermenilerin yeniden tutuklandığı haberi İstanbul'a bildirildi. Sadrazam Cevad Paşa, olaydan duyduğu mutluluğu Kapıkethüdası Dimitrov'a iletti. Dahası konuyu Padişah'a da bildireceğini ifade etti.[1231] Stambolov'un göstermiş olduğu bağlılığı ve bu yönde sarf ettiği sözler, II. Abdülhamid nezdinde memnuniyete sebep oldu.[1232] Sultan'a ve devlete bağlılık gösterildikçe Osmanlı Devleti tarafından mevcut Bulgar Hükümeti'ne destek verilecekti ve destek verileceğinden de asla şüphe edilmemeliydi.[1233] Dimitrov, Padişah'ın 25 Mayıs / 6 Haziran 1892 tarihli bu iradesini Grekov'a bildirmekle görevlendirilmişti.[1234] 26 Mayıs / 7 Haziran 1892 tarihli telgrafında da Sultan'ın sözlerini Grekov'a iletti.[1235]

ḳażiyye-i 'işyan tamamiyle fi'le çıḳar veyaḫūd madde-i 'işyanın icrasına başlanmış bulunur ise ol kimse i'dam olunur". *Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu*, Tophâne-i Âmire, 1274/1858, s. 13.

56. Madde: "*Her kim Memalik-i Maḥrūse ahalisini yek-digeri 'aleyhinde silaḥlandırarak muḳateleye taḥrīk ve iġraya veyaḫūd ba'żmaḥallerde gaṣb u gāret ve taḫrib-i memleket ve ḳatl-i nüfūs ef'alini iḳa'a mütecasir olub da ḳażiyye-i fesad tamamiyle fi'le çıḳar yaḫūd madde-i fesadın icrasına başlanmış olur ise ol kimse kezalik i'dam olunur*". *Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu*, Tophâne-i Âmire, 1274/1858, s. 13.

[1228] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/93. (24 Mayıs 1892).

[1229] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/96. (25 Mayıs 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 260/136, lef 2. (25 Mayıs 1892).

[1230] BOA, HR.SFR.04, nr. 732/97. (R. 14 Mayıs 1308 / M. 26 Mayıs 1892).

[1231] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 14.

[1232] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 26.

[1233] BOA, İ.HR., nr. 326/21114, lef 3. (R. 25 Mayıs 1308 / M. 6 Haziran 1892).

[1234] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 22.

[1235] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 24.

Ermeniler tutuklanmış olsa da yeniden tahliye edilmeleri yönünde girişimlerde bulunulduğuna dair söylentiler yayıldı. Hatta Rusçuk savcı yardımcısının Ermenilerin tahliyeleri için çalıştığı yönünde bilgiler ortada dolaşıyordu. Bunun önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınmalı ve muhtemel çıkabilecek tahliye engellenmeliydi.[1236] Haziran sonu, Temmuz başlarında Ziştovi'de bulunan Stambolov, Varna'ya gitmek üzere Rusçuk'tan geçerken tren istasyonunda Bulgar Metropoliti Grigoryus, Ermeni Papazı Garabet ve birkaç Ermeni'ye denk geldi. Bu sözü edilen kişiler, Stambolov'dan tutuklu Ermenilerin tahliye edilmesini istediler. Ancak Stambolov tarafından kesin bir dille bu reddedilmişti, çünkü "*bu mesele, Babıâli'nin bileceği bir işti*".[1237]

21 Temmuz / 2 Ağustos 1892 tarihinde Stambolov ile Rusçuk mebusu Hasan Tahsin, tutuklu Ermeniler hakkında kısa bir görüşme yapmışlardı. Aslında bu sohbet, bir nevi konunun tamamen Stambolov ve hükümeti nezdinde kapandığını gösterecekti. Hasan Tahsin, Ermenilerin yargılama sürecinin ne aşamada olduğu merakı içindeydi, yargılamaların ne zaman ve nerede yapılacağını öğrenmek istiyordu. Stambolov'a göre, Bulgaristan'da mevcut ve yürürlükte olan kanunlarla tutukluların yargılanmaları yapılırsa ister Divan-ı Harp isterse de diğer mahkemelerde olsun tutukluların beraat edeceği aşikârdı. Bu karar, onları cesaretlendirebilirdi. Buna sebep olmamak için hiçbir mahkemeye gerek olmaksızın her birisi ayrı ayrı ve hiçbir Ermeni'nin bulunmadığı kaza ve nahiyelere, müebbet olarak sürgün edileceklerdi. Stambolov, iktidarda bulunduğu müddetçe de bu kararları almaktan geri durmayacağını açıkça ifade etti.[1238]

Stambolov'un Sultan'ın tam istediği cevabı vermesi, ister istemez Yıldız Sarayı'nı hoşnut etti. Başmüdürün en başından beri göstermiş olduğu gayret, Babıâli yanlısı adımlar atması ve karar alması, doğal olarak ona İstanbul'un yolunu açacaktı. II. Abdülhamid tarafında Kapıkethüdası Dimitrov'a Sofya'daki Bulgar yetkililere bildirmek üzere iki emir verildi. İlki Stambolov'a olaydan duyulan olumlu duygu ve

[1236] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/87, lef 1, 2. (R. 6 Haziran 1308 / M. 18 Haziran 1892), (R. 4 Haziran 1308 / M. 16 Haziran 1892).
[1237] BOA, Y.A.HUS., nr. 263/12, lef 2. (R. 4 Temmuz 1308 / M. 16 Temmuz 1892).
[1238] BOA, HR.SFR.04, nr. 733/35, lef 3. (R. 22 Temmuz 1308 / M. 3 Ağustos 1892).

hislerin iletilmesiydi. Diğeri ise uygun bir zamanda "*tebdil-i hava bahanesiyle*" İstanbul'a gelecek olursa bundan Padişah'ın memnuniyet duyucağıydı.[1239] Dimitrov, İstanbul'a gelinmesi gerektiği fikrindeydi. Bulgar yetkili, Prens Ferdinand'ın resmî olarak henüz tanınmadığı bir dönemde Stambolov'un İstanbul'da Sultan'ın huzuruna çıkmasının Prensliğin siyasî durumuna olumlu manada katkı yapacağını düşünüyordu. Ayrıca ona göre bu bilgiler çok gizli kalmalıydı.[1240] Stambolov'un İstanbul'a gelebileceğine dair söylentilerin yayıldığı an, İstanbul'da yaratacağı etki tahmin edilebilir. Bilhassa Rus Elçi Nelidov'un Osmanlı başkentindeki etki ve nüfuzunu bildiğinden, bu gizliliğe çok önem verilmiş olabilir. Sonuç itibarıyla, Bulgaristan topraklarında patlak veren el bombası meselesi, bir anda Stambolov'un büyük bir kazanımına dönüştü. Doğal olarak başmüdür, bu kadar önemli bir fırsatı kaçırmadı ve vakit kaybetmeden İstanbul'a, Padişah'ın huzuruna çıkmak için yola koyuldu.

[1239] BOA, Y.PRK.ZB., nr. 10/49, lef 3. (H. 11 Muharrem 1310 / M. 5 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 263/61. (R. 28 Temmuz 1308 / M. 9 Ağustos 1892).
[1240] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 602, l. 38.

F. Stefan Stambolov'un İstanbul'a Gelişi (1892)

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği yetkilileri arasında yüksek düzeyde yaşanan ikili ilişkilerin en önemli örneğini Stefan Stambolov'un İstanbul'a gelme süreci ve II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmesi teşkil etmektedir. Stambolov'un İstanbul ziyareti, dönemin tanıklarından Sultana Petrova'ya göre İngiliz diplomat O'Connor'ın girişimleriyle[1241], Bulgar tarihçi Andrey Pantev'e göre İngilizlerin teşvikleriyle[1242], yine bir Bulgar tarihçi Milço Lalkov'a göre Avusturya-Macaristan'ın yardımıyla[1243], başka bir Bulgar tarihçi Radoslav Mişev'e göre ise Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky'nin desteğiyle[1244] tertip edilmişti. Bu siyasî desteklerin dışında Stambolov'un İstanbul'a gelmesine yol açan diğer bir vesile ise Rusçuk'taki Ermenilerin faaliyetlerine yönelik tutumuydu. Fakat başmüdür, birtakım sebeplere dayanarak İstanbul'a 1892'den evvel de gelme arzusundaydı. 1891 yılının Mart ayı başında Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey ile yaptığı görüşmede olası bir askerî antlaşmayı görüşmek ve imzalamak üzere İstanbul'a gelebileceğini dile getirmişti.[1245] Diğer bir gelme isteği, 1891 yılının ortasına denk gelmekteydi. Dönemin Kapıkethüdası Vılkoviç, bahsedilen zaman diliminde Sofya'dan döndüğünde Sadrazam Kâmil Paşa'ya, II. Abdülhamid'in müsaade etmesi hâlinde Stambolov'un İstanbul'a gelmeye hazır olduğunu iletmişti.[1246] Stambolov, İstanbul'a ayak basmasının ona, hükümetine ve Ferdinand'a olumlu yönde getireceklerinin farkındaydı. Ancak bu istekler 1891 yılı itibarıyla kabul görmedi.

Rusçuk'ta ele geçirilen bombaların ardından Stambolov'un attığı adımlar ve söylem ile eylemleri, İstanbul'da hoşnutluğa sebep olmuştu. Prensliğin İstanbul'daki temsilcisi Dimitrov, Sadrazam Cevad Paşa ile yaptığı görüşmeyi Stambolov'a bildirdi. Hava değişikliği gerekçe ve bahanesiyle İstanbul'a gelecek olursa, Padişah

[1241] Sultana Raço Petrova, *Moite Spomeni*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2019, s. 242.
[1242] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 218.
[1243] Milço Lalkov, *a.g.e.*, s. 421.
[1244] Radoslav Mişev, *Avstro-Ungariya i Bılgariya 1879-1894…*, s. 268.
[1245] BOA, HR SFR. 04, nr. 731/32, lef 7. (R. 23 Şubat 1306 / M. 7 Mart 1891); BOA, Y. A. HUS., nr. 244/81, lef 4. (R. 23 Şubat 1306 / M. 7 Mart 1891).
[1246] BOA, Y.A.HUS., nr. 238/34. (R. 11 Ağustos 1307 / M. 23 Ağustos 1891).

tarafından kabul edilecekti. Dimitrov'a göre bu, çok gizli tutulmalıydı.[1247] Gizlilik konusunda bir nebze de olsun başarılı olunmuştu. Filibe'de çıkan *Balkanska Zora* Gazetesi örneğinde olduğu gibi basın net bilgilere ulaşamıyordu. Gazeteye göre, "*Stambolov'un İstanbul'a gidişi ile ilgili bilgilerin doğruluğu henüz teyit edilememişti*".[1248] Başmüdür, İstanbul'a gitme konusunda çok istekliydi. Hükümetine göstermiş olduğu yakınlık ve vermiş olduğu desteğinden dolayı Sultan'a bizzat hürmetlerini sunma arzusundaydı.[1249] Mevcut Bulgar Hükümeti'nde görevli müdürler de Stambolov'un vakit kaybetmeden İstanbul'a gitmesi gerektiğini düşünüyorlardı.[1250] Dönemin siyasî ortamını yakından bilen Sultana Petrova'nın verdiği bilgiler ışığında Prens Ferdinand, Stambolov'un İstanbul'a gitmesini Bulgaristan Prensliği açısından olağanüstü önemli addediyordu. Bundan dolayı da seyahatini yarıda kesip vakit kaybetmeden Sofya'ya döneceğini başmüdüre bildirmişti.[1251] Gelişen olaylar neticesinde İstanbul'daki Dimitrov'a telgraf çekilerek Kapıkethüdası'na şu talimat verildi: "*Sultan'ın davetini kabul ettiğimi ve yarın geleceğimi bildirin*".[1252] Kapıkethüdası Dimitrov'un aracılığıyla II. Abdülhamid'in başkâtibi Süreyya Paşa'ya bildirildiğine göre Stambolov, "P*adişah'a bizzat bağlılığını sunmak için*" İstanbul'a gelecekti.[1253]

İstanbul'daki Amerikalı bir diplomat, Sultan'ın Stambolov'a açık bir daveti olduğunu bildirse de[1254], aslında Sadrazam üzerinden yapılan açıklamaların açıktan bir davet olup olmadığı tartışılabilir. Dönem itibarıyla Ferdinand'ın gayrimeşru durumu, Stambolov'un Rus siyaseti ve Padişah'ın Balkanlar ve özelinde Bulgaristan konusunda ihtiyatlı politikası, II. Abdülhamid'in Stambolov'u doğrudan davet edebileceğinin önündeki engeller olarak söylenebilir. Ancak burada Stambolov'un siyasî kurnazlığı ortaya çıktı, İstanbul'a birkaç kez gitme arzusunda bulunan

---

[1247] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 602, l. 38; BOA, Y.PRK.ZB., nr. 10/49, lef 3. (H. 11 Muharrem 1310 / M. 5 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 263/61. (R. 28 Temmuz 1308 / M. 9 Ağustos 1892); A. H. Biman, *a.g.e.*, s. 157.
[1248] *Balkanska Zora*, 2 Avgust 1892, Godina III, Broy 690, s. 2.
[1249] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, l. 8.
[1250] Pavel Genadiev, *Stefan Stambolov*, Sofya 1991, s. 119.
[1251] Sultana Raço Petrova, *a.g.e.,* s. 243.
[1252] Pavel Genadiev, *a.g.e.*, s. 41.
[1253] BOA, İ.HR., nr. 436/2. (R. 29 Temmuz 1308 / M. 10 Ağustos 1892).
[1254] Duncan M. Perry, *a.g.e.*, s. 190.

başmüdür, doğal olarak durumdan istifade etti. Llyod Vapur Şirketi'nin Aglea adlı vapuruyla Varna üzerinden İstanbul'a yola koyuldu.[1255]

Stambolov'un İstanbul'a gelmesinden evvel Osmanlı başkentinde konu ile ilgili bir dizi hazırlık yapıldı. Sultan nezdinde Stambolov'un İstanbul'a gelmesi Padişah'a olan sadakatini arz etme amacına dayanmaktaydı. Padişah'a göre Bulgarları memnun edecek ve Büyük Güçlerin itirazlarına sebebiyet vermeyecek şekilde Stambolov kabul görmeliydi. İstanbul'da kaldığı müddetçe Dimitrov'un Büyükdere'deki konutunda ikamet edeceği kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Ancak otelde kalması hâlinde masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı. Stambolov için Dimitrov'un Büyükdere'deki evine sadaret baştercüman vekili ile Mabeyn-i Hümayun'dan Faik Efendi gönderilecekti. Eğer Stambolov, İstanbul'da gezmek isterse yanına miralay rütbesinden biri verilecek ve kendisine bir istimbot tahsis edilecekti. Başmüdür, Cuma Selamlığından sonra Padişah'ın huzuruna kabul edilecek ve akşam da yemeğe davet edilecekti.[1256] Ayrıca Sultan'a göre yemeğin resmî nitelikte olmaması gerekiyordu ve Stambolov'un kabulü, Dışişleri Müdürü Grekov ile Maliye Müdürü Naçoviç'in 1891 yılındaki kabulleriyle aynı şekilde olmalıydı. Hatta yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için Petersburg'un konu üzerinden bilgilendirilmesinin de iyi olabileceği düşünüldü.[1257] Yapılan hazırlıklar ve alınan önlemlerden bir diğeri Stambolov'un kabulü esnasında resmî prosedürden kaçınılması ve Bulgarların durumu anlamayacağı şekilde 31 Temmuz / 12 Ağustos 1892 tarihinden sonra İstanbul'da çıkacak gazetelerde konu ile ilgili haberlerin yapılmamasıydı.[1258]

"*Bulgaristan'ın en önemli devlet adamı*"[1259] Stambolov, 30 Temmuz / 11 Ağustos 1892 tarihinde İstanbul'a vardı. Bu geliş, Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'un Sofya'ya geçtiği bilgilere göre Sultan II. Abdülhamid'i fazlasıyla memnun etmişti. Gün içerisinde iyi bir şekilde kabul gördüğü Mabeyn Başkâtibi Süreyya Paşa,

[1255] A. H. Biman, *a.g.e.,* s. 159.
[1256] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/992. (R. 30 Temmuz 1308 / M. 11 Ağustos 1892).
[1257] BOA, İ.HR., nr. 436/2. (R. 29 Temmuz 1308 / M. 10 Ağustos 1892); BOA, İ.HR., nr. 436/3. (R. 30 Temmuz 1308 / M. 11 Ağustos 1892).
[1258] BOA, BEO., nr. 189/14109. (R. 30 Temmuz 1308 / M. 11 Ağustos 1892); BOA, BEO., nr. 189/14111. (R. 30 Temmuz 1308 / M. 11 Ağustos 1892).
[1259] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…,* s. 377.

Sadrazam Cevad Paşa, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ve Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa ile görüştü.[1260] Görüşme bilgilerinin Sofya'ya ulaşmasının ardından Grekov, Bulgarların kilise ve okul meseleleriyle ilgili Sadrazam ile yeni bir görüşme yapmasının iyi olacağını Stambolov'a bildirdi.[1261] Ancak başmüdür, muhtemeldir ki tartışmalı bir mesele olacağını düşündüğünden Cevad Paşa ile konu üzerinden bir görüşme yapmadı.[1262] Zira sadece Padişah'a olan bağlılığını sunmak için İstanbul'a gelmişti. Bu ziyarette açık açık herhangi bir siyasî konuyu görüşme niyetinde değildi. Fakat başmüdürün, hâkim devletinin başkentinde bulunması öyle veya böyle hükümeti adına siyasî bir başarı olarak kabul edilebilirdi.

Stambolov'un İstanbul'a geldiği vakit, Rus Elçi Nelidov Osmanlı başkentinde değildi. Rusların mevcut Bulgar Hükümeti'ne yönelik olumsuz tutum ve tavırları, Stambolov'un Sultan tarafından kabul edilmesini engelleyebilirdi. Eğer ki Nelidov İstanbul'da bulunmuş olsaydı, belki de Stambolov'un II. Abdülhamid ile görüşmesini engellemek için uğraşacaktı. Fransız Elçi Paul Cambon bu "görevi" üstlendi, yani Stambolov'un Padişah'ın huzuruna çıkmasına mani olmaya çalıştı. Fakat Cambon'a Osmanlı yetkililerince bu kabulün hiçbir şekilde siyasî bir amacı olmadığı anlatıldı. Dolayısıyla elçi bir şekilde ikna edilmeye çalışıldı ve bu vesileyle kabulü engelleme çabaları bertaraf edildi. *The Times* Gazetesi'ne göre 31 Temmuz / 12 Ağustos Cuma günü saat 4'te Stambolov, Kapıkethüdası Dimitrov ile beraber "*Cambon'un girişimlerine rağmen görüşme salonuna davet edildi ve Padişah tarafından iyi bir şekilde karşılandı*".[1263]

II. Abdülhamid, Stambolov'un Bulgaristan Prensliği'ni idare şeklini beğeniyordu. Bundan dolayı kendisini idareciliğinden dolayı tebrik etti. İstanbul'dan verilen nasihatler ve emirlere daima uyulmalı, bağlılık çerçevesinde hareket edilmeliydi. Stambolov ise İstanbul'a gelme amacı olan bağlılığını sundu. Ona göre hükümetin başına geçtiği andan itibaren Padişah tarafından verilen nasihatlere uygun hareket edilmişti ve bundan sonra da edilecekti. Prens Ferdinand'ın gayrimeşru

[1260] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, l. 13.
[1261] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 569, l. 21.
[1262] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, l. 17.
[1263] *The Times*, 30 August 1892, Issue: 33730, s. 3.

durumu da görüşmede gündeme geldi. Prensin tanınıp tanınmayacağı tamamıyla II. Abdülhamid'in tasarrufunda olduğu Stambolov tarafından bilhassa vurgulanmıştı. Bu vurgu, kapıkethüdasının Sofya'ya geçtiği bilgilere göre, Prens'i uygun bir zamanda tanıyacağını beyan eden Sultan'ı fazlasıyla memnun etmişti. Görüşmenin sonunda Stambolov'a günün hatırası olması adına bir sigara tabakası hediye edildi.[1264]

Stambolov'un Padişah tarafından Yıldız Sarayı'nda iyi bir şekilde kabul gördüğünün bilgisinin Sofya'ya ulaşması, mevcut hükümetteki kişileri heyecanlandırmıştı. Dışişleri Müdürü Grekov, II. Abdülhamid'e şükranlarını sundu. Sultan'a olan sadakatin ve Osmanlı Devleti'ne duyulan bağlılığın süreceğini Başkâtip Reşid Bey'e söyledi. Bununla birlikte Stambolov'un İstanbul ziyareti ile ilgili bilgileri Prens Ferdinand'a da vereceğini beyan etti.[1265] Ferdinand, başkâtip ile yapmış olduğu görüşmesinde hem kendi hem de Bulgarlar adına olayın yarattığı mutluluğu beyan etmiş ve II. Abdülhamid'e duyduğu sadakatin bildirilmesini rica etmişti. Reşid Bey'in verdiği bilgilere göre Prens, Stambolov'un kabulü ve bunun Bulgaristan topraklarında duyulmasının, Bulgarların Padişah'a olan minnettarlığını ve bağlılığını daha da arttırıp güçlendireceğini düşünüyordu.[1266]

Görüşmenin ertesi günü *Svoboda* Gazetesi'nde ziyaret ile ilgili manşetten bir haber yayımlandı: "*Bu, Bulgar siyasetinin ve prensinin büyük bir zaferiydi. Bu, prensin hukukî durumunu tanımakla eşdeğerdi*".[1267] Stambolov, uzun süredir beklediği kabulü almıştı ve bunun, kendisi, hükümeti ve Prens Ferdinand açısından ne kadar önemli olduğu *Svoboda*'da yayımlanan bu satırlardan anlaşılabilirdi. Sofya'da böyle bir haber çıkarken, İstanbul'da Sultan'ın vermiş olduğu emre uyarak herhangi bir gazetede konu ile ilgili haber yapılmadı. Hatta bu, Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'un dahi dikkatini çekmişti. İstanbul basınını takip ettiğinde Stambolov'un ziyareti ile ilgili hiçbir yazının çıkmadığını görmüştü.[1268]

[1264] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 582, s. 14-15.
[1265] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/29. (12 Ağustos 1892).
[1266] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/30. (12 Ağustos 1892).
[1267] *Svoboda*, 1 Avgust 1892, Godina VI, Broy 874, s. 1.
[1268] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 127.

Başmüdür, İstanbul'a gemiyle gelmesine rağmen dönüşünü 1/13 Ağustos'ta tren ile yaptı. Dönemin tanıklarından Beaman (Biman)'a göre, Stambolov "*Aglea gemisini son ana kadar beklettikten sonra, suikast girişiminde bulunmaları hâlinde suikastçıları deliye döndürmek için demiryoluyla dönmüştü*".[1269] II. Abdülhamid, Stambolov'un Filibe üzerinden Sofya'ya gideceği trene 20 jandarmanın bindirilmesini emretmişti.[1270] 12/24 Şubat 1892 tarihinde Vılkoviç'in saldırıya uğramasından kaynaklı olsa gerek Sultan güvenliği elden bırakmamaktaydı. Hatta Sultan, Stambolov'un yolculuğu ile ilgili bilgilere o kadar önem vermişti ki, Sirkeci Garı'ndan Bulgaristan sınırına değin yapılacak yolculuk hakkında birtakım talimatlar geçmişti.[1271] Buradaki amacın Osmanlı sınırları dâhilinde yeni bir hadisenin patlar vermesinin arzu edilmemesinden kaynaklandığı açıktı. Nitekim Stambolov, herhangi bir sıkıntı yaşamadan Sofya'ya ulaştı. Başmüdür, Reşid Bey'in izlenimlerine göre II. Abdülhamid'in sarf ettiği sözlerden, Sadrazam Cevad Paşa tarafından kendisine gösterilen hürmetten fazlasıyla etkilenmiş görünüyordu. O, İstanbul'da gördüklerini ve duyduklarını başkâtibe büyük bir memnuniyetle anlattı.[1272]

Stambolov'un İstanbul'da gördüğü kabul ve Sultan ile yaptığı görüşme olumlu ve olumsuz tepkilere yol açtı. Başmüdürün İstanbul'da bulunması Rus Devleti'ni rahatsız etmişti. Osmanlı yetkilileri Stambolov'un İstanbul ziyareti ile ilgili olarak Petersburg Sefareti aracılığıyla Rus yönetimini bilgilendirme yoluna gitti. Buna göre ziyaretle alakalı Rus Elçiliği Baştercümanı Maksimov, hariciye ve zaptiye nazırları ile görüşmüştü. Maksimov'a göre Stambolov, Viyana'nın teşvikiyle Ferdinand'ın gayrimeşru durumuna son verilmesi amacıyla gelmişti ki kabul edilmediği takdirde de Bulgarları bağımsızlık ilân etmeleri konusunda kışkırtacaktı. Ancak iki nazır da Maksimov'un iddialarını kesin bir dille yalanlamışlardı. İstanbul'dan Petersburg Sefareti'ne verilen bilgilere göre Berlin Antlaşması'na riayet edilmiş ve hiçbir şekilde Stambolov resmî bir muamele görmemişti. 1891 yılında Padişah tarafından kabul edilen Maliye Müdürü Naçoviç ve Dışişleri Müdürü Grekov örneklerindeki gibi hareket edilmişti. Ayrıca Rus Devleti yetkililerinden

[1269] A. H. Biman, *a.g.e.*, s. 159.
[1270] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/995. (R. 31 Temmuz 1308 / M. 12 Ağustos 1892).
[1271] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 127.
[1272] BOA, HR.SFR.04, nr. 387/32. (14 Ağustos 1892).

yabancı gazetelerde çıkan konu ile ilgili haberlere de itibar edilmemesi isteniyordu.[1273]

Bazı devletlerin elçileri ise Stambolov'un Padişah tarafından kabulünü büyük başarı olarak addediyorlardı.[1274] İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı yetkililerinin öğrendiği ve Sofya'ya geçtiği bilgilere göre Rus Elçi Nelidov'un yardımcısı Jadovski ile Avusturya-Macaristan Elçisi Calice kısa bir görüşme yapmışlardı. Jadovski'ye göre Stambolov'un geliş amacı, Ferdinand'ın resmî olarak tanınmasını sağlamak ve daha sonra Sultan tarafından prensin huzura kabulünün yolunu açmaktı. Yine ona göre, Ferdinand'ın resmî olarak tanınması, Rus İmparator III. Aleksandır'ı "*çılgına çevirebilir ve beklenmedik bir şey yaptırabilirdi*". Calice ise daha sakindi. Stambolov, prens için İstanbul'a gelmemişti. Böyle bir amaç için geldiğine dair bir istihbarat da yoktu.[1275] Calice'nin ifadesini Viyana'da çıkan bir gazete de desteklemekteydi: "*Stambolov'un Dersaadet'te bulunduğu sırada Ferdinand'ın tasdiki meselesini kesin bir şekilde Padişah ile Babıâli'ye arz ve teklif etmiş olduğuna inanmak zordu*".[1276] Viyana'da Stambolov'un sıkıntılara sebep olabilecek meseleleri gündeme getirmediğine dair bir kanaat vardı ve yapılan ziyaret, Sultan'a duyulan bağlılığın arz edilmesi amacıyla gerçekleşmişti.[1277] Fakat Osmanlı sefirinin verdiği bilgiye göre Viyana'da çıkan bazı gazeteler ise Stambolov'un İstanbul ziyaretinin amaçlarından birini Ferdinand'ın tanınma meselesi olarak görmüşler ve o yönde iddialarda bulunmuşlardı.[1278]

Stambolov'un Sultan tarafından kabul edildiği bilgisinin Berlin'e ulaşması Alman Hükümeti nezdinde olumlu bir karşılık buldu. Harciye nazırının vermiş olduğu malumatlara istinaden Alman gazeteleri bu kabulden övgü dolu sözlerle bahsetmişlerdi.[1279] İngiltere tarafı da bu durumdan oldukça memnundu. Bulgar tarihçi Andrey Pantev'in verdiği bilgilere göre, "*Rusların ve Fransızların*

[1273] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 27/32. (H. 22 Muharrem 1310 / M. 16 Ağustos 1892).
[1274] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, l. 18-19.
[1275] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 143.
[1276] BOA, Y.A.HUS., nr. 264/101, lef 4. (21 Ağustos 1892).
[1277] Aynı yer, lef 3. (26 Ağustos 1892).
[1278] BOA, HR.SYS., nr. 1177/126. (21 Ağustos 1892).
[1279] BOA, HR.SYS., nr. 1177/125. (16 Ağustos 1892); BOA, Y.PRK.A., nr. 7/91, lef 2. (R. 5 Ağustos 1308 / M. 17 Ağustos 1892).

Stambolov'un kabulünü engellemeleri amacıyla yapmış oldukları taleplerine Babıâli boyun eğmemişti".[1280]

İstanbul'daki Yunan ve Sırp elçiler ise durumdan hiç hoşnut değillerdi. Zira Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkiler, kendi devlet menfaatlerine dokunacaktı ki bilhassa bu, Makedonya üzerinde görülebilecekti.[1281] Atina'da da doğal olarak kabulün olumsuz yansımaları oldu. Özellikle Yunan yetkililer kabulün, Makedonya üzerindeki emel ve hedeflerine büyük zararı olacağını düşünüyorlardı. Yunan yetkililerin bu düşüncesi Babıâli'de rahatsızlığa sebep oldu. Atina'daki Osmanlı sefirine İstanbul'dan gerekli talimatlar verildi. Stambolov'un İstanbul'a siyasî bir amaç için gelmediğini mevcut Yunan hükümetindeki bakanlar bilmeliydi.[1282]

Stambolov'un kabulü ile ilgili en ciddi tepkiyi ise Rus Hükümeti ve Rus gazeteleri verdi. Bir Rus gazetesine göre, "*Bulgaristan'ın büyük bir kısmı ile bütün Rusya tarafından bir haydut gözüyle bakılan bir adamın II. Abdülhamid tarafından kabul edileceği ve daha sonra Sadrazam'ın konağında bir yemeğe davet edilme şerefine nail olacağı beklenmiyordu*".[1283] Başka bir Rus gazetesine göre ise "*Padişah, Stambolov gibi bir serseriyi huzuruna kabul etmekle, uygunsuz bir harekette bulunduğunu ve bu hareketin doğuracağı sonuçlarını etraflıca düşünmemişti*".[1284]

Rus Hükümeti, tepkisinin çerçevesini daha da genişleterek 6/18 Ağustos 1892 tarihinde Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki maslahatgüzarlığına bir yazı gönderdi.[1285] Yazı, Jadovski tarafından Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'ya okundu. Bu yazıya göre, Osmanlı Devleti Petersburg Sefareti aracılığıyla Rus Devleti yetkililerine yapılan açıklamalardan tatmin olunmamıştı. Hiçbir şekilde Naçoviç ve Grekov'un 1891 yılındaki kabullerine benzer bir kabulün İstanbul'da

[1280] Andrey Pantev, *Angliya Sreştu…*, s. 218.
[1281] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, l. 19.
[1282] BOA, Y.PRK.A., nr. 7/91, lef 3.(R. 1 Ağustos 1308 / M. 13 Ağustos 1892).
[1283] BOA, Y.A.HUS., nr. 264/117, lef 2. (19 Ağustos 1892).
[1284] Aynı yer, lef 2. (19 Ağustos 1892).
[1285] BOA, HR.SYS., nr. 1951/84. (18 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 265/140, lef 2. (18 Ağustos 1892).

yaşandığı düşünülmüyordu. Stambolov'un Osmanlı başkentinde gördüğü kabul Rusları oldukça rahatsız etmişti. Bu durum açıkça yazıda vurgulanmış ve Osmanlı Devleti'nin mevcut Bulgar Hükümeti'ni teşvik ettiği iddia edilmişti. Bununla da yetinilmeyerek Stambolov'un kabulüyle Ferdinand'ın tasdik edilmesinin amaçlandığı ileri sürülmüştü. Son olarak Osmanlı Devleti'nin dönem itibarıyla geçerli olan antlaşmalara riayet etmesi gerektiğinin altı çizilmişti.[1286]

Kapıkethüdası Dimitrov'un Ruslar tarafından gönderilen bu yazıdan haberi oldu. Yazı, Babıâli'ye yönelik tehditler içermekteydi. Ferdinand'ın resmî olarak tanınmadan İstanbul'a gelme ihtimaline karşılık Padişah uyarılmaktaydı.[1287] Kapıkethüdasına göre, Babıâli Bulgar Hükümeti'ne Rus yazısı ile ilgili sözlü veya yazılı bir cevap verme niyetinde değildi. Hatta Rus Elçiliği başta 93 Harbi'nden kalan savaş tazminatı olmak üzere birtakım istekleri Sultan'a karşı kullanmaya çalışıyorlardı.[1288] Babıâli, aşırı derece ağır ve aşağılayıcı olarak nitelendirdiği[1289] Rus Hükümeti'nin bu yazısının hemen ardından oluşan havayı dağıtmak amacıyla bir müsvedde kaleme aldı. Bu yazıya göre II. Abdülhamid tarafından benimsenen tarafsızlık ilkesi doğrultusunda hareket ediliyordu. Avrupa barış ve huzurunu bozabilecek her türlü hareketten kaçınılmaktaydı. Yine yazıya göre Berlin Antlaşması'nın koyduğu kurallara uyulmakta ve buna azamî dikkat gösterilmekteydi. Ayrıca Stambolov'un seyahatinin bazı Bulgar ve Batı gazetelerinin iddia ettiği gibi siyasî bir amacı yoktu. Ziyaret, Padişah'a sadakat hislerini arz etmek isteyen bir devlet adamının kabulünden başka bir şey değildi ve görüşme sırasında hiçbir siyasî meseleden bahis açılmamıştı. Cevabî yazının Rus Dışişleri Bakanlığı'nda, Bakan Yardımcısı Nikolay Şişkin'e tebliğ edilmesi görevi Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya verilmesi düşünüldü.[1290] Kaleme alınan bu müsvedde çok gizli tutulmuştu.[1291]

[1286] BOA, HR.SYS., nr. 1951/84. (18 Ağustos 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 265/140, lef 2. (18 Ağustos 1892).
[1287] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 582, 24.
[1288] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 153.
[1289] Aynı yer, s. 165.
[1290] BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 3/56, lef 3. (Tarihsiz).
[1291] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 166.

Sultan II. Abdülhamid, Rus Hükümeti'nin bilgilendirilmesinin dışında, ziyaret konusunda Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa'ya, Rus Elçi Nelidov ile görüşme emrini verdi. İstanbul'daki en yetkili Rus diplomatın gözünden olayın nasıl göründüğü öğrenilmek isteniyordu. Nelidov, İmparator III. Aleksandr ve Rus hükümetini rahatsız eden üç madde sıraladı. İlki Stambolov'un kabulü, ikincisi Rus Hükümeti'ne yönelik politikasından dolayı Stambolov'un kınanmaması ve üçüncüsü de görüşme esnasında Ferdinand'ın tanınması için gayret edileceğine dair gazetelerde çıkan haberlerin tekzip edilmemesiydi. II. Abdülhamid ile III. Aleksandr'ın arası iyiydi ve bu ilişkileri bozabilecek bir durum yaşanmamıştı. Paşa, yapmış olduğu bu girizgâhtan sonra Nelidov tarafından sıralanan üç maddeyi tek tek cevapladı. Salih Münir Paşa'ya göre davetsiz ve gezme amacıyla İstanbul'a gelen Stambolov'un kabulünün amacı, Bulgarları Avusturya-Macaristan ekseninden kurtarmaktı. Huzura kabul edilmemesi hâlinde Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph tarafından kabul edilebilirdi ve bu, Rusya'nın da çıkarına uyan bir kabul olmayacaktı. Stambolov'un kınanmamasına sebep ise kendisiyle hiçbir şekilde siyasî meselesinin konuşulmamasıydı. Üçüncü ve son maddeye de net cevaplar verilmeye gayret edilmişti. Babıâli nezdinde yapılan haberlere hiçbir şekilde itibar edilmemekteydi. Paşa'ya göre gazetelerde yayımlanan haberlere "hurafe" gözüyle bakıldığından tekzibe de lüzum görülmemişti.[1292]

Gazetelerde çıkan haberler ile ilgili olarak Dışişleri Müdürü Grekov ile Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey de bir görüşme yaptılar. Grekov'a göre, bir parti gazetesinde (*Svoboda*) yer alan haberlerden dolayı tüm Bulgaristan sorumlu tutulamazdı. Ancak bundan sonra çıkacak haberlerde seyahatten söz edilmeyecek ve gerekli önlemler alınacaktı.[1293] Anlaşılacağı üzere, tekzibe gerek görülmese de olayın daha fazla dillendirilmemesi için Babıâli tarafından tedbirler alınmaya çalışılmıştı. Zira mesele ne kadar gündemde kalırsa, Babıâli bu konu üzerinden o kadar yıpratılabilirdi.

[1292] BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 3/56, lef 7. (R. 21 Eylül 1308 / M. 3 Ekim 1892).
[1293] Aynı yer, lef 5 (6 Teşrinievvel/Ekim 1892); BOA, HR.TO., nr. 363/74, lef 1. (6 Teşrinievvel/Ekim 1892).

Kapıkethüdası Dimitrov, İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin Babıâli üzerinde yarattığı baskıyı görmüştü. Rus Hükümeti, Prens Ferdinand'ı ve Stambolov'u *gayrimeşru, diktatör* ve *gaspçı* olarak nitelendirmekteydi. Bu kabullenmezlikten dolayı Petersburg, Bulgarların yararına olabilecek her durumu, özellikle Stambolov'un kabulünden sonra daha da kararlı bir şekilde engelleme gayreti içine girdiler. Dimitrov, Prens Ferdinand'ın tanınması amacıyla Padişah tarafından yapılabilecek herhangi bir hamle beklemiyordu. Bundan dolayı, Stambolov Hükümeti'nin Rusların engellemelerine mani olmak ve Rus Devleti'nin baskılarını bertaraf etmek için "dost ülkelerin" önünde girişimlerde bulunmasının yararından bahsetmekteydi.[1294]

3/15 Ekim 1892 tarihinde Rus Elçiliği Baştercümanı Maksimov, olayın önemine istinaden Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ile gün içerisinde iki defa görüştü. Nazırdan bazı taleplerde bulunulmuştu. Rusya tarafından gönderilen yazıya cevap verilecekse bu, Osmanlı Devleti "*Bulgar Meselesi'ni devletlerin her birinin hukukuna göre çözeceği*" zemininde olmalıydı.[1295] II. Abdülhamid daha fazla vakit kaybetmeden Stambolov'un kabulünden sonra meydana gelen karmaşık hâle son vermek için gerekli adımı attı. Maksimov ile Osmanlı nazırı arasında yapılan görüşmeler netice vermemişti. 3/15 Ekim'de Hariciye Nezareti'nden Petersburg Sefareti'ne Stambolov'un İstanbul ziyareti ile ilgili bir teminat yazısı gönderildi. Petersburg Sefiri'ne bu yazıyı Nikolay Şişkin'e okuyup bir kopyasının da bırakılması emri verildi. Teminata göre, Stambolov'un İstanbul'da bulunduğu sürece Osmanlı Devleti yetkilileri mevcut antlaşmalara uygun hareket etmiş ve benimsenmiş olan siyasî çizgiden vazgeçilmemişti. Yazıda, komşu iki devlet (Rusya ve Osmanlı Devleti) arasındaki iyi ilişkilerin sürmesinin önemi vurgulandı. Teminat mektubunu, Rus Hükümeti'nin aynı güven ve itimatla kabul etmesi beklenmekteydi.[1296] 12/24 Ekim'de Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa, Şişkin'e Babıâli'nin Stambolov ziyareti ile

[1294] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi*, Tom V, Sofya 1997, s. 171.
[1295] BOA, Y.EE., nr. 46/5. (R. 4 Teşrinievvel 1308 / M. 16 Ekim 1892).
[1296] BOA, Y.A.HUS., 265/188, lef 4. (15 Teşrinievvel/Ekim 1892). Teminat yazısının müsveddesi: BOA, Y.A.HUS., nr. 265/149, lef 7. (H. 24 Rebiulevve 1310 / M. 16 Ekim 1892).

ilgili hazırladığı yazıyı okudu ve teminatı yineledi.[1297] Bakan Yardımcısı Şişkin, sefirin okuduğu yazıyı 13/25 Ekim 1892 tarihinde İmparator III. Aleksandr'a arz etti. Şişkin'e göre, III. Aleksandr verilen bu teminattan gayet memnundu, mesele Petersburg nezdinde tamamen hâlledilmişti.[1298]

Eksarh Yosif'in 6/18 Kasım 1892 tarihinde Padişah tarafından huzura kabul edilmesi, Stambolov'un da ne amaçla kabul gördüğünün açıkça anlaşılması açısından önem arz etmekteydi. Eksarh Yosif, Padişah'a hürmetlerini sunarak siyasî parti fark etmeksizin herkesin Padişah'ı sevdiğini ve saydığını iletti. II. Abdülhamid, Bulgarları sevdiğini bizzat Eksarh'a söyledi. Yosif'in günlüğünde vermiş olduğu bilgilere göre Sultan, Bulgaristan Prensliği'nin daima iyiliğini istiyordu ve ne Rusya'nın ne de Avusturya-Macaristan'ın Bulgaristan'ın içişlerine karışmasını doğru bulmuyordu. Bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Stambolov'u kabul ettiği için kendisine kızanlara bunları söylemekteydi.[1299]

Başmüdürün Sultan'ın huzuruna kabulü, Stambolov Hükümeti'nin en dikkat çekici hadiselerinden biri olarak kabul edilebilir. Zira bu görüşme, Prens Ferdinand'ın henüz meşru bir prens olarak kabul görmediği ve Rusya ile süregelen anlaşmazlık döneminin tam ortasında yaşanmıştı. Maliye Müdürü Naçoviç ve Dışişleri Müdürü Grekov, II. Abdülhamid tarafından 1891 yılında huzura kabul edilmişlerdi. Bu bir nevi Stambolov Hükümeti'nin tanınmasıydı. Ancak Stambolov'un İstanbul'a ayak basması, hükümetin resmen meşrulaşması anlamına gelmekteydi. Ferdinand'ın prensliği resmî olarak Sultan tarafından onaylanmamış olsa da Stambolov'un İstanbul'da bulunması ve Padişah ile görüşmesi, Ferdinand'ın da üstü kapalı bir şekilde tasdik edildiği çıkarımını yapmaya imkân verebilir. Ne II. Abdülhamid-Stambolov görüşmesi esnasında ne de öncesi ve sonrasında ziyaretin siyasî bir amaca dayanmadığını ispatlamak için Yıldız Sarayı'nda yoğun bir çaba vardı. Stambolov'un İstanbul'a gelme amacı prensin tanınması ve sair değildi. Buradaki amaç, Rusya'ya ve onun destekçisi olan Fransa'ya her şeye rağmen

[1297] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/38, lef 3. (24 Teşrinievvel/Ekim 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 266/27, lef 2. (R. 13 Teşrinievvel 1308 / M. 25 Ekim 1892).
[1298] BOA, Y.PRK.HR., nr. 16/38, lef 1. (26 Teşrinievvel/Ekim 1892); BOA, Y.A.HUS., nr. 266/43. (R. 15 Teşrinievvel 1308 / M. 27 Ekim 1892).
[1299] Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik…*, s. 287.

Padişah tarafından kabul edilebileceğini göstermekti. Bu bir nevi, iki devlete meydana okumak olarak görülebilir. Ayrıca akla şu soru da gelmekteydi: II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın en yetkili devlet adamını, bir olaylar silsilesinin etkisini kırabilmek ve bu etkiye sebep olan kişiyi görebilmek amacıyla mı huzura kabul etmişti? 1890 Notası, 1891 Belçev suikastı, 1892 yılında Vılkoviç'in öldürülmesi ve ardından verilen nota, bu silsilerin halkalarıydı.

II. Abdülhamid ile Stambolov'un görüşmesi yaklaşık olarak yarım saat sürmüş olsa da etkileri günümüze değin süren birtakım safsatalar üretti. Günümüze kadar gelen ana tartışmalardan biri, Padişah ile başmüdür arasındaki görüşmede nelerin konuşulduğu üzerineydi. Bulgar yazar Dimitır Marinov'un kaleme aldığı kitap[1300], daha sonra konu ile ilgili kalem oynatacak kişileri de etkilemişti. Bu kişilerden bazıları Nikola Stanev, Bojidar Samarciev, Milen Kumanov idi.[1301] Marinov'un kaleme aldığı eserde ikili arasında yapılan görüşmede ortaya çıkan konu başlıklarını şu şekilde sıralamak mümkündü:

İlki, Stambolov'un II. Abdülhamid'e Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi ikili bir devlet yapısını yaratmak amacını güttüğünü ifade etmesiydi. İkincisi, Osmanlı Avrupası'nda yaratılacak Rumeli Beylerbeyi adında bir eyaletin başına padişahın ilk oğlunun getirilmesinin düşünüldüğü idi. Üçüncüsü, sözü edilen eyaletin başına geçecek oğlu için Padişah'ın Stambolov'dan birinci danışman olmasını istediğiydi. Dördüncüsü, ticaret, gümrük ve posta antlaşmasının yapılmasıydı. Beşincisi, Osmanlı Avrupası'nda farklı bir anayasal düzenin oluşturulmasıydı. Altıncısı, resmî dillerin Türkçe ve Bulgarca olarak kabul edilmesiydi. Yedincisi ise Türk ve Bulgarların ortak bir askerî güç oluşturmalarıydı.[1302]

Marinov, ayrıca II. Abdülhamid'in Stambolov'un bazı isteklerini kabul etmediğini birtakım gerekçelere dayandırarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bir de

[1300] Dimitır Marinov, *Stefan Stambolov i Noveyşata ni İstoriya*, Sofya 1992.
[1301] Bojidar Samarciev, "Politika na Osmanska Turstiya kım Knyajestvo Bılgariya (1888-1896)", *Studiya Balkanica*, 16, 1982, s. 116; Nikola Stanev, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1971*, Sofya 1992, s. 81; Milen Kumanov, *Stefan Stambolov*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2018, s. 200-202
[1302] Dimitır Marinov, *a.g.e.*, s. 364-371.

efsane haline gelen şu sözleri kaleme almıştır: "*Sadrazam Halil Rıfat Paşa, görüyor musun bu küçük adamı! Eğer benim sadrazamım olsaydı dünyayı altüst ederdim*".[1303] Öncelikle belirtilmelidir ki, dönem itibarıyla Sadrazam Halil Rıfat Paşa değil, Cevad Paşa'dır. Burada ciddi bir bilgi yanlışlığı mevcuttur. Ayrıca yukarıda maddeler hâlinde sıralanan ve ikili arasında yaşandığı iddia edilen görüşmenin bazı maddeleri dönemin siyasî ortamına pek de uygun değildir. Ancak bazı maddeler 31 Temmuz / 12 Ağustos 1892 tarihinden önce ve sonra gündemde olan meselelerdi. Örneğin, askerî antlaşma yapma fikri, posta ve telgraf "antlaşması" müzakereleri bunlardan bazılarıdır. Zaten Stambolov İstanbul'dan ayrılmadan önce Mabeyn Kâtibi Hüseyin Kazım'a şu sözleri sarf etmişti: "…*Bir de dün vaktim olmadığından arz edememiş idim. Şurasını Padişah'a arz ediniz; Bulgarlar Padişah'ın hem sadık tebaası hem de gerçek dostlarıdır. Ve Padişah her ne zaman ferman buyururlar ise Bulgar milleti maddî ve manevî genel kuvvetiyle harekete hazırdır*".[1304] Şu son sözler dahi askerî bir antlaşma üzerinde konuşulduğu iddialarını çürütmeye yeter türdendir. Ayrıca askerî antlaşma ile ilgili Sultan'ın iradesi 28 Haziran / 10 Temmuz 1891'de çıkmış ve bir antlaşmanın yapılmayacağı gerekçeleriyle birlikte ifade edilmişti.[1305] İlginç bir ayrıntı vardır ki, dönemin tanıklarından Sultana Petrova, anılarında savunma antlaşmasının yapıldığına dair ifadeler kullanmaktadır.[1306] Petrova, yazılı olmasa da sözlü bir mutabakata varıldığını düşünmüş olabilir. Zira ittifak, II. Abdülhamid nezdinde sözlü olarak kabul edilmişti ve ancak resmiyeti yoktu. Maliye Müdürü Naçoviç'in huzura kabulünün ardından askerî ittifak konusunda çıkan iradeyi de burada hemen hatırlatmak gerekir. Resmiyette bir taahhüt altına girilmeyip, herhangi bir antlaşma yapılmamıştı.

Türk literatüründe de Stambolov'un İstanbul ziyareti ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Marinov'un yazdıklarından esinlenerek kullanılan ifadelerin bulunmasının[1307] yanında yanlış bilgilere de rastlanmaktadır. Şöyle ki, popüler tarih yazıcısı Türker Acaroğlu'nun "*Bulgarlar Yine "Türk Himayesi" İstiyor*" adlı

[1303] Aynı yer, s. 370.
[1304] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 27/22. (R. 1 Ağustos 1308 / M. 13 Ağustos 1892).
[1305] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1865. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).
[1306] Sultana Raço Petrova, *a.g.e.*, s. 250.
[1307] Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, Çeviri ve Sunuş: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s. 9.

makalesinde Stambolov'un İstanbul'da Sultan ile görüştüğü ve "Türk himayesi" istediğini yazmıştır.[1308] Acaroğlu, "*Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*" adlı çalışmasında ise Stambolov'un Naip Heyeti döneminde İstanbul'a geldiğini yazmış ve Sultan'a "Osmanlı himayesi"ni istediğini belirtmiştir.[1309] Acaroğlu'nun kitabında vermiş olduğu bu bilgi, Tarihçi Hüdai Şentürk'ün çalışmasında da aynı şekilde yer almıştır.[1310] Öncelikle ortaya konmalıdır ki, Naip Heyeti döneminde Stambolov İstanbul'a gelmemiştir. İstanbul'a gelen ve birtakım görüşmeler yapan kişi Konstantin Stoilov'dur. Kuvvetle muhtemel burada Stambolov ile Stoilov karıştırılmıştır. "Türk himayesi"nden ziyade Prens krizinin yaşandığı dönemde Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan gibi bir yapıda olması ve Bulgaristan'ın başında kral pozisyonunda Sultan'ın bulunması teklifi gündemdedir. Konu daha sonraki süreçte de dile getirilse dahi bunun söylemden öteye gidemediği aşikârdır.[1311] Acaroğlu'nun Stambolov'un İstanbul ziyaretiyle alakalı verdiği bilgilerde ciddi eksiklikler ve yanlışlıkları vardır. Osman Nuri'nin çalışmasında da Stambolov'un ziyareti ile ilgili verdiği bilgilerde eksiklikler ve yanlışlıklar bulunmaktadır. 1327 (1911)'de basılan *Bilinmeyen Abdülhamid* adlı eserinde, Stambolov'un İstanbul'a geldiğinde Sadrazam ile görüştüğü ve kendisine Ferdinand'ın tanınmasına karşılık ittifak yapmaya hazır olduğunu söylediğini yazmıştır.[1312]

Stambolov ile beraber Sultan'ın huzurunda bulunan Kapıkethüdası Dimitrov çektiği telgrafta ne konuşulduğuna dair bilgileri vermişti.[1313] Ayrıca bu konular konuşulmuş olsaydı, Stambolov Hükümeti'nin sözcüsü niteliğindeki *Svoboda* Gazetesi'nde bunlar manşetten haber yapılırdı. Çünkü zikredilen ifadeler, yerini hem içeride hem de dışarıda sağlamlaştırma gayesinde bulunan Stambolov için kaçırılmayacak bir fırsattır. Ancak manşetten yapılan haber, İstanbul'daki yetkili

---

[1308] M. Türker Acaroğlu, "Bulgarlar Yine "Türk Himayesi" İstiyor", *Belleten*, Cilt LIV, Sayı 209, Nisan 1990, s. 332.
[1309] M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Sevinç Matbaası, Ankara 1988, s. 30-31.
[1310] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 198.
[1311] BOA, Y.PRK.SRN., nr. 3/33. (H. 7 Ramazan 1309 / M. 5 Nisan 1892).
[1312] Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s. 659.
[1313] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e., 582, s. 14-15.

Dimitrov'un çektiği telgrafın aynısıydı.[1314] Başmüdür, 1/13 Ağustos günü Sofya'ya hareket etmeden önce tren istasyonunda Mabeyn Kâtibi Hüseyin Kazım ile yaptığı görüşmede ne için İstanbul'da bulunduğunu açıkça izah etmişti:

> "*Buraya gelişim iş için değil, Padişah'a olan bağlılığımı arz etmek içindi. Ve amacım da Sultan'ın huzuruna kabul edilmekten ibaretti. Buna nail oluşum bizce büyük bir başarı ve mesleğimizde sebat etmemiz için bir teşviktir. Gördüğüm lütuflar ve Padişah'ımızın Bulgaristan'a olan teveccühünü dönüşümde müjdeleyeceğim. Bizim menfaatimiz Osmanlı Devleti'ne sadakatten geçmektedir. Yabancı devletlerden hiçbirini mutlak surette tercih etmeyiz. Hukukumuzun korunması için Rusya'ya karşı gösterdiğimiz gayretin aynısını gerektiği takdirde Avusturya-Macaristan'a karşı dahi göstermekten geri durmayız.*"[1315]

Sonuç itibarıyla Stefan Stambolov'un İstanbul'a gelmesi ve Sultan ile görüşmesi, Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin de ne düzey ve seviyede olduğunun bir göstergesidir. İlişkilerin nispeten iyi olması ve Stambolov'un Padişah'ın istediği yönde hareket etmesi, kendisine Osmanlı başkentinin yolunu açmıştır. Bu, Stambolov Hükümeti'nin dış siyasetteki en büyük başarılarından biridir.

[1314] *Svoboda*, 1 Avgust 1892, Godina VI, Broy 874, s. 1.
[1315] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 27/22. (R. 1 Ağustos 1308 / M. 13 Ağustos 1892).

G. Tüccar Vekillerinin Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkilerine Etkisi

Berlin Antlaşması'nın yaratmış olduğu statüden dolayı Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki siyasî ilişkilerin ne düzeyde ve ne şekilde sürdürüleceği önemli bir konuydu. Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere Bulgaristan Prensliği'nin hukukî statüsünden kaynaklı olarak Osmanlı Devleti'nin Prenslikte bir sefaretinin bulunmasının imkânı yoktu. Keza aynı durum Bulgaristan Prensliği için de geçerliydi. Çünkü sefir ve sefaret demek bağımsız bir devletin var olduğunun ifadesi demekti. Nitekim işlerin yürütülmesi için tekrardan dile getirelim ki Sofya merkezli Bulgaristan Komiserliği'nin kurulması bundan kaynaklıydı.[1316] Aynı şekilde İstanbul'da da Bulgaristan Prensliği'nin bir diplomatik temsilcisi bulunacaktı.[1317] Hatırlatlım ki, bu temsilcinin Osmanlı Devleti yetkililerindeki adı kapıkethüdasıydı.[1318]

Babıâli, Bulgaristan Komiserliği'nin Sofya ve Filibe'deki şubeleri vasıtasıyla Bulgar hükümetleriyle ilişkileri sürdürdü. Diğer yandan ise Bulgaristan topraklarındaki Osmanlı tebaasının özellikle ticarî işlerinin yürütülebilmesi gayesiyle bazı şehirlerde tüccar vekâletlerin kurulması düşünüldü. Başta Sofya olmak üzere Tırnova, Rusçuk, Varna gibi şehirlerde bu vekâletlerin açılması dönemin Bulgar Hükümeti'nden talep edildi. Ancak Prens Aleksandır Batenberg tarafından hem Sofya hem de Tırnova şehirleri tüccar vekâletleri için uygun görülmeyerek Osmanlı yetkililerinin talebi reddedildi. Varna ve Rusçuk ile beraber Vidin'de tüccar vekâletlerinin kurulmasına ise prens tarafından izin verildi. Fakat temel problem, bu vekâletlerin başında bulunacak vekillerin ne görev yapacağıydı. Batenberg, vekillerin sadece Osmanlı tebaasının ticarî işleriyle uğraşmayacaklarını muhtemeldir ki tahmin ediyordu. Bulgaristan Prensliği'nin içişlerine müdahale edebileceklerinden ve Bulgar

[1316] Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", Belgeler, Cilt XVII, Sayı 21, Ocak 1996, s. 72.
[1317] *VPnB*, Tom 1, Sofya 1978, s. 16.
[1318] Kethüdalık için bkz. Mehmet Canatar, "Kethüda", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara 2002, s. 332-334

hükümetlerine birtakım zorluklar çıkarabileceklerinden şüphe edildi. Bu çekincelerden dolayı vekillerin resmen tanınmasından kaçınıldı.[1319]

Bulgar idarecilerin istediği bu vekillerin görev tanımlarının yapılmasıydı.[1320] Ancak İstanbul'daki Kapıkethüdası Dragan Tsankov, Babıâli'nin tüccar vekillerinin görevleri ve sahip olacakları haklara yönelik hükümeti ve kendisi tarafından sorulan suallere cevap vermekten kaçındığı iddiasındaydı. Dahası Batenberg'in taşıdığı endişelerin hemen hemen hepsi kapıkethüdasında da vardı. Ona göre tüccar vekilleri resmî olarak tanınmamalıydı. Zira bu vekiller zaman geçtikçe adlî, idarî ve sosyal işlere karışacaklardı. Kapıkethüdası, bunun için tüccar vekillerinin görev tanımları Sofya'ya bildirilmeden ve konuyla ilgili Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma yapılmadan vekillerin resmî olarak tanınmamasından yanaydı. Bulgar diplomata göre vekiller, ancak bu iki şart yerine getirildiği takdirde tanınabilirlerdi.[1321]

Babıâli, Prens Batenberg ve Bulgar yetkililerin endişelerini giderebilmek adına tüccar vekillerinin görev tanımlarını yapmak amacıyla 12 Temmuz 1883 tarihinde bir komisyon oluşturdu. Komisyon oluşturulmasının bir diğer sebebi ise, dönemin Bulgar kapıkethüdasının (Dragan Tsankov) görev tanımlarının yapılmasının ardından tüccar vekillerinin tanınacağı teminatıydı.[1322] Komisyonun yapmış olduğu toplantının ardından bir layiha kaleme alındı. Layihaya göre tüccar vekilleri, Bulgar olmayan Osmanlı tebaasını koruyacak ve kollayacaktı. Gerektiğinde Osmanlı tebaasına nasihatler verecek, mahallî idarecilerin karşısında Osmanlı tebaasının haklarını savunacaktı. Talep edilen tüm evrakları düzenleme hakları olacaktı. Bulgaristan Prensliği sınırları dışında gösterilecek evrakın üzerine vurulan mühürleri onaylayabilecek, Osmanlı tebaasına mürur tezkeresi ile pasaport verebileceklerdi. Dahası Bulgar Hükümeti tarafından verilen tezkere ve pasaportlara da şerh düşebileceklerdi. Osmanlı gemilerine nezaret edebileceklerdi. Bulgar memurları tarafından verilen gümrük şahadetnamelerini tasdik edebileceklerdi. İflas ve

[1319] *VPnB*, Tom 1, Sofya 1978, s. 432.
[1320] Aynı yer, s. 82.
[1321] Aynı yer, s. 431-432.
[1322] BOA, A.MTZ.04, nr. 2/3, lef 1. (H. 9 Şevval 1300 / M. 13 Ağustos 1883); BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/662, lef 4. (R. 20 Temmuz 1299 / M. 1 Ağustos 1883).

vefatlardan kaynaklı yaşanacak maddî ve manevî işlere müdahale etme yetkileri bulunacaktı. Tüccar vekilleri kendi sancakları dâhilinden sorumlu olacaklardı.[1323]

Layihadan da anlaşılacağı üzere tüccar vekillerinin adlî, idarî, sosyal ve iktisadî birçok yetkiye sahip olacaktı. Daha sonraki süreçte, 7/19 Ağustos 1886 tarihinde toplanan Vükela Meclisi'nde yapılan görüşmelerde dahi tüccar vekillerinin görev tanımlarının yaratabileceği muhtemel sıkıntılar gündeme getirildi. Layihada yazılı olan görev tanımları, yabancı devletlerde var olan şehbenderliklere aitti. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olduğu için şehbenderlik gibi bir kurumun Bulgaristan topraklarında var olmasının imkânı yoktu. Görev tanımlarıyla ilgili yaşanan fikir ayrılıklarına rağmen bu konuda iyimser bir taraf da bulunuyordu. Toplantıda yer alan kişilere göre tüccar vekilleri en nihayetinde Osmanlı memuru olarak kabul göreceklerdi ve kendilerine tüccar vekilliği sıfatının ötesinde bir isimlendirme yapılması mümkün değildi. Tayin edilecek görevlilerin tüccar vekili olarak isimlendirilmeleri, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne verilen hâkim devlet hukukuna zarar vermezdi. Ayrıca yine toplantıdaki Osmanlı devlet adamlarına göre tüccar vekillerinin Bulgar Hükümeti tarafından tanınmasıyla hâlihazırda yaşanan sıkıntılara son verilebilirdi.[1324]

Osmanlı ve Bulgar yetkililer arasında yapılan görüşmeler istenen neticeyi vermedi. Mesele çözüme kavuşmadı ve iş, kronik bir sorun hâline dönüştü. Özellikle Osmanlı tebaasının resmî olarak tanınmayan tüccar vekilleri üzerinden çektiği sıkıntıların bilgisinin Yıldız Sarayı'na ulaşması, Babıâli'yi yeni girişimlerde bulunmaya sevk etti.[1325] Vükela Meclisi, meseleyi görüşmek üzere 21 Ocak / 2 Şubat 1887 tarihinde yeniden toplandı. Toplantıdan çıkan karara göre tüccar vekilleri, dönemin Bulgar hükümetleri tarafından resmî olarak tanınmamışlardı ve bu da işlerin düzgün bir şekilde görülmesine mani olmuştu. Diğer karara göre sorunların yaşanmasının sebebi, kaleme alınan talimatların yürürlüğe konmaması olduğundan 12 Temmuz 1883 tarihli layiha, vakit kaybetmeden yürürlüğe konmalı ve tüccar

[1323] BOA, A.MTZ.04, nr. 2/3, lef 16. (12 Temmuz 1883); BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/662, lef 1. (12 Temmuz 1883).
[1324] BOA, İ.MTZ.04, nr. 12/662, lef 3. (R. 7 Ağustos 1302 / M. 19 Ağustos 1886).
[1325] Aynı yer, lef 6. (26 Kânunuevvel/Aralık 1886)

vekilleri tanınmalıydı. Son olarak da konu, Bulgar Hükümeti'ne bildirilmeliydi.[1326] Sultan II. Abdülhamid toplantıdan çıkan kararları 23 Ocak / 4 Şubat'ta onaylanarak gereği yapılmasını ve meselenin hâlledilmesini emretti.[1327]

1880 yılında Prenlik ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan tüccar vekilleri meselesi, 1890 yılının ortalarına gelindiğinde dahi henüz çözüme kavuşmamıştı. İstanbul'daki Kapıkethüdası Vılkoviç'in de içinde bulunduğu bir komisyon, bu meseleyi hâlledebilmek için yeni bir layiha hazırladı. Layihaya göre, Bulgaristan'da bulunan Osmanlı tüccar vekilleri, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne bağlıydı. Bunların tayinleri Sofya'da bulunan Bulgaristan Komiserliği vasıtasıyla Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğü'ne bildirilmekteydi. Osmanlı Devleti Vidin, Rusçuk ve Varna'dan başka yerlerde tüccar vekilleri bulundurmak istediği takdirde durumu ilk önce komiserlik vasıtasıyla Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğü'ne tebliğ etmeliydi. Tüccar vekillerinin başlıca görevi Bulgaristan'daki Osmanlı ticaret ve seyrüseferlerini gözetmekten ibaret olup tüccar vekili, Osmanlı topraklarında gösterilecek evrak üzerine Bulgar memurları tarafından vurulan imzaları tasdik etme yetkisine sahip olacaktı. Bulgar olmayan Osmanlı tebaasına pasaport ve pasavan vermeye ve Osmanlı topraklarına giden Bulgarlar ile yabancıların pasaport ve pasavanlarını vize etmeye hakkı bulunacaktı. Tüccar vekili, Bulgaristan limanlarından birine gelen veya Osmanlı limanlarından birine giden Osmanlı gemilerinin evrakını vize edebilecek ve buna ait rüsumu alabilecekti. Tüccar vekili Rüsumat Emaneti'ne ibra senedi makamında gösterilmek ve verilmek üzere Bulgar memurları tarafından verilen gümrük şahadetnamelerini onaylayabilecek, evrakları düzenleyebilecekti. İflas ve vefatlardan kaynaklı işleri hâlledebilecekti. Vekil, kendi ikametgâhında Osmanlı sancağı dikebilecek ve Osmanlı armasını bağlayabilecekti. Bulunduğu sancak dâhilinde görev yapacak ve yazışmalarını Fransızca yapacaktı.[1328] Kapıkethüdası Vılkoviç, Osmanlı belgesine yansıdığına göre Stambolov'dan aldığı emirle bir talepte bulunmuştu. Osmanlı tüccar vekâletlerine karşılık olarak Cisri Mustafapaşa ve Dedeağaç'ta Bulgar tüccar vekâletlerinin açılmasına müsaade

[1326] Aynı yer, lef 8. (R. 21 Kânunusani 1302 / M. 2 Şubat 1887).
[1327] Aynı yer, lef 9. (R. 23 Kânunusani 1302 / M. 4 Şubat 1887).
[1328] BOA, A.MTZ.04, nr. 40/83, lef 14. (Tarihsiz).

edilmesini istemişti. Ona göre bu iki vekâletin görevi Romanya Tulça'daki tüccar vekili ile aynı görev yetkilerine sahip olacaktı.[1329]

Başkâtip Reşid Bey, 25 Mayıs / 6 Haziran 1890 tarihinde Sofya'da Dışişleri Müdürü Grekov ile kısa bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin sebebi maddelerin tamamını görüşmek değildi. Yalnızca Vılkoviç tarafından talep edilen iki Bulgar vekâleti (Cisri Mustafapaşa ve Dedeağaç) üzerinden görüşme gerçekleşti. Reşid Bey, bu talepten vazgeçilmesi konusunda ısrarcıydı. Çünkü hukuka aykırı bir durum vardı ve vekâletlerin açılması mümkün değildi. Grekov ise, biraz net biraz da idareimaslahatçıydı. Bu talepten vazgeçmeyeceklerini açıkça Osmanlı devlet adamına söyledi. Ancak kendi başına karar alamayacağı için müdürlerle görüşüleceğini ifade etti. Reşid Bey, Grekov'un bu sözlerinden dolayı karamsarlığa kapıldı. Ayrıca tüccar vekillerinin Stambolov Hükümeti tarafından tasdik edileceğine inanmıyordu. Kendi ifadesiyle başkâtip, "*onayın alınabilmesi için daha uygun zamanın beklenmesi taraftarıydı*".[1330]

Konuyla ilgili olarak görüşme trafiği sürerken beklenmedik bir gelişme yaşandı. Padişah tarafından Üsküp ve Ohri'deki Bulgar metropolitlerine beratların verileceğinin bilgisi Sofya'ya ulaştı. Hemen akabinde Reşid Bey, dönemin Maliye Müdürü Jivkov ile görüştü. Jivkov, beratların vermiş olduğu tesir ile birlikte muallâktaki bazı meselelerin çözümleneceği konusunda başkâtibe sözler sarf etti.[1331] Bu muallâktaki meselelerden biri tüccar vekilleri meselesiydi. Bunu daha sonra bizzat Stefan Stambolov, Sofya'daki Osmanlı devlet adamıyla yaptığı görüşmesinde açıklayarak Osmanlı tüccar vekillerinin resmî olarak tanınacağını kendisine söylemişti.[1332] Ancak hem Jivkov'un hem de Stambolov'un sarf ettiği cümleler sözden öteye gitmeyecekti.

Bulgaristan'ın dönem itibarıyla en yetkili kişisi hüviyetindeki Stambolov'un böyle sözler sarf etmesinin başlıca muhtemel sebebi, Dedeağaç ve Cisri

[1329] BOA, A.MTZ.04, nr. 26/94. (R. 7 Teşrinisani 1310 / M. 19 Kasım 1894).
[1330] BOA, A.MTZ.04, nr. 23/46, lef 2. (6 Haziran 1890).
[1331] BOA. Y.A.HUS., nr. 237/14, lef 2. (20 Temmuz 1890).
[1332] BOA, Y.A.HUS., nr. 238/13, lef 2. (17 Ağustos 1890); BOA, HR.TO, nr. 363/27. (17 Ağustos 1890).

Mustafapaşa'ya açılması talep edilen vekâletlerin kurulmasına müsaade edilmesini sağlamak olabilir. Osmanlı tüccar vekilleri er ya da geç Bulgaristan Prensliği tarafından tanınacaklardı. Büyük ihtimalle bunu Stambolov ve diğer Bulgar yetkililer de bilmekteydi. Ancak bu kararın alınması için ortaya konan şartın Yıldız Sarayı tarafından yerine getirilmesi, Bulgar Hükümeti için her bakımdan önemli bir kazanım olacaktı. Ayrıca Sofya tarafından belirlenen iki yerin tesadüfî olarak seçildiğini düşünmemek gerekiyordu. Zira Cisri Mustafapaşa, Edirne merkezine yakın ve geçiş güzergâhı üzerindeydi. Dedeağaç ise Adalar Denizi'ne kıyısı olan bir şehirdi. Bulgar tarafının amacı netti, Osmanlı vekillerini kabul ederken hem ticarî hem de stratejik bir öneme sahip bu iki yerde de vekâlet açılmasını sağlamaktı. Fakat Reşid Bey, taleplerin yerine getirilmesine karşıydı. O, Bulgar tüccar vekâletlerinin, Osmanlı vekillerinin tanınması ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini defalarca Grekov'a ifade etmişti. Buna rağmen Grekov yine konuyu geçiştirerek meselenin müdürler arasında görüşüleceğini yinelerek meselesinin çözüme kavuşacağı umudundaydı. Dışişleri müdürü, alınacak muhtemel karardan sonra Babıâli'nin, Bulgar yönetimin talebini (Cisri Mustafapaşa ile Dedeağaç'a birer tüccar vekili tayin isteği) dikkate alacağını ümit ettiğini dile getirdi. Ancak Reşid Bey, yapmış olduğu tahkikatlarda Bulgar yönetimi tarafından tüccar vekilleri meselesiyle meşgul olunmadığını görmüştü. Grekov birtakım mazeretler öne sürerken Osmanlı diplomatı, tüccar vekilleri konusuyla alakalı olarak yapılacak görüşmelerin zaman itibarıyla fayda getirmeyeceği görüşündeydi.[1333]

Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti, tüccar vekilleri ile ilgili bir kararı Başkâtip Reşid Bey'e bildirdi. Buna göre Osmanlı tüccar vekilleri Bulgar yetkililer tarafından tasdik edilirse Bulgar yönetimi tarafından yapılan talep, Cisri Mustafapaşa ile Dedeağaç'a vekâletlerin açılması isteği dikkate alınacak ve konu üzerinden Bulgar yetkililerle müzakere edilebilecekti. Bu karar, Dışişleri Müdürü Grekov'a iletildi. Başkâtibin izlenimine göre müdür, İstanbul'dan bildirilen bu karardan dolayı fazlasıyla memnundu. Babıâli'nin çözüm önerisine razı gelindi ve İstanbul'un kararı, Stambolov Hükümeti nezdinde senet kabul edildi. Bu, bir nevi meselenin hâlledildiği anlamına geliyordu. 9/21 Mayıs 1892 tarihinde ise, Bulgaristan Prensliği Dışişleri

[1333] BOA, Y.A.RES., nr. 59/33, lef 6. (R. 16 Mart 1308 / M. 28 Mart 1892).

Müdürlüğü'nden Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği'ne konuyla ilgili olarak bir nota takdim edildi. Notanın verilme amaçlarından biri, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki mevcut ilişkileri daha da ileriye taşımaktı. Diğeri ise ticarî münasebetlerin geliştirilmesini sağlamak gayesiyle Bulgaristan'daki Osmanlı tüccar vekilleri meselesini çözüme kavuşturmaktı. Nota, 11 madde içeriyor ve burada Osmanlı tüccar vekillerinin görevleri sıralanıyordu. Buna göre, Bulgaristan'daki Osmanlı tüccar vekillerinin tayinleri komiserlik vasıtasıyla Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğü'ne bildirilecekti. Vidin, Rusçuk ve Varna'dan başka yerde Osmanlı Devleti tarafından vekâlet açmak istenirse, durum komiserlik aracılığıyla Bulgar Hükümeti'ne tebliğ edilecekti. Bunların dışında vekillerin birçok görevi de ayrıca notada belirtilmişti.[1334]

Notanın Babıâli'ye ulaşmasının ardından konu 21 Haziran / 3 Temmuz 1892 tarihinde Meclis-i Vükela'ya taşındı. Toplantıda yer alan Osmanlı devlet adamlarının görüşüne göre Bulgaristan Dışişleri Müdürlüğü tarafından takdim edilen nota ve içeriği, mevcut statükoya uygun bulundu.[1335] II. Abdülhamid, Cisri Mustafapaşa'ya bir tüccar vekilinin tayin edilmesinde sakınca görmezken Dedeağaç için ise aynı şeyi düşünmüyordu. Dedeağaç, Bulgarlar için Adalar Denizi'ne ve oradan da Akdeniz'e bir çıkış, bir limandı. Padişah'a göre Dedeağaç'ta Bulgar memurunun bulunmasının siyasî olarak büyük sıkıntıları beraberinde getirme ihtimali vardı. Bu yüzden Sultan, Dedeağaç'ta bir Bulgar tüccar vekâletinin bulunmasına karşı olsa da hem ticarî hem de siyasî bakımdan Dedeağaç konusunun yeniden tartışılıp masaya yatırılmasının iyi olacağını düşündü.[1336] Yapılan fikir teatisinin ardından II. Abdülhamid'in kararı bu sefer daha net ve kesin hâle geldi. Buna göre Dedeağaç'taki Bulgar memurunun hareketleri ve girişimleri, yerel Osmanlı idarecileri tarafından gözlemlenebilir ve gözetim altında tutulabilirdi. Ancak bu memur Bulgaristan Prensliği idarecileri ile şifreli yazışmalar yapabilirdi. Dedeağaç'a yabancı bir devletin donanması geldiğinde, Bulgarların bu donanma ile hareket edip Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyette bulunup bulunmayacağından şüphe ediliyordu. Bu sebepler ve çekinceler bir araya geldiğinde Padişah'ın kararı şu yönde

[1334] Aynı yer, lef 5. (26 Mayıs 1892).
[1335] Aynı yer, lef 3. (R. 21 Haziran 1309 / M. 3 Temmuz 1893).
[1336] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/986, lef 8. (R. 26 Haziran 1309 / M. 8 Temmuz 1893).

oldu: "*Dedeağaç'ta Bulgar tüccar vekilinin tayinine kesin olarak izin verilmeyecekti*".[1337] Dedeağaç'ı kabul etmese de Sultan'ın aklına Selanik şehri geldi. Selanik'te Bulgar tüccar vekili bulundurulmak istenirse, bunu görüşülebilir ve tartışılabilir buldu.[1338] Aslında Selanik, Osmanlı Devleti açısından belki Dedeağaç'tan daha da fazla tehlike arz edebilecek bir şehirdi. Fakat Selanik, dönem itibarıyla Bulgarların gönlünü almak için ortaya atılan bir öneriden ibaretti.[1339]

İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı ile Babıâli arasında görüşmeler sürdü. Kapıkethüdalığı, Osmanlı topraklarında kurulması düşünülen Bulgar tüccar vekâletlerinde görev yapacak vekillerin vazifelerini içeren bir yazıyı Babıâli'ye sundu.[1340] Sofya'daki Bulgar yetkililer, Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasında çözümlenemeyen meselenin hâlledilebilmesi için bir komisyonun oluşturulmasından yanaydılar. Osmanlı belgesine yansıdığına göre Kapıkethüdası Petır Dimitrov bu komisyonun oluşturulmasında ısrarcıydı. Bu ısrarının arkasında yatan sebep, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ticarî ilişkilerin gözetilmesiydi.[1341]

Bulgar layihası ve Stambolov Hükümeti'nin talebi, İstanbul'da masaya yatırıldı. Buna göre, Bulgar tüccar vekilleri ile Osmanlı tüccar vekilleri aynı seviyede değerlendirilemezlerdi. Görüşmeleri yapacak ve yürütecek kişi, Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey olmalıydı ve bu, daha uygun olacaktı. Nazırlara göre, Osmanlı ile Bulgar tüccar vekillerinin görevlerinin aynı olmasının imkânı yoktu, bunların farklılık içermesi gerekiyordu. Bu yüzden, İstişare Odası'ndan çıkan karar, Bulgar layihasının reddedilmesi yönünde oldu ki reddedilme gerekçesi, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olduğuydu. Ayrıca İstanbul'a göre Bulgaristan Prensliği, ticarî bilgiler alabilmek için yalnızca "*memur*" sıfatına sahip bir görevli talebinde

[1337] BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 26/83. (R. 7 Temmuz 1308 / M. 19 Temmuz 1892).
[1338] Aynı yer.
[1339] Selanik Bulgar Tüccar Vekâleti, Stefan Stambolov sonrası dönemde. Konstantin Stoilov Hükümeti Dönemi'nde (1894-1899), 1897 yılında kuruldu. İlk tüccar vekili Atanas Şopov'du ve 1897 yılından 1913 yılına kadar bu görevde kaldı. Angel Kalinov Zlatkov, *Bılgarskite Diplomatiçeski Predstavitelstva v Osmanskata İmperiya (1896-1902)*, Sofiyski Universitet Sv. Kliment Ohridski, İstoriçeski Fakultet Katedra: "İstoriya na Bılgariya", Doktorskata Disertatsiya, Nauçen Rıkovoditel: Doç. Dr. Valeri Kolev, Sofya 2021, s. 233-251.
[1340] BOA, A.MTZ.04, nr. 24/18, lef 1. (Tarihsiz); BOA, A.MTZ.04, nr. 40/83, lef 13. (Tarihsiz).
[1341] BOA, A.MTZ.04, nr. 40/83, lef 15. (21 Kânunuevvel/Aralık 1892).

bulunabilirdi. Fakat Stambolov Hükümeti'nin kaleme aldığı layihadaki talepler, Avrupa'daki şehbenderler ve sefirlerle aynı olduğu için Osmanlı tüccar vekillerinin görev tanımlarına benzer yanları da bulunuyordu.[1342]

İstişare Odası Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması ile elde ettiği Bulgaristan üzerindeki hâkim devlet statüsünü net bir şekilde vurguladı. Bulgar layihasındaki ifadeler Stambolov ve hükümetindeki müdürlerin hedeflerinin ne olduğunu da göstermekteydi. Vekâletler kurulabilir, Osmanlı Devleti'nin gözetimi ve kontrolü altında da tutulabilirdi. Fakat layihanın içerdiği görev tanımlarının onaylattırılması iki eşit devletin var olduğu yorumunu beraberinde getirebilirdi. İstişare Odası'ndan çıkan karar, bunun farkında ve bilincinde olunduğunu göstermektedir. Padişah nezdinde dönem itibarıyla bu konuya o kadar dikkat edildi ki, tüccar vekilleri tarafından kullanılacak pulların dahi şehbenderler ile aynı olmamasına özen gösterildi.[1343]

Yaşanan sıkıntılar ve sorunların merkeze iletilmesi hiçbir netice vermedi. En azından Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verildiği tarihten itibaren var olan mesele, çözüme kavuşmadı. Sorunun hâlledilmesi için 1897 yılının Nisan ayı beklenilecekti.[1344] Sultan'ın Stambolov Hükümeti Dönemi'nde açılmasına net bir şekilde karşı çıktığı Dedeağaç Tüccar Vekâleti, Konstantin Stoilov Hükümeti Dönemi (1894-1899) içerisinde, 1896 yılında kuruldu.[1345] 1897 tarihli prens buyruğu ile de Bulgar tüccar vekâletine ilk vekil

---

[1342] Aynı yer.

[1343] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/971, lef 1, 2. (R. 18 Mart 1308 / M. 30 Mart 1892), (R. 19 Mart 1308 / M. 31 Mart 1892).

[1344] Emine Bayraktarova, "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi", *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 11-13 Mayıs 2005, s. 204.

[1345] Ahmet Yüksel, "Oluşum ve İşleyişiyle Dedeağaç Bulgar Tüccar Vekâleti", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 447. Burada belirtilmelidir ki, Ahmet Yüksel, Dedeağaç Tüccar Vekâleti'nin açılmasının ardından başmüdürün Babıâli'ye teşekkür yazısı gönderdiğini, teşekkür yazısını gönderenin de Stambolov olduğunu yazmıştır. Ahmet Yüksek, *a.g.m.*, s. 447, 450. Fakat dönem itibarıyla başmüdür Konstantin Stoilov'dur ve 1896 yılında Stambolov hayatta değildir. Stambolov, 3/15 Temmuz 1895 tarihinde Sofya'da bir suikasta uğramış ve 6/18 Temmuz 1895 yılında hayatını kaybetmişti.

atanmıştı.[1346] Keza Cisri Mustafapaşa'da da Bulgar Tüccar Vekâleti kuruldu ve vekil olarak bir görevli tayin edildi.[1347]

[1346] Angel Zlatkov, "Bılgarskoto Tırgovsko Agentstvo v Dedeagaç (1897-1901)", *Jurnal, Za İstoriçeski i Arheologiçeski İzsledvaniya*, Broy 1, Universitetsko İzdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen 2021, s. 24.

[1347] Petır Mateev, *Avtobiyografiya, Spomeni…*, s. 226. Ayrıca bkz. Petır Mateev, *Osmanlı Topraklarından Anılar 1861-1904*, Çeviri ve Sunuş: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

H. Demiryolları Konusunda Stambolov Hükümeti'nin Çalışmalarına Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı

Demiryolları, Stefan Stambolov'un başmüdürlüğünü yaptığı Bulgar Hükümeti'nin tayin edilmesinden istifasına kadar Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ikili siyasî ilişkileri meşgul eden bir konu olmuştur. İlgili dönem içerisinde demiryollarıyla alakalı yaşanan olaylara değinmeden evvel kısa bir arka plan bilgisi vermek gerekir. Osmanlı Devleti yetkilileri, İstanbul ile Viyana'yı birbirine bağlayan bir demiryolu hattı inşa etmek istiyorlardı. Bu demiryolu hattının yapılması askerî, lojistik, siyasî, iktisadî bakımdan önem arz ediyordu. Osmanlı idarecileri ayrıca ulaşımın hızlandırılmasının her bakımdan devlete yarar getireceğini düşünüyorlardı ve Baron Hirsch ile yapılan anlaşma, bu gayeyi yerine getirebilmek içindi. Rumeli Demiryolları imtiyazı, 7 Ekim 1869 tarihinde Baron Hirsch'e verildi.[1348] Bundan sonraki süreçte Osmanlı Avrupası'nda Bulgaristan'ı doğrudan ilgilendirecek 93 Harbi'ne değin birçok hat yapıldı ya da yapılması planlandı.[1349]

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verilmesiyle Prenslik topraklarından geçen ya da geçecek olan hatlar ile ilgili bazı yükümlülükler antlaşma metninde yer aldı. Rumeli Demiryollarına yönelik bazı yeni şartlar, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile getirildi. Bu şartlar Bulgaristan Prensliği'ni doğrudan veya dolaylı yoldan ilgilendirecek türden olup 10. ve 21. maddeler Rumeli Demiryolları ile ilgiliydi. 10. maddeye göre, Rusçuk-Varna hattının hak ve yetkileri Bulgaristan Prensliği'ne geçiyordu. Ayrıca Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan topraklarındaki hatlar ile ilgili hem Avusturya-Macaristan'a hem de Rumeli Demiryolları Şirketi'ne olan yükümlüklülerini üstlenecekti. Demiryolu meselelerinin ise Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Bulgaristan Prensliği arasında yapılacak görüşmeler neticesinde hâlledilmesi öngörülmüştü.[1350] 21. madde ise Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli Vilayeti

[1348] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 61.
[1349] Ayrıntılar için bkz. Aynı yer, s. 107-123.
[1350] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 408.

üzerindeki demiryolu hatlarındaki hak ve yetkilerinin korunduğunu ifade ediyordu.[1351]

Rumeli Demiryolları Şirketi'nin yapmakla yükümlü olduğu hatların Avrupa'ya bağlanmasıyla ilgili olarak 9 Mayıs 1883'te yukarıda bahsi geçen dört devlet arasında görüşmeler yapıldı. Devletlerin yetkileri tarafından birtakım taahhütlerde bulunulmuştu. Buna göre, Belova-Vakarel hattı ile Üsküp-İvraniye hattının inşası Osmanlı Devleti'ne aitti. Bulgaristan Prensliği de Niş'ten Pirot'a uzanacak hatla birleşecek bir hattı yapacaktı.[1352] Bu hatların tamamlanması Avrupa ile İstanbul'un demiryolu ile bağlanması açısından önemliydi.

Bulgaristan'da demiryolları ile ilgili taahhütleri yerine getirebilmek maksadıyla yapılan ilk işlerden biri, 31 Ocak / 12 Şubat 1885 tarihinde Bulgaristan Prensliği *Resmî Gazetesi*'nde yayımlanan Bulgar Demiryolu Kanunu idi.[1353] Bu kanunun en önemli maddesi Bulgaristan toprakları üzerindeki demiryolu hatlarına Bulgaristan Prensliği'nin sahip olduğunu ilân etmesiydi.[1354] Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ise Bulgar yetkililer tarafından Tsaribrod-Sofya-Belova hattının inşa edilmesi kararlaştırıldı.[1355] Bir tarafta Bulgaristan topraklarında demiryolu inşası başlarken diğer tarafta da Osmanlı Devleti'nin taahhüt ettiği Belova-Vakarel hattı yapılmaktaydı.

Stambolov Hükümeti millî bir devlet yaratma amacıyla topraklarında bulunan hatların işletme yetkilerini istiyordu. Bu hedef doğrultusunda da Osmanlı Devleti tarafından inşası yürütülen Belova-Vakarel hattının işletmesini talep etti. Fakat adı geçen hat, Şarkî Rumeli toprakları dâhilinde bulunuyordu. Berlin Antlaşması hukukuna göre hak ve yetkilerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu topraklarda yer alan bir hattın, işletme hakkının Bulgaristan Prensliği'ne verilmesi

[1351] Aynı yer, s. 412.
[1352] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 184.
[1353] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 12 Fevruari 1885, Broy 14, s.
[1354] Madde 5: "*Bulgaristan Prensliği'ndeki demiryolu hatlarının sahibi devlettir.*"
[1355] *Zakon za Napravata na Jeleznopıtnata Liniya Tsaribrod-Sofya-Vakarel*, Sofya 1885.

mümkün değildi. İstanbul'daki Prenslik temsilcisi Georgi Vılkoviç hiçbir şekilde Babıâli'nin, Bulgar Hükümeti'ne hattın işletim hakkını vereceğine inanmıyordu.[1356]

Stambolov Hükümeti, hattın işletilmesinin alınması hususunda ısrarcı oldu. Çünkü bu hatla hem Prenslik dâhilindeki düzenin ve sükûnetin korunacağı hem de ekonomik olarak bir kalkınmanın yaşanacağı düşünüldüğünden başmüdür ve hükümeti için bu hat, "*temel ihtiyaç*" olarak görülüyordu. Dönemin Dışişleri Müdürü Georgi Stranski, bu gereksinimlere dayanarak Vılkoviç'ten Sadrazam Kâmil Paşa'yı ikna etmesini istedi ve teminat vermesini söyledi. Stranski'ye göre Stambolov Hükümeti, daima Babıâli'nin emriyle hareket etmekteydi. Dışişleri müdürü, Babıâli tarafından önerilen tekliflerin görüşülebileceğini Bulgar kapıkethüdasına iletti.[1357] Ancak işler Bulgar Hükümeti'nin istediği gibi gerçekleşmedi. Sadrazam Kâmil Paşa, Kapıkethüdası Vılkoviç'e olayı tüm açıklığı ile izah etti. Buna göre Hirsch'e hatlar belirli şartlarla verilmiş ve kendisi hatları inşa etmek için birtakım haklar da kazanmıştı. Bundan dolayı Hirsch'e veya hattı inşa eden şirkete zaten işletme yetkileri devredilmişti.[1358]

Vılkoviç, Sadrazam ile görüşmesinin ardından hat ile ilgili düşüncelerini içeren bir raporu Stranski'ye sundu. Kapıkethüdası, Babıâli'nin iki sebepten dolayı işletme hakkını hükümetine vermeyeceğini düşünüyordu. İlki, hat Baron Hirsch'in bir şirketine aitti. Ayrıca işin içinde yüklü bir meblağ vardı ve bundan dolayı anlaşmazlıkların çıkması kaçınılmazdı. İkinci sebep ise Babıâli'nin işletmeyi yabancı bir hükümete vermek istememesiydi. Vılkoviç'e göre bu sebep çok daha önemliydi. Stranski'ye sunulan raporda Vılkoviç, Sofya'daki Bulgar yetkililere bazı sorular sormaktan geri durmadı. Mevcut hükümet ve diğer bir başkası yükümlülüklerini yerine getirmezse Osmanlı Devleti bunun üstesinden nasıl gelecekti? Vılkoviç'e göre tek bir yol vardı, o da askerî yoldu. İktisadî meseleler için savaş ilan edilebilir miydi? Osmanlı Devleti keyfî olarak kendini garip bir durum içine sokacak mıydı? Yabancı şirketlerden zarar gören Osmanlı Devleti'nin, hatların işletmesini yabancı bir hükümete vermesi nasıl beklenebilirdi?. Vılkoviç, Payitaht'taki vaziyeti ve

[1356] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 7.
[1357] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 8.
[1358] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 12-13.

hükümetine yönelik tutumu görmüş, bundan dolayı İstanbul'da kendileri için olumlu bir kararın çıkmayacağını anlamıştı. Ancak ona göre, kendileri açısından bir kazanç elde edilecekse bu, daha sistematik, daha stratejik ve önceden belirlenmiş bir yol haritasıyla olacaktı. Yazdığı raporun içinde yer alan bir cümle ise gelecekte yaşanabilecek olayların iması niteliğindeydi: "*yalnızca Belova-Vakarel hattını değil, aynı zamanda topraklarımızda bulunan tüm demiryollarını ele geçirebilme imkânımızın olduğunu düşünüyorum*".[1359]

Vılkoviç'in raporunun Sofya'daki yansıması olumsuz oldu. Ancak Bulgar Hükümeti, hattın işletim hakkının alınacağına dair umutlarını tamamen yitirmedi, zira bu işten hiçbir şekilde vazgeçilmedi. Bu yüzden Vılkoviç'e, İstanbul'daki tüm nüfuzunu kullanma emri verildi. Stefan Stambolov, Vılkoviç'in İstanbul'daki gücüne güveniyordu.[1360] Kapıkethüdası aldığı emrin ardından vakit kaybetmeden Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki elçisi Calice'yi ziyaret etti. Bu ziyaret mühimdi, çünkü 1878'den sonraki süreçte Rumeli Demiryolları Şirketi, Avusturya-Macaristan tabiiyetine geçmişti. Bu nüfuz sebebiyle ilk ziyaret Calice'ye yapılmıştı. Avusturya-Macaristan'ın da hattın açılması için çabaladığı görülüyordu. İstanbul'dan Avrupa'nın içine kadar olan hat, Bulgar idarecilerin işletim hakkını istediği güzergâhtan geçtiği için Calice üzerinden Babıâli'ye nüfuz etmeye çalışıldı.[1361] Avusturya-Macaristan Hükümeti de, hattın açılması konusunda ısrarcı olduğu için İstanbul'daki Calice'ye bu konuda talimat verilmişti.[1362]

Bulgarların, Sadrazam Kâmil Paşa'ya nüfuz etme çalışmaları sonuç verdi ve Paşa, Vılkoviç ile yapılan görüşmesinde Sarımbey'den başlayarak Belova'dan geçen ve Vakarel'de son bulacak hattın Stambolov Hükümeti'ne verilmesine razı oldu. Ayrıca demiryolu hattını inşa eden şirkete, işletme hakkını Bulgar Hükümeti'ne vermesi konusunda baskı yapılacağını vaat etti.[1363] Elbette burada Kâmil Paşa'nın ne dediğinin pek de hükmü yoktu. Bilindiği üzere son söz daima Padişah'ındı. Bununla birlikte Sadrazam'ın bu şekilde dil kullanmasının iki sebebi olabilirdi. Biri Calice'nin

[1359] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 13-15.
[1360] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 71-75.
[1361] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 79.
[1362] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 80.
[1363] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 76.

yapmış olduğu baskıdan etkilenmiş olması ihtimal dâhilindeydi. Diğeri de Bulgarların dostu olarak görülen Paşa'nın bu algıyı yıkmak istememesiydi. Bu arada Vılkoviç zaten Kâmil Paşa'nın bu sözlerine çok inanmış değildi. Bulgar yetkililer de bu hattın verilmesinin çok zor olduğunu biliyordular. Bundan dolayı Vılkoviç'e göre, eğer işletme hakkının elde edilmesi isteniyorsa bir şirketin var olması veya kurulması gerekiyordu.[1364]

Bulgar Hükümeti, Vılkoviç'ten olumsuz bilgiler gelmesine rağmen girişimlerini sürdürmeye devam etti. Babıâli'nin işletmeyi verebileceğine dair pek umut kalmayınca İstanbul'daki Büyük Güçlerin elçilerine başvurulması fikri, Stambolov ve müdürlerin aklına gelen bir çözüm yolu oldu. İstanbul'daki İtalya Elçisi Blank, Avusturya-Macaristan Elçisi Calice ve İngiliz Elçi White, Sadrazam Kâmil Paşa'nın yanına gidip meseleyi gündeme getirdiler. Elçilerin aktardığına göre Kâmil Paşa hepsine aynı şeyi söylemişti. Buna göre, "*Babıâli hattı açmaya ve işletmeye hazırdı. Fakat Bulgarlar değildi*".[1365] Burada elçilerin özellikle de Avusturya-Macaristan elçisinin talebi, hattın açılıp İstanbul'dan Avrupa içine gidecek trenlerin ulaşımında bir sorun yaşanmamasıydı. Bulgaristan'ın işletme talebinin bahse konu olmaması da bunu destekler türdendi.

İşletim hakkının alınabilmesi için Vılkoviç'in bu defaki önerisi Hirsch ve Rumeli Demiryolları Şirketi'ne gerekçesi sağlam ve sert bir nota verilmesiydi. Bu notanın Hirsch'i korkutması ve neticesinde işletim hakkını Bulgar Hükümeti'ne vermesi umut ediliyordu. Ayrıca kapıkethüdasına göre notanın verilmesi "*Bulgarların kanını sülük gibi emen şirketin keyfiliğine son vermesi için elzemdi*".[1366]

Süren tartışmaların gölgesinde Belova-Vakarel hattı 25 Haziran 1888 tarihinde açıldı. Hattın açılmasının ardından çözümlenmesi gereken mesele, hattın işletmesini kimin yapacağıydı. Fakat Babıâli, hattın işletme yetkisini Rumeli Demiryollarına bağlı Vitalis Şirketi'ne verdi. Bu da Stambolov Hükümeti'nin istemediği bir netice oldu. Buna karşın Kapıkethüdası, hattın devredilmesi için

[1364] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 80.
[1365] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 86.
[1366] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 104-105.

Hirsch ve şirketine başvuruda bulunulmasının ve konu üzerinden ısrarcı olunmasının faydalı olacağı düşünüyordu.[1367] Osmanlı Vükela Meclisi'nde alınan hattın işletim hakkının Vitalis Şirketi'ne verilmesi kararı, Dışişleri Müdürü Stranski vasıtasıyla Prens Ferdinand'a iletildi. Bulgar idareciler, Belova-Vakarel hattının anlaşma hukukuna göre Bulgaristan'da kalması gerektiği ifade ederlerken Stambolov Hükümeti'ne göre de Sarımbey-Belova hattının işletilmesine dair hak, Bulgarlara aitti ve Belova-Vakarel hattının Vitalis Şirketi'ne verilmesinin hiçbir hukukî dayanağı yoktu.[1368] Hâlbuki Berlin Antlaşması'nın 21'inci maddesinde her şey açıktı. Bu maddeyle Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli Vilayeti üzerindeki demiryolu hatlarındaki hak ve yetkilerinin aynı şekilde korunduğu Berlin Antlaşması'nda yer alıyordu. Fakat Bulgar yönetimi daha da ileriye giderek 5/17 Temmuz 1888 tarihinde Belova-Vakarel hattı Bulgarlar tarafından işgal edildi.[1369]

Hattın işletim hakkının Vitalis Şirketi'ne verildiği bilgisi Stambolov ile Stranski'ye iletildiği vakit, Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey tarafından Belova-Vakarel hattının işgal edilmesiyle ilgili onlardan bir açıklama istendi. Hem Stambolov hem de Stranski bu bilgiyi kesin bir dille yalanladılar. İkiliye göre zapt edilme gibi bir durum yaşanmamış, yalnızca Prens Ferdinand'ın eşyalarını Belova'ya götüren trenin güvenliği için her durağa jandarma konmuştu. Esasen Stambolov, işletim hakkının Vitalis Şirketi'ne verilmesini kabullenemiyor, Başkâtip'ten yardım diliyordu. Zira başmüdür iktidarda bulunduğu müddetçe hattın işletim hakkının Vitalis Şirketi'ne verilmiş olmasını kabul etmeyeceğini açıkladı. Stambolov ayrıca hükümetinin Vitalis Şirketi'nin sahip olduğu aynı şartlarda hattı işletebileceğini ifade etti. Keza Dışişleri Müdürü Stranski de hattın işletilmesinin yabancı bir şirkete devredilmiş olmasının yaratabileceği vahim sonuçları izah etmeye çalıştı. Fakat bu kadar keskin konuşmalarına rağmen, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını sunmaktan da geri durmadılar: "*Osmanlı Devleti'ni hiçbir şekilde gücendirmek istemiyoruz*" diye beyanda bulundular.[1370]

[1367] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 121.
[1368] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 135.
[1369] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/805. (R. 6 Temmuz 1304 / M. 18 Temmuz 1888).
[1370] BOA, Y.A.RES., nr. 44/9, lef 2, 3. (17 Temmuz 1888).

Yıldız Sarayı'nın bu meseleye karşı tavrı çok net ve katıydı. Padişah, devletin parasıyla yapılmış olan Belova-Vakarel hattının Bulgarlar tarafından işgal edilmesini Osmanlı Devleti'nin hukukuna bir saldırı olarak kabul etti ve bu hukukun korunması için tedbirlerin alınmasını gerekli gördü. Bulgar yetkililer ise itaatsizlik ederek Osmanlı Devleti'nin hukukunu zedelemişlerdi. Bununla birlikte hattın Bulgarların elinde kalması yalnızca siyasî ve iktisadî değil, aynı zamanda askerî bakımdan da sakıncalıydı. Bu yüzden II. Abdülhamid'e göre hat, Bulgarlardan geri alınmalıydı. Bu maksatla ne gibi önlemlerin alınabileceğinin görüşülmesi için 6/18 Temmuz 1888 tarihinde Meclis-i Vükela'nın toplanmasını emretti.[1371] Söz konusu hattın dönem itibarıyla Bulgarlara verilebilmesi ihtimal dâhilinde değildi ki Padişah'ın açıklamaları da bunu gösteriyordu. Padişah'ın emri üzerine aynı gün mecliste doğal olarak bir görüşme yapılarak hattın Vitalis Şirketi'ne verildiği özellikle vurgulandı. Dahası bu bilgi, Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği yetkilileri vasıtasıyla Stambolov Hükümeti'ne de daha evvel iletilmişti. Meclis-i Vükela'da, Osmanlı Devleti tarafından alınabilecek önlemler için öncelikle Bulgarların hâl ve hareketlerinin gözlemlenmesi gerektiği üzerinde duruldu. Şayet Bulgar idareciler işletme hakkına sahip Vitalis Şirketi'ni tanımazlar ve hattı kendileri işletmeye başlarlarsa, bundan sonra önlemler alınması düşünülebilirdi.[1372]

Demiryolu hattı olayından duyulan memnuniyetsizlik Sultan ile sınırlı olmayıp Babıâli'de de hattı işgal hareketinden kaynaklı bir öfke hâkimdi. Bulgarların bu girişimi, İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin saygınlığını zedeleyen "*bir keyfîlik*" olarak algılandı. Kapıkethüdası Vılkoviç'e göre bazı Osmanlı yetkililer bu olaydan dolayı Sadrazam Kâmil Paşa'yı suçlamaktaydılar. Sadrazam hakkında Bulgarları cesaretlendirdiği hatta teşvik ettiğine dair suçlamalar vardı. Buna dayanak olarak Bulgaristan'ı ilgilendiren meselelerde her daim aktif bir şekilde rol alması ve "*Bulgar yanlısı*" olarak bilinmesi gösteriliyordu.[1373] Aslında Kâmil Paşa'nın İngilizlere yakınlığını bilinen bir gerçekti. Bu durum Tahsin Paşa[1374], Mehmed

[1371] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/804. (R. 6 Temmuz 1304 / M. 18 Temmuz 1888).
[1372] BOA, Y.A.RES., nr. 44/9, lef 4. (R. 6 Temmuz 1304 / M. 18 Temmuz 1888).
[1373] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 5.
[1374] Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları; Sultan II. Abdülhamid Han Devri Başmabeyncisi*, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, 6. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 84-85.

Memduh Paşa[1375] gibi dönemin Osmanlı devlet adamlarının da dikkatinden kaçmamıştı. Dönem itibarıyla Bulgaristan'ın Rusya'dan ziyade İngiltere ve Avusturya-Macaristan'a yakınlığı ve bu iki devletin de Bulgaristan'a yönelik ilham verici siyasetleri, Kâmil Paşa'nın Bulgarlara yönelik tavır ve söylemlerini etkileyen unsurlar olarak kabul edilebilirdi. Fakat Vılkoviç'e göre Kâmil Paşa'nın Bulgarların yanında yer almasının sebebi Padişah'ın barışçıl özelliklerini taşıyor olmasındandı.[1376]

Belova-Vakarel hattının Bulgarlar tarafından işgal edilmesinin, İstanbul'da yayım yapan bir gazeteden yapılan çeviriye göre "*Avrupa nezdinde bir önemi yoktu*".[1377] Fakat işgal, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği açısından dikkate şayan bir hadiseydi. Bu yüzden Vılkoviç, hemen Osmanlı başkentindeki Büyük Güçlerin elçiliklerini dolaşarak nabız yoklamaya çalıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde elçilerin Bulgarların yanında olduğu görülüyor ve hissediliyordu. Babıâli ise elçilerden, böylesi hareketlerden kaçınması gerektiği konusunda Stambolov Hükümeti'nin uyarılmasını istemişti. Babıâli'nin bu girişimi, Vılkoviç'in kulağına gitmişti. Nitekim kapıkethüdasının öğrendiğine göre elçilerin tek bir temennisi vardı, o da hattın vakit kaybetmeden açılmasıydı. Bu yüzden Vılkoviç kendileri açısından korkulacak bir durumun olmadığını düşünse de[1378] olay, Bulgar yetkilinin ifade ettiği kadar da değildi. Alman elçi ile yapılan görüşmede, Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen bu işgal, "*tamamıyla hukuksuz ve fuzulî*" bir hareket olarak değerlendirmişti. Hatta elçi, tüm Büyük Güçlerin bu konuda Osmanlı Devleti'ne hak vereceğini varsayıyordu. Yine elçiye göre basında dolaşan, bu işgalin Avusturya-Macaristan'ın teşviki ile gerçekleştiği söylentileri safsataydı.[1379] Aslında elçinin bu açıklamasının sebebi, Paris'te çıkan bir gazete haberiydi. Gazete haberine göre Avusturya-Macaristan, Balkanlardaki nüfuzunu arttırmak ve gerektiğinde askerî kuvvet toplamak için Bulgarları hattı işgal etme konusunda kışkırtmıştı.[1380] Gerçi

[1375] Mehmed Memduh Paşa, *Esvât-ı Sudûr (Sadrazamların Sesleri)*, Haz. Selda Güner Özden, Okur Tarih, İstanbul 2019, s. 103.
[1376] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 6.
[1377] BOA, Y.PRK.TKM., nr. 12/29, lef 5. (R. 20 Temmuz 1304 / M. 1 Ağustos 1888).
[1378] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 323, l. 151.
[1379] BOA, Y.PRK.AZJ., nr. 13/43. (H. 28 Zilkade 1305 / M. 6 Ağustos 1888).
[1380] BOA, Y.PRK.PT., nr. 3/79, lef 2. (R. 10 Temmuz 1304 / M. 22 Temmuz 1888).

Alman elçi, kışkırtma gibi bir meselenin olmadığına dair görüşünü destekleyici birtakım sözler de sarf ederek Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'nin hukukunu gözettiğini ileri sürdü. Elçinin iddiasına göre, hattı hangi şirketin işleteceğine dair Babıâli tarafından verilen kararı Bulgar karar vericilere kabul ettirmek için Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky bizzat Sofya'daki yetkilisine emirler vermişti.[1381] Ayrıca konu üzerinden Berlin'deki Osmanlı Sefareti yetkilileri, Almanya dışişleri müsteşarıyla da görüştü. Alman müsteşar, hattın tasarrufunun tamamıyla Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ifade ederek açıkça şunu söyledi: "*Babıâli'nin, şiddete başvurmaya yetkisi vardır*".[1382]

Sultan II. Abdülhamid, şiddetten ziyade siyaset yoluyla meseleleri halletmeyi yeğliyor, Avrupa ortamındaki gruplaşmaların farkında olduğundan olası bir şiddete başvurmanın yeni sorunları doğuracağını biliyordu. Bu sebeple bu olayda şiddet kullanmaya yanaşmadı ve hukukî bir zemin mevcut bulunduğundan şirket safında yer aldı. Fakat Kapıkethüdası Vılkoviç, bunu farklı yorumladı. Onun bu yorumuna göre Babıâli'nin şirketin yanında yer alması, Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ne destek vermesine engel olacaktı ve bundan dolayı işletim hakkının Bulgar Hükümeti'ne devredilme ihtimali vardı. Büyük Güçlerin yanında olmadığını görecek olan Babıâli'nin ise yapacağı az şey kaldığı için öğüt vermek ve olağan protestolarını yapmaktan öteye gidemeyecekti.[1383]

Padişah, Şarkî Rumeli'nin ilhakından beri Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı itaatsiz hareket ettiğini düşünüyordu. Sultan'a göre, Osmanlı Devleti'nin Bulgarları dizginlemeye gücü ve hakkı vardı, Belova-Vakarel hattında olduğu gibi ilhaktan beri "*boğun eğmez bir şekilde hareket eden*" Bulgarların arkasında, onları destekleyen devletler bulunuyordu. Bu devletler İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya idi. II. Abdülhamid, bu üç devletin politikasını "*tavşana kaç tazıya tut*" şeklinde değerlendiriyordu. Üç devletin desteğini alan Bulgar idarecilerin harekete

[1381] BOA, Y.PRK.AZJ., nr. 13/43. (H. 28 Zilkade 1305 / M. 6 Ağustos 1888).
[1382] BOA, Y.A.HUS., nr. 216/32, lef 2. (14 Ağustos 1888).
[1383] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 7.

geçme ihtimalleri olduğundan Meclis-i Vükela toplanmalı, konu masaya yatırılmalıydı.[1384]

17/29 Temmuz 1888 tarihinde Meclis-i Vükela toplandı. Burada çıkan karara göre hat, doğrudan Hirsch'e havale edilmeliydi ki böylelikle dillendirilebilecek her söylemin ve itirazın önüne geçilebilecekti. Ayrıca Meclis-i Vükela'ya göre alınan kararlar Stambolov Hükümeti'ne bildirildiğinde ve Sofya'da kabul gördüğünde işe halledilmiş ve bitmiş gözüyle bakılabilir ve başka önlemlere gerek kalmazdı. Bulgar idarecilerin Berlin Antlaşması çerçevesinde hareket etmeleri gerektiği konusunda uyarılması düşünülmüştü, fakat buna daha sonra gerek görülmedi. İstanbul'daki elçiler ile görüşülmesi yeterli bulundu. Toplantıdan çıkan kararlar, Sultan tarafından onaylandı.[1385] Bunun üzerine demiryolu hattı, vakit kaybetmeden Hirsch'e havale edildi. Bu, çok önemli bir karardı. Çünkü yasal zeminde Bulgar idarecilerin itiraz edebileceği bir durum artık ortadan kaldırılmış oldu. Ardından Padişah'ın bu kararı Vılkoviç'e de bildirildi.[1386] Bu yeni şartlarda işletim hakkının doğrudan Hirsch'e verilmesini müteakiben Bulgarların hattı teslim edip etmeyecekleri Yıldız Sarayı'nda merak ediliyordu. Hattın teslimi yalnızca Osmanlı Devleti'nin isteği değildi. Rumeli Demiryolları Şirketi de hattın iadesini talep etti. Bu talep, şirketin müdürü olan Kullman tarafından Vılkoviç'e bizzat iletildi. Kullman, Bulgar yetkilinin gönlünü almayı ihmal etmeyerek hattın teslim edilmesi için Vılkoviç'e bazı teşvik edici sözler söylemekten geri durmadı. Şöyle ki, şayet hat teslim edilirse, ondan sonraki süreçte işletme konusu tekrardan gündeme getirilebilir ve görüşmeler yapılabilirdi.[1387]

Şirket, sorunu çözmek için yollar ararken Babıâli de boş durmadı. Osmanlı sefirleri vasıtasıyla Büyük Güçlere takdim etmek üzere bir genel yazının kaleme alınması düşünülmüştü. Bu yazının amacı, Stambolov ve hükümeti üzerinde baskı oluşturmak istenmesiydi ki yazı söylentilerinin ortada dolaşması bile Osmanlı idarecilerini arzuladıkları hedefe ulaştırdı. Vılkoviç bu niyeti işittiği andan itibaren

[1384] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/806, lef 2. (R. 17 Temmuz 1304 / M. 29 Temmuz 1888).
[1385] BOA, A.MKT.MHM., nr. 498/5. (R. 17 Temmuz 1304 / M. 29 Temmuz 1888).
[1386] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 27.
[1387] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 54.

tedirginliğini gizleyemedi. Zira kapıkethüdasının başlıca korkusu, Büyük Güçlerin işe müdahil olmasıydı ki işe karıştıkları an, Belova-Vakarel hattının ellerinden gideceğinden korkuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin zarar görebileceğini, hatta Osmanlı Devleti'nin Bulgarlara düşman bile olabileceğinden çekiniyordu.[1388] Bu arada *Svoboda* Gazetesi ise "*Babıâli, vatanın iyiliğini istiyorsa, hiçbir fayda getirmeyecek bu meseleyi gündeme getirmeyi bırakmalı ve işletim şartlarını belirlemek için Bulgar Hükümeti ile anlaşmanın yolunu aramalıydı*" diye yazdı.[1389]

Genel bir yazının gönderilip gönderilmeyeceği konusu İstanbul'daki elçilerin de gündemindeydi. Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Avusturya-Macaristan maslahatgüzarı ve Almanya ve Rusya elçileriyle görüştü. Almanya ve Avusturya-Macaristan yetkilileri, genel bir yazının gönderilmesine gerek görmediler. Almanya Elçisi Radowitz, yazı gönderilmesinin Avrupa'daki mevcut kutuplaştırmaları daha da derinleştireceğini düşünüyordu. Rus Elçi Nelidov ise daha farklı bir bakış açısına sahipti. Ona göre yaşanan bu hadisenin ardından sözü edilen yazının gönderilmesiyle kimin dost kimin düşman olduğunun görülebileceğini ifade etti.[1390]

Neticede herhangi bir yazı gönderilmedi. Ancak Alman elçinin ifadeleri Bulgar yetkilileri kimin desteklediğini gösterecek türdendi. Bu aynı zamanda Padişah'ın da doğru gözlemlerinin bir yansıması oldu. Alman elçiye göre, Stambolov ve hükümeti, Avusturya-Macaristan ile İngiltere'nin teşvikleri sayesinde Babıâli üzerinde baskı kurma niyeti taşıyordu. Hatta bu faaliyetleri Bulgar idareciler, Prens Ferdinand'ın mevcut gayrimeşru durumuna rağmen yapıyorlardı. Avusturya-Macaristan maslahatgüzarı ise, Alman elçinin bu sözlerine katılmayarak Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kálnoky'nin girişimlerden söz etti. Buna göre Kálnoky'nin emriyle Stambolov'a gerekli uyarılarda bulunulmuş ve nasihatler verilmişti. Ancak Osmanlı nazırı, işgal gibi bir olayın nasihatler vermekle geçiştirilmeyeceğini düşünüyordu. Nazır paşaya göre, işgalin altında yatan sebep,

[1388] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 279.
[1389] *Svoboda*, 4 Avgust 1888, Godina II, Broy 184, s. 1.
[1390] BOA, A.MKT.MHM., nr. 498/16. (R. 26 Temmuz 1304 / M. 7 Ağustos 1888).

Şarkî Rumeli ilhakıyla bağlantılı olduğu için sorun, Şarkî Rumeli göz önünde tutularak hâlledilebilirdi.[1391]

Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'nın gerçekleştirdiği görüşmeleri duyan Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç, hattın işletme hakkının alınabileceğine dair umutlarını hemen hemen yitirmişti. İşletim hakkının Bulgar Hükümeti'ne verilmesi demek Belova-Vakarel'in işgalini meşrulaştırmak demek olacağından Babıâli'nin işletme hakkını vermeye yanaşamayacağını hissediyordu. Bu bakımdan Babıâli'ye konu üzerinden ısrar edilmesi artık yersizdi. Vılkoviç'e göre, doğrudan doğruya Hirsch ile görüşülmesi ve anlaşılması daha uygun ve daha iyi bir çözüm yoluydu.[1392] 6/18 Aralık 1888'de Dâhiliye Nazırı Ahmed Münir Paşa, Vılkoviç'i huzuruna çağırttı. Nitekim bu görüşme, Vılkoviç'in düşüncelerinin teyidi anlamına geldi. Kendisine açık bir şekilde Stambolov Hükümeti'ne işletme hakkının verilemeyeceği söylendi. Çünkü bu durum, Belova-Vakarel hattının işgalini meşrulaştırmak anlamına gelecekti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin sürdürülebilmesi için meselenin çözülmesi de gerekiyordu.[1393] Vılkoviç, olayın yaşandığı ilk zamanlarda çok net, kesin ve umutlu iken geçen her zaman ve İstanbul'da gelişen her olayın Bulgarların aleyhine olduğunu görmüştü. Bu sebeple, hattın Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini gerekli görüyordu ve hattın teslim edilmemesi hâlinde Stambolov ve hükümetinin zan altında kalacağını biliyordu. Bulgar kapıkethüdasına göre "*anlaşmak için yasal bir zemin yoktu. Dahası Viyana-İstanbul hattı üzerinde çıkarı olanlar dahi bize* [Bulgarlara] *karşı olacaklardı*". Meselenin çözümü için Vılkoviç'e göre iki yol bulunuyordu. Bunlardan ilki Berlin Antlaşması'nın 10'ncu maddesini[1394] ayrıntılarıyla ele almaktı.

[1391] Aynı yer. (R. 26 Temmuz 1304 / M. 7 Ağustos 1888).
[1392] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 77-78.
[1393] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 81-83.
[1394] "*Bulgaristan işbu muahede tasdiknamelerinin mübadelesi tarihinden itibaren Varna ve Rusçuk demiryol kumpanyasına karşı olan tekâlif ve taahhütlerince Devlet-i Aliyye-i Osmaniye makamına kaim olacaktır. Evvelki hesapların tesviyesi Babıâli ile Emaret ve kumpanya idaresi beyninde bilittifak verilecek karara talik olunmuştur. Bulgaristan emaret-i kezalik kendi toprağı üzerinde bulunan demiryol hatlarının ikmal ve iltisak ve işletilmesi maddelerine dair Babıâli'nin gerek Avusturya Devleti'ne ve gerek Rumeli demiryolları işletici kumpanyasına karşı akdedilmiş olduğu taahhütleri deruhde edecektir. Bu meselelerin tesviyesi için lazım gelen mukaveleler akd-i musalehayı müteakip Avusturya ile Babıâli ve Sırbistan ve Bulgaristan emaretleri beyninde akdolunacaktır*".

İkincisi ise, Babıâli ikna edilmeden mesele çözüme kavuşmayacağı gerçeğinden hareketle yapılması gereken şey, sağlam argümanlar ile hareket etmekti.

Demiryolu hatlarıyla ilgili olarak 1888 yılı içersinde yapılan çalışmalar yalnızca Belova-Vakarel hattı ile sınırlı kalmadı. Berlin Antlaşması ile Rusçuk-Varna hattının tüm yükümlülükleri Bulgaristan Prensliği'ne devredilmişti. Bu hattın işletim hakkının elde edilebilmesi için Stambolov Hükümeti, İngiliz sermayedarlardan yaklaşık olarak 52 milyon Leva borç almıştı. Ardından da Hirsch'in şirketinden hattın işletme hakkı alınmıştı. Böylelikle Karadeniz'e çıkışı sağlayan bir şehre kadar olan demiryolu hattının işletme hakkının elde edilmesi, siyasî, iktisadî ve hatta askerî bakımından önemli oldu. Varna-Rusçuk hattının haklarının Bulgaristan'a geçmesinin ardından Karadeniz'e kıyısı olan Burgaz'a bağlanacak bir demiryolu hattının da inşası planlandı. Bu, Yanbolu'dan başlayarak Burgaz'da son bulacak bir hat olarak tasarlandı. Fakat kapıkethüdasının bildirdiğine göre Sadrazam Kâmil Paşa, bu planlara karşı çıkmış ve kendisine açıkça Prensliğin, Şarkî Rumeli topraklarında demiryolu hattı inşa etmeye dair yetki ve hakkının bulunmadığı ifade etmişti.[1395]

Sadrazam'ın sözlerinin ardından Vılkoviç'in aklına hattın inşasına dair kurnazca bir fikir geldi. Babıâli'nin hiçbir şekilde hattın inşasına izin vermeyeceğini gören kapıkethüdası, hattın İslimye-Yanbolu-Burgaz adını taşımasını önererek hattın yerel bir nitelik kazanacağını düşünüyordu.[1396] Aynı zamanda, yıl içerisinde, 1885 yılında yapımına başlanmış olan Tsaribrod-Sofya-Belova hattının inşası tamamlandı. Esasen Stambolov ve hükümetinin Belova-Vakarel hattında neden bu kadar ısrarcı olduğunun cevabı bu demiryolu hattında gizliydi denebilir. Bulgaristan Prensliği'nin başşehri olan Sofya'ya bağlanan bir hattın Hirsch veya herhangi bir şirketin elinde bulunması istenmediği açıktı.

Başmüdür Stambolov, Kapıkethüdası Vılkoviç'in güçlü argümanlar ile hareket edilmesi önerisini kabul etti. 11/23 Nisan 1889 tarihinde Vılkoviç aracılığıyla Babıâli'ye bir nota takdim edildi. Bu nota, Stambolov Hükümeti'nin Belova-Vakarel

[1395] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 322, l. 1.
[1396] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 322, l. 6.

hattı ile ilgili düşüncelerini içeriyordu. Hattın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu vurgulanmasına rağmen işletim hakkının kendilerine (Bulgar Hükümeti'ne) verilmesi talebi notada yinelendi. Bulgar yetkililerde Hirsch'in şirketinin verdiği hizmetten bir memnuniyetsizlik vardı ve bu yüzden hattın işletme hakkının vakit kaybetmeden Stambolov Hükümeti'ne devredilmesi istendi. Hattın Bulgarlar tarafından işletilmesinin Osmanlı Devleti için de büyük yararlar getireceği öne sürüldü. Stambolov Hükümeti'ne göre bu, "*Osmanlı Devleti ile bağlantılı tüm nüfusun, bencilce sömürülmesine son verilmesinin en iyi yoluydu*".[1397]

Bulgar idareciler, verdikleri bu notadan bir sonuç alamayınca 17/29 Mayıs'ta yeni bir nota daha kaleme aldılar. Sofya'nın yeni notasında Hirsch şirketi açıkça suçlandı. Notaya göre, işletme için belirlenen yüksek fiyatlar, hattın işletme hakkının alınamamasının ana sebebiydi. Stambolov Hükümeti, sorunun çözümünü Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin seyri açısından önemli görüyordu. Hattın işletme ücreti olarak Bulgar idarecileri tarafından kilometre başına 1.500 Frank teklif edildi. Bulgar Hükümeti'nin hattın işletme hakkının kendilerine verileceğine dair bir beklentisi vardı.[1398]

Notalarla ilgili olarak 31 Mayıs / 12 Haziran 1889 tarihinde Meclis-i Vükela toplandı. Mecliste üç seçenek üzerinde fikir alışverişinde bulunuldu. Bunlardan ilki, bir bedel karşılığında hattın Stambolov Hükümeti'ne terk edilmesiydi. İkincisi, hattın işletme hakkının Bulgarlara verilip kiralanmasıydı. Üçüncü seçenek ise, hiçbir şey yapmamaktı. Birinci ve üçüncü seçenekler mecliste kesin bir şekilde reddedildi. Zira sözü edilen seçeneklerin kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Prensliği üzerindeki hukukunu zedeleyebilirdi. Vükela Meclisi'nde yer alan Osmanlı devlet adamlarına göre, Bulgar Hükümeti'ne hattın kiraya verilmesi akla yatan bir çözümdü. Ancak öncelikli olarak yapılması gereken şey, Bulgarların hattı teslim

[1397] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 321, l. 105-108. Fransızca belgenin Bulgarca tercümesi için bkz. *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 311-313.
[1398] *VPnB*, Tom 3, Çast 1, Sofya 1995, s. 324-326.

etmesiydi. Ardından konu üzerinden Rumeli Demiryolları Şirketi ile görüşmeler yapılabilirdi.[1399]

Görülebileceği üzere Meclis-i Vükela'da Bulgarlar adına olumlu bir karar çıkmış, hattın kiraya verilebileceğine dair söylemlerde bulunulmuştu. Ancak Bulgar idareciler hattı teslim etmek istemiyorlardı. Bununla birlikte kendilerine sunulan şartları da kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Kapıkethüdası, iki defa Sadrazam Kâmil Paşa ile görüştüyse de kendileri açısından tatmin edici cevaplar alamadı. Vılkoviç'e göre "*Babıâli'nin değişmeyen siyasî ve yönetim politikasından dolayı işler sürüncemede kalıyordu*".[1400]

1890 yılının başında, 7/19 Ocak 1890 tarihinde Bulgaristan Komiserliği Başkâtibi Reşid Bey, Sofya'da Belova-Vakarel konusu ile ilgili olarak Stambolov ve hükümetindeki bazı müdürler ile görüşmeler yaptı. Osmanlı diplomatının vermiş olduğu bilgilere göre Stambolov, kilometre başına yapılan 1.500 Franklık teklif yinelemişti. Aynı zamanda başmüdür bir itirafta bulunmuştu, ona göre "*Belova-Vakarel hattına gerçekleşen saldırı büyük bir hataydı*".[1401] Bu itirafa rağmen o, Reşid Bey'in vermiş olduğu malumatlara istinaden hattın teslim edilmesine hiçbir şekilde yanaşmıyordu. Çünkü Stambolov, hattın teslim edilmesi hâlinde hükümetine bazı eleştirilerin gelebileceğini öngörüyordu. Başmüdür, 1.500 Franklık teklifin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesini bekliyordu. [1402]

Reşid Bey ise, yaptığı görüşmeler neticesinde biraz olsun iyimserdi. Bilhassa Bulgar Hükümeti tarafından teklif edilen 1.500 Frank'ın artacağını tahmin ediyordu. Stambolov'a 1.500 Frank'ın yetersiz olduğuna dair sözler sarf etmişti. Aynı teklifin yeniden yapılmasının bir manasının olmadığı başmüdüre anlatılmıştı. Ayrıca başkâtibe göre hattın kiralanmasından ziyade geri alınması Osmanlı Devleti açısından daha iyi olurdu. Hat kiralandığında ve Stambolov Hükümeti iktidardan düştüğünde, yeni gelecek hükümet bu anlaşmayı iptal edebilirdi. Bu yüzden, ihtimaller göz önünde tutularak hareket edilmesi gerekiyordu. Ona göre, meselenin

[1399] BOA, MV., nr. 44/17. (R. 31 Mayıs 1305 / M. 12 Haziran 1889).
[1400] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 429, l. 7.
[1401] BOA, İ.MTZ.04, nr. 14/870, lef 4. (R. 7 Kânunusani 1305 / M. 19 Ocak 1890).
[1402] Aynı yer, lef 4. (R. 7 Kânunusani 1305 / M. 19 Ocak 1890).

çözümü için bir şirket kurulmalı ve Yanbolu-Burgaz hattının açılmasından evvel sorun hâlledilmeliydi.[1403]

Birkaç gün sonra, 12/24 Ocak'ta Reşid Bey ile Stambolov bir kez daha görüştüler. Konu tekrardan Belova-Vakarel hattı ve başmüdür tarafından sunulan teklifti. Stambolov Hükümeti nezdinde değişen bir şey yoktu, teklif hâlen 1.500 Frank idi. Fakat bu teklifin değişme ihtimali bulunuyordu ki Stambolov, Reşid Bey ile yaptığı görüşmesinde teklifte bir miktar artırıma gidilebileceğini ima etti. Aslında Başkâtip'in daha evvel söylediği gerçekleşmiş ve teklifin artma olasılığı gündeme gelmişti. Stambolov ile yapılan görüşmenin ardından Dışişleri Müdürü Stranski ile de bir araya gelindi. Reşid Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin taleplerini yerine getirmek Bulgaristan'ın barış ve refahı adına çalışanların kabul etmesi gereken bir yoldu. Ancak Belova-Vakarel hattının işgaliyle hem Osmanlı Devleti'nin hukuku zedelenmiş hem de mevcut Bulgar Hükümeti'ne muhalif olan kişilerin eline koz verilmişti. Stranski, başkâtibin sözlerine katılarak meselenin iyi bir şekilde çözüme kavuşmasını temenni etti.[1404]

Reşid Bey, Bulgar Hükümeti tarafından yapılan 1.500 Frank'lık teklifin yetersiz olduğunu düşünüyordu. Maliye Müdürü Sallabaşov, başkâtibin konu üzerinden duyduğu memnuniyetsizliği bildiğinden kendisine yeni bir teklif sundu. Buna göre hattın geliri Hirsch'in şirketi için belirlenen miktarı geçerse, fazla gelen meblağın %45'i Osmanlı Devleti'ne, %55'i de Bulgaristan Prensliği'ne kalacaktı. Eğer ki geçmezse, her kilometre başına 1.500 Frank verilecek ve geçen süre için talep edilen para da Osmanlı Bankası'na yatırılacaktı.[1405]

Sofya'dan gelen teklifin ardından İstanbul'da görüşmeler ve toplantılar yapıldı. 4/16 Şubat 1890 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela, Bulgar idarecilerin birtakım mazeretler ve bahaneler öne sürerek hattın işgalinden vazgeçmeyeceklerini anlamıştı. Kaldı ki Bulgarlara baskı yapmak da bazı istenmeyen olayların yaşanmasına sebep olabilirdi. Bundan dolayı Osmanlı nazırlarına göre en iyi çözüm

[1403] Aynı yer, lef 4. (R. 7 Kânunusani 1305 / M. 19 Ocak 1890).
[1404] Aynı yer, lef 1. (R. 12 Kânunusani 1305 / M. 24 Ocak 1890).
[1405] Aynı yer, lef 2. (R. 18 Kânunusani 1305 / M. 30 Ocak 1890).

yolu, verilen teklif üzerinde görüşmek ve bir karara varmaktı.[1406] Meclis-i Vükela'dan verilen çözüm önerisini II. Abdülhamid kabul etti ve 5/17 Şubat 1890 tarihinde gereğinin yapılmasını emretti.[1407]

Stambolov Hükümeti yetkilileri, 1.500 Frank'lık teklifin yetersiz olduğunu anlamış olsalar da bahanelerin arkasına sığınmaya devam ettiler. Stambolov'a göre hattın masrafları ve giderleri fazla olabilir, bundan hükümeti ciddi zarara uğrayabilirdi. Başmüdür, Hirsch şirketinin vermiş olduğu kira bedelinden fazlasının talep edilmesine anlam veremiyordu. Kira bedelinde artırıma gidilmesi hâlinde malî açıdan hükümetinin yaşayacağı sıkıntıları Osmanlı yetkilisine sıraladı. Fakat ilginç olan şu ki, Stambolov, Sofya'daki Reşid Bey'in kararlığını görmüştü. Meselenin çözümlenebilmesi için geri adım atması gerektiğinin farkına vardı. Kira bedelinde 300 Frank'lık bir zam yapılması konusunda hükümetine baskı yapacağını vaat etti. Reşid Bey, Stambolov'un sözlerinden etkilenmişti ki 300 Frank'lık bir artırıma gidilebileceğini İstanbul'a "müjdeledi". Başkâtibe göre, artırımının gerçekleşmesi hem hazineye fazladan bir gelir sokacak hem de muallâktaki bir mesele çözümlenebilecekti.[1408]

Gözden kaçan ve yapılan hem ikili görüşmelerde hem de Vükela Meclisi toplantılarında çok fazla gündeme gelmeyen bir husus da gün yüzüne çıktı. Hattın işgalinden kaynaklı olarak meydana gelen zarar kim tarafından karşılanacaktı? Şirketin zararı 161 bin 867 Frank olarak hesaplanmıştı. Hirsch Şirketi bu meblağın Osmanlı Devleti tarafından ödenmesini talep ediyordu. Osmanlı nazırları arasında 5/17 Aralık 1890 tarihinde bir toplantı yapıldı. Çıkan karara göre, Osmanlı Devleti hazinesinden sarf edilen paralar ile yapılan bir demiryolu hattı olan Belova-Vakarel hattı, Bulgarlara hiçbir şekilde bedelsiz verilemezdi. Bedelin belirlenmesi amacıyla hem Hirsch hem de Stambolov Hükümeti ile görüşülmeliydi. Yapılacak görüşmeler

[1406] Aynı yer, lef 3. (R. 4 Şubat 1305 / M. 16 Şubat 1890).
[1407] Aynı yer, lef 5. (R. 5 Şubat 1305 / M. 17 Şubat 1890).
[1408] BOA, A.MTZ.04, nr. 3/7, Lef 22. (R. 22 Şubat 1305 / M. 6 Mart 1890).

esnasında Hirsh'in şirketi tarafından talep edilen zarar da masaya yatırılabilir ve bir ödeme şekli tayin edilebilirdi.[1409]

Sultan II. Abdülhamid, net bir şekilde tazminatın Osmanlı Devleti tarafından ödenmesine karşıydı. Padişah'a göre hattın işgal edilmesinde Osmanlı Devleti'nin hiçbir suçu yoktu. İşgal konusu üzerinden Osmanlı Devleti ne sorumlu tutulabilir ne de tazminat öderdi. Sultan'a göre yapılabilecek tek bir şey vardı; o da, Hirsh Şirketi tarafından talep edilen tazminatın Stambolov Hükümeti tarafından ödenmesi konusunda Bulgar idarecilerle görüşülerek kendilerine gerekli izahlarda bulunmaktı. Öncelikle yapılması gereken ise Hirsch ve şirketinin yetkilileriyle görüşmek olmalıydı.[1410]

İstanbul ve Sofya'nın gündemini dönem itibarıyla Belova-Vakarel hattı meşgul etse de Bulgaristan Prensliği yetkilileri yeni bir demiryolu hattının açılışını gerçekleştirdiler. 1888 yılında fikir aşamasında olan ve 1889'un başında yapımına başlanan Yanbolu-Burgaz hattı, Mayıs 1890'da tamamlanarak "*gayrimeşru*" Prens Ferdinand'ın da katılımıyla açıldı.[1411] Bulgar yetkililer tarafından açılışa katılması konusunda Başkâtip Reşid Bey'e davetiye gönderilmişse de Osmanlı yetkilisi bu davete icabet etmemişti. Başkâtibin açılışta bulunulmamasının başlıca sebebi, Ferdinand'ın mevcut durumuydu.[1412] Bu hattın inşası ve tamamlanması, Varna'dan sonra Burgaz'ın da önemini arttırıyordu. Zira iki şehrin de Karadeniz'e kıyısı vardı ve demiryolu ile doğrudan bağlantılı bir hâl almıştı. Bu durumun başta iktisadî olmak üzere Bulgaristan'a birçok alanda fayda getireceği aşikârdı. Stambolov, rayların Varna ve Burgaz'a ulaşmasının ardından bu iki kıyı şehrine liman yapma fikrini ortaya attı. Limanların olası inşası, kıyılardan iç kesimlere doğru taşımacılığı kolaylaştıracak ve hem şehir hem de Bulgaristan ekonomisine bu durum ciddi şekilde

[1409] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/899, lef 3. (R. 5 Kânunuevvel 1306 / M. 17 Aralık 1890).
[1410] Aynı yer, lef 4. (R. 9 Kânunuevvel 1306 / M. 21 Aralık 1890).
[1411] BOA, HR.SFR.04, nr. 560/71. (28 Mayıs 1890).
[1412] BOA, HR.SFR.04, nr. 339/49. (R. 1 Mayıs 1306 / M. 13 Mayıs 1890).

yansıyacaktı. Fakat ne Varna[1413] ne de Burgaz'a[1414] düşünülen limanlar Stambolov döneminde açılmadı.

Belova-Vakarel demiryolu hattı konusu, 1890 yılının ortasından itibaren ise ikinci plana atıldı. Bulgaristan Prensliği'nde yaşanan gelişmeler bu meselenin konuşulmasına pek müsaade etmedi. Üsküp ve Ohri Bulgar metropolitlerine verilen Padişah beratları, Stambolov ve hükümetindeki devlet adamlarını Makedonya üzerine yoğunlaştırdı. Osmanlı Devleti tarafından Üsküp-Köstendil hattının yapımına başlanması hâlinde Köstendil-Sofya kısmının inşasına başlanacağı Dışişleri Müdürü Grekov tarafından Vılkoviç'e bildirildi.[1415] Ancak Bulgar Hükümeti yetkilileri bununla da yetinmeyerek iki teklif daha sundular. Bunlardan ilki, Osmanlı askerlerinin taşınabilmesi amacıyla Bulgar ve Osmanlı demiryolu hatlarının birleştirilmesiydi. Diğeri ise gerektiğinde 50 bin Bulgar askerinin Sultan'ın emrinde hareket etmesi amacıyla askerî bir anlaşma yapma istemiydi.[1416]

Stambolov, yapılan teklifleri sunmak için İstanbul'a giderek Padişah'ın huzuruna çıkmayı dahi düşünmüştü.[1417] Kendisiyle yapılan görüşmeler neticesinde Reşid Bey, İstanbul'a geçtiği bilgilerde hem Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki muhtemel bir askerî anlaşmanın faydasından söz etmiş hem de Osmanlı ile Bulgar demiryollarının birleştirilmesinin yararından bahsetmişti.[1418] Stambolov'un iki konu üzerinden bir ısrarı vardı, ancak kendi döneminin devlet adamları başmüdür gibi düşünmüyorlardı. Dışişleri Müdürü Grekov ve Viyana Diplomatik Temsilcisi Naçoviç İstanbul'dan kendileri açısından olumlu bir kararın çıkmayacağını tahmin ediyorlardı.[1419]

[1413] Varna Limanı'nın açılış tarihi 18 Mayıs 1906'dır. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", *Prof. Dr. Şevket Nezihi Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s. 103.
[1414] Burgaz Limanı 18 Mayıs 1903 tarihinde açılmıştır. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyılda Burgaz Kasabasının Gelişimi ve Karadeniz Ticaretindeki Önemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 24, Bahar 2018, s. 378.
[1415] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 412, l. 7.
[1416] Angel Conev, *Makedoniya v Jelezopıtnata Politika na Bılgariya*, Regionalen İstoriçeski Muzey, Köstendil 2008, s. 67.
[1417] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 412, l. 25.
[1418] BOA, HR.SFR.04, nr. 731/32, lef 7. (R. 23 Şubat 1306 / M. 7 Mart 1891)
[1419] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 83-85, 89-92.

Sadrazam Kâmil Paşa, İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç'e hem askerî anlaşma hem de demiryollarının birleştirilmesine dair bazı olumlu açıklamalarda bulundu. Sadrazam'a göre, Sultan iki konuyu da gündemine almış ve onaylamıştı. Vılkoviç, demiryolları konusunda kendileri açısından müspet bir kararın verileceğini düşünüyordu, lakin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında bir askerî antlaşmanın yapılabileceğine ihtimal vermiyordu.[1420]

Sadrazam üzerinden yapılan açıklamaların doğru olmadığı ise Maliye Müdürü Naçoviç'in 1891 yılındaki İstanbul ziyaretinde anlaşıldı. Padişah'ın 29 Haziran / 10 Temmuz 1891'de aldığı kararda her şey ortaya çıktı. II. Abdülhamid'e göre öncelikle Selanik ile İstanbul birleşim hattı[1421] üzerinde yer alan Dimetoka-Selanik hattının askerî ve mühimmat açısından iyileştirilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Bulgar yetkililere belirli taahhütlerde bulunmak uygun olmazdı. Padişah'a göre askerî antlaşmanın da bazı sakıncaları vardı. Bulgar yetkililer, antlaşmadan istifade ederek Sırplar ile savaşa girebilirlerdi. Sırpları, Rusların desteklemesi ihtimal dâhilindeydi. Bunun yaşanması durumunda İngilizler, donanmasını Akdeniz'e ve oradan Adalar Denizi'ne yollayabilirlerdi. Ruslar, buna karşılık olarak Anadolu'ya asker sevk edebilir ve Ruslar ile savaş patlak verebilirdi. Sultan'a göre bu ihtimallerden dolayı bir antlaşma yapılması mümkün değildi. Aynı zamanda olası bir askerî antlaşma, Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu tarafsızlık ilkesine de aykırı bir durum olurdu.[1422]

Bulgarlar açısından olumsuz görülebilecek II. Abdülhamid'in verdiği bu kararlar, Stambolov Hükümeti'ni karamsarlığa düşürmedi, aksine daha da teşvik etti. Sofya'dan Pernik'e kadar olan bir hattın inşa edilmesi planlandı.[1423] Pernik, tesadüf olarak seçilen bir yer değildi, Köstendil ile Sofya arasında yer almaktaydı. Bulgar yetkililer, Köstendil ile Üsküp arasında bir hattın er ya da geç inşa edileceğini düşünüyorlardı. Bundan dolayı o coğrafyayı ilgilendirebilecek hatların inşasını

[1420] *Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Raporti, Zapiski*, Tom IV, Sofya 1997, s. 199.
[1421] Ayrıca bkz. Arzu Nurdoğan, *Dersaadet-Selanik İltisak Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Vahdettin Engin, İstanbul 1999.
[1422] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1865. (R. 28 Haziran 1307 / M. 10 Temmuz 1891).
[1423] Angel Conev, *a.g.e.*, s. 79.

gerçekleştirmeyi hedeflediler. Fakat Makedonya ile bağlantılı olacak olan demiryolları konusunun yeniden gündeme gelmesi için Bulgar karar vericilerin biraz beklemeleri gerekti. Çünkü 1891 sonundan 1892 yılının ortasına değin görece bir sessizlik hâkimdi.[1424]

Vılkoviç'in ölümünden sonra yeni Bulgar kapıkethüdası olarak Petır Dimitrov tayin edildi. Dimitrov'un İstanbul'da yaptığı ilk girişimlerden biri, demiryolu meselesini yeniden gündeme getirmek oldu. Sadrazam Cevad Paşa ile yaptığı görüşmesinde 1888 yılından beri çözüme kavuşmayan Belova-Vakarel demiryolu hattı meselesi de konuşuldu. Dimitrov'un bildirdiğine göre Sadrazam'ın bu hat ile ilgili bir şartı vardı; o da Bulgar Hükümeti'nin bir çözüm önerisi sunmasıydı. Zira Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, yaklaşık dört seneden beri işletmesini yapamadığı hatta para ödemekteydi. Dimitrov, Cevad Paşa'ya açıkça bir teminat vererek Stambolov Hükümeti'nin Babıâli'ye ait yükümlülükleri üstlenip anlaşmaya varmaya hazır olduğunu bildirdi. Belova-Vakarel hattı ile yaşanan sorunun bir an evvel çözüme kavuşmasına yönelik Osmanlı Devleti'nin ısrarına rağmen Bulgar idarecileri tarafından yapılan öneriler İstanbul'da kabul görmedi. Bunun üzerine Bulgar Hükümeti yetkilileri, Makedonya'yı ilgilendirebilecek demiryolları konusu gündemine aldılar.[1425]

İstanbul'daki Alman elçi, Dimitrov'a beklenmedik bir öneride bulundu. Elçi, Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Devleti'ne ödemekle yükümlü olduğu verginin ödenmesine devam edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Zira ona göre, vergilerin ödenmesi, demiryolu konusunda Sultan'ın alabileceği kararları etkileyebilirdi.[1426] Ancak buradaki temel sorun, İstanbul'da Bulgarların taleplerine ciddi bir şüpheyle bakılıyor olmasıydı. Özellikle Sofya-Köstendil hattının ticarî bir güzergâh olmayacağı, aksine askerî bir hat görevi göreceği düşünülüyordu.[1427] Padişah nezdinde "askerî" kelimesi önemliydi.[1428] Makedonya ile askerî kelimesinin yan yana gelmesi pek tasvip edilecek bir durum olamazdı. Yunanistan, Sırbistan ve

[1424] Aynı yer, s. 81-82.
[1425] Angel Conev, *a.g.e.*, s. 82.
[1426] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 528, l. 61.
[1427] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1867, lef 1. (R. 6 Haziran 1307 / 18 Haziran 1892).
[1428] Aynı yer, lef 2. (R. 7 Haziran 1307 / 19 Haziran 1892).

Bulgaristan'ın bölge üzerindeki hedef ve emelleri bilinen bir gerçekti. Bölgeyi kontrolü altında tutmak isteyen II. Abdülhamid'in Bulgarların yararına olabilecek bir askerî güzergâhı inşa etmeye çalışacağı çok da ihtimal dâhilinde gözükmemekteydi. İstanbul'da 50 bin Bulgar askerinin var olduğunun biliniyor olması, teçhizat konusunda Bulgarların eksikliklerinin tamamlanmaya çalışıldığının öğrenilmesi de bu kararın tetikleyicileriydi. Sultan'ın daha Mart 1891'deki şu sözlerini gözden kaçırmamak gerekiyordu; "*Bulgaristan gibi yeni teşekkül etmiş küçük bir hükümet birçok tüfek ve saire satın almasıyla askerî teçhizat ve genel kuvvetini mükemmel bir seviyeye çıkardığı hâlde Osmanlı Devleti'nin bulunduğu hazine sıkıntısından dolayı askerî gerekliliklerini gidereememesi etraflıca düşünülmeye değerdir*".[1429]

Stambolov Hükümeti, Üsküp-Köstendil hattı ile ilgili olarak kendileri açısından istenen kararın çıkmayacağını anlayınca Osmanlı Makedonyası'nın üç vilayetinden biri olan Selanik'e -diğer ikisi Manastır ve Kosova- yönelik çalışmalar yürütmeye başladı. Sofya'nın Selanik'e bağlanması amacıyla hayata geçirilebilecek hattın yapımına Bulgar Hükümeti'nin hazır olduğu bildirildi. Selanik-Üsküp hattının 1872 yılında hizmete açıldığı düşünülürse, Selanik-İstanbul hattının da bitirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin kalbinden Makedonya'nın kalbine doğru bir yolculuk rahatlıkla yapılabilecekti. Selanik ile Sofya'nın da muhtemel birleşimi göz önüne alınırsa, Bulgaristan açısından konunun önemini anlamlandırmak daha kolay olurdu. Dışişleri Müdürü Grekov'un en büyük dikkat ve özenin bu hattın birleştirilmesine verilmesine dair Bulgar yetkililere geçtiği emirler dikkate şayan nitelikteydi.[1430]

Sultan II. Abdülhamid'in masasında iki seçenek vardı. Bunlardan ilki Sofya'dan başlayarak Köstendil, Kumanova, Üsküp'ten geçerek Selanik'te son bulacak bir hattı. Diğeri ise Sofya'dan başlayarak Yukarı Cuma ve ardından Serez'den geçerek Selanik'te noktalanacak bir hattı.[1431] Sultan için önemli olan kıstaslar hangi güzergâhın askerî ve ticarî anlamda daha önem arz ettiğiydi. Bulgaristan demiryollarının Selanik ile birleştirilmesi Bulgaristan'ı Sırbistan yoluna muhtaç olmaktan kurtarabilir, Bulgarların eşyaları Osmanlı Devleti demiryolları

[1429] BOA, İ.MTZ.04, nr. 29/1860, lef 5. (R. 26 Şubat 1306 / M. 10 Mart 1891).
[1430] Angel Conev, *a.g.e.*, s. 82-83.
[1431] *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 6 Haziran 1308 [18 Haziran 1892], nr. 390, s. 294-295.

aracılığıyla taşınabilirdi. Bu, Osmanlı Devleti için fazlasıyla yararlı ve faydalı bir hususstu. Hatlar arasında biri tercih edilecekse Padişah'a göre bu hat ilki olmalıydı. Zira ikincisine kıyasla maliyet açısından daha uygundu. Aynı zamanda askerî bakımdan da tercih edilmesi daha münasipti. Sırbistan ve Avusturya-Macaristan tarafından Selanik'e olası bir saldırı gerçekleşmesi hâlinde Kumanova üzerinden daha evvel zikredilen 50 bin Bulgar askerinin sevki diğer hatta göre daha kolay yapılabilirdi. İkinci hattın tercih edilmesi ise olası bir saldırıda Dedeağaç ve Selanik demiryollarını da tehlikeye atma anlamına gelirdi. Bunun için 1892 yılı içinde yapımına başlanan Dedeağaç-Selanik hattının[1432] bitirilmesinden sonra Kumanova tarafından birleşimin gerçekleşebileceğinin Stambolov Hükümeti'ne bildirilmesi Padişah'a göre daha mantıklıydı.[1433]

Anlaşılacağı üzere Padişah nezdinde Kumanova güzergâhının Osmanlı Devleti açısından daha yararlı olacağı düşünülmüştü. Fakat Bulgar idareciler ise buna pek sıcak bakmadılar. Yukarı Cuma üzerinden geçecek hat, Bulgarlar açısından daha faydalı olarak görülüyordu. Stambolov Hükümeti'ne göre bunun iki önemli sebebi vardı. İlki daha kolay ve iyi neticeler verme ihtimali yüksekti. Diğeri ise mesafe olarak daha kısaydı.[1434] Fakat Sultan nezdinde Stambolov Hükümeti idarecilerinin fikirleri hiçbir şekilde kabul görmedi. Osmanlı Devleti yetkililerinin istediği doğrultuda karar çıktı ve 8 Ekim 1892'de Dedeağaç-Selanik hattının inşası için antlaşma yapıldı.[1435] Makedonya üzerindeki hatların güzergâhları konusunda yapılan görüşmelerin yanında Belova-Vakarel hattı da gündeme geldi. Özellikle hattın işgalinden kaynaklı olarak Stambolov Hükümeti'nin vereceği tazminatın ödeme şeklinin belirlenmesi ile ilgili çalışmalar yürütüldü.[1436]

1893 yılının sonuna değin görece demiryolları meselesi hem Babıâli'yi hem de Stambolov Hükümeti'ni meşgul etmedi. 20 Aralık 1893 tarihinde Sofya-Pernik

[1432] Ayrıntılar için bkz. H. Veli Aydın, "Rumeli Demiryolları Ege Deniz Bağlantı Hattında Yeni Bir Liman Kenti: Dedeağaç (1872-1912)", *Humanitas*, 9(17), 2021, s. 88-93.
[1433] BOA, Y.A.HUS., nr. 262/43, lef 1. (R. 25 Haziran 1308 / M. 7 Temmuz 1892).
[1434] Angel Conev, *a.g.e.*, s. 83-84.
[1435] Arzu Nurdoğan, *a.g.t.*, s. 14.
[1436] BOA, Y.A.HUS., nr. 262/43, lef 1. (R. 25 Haziran 1308 / M. 7 Temmuz 1892).

hattının açılmasıyla[1437] Stambolov Hükümeti döneminde demiryolları hususunda yeni bir evre başladı. Bu evre, aynı zamanda demiryolu konusunda Stambolov'un elde edeceği son kazanımlar olarak tarih sayfalarında yerini alacaktı. 1888'den beri çözümlenemeyen Belova-Vakarel demiryolu hattı konusunun nihayete erdirilmesi için görüşmelere girişildi. Ancak bir oldubitti ile bu defa Sarımbey durağı Bulgarlar tarafından işgal edildi. Sofya'ya ulaşımı sağlayan ve Şarkî Rumeli topraklarında bulunan hatlar Stambolov Hükümeti tarafından ele geçirilmişti.

Kapıkethüdası Dimitrov'a göre hem Babıâli'de hem de Yıldız Sarayı'nda bu işgalin yansıması olumsuzdu.[1438] Stambolov'un bu işgale gerekçesi ise aktarma durağı olarak Belova'nın yetersizliğiydi. Yetersizlik aynı zamanda birçok kazaya sebebiyet veriyordu. Uzun bir süredir Belova aktarma durağının Sarımbey'e nakledilmesine dair hükümeti tarafından yapılan taleplere Babıâli tarafından herhangi bir cevap verilmemişti. Bu da Stambolov'a göre Sarımbey durağının işgalini kaçınılmaz kılmıştı.[1439]

İşgal bilgisi İstanbul'a ulaştı. Sofya'daki Osmanlı yetkilisi vasıtasıyla Dışişleri Müdürü Grekov uyarıldı ve antlaşmalara riayet edilmesi gerektiği söylenildi. Zira anlaşmaların hilafında yapılacak hareketlerin sonuçlarının sorumlusu tamamıyla Bulgaristan Prensliği olacaktı.[1440] Stambolov Hükümeti'nin istediği, Belova-Vakarel hattının işletme hakkının kendilerine verilmesiydi. Diğer talep ise, Bulgar trenlerinin belirli bir ücret karşılığında Sarımbey'e kadar gitmesiydi.[1441]

Babıâli, hem Kapıkethüdası Dimitrov hem de Sofya'daki Osmanlı görevlisi aracılığıyla Stambolov ve hükümetindeki müdürlere nüfuz etmeye çalıştı. Stambolov'dan Sarımbey durağının işgalinden vazgeçmesi istendi, eski sisteme dönülmesi için kendisine belirli uyarılarda bulunuldu. Sadrazam Cevad Paşa,

---

[1437] BOA, A.MTZ.04, nr. 3/7, lef 2. (R. 9 Kânunuevvel 1309 / M. 21 Aralık 1893); BOA, Y.PRK.MYD., nr. 14/28, lef 1. (R. 9 Kânunuevvel 1309 / M. 21 Aralık 1893); Angel Conev, *a.g.e.*, s. 90.

[1438] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 485.

[1439] BOA, Y.A.HUS., nr. 290/22, lef 2. (10 Şubat 1894); BOA, A.MTZ.04, nr. 24/53, lef 9. (10 Şubat 1894).

[1440] BOA, Y.A.HUS., nr. 290/19. (R. 29 Kânunusani 1309 / M. 10 Şubat 1894); BOA, A.MTZ.04, nr. 24/53, lef 7. (R. 29 Kânunusani 1309 / M. 10 Şubat 1894).

[1441] BOA, Y.A.HUS., nr. 290/22, lef 1. (R. 30 Kânunusani 1309 / M. 11 Şubat 1894)

Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki mevcut iyi ilişkilerin zarar görmesini istemiyordu. Zira ona göre "*Sultan II. Abdülhamid'in Stambolov ile Bulgaristan'a yönelik büyük bir sempatisi vardı*".[1442]

Hem Sofya hem de İstanbul üzerinden yapılan baskı bir sonuç verdi. Stambolov'un isteği, Sarımbey durağının aktarma durağı olması yönündeydi. Ona göre, Belova durağının teknik yetersizliğinden dolayı bu durakta aktarma yapmak mümkün değildi.[1443] Bulgar başmüdür, Osmanlı yetkilisi Mehmed Nebil Bey'e işgal durumundan çıkılabileceğinin sinyallerini verdi, fakat şartı, 15 gün içinde meselenin hâlledilmesiydi. Meselenin görüşülüp tartışılması amacıyla Sofya'da bir karma komisyonun oluşturulmasını teklif etti. Eğer ki konu çözüme kavuşmaz ve Sarımbey durağından geri çekilme durumu olursa, Bulgaristan'daki muhalefetin eleştirilerine maruz kalacağını iddia etti. Muhaliflerin olası tepkisinin yaşanması hâlinde yeniden Sarımbey durağı işgal edilebilirdi ya da diğer bir seçenek olarak istifasını Prens Ferdinand'a sunabilirdi.[1444] İlginç olan, defalarca Ferdinand'a kullanılan istifa kozu, burada devreye girdi ve istifa söyleminin Sultan'ı etkilemesi beklendi. İşgal durumundan 3/15 Şubat 1894 tarihinde çıkıldı.[1445] Stambolov, yaşanan bu işgal olayının etkisini bir nebze kırabilmek adına Padişah'a güzel sözler sarf etmekten geri durmadı. Sofya'daki başkâtibe, "*Bulgarların geri çekilmeye mecbur olması Padişah'ın bir başarısıdır*" diye söyledi.[1446]

1888'den beri sorun teşkil eden demiryolu konusunun çözülmesi için İstanbul'da toplantı yapıldı. 6/18 Şubat 1894 tarihinde Meclis-i Vükela bir araya geldi. Osmanlı yetkilileri Sofya'da bir karma komisyonun oluşturulmasına karşıydılar. Zira Sofya'da tertip edilecek bir komisyon, Osmanlı Devleti'nin hâkim devlet sıfatına uygun bir durum olamazdı. İstanbul'da, Ticaret ve Nafia Nezareti'nin başkanlığında bir komisyon oluşturularak Belova-Vakalel hattı ile Sarımbey konusu görüşülebilir ve bir çözüm yolu bulunmaya çalışılabilirdi. "15 gün" vurgusu Meclis-i Vükela'nın da gündemindeydi. Toplantıda yer alan Osmanlı paşalarına göre, Bulgar

[1442] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 485.
[1443] Aynı yer, s. 485.
[1444] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1043, lef 4. (R. 2 Şubat 1309 / M. 14 Şubat 1894).
[1445] Aynı yer, lef 5; BOA, Y.A.HUS., nr. 290/67, lef 2. (15 Şubat 1894).
[1446] BOA, Y.A.HUS., nr. 290/67, lef 3. (14 Şubat 1894).

idarecilerin itirazlarına sebep olmayacak bir şekilde meselelerin hızlıca çözüme kavuşturulması gerekiyordu.[1447] Padişah, 8/20 Şubat 1894 tarihinde Meclis'in önerileri kabul etti.[1448]

Almanya ile Avusturya-Macaristan elçilerinin bilgisi ve aracılığı dâhilinde görüşmeler yapıldı.[1449] Sarımbey üzerinden yapılan görüşmelerin sonucunda 8 Mart 1894 tarihinde Osmanlı ve Bulgar yetkililer arasından gerekli mutabakata varıldı. Böylece aktarma durağı olarak Sarımbey tayin edildi ve işletme hakkı Stambolov Hükümeti'ne verildi. Keza Belova-Vakarel konusu da 14 Nisan 1894 tarihli sözleşme ile nihayete erdirildi. Kilometre başına verilecek olan kira ücreti ile ilgili olarak yetkililer arasında süren anlaşmazlıklar da son buldu. 14 Nisan itibarıyla Bulgar Hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'ne kilometre başına ödenecek bedel, 2.250 Frank olarak belirlendi.[1450]

Stambolov, Şarkî Rumeli topraklarında bulunan Vakarel, Belova ve Sarımbey duraklarının Bulgaristan Devlet Demiryolları'nın kontrolünde işletilmesi hakkını elde etti. Sultan, durakların işgalinin ardından keskin adımlar atıp Bulgarları kararlarından döndürebilir miydi? Muhtemeldir ki döndürebilirdi. Asker sevkiyle yapılabilecek bir hamle, Stambolov'a geri adım attırabilirdi. Ancak bu, silahlı çatışmaların yaşanmasına da sebep olabilirdi. Padişah'ın Osmanlı Devleti hazinesinden çıkan paralar ile yapılan hatların işgaline sessiz kalması ve sadece işletme hakkı üzerinden yürütülen görüşmeler, Stambolov'un kazanım elde etmesine sebep oldu. Olayın zamana bırakılması ve sürüncemede kalması, Bulgar idarecilerin işine gelmişti. Avusturya-Macaristan tabiiyetinde olan demiryolu şirketi için önemli olan hattın işlemesiydi. Bulgaristan veya Osmanlı Devleti tarafından işletilmesi muhtemeldir ki şirket için ikinci plandaydı. Bu dahi Bulgarların elini güçlendirici bir etken olarak öne sürülebilirdi. Ayrıca Sultan'ın karışıklık istememesi de Stambolov'un bu "kazanımları" elde etmesine sebep olmuştu. Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan Prensliği'ne tanıdığı hak ve yetki ile Bulgaristan sınırları dâhilinde

[1447] BOA, İ.MTZ.04, nr. 16/1043, lef 2. (R. 6 Şubat 1309 / M. 18 Şubat 1894).
[1448] Aynı yer, lef 1. (R. 8 Şubat 1309 / M. 20 Şubat 1894).
[1449] Angel Conev, *a.g.e.*, s. 93.
[1450] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 194.

kilometrelerce demiryolu hattı inşa edildi. Stambolov dönemine değin Bulgaristan'da 693 kilometre demiryolu hattı vardı. Stambolov döneminde ise atılmış yapılmış ve 360 kilometre yeni hat inşa edilmişti.[1451]

[1451] Dobrin Miçev, "Razvitieto na Kapitalizma v Bılgariya (1885-1894) i İkonomiçeskata Politika na Stamboloviya Rejim", *İzsledvaniya po Bılgarska İstoriya 5, Vıtreşnata Politika na Bılgariya Prez Kapitalizma 1878-1944*, Sofya 1980, s. 47-48.

I. Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti Arasında Yapılan Posta ve Telgraf "Antlaşmasına" Dair Görüşmeler

Posta ve telgraf antlaşmasının yapılmasına dair gerçekleştirilen ikili görüşmeler, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki siyasî ilişkilere örnek teşkil edebilecek niteliktedir. 5/17 Temmuz 1888 tarihinde İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Vılkoviç vasıtasıyla Stambolov Hükümeti'nin Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu takrir, posta ve telgraf konusunda Bulgar Hükümeti'nin ilk teşebbüsü olmuştu. Takrire göre, posta hizmetlerinde birtakım sorunlar yaşanmaktaydı. Hatta dönem itibarıyla mevcut ihtiyaçlar bile karşılanamıyordu. Posta paketleri ile ilgili olarak bir hizmetin bulunmaması da bu sorunlardan biriydi. Sıkıntılar giderilemediği sürece Bulgaristan Prensliği yetkililerinin posta çantalarını, Osmanlı Devleti Posta ve Telgraf Nezareti'ne teslim etmesinin imkânı yoktu. Bunların dışında takrir yalnızca olumsuz serzenişler ve şikâyetlerden ibaret değildi. Bulgar Hükümeti, posta ve telgraf meselesinde Osmanlı Devleti'ne yardımcı olma konusunda hazırdı. Stambolov'un istediği, Osmanlı Devleti Posta ve Telgraf Nezareti'nin Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki hizmetlerin yerine getirilmesi için doğrudan doğruya hükümeti ile münasebete girmesi ve gerekli iyileştirmeleri yapmasıydı. Nezaret'in bu eksiklikleri gidermesi bekleniyordu. Aksi durumda Sofya çözüm yolları arayacaktı. Prensliğin çıkarlarını korumak amacıyla Avrupa'dan alınacak posta çantalarının nakli için yabancı postaneler ve özellikle de Avusturya-Macaristan postanesiyle çalışılabilirdi. Stambolov Hükümeti'nden bir de gerçek manada anlaşmazlığa dönüşecek bir talepte bulunuldu: Şarkî Rumeli'ye ait posta ve telgraf işlemleri, Bulgaristan'a "*tatbik*" edilmeliydi.[1452]

Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Ali Bey, Vılkoviç aracılığıyla arz edilen takrirde, özellikle Şarkî Rumeli ile ilgili talebin 1879 yılında hazırlanan Dâhili Nizamname'ye aykırı bir istek olduğu düşüncesindeydi. Ayrıca kapıkethüdasının

[1452] BOA, HR.SYS., nr. 1920/102. (R. 5 Temmuz 1304 / M. 17 Temmuz 1888).

ifade ettiği gibi Dâhili Nizamname'de konu ile ilgili bir değişiklik yapılmamıştı. Dahası madde değişikliği konusunda Nezaret'e bir bilgi de gelmemişti.[1453]

Takririn içerdiği taleplerle ilgili olarak 27 Temmuz / 8 Ağustos 1888 tarihinde Osmanlı nazırları bir araya geldi. Şarkî Rumeli ile ilgili talep, Dâhilî Nizamname'ye aykırı olduğundan net bir şekilde reddedildi. Ancak Bulgarların şikâyetlerini giderebilmek adına İstanbul, Sirkeci, Edirne, Cisri Mustafapaşa, Ferecik, Kuleliburgaz ve Dedeağaç'a seçilen memurların tayin edilmesi uygun görüldü.[1454] Sultan II. Abdülhamid, meclisten çıkan kararı 30 Temmuz / 11 Ağustos'ta onayladı.[1455] Sultan'ın bu onayı aynı zamanda Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'ın bir bölgesi değil de Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak görüldüğünün tasdikiydi. Ancak Bulgarlar nezdinde bunun ne kadar böyle algılandığı tartışılabilirdi. Sadece kâğıt üzerinde kalacak bir onayın ne derece önemli olduğu da ayrıca başka bir konuydu. Zira tam bu dönemde Osmanlı Devleti hazinesinden çıkan paralar ile yapılan ve daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere Şarkî Rumeli toprakları içinde bulunan Belova-Vakarel demiryolu hattı, Bulgarlar tarafından işgal edilmişti. Onayın kâğıt üzerinde kaldığı ve kalacağı, daha sonraki süreçte bilhassa demiryolu hususunda kendini gösterecekti.

Posta ve telgraf konusunda 1889 yılı içerisinde Bulgaristan'da önemli gelişmeler yaşandı. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını sağlayacak kanun, Bulgar Millî Meclisi'nden geçerek yürürlüğe kondu. Aynı zamanda Filibe'de Avusturya-Macaristan'a ait bir postane açıldı. Yılın belki de konu ile ilgili olarak Bulgaristan açısından en dikkate değer meselesi, Osmanlı Devleti ile gündeme gelen posta ve telgraf "antlaşmasıydı". İşte bu posta ve telgraf "antlaşması" Bulgarların, Şarkî Rumeli'yi nasıl algıladığını da göstermesi açısından mühimdir. Görüşmelerin yapılabilmesi ve taleplerin dile getirilmesi için Stambolov Hükümeti tarafından seçilen kişi Posta ve Telgraf Genel Müdürü Petır Mateev'di. 21 Şubat / 5 Mart'ta Bulgaristan Komiserliği'ne bu bilgi tebliğ edildi. Ancak dönemin Dışişleri Müdürü Georgi Stranski'nin bir ricası vardı. Osmanlı Devleti tarafından bu görüşmeleri

[1453] BOA, İ.MTZ.04, nr. 13/809, lef 6. (R. 19 Temmuz 1304 / M. 31 Temmuz 1888).
[1454] Aynı yer, lef 7. (R. 27 Temmuz 1304 / M. 8 Ağustos 1888).
[1455] Aynı yer, lef 8. (R. 30 Temmuz 1304 / M. 11 Ağustos 1888).

yürütecek kişi ya da kişilerin Mateev'in düzeyinde olmasını talep etti.[1456] Babıâli, Stranski'nin daha doğrusu Stambolov Hükümeti'nin bu isteğini geri çevirmedi. Osmanlı Devleti adına görüşmeleri yürütecek kişiler olarak Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Ali Bey ve yardımcısı Karavel Efendi belirlendi. Mateev'in İstanbul'a gelişi ile ilgili bilgilerin Osmanlı yetkilisi aracılığıyla Sofya'dan verilmesi özellikle istendi.[1457] Stranski'ye tayin edilen kişilerin kimler olduğu bildirildi, aynı zamanda Mateev'in İstanbul'a ne zaman gideceğine dair tahkikatlar da yapıldı. Bulgar genel müdürün İstanbul'da gidiş tarihi 6/18 Mart 1889 olarak kararlaştırılmıştı.[1458]

Vılkoviç vasıtasıyla posta ve telgraf "antlaşması" ile ilgili olarak 33 maddeyi içeren bir layiha Babıâli'ye sunuldu. Yapılan görüşmeler bu 33 madde üzerinden yürütüldü. Görüşmelerin neticesinde maddelerin çoğunluğu üzerinde hemfikir olundu. Fakat uzlaşı sağlanamayan ve belki de sağlanamayacak olan birtakım maddeler de vardı. Öncelikle ana sorunu teşkil eden posta ve telgraf anlaşmasına ne başlık verileceğiydi. Petır Mateev bunun "*mukavalename*" olarak adlandırılmasını istemişti.[1459] Fakat Nazır Hasan Ali Efendi ise kesin bir şekilde buna karşıydı ve başlık "*kararname*" olarak geçmeliydi. Mateev'in buradaki ısrarının sebebi iki bağımsız devletin bir antlaşma meydana getirdiği izlenimini yaratmak olduğu açıktı. Ancak bunun Osmanlı Devleti yetkilisi nezdinde kabul edilmesinin imkânı yoktu. Ayrıca 1883'te telgraf ve 1884 yılında da posta muameleleri ile ilgili Bulgaristan Prensliği ile yapılan anlaşmalara "*kararname*" adı verilmişti.[1460]

İstanbul ile Varna arasında deniz yoluyla nakledilecek mektuplardan alınacak ücretler hususunda anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlığa sebep 9. maddeydi. Petır Mateev'in düşüncesi, mektuplardan alınacak ücretin ortaklaşa belirlenmesi yönündeydi.[1461] Fakat Mateev'in ortaklaşa bir karar alınmasını gerektirecek hiçbir dayanağı yoktu. Ayrıca deniz yoluyla yapılan nakliyelerin ücretlerinin belirlenmesi

[1456] BOA, HR.SFR.04, nr. 337/102. (R. 31 Temmuz 1304 / M. 12 Ağustos 1888).
[1457] BOA, ŞD., 2545/31, nr. lef 2, 3. (R. 27 Şubat 1304 / M. 11 Mart 1889), (R. 8 Mart 1305 / M. 20 Mart 1889).
[1458] BOA, HR.SFR.04, nr. 337/115. (R. 4 Mart 1305 / M. 16 Mart 1889).
[1459] BOA, A.MTZ.04, nr. 22/64, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1460] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1461] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).

için karar mercii yalnızca ve sadece Osmanlı Devleti Posta ve Telgraf Nezareti idi.[1462]

Diğer bir anlaşmazlık noktası, değişim merkezleri konusundaydı. Mateev'e göre Cisri Mustafapaşa, Eğri Palanka ya da Köstendil, Yukarı Cuma ya da Dupniçe, Burgaz, Varna ve Sırp idaresi vasıtasıyla Sırbistan yolundan olmak üzere yedi merkez değişim noktası olmalıydı. Bu yerlerin dışında duruma göre başka yollar da belirlenebilirdi.[1463] Fakat Nazır Ali Efendi'ye göre Eğri Palanka ile Köstendil ve Yukarı Cuma ile Dupniçe posta yolları kapanmıştı. Bunların yeniden açılması hakkında taahhütlerde bulunmak mevcut dönem için uygun değildi. Ancak yollar açıldığı takdirde Mateev'in önerisi kabul edilebilirdi. Hasan Ali Efendi'nin bu maddede karşı çıktığı nokta, işin içine Sırbistan'ın ve Burgaz'ın dâhil edilmesiydi. Bu görüşmeler doğrudan Bulgaristan Prensliği'ni bağlayan bir durumdu. Şarkî Rumeli bahse konu değildi. Bundan dolayı Burgaz, posta değişim merkezi olarak kabul edilemezdi. Ayrıca Sırbistan ile doğrudan doğruya bir yol yoktu. Ancak kurallara uyarak posta muameleleri için burası kullanabilirdi. Fakat nazırın görüşüne göre öncelikli olarak Sırbistan Posta İdaresi ile bir anlaşma yapılması gerekiyordu.[1464]

Anlaşmazlık yaratan maddelerden bir diğeri 24. maddeydi. Petır Mateev, posta ve telgrafı ilgilendiren resmî yazışmalarda Fransızcanın kullanılmasından yanaydı.[1465] Fakat Hasan Ali Bey, bunun tam zıddını düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin resmî dilinden (Osmanlı Türkçesi) başka bir dilin kullanılması, özellikle de kendisine bağlı bir prenslik ile bunun yapılması antlaşmalara uyan bir durum olmazdı. Ancak idareler arasındaki görüşmeler Fransızca yapılabilirdi. Posta ve Telgraf Nezareti ile Bulgaristan Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü arasındaki yazışmaların da Fransızca yapılması gayet normaldi. Fakat Osmanlı tabiiyetinde bulunan bir hükümetle Osmanlı Türkçesinden başka bir dilin kullanılacağının yazılı

[1462] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1463] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1464] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1465] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).

ve resmî olarak taahhüt edilmesi antlaşmalara aykırı bir durumdu. Bunun için de bu madde nazıra göre ilga edilmeliydi.[1466]

25. maddede Mateev, Yukarı Cuma ile Dupniçe, Eğri Palanka ile Köstendil, Cisri Mustafapaşa ile Harmanlı yollarıyla doğru ve düzgün telgraf haberleşmesinin tesisini ve sürekliliğini taahhüt etti.[1467] Fakat bu taahhüt, Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından kabul görmedi. Çünkü hali hazırda mevcut yollar vardı ve haberleşmeyi sağlıklı bir şekilde sağlıyordu. Ayrıca Bulgar delegesi tarafından teklif edilen iki yoldan birinin açılması konusunda taahhüt altına girilemezdi, yolların açılması ile ilgili mevzular tarafların uzlaşmasına bırakılmalıydı.[1468] Bu madde ile bağlantılı olarak sorun teşkil eden diğer bir madde ise 29. maddeydi. Petır Mateev, telgrafların kontrolünün 25. maddede dile getirilen yerlerde yapılabileceğinin yanında Beyoğlu ile Sofya ve Filibe'nin de bu görevi üstelenebileceğini ifade ediyordu.[1469] Ancak burada itiraz edilebilecek iki husus vardı. İlki, 25. maddede dile getirilen yerlerdi. Diğeri de Filibe'nin burada öne sürülmesiydi. Sofya ile Beyoğlu'nun bu işi rahatlıkla görebileceğine dair bir kanaat Osmanlı yetkilisinde vardı. Mateev'e kontrollerin birkaç nokta üzerinden yapılabileceği söylenilmişti. Fakat bunların sonuçsuz kalacak bir kısır döngüye dönüşmesi ihtimal dâhilindeydi.[1470] Şarkî Rumeli'nin yanında Stambolov Hükümeti'nin Makedonya'ya yönelik küçük girişimlerle de olsa faaliyet yürütmeye çalışması dikkatlerden kaçmamalıdır ki Yukarı Cuma, Dupniçe, Eğri Palanka, Köstendil, Makedonya'ya sınır şehirlerdi.

Kelime başına ücret alınması konusunda da birtakım tartışmalar çıktı. Petır Mateev'in bu madde üzerinden bazı talepleri vardı. Rumeli topraklarındaki Osmanlı Devleti merkezleriyle Bulgaristan idaresi merkezi arasında doğrudan doğruya alıp verilecek telgrafların her kelimesi için maddede bir ücret yazılmamalıydı. 20 santimi[1471] geçmemek kaydıyla iki idarenin içişlerinde geçerli olan ücret alınmalıydı. Yalnızca özel telgraf ya da yabancı hatlar üzerinde telgraf alıp verilecekse bu

[1466] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1467] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1468] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1469] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1470] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1471] Belgede geçtiği şekilde verilmiştir. Burada kastedilen Bulgar madenî parası "stotinka"dır. 20 stotinkta/santim, 1 Osmanlı kuruşuna denk gelmektedir.

hatlarda geçerli olan ücretin hangi idarenin yararına olacaksa o idarenin hesabına eklenmeliydi. Mateev, yaptığı taleplerin iki idare arasındaki "*en zor*" husus olan tarife meselesini mümkün mertebe kolaylaştırmak gayesi taşıdığı iddiasındaydı.[1472]

Bulgar delegesi tarafından yapılan taleplere, Nazır Hasan Ali Bey teferruatlı bir açıklama yaptı. Osmanlı Avrupası'ndaki merkezler ile Bulgaristan arasında alıp verilecek telgraflardan Osmanlı Devleti Posta ve Telgraf Nezareti'ne ait ücret 30'dan 20 santime düşürülmüştü. Böylece Yunanistan ve Sırbistan ile diğer memleketlere uygulanan tarife, Bulgaristan'ı da kapsamış oluyordu. Mateev'in yapmış olduğu talep, Osmanlı memleketlerinde şu an yürürlükte olan dâhili tarifeden azdı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Bulgaristan telgraf ücretlerinin birleştirildiği düşünülse dahi yine bu mevcut ücretten aşağı bir tarife ücreti olacaktı. Bulgar delegesin yaptığı talebin kabulü hâlinde Osmanlı Avrupası'ndan Bulgaristan'a çekilecek telgraf ücreti daha ziyade düşmüş olacaktı ki bu da telgraf sahiplerinin Osmanlı Avrupası'nda geçerli olan tarifenin çok aşağısında bir ücretten faydalanması anlamına gelecekti. Bu durum hiçbir şekilde nazır tarafından uygun görülmedi ve birçok şikâyete sebep olmasından çekinildi. Ayrıca birden fazla tarifenin ortaya çıkma ihtimali üzerinde duruldu. Bundan dolayı Nazır Hasan Ali Bey, Bulgarların bu talebini "yok hükmünde" saymaktan yanaydı. Nazır, olması gereken tarifeleri şu şekilde beyan etti; Osmanlı Avrupası ile Bulgaristan arasındaki yazışmalarda alınacak ücret Osmanlı idaresinden her kelime başına 20 santim, Bulgaristan idaresinde ise 6,5 santim olmalıydı.[1473]

"Antlaşma" yukarıda belirtilen maddelerde hemfikir olunamamasından kaynaklı olarak gerçekleşmedi. Hatta anlaşmada uzlaşı sağlanamayan bir madde, 1890 yılında Paris'te yapılan Uluslararası Posta ve Telgraf Konferansı'nda Petır Mateev tarafından tekrar gündeme getirilmişti. Mateev, konferansta Osmanlı yetkilisiyle görüşmüş ve kelime başına alınan ücretin düşürülmesini istemişti. Bulgar delege, meselenin çözüme kavuşturulması konusunda ısrarcıydı. Konferansa katılan Osmanlı temsilcisi tarafından Mateev'e, Posta ve Telgraf Nezareti'nden meselenin çözümüne dair telgraf alındığı söylendi. Fakat Bulgar yetkili, Osmanlı delegesinin bu

[1472] Aynı yer, lef 4. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).
[1473] Aynı yer, lef 2. (H. 14 Şevval 1306 / M. 13 Haziran 1889).

sözlerini ciddiye almayacaktı.[1474] Aslında Osmanlı temsilcisinin ciddi olmadığı, Mateev'in ısrarını kırmak için söylenilmiş bir söz olduğu, meselenin 1892 yılında hâlen gündemde olmasından anlaşılabilir.

Posta ve telgraf anlaşmasına mani olan 1889 yılındaki anlaşmazlıklar 1892 yılında da gündemde kaldı. Bir anlaşmaya varılabilmesi için İstanbul'da ilk toplantı 26 Temmuz / 7 Ağustos 1892 tarihinde yapıldı. Özellikle 24., 25. ve 27. maddeler üzerinde uzun tartışmalar yaşandı.[1475] 8/20 Ağustos'taki ikinci toplantıda ise tartışmalı maddeler üzerinde birtakım uzlaşmaların sağlandığına dair işaretler vardı. Şöyle ki, 24. madde tamamen ilga edildi. Böylece Osmanlı Devleti tarafından Fransızcanın kullanılacağına dair yazılı bir taahhüt altına girilmeyecekti. 25. maddede yer alan Yukarı Cuma veya Dupniçe yolunun açılması kabul edilmedi. Osmanlı delegelerine göre, devlet açısından bu hatların herhangi bir ehemmiyeti yoktu. Zaten bunlar önemli yollar üzerinden de geçmeyecekti. Ancak, Eğri Palanka ya da Köstendil yolunun yalnızca telgraf hattının açılması, Osmanlı delegeleri tarafından kabul edilmişti. Mateev'in 1889 yılında ifade ettiği Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki "*en zor*" hususta, 27. maddedeki tarife meselesinde Osmanlı delegelerinin ısrarlı tavırları görülüyordu ve hiçbir şekilde Bulgar delegelerinin taleplerine sıcak bakılmadı. Zira bu tarife konusu Osmanlı Devleti'nin dâhili bir meselesi olarak görülmüş ve o yönde beyanlarda bulunulmuştu. Hatta Osmanlı delegesi, Mateev'e gerekli açıklamaların bir iki sene önce yapılmış olduğunu söyledi.[1476]

İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov, anlaşmada yer alacak maddelerin Şarkî Rumeli'nin Dâhili Nizamnamesi'nde yapılacak bir değişikliğe dek, vilayet için de geçerli olacağını açıkça ifade etmişti. Bu çok önemli bir konuydu. Osmanlı yetkilisi, Dimitrov'a meseleyi Babıâli'de gündeme getireceği vaadinde bulundu.[1477] Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa, 31 Ağustos / 12 Eylül 1892'de kapıkethüdasıyla bir araya geldi. Rıfat Paşa'nın isteği, anlaşmada Şarkî Rumeli ile

[1474] *VPnB*, Tom 3, Çast 2, Sofya 1998, s. 101.
[1475] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 4.
[1476] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 5-6.
[1477] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 6.

ilgili konuların bulunmamasıydı. Zira bunun farklı bir algılamaya sebebiyet vereceğini düşünüyordu. Bundan kaynaklı olarak değişim noktalarında Burgaz ile Harmanlı'nın yer alamaması konusundaki fikrini beyan etti. Ayrıca Paşa, Osmanlı Devleti'ni yeni yollar açmaktan (Cuma veya Dupniçe, Eğri Palanka veya Köstendil) kurtarma çabasındaydı. Ancak hiçbir şekilde Dimitrov, dâhiliye nazırının sözlerine rıza göstermedi ve hatta Şarkî Rumeli'nin Dâhili Nizamnamesi'nde yapılacak bir değişiklikten bahsetti.[1478]

Osmanlı idarecileri, Bulgar yetkililerin "*Şarkî Rumeli Vilayeti'ni, Bulgaristan gibi tanıma ve muhasebesini o şekilde görme*"[1479] konusundaki ısrarını fark etmişlerdi. Babıâli, bu ısrarı kırabilmek adına Şarkî Rumeli ile ilgili en ufak bir maddenin anlaşma metninde yer almaması için yoğun bir çaba sarf etti. Bu konuya olan hassasiyet Bulgar yetkili Petır Mateev'in önceden dikkatini çekmişti: "*Telgrafların teslimatları Osmanlı toprağı olan Cisri Mustafapaşa'da yapılmaktaydı. Ben bunun ileride de aynı şekilde sürdürülmesini teklif ettim. Fakat yazılı olarak buna razı gelinmesi, Şarkî Rumeli'nin Bulgar toprağı olarak kabul edildiği anlamına geleceğinden anlaşma ertelendi*" diye günlüğüne not düşmüştü.[1480]

Osmanlı idarecileri, Bulgaristan Prensliği ile yapılması planlan posta ve telgraf "antlaşması" üzerinde bir süre çalıştılar. 3/15 Ekim 1892 tarihinde Kapıkethüdası Dimitrov, Dışişleri Müdürü Grekov'a çektiği telgrafta, henüz "antlaşma" taslağının kendisine verilmediğinden dert yanmıştı.[1481] 9/21 Kasım 1892 tarihinde ise, Osmanlı yetkililerince kendisine takdim edilen "antlaşma" metnini kabul ettiğini Sofya'ya ileterek hükümetinin "antlaşmayı" onayladığına dair göndereceği yazıyı beklediğini yazdı.[1482] Ancak Osmanlı ile Bulgar yetkilileri arasında 1892 yılı itibarıyla "antlaşma" metni üzerinde herhangi bir uzlaşının sağlanamadığını söylemek mümkündür. Zira 21 Ocak / 2 Şubat 1893 tarihinde konunun hâlen daha gündemde olduğu görülmektedir. Dimitrov'un metni Sofya'ya gönderip göndermediği, gönderdiyse Bulgar yetkililerden ne talimat aldığı Osmanlı

[1478] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 10-11.
[1479] BOA, DH.MKT., nr. 2030/123. (R. 2 Kânunuevvel 1308 / M. 14 Aralık 1892).
[1480] Petır Mateev*, Avtobiyografiya, Spomeni…*, s. 223.
[1481] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 14.
[1482] *TsDA*, f. 176K, op. 1, a.e. 558, l. 15.

yetkililerince bilinmemektedir.[1483] Bilhassa Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili olarak yaşanan anlaşmazlık, konunun sürüncemede kalmasına sebebiyet vermiştir.

[1483] BOA, DH.MKT., nr. 2048/14. (R. 21 Kânunusani 1308 / M. 2 Şubat 1893).

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞİ VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BULGARİSTAN'DAKİ OSMANLI MİRASININ DURUMU ÜZERİNE ETKİSİ

A. Bulgaristan Prensliği'nin Osmanlı Mirasına Yönelik Politikasına Genel Bir Bakış

Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile karar verilmesi Bulgaristan Türkleri ve Müslümanları açısından yeni bir ortam yaratmıştır. Bahsedilen antlaşmayla Türkler ve Müslümanların can ve mal güvenliği ile mülkiyet hakları güvence altına alınmıştı. Bulgaristan Prensliği sınırları içerisindeki Türkler ve Müslümanlar, 16/28 Nisan 1879 tarihinde kabul edilen Tırnova Nizamnamesi'ne tâbi oldular.[1484] Metnin 40. maddesine göre, Prenslikte yaşayan kişilere din ve mezhep hürriyeti tanınmıştı.[1485] 57. madde de kanunlar önünde herkesin eşit olduğu ile ilgiliydi.[1486] Berlin Antlaşması ile yaratılan Şarkî Rumeli Vilayeti sınırları dâhilinde kalanlar ise, Türk, Bulgar ve Rus yetkililerin ortaklaşa hazırladığı Dâhili Nizamname'ye bağlıydılar.[1487] Ancak 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgarların Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmeleri, bu bölgede yaşayan ahalinin kaderinin yeniden çizilmesi anlamına geliyordu.[1488]

93 Harbi sonrası Rumeli topraklarının belirli bir bölümünün elden çıkması, savaşın yaratmış olduğu Türklerin ve Müslümanların içinde bulunduğu çok sayıdaki göç dalgasına sebebiyet vermişti. Rusların uyguladığı politikalar neticesinde yaşadıkları yerleri terk eden Türk ve Müslüman ahali, malını mülkünü bırakarak

---

[1484] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *Bulgaristan Prensliği'nde İlan…*, s. 110.
[1485] *Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti*, Sıstaviteli: Veselin Metodiev i Lıçezar Stoyanov, İzdatelska Kışta "Petır Beron", Sofya 2003, s. 29.
[1486] Aynı eser, s. 30.
[1487] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Âmire, 9 Haziran 1295 [21 Haziran 1879].
[1488] Ayrıntılar için bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

güvenli olduğunu düşündükleri topraklara göç etmişlerdi. Geride kalanlar, göç etmeyenler ise hayatlarını olumsuz ve tamamen yeni bir düzende yaşamak zorunda kalmışlardı. Bulgarların kana, dine, dile dayanan millet doktrini, kendisinden olmayanı bertaraf etmek için çalışmıştı. Bu da kurulan Bulgaristan Prensliği ve ilhaktan sonra Şarkî Rumeli Vilayeti'nde yaşayan Türk ve Müslümanlara yönelik menfî bir siyasî ortam meydana getirmişti.[1489]

Berlin Antlaşması'nın 5. maddesine göre, Bulgaristan Prensliği'nde din ve mezhep ayrımcılığına müsaade yoktu. Farklı din ve mezhebe mensup olanlar, Prensliğin aslî unsuru hüviyetinde kabul edilen Bulgarlar ile aynı haklara sahip olacaklardı.[1490] Antlaşmanın 12. maddesine göre ise göç eden veya bulundukları yerleri terk edip gidenler, mal ve mülklerini koruyabilecek, üçüncü şahıslar vasıtasıyla topraklarını işletebileceklerdi. Hiçbir şekilde Bulgarlar, mülklere el koyamayacaktı. Prensliğin sınırları dâhilinde kalan emlâkin kaderi de 12. maddeye bağlanmıştı. Emlâk ile ilgili konular, oluşturulacak karma komisyon tarafından çözümlenecekti.[1491]

Berlin Antlaşması sonrası yaşananlar ve hak ihlâllerinin ortaya çıkması ise, maddelerin sadece yazıdan ibaret olduğunu gösterdi. Oluşturulan Türk-Bulgar Komisyonu, emlâk ile ilgili problemleri çözüme kavuşturamadı. Yapılan toplantılardan hiçbir netice alınmamasının dışında 1885 yılından 1895 yılına değin komisyon toplantı dahi yapamadı.[1492] Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan Prensliği'ni 9 aylık bir süre ile idare eden Geçici Rus İdaresi'nin başı Komiser Dondukov-Korsakov, Türklerin ve Müslümanların geri dönüşünü engellemek için birçok bahane buldu, şartlar öne sürdü. Amaç ve hedef, Bulgaristan Prensliği'ni yavaş yavaş millî bir devlete dönüştürmekti. Kaldı ki, savaş esnasında göç edip geri dönmek isteyip dönenler, hiçbir şekilde bıraktıkları mülkleri geri alamadılar. Hem

---

[1489] Myumyun Isov, *The Most Different Neighbour, The Image of the Ottomans (Turks) and the Ottoman Empire (Turkey) in Bulgarian Textbooks on History in the Second Half of the Twentieth Century*, The Isis Press, Istanbul 2022, s. 15.

[1490] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953, s. 407.

[1491] Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 409.

[1492] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve Göç*, Editörler: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2013, s. 537-538.

Bulgaristan Prensliği'nde hem de Şarkî Rumeli Vilayeti'nde yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Türklerin ve Müslümanların mülklerine Bulgarlar yerleştirilmiş, Türk ve Müslüman ahalinin topraklarına Bulgarlar el koymuştu. Bunlar, Berlin Antlaşması'nın 12. maddesine rağmen olmuştu.[1493] Aslında bu, benimsenin bir politikanın sonucuydu. Politikanın adı Bilal Şimşir'in aktardığı gibi "*Türk emlâkinin Bulgarlara devredilip mal edilmesi hareketi olan toprak ihtilâli*" idi.[1494] Bazı bilimsel kaynakların tahminleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden 19. yüzyılın sonuna değin Türklerin sahip olduğu 4-7 milyon dönümlük araziye Bulgarların el koyduğunu söylüyordu.[1495]

Bulgaristan topraklarındaki Türklere ve Müslümanlara yönelik yapılmak istenen ilk girişim, "*nüfus ihtilâliydi*".[1496] 93 Harbi, aslında dile getirilen topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman sayısının azaltılması yönünde politika yürütmek için bir vesile olmuş ve yüz binlerce kişi, yerini yurdunu bırakıp göç etmek zorunda bırakılmıştı. Harp ile başlayan göç dalgası, Bulgaristan Prensliği'nin tesis edilmesiyle de sürdü. Yüz binlerce Türk ve Müslüman, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin farklı vilayet ve bölgelerine sevk edildi. Osmanlı Devleti'nde hazırlanan ilk istatistikî verilere göre 1879 yılından 1894 yılına kadar Osmanlı topraklarına göç eden muhacir sayısı 344.943 idi.[1497] Stefan Stambolov Hükümeti dönemine bakıldığında ise göç edenlerin sayısının nispeten zayıfladığı göze çarpmaktadır. Buna göre 1887-1894 yılları arası Osmanlı topraklarına göç edenlerin sayısı 136.608 idi.[1498]

Bulgaristan'daki nüfus sayımına dinî temelli bakılacak olursa, 1892 yılına kadar Müslümanların sayısında ciddi bir azalma yaşandığı görülebilecektir. 1880/84

[1493] Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensliği'nde Türk Emlâki (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 1996. s. 28-32.

[1494] *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, II,* Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. CLXXIII.

[1495] *İkonomika na Bılgariya*, Tom I, Sofya 1969, s. 328; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 151.

[1496] *Rumeli'den Türk Göçleri…*, s. CLXX.

[1497] *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihî İstatistikler Dizini, Cilt 5, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 40.

[1498] *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihî İstatistikler Dizini, Cilt 5, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 40.

yılında 802.567 olan Müslüman sayısı[1499], 1887 yılındaki nüfus sayımında 676.215'e gerilemişti. 1892 yılında ise bu sayı 643.258'dir.[1500] Müslümanlar, 1880/84 yılında toplam nüfusun %26'sını oluşturmaktaydı. Giderek düşen bu oran, 1887 yılında %21.44'e, 1892 yılında ise %19.43'e gerilemişti.[1501] Bulgar istatistikî verileri etnik temelli incelenecek olursa, 1887 yılındaki nüfus sayımında Türklerin (kadın ve erkek) sayısının 607.331 olduğu görülebilecektir. Bu sayı, toplam Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli nüfusunun %19.25'ne tekâbül etmekteydi. 1892 yılında ise Türklerin sayısı 569.728'e inmişti. Bu sayı, toplam nüfusun %17.21'ne karşılık gelmekteydi.[1502] Verilerden de anlaşılacağı üzere giderek düşen ya da belirli bir Bulgar devlet politikası neticesinde düşürülmesine çalışılan Türk ve Müslüman nüfus vardı.

93 Harbi ile başlayan bu nüfus azalışı, Bulgaristan'daki Türk ve Müslümanların eğitimlerini de etkilemişti. B. Sakarbalkan, nüfus azalış sürecinin yaratmış olduğu tesirle ilgili 1877-1886 yıllar arasını "*gerileme devri*" olarak nitelendirmişti. Ona göre eğitimin geri kalmasındaki ana etkenler, süreç içerisinde Türk ve Müslüman okullarının tahrip edilip yıkılması, okul yapacak ekonomik gücün yitirilmesi ve öğretmenlerin olmamasıydı.[1503] Bu aynı zamanda Bulgar hükümetlerini, Türk ve Müslüman ahalinin kültürel ve eğitim düzeylerini düşük seviyede tutma konusunda politika benimseyerek bir nevi Prenslik sınırları dahilinde onları marjinal bir topluluğa dönüştürme konusunda teşvik etmişti.[1504] Sakarbalkan, incelediğimiz döneme denk gelen 1886-1894 yılları arasını ise "*toparlanma devri*" olarak kabul etmekteydi. Duygusal bir ifadeyle "*yediği şiddetli darbeden sonra Türk eğitimi ancak şimdi gözlerini açabiliyordu*" diye yazacaktı. Bulgar istatistikî verilerine dayandırarak sunmuş olduğu bilgilere göre 1894-95 eğitim-öğretim yılında

---

[1499] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 113.
[1500] *Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo, Godina Treta 1911*, Glavna Direktsiya na Statistikata, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1914, s. 48.
[1501] Aynı yer, s. 48.
[1502] Aynı yer, s. 49.
[1503] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908)", *Türk Kültürü*, Yıl III, Sayı 26, Aralık 1964, s. 83-85. Bilâl N. Şimşir, kaleme almış olduğu Bulgaristan Türkleri adlı kitapta dönemi B. Sakarbalkan'ın ifade ettiği şekilde tanımlamaktadır. Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 41.
[1504] Mümin İsov, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Edirne 2014, s. 39-40.

Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki okul sayısı 1.300, öğretmen sayısı 1.516, öğrenci sayısı ise 75.582 idi.[1505] Fakat bu sayılar nitelik-nicelik temelinden değerlendirilecek olursa, tahsilli ve genç öğretmen eksikliğinden kaynaklı olarak okullardaki eğitimin nitelik olarak düşük olduğunu, maddî yardım ve desteklerin yetersizliğini ve yukarıda aktarılan verilerin de yalnızca istatistikî değerinin olduğunu söylemek gerekir.[1506]

Osmanlı/Türk ve Müslüman karşıtlığı, 1878 öncesi ortaya çıkan ve gelişen Bulgar milliyetçiliğinin daimî özelliklerinden birine dönüşmüştü.[1507] Türk ve Müslüman nüfusa yönelik yürütülen politikanın ardından beş asırlık Osmanlı hâkimiyetinin izlerinin Bulgaristan topraklarından silinmesi amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılan diğer bir tasfiye yolu, bu karşıtlığın bir yansıması olarak Osmanlı mirasını kademeli bir şekilde yok etmekti. Şehirlerde uygulanması hedeflenen "ıslah planları" bu doğrultuda hazırlanmıştı. 93 Harbi döneminde hayata geçirilmeye başlanan bu planlar, Berlin Antlaşması sonrası ise hızlandırılmıştı. Sofya, Filibe, Rusçuk, Vidin gibi birçok şehir, "kaderine razı olmak" zorunda bırakılmıştı. Bu planların amacı ve nihayetindeki hedefi, Bulgar ve Hıristiyan kimliğini şehirlerde ön plana çıkararak İslâm ve Türk kültürünü yansıtan görüntüyü ortadan kaldırmaktı.[1508] Camiler, bu hedefin odak noktasıydı. Bernard Lory'e göre "*camiler, Bulgarların beş yüz yıl boyunca maruz kaldığı dinî ve sosyal ayrımcılığın sembolü*" olarak görülüyordu.[1509]

Sofya, camilerin en hızlı şekilde tasfiye edildiği şehirlerin başında gelmişti. Aşkın Koyuncu'nun Sofyalı Hocazâde Es-Seyd Mehmed Hüsnü Efendi'nin hazırladığı rapora dayandırdığı verilere göre, 93 Harbi öncesinde Sofya şehrinde 41 cami bulunmaktaydı.[1510] Fakat bu camilerin sayısı 1885 yılına gelindiğinde tek

---

[1505] B. Sakarbalkan, *a.g.m.*, s. 86-89. Bilâl N. Şimşir, kaleme almış olduğu Bulgaristan Türkleri adlı kitapta dönemi B. Sakarbalkan'ın ifade ettiği şekilde tanımlamaktadır. Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 44.
[1506] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908) II", *Türk Kültürü*, Yıl III, Sayı 27, Ocak 1965, s.185-195.
[1507] Myumyun Isov, *a.g.e.*, s. 15.
[1508] Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm…*, s. 255-257.
[1509] Bernard Lory, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo; Bılgarskata Gradska Kultura 1878-1900*, AMICITIA, Sofya 2002, s. 105.
[1510] Aşkın Koyuncu, *Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının…*, s. 118.

haneleri sayılara düşmüştü.[1511] Şehrin 3 Nisan 1879 tarihinde Prensliğin başkenti ilân edilmesi, tasfiye sürecine hız vermeyi gerektirmişti. Zira şehrin modernleştirilmesi, tanzim ve imar planlarına göre modernleştirilirken de "Şarklı" görünümünden "kurtarılması" ana gaye idi. Bu gayenin gerekçesi, Sofya'daki Rus askerî idaresinden sorumlu (daha sonraki süreçte Prens Batenberg'in yaverliğini yapacaktır) Aleksandır Mosolov'un anılarında saklıydı. Mosolov, Sofya'daki Geçici Rus İdareci Komiser Dondukov-Korsakov'un kendisine Sofya'da çok fazla camii olduğunu, bu durumun Sofya'nın bir Türk şehrine olan benzerliğini pekiştirdiğini söylediğini yazar. Camilerin varlığından rahatsızlık duyan Dondukov'un Sofya'yı "*minare ormanı*" olarak betimlemesi, aslında Osmanlı mirasının başına geleceklerin bir iması niteliğindeydi.[1512] Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Sofya şehrinde ibadet edilebilecek tek ve "*tasfiye hareketinden kendisini kurtaran yegâne camii*"[1513], Banyabaşı Camii idi. Bu, Sofya şehri özelinde Osmanlı mirasının ne kadar hızlı tasfiye edildiğinin bir göstergesiydi.[1514]

Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Osmanlı Devleti ile ilişkilerin siyasî alanda kısmen iyi olması, bazı gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştu. Stambolov'un destekçisi ve Sofya şehrine modern bir görünüm kazandırmak için dinî kutsal mekânları yıkmaktan çekinmeyen ve "*istediği gibi hareket eden*"[1515] Belediye Başkanı Dimitır Petkov, Banyabaşı Camii ile ilgili bir kararı hayata geçirmek istedi. Caminin bulunduğu arazinin bitişiğine hamam yapılması planlandığından caminin yıkılması düşünüldü. Fakat Başmüdür Stambolov, caminin yıkılmasına mani oldu. Çünkü Sofya'nın merkezinde bulunan camiyi görecek yabancılar, başmüdüre göre Bulgarları hoşgörülü bir millet olarak algılayabilirlerdi. Caminin varlığı aynı zamanda Bulgar hükümetleri için Osmanlı idarecilerine yönelik kullanılabilecek "bir koz" görevi de görebilirdi.[1516] Banyabaşı Camiisi'nin korunmasında Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'in çabalarını da göz ardı etmemek

[1511] Bernard Lory, *a.g.e.*, s. 109.
[1512] Aleksandır Mosolov, *Bılgariya 1878-1883*, İzdatelstvo "Arges", Sofya 1991, s. 27.
[1513] Aşkın Koyuncu, *Sofya'da Osmanlı Mimari...*, s. 129.
[1514] Ayrıntılar için bkz. Aşkın Koyuncu, *Sofya'da Osmanlı Mimari…*, s. 120-130.
[1515] BOA, A.MTZ.04, nr. 24/39, Lef 207. (R. 30 Eylül 1306 / M. 12 Ekim 1890).
[1516] Petır Sviraçev, "Dimitır Petkov v Spomenite na Pavel Genadiev", *İzvestiya na Dırjavnite Arhivi*, Kn. 62, Sofya 1991, s. 331. Dimitır Petkov ile ilgili olarak ayrıca bkz. Jeko Popov, *Burniyat Jivot na Dimitır Petkov*, İzdatelstvo na Ministerstvoto na Otbranata "Sv. Georgi Pobedonosets", Sofya 1998.

gerekir. Kendisi, Sofya'da ibadet edebilecek tek caminin yıkılmasının İstanbul'da yaratabileceği olumsuz etkiden başmüdüre özellikle bahsetmişti.[1517]

Stambolov ve hükümetinin camii konusunda duyduğu "hassasiyet" ile ilgili olarak Sofya şehri özelinde bir örnek daha verilebilir. Sofya'nın en büyük camisi niteliğindeki Mahmut Paşa Camii (Büyük Camii), Stambolov Hükümeti Dönemi'nde arkeoloji müzesi olarak tahsis edilmişti. Camii, 93 Harbi esnasında hastane olarak kullanılmış, ardından 1879 yılında devlet matbaası olmuş, 1880-1893 yılları arasında ise millî kütüphane görevi görmüştü. Bir dönem caminin tiyatroya dönüştürülmesi gündeme geldiğinde Stambolov bu öneriye şiddetle karşı çıkarak şöyle demişti: "*camiyi Karagöz'e çeviremeyiz. Bunu öğrendiklerinde İstanbul'da ne söylerler?*".[1518]

Bulgaristan Prensliği'ndeki diğer şehirlerde de Sofya'ya benzer bir "*kültür tasfiyesi*" yaşanmıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde 24 caminin bulunduğu Vidin şehrinde, 1890 yılı itibarıyla ibadet edebilecek altı cami kalmıştı. "*Yıkım görevinin ihale edildiği belediyelerden*"[1519] biri olan Vidin Belediyesi, Berlin Antlaşması'nın maddelerini yok sayarcasına kararlar alıp, dükkânları, camileri, mektepleri ortadan kaldırmıştı. Sofya'daki Başkâtip Reşid Bey'in gerekli Bulgar mercilerine yapmış olduğu girişimler dahi bu yıkımlara mani olamamıştı. Bulgaristan Prensliği sınırları dâhilinde yer alan Rusçuk şehri için de farklı bir şey söylenmesi mümkün değildir. 1881 yılında çizilen imar planı, şehrin birçok bölgesinde yer alan Osmanlı mirasını yutmuştu. Emlâk ile ilgili sorunları çözmek için oluşturulması ön görülen ve bazı dönemlerde toplanan komisyonun caydırıcı kararlar alamadığı, Türk ve Müslüman arazi ve vakıflarının Rusçuk Belediyesi tarafından mülk edilmesinden ve satılmasından anlaşılabilirdi.[1520]

Filibe, Tatarpazarcık, Çırpan, Yanbolu gibi Şarkî Rumeli Vilayeti hudutları içerisinde bulunan şehirlerin kaderi de Bulgaristan Prensliği'ndeki şehirlere benziyordu. Camileri, hamamları, hanları, medreseleri, çeşmeleriyle bir Osmanlı şehri olarak kabul edilebilecek Filibe, 93 Harbi'nin yaratmış olduğu tahribattan en

[1517] BOA, A.MTZ.04, nr. 24/39, Lef 207. (R. 30 Eylül 1306 / M. 12 Ekim 1890).
[1518] Bernard Lory, *a.g.e.*, s. 107.
[1519] Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm…*, s. 257.
[1520] Aynı yer, s. 264-265.

fazla zarar gören şehirdi.[1521] 1874 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'nin vermiş olduğu bilgileri aktaran Michael Kiel'e göre, Filibe'de 24 cami ve 9 mescit bulunuyordu.[1522] Rusların şehre girdiği tarih itibarıyla (17 Ocak 1878) ise Filibe'de ibadete müsait tek bir camii (Alaca Camii) kalmıştı.[1523] 93 Harbi'nin hemen ardından yıkılan camilerin başında Hacı Abdullah Efendi Camii geliyordu.[1524] Kapatılan, zarar gören, başka amaçlar için kullanılan camiler de mevcuttu. Farklı amaçlar için kullanılan camilerin arasında günümüzde hâlen daha ayakta olan Şehabeddin Paşa Camii (İmaret Camii) ile Hüdavendigar/Muradiye Camii (Cuma Camii) yer alıyordu. Başka bir amaca hizmet etmesi için tahrip edilen ya da ortadan kaldırılan Türk mezarlıkları da vardı. 15/27 Ağustos 1892 tarihinde açılışı yapılan Filibe Sergisi için belirlenen alan bir Türk mezarlığı idi. Keza Filibe'deki Saat, Kapaklı ve Pınarcık tepeleri eteklerinde bulunan Türk mezarlıkları da harap edilmişti.[1525]

Rusların Tatarpazarcık'a verdiği zararın boyutu da büyüktü. Osmanlı'yı hatırlatabilecek cami, medrese, han, hamam, çeşme, mezarlık ve sair birçok eser yok edilmişti. Rusların bölgeyi terk etmesinden sonra ise bu defa Şarkî Rumeli Hükümeti "öç alma" duygusu ile hareket ederek Türk ve Müslüman yapılarını ortadan kaldırmıştı. Siyasî ilişkilerin iyi olduğu Stefan Stambolov Hükümeti dönemine denk gelen 1888 yılında Tatarpazarcık Orta Camii, depo yapılmıştı. Eski Zağra, Yanbolu, Çırpan şehirleri de aynı kaderi yaşamıştı. Rusların şehre girmeleriyle beraber büyük bir yıkım faaliyetine de girişilmişti. Bulgarların Prenslik idaresini tesis etmelerinden sonra da bu "faaliyetlere" ara verilmemişti.[1526]

Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli Vilayeti'nde yaşanan *kültür*, *nüfus* ve *toprak* tasfiyeleri, Berlin Antlaşması'nın herhangi bir caydırıcı gücünün olmadığını göstermiştir. Bulgar idarecilerin içişlerinde serbest olmaları ve İstanbul'dan herhangi bir yaptırımın uygulanamayacak olması, tasfiyenin daha "kolay" gerçekleşmesine yol

[1521] 93 Harbi öncesi Filibe ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2003.
[1522] Machiel Kiel, "Filibe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 81.
[1523] Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm…*, s. 266.
[1524] *Plovdiv*, Hazırlayan: Mümin İsov, Çeviren: Fatma Rodoplu, Trakya University, İstanbul 2015, s. 76.
[1525] Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm…*, s. 268.
[1526] Aynı yer, s. 269-272.

açmıştır. 1887-1894 yılları arasında Stambolov'un Prensliğin benimsediği dış politikasında Osmanlı Devleti'nin desteğini alma ve İstanbul'a yönelik uzlaşmacı ve dengeli bir politika izleme çabası bile Osmanlı mirasının tasfiyesine engel olamamıştı. Ancak Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasî ilişkilerin olumlu seyretmesi kendisinden önceki hükümet dönemlerine nispeten bu tasfiye sürecini etkilemiştir. Bununla birlikte dile getirmek gerekir ki, yalnızca olumsuz örnekler mevcut değildir. Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak Vidin'de bulunan Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların bir kısmının muhafaza edilmek için Sofya'daki kütüphaneye bırakılıp çoğunluğunun İstanbul'a nakledilmesi konusu verilebilecek olumlu örneklerden biridir.

a. Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki Kitapların İstanbul'a Nakli (1887-1888)

Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan örneğinde olduğu gibi Osmanlı Avrupası'ndaki bazı bölgelerin doğrudan İstanbul'un kontrolünden çıkması, Türk ve Müslüman ahalinin bulunduğu bölgelerdeki mirasın korunmasını gündeme getirdi. Bunlardan biri de Vidin'deki Pazvantoğlu Kütüphanesi'nde bulunan kitaplardı. Kütüphane, Osmanlı döneminde Vidin denilince akla gelen ilk kişilerden olan Pazvantoğlu Osman'ın babası Ömer Ağa'nın anısına yapılan caminin hemen yanında inşa edilmişti. Machiel Kiel ile Orlin Sıbev'in aktardıklarına göre, kütüphanenin kurulduğu tarih, kitabesinde yer aldığı üzere 1802/1803'tü.[1527] Kütüphanedeki kitap sayısı, kitapların içerikleri ve türleri, kim/ler tarafından bağışlandığı ve sair bilgilere 1837 yılında hazırlanan katalog cevap veriyordu. Hadis, fıkıh, fetva, tefsir, tarih, coğrafya, edebiyat ve diğerlerinden oluşan iki binden fazla el yazması ve taşbaskı bu katalogda listelenmişti. Kütüphanedeki eserlerin sayısı ile ilgili bir diğer bilgi ise Vidin'deki Avusturya konsolos yardımcısının gönderdiği raporda saklıydı. Rapora göre 1860 yılında kütüphanede 2.500 kitap bulunmaktaydı.[1528] 1859/1860 icmal nüfus defterinin verdiği malumata göre Vidin'de 11.906 Müslüman'ın yaşıyordu.[1529] Lofça[1530], Köstendil[1531], Silistre[1532], Şumnu[1533], Tırnova[1534] gibi Tuna Vilayeti'nin sınırları dâhilinde bulunan şehirlere nispeten daha az nüfusa sahip olan bir yerde böylesine zengin bir kütüphanenin varlığı dikkate şayandı.

Vidin'in Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan Prensliği sınırları içerisinde kalması, kütüphanedeki kitapların durumunu gündeme getirdi. İstanbul'a nakledilen

---

[1527] Machiel Kiel, "The Date of Construction of the Library of Osman Pazvantoglu in Vidin: A Note on the Chronogram of the Ottoman Inscription of the Library and Identity of its Poet", *Etudes Balkaniques*, (2), s. 118; Orlin Sıbev, "Za Sıdbata na Osmanskite Vakıfski Biblioteki v Bılgariya Sled Osvobojdenieto", *Vakıfite v Bılgariya*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 2020, s. 292.
[1528] Orlin Sıbev, *a.g.m.*, s. 292-293.
[1529] Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, Volume 9/4, 2014, s. 682.
[1530] Müslüman sayısı 31.885'tir. Aynı yer, s. 682.
[1531] Müslüman sayısı 19.463'tür. Aynı yer, s. 682.
[1532] Müslüman sayısı 43.257'dir. Aynı yer, s. 682.
[1533] Müslüman sayısı 49.805'tir. Aynı yer, s. 682.
[1534] Müslüman sayısı 32.065'tir. Aynı yer, s. 682.

kitapların Bayezid Kütüphanesi'ne teslim edildiği tarih 18 Şubat 1888'di. Fakat bu sürecin bir arka planı vardır. Bulgaristan Prensliği'nde nizamnamenin kabul edilmesiyle beraber Berlin Antlaşması'nın Ruslara tanıdığı hakkın süresi dolmuştu.[1535] 9 aylık sürenin dolmasından kısa bir süre sonra, 3/15 Mayıs 1879 tarihinde Vidin'de yaşayan Türk ve Müslüman ahaliden İstanbul'a bir telgraf gönderildi. Ahalinin, kütüphanedeki kitapların durumuna dair endişeleri vardı ve kitapların yok olmamasını istiyorlardı. Bundan dolayı özel bir görevli vasıtasıyla İstanbul'a nakledilmesinin iyi olacağı düşünülüyordu.[1536] Bulgaristan'daki Osmanlı tarihçilerinden Mihaila Staynova'ya göre, Vidin'de görevli Rus komutan kütüphanedeki kitapları koruma altına almıştı.[1537] Yine bir Osmanlı Tarihçisi Svetlana İvanova'nın iddiası ise kütüphanedeki bazı kitaplara Rusların el koyduğuydu.[1538]

1880 yılının ikinci yarısında ise Osmanlı başkentinde, Vidin'deki kütüphanenin de içinde bulunduğu Bulgaristan'da yer alan birçok kütüphane ile ilgili bir dizi çalışma içerisine girildi.[1539] Prensliğin sınırları dâhilinde bulunan kütüphaneler ile ilgili durum tespiti yapmak ana amaçtı. Yapılması hedeflenen çalışmadan İstanbul'daki Bulgaristan temsilciliği de haberdar edildi. Bulgaristan'daki kütüphanelerde yer alan kitapların durumlarıyla ilgili birtakım bilgilere ulaşılmıştı, ancak geçen zaman zarfında somut herhangi bir adım atılmadı.[1540]

Bir yandan İstanbul merkezli çalışmalar yürütülmeye gayret edilirken diğer yandan ise Vidin'deki Türk ve Müslüman ahali, kütüphanedeki kitapları İstanbul'a nakledecek bir görevlinin tayin edilip edilmediğini merak etmekteydi. Herhangi bir görevli belirlenmemişti. Babıâli, Vidin'deki müftü vasıtasıyla bir rapor

---

[1535] Berlin Antlaşması'nın 6. maddesine göre Rus komiser, bir nizamname tanzim edilene dek Bulgaristan Prensliği'ni geçici olarak idare edecektir. 7. maddeye göre ise geçici görevin süresi 9 aydır.
[1536] BOA, HR.TH., nr. 31/27, lef 1. (R. 3 Mayıs 1295 / M. 15 Mayıs 1879).
[1537] M. Stajnova, "Ottoman Libraries in Vidin", *Etudes Balkaniques*, 2, 1979, s. 62.
[1538] Svetlana İvanova, "Widin", *Encyclopaedia of Islam*, Volume XI, Brill, Leiden 2002, s. 207.
[1539] İsmail E. Erünsal, "Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliği İle İlgili Belgeler", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul 2008, s. 277.
[1540] Ahmet Altay, "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", *Bilgi Yönetimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2020, s. 193.

hazırlanmasını ve bunun İstanbul'a gönderilmesi istedi. Ancak emir yerine getirilemedi, çünkü anahtarı olmasına rağmen Vidin müftüsünün kütüphaneye girişine müsaade edilmemişti. Kütüphane, kapalı tutulmaktaydı ve yerel idarecilerden izin almadan içeri girmenin imkânı yoktu.[1541] Böylesine bir ortamda 1882 yılının sonuna doğru kitapların Osmanlı başkentine taşınmasına dair yeni bir yazı İstanbul'a gönderildi. Fakat dönemin Dışişleri Müdürü Konstantin Stoilov, talebi kesin ve net bir şekilde reddetti. Stoilov'a göre, Pazvantoğlu'ndan kalan kitapların mülkiyet hakkı Vidin Belediyesi'ne geçmişti. Bölgede bulunan müftü ve sair kişiler bu kitaplardan yararlanmak istiyorsa her şekilde kullanabilirdi. Ancak Vidin'de Türk ve Müslüman nüfus azalmış olsa da mülkiyet hakkı Vidin Belediyesi'nde olan kitaplar hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne teslim edilemezdi.[1542]

Mesele bir dönem sürüncemede kaldı ve bir netice hâsıl olmadı. 1837 yılında katalogu hazırlanan kütüphanedeki kitapların[1543] Osmanlı Devleti'ne teslimi ile ilgili yapılan diğer bir talep Stefan Stambolov'un en önemli karar vericisi olduğu Naip Heyeti (1886-1887) dönemine denk geldi. Aslında bu girişim, kitaplara İstanbul'un yolunu açtı. Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki temsilcisi Vılkoviç, Osmanlı Maarif Nezareti'nin Vidin'deki kitapların İstanbul'a naklini talep ettiğini Sofya'ya bildirdi. Maarif Nezareti, Rus Komiser Dondukov Korsakov zamanında kitapların nemli ve karanlık bir depoya atıldığı gerekçesiyle kitapların İstanbul'da muhafaza edilmesi gerektiğini iddia ediyordu.[1544]

Naip Heyeti, Maarif Nezareti tarafından gerçekleşen talebi cevapsız bırakmadı. Vakit kaybetmeden yetkili sıfatıyla Stoyan Petrov Cansızov Vidin'e gönderildi. Heyet tarafından Cansızov'a verilen talimat, kütüphanedeki kitapları görmesi ve kitapların durumu hakkında bilgiler vermesi yönündeydi. Tahkikatların yapılmasının ardından Cansızov, Pazvantoğlu Kütüphanesi'nde yer alan kitapların derhal Sofya'ya nakledilmesi ve Millî Kütüphane'ye konması gerektiğini

[1541] Aynı yer, s. 193.
[1542] Stoyanka Kenderova, "Otnovo za Vidinskata Biblioteka na Osman Pazvantoglu", *Biblioteka*, Godina XXVII (LXVI), 2020 (1), s. 42-43.
[1543] Ayrıntılar için bkz. Stoyanka Kenderova, "Daritelite na Knigi za Bibliotekata na Familiya Pazvantoglu vıv Vidin", *Biblioteka*, Godina XV, 2008 (1), s. 17-30.
[1544] Orlin Sıbev, *a.g.m.*, s. 301-302.

düşünüyordu. Maarif Nezareti yetkilileri tarafından Vılkoviç'e yapılan açıklamalar ve ardından Cansızov'un vermiş olduğu bilgiler, kitapların kaderinin değişmesine vesile olacaktı. 1879'dan beri tartışma konusu olan kitaplar, Stambolov Hükümeti döneminin başında, Kasım 1887'de Sofya'ya getirildi.

Sofya'da işin nihayete erdirilmesi amacıyla hemen karma bir komisyon oluşturuldu. Amaç, kitapların incelenmesi, tasniflerinin yapılması, Osmanlı yetkilisine teslim edilecek kitapların belirlenmesi, Sofya'daki Millî Kütüphane'ye bırakılacakların tayin edilmesiydi. Stambolov Hükümeti, bunun için Stoil Popov ve Nestor Markov'u görevlendirdi. Osmanlı Devleti'nin komisyondaki temsilcisi ise Mahmud Nedim Efendi idi. 24 sandık içerisinde gelen 2.600 küsur kitabın çok azının Sofya'daki kütüphaneye bırakılacağı bildirildi. Komisyondaki kişilerde, durumun bilhassa maarif nazırını fazlasıyla memnun edeceğine dair bir beklenti vardı.[1545] Fakat Osmanlı Tarihçisi Stoyanka Kenderova'ya göre Mahmud Nedim'e teslim edilen kitaplar dinî içerikliydi. Millî Kütüphane'ye bırakılacak olan kitaplar ise çok değerliydi.[1546] Komisyonun kitaplar hususunda yapmış olduğu paylaşım dinî kitapların Mahmud Nedim'e verilmesi, kalanların Sofya'ya bırakılması yönündeydi, fakat dinî içerikli olan kitapların tamamı Osmanlı yetkilisine teslim edilmedi.[1547] Bunun neye istinaden yapıldığı belli değildi, fakat birtakım ihtimaller akla geliyordu. 1878 yılı sonunda açılmış olan (10 Aralık 1878) Millî Kütüphane'yi zenginleştirmek olabilirdi. Aynı zamanda Sofya'da Prens tarafından onaylanan müftü ve cemaati vardı. Bu, Türk ve Müslüman ahalinin kitaplardan istifade etmesi anlamına gelecekti. Diğer ihtimal ise, Vidin'in konumundan kaynaklı bir durumdu. Şehir, Bulgaristan Prensliği ile Sırbistan sınırında bulunmaktaydı. Sırpların muhtemel bir saldırısında kütüphanenin yok olmasından çekinilmiş olabilirdi.

Fazla değerli veya az değerli, miktar olarak az veya çok, dinî içerikli veya değil, her ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin talebi Stambolov Hükümeti'nin daha ilk aylarında kabul gördü. Bu kabulün, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilere olumlu bir yansıması olmuştu. Stoyan Kenderova dile getirilen

[1545] BOA, HR.SFR.04, nr. 318/91, lef 2. (Tarihsiz).
[1546] Stoyanka Kenderova, *Otnovo za Vidinskata…*, s. 48.
[1547] Ahmet Altay, *a.g.m.*, s. 195.

bu savı, ünlü Bulgar eğitimcilerinden Yoakim Gruev'e dayandırdığı bilgilerle desteklemişti. Bulgar yönetimi, 1888 yılında İstanbul'a giden Gruev'den Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların çoğunluğunun İstanbul'a nakledilmesinin Osmanlı idarecilerinde yarattığı memnuniyetten ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki mevcut iyi ilişkilerden istifade etmesi istenmişti.[1548]

2.600 küsur cilt kitap, komisyon temsilcileri arasında taksim edildi. Paylaşılan kitapların sayıları üzerinde bir anlaşmazlık mevcuttu. Veliko Yordanov, 24 sandık içerisinde yer alan 2.664 cilt kitabın 2.014'ünün Osmanlı Devleti'ne, kalan 650'sinin ise Sofya'daki kütüphaneye bırakıldığını yazdı.[1549] İsmail E. Erünsal da kuvvetle muhtemel Yordanov'dan aldığı bilgilere dayanarak bu sayıyı 2.014 olarak vermektedir.[1550] Orlin Sıbev ise Türkçe kaynaklardan atıf yaparak bu sayıyı 2.900 olarak belirtmektedir.[1551] Burada gözden kaçırılan, Fransızca belgeler ile Osmanlı Türkçesi belgelerdir. Fransızca kaleme alınan belgede Mahmud Nedim'e teslim edilen kitap sayısı 2.009 olarak kaydedilmişti.[1552] Osmanlı Türkçesi belgede ise bu sayı 2.900 olarak yazılmıştı.[1553] Osmanlı Türkçesi olarak yazılan belgede kâtibin yanlışlık yapma ihtimali vardı. Çünkü Mahmud Nedim, İstanbul'daki Bayezid Kütüphanesi'ne 2.009 adet kitap teslim etmişti. Hem Stoyanka Kenderova[1554] hem de Ahmet Altay'ın[1555] yapmış olduğu araştırmalar da 2.009 sayısını vermektedir.

[1548] Stoyanka Kenderova, *Otnovo za Vidinskata…*, s. 45-46.
[1549] Veliko Yordanov, *İstoriya na Narodnata Biblioteka v Sofya: Po Sluçay 50-Godişninata y 1879-1929,* Sofya 1930, s. 134-135. Dinî içerikte olmayan kitapların listesi için bkz. *Sbornik za Narodni Umotvoreniya, Nauka i Knijnina,* İzdava Ministerstvoto na Narodnoto Prosveştenie, Kniga III, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1890, s. 405-409.
[1550] İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 302. Erünsal, 18 Şubat 1888 tarihinde Bayezid Kütüphanesi'ne teslim edilen kitapların tarihini 1889 olarak vermektedir. Bu durumun baskı vb. hatadan kaynaklandığı düşünülmektedir.
[1551] Orlin Sıbev, *a.g.m.*, s. 303.
[1552] BOA, HR.İD., nr. 1371/9, lef 7. (27 Ocak 1888).
[1553] BOA, İ.DH., nr. 1105/86583, lef 2. (R. 12 Teşrinievvel 1304 / M. 24 Ekim 1888).
[1554] Stoyanka Kenderova, *Otnovo za Vidinskata…*, s. 39.
[1555] Ahmet Altay, *a.g.m.*, s. 195.

b. Türk ve Müslüman Okullarıyla Alakalı Bazı Düzenlemeler

Bulgaristan Prensliği'nde 1880 yılından sonra eğitim alanında bir dizi yenilikler yapılmaya çalışıldı. Mart 1881'de "*Sancak Okul Müfettişleri Talimatı*"nın kabul edilmesiyle beraber Bulgaristan Prensliği sınırları içerisinde faaliyet yürüten dinî cemaatlerin idaresindeki özel okulların denetim ve gözetimi Bulgar Millî Eğitim Müdürlüğü'ne geçti ve böylece Prensliğin idarecileri özel okulların sorumluluğunu da almış oldular. Özel okulların kontrol mekanizmasının Bulgar idarecilere geçmesinin ardından Bulgar Millî Eğitim Müdürlüğü, özel okulların programlarına ilave dersler koymaya başladı. Bunlardan biri de Bulgarca dersiydi. 1881/82 yılı itibarıyla en fazla özel okul, 259 okul ile Türk/Müslüman ahaliye aitti.[1556]

30 Ocak 1885 tarihinde kabul edilen bir kanun ise, eğitim sisteminde yeni bir düzenlemeyi beraberinde getirdi. Kanunun tam adı "*Kamu ve Özel Okullar Kanunu*" idi.[1557] Kanunla birlikte Bulgaristan'da iki farklı okul sistemi yaratıldı. Biri belediyeler, sancaklar ve hükümet tarafından desteklenen devlet okulları, diğeri ise özel kişiler ve cemiyetler, Bulgarlardan oluşan dinî cemaatler tarafından desteklenen özel okullardı. Devlet okulları her çocuk için zorunluydu ve eğitim süresi dört yıldı. Özel okulun süresi ise üç yıl olarak belirlenmişti.[1558] Bu kanunun içinde aynı zamanda Türk ve Müslüman okulları ilgilendiren bir madde de bulunuyordu (105.madde). Bu okullarda ayrıca Bulgarcanın zorunlu olarak okutulması kararlaştırıldı.[1559]

Bulgarcanın okullarda okutulması zorunluluğu meselesi 1887 öncesi dönemde de bahse konu oldu. Stambolov Hükümeti dönemine denk gelen 1891 yılının sonlarında ise Bulgar Meclisi'nde tartışılır hâle geldi. Stambolov Hükümeti, Bulgaristan sınırları içerisinde tüm ilk ve orta öğrenimde eğitim görecek çocukların

---

[1556] Galin Tsokov, "Obrazovatelnata Politika na Bılgarskite Pravitelstva Spryamo Çastnite Uçilişta na Veroizpovedalnite Obştnosti (Ot Osvobojdenieto do Naçaloto na XX vek)", *Pedagogika (Meseçno Nauçnoteoretiçno Spisanie)*, God. X, No: 7, 2000, s. 79.
[1557] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 9 Fevruari 1885, Godina VII, Broy 13, s. 1-13.
[1558] Emil İncov, "Osnovni Momenti v Deynostta na Ministıra na Narodnoto Prosveştenie Rayço Karolev", *Epohi*, Tom 14, Broy 1, 2006, s. 140.
[1559] *Dırjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 9 Fevruari 1885, Godina VII, Broy 13, s. 8; Emil İncov, *a.g.m.*, s. 146.

öncelikli olarak Bulgarca eğitimi almasının gerekliliğini ve zorunluluğunu görüştü. Bulgaristan Komiserliği Kâtibi Ahmed Nebil Bey, Sofya'da yaşananları yakından takip etti. Nebil Bey'e göre, Bulgarca zorunluluğu Türk ve Müslüman okullarında da uygulanacak olması istenmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Kâtibe göre ana dilini, Türkçeyi öğrenmemiş bir çocuğun yabancı bir dili öğrenmesi büyük bir yıkıma sebep olabilirdi. Ayrıca Nebil Bey yaptığı tahkikatlarda bu kararın Türklere uygulanması hâlinde birçok kişinin Bulgaristan'dan göç edebileceğini düşünüyordu.[1560]

II. Abdülhamid, Bulgarların aldığı kararı emsal kabul ederek Osmanlı topraklarında bulunan tüm okullarda devletin resmî dili olan Türkçeyi zorunlu kılmanın mümkün olup olmayacağını düşündü. Padişah'a göre, Osmanlı sınırları içinde eğitim faaliyeti yürüten özel okul idarecilerinden bu karara bir itiraz gelmesi hâlinde, Bulgarların almış olduğu karar öne sürülebilirdi. Fakat II. Abdülhamid, pragmatik hareket etmeyi yeğledi. Ona göre, Bulgar idareciler almış oldukları bu karardan vazgeçerlerse, hem Türkçenin zorunlu kılınması ile ilgili olası bir karara gerek kalmaz, hem de bu vesileyle itirazlara maruz kalınmazdı. Nebil Bey, Sultan'ın fikir ve düşüncelerini Stambolov Hükümeti yetkililerine bildirmekle görevlendirildi. İstanbul'da da nazırlar arasında bir toplantı yapıldı.[1561]

Kâtip Nebil Bey, Bulgar yetkililere gerekli açıklamaları yaparak tahkikatlarını sürdürdü. Ona göre, Bulgarca zorunluluğu yalnızca farklı mezhepten bulunan Hıristiyan çocuklar içindi, Müslüman çocukları bu zorunluluğa tâbi değildi. Ayrıca Nebil Bey, hem Dışişleri Müdürü Dimitır Grekov hem de Millî Eğitim Müdürü Georgi Jivkov ile görüştü. Müslümanların bu zorunluluktan muaf olduklarının belirtildiği bir fıkranın kanunda yer alması gerektiğini müdürlere söyledi. Kâtip, açıkça yazılı bir teminat talep etti. Ancak müdürler tarafından bu maddenin Müslümanları kapsamadığı belirtilerek fıkra ilavesine lüzum olmadığı beyan edildi. Bununla beraber Türk okullarıyla ilgili olarak daha önce kabul edilen kanunların uygulanmasına devam edileceği konusunda Osmanlı yetkilisine teminat verildi. Kaldı ki Bulgaristan Komiserliği memurları tarafından gerçekleştirilen saha

[1560] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/951, lef 1. (R. 12 Kânunuevvel 1307 / M. 24 Aralık 1891).
[1561] Aynı yer, lef 2. (R. 16 Kânunuevvel 1307 / M. 28 Aralık 1891).

araştırmalarında Türklerin herhangi bir şikâyetine sebep olabilecek bir durumu gözlemlenmemişti.[1562]

Yeni Eğitim Kanunu 26 Aralık 1891 tarihinde yürürlüğe girdi. Nebil Bey, derhal bu bilgiyi Yıldız Sarayı'na arz etti. Ona göre, kanunun özellikle 10. maddesi hakkında verilen teminatların sözlü olması birtakım sıkıntıları beraberinde getirebilirdi. Bilhassa muhtemel Bulgar Hükümeti değişikliğinden sonra bu kanun üzerinde bazı oynamalar yapılabilirdi. Bundan dolayı Nebil Bey, iki talepten birinin yerine getirilmesinin yararlı olacağını düşünüyordu. Bunlardan ilki, kanuna Türklerin bu zorunluluktan muaf olduklarına dair bir fıkra yazılmasıydı, diğeri ise Bulgar Hükümeti'nden Osmanlı Devleti'ne yazılı bir teminat verilmesiydi.[1563]

İstanbul'un merakı, Yeni Eğitim Kanunu'nun Şarkî Rumeli Vilayeti'ni kapsayıp kapsamadığıydı. Zira vilayetin Dâhili Nizamnamesi'nin 359. maddesinde dinî cemaatlerden hiçbirinin, okullarında kendi dilinden başka bir dile zorlanamayacağı hükmü vardı.[1564] Kararın bu vilayetteki okullara uygulanıp uygulanmayacağı ile ilgili bir girişimde bulunup bulunmadığı Yıldız Sarayı'ndan Osmanlı yetkilisine soruldu. Nebil Bey, vakit kaybetmeden gerekli incelemeleri yaptı. İncelemelerine göre, Şarkî Rumeli Vilayeti'ndeki ilk dereceli okullarda Bulgarca eğitimi yeni bir şey değildi ve ders programlarında da Bulgarca vardı. Kaldı ki Türkler de bu durumdan gayet memnunlardı ve şikâyetleri de olmamıştı. Dahası Bulgarcaya hâkim olmalarının kendileri açısından faydalı olacağını düşünmekteydiler.[1565]

Yeni Eğitim Kanunu yürürlüğe girip uygulamasının ardından 5/17 Şubat 1892 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Vükela toplandı. Meclisin konusu kanun ve özellikle onuncu maddeydi. Onuncu maddede yazılı bulunan "*Hıristiyanları kapsadığı*" ifadesi Osmanlı yetkililerine göre yeterliydi. Ayrıca Türk okulları ile ilgili olarak kanuna bir fıkranın ilave edilmesine lüzum yoktu. Bulgaristan ve Şarkî

[1562] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/959, lef 3. (R. 23 Kânunuevvel 1307 / M. 4 Ocak 1892).
[1563] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/946, lef 1. (R. 25 Kânunuevvel 1307 / M. 6 Ocak 1892).
[1564] *Rumeli-i Şarki'nin Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Âmire, 9 Haziran 1295 [21 Haziran 1879], s. 76.
[1565] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/959, lef 4. (R. 2 Kânunusani 1307 / M. 14 Ocak 1892).

Rumeli'deki Türk okulları için Stambolov Hükümeti'ne yönelik bir girişimde bulunmak da yersizdi. Bununla beraber Osmanlı topraklarındaki özel okullarda ise Türkçe zorunluluğuna dair bir girişimde bulunmaya gerek yoktu.[1566] Meclis mazbatası Sultan'a arz edildi. Padişah, meclisten çıkan kararı 6/18 Şubat'ta aynen onayladı[1567] ve konu böylece Babıâli nezdinde kapandı.

Bulgarcanın zorunlu kılınması konusunu bir dönem Yunanlılar gündeme getirdiler. Bu, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilere de yansıdı. Yunan yetkililer tarafından Bulgaristan Prensliği sınırları içerisinde eğitim faaliyeti yürüten Yunan okulları ile ilgili yaşanabilecek olası sorunlar, Stambolov Hükümeti yetkililerine iletildi. Dönemin Yunan Hükümeti'nin karar vericileri, Bulgaristan Prensliği yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerde istediklerini elde edemediler. Ardından Osmanlı Devleti idareciyle görüşerek Bulgar yetkililerin önlemler almalarını sağlamaya çalıştılar. Bunda başarılı olunmuştu, zira Sofya'daki Osmanlı temsilcisi hem Başmüdür Stambolov hem de Dışişleri Müdürü Grekov ile görüşerek Yunan okullarıyla ilgili olarak teminat almıştı.[1568] Daha sonra Yunan Hükümeti ile Bulgar Hükümeti arasında yapılan antlaşma ile Stambolov Hükümeti döneminde yaşanan sorunun çözümlenmesine gayret edildi.[1569]

[1566] BOA, İ.MTZ.04, nr. 15/959, lef 2. (R. 5 Şubat 1307 / M. 17 Şubat 1892).
[1567] Aynı yer, lef 5. (R. 6 Şubat 1307 / M. 18 Şubat 1892).
[1568] BOA, Y.A.HUS., nr. 265/123, lef 2. (R. 24 Eylül 1308 / M. 6 Ekim 1892).
[1569] Yura Konstantinova, *Balkanskata Politika na Gırtsiya v Kraya na XIX i Naçaloto na XX vek*, İzdatelstvo "Faber", Veliko Tırnovo 2008, s. 167.

SONUÇ

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı, İstanbul'a vergi veren bir Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verilmiştir. Otuz yıl gibi nispeten kısa bir zaman dilimini kapsayan Bulgaristan Prensliği (1878-1908) tarihinin kendine has özelliklere sahip alt dönemleri bulunmaktadır. Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi (1887-1894) bunlardan biridir. İlgili dönem, hükümet istikrarı konusunda kısa Bulgaristan Prensliği tarihinin en uzun soluklu yıllarıdır. Bununla beraber sözü edilen yıllar, Bulgar tarih yazımında, özellikle Rusya ile olan ilişkilerden kaynaklı olarak Bulgaristan Prensliği'nin en tartışmalı dönemlerinden biri olarak da kabul edilmektedir. Böylesi bir zaman diliminde Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin incelenmesi otuz yıllık Prenslik tarihinin sadece bir bölümünün ayrıntılı bir şekilde görülmesi ve ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Stefan Stambolov Hükümeti'nin yürüttüğü siyaset üç cepheli olarak düşünülebilir. İlki Rusya'ya yönelik izlenen politikadır. İkincisi İngiltere ve Avusturya-Macaristan başta olmak üzere diğer Büyük Güçlerle gerçekleştirilen münasebetlerdir. Üçüncüsü de Osmanlı Devleti ile yürütülen ilişkilerdir. Dönemin Bulgar devlet adamları, Bulgaristan Prensliği'nin menfaat ve çıkarlarını gözeterek devletler arasında bir denge sağlamaya çalışmışlardır. Bulgar yetkililer, dönemin hükümdarlarının (Sultan II. Abdülhamid, Çar III. Aleksandır, İmparator Franz Joseph gibi) eğilim ve yönelimlerini bilerek ve hesaplayarak mevcut siyasî konjonktüre göre yol haritası belirlemişlerdir. Rusya'nın tepkisine sebep olmadan diğer Büyük Güçlerin desteğini alarak Osmanlı Devleti ile Berlin Antlaşması çerçevesinde ilişki yürütmeye gayret etmişlerdir. Bazı dönemlerde Bulgar devlet adamları bu denkleme riayet ederlerken bazı dönemlerde ise Bulgar millî menfaatlerini ön planda tutarak hareket ettikleri görülmektedir.

Dönemin Bulgar karar vericileri, hedeflerine ulaşabilmek adına Berlin Antlaşması'nı bir araç olarak kullanmaya çalışmışlardır. Stambolov ve hükümetindeki müdürler, Berlin Antlaşması'nın maddelerine bağlı kalıp söylem ve

eylemde de bunu göstererek Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi bir şekilde sürdürmeye çabalamışlardır. Her ne kadar 6/18 Eylül 1885 tarihinde Şarkî Rumeli Vilayeti'nin ilhak edilmesi Berlin Antlaşması'nın hükümlerine uymama konusunda Bulgarlara örnek teşkil etmiş olsa da, dönemin Bulgar devlet adamları sözü edilen antlaşma çerçevesinde hareket etmeye gayret etmişlerdir.

Güçlü bir siyasî aktör olarak Bulgaristan siyasetine yön veren Stefan Stambolov'un Berlin Antlaşması'nın hükümlerine bağlı kaldığını göstermeye çalışmak suretiyle II. Abdülhamid'e yakın bir politika benimsemesi, Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri olumlu bir şekilde etkilemiştir. Stambolov'un bulunduğu konuma uygun bir şekilde hareket ederek zamanın ve şartların gerekliliklerini yerine getirmesi, Padişah'ın gözünde değerli bir siyasî figüre dönüşmesine sebep olmuştur. Stambolov Hükümeti'nin gayretleri neticesinde Sultan'ın Bulgarları ilgilendiren konularda vermiş olduğu kararlardan hareketle ilişkilerin genel anlamda iyi olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Stambolov Hükümeti Dönemi'nde ilişkilerin görece iyi olması, her alanda olumlu neticeler vermemiştir. Bu konuda sunulabilecek en iyi örnek, 9/21 Ağustos 1886 tarihinden sonra yaşanan siyasî krizin sonlandırılması amacıyla yeni Bulgar prensi olarak seçilen Ferdinand'ın uzun bir müddet Padişah tarafından tanınmamasıdır. Dönemin Bulgar devlet adamları, Berlin Antlaşması'nın üçüncü maddesinde kendilerini ilgilendiren ilk şartı yerine getirmişler ve Bulgar Meclisi'nde prenslerini seçmişlerdi. Fakat Ferdinand'ın prensliğinin resmiyet kazanması için Büyük Güçlerin tümünün rızasının alınması ve ardından Sultan'ın onayının beklenmesi gerekliydi. Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde ikili ilişkiler ne kadar iyi olsa da, Büyük Güçler arasındaki münasebetler ve bu münasebetlerin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği ilişkilerine yansıması, Ferdinand'ın tanınmasını geciktiren başlıca etken olmuştur. Aynı zamanda bu, Stambolov Hükümeti'nin ana ve temel dış politika hedefine de ulaşamaması anlamına gelmektedir.

Bulgarlar için öncelikli bir millî hedef olarak kabul edilebilecek Makedonya ile ilgili konularda Bulgar devlet adamlarının Osmanlı idarecilerine teminat

vermeleri hem ilişkilere olumlu manada yansımış hem de Bulgar milliyetçiliğinin "tatmin edilmesine" sebep olmuştur. Stambolov öncesi Bulgar metropolitler için Osmanlı Devleti'nden talep edilip de alınmayan beratların II. Abdülhamid tarafından Stambolov Dönemi'ne denk gelen 1890 ve 1894 yıllarında verilmesi, ilişkilerin iyi olduğunun en dikkat çekici örneklerindendir.

Stefan Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkiler genel itibarıyla siyasî temellidir. İkili münasebetler süzeren-vasal temelinde olduğundan eşit bir diplomatik ilişkiden bahsetmek de söz konusu değildir. Bundan dolayı Berlin Antlaşması'nın yaratmış olduğu sistem ilişkilerin belirleyici olmuştur. Siyasî alandaki iyi ilişkiler her durumda pozitif neticeler vermemiştir. Nitekim demiryolları ile posta ve telgraf konularında anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Keza aynı durum Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslümanları ilgilendiren konular için de geçerlidir. Zira sosyal hayatı derinden etkileyebilecek nüfus hareketlilikleri Stambolov Hükümeti Dönemi'nde de görülmüştür. Kendisinden önceki dönemlere nispeten göç eden kişi sayısı az olsa da ilgili dönemde de dikkate değer bir oranda azalan Türk ve Müslüman sayısı vardır. Olumlu manada bazı gelişmeler yaşanmış olsa da olumsuzlukların ön plana çıkması, siyasî ilişkilerin çıkar ve menfaat üzerine kurulduğu algısını yaratmaktadır.

Ele alınan dönemde hâkim devletin Osmanlı Devleti olduğunun Sofya'daki Bulgar yetkililere hissettirilemediği zamanlar da olmuştur. İstanbul'da görevli Bulgar kapıkethüdalarının Osmanlı başkentinde görev yaptıkları için hâkim devletin kim olduğunu görebilmeleri ve hissetmeleri kolay olsa da Bulgaristan Komiserliği bünyesinde görevli başkâtip başta olmak üzere Osmanlı yetkililerinin İstanbul'dan verilen emirler neticesindeki "eylemsizlikleri", Sofya'daki Bulgar idarecilerin bazı dönemlerde hâkim gücü üzerlerinde hissedememelerine sebep olmuştur. 1892 yılında Filibe'de düzenlenen sergi bu konuya bir örnektir. Serginin açılışında ve kapanışında herhangi bir Osmanlı yetkilisinin konuşma yapmaması, serginin "bağımsız bir devletin organizasyonu" olduğu çıkarımını yaptırabilir.

Berlin Antlaşması'nın iyi analiz edilmesi, bu antlaşmanın açıklarını kendi yararları için kullanma gayesi, incelenen dönemin Bulgar idarecilerini bazı durumlarda Prensliğin Osmanlı Devleti'ne olan hukukî bağlılığını tartışılabilir hâle getirebilecek girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede Avrupalı devletler ile ticarî antlaşmalar imzalanmış, Bulgar ordusunun güçlendirilmesi amacıyla silah, teçhizat satın alınmış, gerekli sözleşmeler yapılmıştır. Keza Bulgar parasının çıkarılmasına devam edilmiş, bağımsız devlet hükümdarlarının sahip olduğu bir hak olan nişan dağıtabilme yetkisi, Bulgar nizamnamesinde yapılan bir değişiklik ile Bulgar prensine verilmiştir. Hem iç hem de dış siyaseti etkileyebilecek bu meselelere Osmanlı yetkililerinin yalnızca sözlü ve yazılı tepki gösterip herhangi bir yaptırım uygulamamaları da Stambolov Hükümeti idarecilerinin istediklerini elde etmelerine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Stambolov Hükümeti Dönemi'nde Bulgaristan Prensliği ile yürüttüğü siyaset, çoğunlukla Rusya'nın dönem itibarıyla Bulgarlara ve özellikle de Stambolov'a karşı benimsediği politikaya endeksli olmuştur. Padişah buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözeterek Büyük Güçler arasında bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Rusya odaklı yaratılmaya çalışılan bu denge politikası, İstanbul ve Sofya arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. İlişkilerin birçok alanında ve safhasında Rus devlet adamlarının fikir ve düşünceleri İstanbul'da dikkate alınmış, ona göre bir yol haritası belirlenmeye çalışılmıştır.

İncelenen dönem içerisinde ilişkilerin düzeyi ve dinamikleri seneden seneye değişse de Stambolov Hükümeti'nin Bulgaristan Prensliği'ni idare şekli ve İstanbul'a yönelik tavır ve tutumu II. Abdülhamid için önemli olmuştur. Padişah'ın bu hükümetin istifasının ardından yeni tayin edilen Bulgar Hükümeti'nden de Stambolov Hükümeti'nin politikasını sürdürmesini beklemesi ve konuyu dile getirmesi bunun açık delilidir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Bab-ı Asafî Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNSNMH.d)
Sadaret Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM)
Sadaret Bulgaristan (A.MTZ.04)
Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)
Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT)
Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)
Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)
Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04)
Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS)
Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)
Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)
İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN)
İrade Dâhiliye (İ.DH)
İrade Hariciye (İ.HR)
İrade Bulgaristan (İ.MTZ. 04)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
Şura-yı Devlet (ŞD)
Yıldız Hususî Maruzat (Y.A.HUS)
Yıldız Resmî Maruzat (Y.A.RES)
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
Yıldız Mütenevvî Maruzat (Y.MTV)
Yıldız Sadaret (Y.PRK.A)

* Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Yıldız Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzat (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)

Yıldız Müfettişlik ve Komiserlik Tahriratı (Y.PRK.MK)

Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ)

Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT)

Yıldız Serkurenalık Evrakı (Y.PRK.SRN)

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF)

Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)

Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)

1.2. Narodna Biblioteka "Kiril i Metodiy"-Bılgarski İstoriçeski Arhiv-(NBKM-BİA) [Millî Kütüphane "Kiril ve Metodiy"-Bulgar Tarihi Arşivi][*]

1.3. Tsentralen Dırjaven Arhiv (TsDA) [Merkez Devlet Arşivi][*]

2. SÜRELİ YAYINLAR

Balkanska Zora

Ceride

Çerno More

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi

Dırjaven Vestnik

Hilâl

Makedoniya

Mizan

[*] Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

[*] Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Moskovskie Vedomosti

Naşeto Pırvo İzlojenie

Neue Freie Presse

Novini

Novoe Vremya

Peterburgskaya Gazeta

Plovdiv

Sabah

Servet

Svetlina

Svoboda

Tarik

Tercüman-ı Hakikat

The Times

Yugo-Zapadna Bılgariya

3. YAYIMLANMIŞ BELGELER/VESİKALAR

Avantyurite na Ruskiya Tsarizım v Bılgariya, Po Dokumentite na Tsarkite Arhivi, Sıs. P. Pavloviç, Prevodaç: Svetana Draganova, STENO, Varna 1991.

Avstro-Ungariya i Bılgariya v Dokumentalnoto Nasledstvo na Dr. Konstantin Stoilov 1883-1898, Sborbik Dokumenti, İzdatel na Poreditsata "Arhivite Govoryat": Glavno Upravlenie Arhivite pri Ministerskiya Sıvet na Republika Bılgariya, Sofya 2002.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, Matbaa-i Amire, 21 Mayıs 1297[2 Haziran 1881].

Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu, Tophâne-i Âmire, 1274/1858.

Dnevnitsi na Pırvoto Uçreditelno Narodno Sıbranie v Tırnovo po İzrabotvanieto na Bılgarskata Konstitutsiya (Otvoreno na 10 Febv.-Zakrito na 16 Apr. 1879 g.), Sofya 1890.

Muâhedat Mecmûası, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Tarihî İstatistikler Dizini, Cilt 5, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, II, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Rumeli-i Şarkî'nin Nizamname-i Dâhilîsi, Matbaa-i Âmire, 9 Haziran 1295 [21 Haziran 1879].

Statistiçeski Godişnik na Bılgarskoto Tsarstvo, Godina Treta 1911, Glavna Direktsiya na Statistikata, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1914.

Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi, Tom I, Sofya 1997.

Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi, Tom II, Sofya 1997.

Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi, Tom III, Sofya 1997.

Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi, Tom IV, Sofya 1997.

Stefan Stambolov: Liçen Arhiv: Pisma, Telegrami, Zapiski i Dnevnitsi, Tom V, Sofya 1997.

Stefan Stambolov Liçev Arhiv, Tom VII, Sofya 2001.

Stefan Stambolov: Parlamentarni Reçi 1879-1894, Sofya 1995.

Vınşnata Politika na Bılgariya, Dokumenti, Tom 1 (1879-1886), Nauka i İzkustvo, Sofya 1978.

Vınşnata Politika na Bılgariya, Dokumenti, Tom 2 (1886-1887), Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1995.

Vınşnata Politika na Bılgariya, Dokumenti, Tom 3, Çast 1 (1887-1890), Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1995.

Vınşnata Politika na Bılgariya, Dokumenti, Tom 3, Çast 2 (1890-1894), Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1998.

4. ANILAR/HATIRATLAR/GÜNLÜKLER

Ahmet Rasim, *İki Hatırat, Üç Şahsiyet; Sadrazamlarının Kaleminden II. Abdülhamid Dönemi*, Giriş, Açıklama ve Notlarla Yay. Haz. Evren Levent Demir, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.

Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, Kamil Paşa'nın Anıları, İkinci Baskı, Arba, İstanbul 1991.

Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik,* Tekst, Komentar i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992.

BİMAN, A. H., *Stambolov*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1990.

COX, Samuel Sullivan, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Dnevnik (Stenografiçeski) na III-o Veliko Narodno Sıbranie v V. Tırnovo, 25 Yuniy 1887.

Dnevnik (Stenografiçeski) na IV-to Veliko Narodno Sıbranie v V. Tırnovo, 15 May 1893.

Dnevnik (Stenografiçeski) na VI Obiknovenno Narodno Sıbranie (Tretya Redovna Sessiya), 4 Dekemvriy 1892

GANÇEV, Dobri, *Spomeni za Knyajeskoto Vreme*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2012.

GENADİEV, Pavel, *Stefan Stambolov*, Sofya 1991.

KONDOV, Konstantin N., *Spomeni 1874-1929*, s. 21. https://www.strumski.com/books/Konstantin%20Kondov%20Spomeni.pdf [Erişim Tarihi 18.09.2021].

[Küçük] Mehmed Sa'id Paşa'nın Hatıratı, C. I, II, III, Haz. Mustafa Gündüz, Ketebe, İstanbul 2019.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Haz. Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul 1983.

MARİNOV, Dimitır, *Stefan Stambolov i Noveyşata ni İstoriya*, Tom I, II, Sofya 1992.

MATEEV, Petır, *Avtobiografiya, Spomeni, Deynost*, Sıstaviteli: Aleka Strezova, Strahil Valentinov Panayotov, Sofya 2017.

MATEEV, Petır, *Osmanlı Topraklarından Anılar 1861-1904*, Çeviri ve Sunuş: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

Mehmed Memduh Paşa, *Esvât-ı Sudûr (Sadrazamların Sesleri)*, Haz. Selda Güner Özden, Okur Tarih, İstanbul 2019.

MODRİÇ, Cuzepe [Giuseppe Modrich], *V Bılgariya Sled Sıedinenieto*, Pevela ot İtalianski Dariya Karapetkova, İK "Kolibri", Sofya 2020.

MOSOLOV, Aleksandır, *Bılgariya 1878-1883*, İzdatelstvo "Arges", Sofya 1991.

PETROVA, Sultana Raço, *Moite Spomeni*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2019.

RADEV, Simeon, *Ranni Spomeni*, Bılgarski Pisatel, Sofya 1967.

RADEV, Simeon, *Stroitelite na Sıvremenna Bılgariya*, T. II, Bılgarski Pisatel, Sofya 1990.

Rihard Fon Mah [Richard von Mach], *İz Bılgarskite Burni Vremena; Spomeni ot 1879-1918*, Edelyavs, Pleven 2021.

Sadrazam Sait Paşa, *Anılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.

Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Çev. Fatih Yücel, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

SALABAŞEV, İvan, *Spomeni*, Peçatnitsa "Knipegraf", Sofya 1943.

Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar; II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, Haz. Ali Birinci-Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

STAMBOLOV Stefan, *Dnevnik*, Bılgarska İstoriya, Sofya 2021.

STAMBOLSKİ, Hristo, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, Çeviri ve Sunuş: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.

STOİLOV, Dr. Konstantin, *Dnevnik*, Çast I, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996.

STOİLOV, Dr. Konstantin, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996.

STRAŞİMİROV, Anton, *Diktatorıt*, İzdatelska Kışta "Srelets", Sofya 1993.

Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtırâtı, Hazırlayan: Mustafa Gündüz, 1. Cilt, KETEBE, İstanbul 2019.

Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları; Sultan II. Abdülhamid Han Devri Başmabeyncisi*, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, 6. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.

5. KİTAPLAR

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Sevinç Matbaası, Ankara 1988.

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu; 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

BALKANLI, Ali Kemal, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 4. Baskı, İstanbul 2017.

BAYUR, Hilmi Kamil, *Sadrazam Kâmil Paşa*, Ankara 1954.

Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Said Paşa'nın Anıları, Polemikleri, İkinci Baskı, Yay. Haz. Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1991.

Bılgarska Narodna Banka, Katalog, Moneti, Bılgaska Narodna Banka, Sofya 2018.

Bılgarskite Konstitutsii i Konstitutsionni Proekti, Sıstaviteli: Veselin Metodiev i Lıçezar Stoyanov, İzdatelska Kışta "Petır Beron", Sofya 2003.

Bılgarski Periodiçen Peçat 1844-1944; Anotiran Bibliografski Ukazatel, Tom III, Nauka i İzkustvo, Sofya 1969.

BOYANOV, Stanislav, *İnstitutsii i Arhivi v İztoçna Rumeliya (1878-1885)*, İvray, Sofya 2016.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

CONEV, Angel, *Makedoniya v Jelezopıtnata Politika na Bılgariya*, Regionalen İstoriçeski Muzey, Köstendil 2008.

CRAMPTON, R. J., *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, Çev. Nuray Ekici, İstanbul 2007.

ÇELİK, Bilgin, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

DAMYANOV, Simeon, *Bılgariya vıv Frenskata Politika 1878-1918*, Sofya 1985.

DOYNOV, Doyno, *Komitetite "Edinstvo"; Vtoroto Komitetsko Desetiletie 1878-1885 g.*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 2006.

"Dva Sancaka ot İztoçna Makedonya", *Periodiçeski Spisanie na Bılgarskoto Knijovno Drujestvo v Sredets,* Godina Osma, Knijki XXXVII i XXXVIII, Sredets 1891.

ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953.

ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ESER, Ümit, *Nationalist Schism in the Empire: Tanzimat Reforms and the Establishment of the Bulgrian Exarchate*, Libra Kitap, İstanbul 2019.

GENOV, G. P., *Politiçeska i Diplomatiçeska İstoriya na Bılgariya, Tom XII: Bılgarskata Vıtreşna Politika pri Upravlenieto na Stambolov*, İzdatesltvo Vano Nedkov, Sofya 2001.

GENOV, G. P., *Politiçeska i Diplomatiçeska İstoriya na Bılgariya, Tom XIII: Bılgarskata Vınşna Politika pri Upravlenieto na Stambolov*, İzdatesltvo Vano Nedkov, Sofya 2001.

GRINÇAROV, Stoyço, *Politiçeskite Sili i Monarhiçeskiyat İnstitut v Bılgariya 1886-1894*, Sofya 1984.

HIZLI, Kasım, *Salih Münir Paşa*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

ISOV, Myumyun, *The Most Different Neighbour, The Image of the Ottomans (Turks) and the Ottoman Empire (Turkey) in Bulgarian Textbooks on History in the Second Half of the Twentieth Century*, The Isis Press, Istanbul 2022.

İGNATOV, Veselin, *Stefan Stambolov; Revolyutsioner bez Revolyutisya*, Millenium, Sofya 2017.

İstoriya na Bılgariya, Tom 7, Vızstanovyavane i Utvırjdavane na Bılgarskata Dırjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991.

KAMENOV, Petır, *Graf Andraşi i Balkanite 1867-1890*, Fondantsiya İzkustvo Sreştu Nasilieto, Sofya 2001.

KİNYAPİNA, N. S., *Vınşnata Politika na Rusiya prez XIX. vek*, Preveli ot Ruski Ezik: Liliya Stoeva, Nençe Georgiev, Nauka i İzkustvo, Sofya 1980.

KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020.

KOLOĞLU, Orhan, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

KONSTANTİNOVA, Yura, *Balkanskata Politika na Gırtsiya v Kraya na XIX i Naçaloto na XX vek*, İzdatelstvo "Faber", Veliko Tırnovo 2008.

KOSİK, V. İ., *Vremya Razriva Politika Rossii v Bolgarskom Voprose 1886-1894 gg.*, İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki RAN, Moskva 1993.

KUMANOV, Milen, *Stefan Stambolov*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2018.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya; XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

LALKOV, Milço, *Bılgariya v Balkanskata Politika na Avstro-Ungariya 1878-1903,* Sofya 1993.

LORY, Bernard, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo; Bılgarskata Gradska Kultura 1878-1900,* AMICITIA, Sofya 2002.

MADOL, Hans Roger, *Ferdinand of Bulgaria, The Dream of Byzantium*, Translated by Kennth Kirkness, London 1933.

MARKOV, Georgi, *Pokuşeniya, Nasilie i Politika v Bılgariya 1878-1947*, Sofya 2003.

MİŞEV, Radoslav, *Avstro-Ungariya i Bılgariya 1879-1894; Politiçeski Otnoşeniya*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1988.

MUSAKOV, İliya, *Grigor Naçeviç*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2022.

OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986.

Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid, Abdülhamid'in Hususi ve Siyasi Hayatı*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2017.

Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, Derleyen, Çeviren ve Notlandıran: Mümin İsov - Ergün Hasanoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Osmanlıca-Türkçe Lugat, Haz. Ferit Devellioğlu, 24. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

ÖKE, Mim Kemal, *Vambery; Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 1985.

ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

PANTEV, Andrey, *Angliya Sreştu Rusiya na Balkanite 1879-1894*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1972.

PANTEV, Andrey ve diğerleri, *İstoriya na Bılgariya*, İzdatelska Kışta "Hristo Botev", Sofya 1993.

PANTEV, Andrey ve diğerleri, *Kratka İstoriya na Bılgariya*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1983.

PANTEV, Andrey, *Za Stefan Stambolov v Çasa na Bılgariya*, EDEM 21, Sofya 1995.

PERRY, Duncan M., *Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria 1870-1895*, Duke University Press, Durham & London 1993.

PETKOV, Petko St., *Kliment Branitski i Tırnovski (Vasil Drumev) 1841-1901*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Sv. Kiril i Metodiy", Veliko Tırnovo 2022.

PETROV, Petır, TEMELSKİ, Hristo, *Tsırkva i Tsırkoven Jivot v Makedoniya*, Makedonski Nauçen İnstitut, Sofya 2003. https://www.promacedonia.org/pp_ht/pp_ht_4.html [Erişim Tarihi: 19.12.2022]

POPOV, Jeko, *Burniyat Jivot na Dimitır Petkov*, İzdatelstvo na Ministerstvoto na Otbranata "Sv. Georgi Pobedonosets", Sofya 1998.

POPOV, Radoslav, *Bılgariya na Krıstopıt Regenstvoto 1886-1887*, Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya 1991.

SPİROV, Dim. A., *Makedoniya i Neynite Pretendenti ili Sırbiya, Gırtsiya i Bılgariya za Makedoniya*, Peçatnitsa na "Liberalniy Klub", Sofya 1890.

STANEV, Nikola, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1941*, Sofya 1992.

STATELOVA, Elena, *Diplomatsiyata na Knyazhestvo Bılgariya 1879-1886*, BAN, Sofya 1979.

STATELOVA, Elena, *İztoçna Rumeliya (1879/1885); İkonomika, Politika, Kultura*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1983.

STATELOVA, Elena, GRINÇAROV, Stoyço, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999.

STATELOVA, Elena, PANTEV, Andrey, *Sıedinenieto na Knyajestvo Bılgariya i İztoçna Rumeliya 1885 Godina*, İzdatelstvo "Prosveta", Sofya 1995.

STATELOVA, Elena, POPOV, Radoslav, TANKOVA, Vasilka, *İstoriya na Bılgarskata Diplomatsiya 1879-1913*, Sofya 1994.

STEFANOV, Georgi, *Mejdunarodni Otnoşeniya i Vınşna Politika na Bılgariya 1789-1970*, Vtoro Preraboteno i Dopılneno İzdanie, Nauka i İzkustvo, Sofya 1977.

STOYANOVA, Rimma Bitsaeva, *Taynite Pregovori na Stefan Stambolov s Rusiya (1888, 1890, 1891 Godina)*, Sofya 2001.

STOYANOVİÇ, Petır, *Mejdutsarstvieto, Krizata i Bitkata za Bılgarskiya Tron (1886-1887)*, İzdatelstvo "Zahari Stoyanov", Sofya 2017.

STREZOVA, Aleka, *Posleden po Roda si, Dr. Georgi Vılkoviç (1883-1892)*, İzdatelsvo "Faber", Sofya 2022.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2012.

TAŞEV, Taşo V., *Ministrite na Bılgariya 1879-1999*, Akademiçno İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999.

TURAN, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923, Hazırlayan: Prof. Dr. Ufuk Gülsoy, Yrd. Doç. Dr. Bayram Nazır, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2009.

Vardarski, *Stambolovştinata v Makedoniya i Neynite Predstaviteli*, Viyana 1894.

YASAMEE, Feroze A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

YILDIRIM, Bülent, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

YORDANOV, Veliko, *İstoriya na Narodnata Biblioteka v Sofya: Po Sluçay 50-Godişninata y 1879-1929*, Sofya 1930.

6. MAKALELER

ACAROĞLU, M. Türker, "Bulgarlar Yine "Türk Himayesi" İstiyor", *Belleten*, Cilt LIV, Sayı 209, Nisan 1990, s. 331-345.

ALTAY, Ahmet, "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", *Bilgi Yönetimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2020.

ANDREEV, Andrey, "Ruski Planove za Bılgariya za Perioda 1887-1892 g.," *Epohi*, Tom 4, Broy 3, 1996, s. 53-64.

ANGELOVA, Nadejda, "Bılgarskiyat Peçat i Makedonskiyat Vıpros", *Makedonski Pregled*, Godina XX, No: 3, 1997, s. 55-84.

ASLANTAŞ, Selim, "Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, 2012, s. 1-14.

AYDIN, H. Veli, “Rumeli Demiryolları Ege Deniz Bağlantı Hattında Yeni Bir Liman Kenti: Dedeağaç (1872-1912)”, *Humanitas*, 9(17), 2021, s. 76-100.

AYDIN, Mahir, “Bulgaristan Komiserliği”, *BELGELER*, C. XVII, S. 21, Ankara 1996, s. 71-120.

AYDIN, Mahir, “Filibe Sergisi”, *Belleten*, Cilt LVIII, Sayı 223, Aralık 1994, s. 659-683.

AYDIN, Mahir, “Tophane Konferansı “Doğu Rumeli’ye Veda”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53, İstanbul 2011/1, s. 115-174.

BAYRAK (Ferlibaş), Meral, “Özerk Bulgar Prensliği Döneminde Rusçuk’ta Ermeni Faaliyetleri (1886-1897)”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 407-441.

BAYRAK (Ferlibaş), Meral, “Özerk Bulgar Prensliği Döneminde Rusçuk’ta Ermeni Faaliyetleri (1886-1897)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, Eskişehir 11-13 Mayıs 2005, s. 439-452.

BAYRAKTAROVA, Emine, “Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 11-13 Mayıs 2005, s. 201-205.

BİLYARSKİ, Ts., “Pırvite Programni Dokumenti na VMORO do Esenta na 1902 g.”, *İsvestiya na Dırjavnite Arhivi*, Kn. 87, Sofya 2004.

BOJİNOV, Voyn, “Posegatelstvata Sreştu Vısoçayşata Osoba”, *ANAMNEZA*, God. II, Kn. 1, 2007, s. 37-49.

ERÜNSAL, İsmail E., “Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliği İle İlgili Belgeler”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul 2008.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", *Prof. Dr. Şevket Nezihi Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "19. Yüzyılda Burgaz Kasabasının Gelişimi ve Karadeniz Ticaretindeki Önemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 24, Bahar 2018.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "Bulgaristan Prensliği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 107-118.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve Göç*, Editörler: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2013, s. 533-541.

HRİSTOV, Hristo, "Kım Harakteristikata na Stamboloviya Rejim", *İstoriçeski Pregled*, Broy 1, 1950/1951, s. 21-49.

İNCOV, Emil, "Osnovni Momenti v Deynostta na Ministıra na Narodnoto Prosveştenie Rayço Karolev", *Epohi*, Tom 14, Broy 1, 2006, s. 135-159.

İSOV, Mümin, "Makedonya Hareketi'nde Savaşa Giden Liderlik Mücadelesi: VMORO ile VMOK Arasındaki İlişkilerin Bir Boyutu (1896-1903)", *Balkan Tarihi Araştırmaları I*, Editör: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2021, s. 221-254.

İVANOVA, Svetlana, "Widin", *Encyclopaedia of Islam*, Volume XI, Brill, Leiden 2002.

KAPICI, Özhan, "Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkmazı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, 2015/2, s. 77-119.

KENDEROVA, Stoyanka, “Daritelite na Knigi za Bibliotekata na Familiya Pazvantoglu vıv Vidin”, *Biblioteka*, Godina XV, 2008 (1).

KENDEROVA, Stoyanka, “Otnovo za Vidinskata Biblioteka na Osman Pazvantoglu”, *Biblioteka*, Godina XXVII (LXVI), 2020 (1).

KİEL, Machiel, “Filibe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 79-82.

KİEL, Machiel, “The Date of Construction of the Library of Osman Pazvantoglu in Vidin: A Note on the Chronogram of the Ottoman Inscription of the Library and Identity of its Poet”, *Etudes Balkaniques*, (2).

KOSİK, Viktor İvanoviç, “Vremya İspıtaniy: K İstorii Razrıva Russko-Bolgarskih Otnoşeniy 1886-1896 gg.”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, İstanbul 2015, s. 121-133.

KOYUNCU, Aşkın, “Sofya’da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 113-144.

KOYUNCU, Aşkın, “Tuna Vilayeti’nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)”, *Turkish Studies*, Volume 9/4, 2014, s. 675-737.

LEOVAC, Danko, “Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Balkan İttifakı (1866-1868), Askeri Güç Meselesi”, *Yeni Türkiye 68 (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III)*, Ankara 2015, s.2703-2712.

MANÇEV, Krıstö, “Problemi na Sırbskata Vınşna Politika v Kraya na XIX v. (1889-1893)”, *Studia Balcanica* (*Natsionalnoosvoboditelni Dvijeniya na Balkanite v Kraya na XIX vek*), 12, Sofya 1976, s. 60-93.

MANOLOVA, Mariya, “Mejdunarodnopravnoto Polojenie na Bılgarskata Dırjava prez Perioda 1878-1908 g.”, *Mejdunarodni Otnoşeniya*, Kn. 4, 1976.

MARKOVA, Zina, "Deynostta na Bılgarskata Ekzarhiya v Makedoniya i Odrinska Trakiya", *İzbrani Sıçineniya, Tom II; Studii i Statii*, Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 2008, s. 512-543.

MARKOVA, Zina, "Ekzarhiyskoto Delo v Evropeyska Turtsiya", *İzbrani Sıçineniya, Tom II; Studii i Statii*, Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 2008, s. 544-567.

MİÇEV, Dobrin D., "Pırvoto Bılgarsko Zemedelsko-Promişleno İzlojenie i Zemedelsko-Promişleniyat Sıbor v Gr. Plovdiv prez 1892 g.", *İstoriçeski Pregled*, XI, 5, 1995.

MİÇEV, Dobrin, "Razvitieto na Kapitalizma v Bılgariya (1885-1894) i İkonomiçeskata Politika na Stamboloviya Rejim", *İzsledvaniya po Bılgarska İstoriya 5, Vıtreşnata Politika na Bılgariya Prez Kapitalizma 1878-1944*, Sofya 1980, s. 7-53.

MİÇEV, Dobrin, "Stefan Stambolov i Makedonskiyat Vıpros", *Makedonski Pregled*, Godina XVIII, No: 4, 1995, s. 55-76.

MİŞEV, Radoslav, "Bılgariya i Avstro-Ungariya v Naçalnite Godini na Stamboloviya Rejim/1887-1890", *İstoriçeski Pregled*, No: 3, 1980.

MİŞEV, Radoslav, "Tırgoskata Spogodba Mejdu Bılgariya i Avstro-Ungariya ot 1890 g.", *Trudove na Velikotırnovskiya Universitet "Kiril i Metodiy"*, Tom XVI, Kn. 3, 1978-1979, s.147-184.

ÖZTAN, Ramazan Hakkı, "Chemistry of Revolution: Naum Tyufekchiev and the Trajectories of Revolutionary Violence in the Late Ottoman Europe", *Age of Rouges; Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires*, Edited by Ramazan Hakkı Öztan and Alp Yenen, Edinburgh 2021, s. 261-301.

ÖZTAN, Ramazan Hakkı, "Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the late Ottoman Balkans, 1878-1908", *Past & Present*, 237, November 2017, s. 183-186.

PANTEV, Andrey, POPOV, Radoslav, "Eksterniraneto na Gaston Şadurn ot Bılgariya prez Stambolovoto Vreme", *Vekove*, No: 5, 1975, s. 79-83.

PANTEV, Andrey, "Za Otnoşenieto na Ruskiya Burjoazen Peçat kım Bılgarskite Sıbitiya (Avgust 1886-Yuli 1887)", *Vınşnata Politika na Bılgariya 1878-1944*, Sofya 1978, s. 83-105.

PETKOV, Petko St., "Kak i Zaşto 19 Fevruari/3 Mart Stana Ofitsialen i Natsionalen Praznik na Bılgariya?", *Godişnik na İstoriçeski Fakultet*, Tom 4, Broy 1, Univ. İzd. "Sv. Kiril i Metodiy", 2020, s. 279-291.

PETKOV, Petko St., "Upravlenieto na Stefan Stambolov i Pravoslavnata Tsırkva v Knyajestvo Bılgariya 1887-1894", *Epohi*, Tom 2, Broy 1, 1994, s. 64-74.

Plovdiv, Hazırlayan: Mümin İsov, Çeviren: Fatma Rodoplu, Trakya University, İstanbul 2015.

SAKARBALKAN, B., "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908)", *Türk Kültürü*, Yıl III, Sayı 26, Aralık 1964, s. 80-89.

SAKARBALKAN, B., "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi (1878-1908) II", *Türk Kültürü*, Yıl III, Sayı 27, Ocak 1965, s. 185-196.

SAMARCİEV, Bojidar, "Ottoman Policy Towards The Principality Of Bulgaria During The Regency (August 1886-July 1887)", *Etudes Balkaniques*, 4, Sofya 1976, s. 45-63.

SAMARCİEV, Bojidar, "Ottoman Policy with Regard to Ferdinand's Election to the Throne of the Bulgarian Principality", *Bulgarian Historical Review*, No: 2, Sofya 1978, s. 3-25.

SAMARCİEV, Bojidar, "Turskata Politika Kım Knyajestvo Bılgariya i İstoçna Rumeliya vıv Vrızka s Osmanskiya Suzemitet (1878-1886), *Studia Balkanica (Natsionalnoosvoboditelni Dvijeniya na Balkanite v Kraya na XIX vek)*, 12, Sofya 1976, s. 7-37.

Sbornik za Narodni Umotvoreniya, Nauka i Knijnina, İzdava Ministerstvoto na Narodnoto Prosveştenie, Kniga III, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1890, s. 405-409.

SIBEV, Orlin, "Za Sıdbata na Osmanskite Vakıfski Biblioteki v Bılgariya Sled Osvobojdenieto", *Vakıfite v Bılgariya*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 2020.

STAJNOVA, M., "Ottoman Libraries in Vidin", *Etudes Balkaniques,* 2, 1979.

STOYANOVİÇ, Petır, "Koga Prints Ferdinand Saks-Koburgski i Gotski Okonçatelno Reşava da Stane Bılgarski Knyaz?", *Lyuboslovie,* No: 17, 2017, s. 151-156.

SVİRAÇEV, Petır, "Dimitır Petkov v Spomenite na Pavel Genadiev", *İzvestiya na Dırjavnite Arhivi*, Kn. 62, Sofya 1991.

TEMELSKİ, Hristo, "Tırjestvuvay Bılgarskiy Narod!' (Po Sluçay 140 Godini ot İzdavaneto na Sultanskiya Ferman za Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya)", *Makedonski Pregled,* Godina XXXIII, No: 2, 2010, s. 7-31.

TERZİ, Arzu, "Bulgar Prenslerine Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksandar V. Battenberg Örneği", *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2019, s. 97-110.

TOKAY, Gül, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908", *Osmanlı,* C. 2, Ankara 1999, s. 319-328.

TSOKOV, Galin, "Obrazovatelnata Politika na Bılgarskite Pravitelstva Spryamo Çastnite Uçilişta na Veroizpovedalnite Obştnosti (Ot Osvobojdenieto do Naçaloto na XX vek)", *Pedagogika (Meseçno Nauçnoteoretiçno Spisanie),* God. X, No: 7, 2000, s. 77-91.

YÜKSEL, Ahmet, "Oluşum ve İşleyişiyle Dedeağaç Bulgar Tüccar Vekâleti", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Ed. Prof. Dr. Zafer Gölen, Prof. Dr. Birol Çetin, Doç. Dr. Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

ZLATKOV, Angel, "Bılgarskoto Tırgovsko Agentstvo v Dedeagaç (1897-1901)", *Jurnal, Za İstoriçeski i Arheologiçeski İzsledvaniya*, Broy 1, Universitetsko İzdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen 2021, s. 20-34.

7. TEZLER

AKATA, Gülin, *1886 Yılının 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov İsov, Edirne 2021.

AYDIN, Mithat, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yavuz Ercan, Ankara 1996.

BAYRAKTAROVA, Emine, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca, İstanbul 2002.

ÇETİN, Erol, *Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Toktamış Ateş, İstanbul 2003.

ERSOY, Neriman, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2003.

ERSOY, Neriman, *Bulgaristan Prensliği'nde Türk Emlâki (1878-1908),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 1996.

KOYUNCU, Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2005.

KOYUNCU, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998.

KÖÇEN, Muhammet, *Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916),* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mahmut Akpınar, Sivas 2019.

NURDOĞAN, Arzu, *Dersaadet-Selanik İltisak Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Vahdettin Engin, İstanbul 1999.

REKUN, Mikhail S., *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011.

ZLATKOV, Angel Kalinov, *Bılgarskite Diplomatiçeski Predstavitelstva v Osmanskata İmperiya (1896-1902),* Sofiyski Universitet Sv. Kliment Ohridski, İstoriçeski Fakultet Katedra: "İstoriya na Bılgariya", Doktorskata Disertatsiya, Nauçen Rıkovoditel: Doç. Dr. Valeri Kolev, Sofya 2021.

İNDEKS

A

Ahmed Ârifî Paşa, 11
Aleko Paşa, 34, 38
Aleksandır Batenberg, 3, 6, 10, 12, 15, 17, 21, 27, 33, 52, 82, 85, 107, 110, 190, 212, 241, 248, 304
Almanya, 2, 6, 16, 18, 31, 45, 47, 54, 55, 56, 58, 72, 73, 74, 77, 80, 81, 89, 96, 101, 135, 136, 138, 143, 144, 145, 147, 150, 152, 259, 260, 269, 322, 324, 339
Andrássy, 2
Artin Efendi, 45, 47, 48, 231
Asım Paşa, 12, 13
Atina, 12, 17, 107, 154, 157, 161, 162, 172, 185, 200, 295
Avusturya-Macaristan, xv, xvii, 2, 18, 19, 24, 25, 31, 34, 38, 42, 44, 45, 47, 52, 54, 55, 57, 61, 62, 68, 69, 71, 73, 76, 77, 80, 81, 88, 89, 90, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 112, 125, 127, 133, 135, 136, 138, 142, 143, 144, 145, 150, 152, 156, 167, 170, 172, 174, 194, 214, 216, 222, 225, 228, 241, 253, 259, 261, 262, 269, 288, 294, 297, 299, 300, 302, 303, 314, 317, 318, 321, 322, 324, 336, 339, 341, 342, 368
Ayastefanos Antlaşması, 1, 3, 5, 30, 54, 61, 119, 276

B

Babıâli, ix, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 40, 41, 42, 44, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 75, 77, 79, 89, 92, 94, 97, 98, 99, 101, 105, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 149, 150, 151, 152, 154, 159, 165, 167, 169, 170, 171, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 195, 203, 204, 206, 208, 209, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 230, 239, 243, 254, 256, 257, 259, 261, 262, 267, 268, 270, 274, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 286, 294, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 334, 336, 337, 343, 347, 348, 360, 367
Balabanov, 12, 13, 162
Banyabaşı Camii, 355
Batenberg, 10, 11, 12, 15, 16, 21, 22, 23, 27, 29, 33, 38, 39, 40, 41, 52, 95, 107, 190, 193, 212, 304, 305, 355
Belçev, 154, 202, 203, 207, 212, 221, 222, 231, 235, 255, 257, 300
Berlin, i, iii, v, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 28, 31, 33, 34, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 69, 70, 76, 88, 97, 107, 110, 111, 112, 114, 119, 129, 131, 139, 145, 146, 159, 187, 190, 200, 206, 217, 224, 235, 239, 253, 256, 257, 258, 260, 261, 270, 276, 293, 294, 296, 304, 306, 312, 314, 315, 319, 322, 323, 325, 326, 339, 350, 351, 354, 356, 357, 359, 360, 368, 369, 370, 374
Berlin Antlaşması, i, v, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 31, 35, 37, 40, 43, 44, 46, 50, 51, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 69, 70, 76, 88, 107, 110, 111, 112, 114, 119, 129, 131, 139, 145, 146, 159, 190, 200, 206, 217, 224, 235, 239, 253, 256, 257, 258, 260, 261, 270, 276, 293, 296, 304, 306, 312, 314, 315, 319, 323, 325, 326, 339, 350, 351, 354, 356, 357, 359, 360, 368, 369, 370
Bismarck, 2, 3, 22, 29, 33, 42, 54, 55, 56, 57, 58, 80
Brakalov, 69, 225, 226, 227, 228
Bulgar Eksarhlığı, xvii, 91, 119, 120, 121, 122, 151, 153, 154, 165, 171, 184, 200, 394
Bulgaristan, i, v, vi, vii, viii, x, xii, xiii, xiv, xv, xvi, xvii, xviii, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 248, 251, 252, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315,

318, 319, 320, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 379, 380, 385, 386, 387, 388, 391, 392, 393, 394
Bulgaristan Prensliği, i, v, vi, viii, x, xiv, xv, xvii, xviii, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 25, 36, 46, 47, 50, 51, 53, 55, 57, 60, 68, 76, 77, 81, 88, 91, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 106, 113, 114, 116, 118, 119, 125, 126, 128, 131, 132, 135, 137, 140, 153, 154, 157, 159, 163, 165, 175, 180, 186, 188, 190, 197, 202, 204, 206, 208, 209, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 227, 231, 233, 235, 238, 239, 241, 242, 246, 248, 249, 251, 252, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 275, 276, 279, 280, 282, 283, 284, 288, 289, 291, 295, 299, 303, 304, 305, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 321, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 348, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 388, 393, 394
Burián, 24, 89

C

Calice, 69, 90, 136, 143, 152, 167, 170, 174, 176, 225, 261, 294, 317, 318
Cambon, 89, 213, 214, 215, 218, 219, 254, 261, 262, 291
Cevad Paşa, 91, 92, 100, 101, 104, 105, 115, 168, 170, 171, 172, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 185, 186, 206, 207, 208, 214, 215, 218, 219, 227, 228, 229, 231, 243, 253, 256, 257, 258, 270, 271, 274, 279, 284, 285, 288, 290, 293, 301, 334, 337
Chadourne, ix, 110, 154, 212, 213
Clare Ford, 260

Ç

Çerkasskiy, 5, 6
Çetine, 17, 107

D

Dimitır Petkov, 355, 384, 392
Dimitrov, 25, 92, 100, 101, 106, 107, 155, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 187, 223, 224, 231, 253, 254, 256, 258, 259, 260, 270, 271, 280, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 296, 298, 302, 311, 334, 337, 347, 348
Dondukov-Korsakov, 6, 7, 10, 351, 355
Dragan Tsankov, 11, 21, 32, 35, 43, 86, 88, 193, 305

E

Eksarh Yosif, xiv, 89, 90, 91, 92, 95, 107, 108, 120, 121, 122, 123, 134, 139, 141, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 299
Ernrot, 14, 47
Evlogi Georgiev, 5, 6

F

Ferdinand, i, iii, v, vi, viii, 4, 10, 21, 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 126, 127, 128, 129, 133, 136, 137, 138, 139, 142, 145, 147, 162, 172, 173, 180, 181, 183, 189, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 203, 212, 216, 222, 226, 231, 233, 239, 241, 242, 244, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 319, 324, 331, 338, 369, 383, 391, 392
Filibe, ix, xvii, 6, 21, 29, 36, 49, 60, 65, 66, 67, 83, 86, 88, 90, 152, 183, 198, 200, 203, 225, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 273, 289, 293, 304, 342, 345, 354, 356, 357, 371, 387, 389, 393
Fransa, xvii, 2, 8, 18, 42, 47, 56, 69, 81, 89, 96, 110, 154, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 253, 255, 262, 299
Franz Joseph, 80, 99, 101, 297, 368

G

Gadban Efendi, 23, 24, 25, 26, 32, 51
Georgi Jivkov, 132, 134, 143, 365
Georgi Stranski, 59, 67, 87, 316, 342
Grekov, ix, 8, 26, 27, 28, 29, 31, 43, 79, 86, 89, 91, 105, 107, 113, 114, 115, 116, 117, 156, 157, 159, 169, 170, 178, 180, 181, 183, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 216, 218, 220, 225, 232, 233, 235, 241, 242, 243, 244, 247, 254, 258, 269, 271, 274, 275, 276, 282, 283, 284, 285, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 299, 308, 309, 332, 335, 337, 348, 365, 367
Grigor Naçoviç, ix, 25, 30, 36, 40, 41, 79, 235, 238, 241, 269, 273

H

Halil Rifat Paşa, 231
Hr. Topuzanov, 86
Hristo Belçev, ix, 21, 200, 202, 221, 225, 235, 244, 256
Hüdavendigar/Muradiye Camii (Cuma Camii), 357
Hüseyin Nazım Paşa, 205, 206, 229, 231

I

II. Abdülhamid, i, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 37, 40, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 67, 69, 70, 71, 72, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 88, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 113, 114, 115, 123, 130, 131, 137, 140, 141, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 160, 161, 162, 164, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 188, 192, 196, 200, 202, 204, 206, 209, 210, 213, 216, 219, 222, 224, 225, 226, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 262, 266, 268, 269, 270, 273, 274, 279, 282, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 307, 310, 320, 322, 330, 331, 333, 335, 338, 342, 365, 368, 369, 370, 371, 376, 378, 379, 380

İ

İbrahim Fethi Bey, 86, 278
İliya Tsanov, 16
İngiltere, xv, xvii, 2, 18, 34, 41, 44, 47, 50, 55, 58, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 73, 77, 88, 90, 97, 101, 106, 112, 121, 125, 127, 133, 134, 138, 143, 144, 145, 150, 152, 153, 167, 216, 222, 238, 253, 259, 260, 277, 294, 321, 322, 324, 368
İstanbul, ix, x, xiv, xvii, xviii, 1, 2, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 40, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 62, 63, 69, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 116, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 150, 151, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 192, 195, 196, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 213, 214, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 341, 342, 343, 347, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 361, 363, 365, 366, 368, 370, 371, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394
İtalya, 2, 18, 42, 44, 47, 54, 55, 57, 62, 68, 69, 71, 73, 77, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 125, 133, 134, 136, 138, 143, 144, 145, 150, 152, 193, 222, 253, 259, 269, 318, 322

K

Kálnoky, 19, 34, 38, 42, 45, 46, 52, 74, 82, 98, 99, 104, 106, 136, 241, 261, 288, 322, 324
Kâmil Paşa, xv, 19, 22, 27, 28, 31, 35, 36, 37, 50, 52, 58, 61, 62, 63, 65, 69, 71, 75, 76, 77, 78, 121, 122, 123, 127, 130, 131, 136, 137, 139, 141, 142, 147, 151, 158, 160, 165, 166, 168, 195, 203, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 248, 251, 288, 316, 317, 318, 320, 326, 328, 333, 379
Kaulbars, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 37, 394
Konstantin Stoilov, 86
Kosta Panitsa, ix, 189, 190, 192, 200, 212, 221, 244
Kraliçe Victoria, 41, 80, 81, 130

L

Londra, 28, 30, 31, 34, 66, 70, 80, 81, 135, 144, 163, 185, 186, 187, 227
Lukiyanov, 6

M

Mahmud Celalettin Paşa, xv, 3, 4
Mahmut Paşa Camii (Büyük Camii), 356
Makedonya, i, v, vi, 45, 46, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 133, 134, 137, 142, 144, 150, 153, 154, 155, 159, 160, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171, 174, 176, 178, 179, 180, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 197, 199, 200, 201, 246, 247, 265, 295, 332, 334, 335, 336, 345, 369, 379, 381, 383, 388
Marin Drinov, 5, 8, 44, 79, 91, 122, 198, 376, 385, 390
Mateev, 202, 313, 343, 344, 345, 346, 347
Mehmed Said Paşa, 97, 260
Mingreli, 30, 31, 32

N

Naçoviç, 25, 26, 27, 29, 35, 36, 43, 62, 157, 161, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 265, 266, 267, 270, 276, 290, 293, 295, 299, 301, 332, 333
Nayden Gerov, 6
Nebil Bey, 177, 178, 180, 187, 338, 365, 366
Nelidov, 28, 44, 45, 46, 58, 63, 69, 71, 89, 94, 96, 97, 101, 103, 104, 105, 121, 122, 135, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 186, 195, 209, 228, 230, 232, 239, 240, 261, 262, 287, 291, 294, 297, 324
Nikolay İgnatiev, 30

O

Osmanlı Devleti, i, v, vi, x, xv, xvii, xviii, 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 25, 26, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 88, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 120, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 172, 176, 177, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 285, 288, 290, 292, 295, 298, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 352, 355, 358, 361, 362, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 385, 386, 387, 393

P

Patrikhane, 120, 121, 122, 128, 137, 141, 146, 153, 164, 166, 168, 174, 175, 184, 185
Pazvantoğlu Kütüphanesi, x, 358, 359, 361, 363
Pertev Efendi, 12
Petersburg, 26, 28, 31, 33, 41, 42, 43, 48, 51, 57, 60, 64, 79, 96, 98, 101, 106, 137, 139, 147, 149, 150, 161, 172, 185, 186, 190, 193, 207, 216, 223, 227, 230, 233, 239, 240, 262, 280, 290, 293, 295, 296, 298
Petır Dimitrov, 101
Petır Mateev, xv, 40, 202, 209, 313, 342, 343, 344, 345, 346, 348
Petko Karavelov, 21, 23, 193, 202, 204

R

Radowitz, 136, 143, 147, 260, 324
Reşid Bey, 65, 66, 68, 69, 77, 78, 79, 80, 85, 86, 90, 92, 97, 100, 102, 103, 112, 113, 114, 115, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 143, 151, 152, 156, 157, 159, 192, 193, 194, 196, 198, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 217, 218, 219, 222, 223, 226, 231, 232, 247, 248, 254, 256, 257, 258, 259, 265, 267, 269, 271, 272, 274, 278, 283, 284, 288, 292, 293, 297, 308, 309, 311, 319, 328, 329, 330, 331, 332, 355, 356
Rıza Bey, 40, 42, 43, 46, 47, 50, 51
Rusya, xv, xvii, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 14, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 112, 121, 123, 125, 126, 134, 137, 138, 140, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 156, 169, 171, 172, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 200, 204, 207, 208, 209, 215, 216, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 238, 244, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 262, 289, 295, 297, 298, 299, 303, 321, 324, 368, 370, 382

S

Said Paşa, xv, 13, 16, 19, 27, 97, 99, 130, 136, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 218, 229, 231, 239, 241, 243, 257, 259, 260, 261, 290, 295, 298, 324, 325, 380
Salih Münir Paşa, xv, 89, 137, 208, 238, 254, 255, 257, 261, 262, 297, 378, 381
Salisbury, 70, 80, 81, 134, 145, 150, 152, 218
Samuel Sullivan Cox, xv, 17
Sava Mutkurov, 23
Sergey Lukiyanov, 5
Sofya, vi, ix, xiii, xv, xvi, xvii, 1, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109,

110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 260, 264, 265, 266, 267, 269, 271, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 296, 298, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 319, 320, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 343, 345, 347, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 367, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 394

Stambolov, i, iii, v, vi, ix, x, xiv, xv, xvi, xvii, 5, 8, 9, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 49, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 308, 309, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 345, 352, 355, 356, 357, 358, 361, 362, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 376, 377, 381, 382, 384, 385, 390, 391

Stambolov Hükümeti, 5, 61, 62, 67, 73, 79, 89, 94, 108, 115, 116, 123, 124, 126, 167, 175, 178, 189, 191, 193, 201, 204, 210, 212, 217, 219, 221, 224, 236, 242, 244, 247, 254, 255, 258, 259, 276, 279, 298, 299, 302, 303, 312, 316, 319, 326, 328, 329, 336, 337, 341, 343, 356, 358, 364, 367, 369, 370, 371

Stefan Bobçev, 5

Stefan Stambolov, v, xvii, 9, 31, 39, 83, 169, 187, 190, 199, 201, 369

Stoilov, xv, 5, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 60, 62, 63, 65, 84, 86, 87, 88, 89, 223, 302, 311, 312, 361, 374

Stranski, 60, 63, 72, 87, 125, 129, 130, 316, 319, 329, 343

Svoboda, xv, 57, 58, 60, 61, 64, 67, 68, 74, 75, 86, 87, 94, 106, 108, 124, 129, 130, 133, 142, 150, 157, 176, 192, 194, 196, 202, 226, 230, 239, 241, 242, 243, 247, 248, 264, 272, 292, 297, 302, 303, 324, 374

Ş

Şarkî Rumeli, vi, xvii, 5, 12, 16, 17, 18, 19, 21, 30, 34, 36, 60, 66, 68, 78, 84, 119, 125, 126, 127, 128, 132, 135, 140, 158, 176, 179, 181, 190, 193, 198, 200, 246, 248, 250, 251, 261, 265, 273, 314, 315, 319, 322, 325, 326, 337, 339, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 366, 367, 369, 371, 379

Şarkî Rumeli Vilayeti, vi, xvii, 16, 17, 18, 19, 21, 30, 34, 36, 60, 66, 119, 127, 190, 198, 246, 265, 314, 319, 348, 349, 350, 351, 352, 356, 357, 366, 369, 379

Şehabeddin Paşa Camii (İmaret Camii), 357

Şişmanov, 204, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 252, 255, 256

T

Tevfik Bey, 33, 57

Tonçev, 40, 87

Trakya, 21, 119, 178, 200, 357, 388, 391, 393

Tsankov, vii, 11, 32, 35, 36, 37, 43, 193

V

Valdemar, 26, 28, 29, 32

Vılkoviç, ix, 36, 47, 48, 50, 51, 52, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 72, 75, 76, 77, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 147, 150, 151, 157, 161, 195, 203, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221,

222, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 246, 247, 249, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 263, 266, 267, 276, 277, 288, 293, 300, 307, 308, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 328, 332, 333, 334, 341, 343, 361, 362, 385
Viyana, 25, 28, 32, 33, 34, 38, 40, 44, 45, 47, 80, 81, 89, 95, 96, 98, 99, 106, 123, 131, 157, 167, 187, 194, 235, 241, 283, 293, 294, 314, 325, 332, 386
Vladimir Çerkasskiy, 5, 6

W

White, 63, 135, 137, 318

Y

Yıldız Sarayı, 15, 46, 59, 61, 65, 67, 76, 83, 94, 104, 105, 107, 116, 117, 134, 148, 149, 150, 152, 162, 168, 176, 180, 188, 192, 195, 202, 203, 210, 226, 236, 237, 239, 240, 244, 246, 247, 248, 250, 263, 269, 274, 275, 278, 279, 284, 286, 292, 299, 306, 309, 320, 323, 337, 366
Yosif Gurko, 30

Z

Zahari Stoyanov, xvii, 29, 68, 200, 236, 265, 300, 377, 382, 383, 385

EKLER

EK 1. STEFAN STAMBOLOV HÜKÜMETİ

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Stefan Stambolov	Başmüdür/İçişleri Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Georgi Stranski	Dışişleri Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 4/16 Haziran 1890)
Stefan Stambolov (Vekâleten)	Dışişleri Müdürü	(4/16 Haziran 1890 – 2/14 Kasım 1890)
Dimitır Grekov	Dışişleri Müdürü	(2/14 Kasım 1890 - 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Georgi Jivkov	Millî Eğitim Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 19 Kasım / 1 Aralık 1893)
Stefan Stambolov (Vekâleten)	Millî Eğitim Müdürü	(19 Kasım / 1 Aralık 1893 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Grigor Naçoviç	Maliye Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 12/24 Aralık 1888)
İvan Salabaşev	Maliye Müdürü	(12/24 Aralık 1888 – 4/16 Haziran 1890)
Georgi Jivkov (Vekâleten)	Maliye Müdürü	(4/16 Haziran 1890 – 2/14 Kasım 1890)
Hristo Belçev	Maliye Müdürü	(2/14 Kasım 1890 – 15/27 Mart 1891)
Grigor Naçoviç	Maliye Müdürü	(19/31 Mart 1891 – 18/30 Kasım 1892)
İvan Salabaşev (Vekâleten)	Maliye Müdürü	(18/30 Kasım 1892 – 12/24 Aralık 1892)
İvan Salabaşev	Maliye Müdürü	(12/24 Aralık 1892 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Sava Mutkurov	Savaş Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 4/16 Şubat 1891)
Mihail Savov	Savaş Müdürü	(4/16 Şubat 1891 – 15/27 Nisan 1894)
Raço Petrov	Savaş Müdürü	(15/27 Nisan 1894 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Konstantin Stoilov	Adliye Müdürü	(20 Ağustos / 1 Eylül 1887 – 12/24 Aralık 1888)
Dimitır Tonçev	Adliye Müdürü	(12/24 Aralık 1888 – 20 Eylül / 2 Ekim 1891)
Dimitır Grekov (Vekâleten)	Adliye Müdürü	(20 Eylül / 2 Ekim 1891 – 13/25 Şubat 1892)
İvan Salabaşev	Adliye Müdürü	(13/25 Şubat 1892 – 12/24 Aralık 1892)
Panayot Slavkov	Adliye Müdürü	(12/24 Aralık 1892 – 19 Kasım / 1 Aralık 1893)
Konstantin Pomyanov	Adliye Müdürü	(19 Kasım / 1 Aralık 1893 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Panayot Slavkov	Tarım ve Ticaret Müdürü	(19 Kasım / 1 Aralık 1893 – 19/31 Mayıs 1894)

ADI	GÖREVİ	GÖREV ARALIĞI
Dimitır Petkov	Bayındırlık Müdürü	(19 Kasım / 1 Aralık 1893 – 19/31 Mayıs 1894)

EK 2. STEFAN STAMBOLOV HÜKÜMETİ YETKİLİLERİ

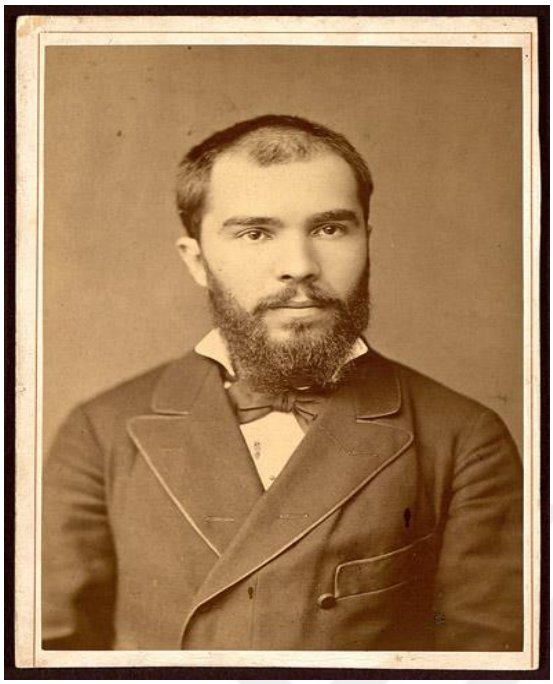

STEFAN STAMBOLOV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 2833

STEFAN STAMBOLOV

Kaynak: *Dırjaven Arhiv* (DA)-V. Tırnovo f. 1058K, op. 1, a.e. 18, l. 1-1.

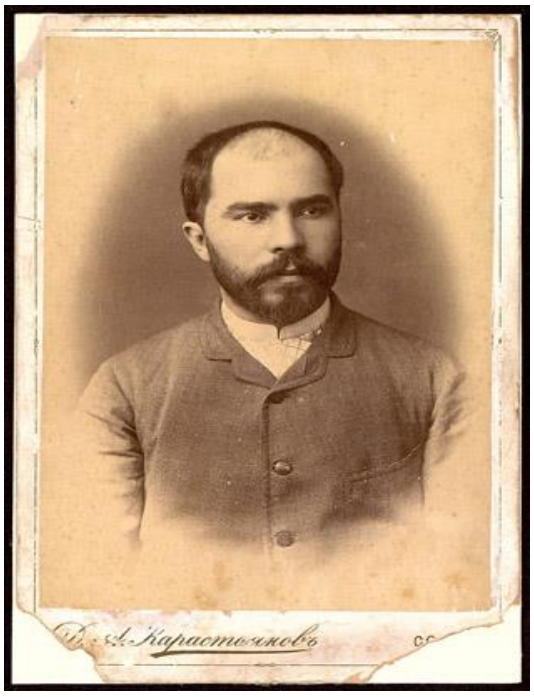

STEFAN STAMBOLOV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 55_1

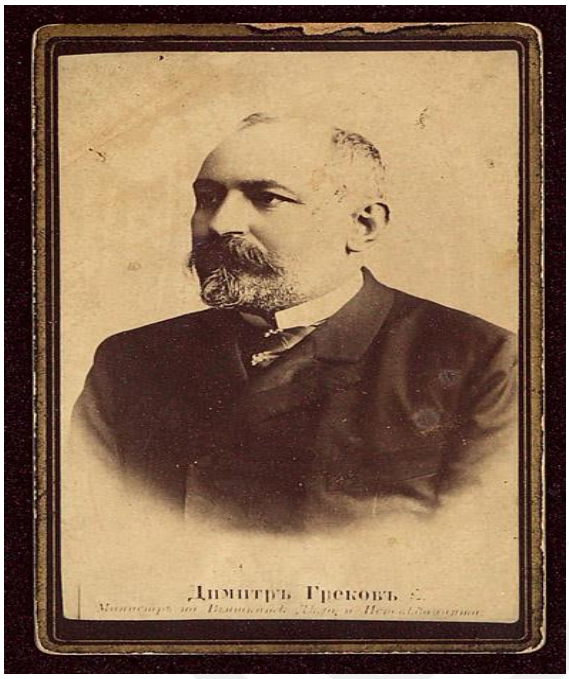

DİMİTIR GREKOV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C 509

KONSTANTİN STOİLOV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 1392

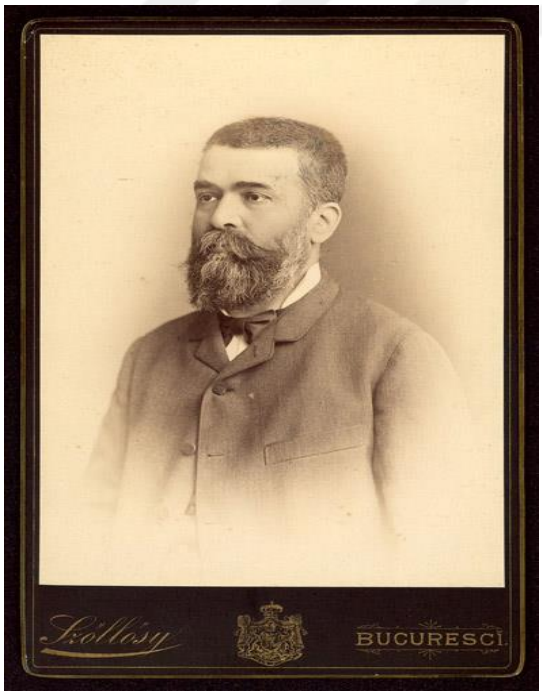

GRİGOR NAÇOVİÇ

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 5699

HRİSTO BELÇEV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C 572

TsDA, f. 1599K, op. 1, a.e. 1913, l. 1-1.

İVAN SALABAŞEV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 1931

GEORGİ STRANSKİ

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 288

SAVA MUTKUROV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 1897

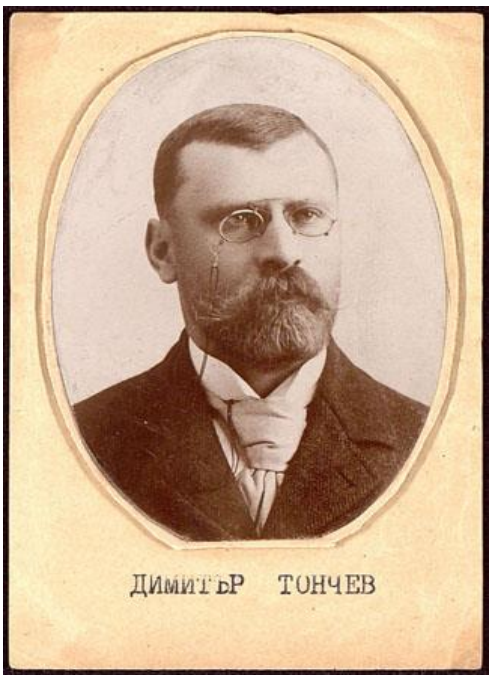

DİMİTIR TONÇEV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C 1879

RAÇO PETROV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C III 56

DİMİTIR PETKOV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 2865

GEORGİ JİVKOV

Kaynak: Regionalna Biblioteka “Penço Slaveykov”, Varna, Varnenska Digitalna Biblioteka

MİHAİL SAVOV

Kaynak: George Grantham Bain Collection (Library of Congress), LC-B2- 2588-10 [P&P]

EK 3. OSMANLI PADİŞAHI VE DÖNEMİN SADRAZAMLARI

II. ABDÜLHAMİD

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 531

SADRAZAM KÂMİL PAŞA (1885-1891)

Kaynak: BOA, FTG.f., nr. 91.

SADRAZAM CEVAD PAŞA (1891-1895)

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri NEKYA91049/1

EK 4. BULGARİSTAN PRENSLERİ

ALEKSANDIR BATENBERG (1879-1886)

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C V 1519

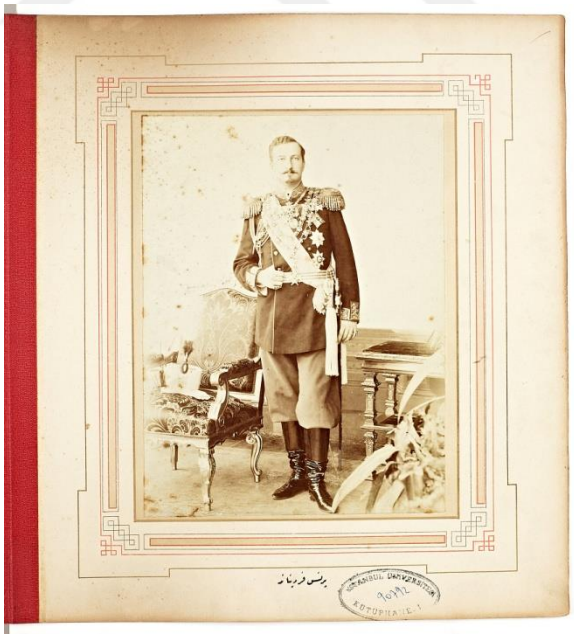

PRENS FERDİNAND (1887-1908)

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri NEKYA90792/1

EK 5. STEFAN STAMBOLOV HÜKÜMETİ DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DAKİ BULGAR KAPIKETHÜDALARI

GEORGİ VILKOVİÇ

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NBKM-BİA) C II 1614

PETIR DİMİTROV

Kaynak: *НБКМ-БИА* (NKBM-BİA) C V 891

EK 6. BULGAR EKSARHI VE BULGAR METROPOLİTLER

BULGAR EKSARHI YOSİF I

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri-NEKYA90626/1

ÜSKÜP BULGAR METROPOLİDİ TEODOSİY

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri NEKYA90626/11

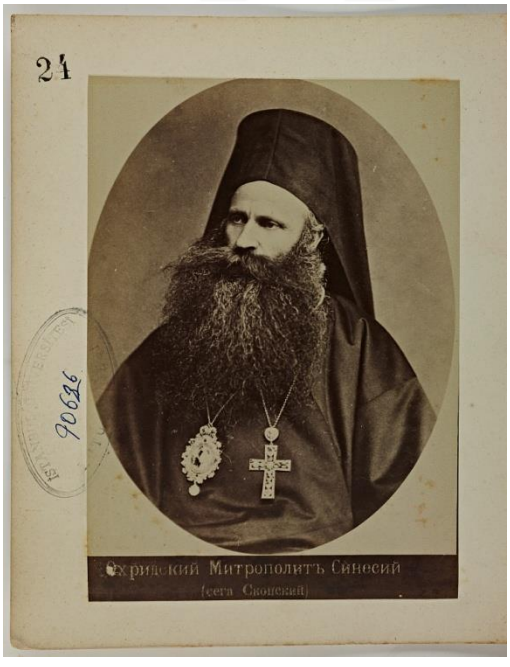

OHRİ BULGAR METROPOLİDİ SİNESİY

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri NEKYA90626/10

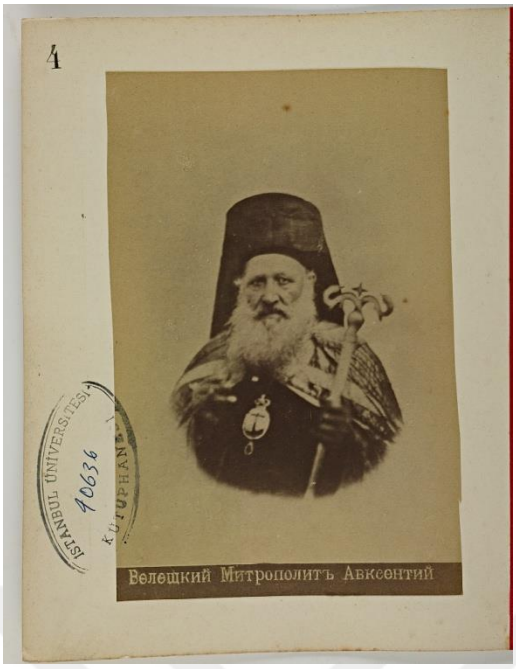

KÖPRÜLÜ BULGAR METROPOLİDİ AVKSENTİY

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

NEKYA90626/4

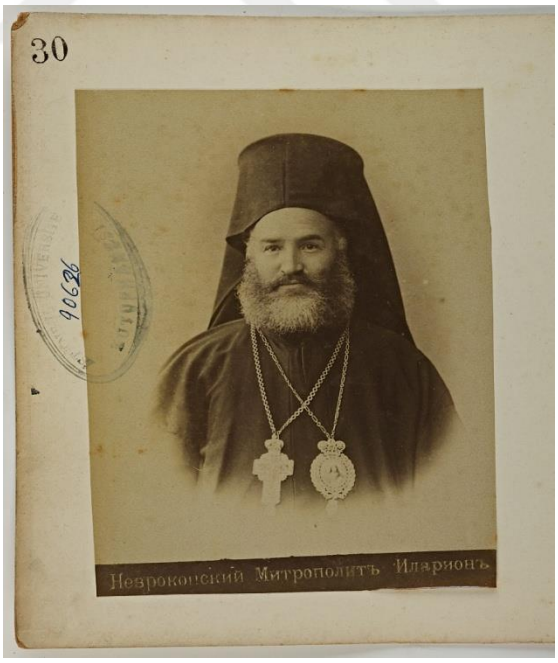

NEVREKOP BULGAR METROPOLİDİ İLARİON

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

NEKYA90626/15